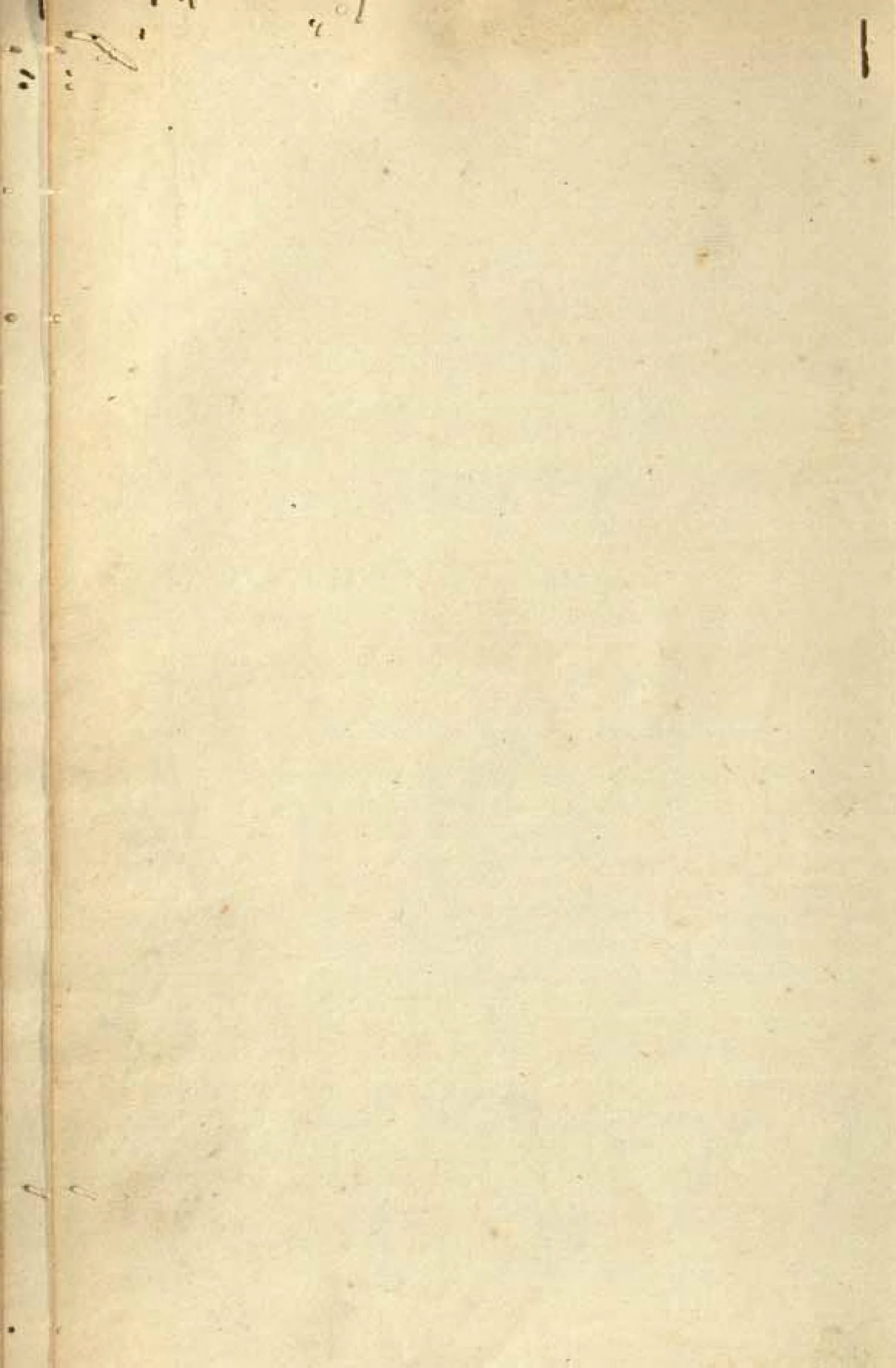

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

(86)

DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS, WESTEINDE 135, DEN HAAG

I

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

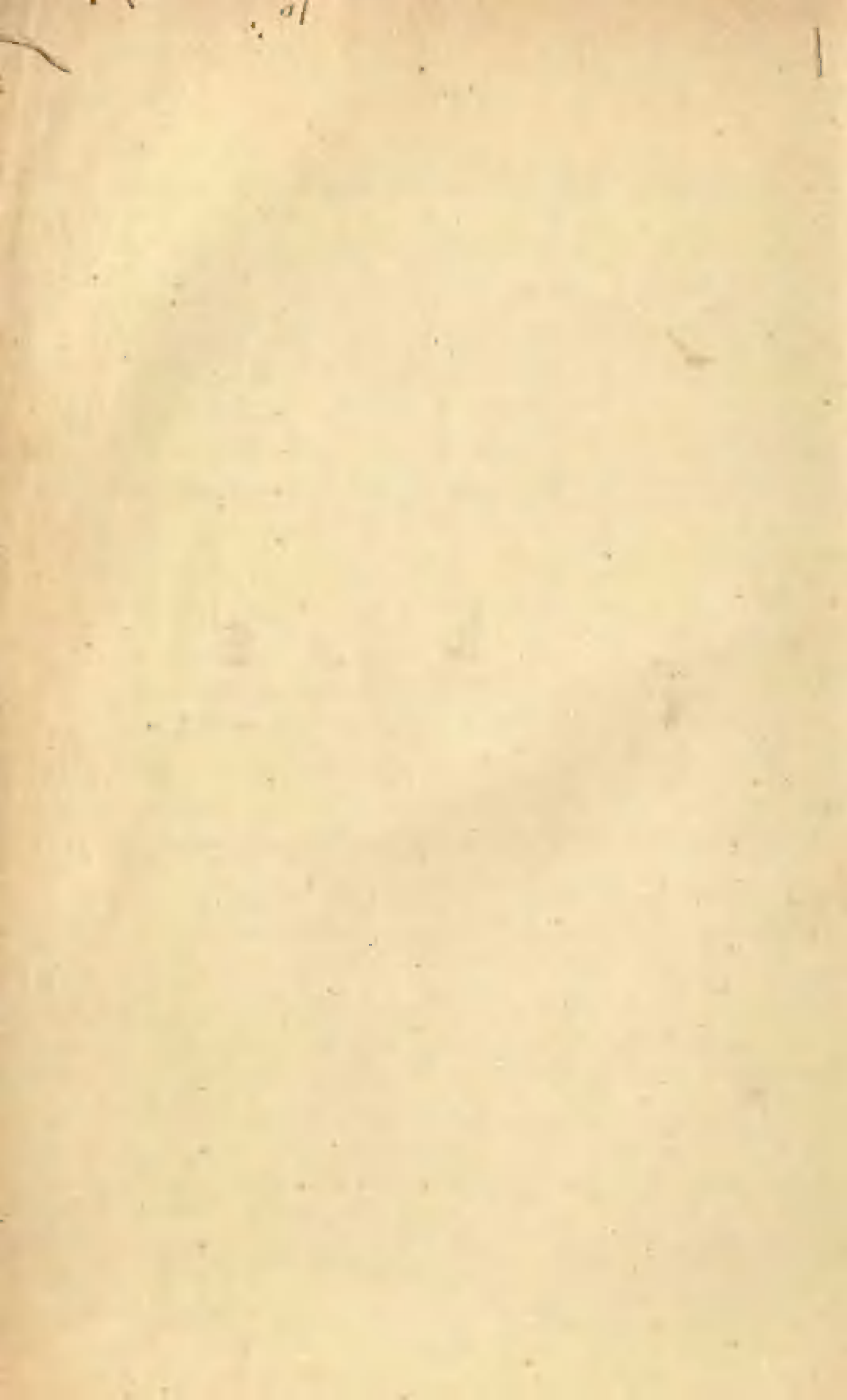

- DEEL 79 -

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1923

INHOUD.

NOTULEN VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN.

SǪ BING KONG.

HET EERSTE HOOFD DER CHINEEZEN TE BATAVIA

(EENE NALEZING).

DOOR

B. HOETINK.

Van de oostersche onderdanen der Compagnie vormden de Chineezen de belangrijkste groep; aan den opbouw, de versterking en den uitleg van de stad Batavia hebben zij een werkzaam aandeel genomen; door hun handel en scheepvaart, hun bedrijf en nering hebben zij vertier gebracht en in behoeften voorzien; hunne ontginningen en ondernemingen hebben den toegang tot de woeste omstreken ontsloten en de wildernissen buiten de Stad herschapen in vruchtbare landouwen — aan hun arbeid, geestkracht en zin voor orde heeft de Compagnie voor een goed deel de opkomst van hare hoofdstad te danken gehad.

Voor de kennis van de geschiedenis der Chineesche kolonie te Batavia tijdens de Compagnie, zullen weinig andere dan westersche bronnen beschikbaar blijken te zijn en aangaande vooraanstaande leden der Chineesche gemeente die in vroegeren tijd invloed hebben gehad op den gang van zaken, zullen vermoedelijk alleen aanteekeningen van westersche herkomst kunnen worden geraadpleegd. Met het opsporen in onze archieven van berichten betreffende den eersten Kapitein der Chineezen te Batavia hebben wij daarom gemeend destijds een nuttig werk te doen [1] en nu gaandeweg meer gegevens over Sǫ Bing Kong zijn voor den dag gebracht, hebben wij aanleiding gevonden deze, ten deele belangwekkende, bijzonderheden in eene «nalezing» samen te vatten.

---

[1] Sǫ Bing Kong. Het eerste hoofd der Chineezen te Batavia. (1619—1636). — Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, deel 73 (1917).

Omtrent Bencon's gezins- en familieleven zijn wij niet wijzer geworden. Alleen weten wij nu dat in 1628 zijne moeder en een broer — vermoedelijk de in zijn testament genoemde Tsingsuan [1] — in China woonden, waardoor de veronderstelling dat hij zelf ook in China zal zijn geboren, nog aan waarschijnlijkheid heeft gewonnen.

> Cap^{n} Bencon, Overste der Chijnesen alhier, heeft ons te kennen gegeven hoe noch in China sijn Moeder ende een broeder in 't leven soude hebben, ende versocht bij aldien sijn broeder in Taijouhan verscheen, uijt Comp^{s} middelen aldaer 2 à 300 R^{a} van 8^{en} mochte verstreckt werden voor welcker voldoeningh gem. Bencon sich alhier responsabel stelt, bij aldien voorsz. persoon 't selve daer quame versoecken UE^{e} sekerlijck vernemen condt Bencons broeder te wesen, sal UE^{e} hem met gemelte S^{a} accommoderen ende 't Comptoir Batt^{a} daervoor belasten. (Regeering Batavia aan Gouv^{r} P. Nuijts, 26 Juni 1628).

Dat een in 1625 te Kendal woonachtige en tot den Islam overgegane Chinees, Bencon's schoonzoon was, is een bericht waaraan wij misschien iets zouden hebben als tevens was vermeld wie Intche Moeda's echtgenoote was en in welke betrekking zij tot Bencon heeft gestaan. Was zij eene eigen, een stief-, een pleeg- of een aangenomen dochter?

> Intche Moeda schoonsone van Bencon, synde hier van Kendael gearriveert desen morgen, heeft aen d^{o} verclaert hoe dat den Mataram den Tomagan van Tegal ende den Coninck van Cheribon, mandement gegeven hadde om Bantam tot hommagie te bewegen off bij refuijs te beoorlogen.
> (Dagr. Bat. Donderdag p^{mo} Mayus 1625 bl. 148. Zie ook Dagr. 1624 bl. 33, 34, 36, 37 en 42).
>
> Item arriveert op dato van Jamby met 2 jonckqens geladen met peper Intche Mouda geschoren Chinees, woonachtig tot Candael.
> 7^{en} Februarius 1627.
> Sondach.
> (Dagr. Bat. 1627, bl. 301).

Dat Bencon een zoon, Toncqua geheeten, heeft nagelaten, is bekend geworden uit den inventaris van den boedel van Bencon's Bataviasche weduwe Njai Inqua [2], waarin melding wordt gemaakt van eene schuldbekentenis den 16^{en} September 1652

[1] Sọ Bing Kong (1917), Bijlage XIa, bl. 404.
[2] Sọ Bing Kong (1917) bl. 411, onder F.

opgemaakt «ten behouve van den naergelaten soon van Capiteijn Benckong, Toncqua». In het Landsarchief te Weltevreden is sedert aangetroffen eene eveneens voor «Fredrick Roest, gesworen clerck ter Secretarije der stede Batavia op 27 Augusti anno 1652» gepasseerde obligatie «ten behoeve van Toncqua .... *inwoonder alhier*». Op den rand dezer acte staat bijgeschreven dat de crediteur den 15^en^ September a° 1653 heeft verklaard «van den innehoude derselver [obligatie] voldaen ende betaelt te wesen weshalven [hij] d'selve alhier oock roijeert».

Uit een en ander blijkt dat Bencon's zoon in 1652 en 1653 te Batavia heeft vertoefd. Wanneer hij aldaar uit China is aangekomen, of hij toen zijn zoontje Go Equa — die in 1666 nog minderjarig was [1] — heeft medegebracht of dat deze afstammeling van Bencon te Batavia is geboren uit eene verbintenis van zijn vader Toncqua met eene Bataviasche vrouw, daarover bezitten wij tot nog toe geene gegevens.

Verwonderen kan het ons niet dat in onze archieven geene rechtstreeksche gegevens voorkomen over verhoudingen van Chineezen onderling welke zij zelf niet beschouwen als geschikte onderwerpen ter bespreking met anderen dan hunne naaste betrekkingen. Dank zij hun bewonderenswaardig geheugen, blijft de kennis van de voornaamste dier verhoudingen hun bij, zonder dat zij zich daarvoor moeite behoeven te geven en daarom is er geen reden te twijfelen aan de juistheid van de opgave zijner afstamming welke So Bi Enko in 1758 heeft gedaan [2], al is de rest van zijn verhaal op bijna elk punt onjuist:

1. Souw Bing Kong	(1580—1644).
2. Souw Tongko	(1610—1660).
3. Souw Go Equa	(1650—1708).
4. Souw Hoeyko	(1670—1740).
5. Souw Bi Enko	(1700—1760).
6. Souw Boen Hiauw	(1730—1790).

Van al de hier gegeven jaartallen staat alleen dat van Bencon's overlijden vast.

2 schijnt tusschen 1653 en 1666 overleden te zijn;
3 was in 1666 nog minderjarig;
4 komt voor op den grafsteen van 3 als diens zoon;

[1] So Bing Kong (1917) bl. 409.
[2] Zie hierachter.

5 is overleden tusschen 1758 en 1770;
6 is overleden na 1770.

Zou de Compagnie in 1633 ernstig hebben gewenscht dat Javaansche huisgezinnen zich te Batavia zouden komen vestigen? Naar ons voorkomt, was hare aanmoediging niet van dien aard dat velen zich bereid zullen hebben getoond het voorbeeld van «Cappiteijn Bencon ende sijne familie» te volgen:

> Ten versoecke van Cappiteijn Bencon ende sijne familie, is Wanghsa Javaen van Bantham wt de kettingh ontslagen ende vrij gelaeten, ten aensien dat hondert r^en^ van 8^en^ voor sijn parsoon ende vrijheijt opgebracht zijn, onder expresse conditie dat wanneer hij hem nedersettende ende eerlijck ernerende, successivelijck sal geprocureert hebben, bij eene vrouwe wettelijcken getrouwt nae de Javaense wijse, twee kinderen die in 't leven blijven, dat hem deselve hondert r^a^ van 8^en^ tot sijne ende derselver onderhoudt dan weder sullen werden wtgelevert mits borge tot genougen stellende, ter gemelte somme van hondert r^en^ van 8^en^, voor de continuatie sijner trouwe residentie in Battavia ende dat sonder ons expres consent van hier niet sal opbreecken nochte vertrecken, veel min doorgaen ofte wechloopen, opdat alsoo te beeter ende te eerder door dese ende diergelijcke exempelen, eenige Javaense huijsgesinnen bij ons mogen trecken, tot vermeerderinge van commoditeyten door deselve ten dienste deser Colonie te genieten. (Res. Dingsdagh den eersten Maart a° 1633).

De Oost-Indische Compagnie was in de allereerste plaats een handelslichaam en vooral de belangen van de negotie hielden hare dienaren bezig. De behandeling en afdoening van de gewone handelszaken geschiedde mondeling, zoodat de archieven daarover geene bijzonderheden hebben bewaard welke het mogelijk zouden maken een inzicht te krijgen in den aard en den omvang van den handel der Compagnie met Chineesche kooplui als Bencon, en zich eene voorstelling te vormen van de wijze waarop die handel werd gedreven.

Welke dagelijksche bezigheden voor Bencon voortvloeiden uit zijn ambt van «Overhooft» valt evenmin na te gaan. Tot eene regeling van zijn werkkring als zoodanig, tot de vaststelling van eene Instructie is de Compagnie nooit overgegaan; hare belangstelling in hare oostersche onderdanen was niet groot en gaarne schoof zij de bestuurstaak te hunnen opzichte van zich af; Chineezen, zoowel kooplui als schippers, liepen bij de hoogste

regeeringspersonen zoo te zeggen in en uit [1] en tot hun Kapitein zullen zij eveneens heel gemakkelijk toegang hebben gekregen; onder die omstandigheden kon een flink hoofd — gelijk Bencon ontwijfelbaar is geweest — zonder veel omslag, naar eigen inzicht en zonder tegenspraak van de Chineesche gemeente, de orde onder zijne landgenooten handhaven en de onder hen voorkomende geschillen beslechten. Dat de archieven der Compagnie hierover zwijgen, ligt voor de hand; alleen blijkt nu en dan dat de Regeering Bencon's advies heeft ingewonnen en dat op zijne diensten prijs is gesteld:

Wij hebben alhier met Bencon daervan gediscoureert [namelijk over het voldoen aan den wensch der Chineesche autoriteiten om de Pescadores te ontruimen] die meendt soo men de Chinesen maer toeseegginghe dede van Pehou te sullen verlaten, dat op die beloft wel eenighe joncken naer Batavia tot een ondersoeck seinden souden. 19 July Anno 1623.
(G. G. de Carpentier naar Tayoan).
Vgl. Groeneveldt, de Nederlanders in China, bl. 533.

.... Wij hebben dickwils in plaetse van onnutte meede gegeven tolcken die wij eerst naar Batavia ende naderhant met de scheepen naer Manilha geordonneert hebben te vertrecken, gewenst dat wij van Bencon, Jan Con ofte andere Chinesen van Batavia voorsien waren geweest, om ons — al soudet maer geweest sijn als tolcken ende schrijvers te dienen....
(Missive Sonk naar Batavia, Tayoan 5 Nov. 1624).

Bencon, Jancongh ende Limlacco hebben wij ondertast off sij wel gesint soude wesen naer Teyouan te gaen ende de Compe aldaer int voorvallende met de Chinesen soo in dien handel als andersints dienst te doen, maer niemant vande Chinesen heeft daer lust toe, elck ontsiet hem niettegenstaende alles op een goede voet schijnt te staen, sij ontsien niet alleene disgratie vande groote maer oock de haet vande gemeene man soo sij ons trouwe dienen ende ons ontrouw dienen dat

[1] Een paar voorbeelden: „De nachoda's ofte schippers van de twee alhier gearriveerde joncken op vertreck staende, compareren in Rade van India, om met Sijn Ed. den Gouv. Generael te deser vergadering wegens het uijtvoeren van Borneose campher ende barnsteen te contracteren." (Res. 3 Juni 1647).

„Den Generael ende de Raden van India houden hier alle dagen des avonts als 't gewone gebed gedaen is, compleete vergaderinge alwaer ider een gehoor ende bescheijt gegeven wort, gelijck oock de Raden van India daerbesijden ijder in haer chargien dagelijcx doen, soo dat in de resolutien niet wert gestelt als importante ende noodtzaeckelijcke saecken die in andere, ende extraordinaire vergaderingen voorvallen." (Gen. Missive 26 Jan. 1649).

cleene eere, danck ende recompense van ons becomen soude.
(Regeering Batavia naar Tayoan, 13 Mei 1625).

D'Overste van de Chinesen alhier heeft op ons versocht, aangesien de Chineesche Roovers haar meest in de baijen van Formosa omtrent Teijouhan onthouden ende aldaer genoechsaem onder ons ontsach zijn, dat men haer int generael notificeren ende wel expres verbieden wilde int minste gene Chineesche joncken te molesteren ofte te beschadigen, welcke onder onsen passe van China naer Batavia comen, ofte van Batavia nae China keeren sullen, op hooge pene van sulcx op haer te verhaelen soo sij ter contrarije doen; maer wat belangt de joncken, welcke nae andere plaetsen als nae Batavia ofte vandaer naer China tenderen, soo sij eenige sulcke comen te nemen, dat wij t'ons niet sullen aentrecken. Voorsz. Overste is van gevoelen wanneer de Chinesen in China dit verstaen sullen, dat sij te vrijmoediger met vele joncken naer Batavia comen ende naer andere plaetsen haer ontsien sullen te begeven, UE. gelieve t'selve in gedachten te houden ende t'sijnder aenkomste aldaer met d'eerste gelegentheijt int werck te doen stellen.
(Memorie voor d'E. Pieter Nuijts, Batavia 10 Mei 1627).

Naer verscheijde conferentien gehouden met Bencon Cappiteijn ende Overste van onse Chinese burgers ende Jancon Chinees Coopman [over «cassies ofte pijtgies»].
(Res. G. G. Brouwer 7 Juni 1633).

Een rechtstreeksch getuigenis van Bencon's werkzaamheid is bewaard gebleven in eene «Attestatie van verscheyden Chinesen ende andere nopende den prijs van den peper door de Francen tot Bantam van den Pangeran gecocht», welk stuk de Regeering te Batavia zal hebben bestemd om als verweer te dienen wanneer in het vaderland rekenschap zou worden gevraagd van haar optreden tegen hare Fransche concurrenten.

Den 15[en] November 1620 was het schip Leijden te Batavia aangekomen, medebrengende het ontredderde Fransche vaartuig l'Espérance, dat 2 October 1619 van Dieppe was uitgezeild en op weg was naar Bantam om daar peper te laden. Tot welke verwikkelingen de verschijning van de Franschen op de destijds voor ons en de Engelschen gesloten reede van Bantam, aanleiding heeft gegeven, zal men elders uitvoerig beschreven kunnen vinden [1]; voor ons is deze attestatie van belang omdat zij het

[1] Zie Coen, Uitgave Colenbrander I, bl. 607, 608 en bl. 672. Vgl. Thévenot, II, Mémoires du voyage aux Indes Orientales du Général Beaulieu, dressés

oudste ons voorgekomen stuk is waartoe Bencon heeft medegewerkt en dat zijne handteekening draagt:

Alsoo op huijden drie cleene jonckiens met ontrent hondertvijftich Chineesen ende eenige Gouseratsche cooplieden van Bantam overcomende, hier ter rede gearriveert sijn, om hunne residentie alhier te nemen. Soo ist dat de Ed. Heeren Raden van Deffentie versocht hebben dat men eenige uijt de principaelste deser overgecomen natien souden ondervragen ende van deselve vernemen, hoe ende in wat manieren de jongst gecomene Francen met hare twee schepen tot Bantam met den Pangeran aldaer in den peperhandel genegotieert ende gecontracteert hadden, weshalven uijt de voornde Chineesen voor den Raet deses forts op dato beroepen ende in eijgener persoone gecompareert sijn Teeckwy, Tation, Lanquin, alle drie Chineesche nachodas ofte schippers ende verscheijden andere Chineesche cooplieden, beneffens Intje Maomet Gouserats coopman, dewelcke ten overstaen van Benckon ende Jan Con, overhooffden der Chineesen alhier, door interpretatie ende vertalinge van Eden Thijmon Michielsz. ende andere in de Maleijse tale wel geverseert sijnde, sonder eenige inductie, bij hunne manne waerheijt in plaetse van eede, eendrachtelijck verclaert ende geaffirmeert hebben gelijck sij verclaren ende affirmeren mits desen waerachtich ende hun attestanten seer wel kennelijck te wesen hoe den Pangeran tot Bantam met de France cooplieden (die onlanghs met hunne schepen aldaer op de reede gelegen hebben) door seecker Chinees coopman genaempt Hockie, die hij Pangeran alleen daer toe gebruijckte gehandelt heeft gehadt, ten wel te weeten dat de voorn.de Francen met den Pangeran veraccordeert sijn geweest tegen vier realen van achten ijder Bantams sack van vijftich catti china. Item dat de voorn.de Francen nadat sij vier duijsent sacken peper ontfangen ende betaelt hadden geene peper meer hebben willen aenveerden ten ware den Pangeran daer tegen in betalinge begeerden aen te nemen verscheijden coopmanschappen van out ijser, loot, anfion ende andersints seggende dat haer gelt al op ende besteet was. Ende alsoo den Pangeran daer toe nijet verstaen wilde heeft hij sijnne peper ingehouden ende geene voordere leverantie willen doen. — Item dat de peper welcke de voorsz. Francen in hunne schepen boven de voorverhaelde vier duijsent sacken geladen ende ingenomen hebben van de oude Francen doen ter tijt tot Bantam residerende

par lui-même [1621] bl. 87—88; De Rampspoedige Scheepvaart der Fransen naar Oost Indien onder het beleit van de Heer Augustijn Beaulieu enz. (J. J. Glazemaker) 1669 bl. 118 e. v.

Verhaal van eenige oorlogen in Indië. (Kroniek van het Historisch Genootschap, 27e Jaargang, 1871, bl. 565). — Encyclopaedie van Ned.-Indië I (1917), bl. 724: Franschen in den Maleischen Archipel.

geprocedeert is, welcke uijt hare logie met consent van den Pangeran aen de schepen van de nieuwe gecomene Francen ontrent twee duijsent sacken gelevert hebben, sonder dat haer attestanten ofte ijemant van de hare bekent sij voor wiens reeckening de voorn.[de] twee duijsent sacken peper van de oude Francen in de schepen van de nieuwe Francen geladen sijn. Wijders verclaren de voorsz. affirmanten dat ten tijden de nieuwe Francen tot Bantam quamen de merckt ofte prijs van de peper geresen was van drij quart tot op vijff quart ende anderhalff reaal van achten de sack. — Item dat de voorn.[de] Francen de tollen ende gerechtichheden betaelt hebben volgens ouder costumen ende gelijck voor desen de Hollanders ende d'Engelsz. aldaer gewoon waren te betalen. Alle 't welcke de voorsz. affirmanten in presentie van d'ondergesz. getuijgen alsoo verclaerden ende affirmeerden de oprechte waerheijt te wesen, bereijt tot allen tijden des noot ende daertoe versocht sijnde alle 't geene voorsz. is met eede te bevestigen, oirconden der waerheijt hebben sij desen in presentie van de ondergesz. getuijgen respectivelijck met haer gewoonlijcke hantteeckening bevesticht.

In 't fort Jaccatra desen 19en Juny a° 1621

Jacob Colleyn

1

Bencon

Belangrijker wat den inhoud betreft, vinden wij eene iets later door Schepenen van Jacatra opgemaakte attestatie in dezelfde zaak. Daarin toch is eene verklaring van Chineezen opgenomen «door interpretatie van Capt[n] Bencon, overste der Chineezen», waardoor vaststaat dat de titel van Kapitein toen al (7 Juli 1621) voor het Overhoofd der Chineezen door de Overheid werd gebezigd:

[1] Jacques Colijn Jansz., oppercoopman en Tymon Michiels, ontfanger generael. (Coen III, 680).

Wij, Jan de Brasser ende Floris Hendricksen, Schepenen der Stede Jacatra, oirconden ende kennen dat voor ons gecompareert sijn Tapiou Santse, Keetsoe ende Mootich alle te saemen Chineesen sijnde ende hebben door Interpretatie van Cap^n Ben Con, overste der Chinesen, ten versoecke van de E. Raeden van diffentie wegen de Ed. Engelse ende Nederlantse Comp^e verclaert getuijcht ende gedeposeert hoe 't waer is dat haer deposanten wel bekent ende bewust is dat bij Monsr Grave Cap^n ende Overste van 't schip l'Espérance van den Pangaran Aria Rana de Mongala, Gouv^r van Bantam gecocht is vier duijsent sacken peper a vier reaelen de sack van vijftich cattij china, seggende voor redenen van wetenschappen sulcx van Limco[1] des Pangarans naesten raet ende van Sinsan des Pangarans weger alsmede van de gemeene man selffs verstaen ende gehoort te hebben, verclaerende vorder hun mede wel bewust te wesen dat den Pangaran voorschr. den voorsz. peper van de Chinesen ende andere niet meer als tot drie quart, een reael, ende vijff quart reael de sack ingecocht heeft, bij 't welck sij deposanten des versocht sijnde bereijt sijn bij eede te verstercken. Toirconde hebben wij desen neffens de deposanten onderteeckent.

[1] Limlacco — opvolger van Bencon als Kapitein te Batavia (1636—1645).
[2] Herman Pietersz. Prins, Secretarius. (Coen III, 658, 947).

Hier te lande [1] twee geschriften aan te treffen welke de eerste Kapitein te Batavia drie eeuwen geleden mede heeft onderteekend, was eene welkome verrassing.

Het woord Kapitein beteekent oorspronkelijk een hoofd, hoofdman, opperhoofd in 't algemeen [2]. Van de Portugeezen, de eerste Europeanen die Japan hebben bezocht en wier civiele gezaghebbers van Malaka den titel Capitão droegen, hebben de Japanners en andere oostersche volken die benaming overgenomen ter aanduiding van een hoofd eener vreemde natie. Zoo vinden wij al in 1613 een «China Captain» genoemd in een Engelsche bron [3] en dezelfde Chinees trad weldra als «Capiteijn China» op den voorgrond bij de aanrakingen van de Compagnie met Chineesche mandarijnen [4]. Ons eigen Opperhoofd te Firando werd door de Japanners eveneens «Capiteijn» betiteld en in hare briefwisseling met de inlandsche overheid in Japan, Siam en Quinam sprak de Bataviasche Regeering van haren handelscorrespondent aldaar als van «onzen Cappiteijn» [5].

Bencon werd in 1619 geauthoriseerd als «Overhooft over de Chineezen» te Batavia, maar waarschijnlijk zal hij van den beginne af door zijne landgenooten en anderen met den in het Oosten in zwang zijnden titel van «Capitein» zijn aangeduid en aangesproken. Gelijk wij hierboven zagen, vindt men al spoedig in ambtelijke stukken gesproken van «Capiteijn Bencon, Overste der Chinesen» en het heeft niet lang geduurd of «Capiteijn van de Chineesen» was ook te Batavia de algemeen gebruikelijke titulatuur.

---

[1] Koloniaal Archief, T. II.

[2] Zie: Woordenboek der Nederlandsche Taal, VII, 11e afl. f° 1478.

[3] Letters written by the English Residents in Japan, bl. 80.

[4] Groeneveldt, De Nederlanders in China en Dagregister van het Casteel Batavia, 1625. — Zie over hem ook: Verhaal van het vergaan van het jacht de Sperwer (Linschoten-Ver. 1920, bl. 123).

[5] „Het Opperhoofd van de Compagnie of gelijk de Japanders hem de naam geven van Capiteijn". (P. van Dam's Beschrijvinge, Boek 2, deel 1, caput 21 f° 252).

„Den verleden jare hebben wij van hier in de qualiteijt van Capiteijn naer Japan versonden den Oppercoopman Willem Verstegen" (G. G. van der Lijn aan Heeren Burgemeesters der stad Nangasacqui, 5e jaar, 5e maant, 23e dag).

„Met de compste alhier op Batavia van onsen Cappiteijn, residerende in de factorie van Firando". (G. G. van Diemen, Batavia 31 Mei 1636).

„Kapitein van de Hollandsche loge" [in Siam]. Kronijk Hist. Gen. XI (1855), 104.

„Aen fyxonca Rocke beoija Cappiteijn van de Japanse natie ende Sabandar in Quinam". (G. G. van Diemen Batavia 31 Mei 1636).

De herkomst van deze benaming verbiedt daarbij te denken aan een term aan het krijgswezen ontleend. In 1678 schijnt echter de Bataviasche Regeering eene andere meening toegedaan te zijn geweest. Zoogenaamd op verzoek van de Chineesche burgerij, besloot zij toen om niet alleen weer een Kapitein aan te stellen (welk ambt sedert twaalf jaren onvervuld was gebleven) doch werden de Chineezen te Batavia, evenals andere oostersche naties, bovendien begiftigd met de «mindere hoofdofficieren». Een Luitenant en een Vaandrig werden daarom aan dezen Kapitein toegevoegd en bij diens overlijden in 1684 werd hij ook met militaire praal ter aarde besteld [1]. Deze militaire strooming is evenwel niet van langen duur geweest; aan den «jaarlijkschen optrek» hebben de Chineezen geen deel genomen (in 1685 hield dat vertoon trouwens op); van vaandrig en sergeant hooren wij weldra niet meer; alleen de Luitenants bleven, maar zij waren — gelijk de Kapiteins — politieke en niet militaire hoofden hunner natie [2].

De benoeming van een «Majoor van de Chineezen» is, wat de titulatuur betreft, eene dwaasheid geweest waaraan de Compagnie zich niet heeft schuldig gemaakt.

Hoewel Bencon tot «overhooft» was aangesteld na daartoe door de voornaamste Chineezen te Batavia «uijt alle haere naem voorgedragen» te zijn, ondervond hij al spoedig dat hij zich niet in aller gunst mocht verheugen. Nauwelijks een jaar lang bekleedde hij het hem opgedragen ambt, toen landgenooten klachten tegen hem inbrachten en de Regeering verzochten hem af te zetten. Bij het onderzoek naar aanleiding hiervan door den Advocaat-Fiscaal ingesteld, kwam evenwel aan het licht dat hetgeen Bencon's vijanden «in seecker fameus diffamatoir geschrift» hadden beweerd niet met de waarheid overeenkwam en voor het meerendeel verzonnen was. De uitkomst was dat de door Bencon's belagers gelegde mijn verkeerd sprong: de zes «Gecomitteerde Raden wegen den E. heer Generael» [Coen] verklaarden in hunne «met approbatie van den Generael» geslagen sententie, niet alleen «de persoon van Bencon, opperste der Chineezen, als een eerlijck ende goët officier» maar veroor-

[1] Dagregister Batavia 5 October 1684. Zie „Gegevens" Bijdragen, deel 78 (1922) bl. 31. Vgl. So Bing Kong (1917) bl. 377 noot 6.

[2] Zie So Bing Kong (1917) bl. 377 noot 6.

deelden bovendien zijne aanklagers en hunne bentgenooten tot geldboeten, herroeping van «alle soo publicque diffamatie als sij den voorsz. Bencon ten onrechte mede gesocht hebben te becladden ende besmetten» en tot het vragen van vergiffenis aan de justitie en aan Bencon, met erkenning dat zij van dezen niets wisten «als [wat] een eerlijck man ende alsulcken officier als hij is, betaemt». Met dezen afloop kon Bencon tevreden wezen!

De Gecommitteerde Raden wegen den E. heer Generael, gelet hebbende op de aenclachten ende gravamina bij eenige Chineesen, namentlijck Kibgou, houthaelder, Tigbing, cleermaecker, Cojae, houthaelder, Nobing, houtsager, Tsingtaij, houthaelder ende Imphou tot laste van Bencon, opperste der Chinesen opgebracht, te weten dat den voornoemde Kibgou aen ditto Bencon een obligatie gegeven heeft van 30 realen, opdat 't geen ditto Bencon hem te laste geleijt hadde alsdat hij sijn slavinne, die verdroncken was, geslagen soude hebben, versust ende daerdeur niet voorder beclaecht mochte worden. Ende alsoo aengaende de voornoemde obligatie bij ditto Kibgou niet gedoceert can worden dat hij deselve aen Bencon verleent heeft, gelijck Bencon staende hout, en blijckt in 't minste geen onrecht off andere uijtsuijpinge van de gemeente, gelijck ditto Kibgou door desen ditto Bencon te laste heeft soecken te leggen. Dat Tigbing ter oorsaecke seecker schadelijcke brant uijt sijn huijs ontstaen was, aen Bencon een obligatie heeft moeten leveren van een somme van 160 realen van achten, waervan, alsoo ditto Tigbing 70 realen betaelt heeft aen den gerechte deser stede Jacatra, noch 90 realen resteren, die met consente van de E. heer Generael den voornomden Bencon toegeleijt sijn, gelijck hij Bencon oock van ditto Tigbing niet meer is pretenderende, is sulcx dat de aenclachte van Tigbing door misverstant is geschiet. Dat Coejae ditto Bencon beschuldicht alsdat hij hem een obligatie van 30 realen heeft moeten geven, opdat Bencon seecker versteeckinge ende verberginge ten tijde van den brandt van een kistgen, waerinne eenige ringhen, cleetgens ende 70 realen waren, verswijgen soude, is waer, ende wort bij den raet geapprobeert, mits nochtans qualijck gedaen achten dat ditto Bencon sulcx sonder kennisse van den raet gedaen heeft, waerover de voorsz. 30 realen door Bencon gerestitueert ende ten proffijte van 't sieckenhuys deser stede geappliceert sullen werden. Dat Nobing ditto Bencon beschuldicht alsdat hij over 't slechten van seeker geschil, welck tusschen hem ende sijn mede inwoonder geresen was, 13 realen heeft moeten geven, wort verstaen wel gegeven ende daerinne niet schultwaerdich te sijn.

Aengaende dat ditto Bencon te laste geleijt wort dat hij

in plaetse van 47 Chinese houthaelders, die naer Poulo Bessij in dienste van de Compagnie souden vaeren, ende vermits haere onwillicheijt ende weijgeringhe tot sulcx daertoe gehuert waeren, elck $10\frac{1}{2}$ realen van achten mosten betalen, 58 Chineese houthaelders elck $10\frac{1}{2}$ reael affgenomen soude hebben, wort niet bewesen, maer blijckt ter contrarie. Dat Tsingtaij ditto Bencon beclaecht dat hij hem 80 realen heeft affgevoordert, ter oorsaecke seecker Chinees, daer hij aen Bencon borgh voor gebleven was, deur toedoen van hem wechgeloopen sij, is met kennisse ende wille van den E. heer Generael geschiet. Noopende de brieffkens die bij verscheijden Chineesen tot een groot getal ingebracht sijn ten tijde het nieuwe bolwerck een roede opgehoocht hebben, dat noch gelt souden ontfangen, ende alsoo blijckt dat Bencon den arbeijtsloon, te weten 1600 realen, voor welcke somme de ophooginge van 't nieuwe bolwerck bij de Chineesen aengenomen was, gerechtelijck aen de arbeijders heeft gedestribueert, en can op geenderleij manieren op eenige ontrouwe in desen achterhaelt worden, alsoo de voorsz. brieffkens nieuwers anders toe bij Bencon aen de Chinesen gegeven sijn alsdat daermede souden connen bethoonen dat sij haer quota van 't geene aen 't voornoemde aen werck te cort quam ende bij den heer Generael tot gemeene laste opgeleijt is geweest, voldaen hebben. Dat Bencon te laste geleijt wort, dat hij van eenige houtsagers drie realen ter maent ontfangen heeft om van 't sagen in 't fort vrij te wesen, wort daerin bevonden ontschuldich te sijn, alsoo hij sulcx niet genooten heeft. Noopende de clachte van Tangou dat Bencon hem seeckere vrouwe, die met hem van Bantam is overgeloopen, ontnomen heeft ende alsnoch onthout, is sulcx dat noch Tangou noch Bencon op de vrouw iets te pretenderen hebben, alsoo noijt slavinne van Tangou maer van seecker Javaen tot Bantam residerende geweest, ende met haer vrije wille overgecomen is. Voorders dat ditto Bencon te laste geleijt wort dat hij ten tijde in de voorleden maent de monsteringe van de Chinesen geschiede, seecker persoon ende bij namen eenen Nisako t'sijnen huijse verborgen heeft ende sulcx in 't minste niet bewesen can worden, is daer bij den voorschreven raet onstraffbaer [voor] geoordeelt. Welcke voorsz. gravamina ende beschuldinge tot laste van Bencon alsmede aengemerckt sijnde, blijckt claerlijck hoe eenige ongeruste, twistgierige ende wangunstige menschen de voornoemde persoonen tot de voorgeschreve clachten teghen Bencon opgerockent ende aengehitst hebben gelijck in effecte gedaen heeft eenen Boiko, die over seeckere schult van 30 realen met Bencon in questie geraekt, ende vermits sijn weijgeringe tot het betaelen in de boeijen geslooten sijnde, ditto Bencon heeft beginnen uijt te schelden ende te driegen dat hij den

volgenden daege alle sijne handelingen, onbehoorlijcke practijcken ende hoe hij de Chineese gemeente geschooren hadde, den heer Generael aendienen ende 't selve aen den dach soude brengen, volgens welcke hij beneffens de voorsz. persoonen binnen 't fort sijne clachte is comen doen, in effecte als voorsz. is; ende hij Boijko hem niet connende gerust houden nochte sijn wrevelmoedich hatich gemoet bedwingen, heeft door toedoen ende hulp van Saetsie ende Gnosing soo in d'een als d'ander sijn huijs beneffens alle de voorsz. persoonen tot verscheijde malen secrete samencomsten ende conventiculen gehouden, in dewelcke alle haere raetslagen nieuwers anders toe en hebben getendeert als om te vervoorderen haer eigen vuijl gewin, ende baet soeckende met berovinge van een ander als namentlijck Bencon sijn staet, ende 't geen 't swaerste behoort te wesen sijn eer, naem ende faem; tot welcken eijnde sij onder den anderen seecker fameus diffamatoir geschrift op lijwaet door eenen Tamit, woonende ten huijse van Saetsie voornoemt, hebben doen schrijven, inhoudende hoe de Chinesen een walgh hadden van Bencon, vermits het scheen hij een hart hadde als een slang ende hont, alsoo hij haer seer schoor ende met huijt ende haer opat, niet denckende hoe swaerlijck sij de cost mosten winnen, waerinne soo de heer Generael metter haest niet wilde versien ende een ander in Bencons plaetse stellen, wilden met alle man vertrecken, hetwelcke sij aen een stock gebonden ende door den voornoemden Boiko door de stadt in maniere van processie tot in 't fort doen dragen hebben met gevolch van de Chinesen beneffens noch vele andere die van de voorsz. persoonen daertoe opgerockent waeren, met versoeck, 't welck sij alsoo te vooren ten huijse van Gnosing overleijt hadden, dat Bencon aff mochte geset werden; 't welck scheen, soo tot haer voornemen door haer versoeck niet costen geraecken, dat sij ijemant ander van haer favoriten in 't offitie van Bencon souden hebben willen dringen, alsoo sij onder den anderen al verscheijden persoonen in haere vergaderinge hadden genomineert; door welcke conventiculen, secrete bijeencomsten ende t' samenrotting de gemeene ruste geperturbeert wort ende daertoe gestreckt hebben dat sij de reputatie, eer, naem ende faem van Bencon soeckende te vercorten, denselven in cleijnachtinge gaern gebracht ende uut sijn offitie gestoten souden hebben, op hoope een van haer oft ten minsten een van haere favoriten door haer toedoen daer weder in geraeckt soude mogen hebben; 't welck alles sijnde saecken die strecken tot perturbatie van de gemeene ruste, strijdende tegen alle goeden politien, ende oversulcx in een wel gereguleerde plaetse in 't minste niet getollereert, maer sonder eenige genade met rigeur gestraft te worden, andere ten exempel.

Soo is 't dat de Gecommitteerde Raden wegen den E. heer Generael, gehoort hebbende den eijsch van den advocaet-fiscael, gesien de informatie tot justificatie van dien, ende voorder op alles gelet daerop te letten stont, naer rijpe deliberatie ende approbatie van den E. heer Generael, naer gedane rapport van 't gebesoigneerde, de persoon van Bencon, opperste der Chineesen, als een eerlijck ende goet officier verclaert hebben, gelijck sij hem verclaeren mits desen, ende voorders de voornoemde persoonen gecondemneert ende gesententieert hebben, condemneeren ende sententieeren hun mits desen, dat sij alle soo publicque diffamatie als sij den voorsz. Bencon ten onrechte mede gesocht hebben te becladden ende besmetten, ten aenhooren van alle de weerelt sullen herroepen, biddende de heeren in de naem van de justitie ende versoeckende aen de geinjurieerde hun 't selve te willen vergeven, hierbij voegende dat sij van ditto Bencon niet anders weten als een eerlijck man, ende alsulcken officier als hij is, betaemt; ende voorders de voornoemde Boiko, Saetsie ende Gnosing als principale beleijders, aenvoerders, voeders ende aenhitsers van de voornoemde onbehoorlijcke proceduren, ende dat om alles te pitsiaeren haer huijsen verleent hebben, elck in een amende van 100 realen van achten, ende Kibgou, Tingbing, Coeja, Nobing, Sintaij, Imphou, die haer tot alles 't geene voorsz. is gaern hebben laten gebruijcken, ende Tamit als schrijver van 't voorsz. fameus geschrift elck in een boete van 25 realen van achten, t'appliceeren 100 realen voor den advocaet-fiscael, 50 realen voor den bailliu deser stede Jacatra, ende de reste tot bevoorderinge van de fortificatien. Belasten, bevelen ende waerschouwen derhalven een ijder der Chinesen, den voornoemden Bencon in qualite als opperste der Chineesen, daerin hij van den E. heer Generael gestelt is, te erkennen, respecteren ende gehoorsamen, haer te wachten voor soodanige heijmelijcke conventiculen, t'samenspanninge ende soo quade practijcken tegen degeene die als overhooft van haer gestelt is, op pene soo wie ter contrarie bevonden sal werden gedaen te hebben, als een perturbateur van de gemeene ruste naer exigentie van saecken gestraft te sullen werden.

Aldus gesententieert in 't fort Jaccatra, adi 24 November anno 1620. Was onderteeckent: P. DE CARPENTIER, PIETER DIRCXSZ., A. VAN UFFELEN, 't mercq gestelt by cappiteyn JAN PAE, TH. MICHIELSZ., ABRAHAM STRICKER. (Coen IV, bl. 236—240).

Op dit eerherstel door Gecommitteerde Raden volgde weldra eene klinkende goedkeuring van de Regeering, welke Bencon stellig eveneens op prijs heeft gesteld:

Ten respecte van veel diverse consideratien is mede goet-

gevonden dat men aen d'ondergeschreven officieren vereeren sal, namentlyk . . . .

Aen Bencon der Chinesen overste 100 realen van achten. (Res. 12 Jan. 1621, Coen III, bl. 681).

Hoe verkeerd het trouwens is als de Overheid de handhaving van wet en orde overlaat aan anderen dan hare eigen voor die taak berekende organen, kwam ook aan den dag toen de uitoefening van de politie over zijne landgenooten aan Bencon was opgedragen. Bij Res. van Gouverneur Generaal en Raden van 18 Aug. 1620 was wel is waar voorgeschreven: «Indien Bencon, Overste der Chinesen imant van sijne natie ofte onderhebbende luijden apprehendeert in het district van de stadt, sal den voornoemden Bencon den Baillu daerinne kennen, ende hem sulcx aendienen, om met kennisse daerin gedaen te worden, sulcx nae de gelegentheijt van de misdaet behoort» [1] maar Bencon had zich aan dit voorschrift niet gehouden. Door een overtreder op eigen gezag aan te houden en dezen bovendien eene zware boete op te leggen, heeft Bencon zich een vonnis van Schepenen op den hals gehaald:

Dr H^r Baill. contra
Capt. Bencon overste der Chinesen
vermits deselve nu een jaer geleden
op sijn eijgen authoriteijt
den persoon van Soecko op de
beschuldinghe van Jancon
dat deselve bij sijn vrouw soude
hebben geslapen vast doen
setten ende oock vijff daghen
in apprehensie gehouden
heeft, doende deselve voor
sijne begaene foute de
somme van hondert realen
tot een boete geven.

Schepenen alles gehoort
ende op de saeck rijpelijck
gelet hebbende condemneren
den gedaechde restitutie
der hondert realen in handen
van Schepenen te doen, van
welcke hondert realen
aen Soecko vijftich gerestitueert
sal worden, blijvende de
resterende vijftich r^s
ten regarde van Soeckes begaene
delict verbeurt
te appliceren een derde part
voor den H^r Baill. ende
de resterende twee derde parten
voor den Heer, actum der stede
Batavia desen 4^en Martius a^o 1622.

G. Fredrijckx Druijff.
D. Jemming.
Jan de Brasser.
Elye Rippon.

Christian Schelling.
Wm Lourens.

H. Pietersen Prins,
Sec.»

(Afschrift uit de oudste crimineele rol van Schepenen).

[1] Coen III, bl. 988.

Vreemd komt het voor dat de uitspraak van Schepenen eerst is gevallen toen al een jaar was verstreken sedert het delict was gepleegd en dat Bencon er niet de voorkeur aan heeft gegeven of geen kans heeft gezien het met den Baljuw op een accoordje te gooien. De openbare behandeling van deze zaak moet toch aan zijn handelsvriend Jancon onaangenaam zijn geweest. Trouwens, deze laatste was beschuldigd van het plegen van soortgelijke particuliere justitie als waarvoor Bencon werd vervolgd en dat Gouverneur Generaal Coen aanleiding heeft gevonden tot de uitvaardiging van het volgende Placaat [1], wijst er op dat de Baljuw — al heeft hij het misschien wel gewild — geen gelegenheid zal hebben gehad de tegen Bencon en Jancon ingebrachte klachten in den doofpot te doen:

Alsoo binnen eenigen tijt t'onser kennisse gecomen sijn verscheijden klachten over d'exactie, die bij onderscheijden persoonen door usurpatie van onse autoriteijt onder de gemeente deser stede Batavia in swanck gebracht, soo lange soo meer tot merckelijcke schade derselve gemeente in 't werck gestelt en principalijck onder de Chineeschen veel voorganck genomen hebben, dat alverder (buijten onse en onse gestelde Officieren voorweten), particulier privato apprehentien, dreijgementen van pijne, compositien, monopolie en relecsatie geperpetreert sijn, waeronder de persoonen van Bencon en Jancon principalijck aengeclaecht en beschuldigt sijnde, Soo ist, dat omme daerin tijtlijck te voorsien, ende onder de gemeente dierghelijcke tirannije en schade voortaen te weeren, ider soo int particulier als generael waerschouwen, alle diergelijcke gepleegde procedures geschiet te sijn tegen onse ordre en goede meeninge en dat dienvolgende ingevalle imant onder onse regeeringen sorterende, t' sij Chineesch off andere Natie hun bij de gepleegde procedures van de voors. Bencon en Jancon, t' sij bij geleden apprehensie, affgedrongen boetens ofte betaalde compositie beschadigt en gegraveert bevinden, dat d'selve binnen drie dagen na publicatie van deze aen de Advocaet Fiskael ofte Baillu deser stede sullen comen verthoonen, daer op hun' goet, cort recht en Justitie, sal werden geadministreert, ordonnerende vorder bij dese wel expresselijck soo aen de Chineese als andere vreemde Natie en de geene onder onse gehoorsaemheijt sorterende, geene particuliere privato apprehentien te gedoogen, ofte andersints aen den voors. Bencon, Jancon ofte andere Hollandsche dienaren, particulier

[1] Ned.-Ind. Plakaatboek I, blz. 95 en Tijdschr. v. N.-I. 4e Jaargang, 1e deel 1842, bl. 93.

te betalen, maer in 't voorvallende hen adresseeren aen den Fiskael, Baillu ofte andere Officieren, bij ons daertoe gestelt, die hun na informatie van saecken goet, cort recht ende Justitie administreren sullen naer behooren».

In 't fort Batavia, 21 Maart A° 1622.

Gouverneur Generaal Coen schijnt aan Bencon en Jancon hunne afdwalingen van het rechte pad niet hoog te hebben aangerekend; weinige dagen vóór zijn vertrek naar het vaderland bedacht de Regeering beiden nog met eene aanzienlijke vereering:

Res. Woensdach adi 25 Januario 1623.

Is mede in verscheijden respecten ende consideratien nu met t' vertreck van de E. heer Generael goetgevonden aen Ben Congh, cappiteijn van de Chinesen ende Jan Congh, Chinees coopman, omtrent 3 jaren voorleden mede van Bantham overgecomen, ende als principale hooffden van de Chineesse burgerije alhier sijnde, ijder vereeren met gelijcke (neffens de vorige) 600 realen in cleeden, ende aen Sim Theij, mede een van de principale coopluijden, 300 als voren, waermede men hun voorder versoeck van ijets te borgen oock afslaen sal. (Coen III, 946).

Bovendien werd «Capiteijn Bencon» bij Res. 27 Januari 1623 voor drie jaren bevestigd in het «waechmeestersampt», welks profijten hij echter voor de helft moest afstaan aan zijn collega in die bediening, den Schepen Adriaen Woutersz. Draeck [1].

Van zijn kant is Bencon niet in gebreke gebleven de les te betrachten dat kleine geschenken de vriendschap onderhouden; twee jaren achtereen vinden wij in brieven van G. G. de Carpentier vermeld dat de Kapitein met de retourvloot eene «gedachtenisse» zond aan den toen in het vaderland vertoevenden «Generael Coen»:

Naer 't Patria aen d' Heer Generael Coen p^r 't schip Leijden.
In handen van d' H^r Houtman gesz.

[Slot]. Wij, d' Heer Dedel, Sonck, Specx ende Gorcum, mitsgaders alle goede bekenden in Batavia, van gelijcken Bencon, Jancon, Lacco, moei Wattings ende de bekende Chineese burgeren doen UE. altsamen van herten seer groeten.

Actum desen 29 Januarij A° 1624.
Int fort Batavia.

---

[1] Coen III, 950. Vgl. Ned.-Ind. Plakaatboek I, blz. 88, en Res. 12 Jan. 1621, Coen III, 680, zoomede Dagregister 1625, 27 Nov., bl. 218.

Bencon send UE. tot een gedachtenisse pr d' Heer Houtman
2 rolle rood damasten.
2 do chauls.
2 potten gember.

Aen d' Hr Generael Coen met t' schip Hollandia gesz.
Cappiteijn Bencon schrijft aen UE. een groetenisse ende zeindt daer nevens twee stucken damast welcke UE door den Commandeur Reijers zullen behandicht worden.
27 Januarij Ao 1625 [1].

Een verrassend getuigenis omtrent de vriendschappelijke verhouding welke na Coen's terugkomst te Batavia tusschen den Gouverneur Generaal en Capitein Bencon heeft bestaan, treffen wij aan in het bericht dat de Generaal «gewendt was alle avonden uijt sijn Fort te gaen tot de Capiteijn van de Chineesen», hetgeen wordt bevestigd in een gelijktijdige Missive van de Bataviasche Regeering aan Heeren Meesters:

[Einde Ao 1627, na 17 December].
Op eenen nacht gebeurdet datter eenige prauwen van Bantam tot Batavia quamen, geladen met fruijten, rijs ende andere waren; komende aen de Boom soo wierd haer geweer afgenomen, ende sij hadden dubbelde piecken, de anderen hadden se ghebergt onder water in dicke rieden, onder de boomen van haer prauwen en quamen soo in de Stadt leggen, daer bij het Fort op de Marcktplaets, alwaer sij meijnden de Generael Coen waer te nemen, die gewendt was alle avonden uijt sijn Fort te gaen tot de Capiteijn van de Chineesen, ende vallen hem op sijn lijf met gheweld.
(David Pietersz. de Vries, Korte Historiael ende Journaels Aenteyckeninge enz. Uitgave Linschoten-Vereeniging 1911, bl. 114).

Interim werden [onze gezanten in de schepen vóór Bantam] door een Chinees gewaerschuwt dat sij den Gouverneur Generael souden aenseggen op sijn hoede te willen wesen, alsoo een aenslach op Sijn Edelt voorgenomen was welke op Kersdach ofte [als hij] 's avonts ten huijse van den Capitain van de Chineesen soude gaen in 't werck soude gestelt werden, doch

[1] Commandeur d'Hr. Frederick Houtman, Eerste Raad van India, met de schepen Leijden, Tholen, 't Wapen van Delft naar 't vaderland. (Dagregister Batavia 31 Januari 1624).

Vertrecken naer 't Vaderlandt volladen de schepen Hollandia, Gouda ende Middelburch, onder 't commandement van den E. Cornelis Reijsersen, gewesen Commandeur over de Nederlandtsche macht in Pehou. (Dagregister Batavia 28 Januari 1625).

dese waerschouwing geschiede te laet dewijl de bestemde tijt al verloopen was.
(Generale Miss. 6 Januari 1628).

Het ruime huis dat Bencon in de Prinsestraat had laten zetten op de plek hem in 1623 voor dat doel afgestaan [1], lag vrij dicht bij het Fort; Bantamsche sluipmoordenaars konden met hunne prauwen aanleggen «bij het Fort op de Marcktplaets» en daar zij kennis droegen van den weg welken de Gouverneur-Generaal gewoon was te volgen, zullen zij de kans schoon hebben gezien om hem op te wachten en af te maken. Tot de uitvoering van hun plan is het evenwel niet gekomen.

Toen in 1628 en 1629 de legerscharen van den Mataram naar Batavia optrokken, werd ook de Chineesche burgerij tegen hen in het geweer geroepen. Krijgshaftig van aard waren die Chineesche handelaren wel is waar niet, maar nu het gold leven en eigendom te verdedigen tegen een vijand die stellig niets en niemand zou ontzien; nu zij bovendien werden aangevoerd door Compagnie's dienaren in wier moed en beleid zij vertrouwen zullen hebben gesteld, hebben de Chineesche burgers zich van hun taak «mannelijck gequeten». Dominée Heurnius heeft hen daarvoor geprezen en de Regeering heeft hunne goede diensten erkend en beloond. Op die algemeene waardeering zal ook onze Kapitein zich aanspraak hebben verworven.

De Chinesen welcker getal (om uit te vallen) gissen niet min als omtrent 15 a 1600 man daer onder 700 gewapent ende onder vendels verdeelt sijn, ende sullen geleijt worden bij den President van Schepenen Hans Putmans; tot tweede persoon is gecommitteert Dirck Jemming ende Cornelis Dant [2] hun adjunct omme d'ordre van den veltoverste [Jacques Lefebvre] nae te comen.
(Res. 19 October A° 1628).

Godt heeft oock de Sinesen (dat wijfachtig volck) sodanige cloeckmoedigheidt ingestort dat zij die voormaals niet wisten waer haer bergen alsze hoorden datter een troupken Javanen aenquam, nu selfs op de Javanen uijtvallen ende haer inde vlught drijven jae selfs gaen soecken ende in gelijck getal

[1] So Bing Kong (1917) Bijl. II b.
[2] lees: Cornelis Theunissen Drent.

sijnde op haer aenvallen, welck doende zij verslagen ende eenige levendig ingebraght hebben.

(Brief van Justus Heurnius 2 Nov. 1628. Verg. Dagr. 1628, bl. 353 en 371).

Wert voirder goetgevonden op 't versoeck van Cap^n^ Bencon ende Lacco Hoofden van de Chineese Burgerije volgens de toesegginge van den Ed^en^ Heer Generael Coen zal.^r^ te laaten volgen vrije hooftbriefkens voor de tegenwoordige maent October ten behoeve van sekere hondert drie en vijftich Chinesen die hun op den 18^en^ September passato int aengrijpen ende verbranden van des vijants wercken aen de Westzijde van de Stadt tegen over de reduijten Weesp ende Bommel vrijwillich hebben laten gebruijcken ende voorts gedurende den oorloch in alle gelegentheden mannelijck gequeten.

(Res. 10 October 1629).

Over ondankbaarheid van de Compagnie heeft Bencon trouwens niet te klagen gehad. Zoo heeft de Regeering bij zijn vertrek van Batavia naar China hem met groote onderscheiding behandeld[1] en tevens zorg gedragen dat de nieuw benoemde Gouverneur van Formosa — met wien Bencon de reis daarheen ondernam — volkomen op de hoogte was van haar verlangen om den gewezen Kapitein zoo noodig den steun en de bescherming van de Compagnie te verleenen:

Bencon gewesen Capp^tn^ van de Batavische Chinesen gaet op zijn versoecq in UE. Comp^e^ nae Teijoaan omme van daer nae China te vertrecken; heeft alhier ten dienste van de Comp^e^ aent Comptoir Batavia getelt drij duijs^t^ re^a^. van 8^en^ in spetie, daer van hem assignatie hebben gepasseert, omme in Teijouan gelijcke somma weder te ontfangen. UE. blijve de restitutie bevoolen, stellende 't bedragen van die op reecq.^e^ vant Comptoir generael.

Aen gem^n^ Bencon hebben een afscheijtbrieff verleent daer bij voor sijne gedaene diensten bedanckt wordt ende wijders des versoeckende aan UE. gerecommandeert als p^r^ desselfs copia hier nevensgaende sien cundt.

(Instructie Jan van der Burch 2 Juli 1636).[2]

Wij zouden Commandeur van der Burch dankbaar zijn als hij in zijn Dagregister van deze reis of in zijne uitvoerige missive aan de Regeering te Batavia van 5 October 1636, ook eenige aandacht had gewijd aan zijn reisgezelschap en ons had verteld

[1] So Bing Kong (1917), 368.
[2] Kol. Arch. N°. 761.

wie tot Bencon's gevolg hebben behoord. Thans weten wij alleen dat de reis voorspoedig is geweest en wij kunnen vermoeden dat Bencon er getuige van is geweest dat het schip Bredamme zich 26 Juli zonder strijd heeft meester gemaakt van een Portugeesch schip dat voortaan Cleijn Bredamme heeft geheeten [1].

Dat de Regeering te Batavia aanleiding heeft gevonden om in haar schrijven van 28 December 1636 aan Bewindhebbers ook Bencon's vertrek naar China te berichten, vermeenen wij te mogen opvatten als een blijk van buitengewone belangstelling in den gewezen Kapitein en in het door hem bekleede ambt:

> In Comp.^e van den E^d. Johan van der Burch is mede over Taijouan (omme nae China te vaeren) vertrocken Bencon die nu 't ampt van Capiteijn ende Hooft der Batavise Chinesen alhier waergenomen hadde seventhien jaeren, ende in desselfs plaetse is gesurrogeert de Chinees Lim Lacco. Nu vernemen desen Bencon sich in Taijouan nedergeslagen heeft, achtende voor hem ongeraden vooreerst in China te verschijnen.
> (Gen. Missive 28 December 1636).

Ook heeft de Kapitein meer dan eens aan de tusschenkomst van de Regeering te danken gehad dat hij tegen schade in zijne handelsoperaties gevrijwaard bleef:

> Capp^n Bencongh's joncque licht noch wel reddeloos in Taijouan, den schipper daervan is wel 5 a 6 maend achter den anderen in China geweest sonder naer de joncque om te sien ende heeft met cleine partijen meest alle de peeper ende andere goederen vertiert tot ontrent op 40 picol nae die wij siende hij 't alles wechvoerde, om onsen tol te becomen, hebben moeten aenslaen.
> (Gouv. Putmans aan G. G. Coen 10 Maart 1630).
>
> Den peper van Bencon op reecening van thol ingehouden sal VE largeren off andere in plaets aen sijn Broeder off die daertoe ordonneren sal, ter hant stellen. Ende ons 't bedragen

[1] Onderweg een Portugees schip veroverd .... Tot den buijt behoorden 230 slaven ende slavinnen daeronder gereeckent 30 Guseratte lascarissen die de Portugesen als bootgesellen gedient hebben. Gouverneur van der Burgh naar Firando, 15 Aug. 1636. — Daghregister gehouden bij den Commandeur Jan van der Burgh, Raet van Indien, geduijrende 't voyage dat met 't schip Bredamme den 3 Julij A^o 1636 in Compagnie met d' fluijt de Swaen ende 't jacht Hoogcaspel van de reede Battavia zijn vertrocken omme de reijse naer Taijouan te bevorderen. (Overgek. brieven A^o 1637, Tweede Boek. Vgl. Dagregister Bat. 1637, bl. 21).

vande Tol wegen Bencon's ingebrachte goederen overschrijven om alhier gevordert te werden.
(Batavia naar Taijouan 13 July 1630).

Den broeder van Bencon d'ingehouden peper versoeckende, zullen [wij] hem dezelve ter handt stellen.
(Putmans aan Specx 5 Oct. 1630).

De aengehouden canasters van Captn Bencongh sullen UE. denselven weder toecomen laeten, mits dat bevorens daerover met den Fiscael verdraage ende zijne actie gecedeert heefft; geroerden Captn Bencongh beclaeght sich dat daer niets en proffiteert, ende versoeckt overzulcx wij wilden UE. aenschrijven dat hem mede van eenige benefitien geliefden te gedencken, t' welcq hem ten insichte van zijne langhduijrige gedaene diensten hier in Batavia niet hebben willen afslaen, maer UE. in consideratie geven off geroerden Bencongh, benevens Hambuangh ende Cambingh voor Tolcq te gebruijcken, niet conde geadmitteert werden, alsoo den handel van de Compie noch daegelijcx vermeerdert, dienvolgende den gemelten Hambuangh ende Cambingh oock rijcke provigien trecken, waervan een gedeelte wel connen affsteecken. Indien dan zulcx buijten verachteringh offte merckelijcke impedimenten van den handel derwaerts can gedaen werden, zullen ons wel laeten gevallen UE. do Bencongh voor derden Tolcq invoeren, des neen, zullen met naeste gelegentheijt de redenen ter contrarien verwachten te verstaen.
(Brief Reg. Batavia naar Formosa 21 Juli 1638. Zie So Bing Kong (1917), Bijl. VI, g. en h.).

Wat Bencon mag hebben bewogen Batavia vaarwel te zeggen en of hij werkelijk van zins is geweest zich voor goed in zijn geboorteland China te vestigen, is een open vraag gebleven. Toen hij inzag verstandig te zullen doen als hij buiten aanraking met Chineesche mandarijnen bleef, is misschien het plan bij hem opgekomen zijn geluk in Quinam te beproeven [1], maar ook daarvan schijnt niets te zijn gekomen:

«.... ben ick van gevoelen ende soo mij volcomen geinformeert houde, was Bencongs meeninge een Factoir daer [dat is in Quinam] stadich te houden leggen, om van daer Japan, China, Champa, Cambodia, Siam, Pahangij, Palembang ende voorts de gansche Maleijtse Custe, tot becominge van groote quantiteijt peeper met joncken te doen bevaren, die in Quinam weijnich minder als in Taijouan dan gevent werden, gebruijckende Quinam als een rendevoes plaetse, om sijne

[1] So Bing Kong (1917) bl. 374.

proffijten soowel uijt de Noorder als Suijder quartieren te trecken; Bencongh dit dan geconsenteert sijnde, onder pretext van tollen te betalen, soude onses oordeels, hem geene adherenten gebreecken ende gevouchlicken dese saecke int werck connen stellen, wat schade ofte profijt, soo de Chineesen sulcx onderleggen, de Comp^e daer van te erlangen staet, stelle aen UEd^{en} voorsienige oordeel.

(Orig. Brief Ducker aan G. G. van Diemen, Firando 21 Nov. 1637).

Toen Bencon 14 Maart 1639 van Formosa was teruggekeerd te Batavia, heeft de Regeering zich bereid getoond den trouwen dienaar der Compagnie voort te helpen. Opnieuw heeft zij blijk gegeven van haar vertrouwen en hulpvaardigheid, en door hem ook zoo spoedig mogelijk eene plaats te geven in de Schepenbank en in het College van Boedelmeesteren [1] heeft zij het hare gedaan om teleurstellingen welke Bencon had ondervonden, te vergoeden. Hare bescherming is hem toen en later ten goede gekomen en zelfs de belangen zijner weduwe heeft de Bataviasche Regeering zich aangetrokken.

Op het versoeck van Bencon gewesen Capiteijn ende Overste der Chinesen alhier welck ampt in Julij A° 1636 resigneerende hem met onse permissie ende schepen naer Taijouan heeft begeven om van daer bij gelegentheijt in sijn vaderlandt te geraecken, maer geinformeert wesende daer te zeer gepluckt ende apparent alle sijne middelen ontnomen soude werden. Is te rade gewerden nae een geruijmen tijt verblijvens in Taijouan, sich met licentie van den Gouverneur Joan van der Burch weder herwaerts te vervoegen om, soo voorgeeft, sijn leven alhier te eijndigen, sulx dat p^r het fluijtschip Broeckoort op 14^{en} Meert passato tot dien eijnde hier aengelangt is, sijnde desselvs voor affgesonden joncke den 4^{en} februarij oock wel gearriveert, daer van als voren tolsvrijheijt versocht, wert verstaen hem tselve om verscheijden goede consideratien van voor desen gedaene als noch apparente van hem te trecken diensten te vergunnen, te meer de ladingh van geseijde zijne jonck niet meer als omtrent 2000 R^s incoops bedraagt, daer van alreede in Taijouan 's Heeren gerechticheijt van uijtvoeren betaalt heeft.

(Res. 30 April 1639).

" Res. Donderdagh den eersten September 1639.

Desen voorleden nacht schielijck overleden sijnde den grooten Chinesen coopman Jancon, die doorgaans groote negotie met

[1] So Bing Kong (1917) Bijl. VII.

de Compe gedaen, de materialen van calck ende steen tot de fortificatien ende noch onder handen sijnde muijrwercken aen Batavias westsijde gelevert ende dienwegens om 't werck gaende te houden veel credit gehadt heeft, soodanigh dat tegenwoordigh aen de Comp. alleen (buijten particuliere schulden) volgens onse boecken noch debit staet de somme van 27636⅝ Realen van achten . . . .

Om de belangen van de Compagnie als preferent schuldeischer te behartigen, werden gecommitteerd: «den fiscaal Gerrit Demmers, Capn Willem Adriaens Verbeeck, den coopman Isack Havert. Item Hubrecht van den Broecke, Burgers, mitsgaders den Chinesen Capn Bencon, Nothau, Siqua, Boyko, gemelten Jancon's broeder, onlangs uijt China gekomen, ende desselfs twee schrijvers».

In de vergadering der Regeering van 20 Sept. 1639 verscheen Bencon met de overige gecommitteerden.

. . . . Item dat de ingesetenen Chinesen bij den handel de cost dienen te winnen, oversulcx convenabel is wij eenige die te vertrouwen sijn daer toe houden, welcke de cleeden ende coopmansz. van ons haelen ende op de passer ter vente presenteren. Soo is na overwegingh en examinatie van alles, ten principalen om het onderscheijdenlijck ende groot uijtburgen sooveel mogelijck te weeren ende de Compe buijten sulken geduchten schade als vorensegt, mitsgaders in 't een en 't ander beter ordre te houden, geresolveert ende gearresteert d'onderstaende derthien Chinese coopluijden ende geen andere ten sij met contant comen, nae haere presente t'achterheijt aen de Comp. sullen hebben voldaen ende eer niet, uijt des Comps magazijnen te crediteeren als volgt, te weten Capiteijn Bencon, Nachoda Tigit — niet hooger als tot 2000 realen van 8en elck, Tilloe, T'ziqua, Bingam, Conjock, Jockheij, Lamsij, Jangfang — ijder 1000 off uijterlijck 1500 realen, Jan Kib, Jangh, Canto, Kincko — elck 600 à 800 realen.
(Res. 3 December 1639).

Om d'Engelschen, de Deenen ende andere natien welcke alsnoch g'animeert sijn naer deese quartieren looth te brengen dat verbruijct wert tot het maecken van pitiens off loodergaete muntten onder de Javanen, die van Borneo ende elders courant, sulcx te doen afsoetên van de banck te schrijven ende den stapel van dien alleen hier in Batavia te trecken tot vergroting onser negotie ende inkomsten, soo wert eendrachtelijck goetgevonden ende g'arresteert in conformité van het contract ao 1633 met de Chineese coopluijden Bencon ende Jancongh aengegaen ons loot aen denselven Bencon ende Bingam den tijt van ses achtereenvolgende maenden pmo September toe coomende ingang nemende, het picol china van 122 bl. hollants te leveren voor ses ende een halve realen

van 8en courant, mits dat geroerde contractanten gehouden sullen weesen niet min als 14000 stucx der bovengenoemde pitiens voor reael te geven te meer g'informeert worden d'Engelse tot Bantam 't selve looth niet hooger als vijff realen in spetie het picol vercoopen.

(Res. Woensdach den 29en Augusto A° 1640).

Bij desen gaet andermael een requeste door Capitijn Bencon aen ons gepresenteert, 't welk UE. sijn sendende, ten eijnde hem behulpsaem wilt wesen, 't effect daervan erlange, laet sijne schulden invoorderen ende desselffs huijsen vercoopen, soo best gelden mogen, mits die niet minder affstaende als twee duijsent realen; advys van den vercoop hebbende, worden d'erffbrieven gesonden, doende 't provenu aen 't generael [comptoir] goet omme alhier op sijn reeckening affgeschreven te worden, alsoo de Compe schuldigh is.

(Missive Reg. Batavia naar Taijoan dd. 26 Juni 1641).

Hiernevens gaet procuratie door Capn Bencon op UE. gepasseert, omme tot vercoop van sijn huijsen ende inningh van schulden te procederen; laet dien persoon (ten aensien de Compe alhier bij gelegentheijt goede diensten presteert) in sijn versoeck de hulpende hant bieden, ende committeert een vigilant man die sijne saecken vereffent in conformité sijns ordre. 'T provenu hebben hem toegestaen met Compe schepen mits thol betalende over te brengen, wel verstaende waren van cleijne volume gout, zijde stoffen etc.

(Missive Reg. Batavia naar Taijoan dd. 28 Juni 1642).

De procuratie wegen den vercoop der huijsinge door Capn Bencon (als inningh der schulden) op ons gepasseert, sullen soo veel mogelijck de hulpende handt bieden; wij hebben tot uijtvoeringe van dese saecke gecommitteert den Oppercoopman Cornelis Caesar ende den Coopman Jan [Barentsz.] Pels; tot noch toe is daer niet meer als 800 Rs van 8en voor de huijsen geboden dat weijnich is ende veroorsaeckt sulcx den soberen afftreck die in alle huijsen jegenwoordich is; op de helft naer en can men voor deselve niet erlangen dat gecost hebben; van de uijtstaende schulden staet weijnich als verleden jaer hebben geadviseert (alsoo de Chinesen meest doodt ende verarmt sijn) te verwachten, doch wat mogelijck zij, sullen ten voordeele van hem Bencon trachten uijt te wercken ende naderhant UEd. breeder hierover adviseren.

(Missive Taijoan naar Regeering Batavia, Zeelandia 5 October 1642).

Capiteijn Bencon pretendeert van Sittinge Chinees aldaer 482 realen uijtwijsende nevengaende pampieren, sage[n] gaerne U.E. van hem de waerde vandien in suijckeren condet becomen, ende die met dese schult rescontreerde, wes hem d° schriften

niet sult thoonen bevooren de suijckeren van hem gecocht ende ontvangen hebt, doet u debvoir om Bencon te garanderen ende zent ons de suijckeren herwaerts.

(G. G. van Diemen aan den Resident Harman Backer te Bantam dd. 3 Februari 1642).

Geleth sijnde op 't gene wegen Sittingh schrijft hebben goetgevonden 't selve Capiteijn Bencon te communiceren, die wel wenschte de partije reede geslooten ware; de vogelnestjens, als volgens de monsters wit sijn, mooght wel voor 90 realen den picol aenslaen, gelijck mede den suijcker tot 3½ r^a, midts alles tegen schult worde gerescontreert, ende sult bevoorens den coop aengaet Sittingh aendienen voorneemt t' bedragen met obligatie 't zijnen laste te betalen, die wij van Capiteijn hebben overgenomen gelijck voorsz. Bencon p^r desen is schrijvende. Sendt in Nederlants desselffs reeckeningh daer bij gemelte Sittingh schuldigh staet 480 realen van 8^n. UE. hebben hier op te letten, ende circumspect te gaen dat over dese saecke geen moeijte crijght, noch affronten encoureert, namentlijck als de goederen sijn gelevert, ende de prijsen g'accordeert, dan geen difficulteijt werde gemaeckt op de rescontre ende Ul. door authoriteijt des Pangorans gedwongen wort Sittingh in contant te voldoen, deswegen als geseijt sult met d^o Sittingh niet marchanderen als onder conditie van rescontre tegen Bencons schult, bij ons aengenomen. Tot gouverno.

(G. G. van Diemen aan den Resident Harman Backer te Bantam dd. 5 Maart 1642).

't Gene in het sterf-huijs vanden gewesen Cabessa Jocthoy gebesoigneert was, hebben geerne gesien. Voorders hebben ons daerin niet meer te moeijen, anders als UE. te indachtigen dat bij aldien de Weduwe, sonder eijgene kinderen naer te laten, te overlijden comt, alsdan aen de Erfgenamen, die der in Batavia sijn, mede zorge voor derzelver contingens gedragen werde, sijnde de principale de huijsvrouw vanden overleden Chinesen Capiteijn Benckon, die voor desen op Taijouan in Jockthaijs huijs gewoont ende 't selve oock getimmert heeft: waerbij een goede somme aen denselven is ten achteren gecomen.

(Batavia naar Taijoan dd. 17 Mei 1650).

Op den geschilderden plattegrond van Batavia zooals deze hoofdplaats zich voordeed ten tijde van de Gouverneurs-Generaal Coen en de Carpentier [1], komt onder N°. 22 eene afbeelding voor van «'t huijs van den Capiteijn». Het ligt op de plek van «het twede erf beginnende van de Middelstraat aen de slinke

[1] Zie Catalogus van de Tentoonstelling ter herdenking van het 300-jarig bestaan van Batavia. Amsterdam 1919, bl. 54.

handt van 't fort comende» dat G. G. Coen, blijkens het «Boek van Leningen», den 7[en] Januari 1623 aan Bencon «op sijn versoeck heeft geoctroijeert ende vergundt.... om met een stenen huijsinge te betimmeren» [1].

Dit huis heeft Bencon voor hoogen prijs verkocht toen hij vergunning had gekregen om over Formosa naar zijn vaderland China te vertrekken. Uit de toen opgemaakte acte van overschrijving [2] blijkt dat de Kapitein ook nog moet hebben verkregen een zuidelijk, tegen genoemd erf aansluitend perceel, zoodat hij aan zijn huis een front aan de Prinsestraat, op den besten stand destijds, heeft kunnen geven van ± 23 rijnlandsche roeden.

Overeenkomstig den Chineeschen bouwtrant had Bencon's woonhuis geen verdieping en in den buitenmuur alleen een breede deur maar geen enkel raam of venster; zijn licht kreeg het uitsluitend van de open binnenruimte, welke misschien over eenige paviljoens is verdeeld geweest.

Sedert 1 October 1620 werd van de Chineezen te Batavia de betaling van een maandelijksch hoofdgeld gevorderd en uit berichten van lateren tijd blijkt dat zij aan deze verplichting werden herinnerd doordat hun Kapitein van een hooge steng welke vóór zijn huis stond, een groote witte en roode vlag liet waaien. Van wanneer dit gebruik dagteekende, is niet vermeld gevonden, zoodat wij niet weten of ook vóór Bencon's woning eene vlag heeft gewapperd. [3]

Of Bencon vóór hij 3 Juli 1636 Batavia verliet nog andere vaste goederen dan dit woonhuis van de hand heeft gedaan, is niet gebleken. In eene resolutie van 7 April 1639 — toen hij pas weer te Batavia was aangeland (14 Maart t. v.) — is sprake van een «clappers thuijn gelegen buijten deser stede aan de westzijde van de Groote Rivier.... belendende ten suijen aen de gront van Capt. Bencon» en misschien heeft hij zoowel dien grond als de «erven» genoemd in de voor schepenen afgelegde verklaring van 19 Augustus 1636 [4] bij zijn vertrek naar China aangehouden.

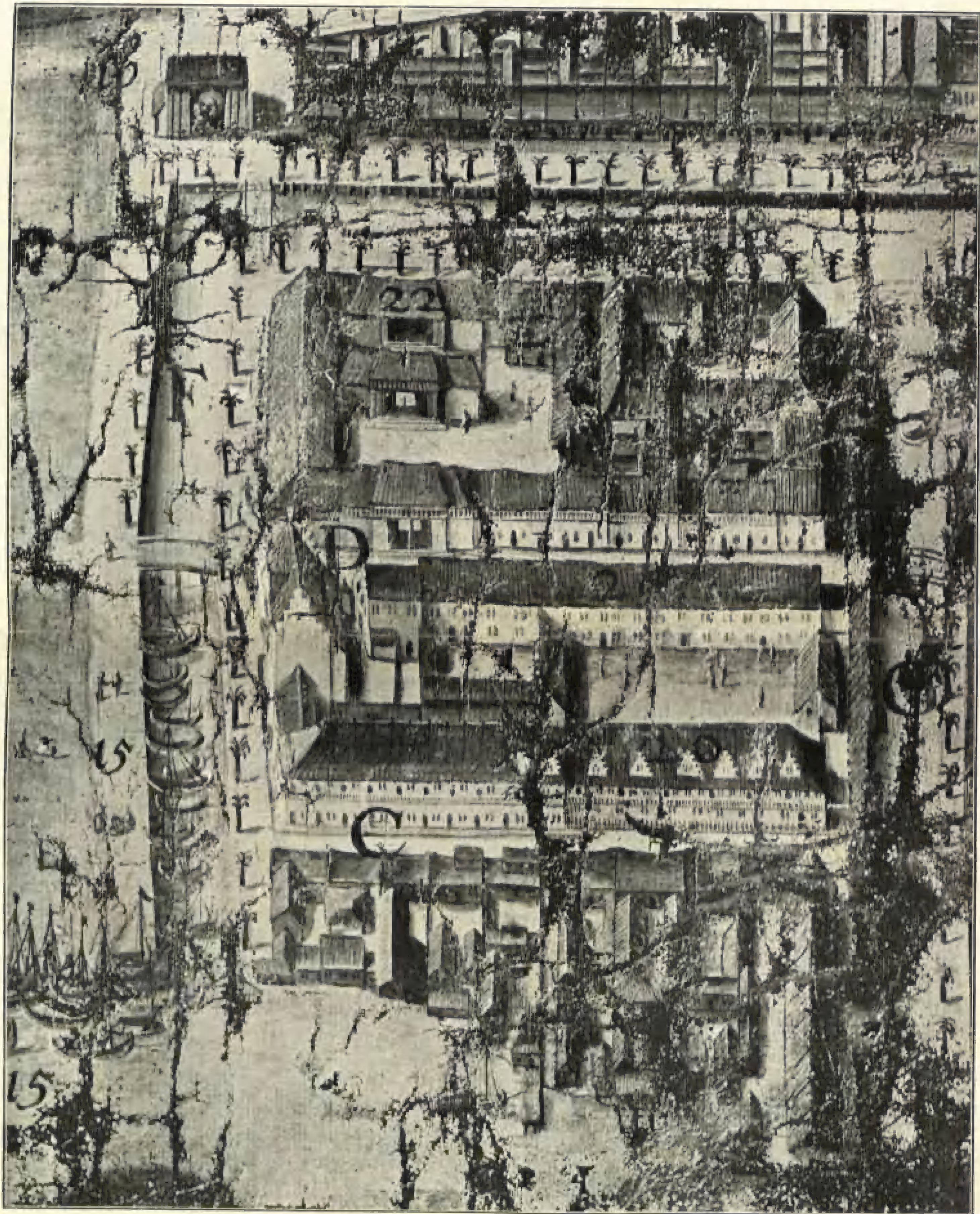
Insgelijcx mede geleth sijnde op het vertooch van Dirck Pietersen van Maersen opsiender in des Comp.[s] paerdestal

[1] So Bing Kong (1917), Bijl. IIb.

[2] So Bing Kong (1917), Bijl. XIc.

[3] So Bing Kong (1917) bl. 367 en Res. 30 Dec. 1712 (Ned. Ind. Plakaatboek IV, 29) en Res. 29 Dec. 1766.

[4] So Bing Kong (1917), Bijl. XId.

22. Woonhuis van Bencon.

alhier, als erffgenaem ende gemachtichde wegens Trijntje Floris [1] sal.er huijsvrouw van Floris Hendricsz. van Campen, in haer leven Burgerinne deser stede, hoe dat bij den Gouverneur Generael Jan Pieterszn Coen sal.er gedt, op 20 Januarij 1623 aen gemelten Floris Hendrixsz. tot leen uijtgegeven ende vergunt is seeckeren clappus thuijn gelegen buijten deser stede aende westsijde van de groote Rivier, jegenwoordich belendende in 't Oosten met den thuijn van de naegelaeten wed.e van Hendrick Lievensen sal.er ten suijen aen de gront van Capn Bencon, mitsgrs ten oosten ende noorden met het landt van de Nederlantse Oost-Indische Compe enz.

(Res. Donderdagh den VIIen April 1639).

Wanneer Bencon dezen «clappers thuijn» heeft verkregen, is niet kunnen worden nagegaan.

Den eersten Mei 1620 gaf Gouv.-Generaal Coen aan twee Europeesche dienaren der Compagnie zoomede aan Bencon [2] een hof of boomgaard in gebruik bij wijze van leen. Dat daarvan tienden zouden worden geheven, wordt in de acten van uitgifte niet gezegd [3] en zoodanige heffing werd eerst bij placaat van den 9en December uitdrukkelijk vastgesteld [4]. Toch schijnt zulk eene recognitie reeds vroeger verschuldigd te zijn geweest (misschien sedert 18 Augustus 1620) [5] waardoor dan verklaarbaar wordt dat Bencon en de beide andere begunstigden den 29en December 1620 al tot eene geldboete werden veroordeeld omdat zij in gebreke waren gebleven hunne verplichting tot maandelijksche voldoening van tienden behoorlijk na te komen.

Alsoo Jan de Brasser van Rotterdam ende Andries Gabrielsz. Schipper van Antwerpen, beijde vrije luijden onder de jurisdictie van Jaccatra sorterende, alsmede Bencon, opperste der Chinesen, voor desen verscheijde maelen soo uut den name van den heer Generael als uijt sijn E. selffs wel ernstelijck aengesproocken, vermaent ende gewaerschout waren de thienden aen den ontfanger te betaelen van de vruchten die sij

[1] Over haar zie Dr. J. W. IJzerman. Het verzoekschrift eener Bataviasche weduwe in 1631 (Bijdragen Kon. Inst. 78, 1922).

[2] So Bing Kong (1917), Bijl. II a).

[3] Eerst in een leenbrief van primo Januari 1622 komt onder de voorwaarden deze voor: „Ten tweden sal de besitter gehouden wesen de thiende van alle de vruchten ende incomen des thuijns ende landts aen den Heer oprechtelijck te betalen".

[4] Zie de Jonge IV, 246.

[5] Zie de Jonge IV, 228.

genieten van seeckere tuackboomen haer te leen vergunt, welcke vruchten haer oock belast waeren gerechtelijck aen te geven, op pene soo ter contrarie deden, dat elck van sijn leen versteecken ende de voorsz. tuackboomen aen de meest biedende verpacht souden werden, des niettegenstaende de voornoemde persoonen niet alleen naerlatich sijn geweest de incomsten ende proffijten van haer leen gerechtelijck aen te geven, maer soo 't scheene den heere int minste niet te wil en waeren voor aleer door harder proceduren daertoe gebracht werden, sulcx sij haer tegen den heer ten alderhoochsten ondanckbaer hebben betoont, daerdoor sij naer recht ende redene van haer leen behoorden vervallen te wesen; derhalve soo is 't dat de Gecommitteerde Raden wegen den E. heer Generael, gehoort hebbende den eijsch van den advocaet-fiscael, naer op de saecken rijpelijck gelet hadden, om sonderlinge redenen haer daertoe moverende de voornoemde persoonen onder hun drien elck gecondemneert ende gesententieert hebben, condemneeren ende sententieeren elck van hun mits desen, in ses realen van 8[en], t'appliceeren een derde paert voor den advocaet fiscael, ende de reste tot bevoorderinge van de fortificatien; worden voorders de voornoemde persoonen voor de laetste mael bij desen wel expresselijck gewaerschout ijder maent precijs den thienden van haer leen te betaelen, op peene van daervan vervallen te sullen wesen, ende dat de heer 't selve als ondanckbaere weder aen hem sal nemen.

(In 't fort Jaccatra, adi 29 December anno 1620. Coen IV, bl. 260).

Onwaarschijnlijk lijkt het niet dat B e n c o n, toen hij Batavia verliet, nog altijd eigenaar was van denzelfden tuin.

Waar de gewezen Kapitein zijn intrek heeft genomen toen hij voor goed van Formosa was teruggekeerd (14 Maart 1639) is niet vermeld gevonden. Wellicht heeft hij het primo December 1641 van den Ordinaris Raad van Indië Gerrit Demmer gehuurde «erf met achttien daarop staande aan den anderen gebouwde pedakken» in de Prinsestraat, voor woonhuis laten inrichten en daar het einde zijner dagen afgewacht.

Compareerden voor mij Ambrosium van der Keer, Secretaris der steede Batavia, present den getuijgen naar genoemt den E. h[r] Gerrit Demmer extra ordinaris raet van Indien, dewelcke verclaarde verhuert ende Capittain B i n c o n Chinees gewesen overste der Chinesche inwoonderen alhier, ter ander sijde gehuert te hebben, seecker erff ende achtien daar op staande aan den anderen getimmerde petacken staande en gelegen in de prince straat besuijen de darde dwars gracht comende met

sijn haacken tusschen de brugge van de prince straat ende de tijgers gracht, lanck oost ende west langs geseijde dwars gracht twaalf roeden breet zuijen ende noorden langs de prince straat ende de westzijde acht roeden, ende dat voor den tijt van twee achtereenvolgende jare innegaande p^{mo} December 1641 ende expirerende ultimo November des jaars 16 drij en veertich met al sulcken reserve dat den huerder sal vermogen een bamboesen huijsken (sonder tselve anders als met hart dack te mogen betimmeren) int binnenpleijn ofte vierkant te maacken ende ten g'expireerd en tijde een der beijde contrahanten de huijre aan den anderen opseggende, sal echter den huerder in desen te weten voorschr. Bincon 't voors. door hem gemaakte huijsken t' sijn Bincons profijte t'selve af te breecken ende naar hem te nemen ofte 't aan den verhuerder te vercoopen soodanich als sij comparanten als dan met den ander veraccorderen sullen, als meede dat alle noodige reparatie aan voorschr. petacken den E. verhuerder gedurende voorschr. huere gehouden sal wesen deselve op sijn heer verhuerders costen te laten voorsien. Voor welcke voorschr. petacken den huerder voor huere sal betalen ter somme van twee en tachentich realen van 8ten p^{r} maant te betalen alle drij maanden precies; alle het geene voorschr. tusschen partijen respective geconditioneert sij, beloven deselve ieder in 't sijne te presteren ende naar te comen onder 't verbant ende bedwanck als naar rechten daar toe staande.

Zijne Bataviasche huisvrouw Njai Inqua, die tevens zijne universeele erfgename was [1], heeft hem twee en twintig jaren overleefd en was bij haar overlijden in 1666 eigenaresse van een drietal huizen aan de oostzijde van de Tijgersgracht [2]. Of deze perceelen hebben behoord tot Bencon's nalatenschap is niet kunnen worden nagegaan. Njai Inqua heeft haar best gedaan om het Chineesche huis dat zij zelve had bewoond, in de familie van haren eersten man, Bencon, te houden door aan haren universeelen erfgenaam, Bencon's kleinzoon Go Equa, voor te schrijven dat hij, noch zijne nakomelingen dit perceel zouden «vermogen te vercoopen, te versetten noch te verpanden» [3] maar die voorzorg heeft haar niet gebaat, vermoedelijk omdat was verzuimd daarop een fidei commissairen band te leggen. Toen die erfgenaam in 1689 aan de Regeering vergunning vroeg om dit «oud, bouwvallig ende irreparabel zijnde huis» te mogen verkoopen, bleek daartegen geen bezwaar te bestaan

> Is gelesen het request van den Chinees Sougoëqua, soon van Soutonqua, allegerende hoe sekere niaij Inqua getrout geweest sijnde met sijn grootvader Soubeengkong, hems uplt voor sijn kint aangenomen en voor hem, nog onmondig zijnde, een huwelijck besproken had met sekere Litsonio, dogter van den Chinees Litsouko; dat ook d° niaij Inqua om het gem. huwelijck te doen voortgaan hem wel bij testamente voor den notaris Jan Keysers op den 10en December 1666 gepasseert sijnde, tot erfgenaam geinstitueert had, dog onder conditie dat hij nog sijne nakomelingen seker haar huijs staande op de Tijgersgraft benevens haren tuijn liggende aan de oostzijde van de Groote rivier niet souden mogen verkopen, mitsgaders nog onder dese twede bijgevoegde conditie dat hij met de voorsz. Litsonio soude moeten trouwen en sij ook na sijn suplts: doot komen in de helft van hare testatrice's goederen. Versoeckende aangesien de gem. Litsonio, nadat sij elf jaren met hem getrout geweest was, ook gestorven was, dat het gem. huijs als out, bouvallig en irreparabel zijnde, van het selve fidei commis ontheft mogt werden om daar mede te mogen handelen als met sijne andere vrije en eijgene goederen; waar over alvorens te disponeren noodig geoordeelt is, advijs van twee leden uijt de achtb. raad van Justitie te vorderen.
>
> (Res. 1 April A° 1689).

[1] So Bing Kong (1917), Bijl. XIa.
[2] So Bing Kong (1917), Bijl. XIf en Resᵉ. 1 April en 20 Mei 1689.
[3] So Bing Kong (1917), Bijl. e.

Op het ingecomen advijs van twee leden uijt den achtb. raad van Justitie deses Casteels over het request van den Chinees Sou Goequa, den 1[en] April pass[e] gerequireert sijnde. Soo is ten insichte daar bij geadviseert wert dat het huijs aan d'oostzijde van de Tijgersgraft, 't welk hem volgens testament van Niaij Inqua de dato 10[n] December 1666 aanbestorven is, geen fideicommis subject soude sijn, verstaan hetselve voor vrij en niet fideicommis aan te sien, en hem dienvolgende toe te staan 't selve te verkopen.

(Res. 20 Mei A° 1689).

Toen Njai Inqua, weduwe van Lim Conjock, op 10 December 1666 haar testament maakte, beschikte zij dat „seeckeren thuijn gelegen buijten deser stede aen de oostzijde van de groote rivier daer haer testatrice vorige man capiteijn Souwbengkong in begraven is... niet sal mogen vercocht, verset noch verpand werden".[1] Heel aannemelijk klinkt de bewering van een zijner afstammelingen dat bij het overlijden van den gewezen Kapitein (8 April 1644) de Regeering het stuk grond waar deze is begraven voor dat doel heeft afgestaan om «de goede diensten die genoemde Souw Beenkong aan d'E. Compagnie bewezen had»,[2] waaruit dan zou mogen worden afgeleid dat hij de eerste is geweest die op dat terrein is ter aarde besteld. Een erfbrief is in 1644 misschien niet opgemaakt of is later verloren gegaan [3], zoodat in 1758 niet vaststond wie eigenaar was van dit „stuk bebouwd thuijnland" en het College van Heemraden der Bataviasche Ommelanden aanleiding vond aan de Regeering voor te stellen tot den verkoop daarvan over te gaan. Aan de toen door de Regeering genomen beschikking dat het terrein onge-

[1] So Bing Kong (1917), Bijl. e.

[2] Zie hierachter het rekest van Souw Bi Enko.

[3] Aangezien alle grond in het Jacatrasch conquest eigendom der Compagnie was, werd daarover uitsluitend door de Regeering zelve beschikt, zoowel binnen de Stad als daarbuiten. Schepenen hebben daarmêe nooit te maken gehad, Heemraden evenmin. Het komt wel voor dat Heemraden onder de roos eene occupatie toestaan, maar nooit beschikken zij over den eigendom. De eigendom werd verleend bij erfbrieven.... Nu is het echter zeer wel mogelijk, ja zelfs aannemelijk, dat door den Gouverneur-Generaal persoonlijk al veel vroeger dit perceel aan Bencon zelf [of aan diens weduwe] is geschonken. Omtrent tal van perceelen blijkt dat de origineele donatie geheel informeel is geweest, zonder in de resoluties der Regeering of in een register te zijn ingeschreven.... Er werd in de 17[e] eeuw buitengewoon slordig met de concessies gedaan, ook wat betreft de grensbepaling, alles omdat het land geene waarde had. (Uit eene mededeeling van Dr. de Haan).

veild zou blijven en aan haar besluit van twaalf jaren later om het in eigendom aan Bencon's afstammelingen af te staan, is te danken dat het graf van den eersten Kapitein thans nog aanwezig is en, naar mag worden verwacht, nog lang zal blijven. De Indische Chineezen van den nieuwen stempel mogen aan de voorvaderlijke instellingen voor een goed deel ontvallen of ontvaren zijn, zoolang zij Chineezen kunnen heeten, zullen zij den overgeleverden eerbied bewaren voor de herinneringen aan voorbijgegane geslachten en daarom het graf van hun eersten Kapitein in stand en in eere houden.

Aan Zijn Excellentie den Hoog Edelen groot agtb[n] Heere Jacob Mossel, generaal bij de infanterie ten dienste van den staat, en wegens deselve, En d'Edele geoctroijeerde oost-indische Comp[e] Gouverneur Generaal

Benevens

D'WelEdele Heeren Raeden van Nederlands India

Hoog Edelen Groot Agtb[re] Heere en WelEdele Heeren Geeft met diep respect te kennen Souw Bi Enko Chinees dat sijn vader is geweest Souw Hoeijko, wiens vader was Souw Go Equa dewelke sijn vader was Souw Tongko, en wiens vader is geweest Souw Beengko, en welke laatstgemelte Souw Beengkong is geweest den Eerste Capitain der Chineesen alhier, die nadat hij eenige jaeren lang sijn gemelte dienst hadde gepresteert met een versoeck bij haar hoog Edelens geaddresseerd omme tot verneminge sijner jonken een spring-togt naar China te mogen doen, 't welk welgemelte haar hoog Edelens gratieuselijk hebben gelieven te accordeeren, en de gerepte Souw Beengkong daarop naar China voormeld was vertrocken, dog aldaar met sijnen komste hadde ontwaard en bevonden een swaare oorlog tusschen den Keijser van China, en den toenmaligen aldaar geweest zijnde rijken Chinees genaamd Lie Tham, dat nadat meergemelten Souw Beengkong een jaar lang op China hadde vertoeft weeder alhier was gearriveerd, dog een jaar na dato is koomen te overlijden, dat nae 't overlijden van gerepte Souw Beengkong de tijding uijt China alhier was gekoomen dat den Tartar overwinnaar van voorschr. oorlog was 't gunt nu een hondert en agtien jaaren is geleeden wijders dat haar hoog Edelens hadden behaagd voor de goede dienste die genoemde Souw Beengkong aan d'E. Comp[e] beweesen had, tot begravinge van desselvs lijk toe te voegen en donateeren een stuk land leggende even beneeden de fortresse Jaccatra, alwaar de lijken van de hiervooren gemelden Souw Hoeijko, Souw Go Equa en Souw Tongko meede begraven sijn, vermits hij suppl[t] vernomen heeft, dat nu circa drie maanden geleeden de voorschreve

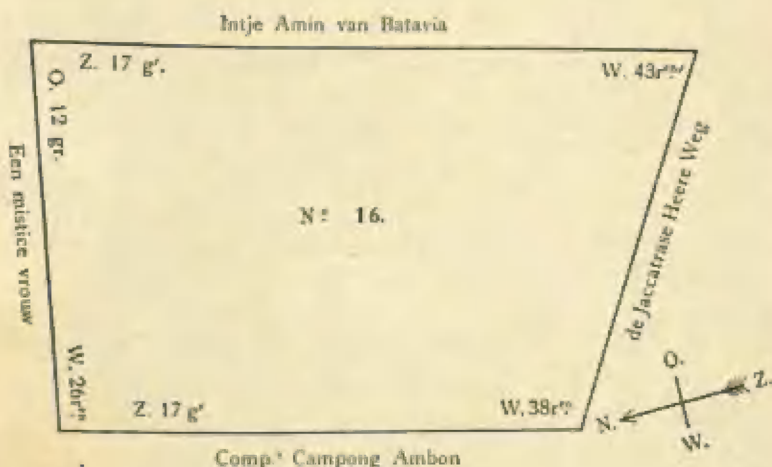
Graf van Bencon
(na restauratie in 1909).

begraafplaetse door een der landmeeters is gemeeten en daarbij verstaan dat 't selve souden werden verkogt 't welk geschiedende sustineert den suppl[t] dat 't selve tot een groote schande en praejuditie soo voor des suppl[ts] meergenoemde wijlen voor over grootvader Souw Beengkong, als die sijner voormelten aldaar meede begraven leggende descendenten en verdere families strekken sal, soo keert den needrigen supp[t] sich tot Uw hoog Edelheedens met needrig versoek dat Uw hoog Edelheedens van die benevolentie gelieven te zijn, omme ter alleguatie hier vooren 't melte stuk land tot begraafplaatse voor den suppl[t] en sijne familje onverkogt zal mogen blijven en gehouden werden. 't welk verhoopende etc.

(Bijlage Res. 5 October 1758).

Voorts geproduceerd zijnde een extract resolutie van Heemraden der Bataviasche Ommelanden benevens drie en dertig daartoe specteerende kaarten van een gelijk getal ledig leggende erven en landerijen, waarvan de eijgenaars niet te vinden zijn, bij 't welke dat College verzoek doet om tot den verkoop van alle dezelve gequalificeerd te werden, zoo is, na resumtie van die papieren, goedgevonden daartoe consent te verleenen, behalve alleen dat het stuk bebouwd thuijnland met No. 16 gedistingueerd, en waar eenige begraafplaatsen gevonden werden, ongeveijld sal moeten blijven alzoo de bloedverwanten van die daar ter aarde besteld zijn, verzoek daartoe gedaan hebben.

(Res. 5 October A°. 1758).

Gemeten door mij ondergesch[r]. g'admitteerd landmeter zeker Erff, of stuk Thuijnland, beb[t] met een steene woning,

agter Gebouwen, en houte Lombong, alles met pannen gedekt. Item nogh eenige Chineese Graven, hebbende de bewooner van dit Erff geen bewijs van Eijgendom, staende en gelegen een kleijn quartier uur gaens Z. O. waerds buijten deese stad in 't Oosterveld het 23 deel van 't blok L.

Belend ten Z. met d' heere weg van Jacatra, ten N. met een mistice vrouw, ten O. met Intje Amin van Batavia en ten W. met 's E. Comp' Campong der Amboineesen [1]. Breed voor of aan de Z.zijde O. 12 gr. Z.zes en Twintigh roeden, mitsgad. diep aan de Oostzijde Z. 17 gr. W. Drie en veertigh roeden en aan de W.zijde Agt en Dertigh roeden.

Batavia den 15 Augustus 1758.

C. A.ⁿ Luepken.

(Bijlage Res. 5 Oct. 1758).

Aan Zijn Hoog Edelheid, Den Hoog Edelen groot achtbaren Heere Petrus Albertus van der Parra Gouverneur Generaal, nevens de WelEdele Heeren Raden van Nederlands Indië.

HoogEdelen Groot Achtbaren Heere en WelEdele Heeren.

Geeft met alle ontzach en eerbied te kennen Souw Boen hiauw en Souw Hocknio uw Hoog Edelens gansch gehoorzame dienaar en dienaresse dat zij suppl^ten kinderen en erfgenamen zijn van den overleden Chinees Souw Bi Enko, op wien nevens families gedaan verzoek Uw Hoog Edelens volgens hoogst derzelver gevenereerd besluijt van den 5 October 1758 goedgunstig behaagd hebben het tans bij de supp^ten bewoond werdend stuk bebouwt thuijnland en begraafplaats onverkogt te laten, dewijl op dit land begraven legd den in anno 1638 alhier overleden eersten Capitain Chinees Souw Bengkong, waar van de suppl^ten zijn afstammende. Dan aangezien zij niet twijffelen aan de standgrijping van Uw Hoog Edelens g'eerde Resolutie, egter met eenig ongerustheid blijven aangedaan wegens de onzeekerheid of dese permissie temporeel zij, dan wel tot op haar en haare familie in 't vervolg van tijd zoude devolveeren; zo keeren zij zig tot Uw Hoog Edelens met ootmoedig smeekbeede dat hoogst dezelve gratieuslijk aan haar suppl^ten gelieven te permitteeren dat niet alleen zij, maar ook haare familie gedagte stuk land, als voor het grootste gedeelte met Chineese graven vervult zijnde, en waar in alle haar vorige familie zedert

[1] Bij Res. 20 Nov. 1744 wordt op verzoek van de Ambonsche Christen officieren qualificatie verleend tot den aankoop voor rekening van de Compagnie (ad rds 275) „van seker daartoe bekwaam stuk lands geleegen een weinig oostwaard van het Casteel, in het Oosterveld, het tweede deel van blok L, tien roeden breed en dertig roeden diep, tot het approprieeren van een Campong voor hare volken".

het begin van de voorgaande eeuw begraven zijn, voor altoos mogen blijven behouden en bewonen.

't Welk doende etc^a^.

(Bijlage Res. 27 Febr. 1770).

Op het request van den chinees Souw Boen hiauw en sijne suster Souw Hoeknio tenderende het verzoek dat zeker stuk bebouwt thuin land, het welk op instantie van hare zedert overleden vader den Chinees Souw Bi Enko en zijne familie, bij besluit van den 5 October 1758 wierd g'eximeerd van den verkoop, voor altoos aan haar en haare familie gegeven mogt worden, uit aanmerking dat daarop niet alleen begraven legt den in 1638 alhier overleden eersten Capitain hunner natie Souw Beengkong van wien zij afstammen, maar 't zelve zedert gediend heeft tot een begraafplaats van haare bloedverwanten, is goedgevonden en verstaan het voorschreven stuk lands gelegen zuid oostwaards buiten deze stad in 't oosterveld, het 23 deel van het Blok L aan de Noordzijde van de Jacatrasche heereweg, breed 26 en diep 43 roeden, waarvan den eigenaar niet bekend is, aan de supplianten voor haar zelven, haare familie en haare nazaaten in eigendom af te staan, om door haar bezeten, bewoond en tot haare begraafplaats gehouden te worden, mits dat zij het nimmer zullen mogen verkoopen of op eenige andere wijze aliëneeren, en onder die conditie daarvan te doen verleenen een bewijs in forma.

(Res. dd. 27 Februari 1770).

Bij den Gouverneur Generaal Petrus Albertus van der Parra en de Raaden van Nederlands Indie word bij deezen aan de Chinees Souw Boenhiauw en zijn suster Souw Hocknio in vollen eijgendom uijtgegeven zeeker aan de Comp. toebehorend stuk bebouwt tuijnlandt staande ende gelegen omtrent een quartier uur gaans zuijd oostwaards buijten deeze stadt in het Oosterveld het 23^e^ deel van het blok L. belend ten Zuijdwest met de Heereweg na Jaccatra, ten noordoosten met differente persoonen, ten Zuijdoosten met Brahim een Javaan en ten noordwesten met Comp.^s^ Campong Ambon, zijnde breet 26 en diep 43 roeden gelijk verder te zien is bij de hier bovenstaande kaart, door den gezwooren Eersten Landmeter Otto Frans Nicolaas Marci op den 4^en^ deezer maend geformeerd, en zulx ingevolge het geresolveerde in Raade van Indië op den 27 Februarij deeses jaars, mits dat zij het nimmer zullen mogen verkoopen of op eenige andere wijze alieneeren.

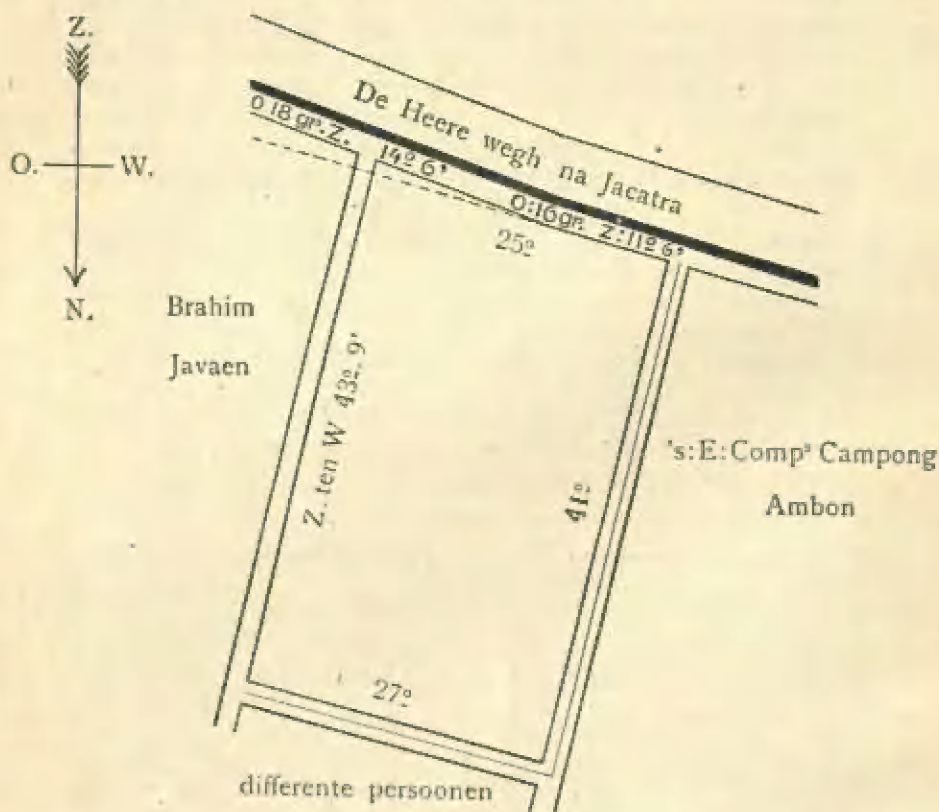
Gegeven in 't Kasteel Batavia op 't Eijland Groot Java onder het groot Zegel van de generaale Nederlandsche Oost Indische Comp. deezen 6^en^ Julij 1770.

(Was getekent) den Gouverneur Generaal van Nederlands Indië P. A. v. d. Parra (ter zijde stond) 's Comp.ˢ zegel [1] gedrukt in rood wasch (en daar onder) ter

L.S.
Ter ordonn. etc.

ordonnancie van hunne Hoog Edelheden den Gouverneur Generaal en de Raaden van Indië. (Was getekent): J. R. van der Burgh. Secretaris.

(Uit het Erfbriefboek van 6 Juli 1770).

Gemeeten door mij ondergeschr. g'admitteerd Landmeeter ter hooge ordre van zijne Hoog Edelheijd den Hoog Edelen Groot Agtbaaren en wijd gebiedende Heere Petrus Albertus van der Parra Gouverneur Generael van Neederlands India — zeker stuk Thuijnland waarop het graff van den eersten Capit. der Chineese natie Souw Beng-kong als mede verschijde andere

[1] (Een zegel staat nief aan den rand, alleen de letters als boven. — Dr. F. de Haan).

Chineese graeven, en bebouwt met een Chineese Woonhuijs, Combuijs en twee kamers alles van steen met pannen gedekt, staende ende gelegen omtr. een quartier uur gaens zuijdoostwaerds buijten dese stad, of in het Oosterveld het 23[ste] deel van het Blok L.

Belend ten Zuijdwesten met de heerewegh na Jacatra, ten Noordoosten met differente persoonen, ten Zuijdoosten met Brahim een Javaen, en ten Noortwesten met 's Ed. Comp[s]. campong Ambon onder den Capt. Jalil.

Breet voor aen de noksloot langs de Jacatraese wegh, van de zuijd oostzijde af eerst oost 18 graeden zuijden en west 18 gr. noorden veerthien Roeden ses voeten, en dan nog oost 16 graeden zuijden en west 16 graeden noorden Elff Roeden ses voeten en agter is het breet seven en twintig Roeden. Mitsgad[s] diep aan de Zuijd Oostzijde Zuijden ten Westen en Noorden ten Oosten Drie en veertig Roeden negen voeten en aan de noordwest-zijde Een en veertig Roeden ses voeten zijnde gemeeten aen de noord oostzijde iets in de sloot, en aen de noordwestzijde met de halve sloot voorts zoo het zelve ter plaetse voorschreven gelegen en bevonden.

C. F. N. Marci.

Batavia den 4 Julij 1770.

Op de begraafplaats van de familie So waren tot voor korten tijd bewaard gebleven de graven van de volgende personen:

I. Kapitein So Bing Kong —
begraven de eerste zomermaand van het jaar *kah-sien* der periode Tsong Tsing van de Bing (Ming) dynastie d. i. Mei 1644.

II. de weduwe van Kapitein So geboren Li —
begraven den 22sten dag van de 12[e] maand van het jaar *ping-ngo* d. i. 16 Januari 1667.

Dit is het graf van Njai Inqua, Bencon's Bataviasche weduwe, die met Lim Conjock is hertrouwd, vóór 8 Juni 1661 opnieuw weduwe is geworden en naast haar eersten man is begraven.

De op haren grafsteen genoemde kleinzoon Tsong King zal Bencon's kleinzoon So Go Ekwa zijn.

III. de assistent-Kapitein Li King Tsoei —
begraven in de derde wintermaand van het jaar *king-sien* der Ming dynastie.

Er bestond reden dit graf te houden voor het oudste Chineesche graf dat te Batavia was bewaard gebleven.

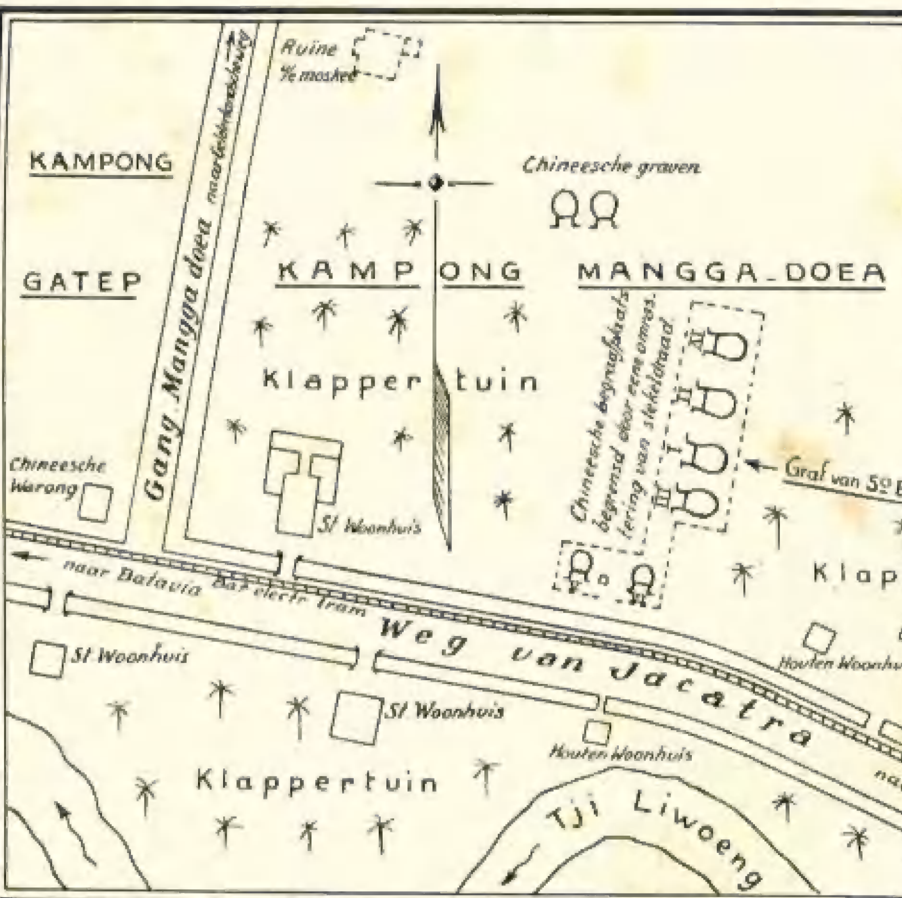
Voor de aanduiding van een jaar naar hunne tijdrekening bezigen Chineezen een cyclus van zestig combinaties van twee schriftteekens; *king-sien*, de 57e combinatie, heeft gegolden o. a. voor de jaren 1561, 1621, 1681, 1741 enz. maar door de vermelding dat dit graf afkomstig was uit den tijd der Mingdynastie, welke wordt geacht in 1644 aan haar einde te zijn gekomen, kon in dit geval alleen het jaar 1621 in aanmerking komen.

Deze op zich zelve juiste redenering is evenwel door de Chineezen te Batavia te schande gemaakt.

Eerst na jaren van strijd zijn de Tartaren er in geslaagd zich van Zuid-China meester te maken en de bevolking te dwingen zich er in te schikken dat de nationale Ming-dynastie door eene uitheemsche was verdrongen. Te Batavia gevestigde Chineezen konden daarentegen ongestraft trouw blijven aan de oude dynastie en zoo laat zich verklaren dat het graf sub III op zijn steen vermeldt dat het dagteekent uit den tijd der Ming-dynastie hoewel het eerst eenige tientallen jaren later in gebruik is gesteld.

Van het bestaan van een «assistent-Kapitein Li» in de jaren 1619—1621 is uit geen enkel gegeven gebleken en evenmin van de afwezigheid buiten Batavia van Kapitein Bencon omstreeks dien tijd. In het laatst van 1680 of in het begin van 1681 is echter overleden de Luitenant der Chineezen te Batavia Li Tsoeko, die den 10en December 1680 zijn testament maakte (zie Res. 30 December 1695) en in wiens plaats bij Res. 12 Januari 1682 een opvolger is aangesteld. Blijkens zijn testament liet deze Luitenant na: zijne weduwe Tan Hiamtse, een adoptief zoon Li Giqua en vijf «erfgenamen tot de descendente linie behoorende». Twee van deze afstammelingen waren dochters, aan wie bij Res. 14 Juni 1686 transport naar China werd verleend in het belang van hare opvoeding; eene andere dochter Lie Tsonio was toen al lang de echtgenoote van Bencon's kleinzoon Go Equa (zie testament van Njai Inqua en de Res. van 1 April 1689); de overige descendenten zullen zoons zijn geweest (twee eigen zoons en één adoptief-zoon) en op den grafsteen worden inderdaad drie zoons als rouwdragers genoemd.

In Res. 20 Juni 1713 is sprake van de toen nog in leven zijnde «Tan Hiamtse, weduwe van den Chinees Lieutenant Litsoeko» en dat de in 1722 in het graf sub IV naast Bencon's weduwe begraven vrouw Li geboren Tan, deze weduwe is geweest, kan nauwelijks worden betwijfeld.

SITUATIE van het graf van
So BING KONG aan den
weg van JACATRA
= SCHAAL 1:2000 =
Opname Maart 1920
KAMPONG
GATEP
Gang Mangga doea
Ruine
½ moskee
Chineesche graven
KAMPONG MANGGA-DOEA
Klappertuin
Chineesche Warong
St Woonhuis
Chineesche begraafplaats begrensd door eene omrastering van stekeldraad
Graf van So BING KONG
Klappertuin
KAMPONG
PISANG BATOE
naar Batavia
Bat. electr. Tram
Weg van Jacatra
St Woonhuis
Houten Woonhuis
Inlandsche begraafplaats
St Woonhuis
St Woonhuis
Houten Woonhuis
Klappertuin
Tji Liwoeng
naar Goenoeng Sari

Dat aan het graf van den Luitenant Li Tsoeko (wiens posthume- of grafnaam King Tsoei zal zijn geweest) in 1681 eene plaats is gegeven naast dat van Bencon en bij gevolg ook zijne weduwe in 1722 naast Njai Inqua is begraven, vindt zijne verklaring in de nauwe betrekkingen welke blijkens het testament van Bencong's weduwe tusschen de families So en Li hebben bestaan. Zoo was Li Tsoeko eerst voogd en later de schoonvader van Bencon's kleinzoon Go Equa, die tevens de universeele erfgenaam was van Bencon's weduwe Njai Inqua, van zich zelve eveneens eene Li.

Of Luitenants der Chineezen te Batavia eertijds werden aangeduid als «hiap li Kapitan» (assistent-kapitein) is ons niet bekend; de Europeesche titel heeft in de ooren der Chineesche gemeente misschien barbaarsch geklonken en daar in 1678 voor het eerst een luitenant was aangesteld (die weldra door Li Tsoeko is opgevolgd) kunnen de Bataviasche Chineezen in 1681 met die titulatuur nog niet vertrouwd zijn geweest; populair is die Europeesche titel trouwens nooit bij hen geworden.

Alles te zamen genomen, vermeenen wij het graf sub III te mogen toeschrijven aan Luitenant Li Tsoeko, die daar is ter aarde besteld zestig jaren later dan volgens de letter van het grafschrift het geval was.

Is deze toeschrijving juist dan staat daardoor vast dat het graf van den eersten Kapitein So Bing Kong ook het oudste Chineesche graf is dat, voor zooveel tot nog toe bekend is, te Batavia is bewaard gebleven.

IV. Grootmoeder Li Tsing Ie geboren Tan —
begraven de achtste maand van het jaar *dziem ien* der periode Khong Hi (October 1722).

V. So Tiong —
begraven de 10e maand van het jaar *soet tsoe* (ca. Nov. 1708).
Dit zal het graf wezen van Bencon's kleinzoon So Go Equa, van wien bekend is dat hij 1 April 1689 nog in leven en toen weduwnaar was.

VI. So Sok Tsing geboren Li —
begraven den elfden dag van de tweede wintermaand van het jaar *kah tsoe* (16 December 1684).

Graf van Li Tsonio, dochter van den hiervoren besproken

Luitenant Li Tsoeko en echtgenoote van Bencon's kleinzoon So Go Equa, met wien zij elf jaren lang is gehuwd geweest. (Res. 1 April 1689).

Daar op haar grafsteen slechts één rouwdragende zoon wordt genoemd en op dien van haren vier en twintig jaren later overleden echtgenoot twee zoons als zoodanig staan vermeld, mag worden verondersteld dat de weduwnaar een tweeden zoon heeft gewonnen uit een volgende verbintenis. Thiau Hoei, een dezer rouwdragers, zal Souw [Thiau] Hoei zijn, de vader van So Bi Enko, die in 1758 heeft gezorgd dat de voorvaderlijke begraafplaats niet werd gesloopt.[1]

Behalve in archiefstukken en op grafsteenen, is nog een herinnering aan de Chineesche bewoners van Batavia in Bencon's tijd, bewaard gebleven in een gedenkpenning, dien de Chineesche burgerij in 1632 heeft vereerd aan den op vertrek staanden Gouverneur Generaal Specx. Waar die gouden gedachtenis is terecht gekomen, is niet kunnen worden nagegaan, alleen eene reproductie in zilver is ons bekend. Het lijkt onwaarschijnlijk dat bij Chineezen het denkbeeld zou zijn opgekomen om de verdiensten van een Gouverneur-Generaal te eeren door de aanbieding van een plattegrond van de onder zijn bestuur uitgelegde stad. Ook is de penning stellig van Europeesche makelij geweest:[2] het latijnsche opschrift is onberispelijk weergegeven, het Chineesche is daarentegen misteekend en daardoor slechts ten deele verstaanbaar.[3]

---

[1] De graven onder V en VI vermeld, zijn „verdwenen". (Mededeeling van den Heer H. H. Kan, d.d. Weltevreden, 22 Febr. 1922).

[2] Omtrent Frans Florisen van Berckenrode, dien wij voor den vervaardiger houden (zie So Bing Kong (1917) bl. 367) meldt Resolutie 15 September A° 1627:

Frans Floris van Berckenrode van Delft, in 't lant gecomen met 't schip de Cameel A° 1625 voor Lantmeter à 16 gulden ter maent wert sijns bequaemheijts ende vlijticheijts halven in gemelten dienst gelijck mede ten respecte 't geseijde tractement hem tot onderhoudt van sijn familie te sober is vallende, toegelecht te winnen een gagie van 36 gulden ter maent ingaende op dato dezes.

In het Bat. Dagregister wordt onder 19 Oct. 1628 (blz. 369) gesproken van „Mr. Franchois, lantmeetter". — 17 Aug. 1634 werd hij met een opdracht van Batavia naar Bantam gezonden (Dagr. 1634, bl. 371).

[3] Over de waarde van den penning als topografisch gegeven, zie Dr. J. Brandes. Een plattegrond van Batavia van 1632 (Tijdschrift Bat. Gen. XLIII (1901) bl. 249.

Eerepenning Gouv.-Gen. Specx, 1632.

Wel mag worden aangenomen dat Bencon aan het hoofd zal hebben gestaan van den stoet die het getuigenis hunner waardeering aan Specx zal hebben aangeboden.

In van Loon's Beschrijving der Nederlandsche historiepenningen dl. II (1726), bl. 207 wordt van dezen penning de volgende beschrijving gegeven:

> De eene zyde verbeeldt Batavië, zyn vierhoekig slot gewoonlyk verblyf van den Hooggezaghebber, de voorgelege reê, en omleggende hoven. Op de andere zyde staat in de oude Chineesche taalmerken deeze Maleytsche zinspreuk:
>
> De warme zon deelt haar licht van boven tot beneden toe; alzoo laat eene loflyke regeering haaren beroemden naam naa tot in 't vierhonderdste lid van haar geslachte.
>
> Welke vertaaling my door den Heer Juliaan van Groenewegen, Veertigraad der stad Delft en Kassier der Oostindische Maatschappye ter kamere aldaar, van Batavië bezorgd is. Voorts leest men onder dezelve spreuk in de Latynsche taal dit opschrift:
>
> In perpetuam gratitudinis memoriam, hoc munusculum nos cives Chinenses Bataviæ Lubenter Merito que obtulimus insigni heroi Jacobo Spexio, Indiarum Orientalium Generali, Patrono nostro observando anno 1632, ady 25. Novembris, Bataviæ.
>
> Wy Chineesche burgers van Batavië hebben, tot een eeuwig gedenkteken onzer dankbaarheid. Gaarne en met recht aan den voortreffelyken held Jakob Speks, Opperlandvoogd der Oostindiën, onzen eerwaardigen beschermer, deeze kleyne gift, in 't jaar 1632. den 25. dag van slagtmaand te Batavië opgedraagen.

Hoe Bencon's medeburgers over hem hebben geoordeeld, is zelden aan het licht gekomen; dat niet alle vertegenwoordigers der Compagnie over zijn optreden tevreden waren, is daarentegen een enkele maal uitdrukkelijk vermeld gevonden:

> . . . nochtans hebben wij eenighe derzelver goederen dierder ende tot hooger prijs ingecocht als die in de Memorie van coopmanschappen staen (ende) UE. op Battavia mogelijck van een deel niet wetende Chineesen gelijck Cappⁿ Bencongh

ende anderen, werdt diets gemaeckt die hier connen ingecocht werden.

(Gouv. Putmans aan G. G. Specx 10 Maart 1630).

Chineezen klaagden over den grooten invloed van zekeren Chinees Peco op den Gouverneur van Formosa:

Bencon heeft dese saecke mede hart gesustineert maer [wij] bevinden sulcx oock al uijt haet te resulteren.

(Missive Reg. Batavia naar Taijoan dd. 26 Juli 1642).

Bij een voortgezet onderzoek van de papieren der Compagnie en vooral van hare notarieële nalatenschap, zal vermoedelijk menig bericht kunnen worden toegevoegd aan hetgeen tot nog toe omtrent Bencon is aangetroffen. Ook als die verwachting niet wordt vervuld, zal de eerste Kapitein der Chineezen te Batavia, ten opzichte van de op hem betrekking hebbende en bewaard gebleven gegevens, niet achterstaan bij Europeesche dienaren der Compagnie uit de 17e eeuw, wier afstammelingen daarentegen vaak zullen kunnen wenschen dat hunne nasporingen in de archieven der Compagnie even goede uitkomsten hadden opgeleverd als de onze welke toch «maar een Chinees» hebben gegolden.

Schets

van een gedeelte van de

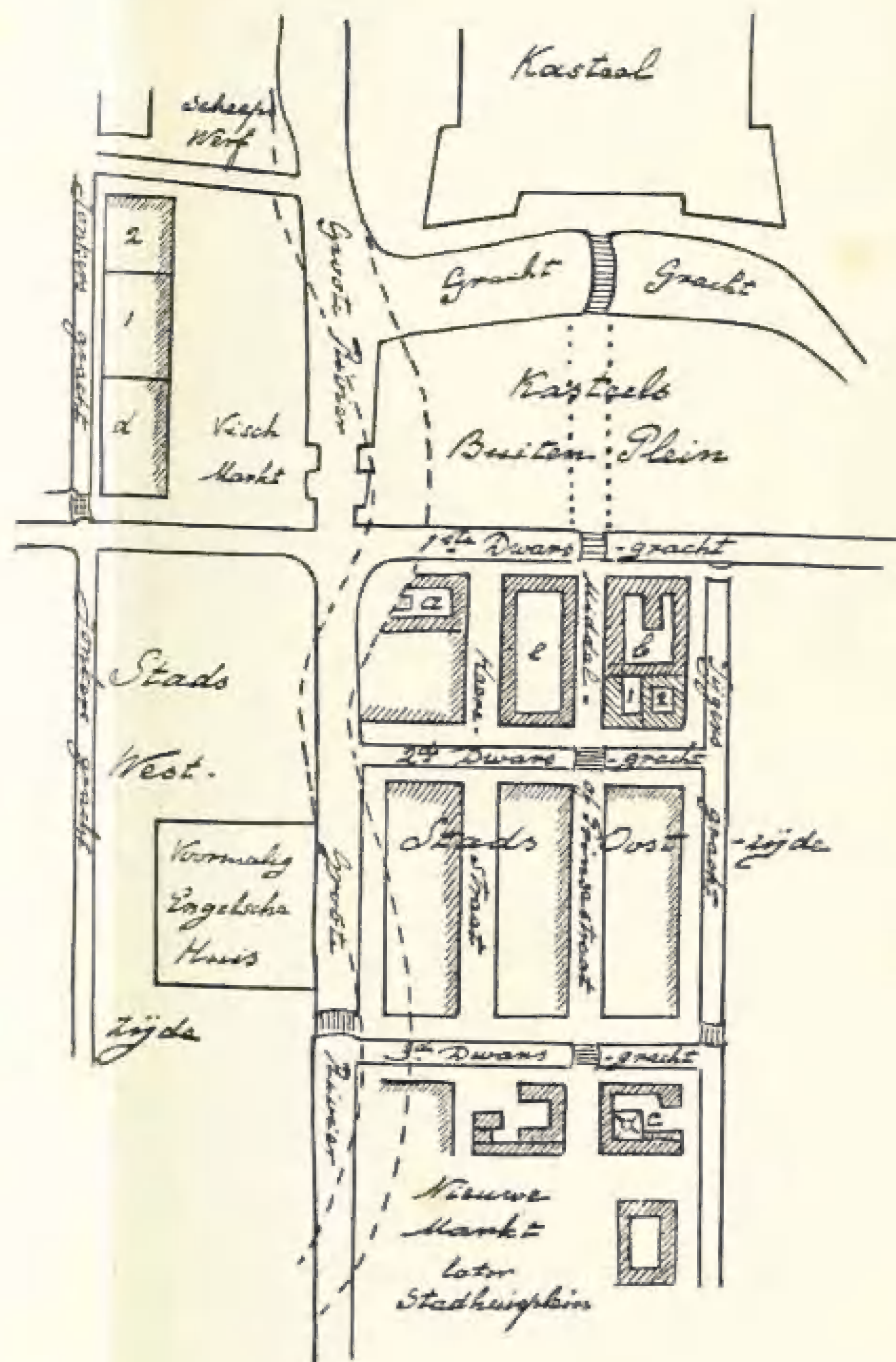
Stad Batavia

tusschen 1620 en 1640,

met aanwijzing van eenige erven

bij So Bing Kong

in bezit of in gebruik.

Aanwijzingen.

a. Perceel aan So Bing Kong door G. G. Coen afgestaan 7 Januari 1623.

b. Woonhuis van So Bing Kong.
 1. Chinees Eecko. } belendende perceelen.
 2. Sr. Jacques Parc. }

c. Perceel, in huur genomen door So Bing Kong, na zijn terugkeer van Formosa (Tayoan).

d. Erf in het bezit van So Bing Kong.
 1 Sr. Herman Claasz Stuijen
 2 Chinees Lirecon.

e. Het Schoolgebouw en Vrouwenhof, in 1625 aan de Engelschen verkocht.

Oude loop der Groote Rivier, 1633 rechtgelegd.

N.B. { 1ste Dwarsgracht, later Amsterdamsche gracht,
2de " " Groenegracht,
3de " " Leeuwinnegracht genaamd.

HET KOPPENSNELLEN IN ZUID NIEUW-GUINEA

DOOR

P. VERTENTEN.

Spreekt men van Zuid Nieuw-Guinea, van de kaja-kaja's, dan denkt men onwillekeurig aan het koppensnellen. Niets wat èn den vreemdeling èn den Marind anem zelf méér interesseert dan dat.

Het is en blijft een vreeselijk barbaarsch gebruik. En toch, het woord koei = sneltocht is voor den wilde vol poëzie.

De slachtoffers vangen, hunne namen te weten komen, ze snellen, dát is hoofdzaak en doel, maar de reis op zich zelf is voor hen bijzonder interessant: vreemde gewesten zien, de geheimzinnige plaatsen waarvan zij de ouderen hoorden spreken, de bosschen betreden die zij tot nog toe slechts in hunne verbeelding zagen wanneer bereisde mannen er over vertelden, hoe aantrekkelijk! Het dorp, 't bekende — ál te bekende — land verlaten en een paar maanden uitgaan op avontuur, naar den vreemde waar men veel nieuws en moois zien zal, en last not least: waar men zich kan onderscheiden, waar roem en eer te behalen is!

Gevaar is niet uitgesloten, maar dat houdt niemand terug, integendeel: geen kaja[2] wil gaarne voor saham (kangoeroe = lafaard) uitgescholden worden, maar is fier op den naam basik = varken, omdat een varken het symbool is van dapperheid: een varken valt aan, weert zich met doodsverachting tegen den aanvaller. Driftig zijn, jareet, iemand die zijn man staat, een die niet wijkt, dat is hier je ware! een der kwaliteiten — zoo niet de grootste — die waarde geven aan een mensch.

Welnu op sneltocht meer dan elders kan men zijn durf en zijn moed toonen.

Waarom snellen ze?

Wij hebben dat honderden malen gevraagd aan oud en jong, aan kalme, zachtmoedige en ruwe wreedaardige typen. Ik heb

het gevraagd met versch gesnelde hoofden voor mij. Waarom toch? Steeds was het stereotype antwoord: igiz nango = om namen te hebben.

Een kaja[2] heeft verschillende namen, meest bijnamen, ontleend aan zijn totem, ontleend ook aan uitroepen of scheldwoorden uitgesproken bij bijzondere gelegenheden bijv. toen vader hem verwekte, bij eén of ander voornaam feit of feest. Sommige namen waren ontleend aan een typisch woord, een strijdkreet of een leuze uitgesproken op sneltocht bij het vangen van een man (hakev-rĭk igiz), bij het afstroopen van de scalp (kahasib-rĭk igiz), bij het dragen van den gesnelden kop (erev-rĭk igiz). Maar de echte naam der Marind anim, de igiz-ha is de koei- of pa-igiz = de snel- of kopnaam, de naam der gevallenen.

Daar zijn zij fier op! Ik zie nog de kleine jongens van Doevmiraav vóór mij, hoe zij mij levendig vertelden van den ouden grijzen Kenda, hoe hij de jonge mannen nog aanspoorde om te gaan snellen. «Toean» zeiden ze — en fier klopten zij zich op de borst — wij hebben allemaal nog kopnamen. Koei is slecht, snellen mag niet. Kenda is oud, zijne oogen beginnen te schemeren, koei tiske nama, 't zal nu uit zijn met het snellen!»

Voor elken kaja[2] is een menschenoffer gevallen, een man of vrouw gesneld! Dat is niet overdreven, want al is het waar, dat soms twee personen naar één kop genoemd werden, waar is ook dat sommige brani's, die zoogenaamd boften, koppen en namen over hadden. Zoo o.m. de oude Jadjo van Okaba. Hij had zeven kinderen, zorgde dat elk kind een kopnaam had en hield toen nog drie namen over. Omdat hij in ons goede vrienden zag, goede menschen: waningap anim, was hij bereid ons elk een dier namen af te staan!

What is in a name? Voor hen is een naam — vooral de echte of kopnaam — meer dan voor ons. Zij voelen zich één daarmee. Toen Nalwo van Okaba gaarne den naam van Pastoor Nollen aannam, deed hij juist alsof hij zijn eigen persoon uittrok, hij streek met de handen over de armen, borst, buik en beenen en deed alsof hij Nalwo uitdeed, weggooide en Nollen aantrok!

Een kopnaam dat beduidt: »voor mij is vader, oom of grootvader vér weg geweest op sneltocht, om mij dien naam te halen heeft hij veel gevaar getrotseerd. Hij was dapper en vlug en

ving een mensch voor mij. Zóóveel was ik hem waard! voor mij is een binnenlander gevallen!"

Dit is zeker, dat men er véél voor over heeft om een kopnaam te halen, men moet vér gaan, levensgevaar komt er meer dan eens bij en vaak komt een man onverrichter zake terug. De kopnaam moet ontnomen zijn aan een slachtoffer dat men zelf ving (dat men het zelf onthalsde was niet noodig); het bewijs neemt men mee naar huis in den vorm van een gesnelden kop. Valt de kop uiteen, dan moet men ten minste het kinnebak bewaren, dát is het bewijsstuk.

Toen ik aan den kleinen Boedeiam van Okaba vroeg of zijn naam een snel-naam was (zijn vader had nog geen succes gehad), was zijn antwoord bevestigend.

En wie heeft dan een naam voor U gehaald?

Amei, Toean, mijn grootvader, Kombida, al lang geleden. 't Kinnebak bewaart vader in de ogatok-wad! (de ogatok-wad is eene groote, diepe, van biezen gevlochten beurs, waarin men de kostbaarheden bewaart, zij wordt in den nok van het huis opgehangen). Versch behoeft een naam dus niet te zijn, hoe oud ook, hij behoudt zijne waarde.

De vader stelt er eene eer in zelf namen te hebben of te halen voor zijne kinderen. Niet allen echter hebben succes, niet allen hebben een kopnaam klaar voor een pasgeboren kind. Maar dan is er meestal wel een oom of grootvader die nog één in voorraad heeft. Later als vader zelf succes heeft krijgt de kleine wel een tweeden kopnaam. Zóó gebeurt het dat één kind twee, drie en meer snel-namen heeft, vooral wanneer de familie groot is en er slechts een paar kinderen komen. Dat zijn echter uitzonderingen.

Nog dient opgemerkt dat voor hen een naam mannelijk noch vrouwelijk is, de oorsprong doet dus niets ter zake en men kan elken kopnaam zoowel aan een meisje als aan een jongetje geven. Zóó had men in Okaba een man en eene vrouw van denzelfden leeftijd, beiden heetten Maboeda, zij hadden die namen van één en denzelfden kop, zakod-parik. Dat gebeurde meer, dat men éénzelfden naam gaf aan twee kinderen, ook gebeurde het dat men van één gesnelde twee namen te weten kwam: dat was oentoeng. Maar als een véél grooter succes gold 5, 7, 10 en meer koppen te hebben en zóó namen in voorraad te houden.

Waar gaan ze op sneltocht?

Men vergete niet dat ik steeds spreek van de Marind-anim. Diep in het binnenland snellen de verschillende stammen elkander onderling.

De Marindinees verdeelt de menschheid in drie groepen:

De anim-ha: de echte menschen — en dat zijn zij.

De ikom: de andere bewoners van Zuid Nieuw-Guinea waarmee zij in vijandschap leven of liever waarmee zij nog niet bevriend zijn.

De poe-anim of vreemdelingen.

De ikom zijn volgens hen geen echte menschen: minderwaardig in elk opzicht! Een Romein kon niet met meer verachting op den barbaar neerzien dan een kaja-kaja-übermensch op den ikom. Die zijn alleen maar goed om gesneld te worden. «Anim bake, Toean» dat zijn geen menschen, Toean. Laten wij die toch gaan snellen. Ze zijn niet meer waard!»

De bevriende stammen in het binnenland waren vroeger ook ikom, behoorden vroeger ook tot de snelplaatsen.

Het snellen is gedeeltelijk een veroveringskrijg en stil aan werd de grens der bevriende stammen verder verschoven. Met de naaste buren leeft men liefst in vrede, dat maakt niet alleen eigen streek veiliger, maar heeft velerlei practisch nut, want de binnenlanders zijn boot- en trom-makers, in hunne bosschen vindt men paradijsvogels en casuarissen en zij brengen gaarne die artikelen, in ruil voor andere, naar het strand, o. m. ook de zoo mooi afgewerkte kleurige pijlen.

Meer dan eens zagen wij vijanden van vroeger nu gezamenlijk wati drinken en elkaar bejegenen alsof er nooit iets tusschen hen geweest was.

Zoo zat eens een oude boschman in Okaba heel knusjes te vertellen uit den ouden tijd, toen Okaba bij hen was gaan snellen. Hij wist nog zeer goed hoeveel er toen gevallen waren. Daar praten ze over als over iets zeer gewoons, net als twee oudstrijders een Belg en een Hollander dat zouden doen over de ruzie van '30.

Toen wij pas in Okaba waren was Maklĕoe nog snel-terrein van Sangasee, maar reeds bevriend met Doev, Makalin en Okaba.

Dat vrede teekenen is een eigenaardig iets, men heeft geen tusschenpersonen of tolken. Zij die vrede willen sluiten kruipen tot in de nabijheid van den vijand en deponeeren daar enkele

geschenken, meest een mandje met kalkkoker en pruimgerei. Wilden de Marind-anim vrede, dan was die er gauw en men hield sinds vrij trouw aan het gegeven woord. Maar soms — en dat was het gemeene — veinsden zij slechts vredelievendheid. Eén paar ouden gingen er dan alleen op uit om de vredespruim te pruimen, met vriendelijke gebaren lokten zij de bange menschen. Stilaan kregen deze meer vertrouwen. Ondertusschen omsingelden de snellers de plaats, een of ander teeken der ouden: een tik op een kalkkoker, een bepaald woord of uitroep waren het teeken tot den aanval. En dat noemen zij niet laf maar slim! Zij lachen om de «stommerikken» die er zóó inloopen!

De groote snelterreinen der Marind-anim waren: de groote Digoel-rivier en het terrein gelegen tusschen de grens van Noord Nieuw-Guinea en de Fly-rivier. De grens van Zuid Nieuw-Guinea valt vrijwel samen met de grenzen van den Marind-stam in het O. en Z.O.

Honderden, duizenden menschen zijn daar in den loop der jaren gesneld. Naar eene vrij juiste schatting woonden alleen aan het zeestrand 15000 Marind-anim toen de Regeering zich hier vestigde. Aan dat getal beantwoordt een even groot cijfer gesnelde hoofden: één geslacht van de strandbevolking vroeg 15000 menschenoffers!

Dat zulks niet overdreven is blijkt hier uit, dat in een paar jaren tijd van 1910 tot en met 1912 (wij waren toen op Okaba) meer dan 100 versche koppen naar het stand zijn gebracht, alleen door de dorpen gelegen westelijk van de Bian tot en met Wambi.

In de nadere bepaling, welke zij-rivier zij zullen invaren, welken stam, welk dorp zij zullen aanvallen, lieten zij zich dikwijls leiden door wraakgevoel. Plaatsen waar zij vroeger op sneltocht volk verloren, komen zeker weer eens aan de beurt.

Toen Alakoe in 1911 uittrok, had ook Mewi veel lust om mee te gaan. Alakoe noodigde ze uit en het groote motief dat zij aanhaalden was: johan heis ipe = daar zijn ginds overleden dorpsgenooten m. a. w. daar zijn vroeger van de uwen gevallen, wreekt ze.

De groote sneltochten hadden dus plaats op de verre snelterreinen, de koei-mirāv. Maar tusschen door, wanneer zij de kans schoon zagen, snelden zij ook wel een of meer menschen uit kampongs van eigen stam of bevriende binnenlanders.

Zoo weet men nog te vertellen hoe de vader van Sokiwag van Okaba een geweldig koppensneller was, tuk op koppen en onvervaard. Wanneer bosch-bewoners naar het strand kwamen ging hij bij hun terugkeer in hinderlaag liggen en overviel een of anderen achterblijver. De koppen hing hij in zijn tuin!

Nowari, het eerste dorp ten Z.O. van Merauke had een kwaden naam. Dikwijls kwamen reizigers daar voorbij op weg naar Kanoem of elders om daar bij een vriend matten en mandjes te halen. In gezelschap reizend was er minder gevaar. Ging één of twee man ver op het strand voorbij (zij liepen nooit dicht bij de dorpen uit vrees voor tooverij) dan wenkten mannen van Nowari vaak die reizigers, ze uitnoodigend even te komen pruimen en praten. Was het eene goede kennis, dan hoorde men weer eens nieuws, tracteerde hem en liet hem ongestoord verder gaan. Was het iemand van verre, waar wel geen haan naar kraaien zou, dan overviel men den ongelukkige op een gegeven teeken en snelde hem. Dat is niet eens maar herhaaldelijk gebeurd!

Het groote Sangasee (dat van de imo sekte is) overviel eens de majo's (eene andere geheime sekte) van Makalin in hun inwijdings-tijd. Zóó hadden ze gemakkelijk spel. 't Was meteen eene verachting van en uitdaging aan de majo's.

Toen Pastoor H. Nollen nog niet lang hier was en er een groot feest gegeven werd aan het strand, waren vele kaja-kaja's van heinde en verre daarheen gekomen. Daarom waarschuwde men den Pastoor liefst langs het strand terug te keeren. Er waren nu zoovele vreemden in de tuinen en allicht kon een of ander in zijn hoofd krijgen hem te snellen, wanneer hij zoo alleen en ongewapend door de tuinen ging.

Eens gingen drie ewatis (jongelui) naar Kanoem (voorbij Sarire) om slaapmatten te halen. In Borem kregen zij oneenigheid met lui van Kanoem, die hun drinkwater weigerden. Dat was voldoende reden om verontwaardigd naar Nowari terug te keeren. 's Nachts in het geheim steekt in stilte een boot vol gewapende mannen en jongelui in zee, ze boomen langs de kust tot voorbij Borem, verstoppen hun boot bij Bokem (eene kleine kreek) en gaan in hinderlaag liggen om kanoem anim te vangen, die zeker daar langs zouden komen naar het feest. Afzonderlijke personen of een klein gezelschap van twee, drie menschen noodigen zij uit zich wat te zetten en te pruimen,

samen zullen ze dan naar Borem gaan! Zoo overvallen zij heel wat menschen en verbergen de lijken een eindje verder in struiken en gras. 's Nachts varen zij met een boot vol koppen naar Nowari. Later moest heel het dorp boeten om die gemeene streek van enkelen.

Wie gaan op sneltocht?

Dat hangt veel af van de omstandigheden van plaats en tijd. Willen ze heel gauw terug zijn, dan gaan alleen sterke volwassenen mee.

Zij die over de Engelsche grens gingen snellen moesten hiermee rekening houden, dat daar weinig of geen sago is en weinig klappers. Van de aardvruchten der bewoners konden ze eerst profiteeren wanneer er gesneld was, en dan nog niet lang.

Daarom ging van de dorpen ten Z.O. van Merauke slechts eene keurbende uit: meest jonge kerels, sterke vrouwen, een paar ondervindingrijke maar nog kranige ouden en iwag, jonge meiden die niet langer konden wachten zóó verlangden zij de groote reis mee te maken.

Aan den overkant der Merauke-, Koembe- en Bian-rivieren vooral in het Okaba-district trok men er lustig met heel de dorpen op uit. Bij de Digoel-rivier is sago in overvloed. Was de voorraad op dan bleef men een paar dagen om meel te bereiden en trok dan weer verder.

Toen Alakoe eind November 1911 op sneltocht uittoog bleven alleen enkele oudjes en zieken te huis. Twee maanden bleven de snellers uit en keerden eerst 5 Januari 1912 in het dorp terug.

Wanneer snellen ze?

De droge tijd was voor hun doel het meest geschikt, vooral het eind van den drogen tijd. Elk jaar moeten er nieuwe tuinen gespit worden, ook dat moet gebeuren in het droog seizoen, wanneer het water weggetrokken is uit de lage leemgronden. Ze maakten daar meer spoed mee, wanneer tot een sneltocht besloten was; in November vertrokken ze dan meest en kwamen bij de eerste regens (eind December, begin Januari) terug. Soms ging men vroeger om dan na den sneltocht aan het zware tuinwerk te gaan, maar men begrijpt dat men daar minder voor voelde, want de ondervinding leerde, dat er dan niet veel meer van tuin-aanleg kwam.

De droge tijd was wél aangenaam om te reizen: de moerassen waren dan uitgedroogd, er waren geene muskieten en men had geen last van den regen, zoodat men gerust onder den blooten hemel slapen kon en een bivak gauw klaar was.

Meestal heeft men hier een lang en zeer droog seizoen, en dát is je ware. Toen het in 1911 zoo geweldig uit het Z.O. bleef waaien en alles dor werd, zei onze vriend Kalmoe van Mewi tot ons: «Toean, zegt aan Toehan Allah dat hij het regenen doet anders gaan de menschen zeker op sneltocht!» en ze gingen op sneltocht!

't Was dus regel: in den Oost-moesson was het snel-tijd. Maar ook op dezen regel waren uitzonderingen: soms was de hooge waterstand in het regen-seizoen eene aanleiding om vlug en goed per boot een tocht te wagen en geen kwaad vermoedende binnenlanders te overvallen.

De voorbereiding.

't Zijn gewoonlijk de mannen van één mannenhuis (otiv) onder de leiding van één invloedrijke die tot een sneltocht beslissen. De namen zijn op, «igiz mendap barèn», men moet dus nieuwen voorraad opdoen.

En ook al hebben ze nog een paar namen over, er zijn altijd jareet-anim, vurige karakters, avontuurlijke overmoedige kerels, belust op moord en roof en roem. Elk mannenhuis had zijn eigen naam en dat moest door een groot feest weer eens van zich doen spreken.

In Jobar was indertijd Papoes-ngat de meest gevierde jonge man, het initiatief tot verschillende snel-partijen op Engelsch gebied ging van hem uit. Eind 1910 heb ik zelf in Jobar het koppenfeest mee gemaakt waar Papoes-ngat de gevierde was (hij was toen nog ewati). Koppen hebben wij niet gezien en zekerheid van een sneltocht had men niet, eerst veel later kwam ik dit alles te weten. Het bestuur controleerde toen nog al te weinig het doen en laten der kaja's en men dacht er niet aan, dat, terwijl bekende typen uit de dorpen zich geregeld in Merauke lieten zien en de kampongs heelemaal niet verlaten schenen, eene groote keurbende lustig en rustig op sneltocht ging.

Op een goeden avond, onder het kauwen en drinken van een potje wati kwam dus een man met het voorstel. Hij had

er al over nagedacht, en zei kort weg: de namen zijn op, laten wij op sneltocht gaan en die of die verslaan!» Aanstonds was er bijval. Men sloeg aan 't beraadslagen: welken stam? niet liever dit of dat dorp? en wanneer? eerst zou men met de tuinen klaar moeten zijn! De ouderen, de levende geschiedboeken werden geraadpleegd; na alles gewikt en gewogen te hebben stond het besluit vast: dáár gaan we heen, die moeten er aan, wanneer de omstandigheden het plan niet wijzigen. Heel het reisplan wordt al opgemaakt. In langen tijd ging men dáár niet op sneltocht, men heeft dus alle kans er weer volk aan te treffen. 't Is meteen wraakneming om de dorpsgenooten, die men daar bij een vroeger treffen verloor!

Den volgenden dag is er algemeene raad, al de mannen zitten bijeen op de open plaats achter het dorp in de schaduw der klappers, men praat druk, zij die met het voorstel aankwamen oogsten nu reeds eer en bewondering. Weldra weet heel het dorp groot en klein het groote nieuws. Aller fantaisie werkt, men denkt aan niets anders, spreekt over niets anders.

De jongeren, die nog nooit meegingen vooral, branden van verlangen om mee te gaan, benijden hen die mee mogen. Zij hooren nu voortdurend namen herhalen die zij reeds dikwijls hoorden (immers al de varkens uit het dorp dragen namen van snel-plaatsen, dorpen en stammen waar men koppen haalde) maar nooit met zooveel détails. Hoe verleidelijk was een sneltocht voor hen, die de meeste dagen van hun leven sleten in eigen dorpje en eigen tuinen. Men ging wel eens naar een feest in een naburig dorp, ook wel eens ver, maar alle stranddorpen lijken op slot van rekening veel op elkander.

En zij die reeds op sneltocht togen verlangden al even hard die plaatsen weer te zien. Nu nog verlangen zij daar naar.

Wanneer zij in het begin van den drogen tijd de *ambata* (= pijl) des avonds schitterend in het Z.O. zien opkomen (β en α van Centaurus) dan gaat nu nog hun hart open bij de herinnering aan de plaatsen die daar liggen in die richting en die zij U achtereen opnoemen .... wondere plaatsen van *deema's*, rijk aan legenden, die zij vroeger bezochten op sneltocht .....

«Toean» zeiden mij de mannen van *Oeroem* «laten wij er nog eens heengaan, gaat U mee, wij zullen niemand snellen, alleen maar om die streken weer te zien!»

Van nu af bereidt ieder zich reeds voor op den tocht. Eerst

worden de tuinen afgewerkt. De vrouwen kloppen veel sago in voorraad, de mannen maken bogen, pijlen, kalk- en waterkokers, zelfs boogpezen maakt men in voorraad. [1])

Elken morgen is er in het dorp ajasee: de mannen, vooral de ouderen zingen een indrukwekkenden sonoren zang begeleid door zwaren tromslag op de groote kandara's (trommen) met kangoeroe-vel bespannen. Men hoort dat ver. Het brengt allen nog meer in stemming en in de buurt zegt nu ieder: «hoor je den ajasee? sneltocht binnenkort!» Die tromslag wekt in een kaja hart gevoelens van bewondering, van sympathie en verlangen.

Het vertrek.

Ging men rechtstreeks het binnenland in, dan moest alles gedragen worden en werden soms vivres vooruitgestuurd.

Langs de kust gebruikte men de groote lange booten (uitgeholde boomstammen), vulde ze met allerlei eetwaren vooral sago, klappers en pisang. De sago werd goed afgedekt met boomschors van boes (kajoe-poetih) opdat regen of zeewater die niet bederven zou.

Enkele mannen boomden die booten (niet ver in zee). De andere mannen en vrouwen gingen te voet aan het zeestrand, de vrouwen beladen met allerlei leeftocht, pruimgerei enz.

Bij den uittocht begeleidden de achterblijvers een eind ver de vertrekkenden, hielpen zoover de zaken dragen en namen dan afscheid met tranen in de oogen. Ēh! ēh! klonk het dan van beide kanten. Gaat! — blijft! — gaat! — wij zullen weer komen! Nog lang staarde men de dierbaren na, weenend vaak, ook de vertrekkenden waren onder den indruk, maar weldra maakte die weemoed plaats voor opgewekter stemming.

Sommige achterblijvers legden knoopen in een touw: 40, 50, 60 naar gelang de dagen, dat zij vermoeden, dat de tocht wel duren zou. Elken dag werd een knoop losgemaakt.

Anderen staken zooveel stokjes in een sago-stengel en trokken er elken dag een stokje uit.

Nog anderen rekenden volgens den maan-stand.

---

[1]) Op jacht of sneltocht dragen vele mannen eene nieuwe boogpees om den buik gebonden, springt eene pees dan heeft men aanstonds eene andere nieuwe, goed op maat, bij de hand.

Op reis.

Elke dag brengt afwisseling: steeds ziet men nieuw terrein. De ouderen weten waar waterputten zijn en wilde vruchten. Haast heeft men niet. Onderweg wordt gevischt op vischrijke plaatsen. Zoo wist Bonang van Boeti over de Engelsche grens eene plaats rijk aan groote krabben. Men maakt jacht op casuaris, varkens, kangoeroe's, vooral warev (eene kleine kangoeroe-soort die veel voorkomt in 't binnenland).

Zij die naar de Digoel gingen kwamen kloek, sterk en wel doorvoed terug. Dáár is eten in overvloed.

Zij die naar de Western-division in Papoea trokken moesten vaak veel ontberen, vooral wanneer de voorraad sago op raakte, maar een kaja[2] weet zich te behelpen, schikt zich naar de omstandigheden en.... gaat zelfs groot op doorstane miserie. (Tout comme chez nous!)

Met een bivak is men spoedig klaar: enkele stokken in den grond en daarover wat boomtakken, gras of palmbladeren, meer niet! Soms stellen zij zich tevreden met eene kleine omheining die tegen den kouden nachtwind beschut.

Onderweg sluiten zich vaak — naar afspraak — bevriende boschbewoners bij hen aan.

De Digoel-rivier stak men met booten of vlotten over, had men booten genoeg dan voer men een der zijrivieren in want de bevolking woont daar meest aan de zijrivieren en wel aan den oorsprong.

Op Engelsch gebied voer men Morehead-rivier op of eene of andere kali, zoover mogelijk, maakte daar een bivak op eene goede veilig-verkende plaats en trok van daaruit verder het land in.

Aankomst op het snelterrein.

Niemand beter dan deze menschen ziet waar eene plaats bewoond begint te worden. Zij zien het aan de javoen-kai de z.g. bootwegen in riet en gras door de booten gevolgd wanneer alles onder water staat. Zij zien het aan kleine paden in het bosch, die wij niet zouden opmerken, aan een achter gelaten boot, een vischfuik, een verlaten tuin, gekapt hout enz., zij weten goed het onderscheid tusschen oude en versche voetsporen.

Van nu af moeten zij zeer voorzichtig zijn, anders wordt het volk in de buurt gewaarschuwd, dan zijn zij heelemaal niet meer te vinden en is de tocht mislukt. Wat meer dan eens voorkwam.

Daar komt dan bij dat ze zelf niet veilig meer zijn, en zij — brani zoolang ze niets te vreezen hebben — worden echte saham's (= kangeroes = bangerikken) wanneer de tocht gevaarlijker wordt. Zij keeren dan vaak maar liever onverrichter zake terug.

Zoo is het dorp Iwolje in 1910, 1911 en 1912 driemaal te vergeefs naar de Digoel geweest en werd uitgelachen! Zelf hadden zij er een paar menschen bij ingeschoten (wier lijken zij echter niet ginds lieten maar meebrachten om ze te begraven in eigen grond).

Eens, vertelt de geschiedenis, was een heel dorp op sneltocht getogen en men heeft er nooit iemand van weergezien.

Gevaar bestaat er dus wel. Ook bij het overrompelen van een dorp vallen van de zijde der aanvallers meer dan eens dooden. 't Is kaja[2] wijsheid: zorg zooveel koppen mogelijk mee te brengen, maar verlies uw eigen kop niet! Daarom gaat men niet roekeloos maar zeer omzichtig en voorzichtig te werk en worden de ouderen voortdurend geraadpleegd.

Met vuur zijn zij zeer voorzichtig overdag want dan ziet men heel ver den lichtblauwen rook. 's Nachts zijn zij veel geruster op dat punt en poffen kalm hun voetsel op knetterende vuurtjes. Als 't vuur maar niet te groot is, zal het hunne aanwezigheid niet verraden, bosschen en struiken verbergen het dan voldoende.

Op de rivieren gaat steeds één boot in de grootste stilte voorop. De aandacht der instaanden (ze roeien staande) is voortdurend gespannen en niets ontgaat hun.

Zij kampeeren liefst op meer als zoodanig gebruikte atid (pleisterplaatsen). Ze verkennen steeds goed den omtrek en weten gauw of ze al dan niet op hunne hoede moeten zijn.

Zijn zij dicht genoeg genaderd, dan zullen zij voorzichtiger zijn dan ooit en eerst na zorgvuldige verkenning gezamenlijk weer opbreken om hun laatsten beslissenden slag te slaan.

Op verkenning.

Hij die den sneltocht uitschreef en nog een paar dapperen moeten er nu op uit om het terrein te verkennen. Zij gaan niet langs de paden maar door bosch en struiken, door moerassen, riet en gras, door modder en grachten. Gezicht en lijf

wrijven zij in met kalk en binden waaiervormige kransen van casuaris- en paradijsvogelvederen op het hoofd. Dat maakt iemand in het dorre gras, riet en struiken zoo goed als onzichtbaar. Zonder dat zou hun bronzen figuur als een al te scherp profiel zich afteekenen in de vlakte.

Sommige verkenners maken zich eene kap van kajoe-poetih-schors, opdat, wanneer zij zichtbaar zouden worden, men ze houden zou voor eene vrouw met de kapmat op het hoofd, zooals de binnenlandsche vrouwen gewoon zijn te dragen. Zulke verschijning wekt minder argwaan.

En op den koop toe worden de verkenners nog onzichtbaar gemaakt met tooverspreuken: gamo. Alvorens te vertrekken moet een kenner ze overprevelen. Nu kunnen zij gerust gaan, niemand zal ze zien! Voorzichtig sluipen zij verder, gewapend met boog en knots. Vinden zij één of twee menschen die zij zonder alarm besluipen kunnen dan snellen ze die al vast. Hoofdzaak is het terrein te verkennen, te zien of en hoeveel menschen er zijn.

Sommige driftkoppen pakken wat zij krijgen kunnen. Mislukt dan de tocht in 't algemeen, zij zijn niet voor niets op sneltocht geweest!

Op een sneltocht die een onzer jonge mannen van Okaba: Diraw meemaakte, kwamen de verkenners terug met de boodschap: niet héél ver (ongeveer 2 uur gaans) ligt een dorp, vrij groot. Een prachtgelegenheid. De menschen zijn kalm en gerust, ze hebben nog niets gemerkt.

«Dus» was de conclusie dezen nacht nog gaan wij er op uit. Men at en dronk goed, slapen wilde men niet, en ging, geleid door de verkenners, beslist op het doel af.

Het snellen.

Onderweg reeds prevelen de kenners geheime tooverkrachtige formules in de vuist en openen ze onder breeden zwaai over het ongelukkige dorp. Het zijn slaapformules, die de slachtoffers in een diepen slaap moeten dompelen, zoodat zij niets merken van den naderenden vijand.

De meeste vrouwen en kinderen der snellers blijven in het bivak achter. Als algemeene regel trouwens geldt dat de vrouwen niet bij het onthoofden tegenwoordig mogen zijn. Enkele vrouwen gaan mee, die gaarne een kind voor zich willen rooven of in ontvangst nemen wanneer man of broer er een vangt.

De grootere patoers gaan mee. Aller gezicht wordt met kalk ingewreven opdat men in de hitte van den strijd niet op eigen kinderen pijlen zou.

In de grootste stilte nadert men het dorp langs de verkende paden en omsingelt het. Des nachts snelt men niet, dat is een slechte tijd voor den overval, dan ziet men niet, er zou te veel ontsnappen. Men wacht dan tot het licht is, goed licht, of een onvoorziene gebeurtenis moet den strijd verhaasten.

Wanneer aldus een dorp op sneltocht is en de thuisblijvers weten dat hunne doorpsgenooten op de snelplaats moeten zijn of ongeveer, dan verkeeren ook zij in spanning. Waait het dan des morgens hard van uit het binnenland, dan zien zij daarin een teeken dat er op dat oogenblik gesneld wordt. «Digoel kan isăk», zei men dan, «zij verslaan de Digoel-menschen!»

Als het licht is zijn de snellers in nog nauweren kring het dorp genaderd. Alle paden en uitwegen zijn bezet. Allen zijn gewapend met lansen, bogen en pijlen. Allen hebben de hand aan de boogpees of aan den lanswerper «kandeel» (een soort van weerhaak). Allen zijn bepluimd. Hun gezicht is ingewreven met kalk of roodgebrande aarde. De oogen staan strak, groot en wild, bloedbeloopen van spanning.

In eens hoort men aan alle kanten een uitdagend geroep, de oorlogsverklaring, de snellers slaan zich op de borst en schreeuwen: johan koei ma man eeher zib! = de zoon van N. komt om jullie te snellen! de zoon van Mōjoe, de zoon van Kamēnap, de zoon van Kawidoe enz. Mak-ēnam nas = laten wij vechten!

Overmoedig zijn ze, vol strijdlust, zeker van de overwinning, veel talrijker en beter bewapend dan de overvallenen.

Bij 't hooren van dat plotseling geschreeuw slaat den armen binnenlanders de schrik om het hart. Zij verstaan maar al te goed waar het om gaat. Radeloos zijn zij, wanhopig! Zij verliezen het hoofd, werpen zelfs hunne wapens weg, slechts éëne gedachte bezielt allen: wegkruipen in een hoek of trachten te vluchten, men stort zich ijlings in 't gevaar om te ontkomen langs een pad of door het kreupel-hout! Maar als opgedreven wild vallen de meesten, zoo niet allen de belegeraars in handen. De bogen kraken, scherpe pijlen en lange lansen vliegen naar alle zijden, elke sneller schreeuwt zijn eigen jachtkreet.

Enkele binnenlanders verdedigen zich met den moed der wanhoop, dansend van drift. Dat noemen zij de dapperen. En zóó laat ook meer dan eens een sneller er het leven bij. Op den sneltocht door Diram meegemaakt vielen 5 Wendoe-mannen. Een ooggetuige van den laatsten sneltocht die Okaba in 1912 ondernam verzekerde mij, dat Komab, een jonge man, zeker gevallen zou zijn, wanneer hij zelf niet op het juiste oogenblik een pijl had gejaagd in de borst van een man, die vlak vóór hem de lans drilde om hem te doorsteken.

Twee anderen Salahei en Kanga droegen nog de versche lidteekens van groote lanswonden.

Wanneer zij bij de Digoel palen woningen omsingelden, schoten zij op de belegerden en deze van hunnen kant wierpen van boven met lansen. Duurde het wat lang dan schoten de snellers de hooge huizen in brand. Daartoe bonden zij brandende propjes klapperbast aan hunne pijlen. De dorre dakbedekking vatte gauw vlam en de in 't nauw gebrachten stortten zich naar beneden.

't Is gebeurd dat menschen zóó levend verbrandden en half-verkoolde kinderlijkjes naar beneden vielen!

Al dan niet gewond, de slachtoffers worden gevangen en stevig vastgebonden of gehouden. Levend moet men ze in handen hebben, want men moet de namen te weten komen. Nieuwe kopnamen voor de kinderen is hoofddoel van den tocht.

Al wat ongeveer 13 jaar oud is of daarboven, hetzij man of vrouw, wordt onbarmhartig gesneld. Kinderen van 2 tot en met 7 jaar worden meegenomen naar de kust door wie ze bemeesterden en aangenomen als eigen kroost. De vrouwen nemen de kinderen aanstonds op, verwijderen ze van het moordtooneel en overladen ze met eten en goede woordjes.

Zóó kenden wij in Okaba alleen 28 menschen (groot en klein) afkomstig van sneltochten. (Op 250 à 300 inwoners was dat veel). Het laatste kind brachten zij mee in 1912 van heel ver op de Digoel. Zij mochten het jongetje niet houden, Wangeike werd aan de missie afgestaan en is nu te Langgoer (Kei) op de hoofdstatie. Elk jaar komt hij op vacantie en voelt zich hier te huis. Eens nam ik hem mee naar Okaba waar hij aller sympathie had en allerlei cadeautjes kreeg! Zijn vader werd gesneld maar had in 't geharrewar van den strijd zijn kind nog weg kunnen duwen in de struiken. Vol schrik en

angst bleef de kleine daar staan, niewsgierigheid deed hem even de struiken wegduwen en zóó werd hij opgemerkt. Met zijn kinderboogje had hij zich nog willen verdedigen maar men vatte hem. De indruk van die wreede gebeurtenis op zijn kinderzieltje gaf de kleine weer in twee woorden: dō otiv = veel bloed!

Zuigelingen laat men liggen naast de onthoofde lijken der moeders. Kinderen te groot om mee te voeren en te jong om te snellen laat men loopen. Dat zijn nin zeggen ze: Kleinen, jongen. Laat die maar opgroeien en zich vermenigvuldigen, die krijgen dan later wel hunne beurt!

Diraw vertelde mij, dat zijn vader juist een man te pakken had, terwijl een mooi klein meisje radeloos voorbij vloog. «Grijpt het» schreeuwde hij Diraw en de andere jongens toe. Maar deze door 't wreede gebeuren onthutst waren zóó in de war, dat ze in plaats van het kindje te grijpen, zelf het uit den weg liepen en het zóó ontvluchten kon.

Hoe komt men nu den naam te weten van het slachtoffer?

Hoewel de meeste stammen waar men op sneltocht ging eene andere taal spreken, houden de Marind-anim toch vol, dat zij om hun naam gevraagd, dien zeggen.

Een feit is dat ze verschillende Engelsche woorden te weten waren gekomen op Engelsch gebied o.a.: ingris (english) en kow (koe), een lucifer noemden ze vóór onze komst: ingris takav = engelsch vuur!

Kalmoe van Mĕwi, die ons zeer genegen was en ronduit alle zaken met ons besprak heeft ons eens aanschouwelijk voorgesteld hoe hij den naam te weten kwam van Wangei, een der vijf mannen, die hij in zijn glorie-tijd gesneld had:

Hij had dan aan de Digoel een jongen man gegrepen en vastgehouden tot er meer hulp kwam opdagen. Een paar vrienden en familieleden waren spoedig bij hem en hielden den man vast met den rug op den grond.

Kalmoe zelf was toen opgestaan, had zich over het slachtoffer heengebogen, en met een goedige tinteling in de oogen had hij hem zéér kalm gezegd:

«Wees toch niet bang, wij willen U geen kwaad, gij zijt mijn kind, mijn zoon!» en naar het strand wijzend: wij gaan samen dáár heen, daar is het goed, zéér goed!» Zoo praatte hij een tijdje met den armen man en toen hij zag, dat zijne goedige

woorden den ongelukkige kalmeerden, had hij gevraagd: igiz tēkasab ō? Welke is toch uw naam? Hoe heet gij? Na nog eens vragen en hervragen had de man eindelijk gezegd: Wangei. Was dat zijn naam? volgens Kalmoe wel.

«Oh! zijt gij Wangei, Wangei, Wangei ka,» en tot zijne makkers — evenals hij de ooren gespitst: Wangei! En allen mompelden: Wangei, Wangei, om den naam diep in hun geheugen te prenten, hem toch maar niet te vergeten, nog honderden malen zouden zij het dien dag en de volgende dagen herhalen: Wangei!

En, Wangei, hebt ge nog een anderen naam?

Toen het slachtoffer hierop niet meer reageerde had Kalmoe hem met zijn sok (bamboe-mes) dat hij tot dan toe achter zijn rug in de hand hield het hoofd afgesneden en wel zoo laag mogelijk in den hals. Nu was de huichelachtige glimlach van zijn gezicht verdwenen en maakte plaats voor een harden grijns, terwijl hij voordeed hoe hij met de vlijmscherpe «sok» den man den hals doorsneed tot op het been, dan het bloedend hoofd bij de haren nam, met een harden draai-ruk den nekwervel doorbrak en de romp met een verachtelijken schop van zich afstampte.

De sok is een bamboe. Men snijdt er een latje uit, pelt er een reepje af en heeft dan een vlijmscherp mes, dat beter dan onze messen vleesch snijdt.

Bij het onthalzen — 't is al wreed genoeg op zich zelf — komt verder geen vrijwillig-langzame foltering. Ze doen het kort en goed. Daarenboven zeggen zij, dat zij alleen het ziellooze lichaam onthalzen, de sarab. De ziel is er dan al uit!

't Moet een vreeselijk gezicht zijn dat snellen: de oogen puilen uit en de tong valt diep uit den mond. Dappere slachtoffers bieden daarbij onversaagd hun hoofd aan, recht op. Er zijn er die staande onthalsd worden. Het bloed spuit hoog op uit de slagaders. De romp springt soms op en 't gebeurt dat de armen in een laatsten greep een der snellers omvatten, dan moet men die armen lam slaan anders laten ze niet los hoorde ik beweren. Het onthalzen was het werk der ouderen, der samb-anim. Was er geen samb-anem in de buurt dan deed men het zelf.

Kop en naam zijn voor den vanger, den hakev-anem.

Menschen-eterij.

Let wel dat ik hier steeds spreek over het snellen door Marind-anim, want de bewoners van de Digoel- en de Eilanden-rivier b.v. zijn wel degelijk menscheneters in den gewonen zin des woords. Daar worden de slachtoffers gesneld en geheel opgegeten.

De kaja[2] ging niet op sneltocht om menschenvleesch te hebben.

Alleen de toovenaars, de jemessåv-anim maken hierop eene uitzondering. Zij eten menschenvleesch en nemen stukken mee, vooral voorarmen en onderbeenen, ook sommige andere lichaamsdeelen noodig als ingredient bij hunne tooverkunsten.

In Okaba werd vroeger door een man een stuk menschen-vet bewaard. Bij ziekte werd een stukje daarvan meegebakken in den sago-koek waarvan ieder dan een brok kreeg.

Van de koppen zelf werd het vleesch, wanneer het vet was, gegeten. Hersenen en oogen at men niet.

Kalmoe vertelde ons, dat zij wel eens van de slachtoffers aten, wanneer men in langen tijd geen vleesch had gehad.

Verschillende dorpen hielden er in dit opzicht verschillende gewoonten op na.

De leden der imo-sekte waren over 't algemeen wreeder dan de majo's. De Sangaseeërs b.v. snelden ook kinderen, bakten menschenvleesch in sagokoeken en gaven het aan hunne kinderen, zeggend dat het kei = casuaris was.

Ik heb zelf een geroosterden half afgekluifden voorarm gezien afkomstig van Sangasee. De hand was door hen meegebracht en bewaard.

Een imo-lid van Mēwi: Widoei, bracht ook een arm mee van den sneltocht. Die wreede tropheeën deden dienst als lugubere versiering bij het koppenfeest.

Ook is het zeker, dat zij bij zulke gelegenheid meer dan eens de lijken der slachtoffers ontleedden. Maar dit niet zoo zeer uit wreedheid dan wel uit nieuwsgierigheid, om te zien hoe een mensch er van binnen uitziet; zij deden op hunne manier aan anatomie.

Sommige individuen zijn veel wreeder dan andere, ook dat is een feit. Widoei van Mēwi was een echte woesteling. Hij had een zoon van ± 13: Mooih, dien hij meenam op sneltocht. Bij den overval van een dorp plaatste hij zich met Mooih bij de deur van een der huizen. Ook Mooīh ving een

mensch, die hem door vader werd toegeduwd. Na het snellen sneed Widoei de gewrichten door van knie en elleboog der slachtoffers. En men zag Mooih met de bloedende resten op zijn schouders aankomen en er uit overmoed rechts en links in bijten! — Toch was Mooih een aardige schrandere Patoer met heldere oogen en gullen lach, toen hij nog niet op sneltocht geweest was. Veel kwam hij toen bij ons aan huis. Daarna nooit meer! en sinds — ik zag hem slechts zelden in het dorp — ligt voor mij eene dierlijke wreedheid op zijn gezicht en wekt zijne ranke verschijning van opgesmukten jongen man afkeer bij mij.

Nog meer is er op die sneltochten gebeurd, waarover niet gesproken wordt, waarover zij zich schamen te spreken, vooral met vreemden. Een feit is het, dat men soms jonge vrouwen niet aanstonds snelde, maar later, men nam ze eerst mee naar het dorp om ze daar op eene afschuwelijke wijze te misbruiken. Dat gebeurde o. m. nog in 1916 toen er Jee-anim gesneld werden door de Oenoem- en Teepas-anim van de boven-Bian, en in 1919 toen de lui van Waramoen snelden in Jaan, een tuin-kampong van Jee-menschen.

't Bewijst wel, hoe diep dit volk gezonken was op moreel gebied, dat men dat alles gewoon en geoorloofd scheen te vinden; tegenover de ikom scheen alles te mogen, men lachte met dat alles, dat waren immers geen menschen!

Het prepareeren der koppen.

Op de Digoel neemt men alleen de scalp en vult die daarna op, zoodat de kop-vorm vrijwel verloren gaat.

De Marind-anim maakten er met veel zorg en werk mahod van: mooie(!) geprepareerde gesnelde hoofden. «Mooi, Toean!» zei mij Bonang van Boeti.

De lezer vergeve mij onderstaande wel wat realistische beschrijving, ze is trouwens niet van mij maar van Bonang z.g.

Hoe prepareerde men de koppen?

Eerst maakte men eene snee van in den hals tot op de hoofdkruin, maakte de huid (die vrij dik is) aan de kanten los en stroopte dan heel de scalp er af, men spande ze zoolang op eene klapper noot en liet ze in de zon wat drogen. Dan maakte men de schedel zuiver, sneed alle vleesch er af, stak de oogen uit en maakte de hersenpan leeg. Om dit laatste vlugger en

beter gedaan te krijgen verruimde men de holte onder in den schedel. Men stak als neustop eene rotanlus in de neusholte en legde tevens een plat reepje rotan van den neus over het voorhoofd en twee dito reepjes boven de oogholten waarvan men de uiteinden vastmaakte aan het wangbeen. In de oog- en neusholten stopte men gaba[2]-merg. De holten der wangen vulde men op met klei en boetseerde het zoo getrouw mogelijk naar de natuur. Dan hing men de schedels bij groote vuren te drogen omwond het kinnenbak met biezen en trok er daarna zorgvuldig de scalp weer overheen. De groote snede en de oogholten werden met rotan-vezels dichtgenaaid. Als alles goed strak zat bond men de scalp onder dicht. Op de oogen plakte men soms kleine oogvormige paarlemoer-scherven.

Later vlocht men over het voorhoofd, achter de ooren door, om het hoofd heen een breeden harden band van rotan-reepjes, daaraan over heel den kop een netje en aan dat netje een grooten bundel haarverlengsels soms wel 75 cM. lang. Opgesierd met pluimen kraaltjes en kransjes, 't gezicht rood en zwart beschilderd waren ze volgens Bonang héél mooi. Net of het levende koppen waren, Toean! Die lus door den neus geeft daaraan niet alleen een meer natuurlijken vorm maar dient tevens om den kop op te hangen. Men hangt de gesnelde hoofden op aan den neus, wat een vreemd gezicht is. Iemand, die het niet weet, denkt er niet aan dat het menschenkoppen zijn die daar hangen. Eens in Alakoe liep ik er bijna met mijn gezicht tegenaan.

De ooren der gesnelde hoofden zijn opvallend klein, dat komt omdat alleen het vel daarvan overblijft.

De eerste preparatie, zoo juist beschreven, moet dadelijk gebeuren, op den snel-dag zelf. De opsmuk, het aanvlechten etc. daarvoor heeft men al den tijd wanneer men weer te huis is.

Zooals ik reeds zeide wordt de hals mee afgesneden om eene groote scalp te hebben, zoodat men den kop onder goed dichtbinden kan. De nekwervels worden ook zorgvuldig bewaard, waarom zullen wij later zien.

De terugtocht.

Langer dan noodig is blijft men niet in de buurt. Wat waarde heeft wordt als trophee meegenomen: lansen, pijlen, bogen, roeispanen, mandjes, korfjes, steenen bijlen, paradijsvogels enz. de nabije tuinen worden geplunderd.

Blij wordt nu de terugtocht aanvaard.

De geroofde kinderen, zoo men ze al niet draagt, moeten midden in de rij loopen, zoodat ze niet kunnen ontsnappen. Wijl zij nog zoo klein zijn en men héél goed voor hen is, bestaat er na een paar dagreizen geen gevaar meer dat de kinderen hen ontloopen.

Gewoonlijk gaat de terugtocht vlugger dan de heenreis. Het doel is bereikt, het nieuws is er af, ze verlangen weer naar huis, naar goed eten en drinken, naar wati, naar klappernoten, naar 't gewone kalme dagelijksche leven met zijne vele rusturen in het mulle, rulle duinzand, met zijn gezellig geknutsel en gepraat in de schaduw der klappers aan de zee.

Doev: het zeestrand! o zij verlangen zoo het weer te zien. En als zij eindelijk de zee zien blinken tusschen de boomen dan roepen allen doev-ah-oh! wat men best zou vertalen «leve het zeestrand!» Van blijdschap en aandoening hebben velen de tranen in de oogen!

Op den terugtocht maken zij groote dagreizen maar vinden toch nog tijd voor jacht en vischvangst. Komen zij een bevriend dorp voorbij, dan worden zij daar alvast bewonderd en getracteerd. Men feest en danst en verslaapt er enkele dagen en nachten.

De tehuiskomst.

Een paar dagen te voren heeft een boodschapper de blijde tijding reeds gebracht: de snellers zijn terug!

De thuis-blijvers brengen nu alles voor de ontvangst, den blijden intocht, in gereedheid. Men haalt pisang en wati en doet vele jonge klappers af. In de nabijheid van het dorp wordt de weg, dien de snellers zullen volgen, met kleurige krotons beplant, langs een blij- versierden weg moeten de overwinnaars hunne intrede doen.

Maar ik laat Bonang zelf vertellen, hoe hij en zijne makkers verwelkomd werden toen zij terugkeerden van een sneltocht ver over de Engelsche grens:

«Wij waren ontroerd, sommigen weenden toen wij in de verte ons dorp terugzagen. Vele menschen stonden op het strand, sommigen kwamen ons te gemoet, omarmden hunne broers en verwanten en ontlastten hen van alle vracht.

Bij het dorp zelf kwamen wij allen tegelijk aan: die uit de booten en zij die te voet gingen. Een weg was op het strand

afgeteekend met kroton-takjes, beplant met kladi, bestrooid met sirih-katjes, pinang, oem (waterlelies) en groene waterplantjes. Links en rechts stonden in twee rijen de vrouwen, moeders en dochters gereed met smakelijke sago- en heerlijke pisang-koeken!"

De koppen werden in een mannenhuis (van waar het initiatief uitging) opgehangen, ook hing men daar c.q. de meegebrachte armen, de nekwervels, de meegebrachte wapens en rotan.

Daarop volgde eene algemeene omarming, waarbij veel tranen vloeiden. Men had elkaar zóó veel te vertellen!

Allen waren vol blijdschap omdat de tocht zoo goed gelukt was en allen nu weer veilig tehuis waren. De jonge kerels sloegen elkaar op den rug van glorie en pret, kalkkokers gooiden zij stuk, die met een knal uiteensprongen zoodat de kalk als eene witte wolk uiteenstoof. Dat was hún vuurwerk!

Het huis waar de koppen opgehangen waren werd ondertusschen saor verklaard. Men kon daar de koppen gaan zien. Velen kwamen kijken. Vooral koppen met baarden werden bewonderd.

Saor beteekent zooveel als verboden terrein, 't maakt eene plaats in zekeren zin heilig. Legt men bijv. saor op een klapper-complex, dan mag men daar geene noten plukken of rapen.

Hier maakte dat anim-saor het mannenhuis tot iets geheimzinnigs, waar slechts ernst paste. Men mocht er dan ook niet spreken. In alle stilte kwam men — van verre soms — daar den buit bewonderen. 't Is te begrijpen dat zulks vooral op kinderen diepen indruk maakte.

Men prees de snellers, hen vooral die een kop bemachtigd hadden. Alles werd haarfijn verteld — dit was nog eens nieuws! — natuurlijk met de noodige overdrijving er bij en veel wat wij wreed maar zij grappig vinden.

En de bewonderaars zeiden: teepo-ti ikom-isāk ah oh! jullie kennen het! Wij gaan ook binnenkort!

De eerste dagen werd er natuurlijk niets gedaan, wel door de vrouwen, want sago, versche sago moet er nu zeker zijn; maar de mannen vierden dagen en weken lang de blijde tehuiskomst met praat en dans, met veel wati en nog meer noe: slapen!

Waren zij met de booten eene rivier opgeweest om te snellen dan kwamen zij stroom mee en uit alle macht pagaaiende terug.

Zij hadden daarbij een schoonen geweldigen pagaai-zang, een echt triomf-lied, dat zij zongen uit volle borst; met de regelmatig op en neergaande roeispanen sloegen zij staande de maat tegen den dofklinkenden kant van de boot.

Eens dat wij met onze jongens de rivier afzakten zongen zij dat lied. 't Was indrukwekkend en wij vlogen vooruit.

Voorbereiding tot het Koppenfeest.

't Moest nu groot feest worden, jaba angei, en dat vraagt veel voorbereiding. Haast heeft men niet. Men wacht soms een jaar en langer om het feest te vieren. Wanneer de nieuwe tuinen volop vrucht geven is het de goede tijd, dan kan men geuren met veel eten, uitpakken met zijn rijkdom. — De voorbereidingstijd kan in verschillende termijnen verdeeld worden. Wij zullen hier kort zijn:

Soeba (= bamboe). Men haalt veel bamboe om het feestterrein te omheinen, 't geraamte dier omheining is van bamboe, men vult dat aan met dor klapper- en sago-blad.

De vorm van het feestterrein was meestal een langwerpig vierkant, soms 100 M. × 50 M. Het besproken mannenhuis met enkele andere huizen valt er binnen.

Essara (britsen). Men maakt van bamboe en gaba[2] zit- en slaapbritsen aan den binnenkant der omheining over heel de lengte en bouwt daarover een afdak.

Takav = brandhout. Men haalt veel brandhout voor de groote vuren die noodig zullen zijn om de groote feestkoeken te bakken (ik heb er gezien van $1\frac{1}{2} \times 4$ M.!).

Sakai. Dit beteekent: termieten-nest. Bij gebrek aan steenen haalt men harde brokken sakei. Men zal ze heet stoken en daartusschen de groote koeken bakken.

Dā hore = sago kloppen. Groote voorraden worden klaargemaakt.

Beisam. Der mannen haartooi wordt in orde gebracht, men vlecht hun haarverlengsels aan. Ook de dames krijgen eene nieuwe coiffure. Een werk dat véél tijd vraagt.

Dirari = waterkokers van bamboe, worden extra-groot klaar gemaakt. Men heeft ze noodig voor het klaarmaken der reuzenkoeken.

Ahat en bes. Hard-houten kapstokken en knuppels worden aan de rivier gehaald. Knuppels om c. q. varkens dood te slaan;

kapstokken, onmisbaar bij een kaja[2] feest, om daaraan mandjes, eten, waterkokers, kalkkalebassen enz. op te hangen, dan wordt er in de drukte niets onder den voet geloopen en honden en varkens kunnen er niet aankomen.

Kåv manop meb: men rooit de groote aardappelen en hangt ze op rondom het feestterrein.

Enkele hooge bamboes, waaraan klappers en klapperblad doen als vlaggestokken dienst. Daaraan ziet men van verre: 't wordt kermis!

Roeg (= ketapan). Men kapt een ketapan en snoeit hem. Men vlecht twee, drie platformen aan de stersgewijs gegroeide takken. De roeg wordt met veel pret en zang naar het midden van het feestterrein gebracht en daar geplant. — Soms werden bij het feest de koppen daaraan gehangen maar meestål maakte men daarvoor een aparten vork, koei-ahat, ± 3 meter hoog en kleurig beschilderd.

Koemboe. 't Feest is dichtbij: men haalt veel klappernoten waarvan men het vleesch raspen zal voor de feestkoeken.

Vier dagen jacht gaan onmiddellijk het groote feest vooraf want er moet veel vleesch zijn; kangoeroe's zijn er altijd te krijgen. Soms slacht men ook varkens.

Terwijl de mannen op jacht zijn halen de vrouwen de vruchten uit de tuinen: pisang, kladi, pinang, enz. . . . ook veel krotons ter versiering en groen pisangblad waarin de groote sagokoeken te bakken worden gelegd tusschen gloeiend gestookte steenen en sakei.

Het Koppen-feest (koei-angei).

Het feest wordt geopend iets vóór zons-ondergang door de samb-anim: de ouderlingen die den plechtigen ajasee-zang aanheffen op maat van zwaren tromslag. De koppen hangen in hun midden.

Later gaat de ajasee over in den wasipè, gezongen door de mannen en éwati's, heel den nacht door. De koppen hangen in hun midden, daarombeen staat een groote kring tromslagers, achter hen dicht opeen de zangers. Zij zingen met enthousiasme, elke tromslag doet een rilling gaan door heel den groep, alles beweegt en knikt, alle veeren wuiven op de maat van de trommen. Dat duurt zoo tot de zon op is.

Daarna eten ze en slapen den heelen dag.

Den tweeden nacht is het de clou, de samb-zi, de groote zang. Een wild triomflied dat steeds en steeds herhaald wordt. Meer en meer komen de zangers onder den indruk. 't Is iets machtigs. Als men er dicht bij staat, dringt de tromslag U door merg en been.

Groepsgewijze komen de naburige dorpen, den grooten zi zingend, over het zeestrand naar het feestend dorp. Men loopt elkaar met hel brandende fakkels te gemoet, sommigen loop-dansen — hoog houdend de fakkels — rond de zingende groepen. Een woest en wild maar kleur-rijk en fantastisch tafereel.

De groepen houden stand op vrij korten afstand van elkander, elk zingt zijn lied, zonder zich om de anderen te bekreunen.

Boven de hoofdgroep rijst de roege, de ketapan, pisang en beteltrossen hangen er aan. De meest gevierde jonge man (in Okaba: Kamogem) klimt er op langs een bamboe. Hij staat te dansen op het platform, als een held hoog boven zijne trommende en zingende dorpsgenooten. 't Was indrukwekkend: onder die triomf-zingende groep, mannelijk en machtig; en boven: dien rythmisch bewegenden slanken opgesierden man, wiens donker silhouet zich afteekende op den schoonsten achtergrond, dien men zich denken kan: een dofblauwen hemel met fonkelende sterren!

's Morgens vroeg is er optocht van mooi opgesierde jongelui. De zon is nog niet op. Met fakkellicht begeleiden moeders en zusters de opgesmukten: zij dragen op het hoofd hooge waaiers met fijne donsveertjes beplakt, soms zwiept eene elastische lat boven hun hoofd, op den punt steken paradijsvogel-flanken. Andere keeren dragen zij vogels, kaaimannen, honden op het hoofd, elk volgens zijn totem en ondertusschen zingen de ouden op de graven een rouwzang.

Soms ging een koppen-feest samen met een wårti zi, een weiko, een soeba-mit of een varkensfeest. Elk dier zang-wijzen bracht eigen dans en weer andere versieringen mee. 't Is hier de plaats niet om daar verder op in te gaan.

Den derden nacht is er nog eens kleine dans ngat-zi. En dan is het afgeloopen. Zij zijn moe. De stemmen zijn op. De kermis is uit, de kermis met veel eten en extra-drinken, met veel dans en veel zang, met veel pret, maar lang niet altijd onschuldige. Zonder zondig vermaak kunnen de volwassen kaja's zich geen feest voorstellen. Als het bij ons op de kermissen

vaak zoo was en nog is, hoeveel te meer hier, waar geen geloof was aan eene Hoogere Macht die rekenschap vraagt, waar hooger genot ontbrak, waar het lagere dierlijk genot als het meest begeerenswaardige wordt nagestreefd.

Wat doet men daarna met de koppen en de nekwervels?

Na het feest worden de koppen in de respectievelijke mannenhuizen opgehangen, meest binnen boven den ingang, ook wel eens buiten onder het overstekend dak. Na een paar jaar was de scalp verweerd en opgevreten door de mieren. Men hing dan de schedels tot trossen in de huizen, meest in 't midden bij den hoofdpaal der hut. Meermalen vond men oude schedels buiten op een stok of op de omheining.

Meer waarde hadden de kinnebakken en die werden zorgvuldig bewaard. Vaak werden zij tot één rits samengebonden tusschen een gespleten rotan.

In Kavoezja, boven op de Merauke-rivier, trof ik in het ééne groote huis (20 X 20 M.) waarin heel het dorp woonde, eene groote rotanlus aan, bevestigd aan den hoofdpaal. Daaraan waren 34 kinnebakken bevestigd. Men had er ook pijl- en lanspunten aangebonden waarmee men de slachtoffers geraakt had. De 34 schedels hingen er bij, sommige droegen nog de sporen van geweld, één o.a. was door een knotsslag ingedeukt. Ook hingen bij dien hoofdpaal nog allerlei mandjes vol nekwervels en ander gebeente, zeker afkomstig van de gesnelden. Daar át men ook de slachtoffers, dat was duidelijk.

Dit jaar nog zag ik op de boven-Koembe een man die heel gemoedelijk een menschelijk kinnebak aan zijn kalkkoker had gebonden.

De kinnebakken werden dus goed bewaard en de eigenaars kenden er de geheele geschiedenis van die zij gaarne aan hunne kinderen vertelden.

Bij de inwijding van een nieuw huis, een nieuw mannenhuis, was er een heel ceremonieel. Dan werd een boog van kinnebakken boven de deur gebonden, de schedels werden er in opgehangen en elke man hing boven zijne slaapplaats zijne collectie nekwervels aan een snoer geregen.

Men bewaart nog de herinnering aan een groot koppenfeest in Borem, waar de mannen van dat toen groote dorp heel het

feestterrein rondom hadden versierd met eene guirlande van nekwervels! (Men droeg die wervels ook wel als borstversiering).

Daaraan kan men ongeveer schatten hoeveel slachtoffers er vielen! 't Was een wedstrijd wie 't meest koppen halen zou! In het snellen moet men de oorzaak zoeken van de zoo dunne bevolking van dit groote land.

De oude Dōm-tamoe van Boeti had hier in de buurt van den Mangat-stam 4 andere kleine stammen gekend, die tijdens zijn leven geheel uitgemoord werden.

Is snellen volgens hen moreel kwaad?

Alles wat volgens hen moreel kwaad is heet doer.

Welnu snellen was niet doer, dat mocht niet alleen, dat moest!

Snellen bij bevriende stammen, dát was doer.

Maar snellen bij de ikom was mannenplicht, wanneer de namen op waren. Men groeide op in die overtuiging.

Voortdurend werd men daarin bevestigd: door het feit der sneltochten zelf, door de legenden, tot zelfs in de spelen der kinderen was het doorgedrongen.

Kinderen belegden als spel sneltochtvergadering, en het ging daarbij heel ernstig toe.

De patoers schoten met hunne kapan (pijlen waarop boven een kop van bamboe) mooie kleine vogeltjes, sneden ze de halsjes af, stroopten de huid van de kopjes, krabden die schoon, haalden de hersens er uit, haalden de huid er weer over, staken een dunnen draad door de luchtgaten der bekjes en hadden dan wat ze noemden waningap mahod = mooie gesnelde kopjes!

Uit een grashalm vlochten zij pyramide-vormige miniatuurkorfjes; met de graspluim er aan leek het iets op een mahod, en zóó noemden zij ze ook: gesnelde koppen.

Heel hun leven, hunne geschiedenis, hunne legenden waren doortrokken van koppensnellerij.

Eens noemde Broeder van Santvoort zijne vele broers en zusters op. Een der toehoorders liet zich ontvallen: «wat zal zijn vader een groote koppenjager geweest zijn!» En dat was een compliment. De man bedacht zich echter aanstonds. Volgens ons mocht dat immers niet. En verlegen stak hij den vinger in den mond.

Over den oorsprong van dit barbaarsch gebruik.

Laat ik eerst een paar onjuiste verhalen rechtzetten:

Merauke was pas gesticht en reeds las men in «de Aarde en hare Volken» dat de jonge kaja[2]-man één of meer koppen moest hebben gesneld om eene vrouw te krijgen. Dat moge elders zoo zijn, bij de Marind-anim heb ik daar nooit iets van gemerkt.

Anderen die Kruyt gelezen hadden pasten zijne theorie over het animisme toe op den kaja[2] koppensneller. Hij ging volgens hen op sneltocht om zich te verrijken met de zielestof van den verslagene en die zielestof met den naam over te brengen op zijn kind.

Ik vond hier niets wat daarop wees. Integendeel, zij beweren juist dat de ziel al weg is wanneer men tot het onthalzen overgaat! en anim bake zijn niet eens menschen!

't Wil mij voorkomen dat het koppensnellen hier gegroeid is uit den oorlogstoestand waarin deze stammen steeds verkeerden.

Elk wil zijn gebied beschermen en beveiligen, geen beter middel om dat te bereiken dan vrees in te boezemen aan de omwonenden. Stilaan sloot men vrede met de naaste buren.

Wraakgevoel speelde hier ook een grooten rol. Verleden jaar nog werd Avai gestraft maar later bleek dat hunne aanklagers eerst bij hen waren gaan snellen!

Waarschijnlijk heeft men eerst de koppen slechts als trophee meegenomen, als het bewijs dat men een vijand verslagen had.

Men gaf en geeft nog — om ze beter te onthouden — de namen van deema's aan booten en trommen, de namen van bevriende plaatsen aan de honden, de namen der plaatsen uit het snel-gebied aan de varkens. 't Lag wel in de lijn de namen der verslagenen te geven aan de kinderen van den stam. Daarom trachtte men de namen der slachtoffers te weten te komen. Zoo was de naam van het kind eene blijvende herinnering aan vaders dapperheid. Die namen werden de echte namen en het halen dier namen hoofddoel van de tochten op vijandig gebied. Waren de namen op dan moest men andere hebben. Het voldoen aan dien plicht was meteen voldoen aan den zucht naar strijd en avontuur den primitieven eigen. Hoe gaarne zij er op uit togen — en nu nog zouden gaarne gaan! — heeft men kunnen opmaken uit dit opstel, waarin niets werd verzonnen maar alles, elk detail gewetensvol naar het leven geteekend.

Merauke, December 1920.

HET OUD SPAANSCH KOLONIAAL STELSEL ZOOALS DIT IS NEDERGELEGD IN DE „LEYES DE INDIAS".

DOOR

MR. J. H. ABENDANON.

I. Inleiding.

De algemeene benaming van het Spaansch territoir buiten Europa was aanvankelijk «Las Indias». Deze gold ook voor die gedeelten, verreweg de meest uitgebreide, welke zich in het werelddeel Amerika bevonden, en dit voor een groot deel omvatten.

Later kwam in gebruik de term: «Las provincias de Ultramar» (de overzeesche provincies), welke ook voorkomt in titel XIII der nog geldende Grondwet (constitución política) van 10 Juni 1876.

Thans heeft de uitdrukking «Las Indias» alleen historische beteekenis. Toch vindt men in artikel 21 der Grondwet, waar genoemd worden de autoriteiten, die ambtshalve leden zijn van den Senaat, naast de Aartsbisschoppen van het moederland, melding gemaakt van «El Patriarca de las Indias», de hoogste prelaat der koloniën.

Te Sevilla wordt ook nog het oud koloniaal archief aangeduid als «Archivo de Indias».

In overeenstemming met den gebiedsnaam werd de inheemsche bevolking van het vroegere buiten-Europeesche gebied aangeduid als «Indios».

Het Departement met de zorg voor de koloniale aangelegenheden belast heette «Ministerio de Ultramar». Het verving op 17 April 1812 met den «Consejo (Raad) de Ultramar» den Koninklijken Raad van Indië («Consejo Real de las Indias»), welk college sedert 1542, dus gedurende 270 jaren, het groote middelpunt was van de overzeesche belangen van

Spanje. Voor handel en scheepvaart werd deze Raad bijgestaan door de «Casa de Contratación», te Sevilla gevestigd evenals de daaraan verbonden instellingen, die nader in het betrokken hoofdstuk zullen worden vermeld. [1]

Na het laatste koloniaal verlies dat Spanje leed als gevolg van den oorlog met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, werd voormelde Ministerio de Ultramar opgeheven (bij Kon. besluit van 25 April 1899). Sedert worden de belangen van het zeer klein geworden koloniaal gebied, dat zich tot Afrika bepaalt [2], behartigd door eene afzonderlijke afdeeling van het Departement van Buitenlandsche Zaken («Ministerio de Estado»).

De wettelijke bepalingen waardoor de Spaansche Vorsten hun gezag in de overzeesche gewesten deden gelden, waren zeer talrijk. Zij werden voor de betere raadpleging van tijd tot tijd bijeengebracht in Verzamelingen.

In 1680 gelastte Karel II (1665—1700) de hernieuwde bijeenbrenging («recopilación»), kortheidshalve aangeduid als «Leyes (wetten) de Indias», ten einde voor iedereen tot leiddraad te dienen bij de op menig gebied bestaande onzekerheid. Tot betere bereiking van dit doel werden de voorschriften over eenzelfde onderwerp bijeengevoegd, waardoor eene codificatie verkregen werd.

De eerste uitgave is van 1681 in vier 4° deelen; de tweede van 1756.

In 1841 verscheen te Madrid een vijfde [3] uitgave in vier 4° deelen onder toezicht van de Kamer voor koloniale zaken (Sala de Indias) van het opperrechterlijk college (Tribunal Supremo de Justicia) onder den titel «Recopilación de leyes de los reinos de las Indias mandadas imprimir y publicar por la Magestad Católica del Rey Don Carlos II», (Verzameling van wetten der koloniale rijken gedrukt en uitgegeven op last van Zijne Katholieke Majesteit

---

[1] Zie hoofdstukken XVIII, XIX, XX en XXI.

[2] Fernando Poo en een deel der kust van Guinea, alsmede het Noord-Westelijk gedeelte van Marokko.

De Canarische Eilanden vormen samen eene provincie van Spanje, en worden niet als koloniaal gebied beschouwd.

[3] De derde en vierde uitgaven ken ik niet.

Koning Karel II). Aan het slot volgt eene alphabetische lijst van onderwerpen met korte samenvatting van den inhoud.

In 1889 en 1890 verscheen met machtiging van de Regeering te Madrid bij Pedro Nuñez eene nieuwe uitgave onder leiding van don Miguel de la Guardia, hoogleeraar te Valencia en directeur-generaal van de afdeeling rechtszaken (Gracia y Justicia) aan het voormalig ministerie van koloniën (ministerio de Ultramar) in 13 deelen (8°).

Het werk is verdeeld in negen boeken; deze weder in titels en artikelen, welke laatste ley (wet) heeten.

Boven elk artikel zijn vermeld: de Vorst door wien, de plaats waar en de dagteekening waarop de afkondiging geschiedde met eene korte samenvatting van den inhoud. Aan het slot vindt men eene alphabetische lijst van onderwerpen.

De volgorde en de samenvoeging der onderwerpen zijn weleens anders dan de lezer zou verwachten, terwijl dikwijls herhalingen in een ander verband voorkomen, waardoor gevaar voor verwarring ontstaat en de raadpleging niet gemakkelijk is. Antwoord op vragen, die zich bij de lezing voordoen, is niet altijd te vinden. Uit den aard der zaak wordt veel als bekend verondersteld.

De oudste voorschriften in de Leyes de Indias voorkomende zijn van het Katholiek Koningspaar, «los Reyes Católicos», Isabel la Católica en Fernando, die van 1469 tot 1504, het sterfjaar der eerste, vereenigd waren.

De nieuwste voorschriften zijn uit de tweede helft der XVIIe eeuw.

De in lateren tijd afgekondigde bepalingen zijn niet in de Leyes de Indias opgenomen. Men heeft blijkbaar de codificatie van Karel II als een historisch monument van wetgeving willen bewaren.

Hoe merkwaardig de nieuwere koloniale wetgeving ook is, zij valt in het algemeen buiten het kader van dit stuk. Slechts hier en daar zal hiervan melding worden gemaakt.

Voor hen, die van de toestanden in de Spaansche koloniën eene meer algemeene studie wenschen te maken, moge naast de verhandelingen van de las Casas, Antonio de Ulloa y Jorge Juan, Gomara, Depons enz., die men aangehaald vindt bij de schrijvers, die de koloniale geschiedenis hebben behandeld, onder vele andere worden verwezen naar de hieronder

volgende in Nederland minder bekende werken, die ik onlangs, in Spanje zijnde, in handen heb gehad:

Historia de las Indias de Nueva España y islas de Tierra Firme (Geschiedenis van het koloniaal gebied in Mexico en de bij het vasteland behoorende eilanden) door Fray Diego Duran, geschreven in de tweede helft der XVIe eeuw, doch eerst in 1867—1880 uitgegeven door José F. Ramirez in 3 deelen bij Andrade y Escalante te Mexico. Het bevat vooral de geschiedenis van Mexico vóór de komst en tijdens het eerste verblijf der Spanjaarden.

Lopez de Velasco. Geografia y descripción universal de las Indias (1511—1574), uitgegeven door Justo Zaragoza.

Bijzonder belangrijk is eene verzameling brieven in 1877 te Madrid bij Hernandez uitgegeven van Regeeringswege door eene commissie onder voorzitterschap van Justo Zaragoza, destijds Directeur-Generaal van het Openbaar Onderwijs. Het op zeer groot formaat gedrukt werk «Cartas de Indias» (koloniale brieven) eindigt met vier kaarten, een lijst van facsimile's, van vreemde woorden en van biographische aanteekeningen.

Voor de latere koloniale geschiedenis raadplege men het werk van Miguel Blanco Herrero, Política de España en Ultramar (Madrid bij A. de San Martin 1888).

Met het oog op hetgeen ten aanzien van de indeeling der onderwerpen op bl. 75 is vermeld, heb ik niet altijd de Leyes de Indias op den voet kunnen volgen. Voorop stellende dat bevordering van den godsdienst aanvankelijk een der voornaamste drijfveeren is geweest, lag het voor de hand in de eerste hoofdstukken te behandelen de geestelijkheid en met deze samenhangende instellingen, waartoe ook behooren de universiteiten, om hierop te doen volgen den geneeskundigen dienst wegens het — zooals blijken zal — nauw verband met de Faculteit der Geneeskunde, en de uitgave en den invoer van boeken.

Overigens is mijn gedachtengang geweest: De ontdekkingsreizen; voorschriften omtrent de scheepvaart en de beschermingskosten daarop vallende; vestigingen van Spanjaarden en andere van buiten komende personen. Dan de inboorlingenpolitiek, waarvan de eerste uiting is de verdeeling van grond en de stichting van de zoogenaamde encomiendas, waarmede ten deele samenhangen de persoonlijke diensten en de mijnarbeid.

Hierna het Bestuur in het moederland: Koning, Raad van Indië, instellingen in het belang van handel en scheepvaart op de overzeesche gewesten, tevens dienende als organen van toezicht daarop.

Vervolgens de wetgeving en het bestuur in de overzeesche gewesten, alsmede de rechtspraak, de gevangenissen, de politie en het notariaat, het mijnwezen, de parelvisscherij, het fabriekswezen en de inheemsche gemeenschaps-instellingen.

Eindelijk de latere beperkingen op het gebied van handel en scheepvaart; de rekenplichtigheid en de belastingen.

Ik hoop dat men hierbij het variis modis bene fit in het oog zal willen houden. Ook wat betreft de verdeeling van sommige hoofdstukken in paragrafen, ter vergemakkelijking van de raadpleging.

Hoofdzakelijk hebben de «Leyes de Indias» alleen belang uit een historisch oogpunt, maar er valt toch ook veel uit te leeren. Naast de dwalingen, die het gevolg waren van zeer eenzijdige opvattingen eigen aan de XVIe en XVIIe eeuw, en die zelfs in lateren tijd zich deden gelden, ook in de overzeesche gewesten van andere landen dan Spanje, leert men nuttige instellingen kennen, die, vooral met het oog op den tijd waarin zij tot stand kwamen, alle aandacht verdienen. Hetzelfde geldt van sommige denkbeelden, die een lichtgevenden achtergrond vormen bij andere voor de ontwikkeling der menschheid te betreuren gebeurtenissen.

Bij het lezen van de strenge bepalingen tot bescherming van de inboorlingen, vraagt men zich onwillekeurig af hoe deze te rijmen zijn met de groote wreedheden die volgens de geschiedschrijvers voorkwamen. Dit schijnbare raadsel wordt opgelost, wanneer men let op de jaartallen waarin bedoelde bepalingen tot stand kwamen. Zij waren n.l. juist het uitvloeisel van de onmeedoogende handelingen welke den aanvang der overzeesche heerschappij kenmerkten, m. a. w. zij hadden de strekking om dergelijke handelingen met kracht te bestrijden.

De omstandigheid, dat herhaling van voormelde bepalingen noodig bleek, wijst er helaas op, dat zij niet dadelijk doel troffen, doch is tevens een bewijs dat de aandacht van den wetgever in zeer bijzondere mate op de belangen der inheemsche bevolking gevestigd bleef.

Dat de tijdgeest zich, vóór alles ten aanzien van den godsdienst, deed gelden, ligt voor de hand.

Het uitgangspunt der Spaansche Vorsten was zeer uitdrukkelijk de heilige Katholieke geloofsleer («la santa fé católica»), welke hen met dankbaarheid deed gedenken de groote verantwoordelijkheid hun door het Opperwezen opgelegd en de dure verplichtingen hieruit voortvloeiende. In den aanvang van het eerste Boek leest men: «Dios nuestro Señor por su infinita misericordia y bondad se ha servido de darnos sin merecimientos nuestros tan grande parte en el señorio de este mundo, que demás de juntar en nuestra Real persona, muchos y grandes Reinos, que nuestros gloriosos progeniteros tuvieron, siendo cada uno por si poderoso Rey y Señor, ha dilatado nuestra Real Corona en grandes provincias, y tierras por Nos descubiertas, y señoreadas hacia las partes del mediodia y poniente de estos nuestros Reinos». Dit beteekent: «God onze Heer heeft in zijne oneindige goedertierenheid en goedheid besloten ons onverdiend een zoo groot deel toe te kennen in de heerschappij van deze wereld, dat Hij niet alleen in onze Koninklijke persoon vele en groote Rijken vereenigd heeft, die onze roemrijke voorouders bezaten, ieder hunner op zich zelf reeds een machtige koning en gebieder, maar dat Hij ook onze Koninklijke Kroon heeft uitgestrekt tot groote provincies en gebieden door ons ontdekt, en inbezitgenomen in de zuidelijke en westelijke deelen van deze onze Rijken»[1].

Hierop volgt dan: «En aangezien het onze wil is, en wij dit hebben beloofd en bezworen, dat deze landen voor altijd verbonden zullen blijven tot grootere kracht en langer voortduren, verbieden wij de vervreemding daarvan. En gelasten wij, dat zij nimmer afgescheiden mogen worden van onze Koninklijke Kroon van Kastilië, noch geheel noch ten deele, noch zelfs enkele steden of andere vestigingen, om geen enkele reden en ten behoeve van niemand. Wat ook in deze richting te eeniger tijd moge gedaan worden, zal van geene waarde zijn».

Deze verklaring gaat gepaard met het dringend verzoek aan alle inboorlingen om mede te werken tot hun heil door met

[1] Schenking door den Heiligen Apostolischen Stoel werd hierbij als een der middelen van verkrijging erkend.

ontvankelijk gemoed (benignamente) te luisteren naar de woorden van de tot hen gezonden predikers.

In het testament van Isabel «la Católica» komt over de goede behandeling van de inboorlingen en hun overgang tot de heilige Katholieke leer een uitvoerige in vriendelijke bewoordingen gestelde aanbeveling voor aan haar gemaal en aan haar dochter en schoonzoon, welke ter kennis werd gebracht van de onderkoningen, hooge geestelijken en andere hoogwaardigheidsbekleeders.

Ook Karel I (V)[1] en de later op den troon komende vorsten dringen tot in bijzonderheden aan op deze goede behandeling en geven ter zake telkens hernieuwde voorschriften, die er op duiden dat vele misbruiken waren ingeslopen. Hoofdzaak is hierbij het verbod van gedwongen leveringen en van werkverrichting zonder goede betaling. Ook tegen betaling mochten sommige handelingen niet geschieden, bijv. het vervoer van Spanjaarden, onverschillig hun stand of betrekking, in hangmatten en draagstoelen, behoudens het geval van duidelijk gebleken ziekte. De inboorlingen hadden het recht hun beklag in te dienen bij de bevoegde autoriteiten. Bijzondere bescherming genoten zij tegenover negers, die met 100 zweepslagen gestraft werden voor elk vergrijp tegen inboorlingen. In 1593 wordt zelfs bepaald, dat Spanjaarden, die zich aan inboorlingen vergrijpen, strenger gestraft moeten worden dan wanneer zij dezelfde handelingen tegen landgenooten begaan.

Karel II komt evenals zijn voorganger Filips IV, met medewerking van den Raad van Indië, met kracht op tegen de misbruiken tegenover inboorlingen en schrijft eigenhandig op het desbetreffend voor de landvoogden bestemde stuk: «Quiero que me déis satisfacción á mi y al mundo del modo de tratar esos mis vasallos, y de no hacerlo, con que en respuesta de esta carta, vea yo ejecutados ejemplares castigos en los que hubieren excedido en esta parte, me daré por deservido, y aseguráos que aunque no lo remediéis, lo tengo de remediar, y mandaros hacer gran cargo de las mas leves omisiones en esto, por ser contra Dios y contra mi, y en total ruina y destrucción de estos Reinos, cuyos naturales estimo y quiero

[1] Als Spaansch Koning was hij de eerste Karel (Carlos), ofschoon ook in Spanje deze Vorst als de vijfde (Carlos Quinto) wordt aangeduid.

que sean tratados como lo merecen, vasallos que tanto sirven á la monarquía y tanto la han engrandecido é ilustrado.» d.w.z. «Ik wil dat gijlieden mij en de wereld bevredigt in de wijze waarop gij mijne onderdanen daar behandelt. Doet gij dit niet, zelfs niet naar aanleiding van dezen brief, dan moet ik voorbeeldige straffen toegepast zien op hen die te kort geschoten zijn. Ik zal zeer ontstemd zijn, en verzeker ulieden, dat indien gij geen orde hierop stelt, ik het zal hebben te doen. De minste tekortkomingen in dit opzicht zal ik ulieden zwaar aanrekenen, omdat zij te beschouwen zijn als gericht tegen God en tegen mij, en tevens leiden tot algeheel nadeel en vernietiging van gindsche Rijken, welker inboorlingen ik lief heb en die ik behandeld wensch zooals zij verdienen. Want zij zijn onderdanen, die aan ons Koninkrijk groote diensten bewijzen, en veel hebben bijgedragen tot de grootheid en den luister daarvan.» Zie ook bl. 158.

De goede behandeling moest echter gepaard gaan met de bekendmaking van de Katholieke geloofsleer. De eerste wet hieromtrent is van 1526. Zij werd telkens herhaald, onder bijvoeging dat geen geweld gebruikt mocht worden. Wel echter waren bijzondere middelen aangegeven. Zoo bijv. het aanrichten van feesten met muziek en gezang, gepaard met prediking. Afgodsbeelden waren met beleid en zooveel mogelijk met overreding te verwijderen. Hetzelfde gold voor de bestrijding der heidensche instellingen. Predikers van den afgodendienst kregen eene plaats in een klooster om daar hunne dwaling te leeren inzien. De bijwoning der dagelijks op een bepaald uur voorgeschreven prediking was voor allen — ook voor Spanjaarden, bedienden en slaven — verplicht op straffe van geldboete. Het helpen bedienen van de mis was daarentegen vrij. Het werken op Zon- en feestdagen was verboden. De gedoopte inboorlingen mochten hun haar lang blijven dragen. Het afknippen van haar bij wijze van straf was niet toegelaten. De kennis der landstaal was voor priesters een onmisbaar vereischte om in de koloniën te mogen optreden. Tevens moest echter gestreefd worden naar verspreiding van het Spaansch onder de inboorlingen. [1]

[1] Het ijveren voor het Christendom onder de inheemsche bevolking treedt ook in Ned. Indië, reeds kort na oprichting der Vereenigde Oost-Indische Compagnie, en later, aan den dag.

In de instructie voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië

Tal van voorschriften zijn gewijd aan de oprichting en het onderhoud van kerken en kloosters — zoowel voor mannen als voor vrouwen — alsmede van gebouwen ten behoeve van zieken en weezen en van de broederschappen (cofradias), met aanduiding o.a. van de verdeeling der kosten tusschen den staat en de bevolking.

Voor de kloosters werd een onderlinge afstand van minstens 6 mijlen vereischt, ten einde onder de bevolking zooveel mogelijk nut te kunnen verspreiden.

De eerbied voor kerken en kloosters verhinderde niet den last om manschappen van leger en vloot, die zich daarin zouden willen verbergen, er uit te verwijderen.

II. Geestelijkheid.

De invloed der geestelijkheid vond een tegenwicht in het patronaat over de kerk en de kerkelijke instellingen, dat den Koning toekwam, hetzij door uitdrukkelijke toekenning van den Heiligen Stoel [1], hetzij krachtens gewoonterecht. Dit patronaat

---

van 1617 leest men, dat zij „overal op de voortplanting van de Christelijke religie, opbouwing van goede scholen en andere zaken daartoe noodig, alle behoorlijke orde (zullen) stellen."

In 1635 wordt zelfs bepaald, dat aan ieder „Indiaens persoon" die zich liet doopen, van Compagnie's wege zouden worden geschonken twee Nederlandsche kroonen van 40 stuivers om „tot het aennemen der gereformeerde religie te animeeren, ende oock te toonen, hoe aengenaem ons is, dat ons Heydense en Moorse gemeente haere salicheyt door den eenigen Salichmaeker, de Hr Christo mogen trachten te soecken."

In 1643 worden onder Van Diemen een reeks voorschriften afgekondigd om „de bekeeringe der Heydenen te vorderen", o. a. daartoe strekkende, dat „de praedicanten ende cranckbesoeckers haer (zich) benaerstigen, datse inde taele, welcke de Heydenen, waarmede ons de meeste conversatie is, verstaen, insonderheyt in het Portugees, Maleys ende Chinees gestilleert werden, om een yegelijcke natie nae haer begryp ende verstandt inde fondamenten van de Christelycke religie t'onderwysen ende het Woort Gods toe te deylen".

Tevens werd het noodig geacht „dat de Inlantse Christenen ingescherpt werden, dat haer selven oock uyterlyck in haere habyten confirmeeren naer de maniere van de Nederlanders".

Later toen het aantal „Inlandsche Christenen" de oprichting van afzonderlijke kompagniën en zelfs van een bataillon mogelijk maakte, vindt men herhaaldelijk gewag gemaakt van verhooging van militaire inkomsten, en wel in 1790, 1795, 1796 en 1801. (Men zie Ned. Indisch Plakaatboek (1602—1811) door Mr. J. A. van der Chijs. I. 39 en 371, II. 55 en 56, XI. 284, XII. 62, 200, 569 en XIII. 381).

[1] Nog bij het concordaat van 17 October 1851 werd het koninklijk patronaat

bestond voor het geheele gebied buiten Europa («todo el estado de las Indias») en strekte zich ook uit tot de waarde te hechten aan Pauselijke brieven en bevelen. Zelfs door Karel I (V) en Filips II was bepaald, dat dergelijke stukken vooraf in handen moesten komen van den Raad van Indië te Sevilla (Consejo de Indias), ten einde na registratie aan het oordeel des Konings onderworpen te worden, die zoo noodig zich met Rome in betrekking stelde. Onder Filips IV werden opnieuw bepalingen in dezen zin gemaakt.

De goedkeuring der geestelijke benoemingen berustte bij den Koning, evenals de regeling van de rechten en verplichtingen der geestelijkheid. Zelfs de hooge geestelijkheid mocht zich niet naar de koloniën of vandaar naar het moederland begeven zonder Koninklijke machtiging. Geen enkele geestelijke mocht zich door verwanten doen vergezellen. Na 10 jaren verblijf in de koloniën hadden de geestelijken recht op tijdelijk verblijf in het moederland. De hooge geestelijkheid had echter de opdracht om hen zooveel mogelijk van hun recht te doen afzien.

Voor de oprichting van elke kerk of van eenig ander heilig gebouw was de toestemming van den Koning noodig.

Reeds in 1588 werd toegestaan om personen van gemengd bloed, mits in wettig huwelijk geboren, en daartoe geschikt geacht, als geestelijken te ordenen en als nonnen in kloosters toe te laten. Later schijnen ook inboorlingen priesters te hebben kunnen worden, want in een Kon. besluit van 1837 werd bepaald, dat dit slechts bij uitzondering het geval zou zijn.

Omstreeks denzelfden tijd komt de last aan de prelaten om lagere geestelijken te bestraffen, die zich tegenover de bevolking misdragen, o.a. door verkrachting van vrouwen en meisjes, door gedwongen heffingen of berooving van bezittingen bij gelegenheid van doopen, huwelijken, begrafenissen, en de regeling van nalatenschappen, door het opleggen van gedwongen werk, het spel, enz.

In 1559 beval Filips II de geestelijke rechtspraak binnen de aangewezen grenzen te houden [1]. Meermalen herhaald, voerde

(Patronazgo Real) bevestigd. In een Koninklijk besluit (Real Cédula) van 23 Maart 1872 zijn te dezer zake voorschriften aan de geestelijkheid verstrekt (de la Guardia II, bl. 154).

[1] Nog in 1868 (wet van 6 Dec.) werd de uitoefening der kerkelijke rechtspraak in de destijds bestaande Spaansche koloniën erkend, zoowel in burgerlijke als in strafzaken. Wat de eerste betreft o. a. de uitspraak over huwelijksnietigheid en de scheiding van tafel en bed (art. 101 Código Civil).

Filips IV in 1630 zelfs als overweging voor een hernieuwd gebod aan, dat de geestelijken zich het opleggen van straffen aanmatigden in aangelegenheden geheel buiten kerk en godsdienst staande. Vroeger reeds, in 1590, was den geestelijken verboden zich met regeeringszaken in te laten, evenals het aan leeken verboden was zich met kerkelijke aangelegenheden te bemoeien. Toch kregen sommige autoriteiten in 1619 de bevoegdheid toezicht te houden op het gedrag van lagere geestelijken en zoo noodig bestraffing te provoceeren, hetzij door de geestelijke rechtbanken, hetzij door verwijdering uit de koloniën, zooals reeds in 1568 door Filips II was gelast, ook ten aanzien van personen, die, om zich aan eene opgelegde straf te onttrekken, priesters werden.

De geestelijken mochten geen burgerlijke ambten of bedieningen uitoefenen, noch op eenigerlei wijze handel drijven, of deelnemen aan mijnbouw, parelvisscherij, enz. Over hunne goederen mochten zij bij testament beschikken. Nalatenschappen van zonder testament overledenen kwamen aan de legitimarissen.

De verplichting tot betaling van belasting rustte ook op de geestelijken. Hielpen zachte aanmaningen van de prelaten niet, dan was de gewone rechter bevoegd zijn gezag te doen gelden.

In 1531, 1568, 1595 en 1634 werd het uiten van ergernis gevende woorden (palabras escandalosas) tegen het Gouvernement, de ministers en de rechters van den kansel verboden op straffe van opzending naar het moederland. Meenden de geestelijken opmerkingen te moeten maken, dan behoorde dit op gepaste wijze privatim te gebeuren.

Aan oproepingen van de koloniale landvoogden en den rechter hadden de geestelijken gevolg te geven. Deze oproepingen behoorden echter met groot beleid te geschieden.

De geestelijken, die van Regeeringswege met de prediking en kerstening van een bepaalde streek belast waren, mochten niet dan om dringende redenen van de prelaten een anderen werkkring krijgen. Zij waren ook belast met het houden van registers van geboorte, doop en overlijden, waaruit sedert 1606 jaarlijks een uittreksel aan den landvoogd werd gezonden.

Aan de geestelijken was opgedragen om onderling broederschap en eensgezindheid te betrachten, en opkomende oneenigheden onder elkander of met inboorlingen met takt bij te leggen.

Dit betrof ook de klooster- en ordebroeders[1]. Ten aanzien van dezen gold in 1558 eene bijzondere bepaling, welke ook nu nog de aandacht verdient van de autoriteiten in koloniën, waar het Christendom zoowel van Katholieke als van Protestantsche zijde gepredikt wordt. Waar zich n.l. in eenig district eene bepaalde orde gevestigd had, mocht geen andere worden toegelaten, noch tot prediking van hare leerstellingen, noch tot oprichting van kloosters. In 1594 kwam hetzelfde beginsel meer uitvoerig tot uiting voor de Filipijnen, waar het ook in onzen tijd toepassing vond.

Jaarlijks hadden overeenkomstig Pauselijk voorschrift conciliën plaats, waaraan de landvoogden hadden deel te nemen, met verplichting voor de richtige uitvoering van genomen besluiten te doen zorgen.

Krachtens Pauselijke beschikking kwamen de ten behoeve der Kerk opgebrachte tienden aan den Koning d.i. aan de schatkist. Zij werden in natura geheven van veldgewassen, van vrucht- en andere boomen, van rund-, pluim- en trekvee, van melk, boter en kaas, suiker enz. Ook van hetgeen de Spaansche landontginners van hunne opgezetenen inden, hadden zij $^{1}/_{10}$ aan den Koning op te brengen.

In verband hiermede zij vermeld het door Paus Urbanus VIII aan de schatkist afgestane recht om van het maandelijksch inkomen van allen, die eenig kerkelijk ambt vervulden, zeker bedrag te heffen (mesada eclesiástica)[2]. Aanvankelijk stelde de Paus dit bedrag om de vijf jaren vast. Karel III en Karel IV verkregen de vaststelling voor hun leven. De heffing begon eerst vier maanden na de aanvaarding van het ambt.

Krachtens een Kon. besluit van 26 Jan. 1777 waren alleen de hoogste geestelijken de mesada aan de schatkist verschuldigd, en wel 18 % van hun inkomen.

Kerkelijke rechten werden ook geheven van de begraafplaatsen.[3]

Het belangrijkst uit een historisch oogpunt zijn, in verband

[1] Het op bl. 82 bedoelde Kon. besluit van 1887 verbood ook het opnemen van inboorlingen in de geestelijke orden, behoudens hooge uitzondering. Vóór dien tijd schijnt het dus geoorloofd te zijn geweest.

[2] Mesada (van mes = maand) = maandelijksch inkomen.

[3] In de Filipijnen betaalden de inboorlingen in de laatste jaren der Spaansche heerschappij ten behoeve van den eeredienst ¼ reaal van hunne onroerende goederen („diezmo").

met de geestelijkheid, de titels XIX tot XXIV van het eerste boek, achtereenvolgens gewijd aan de Inquisitie (de rechtbanken van het heilige officium), aan de «Santa Cruzada», aan de Limosnas, aan de universiteiten en bijzondere «Colegios» en Seminaria, en ten slotte aan het drukken en invoeren van boeken.

III. **Inquisitie.**

(Santo Oficio de la Inquisición).

De Inquisitie (Santo Oficio de la Inquisición)[1] werd voor de overzeesche gewesten in 1569 ingesteld door Filips II met eene uitvoerige beschouwing over het doel: de wenschelijkheid nl. om door alle middelen te zorgen voor de verbreiding en verheffing van het heilige geloof, alsmede voor de zuiverheid en de volmaaktheid daarvan door het vrij te houden van dwaalbegrippen (herejías).[2] De Koning gelastte algemeene eerbiediging en machtsverzekering, en bepaalde met het oog hierop, dat alle rechtszaken die de Inquisitie zich aantrekt, ophouden te behooren tot de bevoegdheid der rechterlijke en administratieve autoriteiten. Deze laatsten namen voortaan een lageren rang in dan de inquisiteurs, aan wie verschillende ambtelijke voorrechten werden toegekend, met bepaling dat zij de bijzondere bescherming van den Koning zouden genieten. Waar eene rechtbank der Inquisitie werd opgericht, moesten de leden daarvan onder geschutvuur door alle autoriteiten met buitengewone eerbewijzen worden ontvangen («con mas demostración de la ordinaria»). Het oudste lid ging ter rechterzijde van den bisschop, het jongste op dezelfde wijze naast den landvoogd. In de kerk werd een Te Deum gezongen en

[1] De instelling der rechtsmacht tot onderzoek en bestraffing van vergrijpen tegen het Katholieke geloof, m. a. w. de Inquisitie, bestaat sedert de 13e eeuw (19 Maart 1227) op last van Paus Gregorius IX.

De eerste geestelijke rechtbank in Spanje kwam op 1 Augustus 1233 te Lerida tot stand. Te Sevilla eerst in 1480 op bevel van de Reyes Católicos en in Aragon in 1485. De eerste Inquisiteur Generaal Fray Tomás de Torquemada kondigde op 29 October 1480 eenige voorschriften af.

Krachtens het decreet van Cadix werd de Inquisitie op 22 Februari 1813 in geheel Spanje afgeschaft, op voorstel van een der door de Canarische eilanden afgevaardigde priesters. Bij besluit van Fernando VII op 21 Juli 1814 in gewijzigden vorm opnieuw ingevoerd, kwam er in 1820 wederom een einde aan. Eerst op 15 Juli 1834 had echter de definitieve afschaffing plaats. De bezittingen der Inquisitie werden toen gebezigd tot afdoening der Staatsschuld.

[2] Men vergelijke hierbij XV § 10.

een misa solemne uitgevoerd, waarbij de inquisiteurs op een tapijt fluweelen stoelen met kussens innamen. Na afloop werden zij in optocht naar huis begeleid. Zoo ook eenige dagen later nadat het geloofsedict was afgekondigd.

Dat de inquisiteurs weleens van hunne macht misbruik maakten, valt af te leiden uit verbodsbepalingen van 1601 en 1610 om de post aan te houden, om het vertrek van schepen of van passagiers van hunne toestemming afhankelijk te maken, om personen die wegens geloofszaken terecht moesten staan, te onttrekken aan den wereldlijken rechter in reeds aangevangen misdrijfzaken, om zich in te laten met bestuurszaken buiten hunne bevoegdheid («que no tocan á su ministerio»). In 1601 en 1633 werden op voorstel van eene commissie, bestaande uit twee inquisiteurs en twee wereldlijke rechters, een aantal voorschriften afgekondigd om geschillen van bevoegdheid te voorkomen.

Het inkomen der inquisiteurs bestond o. a. uit een deel der door hen opgelegde geldstraffen. Zij vermochten bovendien galei-, lijfen doodstraf uit te spreken.

IV. College voor de aflaatbrieven.
(Santa Cruzada).

«Santa Cruzada» was een College door den Paus belast met de zorg voor de aflaatbrieven en het beheer der gelden welke deze opbrachten krachtens vastgestelde tarieven. Het College had ook zekere rechtsmacht, o. a. ten aanzien van de gelden aan hooge geestelijken als zoodanig opgebracht, die bij hun overlijden aan de kerk en aan de armen moesten komen. De Santa Cruzada mocht zich echter niet inlaten met nalatenschappen van zonder testament overledenen, noch met goederen waarvan de eigenaar onbekend is. In 1851 werd de zorg voor de Santa Cruzada en alles wat hiermede samenhing, opgedragen aan den Aartsbisschop van Toledo. In 1852 kwam ook aan de afzonderlijke rechtsmacht een einde, met opdracht daarvan aan den gewonen rechter. In 1855 kwam wederom wijziging door de opdracht van de algemeene leiding aan eene Commissie, ressorteerende onder het Ministerie van Justitie (Gracia y Justicia), doch ondergeschikt aan voornoemden Aartsbisschop. Vóór 1851 werd de instelling in het moederland genoemd: «espolios y vacantes», en had dan betrekking op de opengevallen nalatenschappen van prelaten.

In het algemeen is de geestelijke rechtspraak sedert 1833 sterk verminderd. Krachtens de wet van 6 December 1868 werd zij beperkt tot de zuiver kerkelijke zaken, aangeduid als «causas sacramentales y beneficiales» en de kerkelijke delicten.

V. Giften ten behoeve van de kerk.

(Limosnas).

Aangaande de «limosnas» (giften ten behoeve der kerk) is het voldoende te vermelden, dat deze niet mochten worden geïnd zonder uitdrukkelijk verlof van den Raad van Indië.

VI. Universiteiten en andere onderwijsinstellingen.

Merkwaardig is de oprichting van universiteiten, reeds in 1551, te Lima (Peru) en te Mexico (Nueva España) met het doel om den godsdienst te bevorderen en tevens gelegenheid te geven tot het verkrijgen van ontwikkeling in alle richtingen. De rectoren moesten beurtelings een geestelijk en een wereldlijk geleerde zijn. Zij mochten zich door twee negerlakeien met degens doen volgen. Nader werden ook elders, met name in Santiago (Chili), in Santo Domingo en in de Filipijnen met Pauselijke toestemming hooger-onderwijs-inrichtingen tot stand gebracht.

Zij, die in eenige faculteit een graad verkregen (licenciados, doctores en maestros), hadden uitdrukkelijk de geloofsbelijdenis der Katholieke Kerk af te leggen, en tevens trouw en gehoorzaamheid te zweren aan den onderkoning, de rechterlijke autoriteiten en den rector. De graden werden in de hoofdkerk verleend.

Als faculteiten worden vermeld: theologie, kanoniek en wereldlijk recht, geneeskunde, letteren en philosophie. Reeds in 1580 vindt men bepaald, dat er leerstoelen moeten zijn voor de talen der inboorlingen (Indios). In 1627 wordt als beginsel uitgesproken, dat de studie dezer talen in het bijzonder bij Jezuieten behoort te berusten. Dit voorschrift trekt vooral daarom de aandacht, omdat in 1576 aan de Jezuieten-colleges het recht ontzegd werd om academische graden toe te kennen.

De hoogleeraar-benoemingen geschiedden door eene commissie, voorgezeten door den aartsbisschop en verder samengesteld uit aangewezen kerkelijke en wereldlijke autoriteiten, o.a. den rector en den deken der betrokken faculteit. De in aanmerking komende personen mochten proeven van hunne bekwaamheid afleggen, een

soort vergelijkend examen dus. Ook nu nog komt dergelijke gewoonte in Spanje voor onder den naam van »por oposición».

Voor de opleiding van geestelijken dienden vooral de «colegios seminarios» overeenkomstig het Heilige Concilie van Trente. In de stad Mexico bestond sedert 1557 dergelijke opleidingschool voor behoeftige kinderen van gemengd bloed («mestizos»).

In Manila (Filipijnen) kwam in 1644 eene universiteit tot stand krachtens bul van Paus Innocentius X (van 20 November), die hiermede voldeed aan een verzoek van Filips IV. De universiteit ontstond geleidelijk uit een «Colegio», sedert 20 April 1619 gewijd aan den heiligen Rosario, welks beteekenis uit wetenschappelijk oogpunt steeds grooter was geworden. Op 16 Maart 1778 werden de leerstoelen belangrijk uitgebreid en in overeenstemming gebracht met die in andere deelen van het Rijk. In 1875 (29 October) had opnieuw eene reorganisatie plaats, waarbij het toezicht overging op de orde van Santo Domingo (de Dominikanen) onder bescherming van den Gouverneur-Generaal. Aanvankelijk was Santo Tomás de Aquino schutspatroon. De faculteiten waren toen: rechtsgeleerdheid, kanoniek recht, theologie, geneeskunde, geneesmiddelenbereiding en notariaat.

De Universiteit van Habana (Cuba) werd in 1721 door Paus Innocentius XIII opgericht met dezelfde bevoegdheden als die van Salamanca en van Alcalá.

In 1535 en later kwamen tot stand speciale onderwijsinrichtingen voor zonen van inheemsche hoofden, waar vooral de Christelijke leer en de Spaansche taal op den voorgrond kwamen.

Sedert 1863 werd het onderwijs in de koloniën beheerscht door de in het moederland geldende beginselen.

VII. **Geneeskundige dienst.** [1]

In 1570 verordende Filips II, dat in het belang der volksgezondheid naast de leerstoelen voor de geneeskunde in de koloniën, zouden worden aangesteld geneeskundige inspecteurs (proto-médicos). Sommigen hunner werden onderscheiden als generales, met een grooter ressort. In het moederland met zorg uitgekozen, hadden zij in de koloniën zich op de

[1] Men vergelijke hierbij hetgeen in hoofdstuk IX voorkomt ten aanzien van de vereischten waaraan de plaatsen van vestiging uit een gezondheidsoogpunt hadden te voldoen. Ook in latere hoofdstukken vindt men bewijzen, dat de algemeene gezondheidstoestand in het oog gehouden werd.

hoogte te stellen van alle geneeskrachtige planten en zaden, van de bijzondere eigenschappen daarvan, van de klimaten waar zij voorkomen, en van het nut dat daaruit getrokken wordt. Zooveel mogelijk zelf proeven nemende, en overigens zich verlatend op mededeelingen van anderen, vooral deskundigen, hadden zij aanteekening te houden van hunne bevindingen, en verzamelingen aan te leggen, ter opzending naar het moederland. Zij waren tevens belast met het examineeren van genees- en heelkundigen, met het toezicht op de apotheken en de daarin aanwezige geneesmiddelen, en met maatregelen ten bate van den algemeenen gezondheidstoestand. Voor het geval van overtredingen, waren zij vergezeld van een door de rechtbank aan te wijzen rechter-commissaris, die dadelijk uitspraak had te doen.

In 1646 werd het ambt van proto-médico opgedragen aan den eersten hoogleeraar der faculteit van Geneeskunde aan de universiteiten te Mexico en te Lima met een zeer uitgestrekt ressort. De benoeming geschiedde toen door den betrokken onderkoning.

In 1535 bestond de verbodsbepaling voor allen, die niet aan een der universiteiten van het moederland den titel van doctor, maestro of bachiller hadden verworven, om de genees- of heelkunde uit te oefenen. In 1579 en later in 1621 kregen de proto-médicos de bevoegdheid om vergunningen tot uitoefening uit te reiken, zoo noodig na het afnemen van een examen. Dit gold ook voor chirurgijns, apothekers, barbiers en «algebristas», die bij de beenbreuken een rol vervulden.

Opmerkelijk is het niet aantreffen van voorschriften betreffende besmettelijke ziekten en quarantaine, terwijl toch de wet der XII tafelen: salus populi suprema lex esto reeds in 1471 o. a. op het eiland Majorca aanleiding gaf tot het instellen van het ambt van morberos (morbus = ziekte), toen daar eene pest-epidemie uitbrak. De morberos vormden eene commissie van drie personen (een edelman, een militair en een koopman), bijgestaan door een geneesheer en heelmeester, met bevoegdheid de opneming van verdachte zieken in een lazaret te gelasten, en hunne kleederen te doen ontsmetten of verbranden. In 1692 en 1718 werden meer uitgebreide gezondheidscommissies benoemd. [1]

[1] (Bover. Historia General del Reino de Mallorca I, 120). Wellicht mag uit het achterwege blijven van dergelijke maatregelen voor de Indias worden afgeleid, dat daar geen epidemiën voorgekomen waren, dan wel dat zij onherkend bleven.

VIII. **Uitgave en invoer van boeken.**

Het drukken en naar de koloniën brengen van boeken over koloniale onderwerpen was alleen toegelaten met vergunning van den Raad van Indië. Tegen overtreding waren boeten bedreigd van 200.000 en 50.000 maravedis,[1] gepaard met verbeurdverklaring van de drukkerij.

Zelfs boeken over de inheemsche talen mochten niet gedrukt noch gebruikt worden, zonder voorafgaand verlof. Zoo ook het drukken, invoeren, verkoopen en lezen van boeken met profanen inhoud (romans, verdichte verhalen, etc.).

Bij invoer van toegestane boeken moest elk exemplaar afzonderlijk worden geregistreerd. Elk binnenkomend schip werd aan een bijzonder boeken-onderzoek onderworpen. Dit onderzoek strekte zich zelfs uit tot gebeden-boeken, die uitsluitend mochten bezorgd worden door het klooster van San Lorenzo el Real. Ter voorkoming van misbruiken moest op de gebeden-boeken door de Casa de Contratación bij het vertrek der schepen toezicht worden gehouden.

Van elk in de koloniën met voorafgaande toestemming gedrukt boek moesten 20 exemplaren aan den Raad van Indië werden gezonden ter ronddeeling aan allen, die van dit College deel uitmaakten.

Voor de Filipijnen is nog in 1857 een besluit van den Gouverneur-Generaal gaan gelden, betreffende toezicht op den druk en op den invoer te Manila van elders uitgegeven boeken: strafbepalingen betreffen zoowel den verboden invoer als den inhoud, wanneer deze in strijd bleek met den godsdienst, de moraal of de wetten. Langzamerhand geraakte dit besluit echter in onbruik, en vond het alleen toepassing, wanneer bijzondere redenen daartoe aanleiding gaven.

Voor Cuba en Portorico golden eveneens censuur-voorschriften, zelfs nog in 1881.

Ook in het moederland bleven zij lang bestaan.

IX. **Ontdekkingen en vestigingen.**

Het vierde boek begint met de ontdekkingen ter zee en te land. Als hoofdbeginsel werd door Filips II aanvaard, dat niet naar nieuwe ontdekkingen en nederzettingen moet worden

[1] De maravedi was een koperen munt van 1½ centimo = ongeveer ¾ cent.

gestreefd, voordat de reeds bestaande kracht hebben verkregen. Het voornaamste voor oogen te houden doel behoort te zijn en te blijven: de prediking en verbreiding van het Katholieke geloof en de zorg dat de inboorlingen onderwijs krijgen en in vrede en rust leven («que los indios sean enseñados, y vivan en paz y policía»).

Ontdekkingen en vestigingen moeten daarom plaats hebben op gezag van den Staat. De medewerking van vreemdelingen was hierbij uitgesloten.

Filips IV geeft in 1621 het van doorzicht getuigend voorschrift, dat in de verdragen het woord «verovering» (conquista) vermeden dient te worden; men spreke van vredestichting en vestiging («pacificación y población»).

De ontdekkers hadden aan ontdekte landen, bergen, rivieren enz. namen te geven. Vergezeld van tolken, behooren zij zich op de hoogte te stellen van alles wat het nieuw gebied betreft, in de eerste plaats bijzonderheden omtrent godsdienst, zeden en gebruiken, taal en bestuursvormen enz. der inboorlingen; gesteldheid van den bodem; aanwezigheid van edele metalen en bruikbare planten. Zij hadden zich te wachten den inboorlingen in eenig opzicht overlast aan te doen en op het gebied te komen van andere ontdekkers. Van alle bevindingen moesten zij uitvoerig verslag uitbrengen aan den Raad van Indië.

Voor de ontdekkingen ter zee en te land bestonden afzonderlijke voorschriften. Ter zee moesten de schepen twee aan twee gaan om elkander te kunnen helpen. Elk schip behoorde twee geestelijken aan boord te hebben voor het bekeeringswerk, en moest minstens voor een jaar proviand medevoeren alsmede het noodige om verloren gaand tuig en andere onderdeelen te vervangen. Er moesten twee loodsen zijn, belast met het houden van aanteekening van alle waarnemingen De bemanning mocht niet grooter zijn dan 30, en de scheepsmaat niet meer dan 60 ton. Ruilmiddelen waren aangegeven. Landing moest geschieden in overleg met elkander; inbezitneming in naam van den Koning.

Te land mocht ook alleen met toestemming van den Koning worden opgetreden. De hoofden van nieuwe vestigingen hadden meestal den titel van «adelantado»[1], ook wel van «capitan» of «cabo» (hoofd). Vestigingen konden door een «adelantado»

---

[1] Letterlijk: vooraanstaande.

in het moederland worden voorbereid door het bijeenbrengen van vrijwilligers. Dergelijke troepen hadden recht op bijstand van de autoriteiten der plaatsen welke zij doortrokken en vanwaar het vertrek geschiedde. Levensmiddelen moesten tegen billijken prijs worden geleverd. Ook de Casa de Contratación [1] te Sevilla had het welslagen in de hand te werken, zonder zich in te laten met de vrijwilligers. De «adelantado» had echter zorg te dragen dat dezen geen blaam trof uit hoofde van moorsche, joodsche of ongeloovige afkomst; dat zij niet door de Inquisitie gestraft waren; en dat zij niet behoorden tot de personen aan wie het verblijf in de koloniën ontzegd was.

Elk jaar mocht de «adelantado» twee schepen met slaven, wapens, levensmiddelen en vee ten behoeve van zijne vestiging en de daarin gelegen mijnen doen uitkomen, vrij van rechten. Binnen een aangegeven tijd moesten minstens drie steden en één provincie zijn opgericht, en zoo noodig ook versterkingen.

Het kommando hierover kon overgaan op den zoon, erfgenaam of opvolger van den «adelantado», met bezoldiging van den Staat. Andere noodig voorkomende ambten mochten door den «adelantado» worden vergeven, onder verplichting om binnen vier jaren de bevestiging van den Koning te vragen. Van de aanstelling van ambtenaren met financieele bevoegdheid moest den Koning dadelijk bericht worden gegeven.

De rechtspraak berustte bij den «adelantado». Zoo ook het uitvaardigen van bindende voorschriften, mits niet in strijd met algemeene verordeningen. Binnen twee jaren moest hierop de goedkeuring verkregen worden van den Raad van Indië, tot welken de «adelantado» in onmiddellijke verhouding stond.

Tot demping van onlusten mocht de «adelantado» in overleg met de ambtenaren uit 's lands kas putten. Hij had van de ontgonnen metalen en waardevolle steenen $^1/_{10}$ der waarde op te brengen. Van de andere belastingen werd aan alle tot een nieuwe vestiging behoorende personen vrijstelling verleend gedurende tien dan wel twintig jaren.

Aan de «adelantados», die zich goed van hunne taak kweten, waren eeretitels beloofd, o. a. van markies. Bovendien hadden zij de bevoegdheid om van hetgeen zij verkregen uit opbrengsten van land- en mijnbouw, parelvisscherij enz. majoraten [2] te vormen.

[1] Zie hoofdstuk XIX.

[2] Onvervreemdbare onroerende goederen, die op den oudsten zoon der

Karel I (V) verklaart in 1543 tot eersten ontdekker van Mexico den kapitein-generaal Fernando Cortés, markies del Valle, en gelast dat alle ontdekkers met onderscheiding bejegend moeten worden. Filips II voegt hieraan toe, dat zij met hunne afstammelingen tot den Spaanschen adel (hijosdalgo de solar conocido)[1] zullen behooren. Met het oog hierop gelast de Koning het aanhouden van een register waarin ieders verdienste wordt opgeteekend en het jaarlijks opzenden aan den Raad van Indië van een extract uit dit register.

Het doen van ontdekkingen in de richting van Brazilië werd in 1595 verboden. Eveneens pogingen om handelsbetrekkingen aan te knoopen. De reden hiervan is niet vermeld. Vermoedelijk hangt dit samen met moeilijke politieke verhoudingen welke het gevolg waren van de inlijving van Portugal en de Portugeesche koloniën bij Spanje in 1578.

Bij de «pacificaciones» (titel IV) wordt wederom aangedrongen op bestudeering van alles wat betrekking heeft op nieuw verworven gebied: taal, godsdienst, politieke verhoudingen enz.; op pogingen om door middel van handel en geschenken vriendschapsbetrekkingen te verkrijgen met de inheemsche heerschers; op prediking van het Katholiek geloof zonder eenige geweldpleging, met de meeste toegevendheid voor bestaande ondeugden, afgodendienst en veelwijverij. Eerst nadat de beginselen van den nieuwen godsdienst post beginnen te vatten, had men te trachten met zachtheid en overreding te verkrijgen dat afgeschaft wordt alles wat in strijd is met het heilig geloof. Onderwijl geve men door christelijken levenswandel een goed voorbeeld. Tot bereiking van het doel konden de uitzending en tewerkstelling van geestelijken uit de schatkist worden bekostigd. Ook aan dezen werd op het hart gedrukt elk gewelddadig optreden te vermijden. Voor allen gold het verbod om van de

betrokken familie overgingen. Bij J. M. Palacios, Instituciones del derecho civil de Castilla, aanvankelijk bewerkt door Asso en Manuel (Madrid 1806), (I, 225), wordt als omschrijving van Molina aangehaald: „Mayorazgo es el derecho de suceder en los bienes que se dejan con la condición de perpetuarse en la familia, de modo que pase a cada primogenito por razon de sucesión". Hetgeen beteekent: Majoraat is het recht om op te volgen in de goederen die nagelaten zijn met de voorwaarde van bestendiging in de familie, met dien verstande dat zij bij wijze van erfopvolging overgaan op elken eerstgeborene. In 1646 stelde Gaspar de Criales vast, dat destijds de oudste majoraten ongeveer drie eeuwen bestonden.

[1] Edellieden van erkende afkomst. Solar beteekent letterlijk grond.

inboorlingen iets te eischen en bewezen diensten onbetaald te laten. Ook vrijstelling van belastingen werd ten behoeve van de inboorlingen toegelaten, reeds onder Fernando V (1513).

Aangaande de plaatsen van vestiging («poblaciones»), die te land en ter zee gemakkelijk bereikbaar moeten zijn, behoort vooraf vast te staan:[1] 1° dat de streek gezond is, hetgeen moet blijken uit het aanwezig zijn van personen van hoogen ouderdom, en van jonge lieden die er forsch uitzien en een gezonde kleur hebben; 2° dat het vee groot en flink is; 3° dat de vruchten en andere voedingsmiddelen goed en overvloedig zijn; 4° dat de grond vruchtbaar is, en geen schadelijke en vergiftige planten voortbrengt; 5° dat de lucht zuiver en verkwikkend is onder een helderen en weldadig aandoenden hemel; 6° dat de temperatuur niet overmatig warm of koud is (het laatste verdient, indien het niet anders kan, de voorkeur); 7° dat er geschikte weideplaatsen zijn, alsmede bergen, bosschen met bouwmaterialen, metaalafzettingen, en veel water voor drank en bevloeiing; en eindelijk eene bevolking geschikt om het Heilige Evangelie te ontvangen, hetgeen vóór alles het doel der vestiging behoort te zijn.

Bij niet-voldoening aan de gestelde eischen beliep het hoofd der vestiging een boete van 1000 goudpesos.[2] In het omgekeerde geval, krijgt hij ten geschenke een stuk grond van vier mijlen in omtrek op vijf mijlen afstand van de vestiging. Gezorgd dient te worden dat dit geschenk geen nadeel aan inboorlingen of anderen toebrengt.

Jongelieden, die zich naar nieuwe vestigingen willen begeven, moeten, indien eenigszins mogelijk, gehuwd zijn en van hunne vrouw vergezeld worden. Binnen een vastgestelden termijn moet eene nieuwe vestiging minstens 30 Spaansche bewoners hebben; zijn zij allen gehuwd, dan is een aantal van tien voldoende; ieder behoort te hebben een huis met 10 koeien, 4 stieren, 1 merrie, 1 big, 20 schapen, 6 kippen en 1 haan.

De noodige beambten worden betaald uit 's lands kas. Op dezelfde wijze wordt voorzien in de kerkelijke benoodigdheden.

Afzonderlijke titels bevatten nog tal van meer in bijzonderheden gaande bepalingen en hygiënische voorschriften, die den indruk geven, dat reeds in het midden der 16e eeuw een helder inzicht bestond omtrent bevordering van de volksgezondheid.

Opmerking verdient het voorschrift om zich niet met de

[1] Men vergelijke hierbij hetgeen in hoofdstuk VII is vermeld.

[2] Tegenwoordige waarde ongeveer = f 2.50.

inboorlingen in te laten dan nadat de vestiging geheel tot stand is gekomen. De bouw en inrichting der huizen moeten dan den inboorlingen bewondering afdwingen.

Reeds Fernando V bepaalde in 1513, en de op hem volgende vorsten herhaalden dit, dat bij de eerste vestiging in de koloniën huizen en erven alsmede stukken grond voor den tuinbouw geschikt en bevloeiingswater zouden zijn toe te kennen, grooter of kleiner, al naarmate de belangrijkheid der bewezen diensten. Na vier jaren gebruik, ontstond de bevoegdheid om het verkregene te gelde te maken, of daarover op andere wijze te beschikken. Vreemd genoeg, de overdracht mocht niet geschieden aan geestelijken of aan kloosterlingen.

De landvoogden waren bevoegd hierbij uit naam van den Koning te handelen, in overeenstemming met de Raden (Cabildos), (bl. 161) zonder schade toe te brengen aan de inboorlingen, die, afgescheiden hiervan, hunnerzijds ook aanspraak hadden op schenkingen. Het toegekende moest binnen 3 maanden op zichtbare wijze in gebruik worden genomen, op straffe van verval. Stukken grond, die zonder titel in bezit waren genomen, moesten tot het staatsdomein terugkeeren, dat als onmiddellijk gevolg van de verovering ontstond, dan wel tot de vroegere inheemsche rechthebbenden. Aan dezen mocht in geen geval nadeel worden toegebracht. Was dit geschied, dan behoorde herstel plaats te hebben. Nieuwe ontginningen mochten overigens niet worden toegestaan dan na behoorlijk onderzoek.

Aan nieuwe vestigingen mochten gronden in gemeenschappelijk eigendom («propios») worden afgestaan, die dan weer vatbaar waren voor verpachting aan den hoogst biedende. Jaarlijks behoorde van die gronden rekening en verantwoording te worden ingezonden aan den Raad van Indië, na door een daartoe aangewezen ambtenaar te zijn goedgekeurd. Uit de opbrengsten konden o. a. voldaan worden de rouwkosten bij het overlijden van personen behoorende tot het Koninklijk Huis.

X. Aanvoerders van gewapende en koopvaardijvloten en verder personeel. [1]

Een uitvoerigen titel (XV van boek 8) is aan dit onderwerp gewijd.

Er wordt telkens gesproken van armada en flota. Het

[1] Men vergelijke hierbij hoofdstukken XI en XXIX.

eerste woord ziet op de gewapende en het tweede op de koopvaardijschepen. Zij voeren te zamen, evenals in onzen Compagnie's tijd de convooien.

Aan het hoofd van het geheel stond een kapitein-generaal; een admiraal voerde het bevel over de gewapende schepen; en een «gobernador» over de koopvaardijschepen. Zij werden door den Koning benoemd en legden den eed van trouw af hetzij te Madrid, hetzij te Sevilla in handen van voorzitter en leden der Casa de Contratación. Dadelijk daarna traden zij in het genot van hun traktement tot de terugkeer uit de kolonie. Zij hadden, evenals de bevelhebbers der schepen, zekerheid te stellen; de kapitein-generaal tot een bedrag van 8000 dukaten, de admiraal tot een van 4000 dukaten, de andere bevelhebbers tot een van 2000 dukaten. Ook de lager geplaatsten hadden zekerheid te stellen tot verschillende bedragen van 1500 tot 300 dukaten. Alles in zilver berekend. Over en weder mocht men geen borg zijn. Niemand mocht zich inschepen voordat deze aangelegenheid behoorlijk was vastgesteld door den aangewezen «escribano» (schrijver).

Sedert 1640 moest de eed ook inhouden dat men niets aan boord zou medevoeren dan wat in de registers vermeld was, noch voor zich zelf, noch voor anderen. Na de eedsaflegging heesch men de vlaggen, en werden door tamboers en pijpers opgeroepen allen die de reis mede wilden maken.

De kapitein-generaal en de admiraal hadden er voor te zorgen, dat het vertrek op den bepaalden dag kon geschieden. Werden belemmeringen ondervonden, dan mochten zij zich wenden tot voorzitter en leden der Casa de Contratación, en zoo noodig zelfs tot den Raad van Indië. Overigens had elke gezaghebber te letten op het gereedkomen van zijn eigen schip.

De burgerlijke autoriteiten hadden zich niet in te laten met zaken de vloot betreffende. Deed zich een ernstig misdrijf voor, dan moesten zij dadelijk den opperbevelhebber daarmede in kennis stellen. Was deze afwezig, dan mochten zij voorloopig optreden en de zaak ter kennis brengen van den kolonialen Oorlogsraad (Junta de Guerra de Indias). Ook de niet met koloniale aangelegenheden te maken hebbende militaire bevelhebbers hadden dezelfde houding aan te nemen. Bleek het noodig manschappen tot de koloniale vloot behoorende in hechtenis te stellen, dan waren de plaatselijke autoriteiten

verplicht aan de bevelen der vlootaanvoerders gehoor te geven.

Van de geschiktheid der aan te nemen manschappen hadden de bevelvoerders zich vooraf te overtuigen. Bepaaldelijk viel er op te letten, dat geen passagiers zich onder de manschappen verscholen. Hiertegen waren straffen bedreigd. Ook tegen het aan boord nemen van slaven.

De aanvoerders der koopvaardijvloten waren ondergeschikt aan die der armada. Voor onderscheiden gevallen die zich konden voordoen, waren bepalingen gemaakt betreffende den voorrang en het kommando. In het bijzonder wanneer in de koloniën vroeger aangekomen schepen zich bij de teruggaande aansloten. Stierf de kapitein-generaal gedurende de reis, dan trad de admiraal in diens plaats, terwijl deze op zijne beurt vervangen werd door den oudsten «gobernador».

De aanvoerders mochten geen handel drijven, noch in de koloniën, noch onder weg, en ook geen koopwaren medevoeren, op straffe van verbeurdverklaring van de helft hunner bezittingen en van verlies hunner waardigheid. Het was hun ook verboden geschenken te aanvaarden; van de landsgoederen en die aan bijzondere personen behoorende, iets voor eigen gebruik aan te wenden; en een deel der soldijen in voorschot te geven.

Was het waarschijnlijk, dat zeeroovers of vijandelijke schepen zouden worden ontmoet, dan moest vóór het aanvaarden van de reis scheepsraad plaats hebben, waarbij ook de «gobernador» tegenwoordig was. De maatregelen waartoe besloten was, hadden dan dadelijk toepassing te vinden. Er behoorde ook een vaartinstructie te worden vastgesteld in overleg met den admiraal en de scheepsgezaghebbers.

De kapitein-generaal had zijne ondergeschikte officieren met beleefdheid te behandelen, doch tevens was hij verplicht om de voorgeschreven instructies streng op te volgen en te doen gehoorzamen. Bij het aandoen van eenige haven moest niet meer volk aan wal gaan dan strikt noodzakelijk, en in elk geval zonder goederen van waarde mede te nemen.

Bij terugkeer in het moederland, moesten de bevelhebbers en andere officieren gedurende 60 dagen beschikbaar blijven voor de afwikkeling van alle zaken, betrekking hebbende op de afgelegde heen- en terugreis, met verplichting om van al het verrichte mededeeling te doen aan den Raad van Indië.

In 1674 werden nieuwe instructies voor de bevelhebbers en

andere officieren vastgesteld, die een 40-tal bladzijden druks beslaan. Zij betroffen achtereenvolgens de eedsaflegging; de afkondiging van bevelen met tamboers en pijpers in naam van den Koning, o.a. tot het bijeenbrengen van scheepsvolk en manschappen; hunne indeeling over de schepen; de inspectie der schepen, en de hierbij in acht te nemen voorzorgen zoowel vóór als gedurende de reis; zuinig gebruik van kruit bij de begroetingen; de infanterie-oefeningen; voorzorgen tegen brand en desertie; voorschriften voor de scheepvaart en de krijgsbedrijven; de scheeps-oefeningen; de maatregelen bij het ontdekken aan boord van personen die er niet tehuis behooren, in het bijzonder van negerslaven; het verbod van handel drijven en verkoop van wapens en mondvoorraad; de verplichte verrichtingen in verschillende havens; de daar aangetroffen schepen zonder verlof varende; het samenvoegen van eskaders en den daarbij in acht te nemen voorrang; de rangopvolging in bijeeneenkomsten; de tijdelijke vervangingen; de maatregelen ingeval van bericht dat vijandelijke overvallen te verwachten waren.

Aan boord bevond zich een «veedor» en een «contador» of «pagador», belast met het doen van inkoopen en betalingen en het voeren van verdere administratie.

Omtrent den «veedor» en «contador»[1] der vloot wordt nog aangegeven, dat zij belast waren met het opmaken van rekeningen en de boekhouding, de eerste in het bijzonder voor alles wat de oorlogschepen betrof alsmede de bemanning daarvan; o.a. had hij bij het uitzeilen na te gaan of allen aan boord waren, en vast te stellen dat niets was ingescheept in strijd met de voorschriften. Hij had ook de koopvaardijschepen te inspecteeren, telkens wanneer hij dit noodig oordeelde. Verder was hij belast met den aankoop en de in ontvangstneming van mondvoorraad en de boekhouding daarvan; zoo ook van de vaten wijn en azijn. Op reis moest hij zorgen, dat hetgeen aan bederf onderhevig was, het eerst verbruikt werd. Hij had ook zorg te dragen voor de zieken, de medicijnen en de extra-voeding; voor de bergplaatsen van kruit, voor de overlading ingeval een schip verlaten moest worden, enz. De aanteekeningen en de uitbetalingen waren vooral aan den «contador» opgedragen.

Boven den «veedor» en den «contador» stond in de Casa de Contratación te Sevilla een «proveedor»

[1] Toezichthouder en rekenaar.

(oppertoezichthouder), die in overleg met den eersten «escribano» (schrijver) de rekeningen van voormelde twee na goedkeuring doorzond aan het College en ook belast was met de regeling van de «avería».[1] Bij de inkoopen, waarbij ook de «factor»[2] van het College medewerking verleende, moest gelet worden op goede hoedanigheid, in het bijzonder van de geneesmiddelen. Ook was te zorgen voor voldoende drinkwater.

De betaalmeester («pagador») mocht zich bij het vertrek en gedurende de reizen op eigen kosten en op zijne verantwoordelijkheid doen vertegenwoordigen; hij was verantwoording schuldig aan den «contador».

Er waren drie geldkisten, elk met drie verschillende sleutels in het bezit van den «pagador», den «contador de avería» en den «contador diputado» of «veedor» voor onderscheiden diensten.

Ook worden genoemd: twee «tenedores» (magazijnmeesters), die telkens voor twee jaren belast waren met het in ontvangst nemen van den op last van den proveedor aangekochte levensmiddelen, munitie, wapens en ander oorlogsmateriaal, waarvan de veedor en de contador in hunne boeken aanteekening hadden te houden. Ook van hetgeen door den «factor» op rekening van de avería werd aangeschaft. Dit moest afzonderlijk worden opgeborgen. Alles wat na afloop van eene reis terugkwam, ook de kanonnen en verder oorlogsmateriaal, werd door de tenedores opgeborgen, en zoo noodig door den factor en den proveedor hersteld, met dien verstande dat afgescheiden werd gehouden wat aan de avería en wat aan den Staat toekwam.

Alle handelingen van eenig belang werden door den «escribano mayor» voor de oorlogschepen, dan wel door een der andere «escribanos» voor de koopvaardijschepen in schrift gesteld met inachtneming van een aantal bepalingen.

Talrijke voorschriften werden gegeven voor de scheepsgezaghebbers en hun ondergeschikt personeel. In het bijzonder viel er op te letten, dat de soldaten geen vrouwen medenamen, niet vloekten of andere zonden begingen; dat zij zich ordelijk gedroegen en hunne inkoopen betaalden. Ook bij de aanwerving had men er op te letten, dat alleen behoorlijke personen in dienst kwamen. Er mochten geen opkoopers van kleeren enz. binnen sluipen.

[1] Zie hoofdstuk XII.

[2] Factor is het best weer te geven door het woord commissionair.

Verder voorschriften voor het onder dak brengen van militairen bij ontscheping of landmarschen, bij desertie en andere gevallen.

De kapitein-generaal der artillerie van het Rijk had sedert 1626 het kommando over al het oorlogsmateriaal en het personeel der voor de koloniën bestemde vloot, en moest door alle autoriteiten gehoorzaamd worden. Onder zijne directe bevelen had hij een «veedor» en een «contador» der artillerie een «artillero mayor», een «pagador» en enkele anderen. De «artillero mayor» was tevens belast met de zware bewapening der koopvaardijschepen.

Verbonden aan de Casa de Contratación was een «piloto mayor» (Opperloods) te benoemen na een vergelijkend examen, en een cursus over kosmografie en scheepvaartkunde. De met dezen cursus belaste personen hadden maandelijks samen te komen met den «piloto mayor» om de voor den verkoop bestemde kaarten en scheepsinstrumenten te inspecteeren, en hiervan op bepaalde wijze te doen blijken.

Het examen voor zeelieden werd in de Casa de Contratación gehouden, ten overstaan van een der «escribanos», door den «piloto mayor», den «mayordomo» (administrateur) en de «diputados» van de «Universidad de los mareantes».[1] De stemming over de toelating geschiedde «por haba y altramuz»[2] De candidaten moesten gedurende tien maanden den voormelden cursus hebben gevolgd.

De «piloto mayor» en de onder hem gestelde loodsen hadden denzelfden rang als de «artillero mayor». Zij moesten van alle reizen zeevaartkundige aanteekeningen houden en hieromtrent inlichtingen geven aan voormelde cosmografen.

Er waren tevens «maestres de raciones», (rantsoenmeesters), die toezicht hadden te houden over de levensmiddelen, en de overige voorraden. Onderscheidene voorschriften bestonden voor water, wijn, enz., munitie en verder oorlogsmateriaal. Ook over het medenemen van aangenomen personeel, o. a. een geneesheer, een heelmeester, een apotheker en ziekenverplegers, een kapelaan enz.

Elk jaar moesten sedert 1561 twee koopvaardijvloten naar de Indias vertrekken, de een naar Nueva España (Mexico), de ander naar Tierra Firme (eene landvoogdij, welke zich uitstrekte over een

[1] Zie hoofdstuk XXI.

[2] Witte en zwarte boonen.

deel van het vasteland van Zuid- en Midden-Amerika), telkens begeleid door eene armada, sterk genoeg voor de verdediging tegen vijandelijke aanvallen. De keuze der aanvoerders en gezaghebbers door de Casa de Contratación, te bevestigen door den Raad van Indië, viel bij voorkeur op hen, die reeds 6 jaren dienst hadden en eigenaren der schepen waren. De koopvaardijschepen moesten minstens 300 ton groot zijn, en met zorg uitgekozen worden ter goedkeuring door den Raad van Indië. Vreemde schepen mochten niet op de Indias varen op straffe van verbeurdverklaring met lading en al, ook al behoorde de lading aan Spanjaarden toe.

De mede te voeren kanonnen waren van vier afmetingen al naar mate de scheepstonnemaat.

XI. Voorschriften omtrent de scheepvaart.

§ 1. *Verlof voor het vertrek.*

Niemand mocht zonder verlof van den Koning of van de Casa de Contratación [1] naar de koloniën vertrekken. Dit gold ook voor de geestelijken. Ingeval van overtreding verloor men al zijne bezittingen ten bate van de schatkist na aftrek van $\frac{1}{5}$ voor den aangever, en werd men uit de koloniën verwijderd. Het goederenverlies werd ook toegepast op hen wier overtreding eerst bleek na terugkeer in het moederland. Ook de scheepsautoriteiten werden bestraft, indien bleek dat zij passagiers mede hadden genomen zonder op het voorschrift te letten. Het verlof gold gedurende twee jaren. Eene oude bepaling van 1522 was: dat voor Mooren en Joden, die kort te voren tot de katholieke kerk waren overgegaan, en hunne kinderen, een uitdrukkelijk verlof van den Koning gevorderd werd, zoo ook voor slaven en mulatten, en dat afstammelingen van door de Inquisitie veroordeelden in geen geval toegelaten werden en bij overtreding al hunne goederen verloren.

Tal van voorschriften betroffen het al of niet medenemen van gehuwde vrouwen.

Vreemdelingen mochten niet in de koloniën handel drijven, noch uit anderen hoofde daar komen. Zelfs de doodstraf was hiertegen bedreigd, met verbeurdverklaring van alle goederen. In verband met dit verbod werd in 1620 bepaald, dat kinderen van vreemde-

[1] Zie hoofdstuk XIX.

lingen, in Spanje geboren, als Spanjaarden werden beschouwd. Vreemdelingen mochten ook niet als scheepsvolk worden aangenomen, met uitzondering van «levantiscos» (bewoners van de Levant) wanneer geen landslieden te krijgen waren. Deze laatsten mochten niet op vreemde schepen dienen. Aan boord van elk schip mochten 2 of 3 negerslaven van Guinea heen en terug worden medegevoerd.

Een maand vóór het vertrek moesten allen die de reis zouden medemaken biechten en communiceeren.

De schepen, die zonder verlof uit andere havens dan Sevilla en Cadix (Sanlúcar) naar de koloniën voeren, werden met de lading verbeurd verklaard, terwijl de daarbij betrokken personen bovendien straf ondergingen. Hetzelfde geschiedde met vijandelijke schepen, die op reis buit werden gemaakt. De bemanning werd òf gedood òf gevankelijk medegevoerd.

§ 2. *Passagiers.*

De passagiers moesten voorzien zijn van een geweer met de noodige munitie en hadden een eed af te leggen, dat zij niet zonder verlof het schip zouden verlaten of in eenige haven achterblijven. Overtreding bracht mede verlies van de helft der bezittingen en wat verder geraden zou blijken. Zij werden op reis geoefend in den wapenhandel om ingeval van aanvallen aan de verdediging te kunnen deelnemen. Van passagiers mocht overigens eerst sprake zijn, wanneer bleek dat er na inschrijving van het scheepsvolk en de troepen plaats over was. De passagiers mochten niet mede eten van de levensmiddelen voor de troepen bestemd, die in voorgeschreven hoeveelheden moesten worden toegediend. Voor hen moest afzonderlijke voeding worden medegenomen. Vooral viel te letten op het aan boord nemen van voldoende hoeveelheden voedsel om te kunnen doorvaren zonder de Canarische eilanden aan te doen. Werden deze toch aangedaan, dan moesten de schepen vóór het vertrek van daar opnieuw onderzocht worden op het al of niet aan boord hebben van verboden goederen. Het was streng verboden om bij het aandoen van eenige haven levensmiddelen, wapens en munitie te verkoopen.

Geestelijken mochten niet in gewone kleeding medegaan. Er moest echter gezorgd worden voor het aan boord hebben van een geestelijke op elk schip, die ook belast was met geneeskundige hulpverleening (het toezien op het innemen van medi-

cijnen, en op het diëet) en het opmaken van testamenten. Stierf iemand aan boord, dan had de geestelijke de bezittingen te bewaren nadat daarvan ten overstaan van een «escribano» een inventaris was opgemaakt. Bij terugkeer in Sevilla werd alles in handen gesteld van den Fiskaal der Casa de Contratación.

Gehuwden, wier vrouwen in het moederland verbleven, mochten uit de koloniën medegenomen worden op last der plaatselijke autoriteit om te Sevilla aan de Casa de Contratación te worden uitgeleverd[1]. De behoeftigen onder hen mochten als soldaten medegaan.

§ 3. *Passagekosten en vrachtprijzen.*

De Leyes de Indias bevatten geen opgaven van hetgeen door passagiers en voor vracht verschuldigd was; niettegenstaande een afzonderlijke titel hieraan gewijd is. Men vindt slechts vermeld dat een en ander vastgesteld werd in onderling overleg, en dat de vracht voor zilver tot 1615 nooit meer bedragen heeft dan 1 pCt. der waarde en 1½ peso[2] voor aangegeven hoeveelheden wol. Het was wel eens voorgekomen, dat onder weg door de scheepsgezaghebbers meer passagegeld werd geëischt dan vóór de reis was bedongen. Hiertegen kwam een verbodsbepaling met verbeurte van het reeds voldane. Men mocht ook niet eenmaal ten vervoer aangenomen lading laten liggen.

§ 4. *Lading en lossing.*

In de Casa de Contratación werd al het ingeladene in registers ingeschreven, welke mede aan boord genomen werden om bij aankomst de lading te kunnen verifieeren. Ook de inladers hadden beëedigde lijsten in voorgeschreven vorm op te maken en door de gezaghebbers te doen teekenen en in te leveren bij de Casa de Contratación, waar zij door den «contador» en een «escribano» werden gewaarmerkt en bij den Raad van Indië ingediend. Van een en ander gingen afschriften naar de Indias, opdat daar blijke dat de lading goedgekeurd was. Ook van de passagiers moest een lijst worden opgemaakt met vermelding van de voor de inscheping verkregen toestemming.

Hetgeen uit de Indias naar het moederland werd afgescheept, moest op gelijke wijze worden geregistreerd met bijzondere

[1] Men vergelijke hierbij hetgeen o. a. voorkomt op bl. 112.

[2] Zie blz. 165.

vermelding van het te vervoeren goud en zilver, de edelsteenen, parels en andere koopwaren. Deze registers en verdere stukken, op te maken ten overstaan van de «oficiales reales» en «escribanos» werden ook bij de Casa de Contratación ingeleverd. Van deze lading mocht onderweg niets verkocht worden. Bij pogingen daartoe kon de kapitein-generaal den gezaghebber naar een ander schip overplaatsen. Zoo ook wanneer niet geregistreerde lading werd ingenomen. Bij terugkeer werd vier jaren stilstand van werkkring als straf opgelegd. De eigenaren dezer op onrechtmatige wijze ingeladen goederen werden gestraft met verbeurdverklaring van al hunne goederen en verbanning.

Niets mocht voor de uitreis ingeladen worden voordat de goedkeuring van de Casa de Contratación verkregen was. Daarna moest weder een onderzoek geschieden, waarvan rapport uit te brengen. Vóór het vertrek moesten op nieuw twee onderzoeken plaats hebben, welke ook betrekking hadden op het schip zelf, het eerste te Sevilla, het tweede te Sanlúcar, even vóór het in zee gaan. Een der leden van de Casa de Contratación moest zoo ver mogelijk medegaan. Bij het ontladen in de Indias werd de tegenwoordigheid van een oficial real of een oidor vereischt onder toezicht van de scheepsautoriteiten en de «escribanos de registros». Bij het eerste onderzoek had de kapitein een eed af te leggen, dat hij niemand aan boord had zonder verlof.

De onderzoekingskosten bedroegen telkens 50.000 maravedis en werden gekweten uit de avería,[1] indien de boetekas van de Casa de Contratación niet genoeg bevatte. Het herhaald onderzoek betrof ook de oorlogschepen.

Zonder verlof mocht geen bewerkt goud, zilver of ijzer naar de koloniën worden uitgevoerd. Evenmin wapens.

Bij aankomst in het moederland werd ook een onderzoek van de schepen vereischt, en wel dadelijk, voorafgegaan door de beëediging van alle aan boord zijnde personen door een der leden van de Casa de Contratación, dat niemand op reis het schip had verlaten, dat niemand goud, zilver, edelgesteenten of parels bij zich had buiten de hoeveelheden in de registers vermeld, dat niemand zich door een vrouw of door inboorlingen had laten vergezellen, dat geen verboden spelen hadden plaats gehad en geen misdrijven waren voorgevallen.

[1] Zie hoofdstuk XII.

Oorlogschepen mochten sedert 1598 geen koopwaren overvoeren onder bedreiging van zware straffen.

Alleen de kapiteins (maestres) mochten doen inladen. Alle anderen, zelfs hooggeplaatsten, waren hiervan uitgesloten. Ook de onderkoningen moesten doen blijken, dat zij niet meer medevoerden dan hetgeen strikt noodzakelijk was.

Ingeval een koopman overleed, die een deel der lading had op te vorderen, zonder dat hij bij testament de rechthebbenden had aangewezen, dan benoemde de bevelhebber iemand, die tegen zekerheidstelling de lading in ontvangst moest nemen. Deze werd in het openbaar verkocht ten overstaan van de twee hoogste bevelhebbers, waarna de opbrengst werd uitgekeerd aan voorzitter en leden der Casa de Contratación. Was de overledene een der officieren, dan werd ook iemand aangewezen om zich met zijne nalatenschap in te laten totdat de rechthebbenden zich konden doen gelden.

§ 5. *Scheepsbouw en onderhoud van schepen.*

Te Sevilla moest steeds aanwezig zijn een «maestro mayor», voor het toezicht op alle ambachten met den scheepsbouw in verband staande. Bovendien waren voorgeschreven een 50-tal opzichters, jaarlijks door de Universidad de mareantes[1] aan te stellen.

In 1597 werd de toelage van 4000 dukaten per schip voor de scheepsbouwmeesters met $\frac{1}{8}$ verhoogd, met bepaling dat de toelage na drie jaren teruggegeven moest worden, indien het schip inmiddels verkocht was. Daarentegen mocht gedurende dien tijd het schip niet beladen worden ten voordeele van den eigenaar. Het vernieuwen van oude schepen was aan beperkingen onderhevig. Ook voor het bouwen van nieuwe schepen bestonden bepalingen, om te kunnen voldoen aan gestelde eischen, welker nakoming beoordeeld werd door een «arqueador» (scheepsmeter) en een «medidor» (meter).

Het veranderen van een koopvaardijschip in een oorlogschip geschiedde voor rekening van den Staat, tenzij de verandering voor slechts één reis geschiedde tegen een vastgesteld bedrag.

Voor het toezicht op de «jarcia» (tuigage en materiaal voor het kalfaten) in het geheele Rijk, mocht de Universidad de

[1] Zie hoofdstuk XXI.

mareantes[1] met goedkeuring van president en leden der Casa de Contratación een inspecteur aanwijzen. De jarcia moest aan vastgestelde vereischten voldoen. Vóór de inspectie mocht de jarcia niet bepekt worden op straffe van verbeurdverklaring en 500 dukaten boete. Ook het vermengen met oude kabels was verboden.

§ 6. *Voorschriften gedurende de reis.*

Op reis moesten de kapiteins — indien mogelijk — twee malen daags het kommandoschip bezoeken om het wachtwoord te vernemen. Geen enkel schip mocht voormeld schip voorbij zeilen. Geschiedde dit toch, en wel in die mate dat daaruit verwarring kon ontstaan, dan beliep de kapitein eene boete van 50.000 maravedis en twee jaren verlies van betrekking. Bleek van opzet, dan was zelfs de doodstraf met verbeurdverklaring van alle goederen toepasselijk. De admiraal had dagelijks twee malen zijn schip in de nabijheid te brengen van dat van den kapitein-generaal om zoo noodig overleg te plegen. Zooveel mogelijk moesten al de schepen in elkanders bereik blijven om over en weder hulp te kunnen verleenen en den vijand te bestrijden. Met het oog op dit laatste was bepaald, dat bij het naderen van de Azoren alle schepen in staat van verdediging moesten worden gebracht met inachtneming van bijzondere voorschriften. Bij het naderen van de Spaansche kust sloot het admiraalschip de linie, zoodat alle schepen waren vervat tusschen dit en het kommandoschip waarop de kapitein-generaal zich bevond. Het werd beschouwd als voorbehoedmiddel tegen het wegsmokkelen van goederen. In verband hiermede mochten ook geen schepen of booten de vloot tegemoet varen. Een bijzondere wacht was hiertegen voorgeschreven. Niemand mocht de op een aangewezen deel der haven voor anker gaande schepen verlaten voor dat het onderzoek had plaats gehad. Dadelijk werd van de aankomst bericht gezonden aan de Casa de Contratación, den Raad van Indië, en vervolgens ook aan den Koning met opgave van al het aangebrachte en van de nieuwstijdingen.

Van elke aankomst in het moederland werd aan de koloniale besturen bericht gezonden door een adviesschip van hoogstens 60 ton, zonder passagiers, met de noodige verdedigingsmiddelen.

---

[1] Zie hoofdstuk XXI.

De eigenaar had zekerheid te stellen voor de dadelijke terugkeer, en mocht geen Portugees zijn. Wederkeerig werd uit de koloniën bericht gezonden naar het moederland van aangekomen vloten. De kosten kwamen voor rekening van de avería.

Schepen, die zich van de vloot afscheidden en elders binnenliepen dan de bestemming medebracht, werden met de lading verbeurdverklaard. Hetzelfde geschiedde, wanneer schepen uit het moederland naar eenige haven der Canarische eilanden vertrokken, zich zonder verlof vandaar naar de koloniën begaven, het doende voorkomen alsof stormen dan wel andere van den wil der gezagvoerders onafhankelijke omstandigheden dit noodzakelijk maakten. Tevens beliepen de betrokken personen zeer zware straffen, evenals al diegenen die met zoodanige schepen handel gedreven hadden. Het binnenloopen van Portugeesche havens zonder noodzaak was eveneens verboden. Alle zaken betrekking hebbende op schepen als laatst bedoeld waren onttrokken aan den gewonen rechter en ter berechting opgedragen aan de Casa de Contratación in eersten aanleg, en aan den Raad van Indië in hooger beroep. Schipbreuk lijdende schepen moesten zoo spoedig mogelijk ontladen worden, terwijl in de naaste haven de noodige maatregelen waren te treffen ten aanzien van de geredde lading.

Een aantal voorschriften betroffen de tucht aan boord, de formaliteiten bij aankomst en gedurende het verblijf in de koloniën, o. a. dat de bevelen van den onderkoning dan wel van de «Audiencias» moeten worden gehoorzaamd; dat de lossing en wederinlading met spoed behooren te geschieden; dat aangetroffen schepen nagezien en bewaakt worden; dat de bemanningen aan wal geen deel nemen aan feesten en stierengevechten; dat gewaakt wordt tegen den handel met vreemdelingen; dat de schepen voor inlading van groote waarden goed uitgezocht worden.

In burgerlijke gedingen was de rechter van den gedaagde de bevoegde, indien niet beide partijen tot de vloot behoorden. De eischer had overigens de keuze tusschen den vlootrechter en dien van den wal. Strafzaken werden aan boord berecht, behalve wanneer het betrof de ontduiking van landsverplichtingen.

In het bijzonder wordt vermeld, dat een ingescheepte onderkoning, al had hij den titel van kapitein-generaal, aan boord geen gezag mocht doen gelden.

Goud, zilver en kostbaarheden moesten op oorlogschepen, en niet op koopvaardijschepen worden ingeladen.

§ 7. *Verzekering.*

Verzekeringen betreffende op de koloniën varende schepen werden reeds in 1555 geregeld. De «corredores» (convooiloopers), die de polissen bezorgden, hadden op straffe van geldboete bepaalde vormen in acht te nemen. Zij teekenden de polissen mede, maar mochten in geen enkel opzicht aansprakelijk zijn voor beloopen schade. Geschut en scheepsbenoodigdheden waren niet voor verzekering vatbaar; wèl het schip (casco).

Op de waarde van het schip mocht de eigenaar of de gezagvoerder niet meer dan ⅘ opnemen, zulks alleen met toestemming van het Consulaat (Consulado de mar)[1] te Sevilla.

Na 1½ jaar werd een verzekerd schip waarvan geen bericht ontvangen was, als verloren beschouwd. Het verzekerd bedrag was dan verschuldigd behoudens verplichting van den verzekerde om van het schip ten behoeve van den verzekeraar afstand te doen. Vroegere verzekeringen moesten in de polis vermeld worden. Averij, veroorzaakt door beschadiging, was voor rekening van den inlader; alleen averij-grosse werd door den verzekeraar vergoed. Als verloren lading was slechts te beschouwen hetgeen ten overstaan van den «escribano de registros» was ingeschreven. Alle niet in het daarvoor bestaande register ingeschreven polissen waren nietig. Verzekeringen van slaven en beesten behoefden uitdrukkelijke vermelding. Voor de polissen waren bovendien lange formules vastgesteld, welke aanvingen met de woorden: «In Dei Nomine, Amen» en op onderscheiden gevallen betrekking hadden. De risico begon dadelijk na de inlading en liep door tot de lossing. Zij verviel voor schepen, die eigenmachtig om de Kaap Verdische eilanden gingen. Overigens gold zij voor storm, brand, vijandige aanranding, en alle andere gevallen behalve verborgen gebreken. Kosten van overlading ingeval van gevaar kwamen voor den verzekerde.

§ 8. *Havens.*

De voornaamste havens werden uit nabijzijnde hoogten bewaakt. Over dag werden seinen gegeven met rook; bij nacht met vuren. Op sommige plaatsen werden ook merkteekens

[1] Hoofdstuk XX.

geplaatst. Aan den ingang van havens en rivieren mocht geen ballast in zee worden geworpen. Voor sommige havens was de toegestane tonnenmaat voor binnenloopende schepen aangegeven. Bij nacht was het binnenkomen verboden. Alle prijsgegeven scheepsbenoodigdheden mochten voor de forten dienen. Ankeragegelden en andere havenheffingen behoefden een koninklijk besluit.

XII. **Avería (Omslag van beschermingskosten der koopvaardijvloten).**

De avería was eene heffing, welker ontstaan in den 9[en] titel van boek 8 als volgt verklaard wordt: met de toeneming van handel en scheepvaart tusschen moederland en koloniën hielden gelijken tred de pogingen van andere zijde om de schepen met rijke ladingen buit te maken. Het werd daardoor noodzakelijk om de schepen vereenigd met elkander te doen varen onder beschutting van oorlogsvaartuigen, die voortdurend krachtiger bewapend en bemand moesten worden. Het werd billijk geacht, dat de groote kosten hierdoor veroorzaakt omgeslagen werden over de belanghebbenden bij de lading, en wel in verband met de waarde welke deze voor ieder vertegenwoordigde. Ook de Staat had op denzelfden grondslag zijn aandeel te voldoen, door tusschenkomst van ambtenaren, ondergeschikt aan de Casa de Contratación, en onder oppertoezicht van den Raad van Indië; enkele malen ingevolge bijzondere overeenkomsten gesloten met het Consulaat (Consulado de mar) te Sevilla. Uit de bijeen gebrachte gelden werd ook pondpondsgewijze vergoed de schade door stormen en later blijkende minderheden geleden.

De ontvanger («receptor») van de avería had zekerheid te stellen voor een bedrag van 30.000 dukaten en in handen van voorzitter en leden der Casa de Contratación den eed af te leggen van getrouwe plichtsvervulling.

Met de vaststelling van het te betalen bedrag, de verdeeling van beloopen schade en de berechting der hierbij opkomende geschillen was een der «Jueces letrados» van de Casa de Contratación belast. Bleek de verschuldigde bijdrage hooger dan 12 %, dan werd het overige uit de schatkist voldaan. Voor het goud bedroeg de bijdrage slechts 2 %. Voor passagiers, van welken rang of stand ook, vrijen dan wel slaven, was 20 dukaten verschuldigd. In het ladingsregister mocht niets

worden ingeschreven, indien niet vooraf de avería betaald was. De beslissing van geschillen betreffende avería was aan den gewonen rechter en aan alle geestelijke en militaire autoriteiten onttrokken, en uitsluitend opgedragen aan de rechtsmacht van de Casa de Contratación. Rezen dergelijke geschillen in de koloniën, dan berustte de berechting bij de hoogste administratieve en militaire ambtenaren. Ingeval van bedriegelijke aangifte werd de alsnog verschuldigde avería uit de betrokken lading gekweten. In 1635 werden van deze heffing uitgezonderd de voorwerpen van waarde bestemd voor kerken en heiligdommen. Ook van hetgeen aan het scheepsvolk toekwam, was zij niet verschuldigd. Alleen de scheepseigenaren en hunne familieleden, die medevoeren, hadden mede te betalen, tenzij zij uitdrukkelijk door de Casa de Contratación werden vrijgesteld. Voor ijzer en gips was niets verschuldigd.

Er waren twee «contadores de la avería» onder een «contador mayor» (hoofd-contador), die moesten zorgen voor de inning en uitbetaling van hetgeen voor de vloot noodig was, alsmede voor het nazien der rekeningen voor de vloot, alles onder oppertoezicht van de Casa de Contratación. Bij verschil van opvatting werd die van de meerderheid gevolgd, terwijl bij staking van stemmen het oordeel werd ingeroepen van het oudste juridisch lid (Juez letrado), tenzij de betrokken personen de uitspraak wenschten van het geheele College. Van alle koopwaren en andere goederen, die naar de koloniën werden uitgevoerd, dan wel vandaar werden ingevoerd, werd eene heffing gedaan van een zeker percentage, dat hetzij vooraf bedongen was, dan wel telkens vastgesteld werd. Op bepaalde tijdstippen werden de rekeningen en boekhoudingen nagegaan en na goedkeuring aan den Raad van Indië ingediend. De contadores ontvingen evenals de leden der Casa de Contratación drie malen 's jaars eene propina (toelage of gratificatie) waarvan het bedrag niet vermeld is.

Wel is bepaald, dat in dienst moest zijn een ambtenaar belast met het aanteekenen van de fouten die de contadores maakten (un apuntador de las faltas que hicieron los contadores). Deze had een inkomen van 10.000 maravedis.

De contadores mochten volgens eene bepaling van 1571 te Madrid een letrado (juridisch adviseur) en een procurador (gemachtigde) hebben voor werkzaamheden aan de avería

verbonden. Zij mochten aan dezen een billijk inkomen toekennen, te voldoen uit de gelden voor de avería opgebracht. Op hunne voordracht kon door den Raad van Indië een solicitador (procureur) worden aangesteld op 200 dukaten voor de behartiging van zich voordoende geschillen.

Uit de avería-gelden mocht maandelijks een bedrag van 200 dukaten onder het scheepsvolk verdeeld worden.

XIII. **Spanjaarden en andere van buiten komende bewoners der overzeesche gewesten.**

§ 1. *Maatschappelijke afscheiding.*

In stede van de aaneensluiting der Europeesche bevolking, die men geneigd is te verwachten, bestond in het maatschappelijk leven een zeer sterke afscheiding, niet alleen door de gewoonte, maar zelfs krachtens de wet.

Zoo bijv. was het aan rechterlijke ambtenaren en andere aanzienlijke staatsdienaren verboden om bezoeken te brengen aan niet-ambtelijke personen, al waren dezen buren, en al was er geen sprake van eenig geschil. Zij mochten ook geen huwelijken en begrafenissen bijwonen dan in zeer bijzondere en noodzakelijke gevallen («en casos muy señalados y forzosos»). Bij openbare feesten en kerkelijke bijeenkomsten mochten zij alleen en corps verschijnen. Als eenige reden wordt in 1634 opgegeven, dat dit in het belang is van den dienst des Konings («porque conviene a nuestro Real servicio»).

Ook met advocaten en procureurs mochten de rechters (oidores) en (alcaldes del crimen) niet omgaan.

Huwelijken tusschen de autoriteiten en particulieren waren zonder uitdrukkelijke vergunning des Konings verboden. Dit gold zelfs voor de zoons en dochters der ambtsbekleeders. Zulks opdat deze laatsten hun ambt kunnen uitoefenen zonder aanzien des persoons («para que sin afición hagan y ejerzan lo que es á su cargo»). Overtredingen waren met verlies van het ambt bedreigd, ook al betrof het eene verloving.

Het ceremonieel in de kerken en daarbuiten ten opzichte van de verschillende ambtsbekleeders onderling was tot in kleinigheden geregeld. Het 3e boek bevat een uitvoerigen titel

(XV) betreffende den ambtelijken voorrang, de ceremonies en beleefdheidsuitingen, in sommige gevallen ook voor de dames der hoogwaardigheidsbekleeders.

In 1554 werd een verbod uitgevaardigd, dat personen, die in het moederland gehuwd zijn, zich zonder hunne vrouwen naar de koloniën begeven. Daar aangetroffen, moesten zij dadelijk teruggezonden worden om met hunne vrouwen samen te wonen. Dit voorschrift is herhaaldelijk vernieuwd. In 1595 en ook later, het laatst in 1628, werd een afzonderlijk rechterlijk ambtenaar belast met de verwijdering van dergelijke personen.

Slechts bij hooge uitzondering kon aan gehuwden verlof worden verleend om zonder hunne vrouw het land te verlaten.

In 1619 werd zelfs bepaald, dat in de Casa de Contratación te Sevilla zekerheid moest worden gesteld voor de tijdige terugkeer, en dat bij overtreding gevangenisstraf toepassing zou vinden en de overtreder als gevangene de terugreis zou maken. Ook voor het tijdelijk achterlaten van vrouw en kinderen in de Indias hadden de mannen verlof noodig. Het schijnt wel eens voorgekomen te zijn, dat mannen zich beriepen op den dood hunner vrouw, om in hunne beweging vrij te blijven. Nog in 1626 gaf Filips IV met het oog hierop strenge bevelen.

Tusschen 1568 en 1628 vindt men onderscheidene bepalingen tot tegengang van het vagabondeeren van Spanjaarden en hunne afstammelingen ten laste van inboorlingen. Behalve de bestraffing, konden de overtreders gedwongen worden om zich eene broodwinning te kiezen. Voldeden zij niet hieraan, dan werden zij verbannen of naar bepaalde oorden gezonden.

Het toelaten van zigeuners (gitanos) en Mooren in de Indias was verboden. Werden zij er aangetroffen, dan moesten zij met het eerstvertrekkend schip naar Spanje worden gezonden.

§ 2. *Personen van gemengd bloed (Mestizos).*

Bijzondere maatregelen werden reeds in 1533 en 1569 voorgeschreven voor de onverzorgde kinderen van Spaansche ouders en voor die van gemengd bloed (mestizos). Voor hun persoon en goed werden voogden aangesteld, die, zoodra de leeftijd dit toeliet, er werk van moesten maken, dat de jongens in eenig ambacht of landbouwbedrijf werden ingewijd, dan wel onder de hoede kwamen van een der landheeren (encomenderos)[1], terwijl

[1] Zie hoofdstuk XIV.

voor de meisjes een werkkring gezocht behoorde te worden bij te goeder naam bekende families. Vóór het bereiken van bedoelden leeftijd moesten de jongens scholen bezoeken en de meisjes met hetzelfde doel in geschikte instellingen worden ondergebracht.

Wettiging van buiten huwelijk geboren kinderen mocht sedert 1625 alleen verleend worden door den Koning met medewerking van den Raad van Indië.

§ 3. *Mulatten, negers en kinderen.*

Vele slaven en slavinnen, negers en negerinnen, alsmede mulatten van elders gekomen dan wel in de Indias geboren, hadden hunne vrijheid verkregen en leefden van hun handenarbeid. Het werd billijk geacht hen eene kleine belasting te laten betalen van 1 marco[1] zilver 's jaars. De inning was dikwijls moeilijk, omdat de belastingschuldigen niet dadelijk te vinden waren. Vandaar het voorschrift, dat zij bij bekende personen moesten inwonen; dezen waren dan verantwoordelijk voor de belasting, en konden deze van het loon inhouden. Werkten zij niet uit eigen beweging, dan werden zij in de mijnen te werk gesteld (1602).

Negers moesten zooveel mogelijk met negerinnen huwen. De uit slavinnen geboren kinderen van Spanjaarden volgden den staat der moeder. Werden die kinderen verkocht, dan had de vader de voorkeur (1563). Negers en negerinnen mochten, al waren zij vrij, geen inboorlingen in hun dienst hebben. Bij overtreding kregen zij 100 zweepslagen, en bij recidive volgde verbanning of zwaardere straf.

Slaven en kleurlingen (ook als «morenos» aangeduid) mochten geen wapens dragen, evenmin gouden voorwerpen, parels en zijde.

Op het wegloopen van slaven waren strenge straffen bedreigd afhankelijk van den duur der afwezigheid. Het was echter verboden om de geslachtsdeelen af te snijden (1540). Zij, die deel namen aan het weder opvatten, kregen groote belooningen. Nu eens werd bepaald, dat het vrijwillig terugkeeren straffeloosheid medebracht, dan weer dat toch de bedreigde straffen moesten worden opgelegd.

---

[1] De waarde van den marco bedroeg ongeveer 3 reales (± 87½ cent). Aanvankelijk was de marco uit Hamburg ingevoerd als $\frac{1}{16}$ van een doblón de oro.

XIV. Slavernij.

Aanvoer van negerslaven zonder voorafgaand verlof was strafbaar, zelfs met verbeurdverklaring van het schip waarop de aanvoer geschiedde. Vervoer van slaven tusschen sommige koloniën was zelfs in het geheel niet toegelaten dan wanneer het een enkelen betrof voor persoonlijk dienstbetoon.

Een vroeger voorschrift van 1571 strekte tot registreering van het aantal negerslaven die van Cabo Verde of elders naar de koloniën werden gebracht.

Het begrip «slavernij» werd in 1609 scherper omschreven door de bepaling, dat inboorlingen niet door Spanjaarden onderling mochten worden uitgeleverd, noch door verkoop, schenking, betaling, of eenige andere overeenkomst, noch ook bij testamentaire beschikking van den een op den ander mochten overgaan. Ook bij de overdracht van werkplaatsen, mijnen, gronden, enz. was dit verboden. De nietigverklaring van ter zake opgemaakte geschriften ging gepaard met zware straffen.

Ook in de Filipijnen was reeds in 1574 slavernij verboden en in elke afdeeling een ambtenaar aangesteld om hiertegen te waken. Uitzondering werd echter gemaakt, ook later nog in 1620, ten opzichte van de inboorlingen van Mindanao, die Mohammedanen waren geworden en als zoodanig tegen de Spanjaarden strijd voerden. Bleven zij heidenen, dan mochten zij niet tot slaven gemaakt worden.

Het tot slavernij brengen was ook toegestaan ten aanzien van de inboorlingen der eilanden in de Caraibische zee, die zich gewapenderhand tegen het Spaansche gezag verzetten en menschenvleesch aten (1569). Hetzelfde zou hebben gegolden van de bevolking van Chili (1608 en later), die aanvankelijk tot het Christendom overgegaan, later afvallig werd en tegen de Spanjaarden in opstand kwam, ware het niet dat politieke redenen aanleiding gaven om na eenigen tijd algemeene amnestie toe te passen en te gelasten, dat alle slaven en slavinnen in vrijheid zouden worden teruggevoerd naar hunne vroegere woonplaatsen. In 1679 werden opnieuw uitgebreide voorschriften gegeven ten aanzien van het toekennen van volledige vrijheid aan de bevolking van Chili, toen ook uitgestrekt tot die van Peru en Mexico. De vroeger weggevoerden moesten over de verschillende en-

comiendas[1] worden verdeeld, terwijl zoo noodig nieuwe encomiendas waren te vormen.

Bleken sommigen tot het heidendom terug te vallen, dan behoorden zij in een aangewezen plaats te worden samengebracht.

Het was weleens gebeurd, dat inheemsche vrouwen en meisjes ontvoerd werden. Dit werd in 1541 verboden. Reeds vroeger, in 1526, was een dergelijk verbod uitgevaardigd, en wel in algemeenen zin, ook mannen betreffend. In verband hiermede was zelfs in oorlogstijd het tot slaaf maken van inboorlingen met algeheel verlies van bezittingen strafbaar. In het bijzonder gold deze bepaling voor de landheeren ten opzichte van hunne opgezetenen, en voor de eigen hoofden. De bescherming strekte zich ook uit tot inboorlingen afkomstig van Brazilië en ander Portugeesch gebied. De rechters die in gebreke bleven ter zake met kracht op te treden, verloren hun ambt en beliepen eene boete van 100.000 maravedis.

In 1628 bleken redenen aanwezig om op te treden tegen hen, die uit Rio de la Plata en Paraguay inboorlingen wegvoerden naar Brazilië. Te voren, in 1618, was zes jaren galeistraf bedreigd tegen gelijksoortige handelingen.

XV. **Inboorlingen.**[2]

§ 1. *Bescherming.*

Na hetgeen in de Inleiding is vermeld, zal het niet verwonderen, dat een der boeken (het zesde) bijna geheel aan de inboorlingen gewijd is, en dat Filips II zich in 1580 in dezen zin uit, dat de onderkoningen en andere hooge autoriteiten zich hun lot zullen aantrekken en verbeteren, de nadeelen die zij ondervinden herstellende, opdat zij rustig kunnen leven. De wetten die hiertoe strekken, moesten met groote nauwgezetheid worden nagekomen, en de overtreders met strengheid gestraft. Ook aan de hooge geestelijkheid richt de Koning het verzoek om hunne vaderlijke bescherming uit te strekken tot de inboorlingen als nieuwe belijders van het Christendom. Het was mede de taak der Spaansche landheeren («encomenderos»)[3] om in

[1] Zie hoofdstuk XVI.
[2] Men vergelijke hierbij hoofdstuk XXXI § 1 en § 6.
[3] Zie hoofdstuk XVI.

deze richting werkzaam te zijn, in het bijzonder er voor zorgende, dat de bekeerde inboorlingen hun grondbezit niet verloren.

Ten behoeve van inboorlingen bestonden inspecteurs, die hadden na te gaan of de voorschriften betreffende de goede behandeling werden nagekomen, ook van ambtelijke zijde. Zij werden als «protectores y defensores» aangeduid.

Wanneer zij het eerst zijn aangesteld blijkt niet; wèl, dat zij na afgeschaft te zijn, in 1589 op nieuw voorkwamen.

De keuze geschiedde door de onderkoningen en andere hoogwaardigheidsbekleeders. Te letten viel op eenigszins gevorderden leeftijd en geschiktheid om met toepassing van christelijke beginselen en nauwgezetheid te handelen volgens te verstrekken instructies. In 1591 en 1614 werd bepaald, dat zij ook moesten optreden als raadslieden in rechten. Voor deze verrichtingen was verschuldigd een hoofdelijke omslag van ½ reaal. De protectores mochten niet hun taak aan anderen overdragen en waren onafzetbaar zoolang zij hun plicht behoorlijk vervulden. Mestiezen waren niet benoembaar (1578). In 1593 werd ook in de Filipijnen de benoeming van bezoldigde protectores ingevoerd, zonder dat hiermede de opdracht aan de bisschoppen ophield. Daar en elders moesten de onderkoningen en bestuursambtenaren voor de protectores gemakkelijk toegankelijk zijn. Deze laatsten hadden van al hunne verrichtingen rapport uit te brengen aan de onderkoningen ter doorzending aan den Fiskaal van den Raad van Indië, met hunne beschouwingen ter zake.

Bij gedingen tusschen inboorlingen, werd de eene partij bijgestaan door den Fiskaal en de andere door den protector.

De geestelijken hadden telkens aan de protectores bericht te zenden, wanneer zij bemerkten dat inboorlingen in eenig opzicht slecht behandeld werden.

Spanjaarden, negers, mulatten en mestiezen mochten niet in de inlandsche vestigingen wonen, daar de inboorlingen allerlei slechte gewoonten van hen overnamen. Later, en ook in 1646, werd dit herhaald onder bijvoeging, dat het verbod gold, zelfs indien zij daartoe gronden hadden aangekocht. Alleen de mestiezen en zambaigos (kinderen van een negervader en eene indiaansche moeder) in eene inlandsche vestiging geboren, mochten bij de ouders blijven.

De verblijfduur in inlandsche vestigingen van personen, die

daar niet mochten wonen, was op hoogstens drie dagen bepaald. Het was verboden in inlandsche woningen te overnachten of te stallen, indien in de nabijheid logeergelegenheden bestonden. Zoo niet, dan moest in elk geval voor alles behoorlijk betaald worden, met vermijding van dwang en opvordering van goederen. Op overtreding waren geldboeten bedreigd.

In de nabijheid van mijnen vooral werd de vestiging van inboorlingen in dorpen wenschelijk geacht met hospitalen en al hetgeen verder noodig was voor een tevreden en gezond leven. Zoo veel mogelijk moest ook getracht worden om door goede behandeling verloop van volk en het aannemen van werkkrachten uit andere streken te vermijden. Was dit in eenig geval niet te ontgaan, dan behoorde het te geschieden van zoo nabij mogelijk en tegen behoorlijke betaling (1601).

De plaatsen van vestiging «pueblos y reducciones» mochten niet veranderd worden zonder verlof van den Koning, den onderkoning of den rechter. Was hiervoor onteigening van gronden, waterleidingen en bosschen noodig, die aan Spanjaarden toebehooren, dan moesten dezen worden schadeloos gesteld.

§ 2. *Huwelijk.*

Reeds in 1514 werd de vrijheid van mannen en vrouwen erkend om in het huwelijk te treden met wie zij willen, zelfs met Spanjaarden, geboren in het moederland of in de koloniën. Deze erkenning wordt in 1556 herhaald. In 1581 komt het verbod om jonge meisjes in het huwelijk te doen treden voordat de puberteit is ingetreden. Inboorlingen, die tot het Christendom waren overgegaan, mochten niet een tweede huwelijk sluiten voordat het eerste is ontbonden. Later werd het verbod algemeen gemaakt. Filips IV verbood in 1628 de ouders om hunne dochters tot een huwelijk te dwingen door haar tegen geld, goederen of dienstverrichtingen af te staan, zooals het gebruik was. De vrouwen werden daardoor als slavinnen beschouwd in strijd met het karakter van het huwelijk. Eene straf van 50 zweepslagen was bij overtreding bedreigd, terwijl hooger geplaatsten bovendien afdaalden tot «mazegual»(?) De gehuwde vrouw moest den man volgen naar zijne woonplaats en daar blijven totdat zij weduwe werd. Inheemsche vrouwen, met Spanjaarden gehuwd, mochten den man en de uit hun huwelijk geboren kinderen naar het moederland en naar andere koloniën

vergezellen na dienaangaande voor het hoofd van bestuur der woonplaats eene verklaring te hebben afgelegd (1524). De kinderen uit huwelijken volgden den staat des vaders. De buiten huwelijk geborenen dien der moeder, ook wanneer zij mochten beweren dat de vader een Spanjaard is.

Inboorlingen mochten naar eigen opvatting hunne kinderen bestemmen voor een bepaalden werkkring, zoolang dezen niet belastingplichtig (meerderjarig) waren.

§ 3. *Verplaatsing.*

Vertrek van de eene plaats naar de andere stond aanvankelijk vrij, tenzij hierdoor de «encomenderos» (Spaansche landheeren)[1] benadeeld werden. Later werd dergelijk vertrek bedreigd met 20 zweepslagen, terwijl de Cacique, die in het vertrek had toegestemd, 4 pesos aan de kerk moest opbrengen. Alleen bij wijze van uitzondering mochten de bestuursambtenaren wijziging van woonplaats toestaan, bijv. aan kinderen, die hunne ouders hadden verloren. Misbruik van bevoegdheid werd gestraft met drie jaren schorsing en geldboete van 500 ducaten voor de schatkist en vrome werken.

Overbrenging van inboorlingen van een warm naar een koud klimaat of omgekeerd was verboden, al bevonden die klimaten zich in hetzelfde gewest. In de Filipijnen was het tegen den wil overbrengen van het eene eiland naar het andere verboden, behoudens het geval van groote noodzakelijkheid, en dan tegen betaling voor het te verrichten werk en met goede behandeling (1574).

Het overbrengen van inboorlingen, mannen of vrouwen, naar het moederland was onvoorwaardelijk verboden, al geschiedde dit met eigen toestemming dan wel met goedvinden van de bestuurders. Overtredingen waren strafbaar met geldboete van 100.000 maravedis, te verdeelen tusschen de schatkist, den veroordeelenden rechter en den aanbrenger, alsmede onherroepelijke verbanning uit de koloniën. De kosten van het vervoer terug kwam voor rekening van de overtreders. Hadden dezen geen middelen, dan werden hun in het openbaar 100 zweepslagen toegediend. Onderkoningen en andere hoogwaardigheidsbekleeders, die in strijd met dit verbod handelden, verloren hun ambt (1528, 1543 en 1556). Het onderhoud van

[1] Zie hoofdstuk XVI.

in het moederland aangetroffen inboorlingen en hun terugvoer werden bekostigd door den Staat, indien zij uit eigen beweging waren overgekomen.

§ 4. *Onderwijs.*

Inboorlingen, die dit wenschten, konden kosteloos onderwijs ontvangen in de Spaansche taal. Dit onderwijs werd gegeven door de kosters, die ook in de dorpen van het moederland les gaven in lezen en schrijven alsmede in de Christelijke leer (1550).

Zooveel mogelijk moesten de inboorlingen een eigen gemeenschap vormen.[1] Dit behoorde door overreding en zonder dwang te geschieden (1558). Op dezelfde wijze diende gehandeld te worden om de tot het Christendom bekeerden binnen vijf jaren aan het werk te krijgen en aan geregeld bestuur te gewennen (1618). Gelijktijdig werd een vroeger besluit van 1552 hernieuwd, waarbij gelast wordt dat de inboorlingen behoorlijk gekleed moeten gaan, en ieder zich met ijver wijden moet aan zijne bezigheden. Hiertoe dient hun de noodige tijd gelaten te worden (1609).

§ 5. *Veeteelt en handel.*

De inboorlingen moesten vrijheid hebben om veeteelt en handel te drijven, zoowel op hunne eigen markten, als met Spanjaarden. Deze laatsten mogen tot bevordering van den handel niet het verkoopen van landbouwproducten of andere goederen bemoeilijken. Aanleiding tot dit voorschrift was, dat wel eens geweldpleging plaats had van de zijde der Europeesche koopers. Met hetzelfde doel was ook verboden het met opzichters deelen in de winst van den arbeid der inboorlingen.

In het belang van de veefokkerij was uit het moederland overgenomen eene instelling, met den naam «mesta» aangeduid, zijnde een vereeniging der voornaamste veehandelaren, die in afdeelingen geregeld bijeenkomsten hielden, waarbij de eigenaren van 300 of meer stukken vee de leiding hadden. De vereeniging was bevoegd bindende regelingen te maken betreffende het vee, en bij overtreding vastgestelde straffen toe te passen. Het hoofd der vereeniging voerde den titel van «alcalde».

De bouwlanden der inboorlingen mochten niet voor weideplaatsen dienen.

[1] Men raadplege hierbij hoofdstuk XXVIII.

De veeverblijven mochten zich niet bevinden binnen 1½ mijl dan wel ½ mijl, al naarmate het groot vee, dan wel klein vee betreft, van de oude vestigingen, en twee malen zooveel van de nieuwe vestigingen, op straffe van verbeurte van de verblijfplaatsen en van de helft der daarin aanwezige beesten. Overigens hadden de inboorlingen het recht om vee te dooden dat op hun land kwam.

§ 6. *Boschbouw.*

De aankap in de bosschen geschiedde volgens aangegeven regels. Waardevolle boomen mochten alleen voor 's lands dienst worden geveld. Daarentegen stond het den inboorlingen vrij op de bergen te kappen wat zij noodig hadden, met enkele plaatselijke uitzonderingen. Herbossching moest geregeld geschieden. Zekere roode houtsoort, brasil genaamd, mocht in het moederland alleen uit de koloniën worden ingevoerd.

§ 7. *Beschikking bij doode.*

De beschikking bij doode stond in de volste mate vrij. Het was allen, ook geestelijken, verboden hierop inbreuk te maken ten behoeve van de kerk, met opdracht aan de ambtenaren en de prelaten om hiertegen te waken (1580).

§ 8. *Wapens.*

Het verkoopen of anderszins verstrekken van wapens aan de inboorlingen was met geldboete van 10.000 maravedis bedreigd, en bij herhaling met het verlies der helft van alle bezittingen; zelfs kon lijfstraf worden toegepast. De wapens werden bovendien verbeurd verklaard. Alleen aan zeer voorname inboorlingen mocht door den landvoogd of andere autoriteit het bezit van eenig wapen worden toegestaan (1501 e. v.).

§ 9. *Paardrijden.*

Het verbod in 1568 afgekondigd om paard te rijden, werd in 1633 ingetrokken.

§ 10. *Bevoegdheden in verband met godsdienst.*

Het was aan de Inquisitie verboden tegen inboorlingen op te treden. Toch kon het noodig zijn ter zake van den godsdienst maatregelen te nemen. Dit was dan opgedragen aan de geestelijkheid, terwijl zij, die door toovermiddelen misdrijf plegen (hechiceros), voor den gewonen rechter betrokken werden (1575).

§ 11. *Wijn en bedwelmende dranken*[1].

Wijn mocht niet aan inboorlingen worden verkocht. Strenge maatregelen waren ook voorgeschreven tegen het gebruik van de mengsels van de maguey[2], vooral van een drank aangeduid met den naam «pulque», die aan lichaam en geest door bedwelmende eigenschappen veel nadeel toebracht en tot het plegen van strafbare handelingen en onzedelijke, heidensche gebruiken prikkelde.

In 1671 werd in Mexico het gebruik van de mengsels wettelijk geregeld ten bate van de schatkist, met dien verstande dat het aantal plaatsen waar het gebruik veroorloofd was (pulquerías) beperkt bleef tot 36, waarvan 24 voor mannen en 12 voor vrouwen.

§ 12. *Dansen en feesten.*

Openbare dansen en feesten waren alleen met toestemming van het bestuur veroorloofd, en dan niet tijdens den oogst en met inachtneming van drankmatigheid.

§ 13. *Bijzondere rechten.*

Aan de inboorlingen van Tlaxcala (Mexico), die het eerst het Christendom hadden aanvaard, werden in 1545 voorrechten toegekend; o. a. mochten zij als bestuurshoofden (gobernadores) eigen landslieden hebben, en zich onmiddellijk tot den Koning wenden, indien zij over iets te klagen hadden, terwijl het verboden was hun dienstverrichtingen op te leggen in andere landstreken.

Ook aan de bewoners van Guazalco werden bijzondere rechten toegekend.

Zij, die eischende of verwerende in rechten wilden optreden, konden dit doen zonder betaling van eenige belasting. De inheemsche gemeenten en de hoofden hadden slechts de helft te voldoen van hetgeen in het moederland te betalen zou zijn. Rechters en administratieve autoriteiten hadden hierop streng te letten.

---

[1] Men vergelijke hierbij de bepalingen over coca en añir in hoofdstuk XVII § 4.

[2] Met maguey wordt aangeduid de aloë-plant, waaruit een sap bereid werd, dat op zichzelf geen kwaad deed.

§ 14. *Toezicht van oudsten (caciques).*

Het toezicht over de inboorlingen in de plaatsen waar zij gevestigd zijn, was opgedragen aan oudsten («caciques»), die op hunne beurt onderworpen waren aan het gezag van hoofden die den titel voerden van «alcalde» en van «regidor».

De instelling van oudsten werd aangeduid met het woord «señorio» of «cacicazgo», en de erfelijkheid hiervan van vader op zoon erkend. Ontheffing was zelfs in geval van misdrijf verboden (1596). De caciques mochten zich echter niet «señores» noemen. Mestiezen waren uitgesloten. De inboorlingen waren gehouden onder hunne eigen caciques te blijven. Dezen mochten hiervan echter geen misbruik maken door het opvorderen van meisjes, en door onrechtmatige inningen, en moesten de te hunnen behoeve verrichte werkzaamheden behoorlijk betalen ter beoordeeling van de bestuurs-ambtenaren. Deze laatsten hadden ook toe te zien, dat o. a. door mijneigenaars geen dwang werd uitgeoefend op de oudsten om werklieden te leveren.

De in sommige streken oudtijds bestaan hebbende gewoonte om bij de begrafenis van oudsten, inboorlingen met dezen te begraven, werd in 1552 met nadruk verboden.

Geen oudste mocht zonder vergunning van den Koning het moederland betreden, zelfs niet met medeweten van den onderkoning.

De oudsten waren met rechtspraak over hunne onderhoorigen belast behalve in ernstige misdrijfzaken, en hadden ook te zorgen voor de verdeeling van de belastingen.

Ook de alcalde en de regidor hadden eenige rechtsmacht. Zij mochten n.l. 1 dag gevangenis en 6 of 8 zweepslagen opleggen aan hunne dorpsgenooten, die op een feestdag de mis niet bijwoonden, dan wel zich aan dronkenschap of dergelijke handelingen overgaven. De alcalde was eveneens bevoegd om bij afwezen van hoogere autoriteiten tegen de negers en mestiezen op te treden en hen voorloopig gevangen te zetten.

XVI. **Verdeeling van grond (Repartimiento) en stichting van „encomiendas".**

§ 1. *Doel der instelling.*

Deze instelling is wel een der meest in het oog vallende, vooral wegens de misbruiken die zij tengevolge had. Zij bestond reeds vóór de komst der Spanjaarden, o.a. in Peru onder

den naam van «mita», en doet eenigszins denken aan de «particuliere landerijen» op Java, al zijn ze ook in oorsprong anders.

Fernando V bepaalde in 1509, dat zoodra een landstreek onderworpen was aan het Spaansch gezag en zich Spaansche kolonisten kwamen vestigen, aan ieder hunner door den «adelantado» een zeker aantal inboorlingen behoorde te worden toegewezen, voor wier geestelijk en maatschappelijk welzijn zij te zorgen hadden, d.w.z. inwijding in de leerstellingen van het heilig Katholiek geloof, gepaard met bescherming van personen en goed tegen elke aanranding. Deze omschrijving stemt overeen met den aanvang van titel IX in boek 6 waar voormeld doel omschreven wordt als: «el bien espiritual y temporal de los indios, y su doctrina y enseñanza en los articulos y preceptos de nuestra santa fé católica, y que los encomenderos los tuviesen á su cargo y defendiesen á sus personas y haciendas, procurando que no reciban ningún agravio». Wederkeerig waren de toegewezen inboorlingen verplicht diensten te verrichten.

De kolonisten, die dergelijke opdracht verkregen, voerden den naam van «encomenderos»,[1] en hadden een eed af te leggen de hun toevertrouwde bevolking goed te zullen behandelen en zich te houden aan de verschillende plichten.

In de titels, waarbij de encomiendas werden verleend, moesten sedert 1614 vermeld worden: 1° de waarde daarvan in verband met de gewone opbrengsten, na aftrek van de verplichte uitgaven voor godsdienstonderwijs, geneeskundige hulp, belasting enz.; 2° het aantal opgezetenen; 3° het bedrag der verschuldigde belasting. Aan het hoofd der acte was te vermelden op welke wijze en sedert wanneer de encomienda vrij was gekomen.

§ 2. *Verplichtingen der encomenderos.*

Met de opdracht van zorg over een deel der bevolking ging gepaard de toewijzing (repartimiento) van een stuk grond, waarop de «encomendero» zich met die bevolking had te vestigen, (vandaar de uitdrukking «encomiendas») terwijl

[1] Van het werkwoord encomendar = opdragen.

hij met beleid had te trachten de bevolking over te halen zich in dorpen te vereenigen en kerken te bouwen. Voldeed hij niet hieraan, dan was hij verplicht aan den Staat in geld uit te keeren wat hij anders had moeten ten koste leggen aan de vervulling van zijn plicht. Bij opzettelijke tekortschieting verloor hij zijne «encomienda» en werd hij tevens verbannen.

Zoo noodig, konden twee of drie landheeren gezamenlijk den bouw van een kerk bekostigen.

De landheeren hadden ook wapens en paarden in voorraad te houden voor de verdediging van het land, meer of minder naar mate de inkomsten die zij genoten. Met geoefende troepen moesten zij te hulp komen, wanneer dit noodig bleek.

Bij afwezen hadden de landheeren te zorgen voor bekwame gemachtigden (escuderos).[1] Dergelijke gemachtigden moesten ook worden aangesteld door de voogden of curatoren van minderjarige[2] dan wel onder curateele gestelde landheeren. Op plaatsen, door de bestuursambtenaren aangeduid, moesten binnen twee jaren na de aanvaarding van de «encomienda», steenen huizen verrijzen op kosten van de landheeren.

Waren geen steenen te verkrijgen, dan konden andere materialen (argamasa en tapiería = soorten kalk) worden gebezigd. Bovendien hadden de landheeren een gemeubeld huis te onderhouden in de meest nabijgelegen hoofdstad.

Daarentegen kwam in 1618 — blijkbaar als gevolg van ingeslopen misbruiken — het verbod aan de landheeren om binnen hunne «encomiendas» een huis of buhío[3] te hebben, al was het ook onder den naam van magazijn, en met de uitgesproken bedoeling om dit bij overlijden of dadelijk aan de inboorlingen te schenken. Het gebouwde werd verbeurd verklaard ten bate van de inboorlingen en van de schatkist. Ook het overnachten in de «encomienda» voor meer dan één nacht was verboden. Dezelfde voorschriften golden voor de echtgenooten, ouders, kinderen, verwanten, dienaren en gasten der landheeren, alsmede in het algemeen voor mestiezen, mulatten, negers en slaven. Bovendien was elke aanraking tusschen negers en opgezetenen verboden, daar de laatsten vele verkeerde gewoonten van de eersten overnamen.

[1] Letterlijk: schildknapen.
[2] De minderjarigheid liep tot bereiking van den 25 jarigen leeftijd.
[3] Algemeene benaming voor verblijfplaatsen van licht materiaal.

De landheeren mochten ook geen werkplaatsen of veefokkerijen houden in of nabij hun land. Verbodsbepalingen betreffen verder het in huis nemen van vrouwelijke opgezetenen van het land, al geschiedde dit tegen betaling, op straffe van 100 goud-pesos. Ook het zich bemoeien met of het tegengaan van huwelijken onder de opgezetenen, was strafbaar met het verlies van het heerlijk recht.

Bij voorgenomen huwelijken tusschen opgezetenen van hetzelfde land (dan wel uit hetzelfde huis) hadden de geestelijken vooraf na te gaan of de echtgenooten uit volkomen vrijen wil handelden.

Opgezetenen mochten niet verhuurd of in pand gegeven worden op straffe van verlies der «encomienda» en eene geldboete van 50.000 maravedis, noch ook in een ander gewest werkzaam zijn.

De landheeren mochten zich niet uit het gewest van hun land verwijderen zonder verlof van het bestuur. Dit verlof mocht slechts voor korten tijd verleend worden onder verplichting om een plaatsvervanger te stellen. Was hun terugkeer noodzakelijk, en voldeden zij niet binnen vier maanden hieraan, dan verbeurden zij hun recht. De rechter was bevoegd verleende verloven in te trekken. Verlof naar Spanje mocht slechts bij hooge uitzondering worden verleend. Een dezer uitzonderingen was het afhalen van eene in Europa achtergebleven echtgenoote. Voor ongehuwde encomenderos was het plichtmatig binnen drie jaren een huwelijk aan te gaan, behoudens gevorderden leeftijd of eenige andere geldige reden.

De landheeren mochten geen ambten vervullen buiten de plaatsen waar zij verblijf hadden te houden. Sommige ambten waren hun ontzegd.

Aan sommige landheeren met groote encomiendas was de verplichting opgelegd om jaargelden van ten hoogste 2000 pesos op te brengen, bestemd voor verdienstelijke personen die geen encomienda hadden.

Inkomsten van opengevallen encomiendas konden worden aangewend ten bate van behoeftigen en vrome werken.

Indien de encomenderos intendanten (calzirques of mayordomos) wilden aanstellen, hadden zij de voorafgaande goedkeuring noodig van het betrokken bestuurshoofd, en werd hanzakelijke zekerheidstelling voor eventueele onrechtmatige handelingen vereischt. Er moest n.l. streng gewaakt worden dat

alleen diegenen gekozen werden, die den inboorlingen een goed hart toedroegen.

§ 3. *Erfopvolging.*

Bij het overlijden van een landheer, werd hij krachtens bevel van den landvoogd door den oudsten wettigen zoon opgevolgd met gelijke rechten en verplichtingen als de vader had. Was deze zoon minderjarig, dan kwam het beheer aan een vertegenwoordiger.

Wilde de oudste zoon het land niet aanvaarden, of werd dit verhinderd doordien hij zelf reeds een land had, of om eenige andere reden, dan kwam het land aan den tweeden zoon, en zoo vervolgens. Bestonden er geen zoons, dan was de oudste dochter aan de beurt, dan wel bij weigering of verhindering de tweede dochter, en zoo vervolgens.

Waren er geen kinderen, dan werd de weduwe opvolgster, met dien verstande dat na een tweede huwelijk de nieuwe echtgenoot optrad. In beide gevallen moest het huwelijk minstens zes maanden te voren gesloten zijn. Blijkbaar om een huwelijk ad hoc te vermijden.

Gedurende een aantal jaren gold de bepaling, dat alleen de oudste zoon mocht opvolgen, met de verplichting om zijne broers en zusters te onderhouden, en ook zijne moeder totdat zij hertrouwde. Was de oudste zoon te voren overleden, dan kwam diens zoon of kleinzoon, en indien dezen er niet waren, diens dochter of kleindochter, in het genot van het land. Eerst hierna de tweede zoon van den vroegeren landheer.

Toen later ook een der dochters werd toegelaten tot de opvolging, rustte op haar de plicht binnen het jaar te huwen, indien zij huwbaar was, en anders dadelijk na het intreden van de huwbaarheid. Zij had overigens ook hare zusters en hare moeder te onderhouden.

Bij een huwelijk tusschen personen, die ieder een land hadden, moest gekozen worden tusschen de twee landen. Was het recht op het gekozen land beperkt tot het leven van de vrouw, en kon het recht op het andere land nog op een later geslacht overgaan, dan eindigde het recht van den man, ook bij vooroverlijden van de vrouw, eerst bij diens dood. Stierf de man vooraf, dan bleef de vrouw in het genot tot haar dood. Waren er kinderen uit het tweede huwelijk van de vrouw, dan kon aan dezen verlenging van het recht worden toegestaan.

De overgang op een volgend geslacht ging steeds ipso jure, behoudens verwerping binnen 15 dan wel 35 dagen naar mate de afstand der woonplaats. Stierf de opvolger binnen dezen termijn zonder verklaring van aanvaarding of verwerping, dan verviel het recht aan den Staat. Voordat zes maanden na de aanvaarding verloopen waren, had de nieuwe verkrijger te zorgen dat hij van den landvoogd een nieuwen titel verkreeg, op verbeurte van de reeds verkregen vruchten. Afstand van het recht op de vruchten als huwelijksgift ten behoeve van een zoon of dochter, was met toestemming van het bestuur veroorloofd.

In Mexico (Nueva España) mocht het recht gedurende vier geslachten behouden worden, mits niet later verkregen dan het jaar 1607, ter voorkoming van verarming der nakomelingen van verdienstelijke grondleggers der kolonie. De overgang van het tweede op het derde, en van het derde op het vierde geslacht, geschiedde op dezelfde wijze als van het eerste op het tweede.

Overigens gold het recht slechts voor twee geslachten (voor twee «levens»). Daarna openvallende encomiendas werden door de onderkoningen toegewezen aan Spanjaarden, die zich verdienstelijk hadden gemaakt; ook nog in 1655.

Bij overlijden van opgezetenen, mochten de landheeren zich niets van de nalatenschappen toeëigenen, al waren er geen erfgenamen. In dit laatste geval, kwamen de nalatenschappen aan het inheemsche gemeenschapsverband waartoe de overledenen behoorden, voor zooveel noodig om verschuldigde belastingen te betalen, en anders aan de koninklijke schatkist (patrimonio real).

§ 4. *Beperkingen.*

Onderkoningen, geestelijken, geestelijke instellingen, ambtenaren en vreemdelingen mochten reeds in 1530 geen encomenderos zijn. Later werden uitzonderingen gemaakt voor enkele categoriën van ambtenaren.

Bij vertrek naar het moederland van Spanjaarden mochten zij hunne rechten noch door schenking of verkoop, noch op eenigerlei andere wijze aan anderen overdragen. Door het vertrek verviel hun recht, en mocht hierover ten behoeve van een nieuwen encomendero worden beschikt door den onderkoning.

Niemand mocht encomendero zijn over twee stukken

grond; wèl mocht in bijzondere gevallen een stuk vergroot worden. Het eigenmachtig verdeelen van een «encomienda» onder verschillende personen, met vaststelling voor elk deel van de daartoe behoorende bevolking, was in geen enkel geval veroorloofd. Overtreding was bedreigd met onherroepelijk verlies van recht, terwijl ook latere verkrijging van een encomienda voor den overtreder uitgesloten was.

Sedert 1618 was de wetgever er op uit de encomiendas zoodanig te beperken, dat niet meer dan een bepaald aantal opgezetenen daarop aanwezig mocht zijn, en wel afwisselend van 30 tot 12.

In 1625 werd bepaald, dat alleen door tusschenkomst van den Raad van Indië nieuwe encomiendas mochten worden verleend.

Opgezetenen van de eene encomienda mochten niet te werk gesteld worden in eene andere noch door de encomenderos, noch op staatsgezag.

Elke encomienda was sedert 1627 ⅛ van de inkomsten in natura aan de schatkist verschuldigd.

Tusschen 1608 en 1622, en ook later tot 1646, werden de encomiendas aan herziening onderworpen, en het verkrijgen van nieuwe titels door tusschenkomst van den Raad van Indië verplicht gesteld.

§ 5. *Verplichtingen der opgezetenen.*

Over de soort diensten der opgezetenen aan den encomendero verschuldigd, vindt men aanvankelijk geen voorschriften. Aan het ingeslopen misbruik om telkens andere opdrachten te geven, trachtte de wetgever een einde te maken door den last tot het vooraf vaststellen van soort en maat van het te verrichten werk, terwijl tevens verboden werd het doen samenwerken van vrouwen in aangewezen huizen, waar zij weleens lastig gevallen werden. Veel schijnt dit niet gebaat te hebben, want in 1612 wordt in korte en duidelijke woorden afgekondigd, dat diensten ten behoeve der landheeren niet meer mogen worden gevorderd. Het vermoeden schijnt gerechtvaardigd, dat opzettelijk in den aanvang alles op losse schroeven was gelaten, en dat als gevolg hiervan vergaande misbruiken ontstonden, die ten slotte tot een algemeen verbod voerden. De kracht hiervan zal wel niet heel sterk zijn geweest, want in 1633 volgde een hernieuwd verbod van Filips IV.

Uit een volgend hoofdstuk zal trouwens blijken, dat het begrip diensten, ook overigens, zeer onbestemd was.

Behalve de persoonlijke diensten, waren ook belastingen verschuldigd zoowel aan den Staat als aan de encomenderos. Deze belastingen konden worden opgebracht in geld dan wel in landbouwproducten (graan, maïs, tapioca, specerijen, vruchten, groenten, enz.) en verder in kippen, visch, katoen en kleedingstukken, waartoe bijzondere aanslagen moesten plaats hebben, waaraan ook de encomenderos gebonden waren; ook in goud en zilver, dat vooraf gemerkt moest worden nadat de waarde was vastgesteld.

Het deel der belasting voor de kerken bestemd, moest afzonderlijk beheerd worden.

Het verschuldigde moest in het eigen dorp worden geïnd. Het elders betalen of inleveren was verboden, evenals het leveren van maïs ten behoeve van hoogwaardigheidsbekleeders, zooals vroeger gebruikelijk was (1631).

In geval van zware ziekten was ontheffing dan wel vermindering van belasting voorgeschreven. Hierop mocht later niet worden teruggekomen.

Behoudens bijzondere voorvallen was de aanslag voor drie jaren geldig.

XVII. **Persoonlijke diensten en mijnarbeid.**

§ 1. *Vrijwillige en gedwongen diensten.*

Op dit gebied heerscht veel onzekerheid en verwarring. Blijkbaar waren de diensten, in den aanvang van de inboorlingen geëischt, zeer zwaar[1], en bleek het noodzakelijk hierin beperking te brengen. De indruk dien de lezing der onderscheidene voorschriften geven is echter, dat de machthebbenden niet op afdoende wijze ingrepen, doch in veelheid van woorden een kracht trachtten te leggen, die de lezers er moeilijk in konden vinden. Er is ook voortdurend dooreenmenging van vrijwillige diensten ten behoeve van particulieren, waaromtrent bepaald

[1] De verplichting der inheemsche bevolking in sommige gebiedsdeelen onder haar eigen hoofden vóór de komst der Spanjaarden om gemeenschappelijk aangewezen stukken grond te bewerken, met boomen te beplanten en ander werk te verrichten ten algemeenen nutte, werd aangeduid met het woord milpa.

wordt dat zij behoorlijk betaald moeten worden, met inbegrip van den tijd van heen en weer gaan, en het verbod aan particulieren om diensten en leveringen te vorderen. Dan komen er weder enkele gevallen waarin het vorderen van diensten wordt toegestaan tegen vastgestelde betaling, bijv. het vervoer van aangewezen landsdienaren in draagstoelen. Vervolgens is ook weer sprake van diensten waarbij het openbaar belang min of meer betrokken is, zooals o. m. voor de ontginning van mijnen, waartoe inboorlingen van overheidswege werden aangewezen, en waarbij groote beperking en voorkoming van misbruik op den voorgrond stonden.

In 1609 vindt men voorschriften voor de Filipijnen, welker hoofdbeginselen zijn, dat alleen dan diensten gevorderd mogen worden, wanneer de omstandigheden dit noodzakelijk maken, hetgeen dan geschieden moet tegen betaling en met inachtneming van voorwaarden door het bestuur vast te stellen in het belang der gezondheid.

De andere diensten, in het algemeen belang ten behoeve van wijnbouw, olieproductie, parelvisscherij, logeergelegenheden, wegen, veeteelt, werkplaatsen enz., mogen alleen gevorderd worden in de gevallen uitdrukkelijk toegestaan (1609).

In het algemeen blijven de inboorlingen vrij voor deze diensten dag- of weekbetaling te eischen. Overschrijden zij hierbij echter redelijke grenzen, dan wordt het verschuldigde vastgesteld door de overheid. Betaling in wijn, honig, enz. was verboden. Ten aanzien van de diensten voor de logeergelegenheden en wegen moest de grootst mogelijke beperking in acht worden genomen. Voor de bediening in de logeergelegenheden (p a s a n g r a h a n s zou men in Indië zeggen) mochten geen vrouwen gebezigd worden, dan vergezeld van hare mannen, vaders of broeders. De verplichting in de logeergelegenheden bestond hierin, dat aan de gasten brood, wijn en vleesch verstrekt werd en aan hunne trekdieren maïs; alles tegen betaling.

De diensten voor wijnbouw en olieproductie golden niet altijd als te bezwarend voor de inboorlingen.

Het werken in fabrieken en werkplaatsen van linnen, wol, zijde, katoen, suiker[1] en andere voortbrengselen was sedert 1595 overal verboden — zelfs bij wijze van straf — ook al werd het

[1] Later werd den mannen toegestaan in de suikerriettuinen bij het snijden en vervoeren behulpzaam te zijn.

bedrijf door Spanjaarden gezamenlijk met inboorlingen gedreven. De fabrikanten mochten beschikken over negers of ander werkvolk, maar niet over inboorlingen, zelfs niet wanneer dezen zich vrijwillig aanmeldden. Het was overigens verboden om te trachten hen hiertoe over te halen door tusschenkomst van hunne hoofden (caciques) of op welke andere wijze ook. Alleen in werkplaatsen, die uitsluitend door inboorlingen gedreven werden, zonder medewerking op eenigerlei wijze van Spanjaarden, mochten zij elkander over en weder bijstaan.

Zware geldboeten en andere straffen waren tegen overtredingen bedreigd. Ook de ambtenaren, die overtredingen door de vingers zien, zijn strafbaar, evenals de rechters, die de voorschriften niet streng toepassen.

§ 2. *Diensten van vrouwen en minderjarigen.*

Vrouwen en minderjarige kinderen waren niet tot gedwongen arbeid verplicht (1609). De laatsten mochten met toestemming van hunne ouders veehoeders zijn, en ontvingen dan als wekelijksch loon 2½ reaal benevens voeding en kleeding. Zij konden ook met vrijen wil leerjongens worden in fabrieken.

In het algemeen was taakwerk toegestaan, maar de werklieden mochten zich niet voor langer dan één jaar verbinden.

Vrouwen mochten zich niet verhuren voor werk in huizen van Spanjaarden, tenzij de man in hetzelfde huis werkzaam was. Ongehuwde meisjes evenmin zonder toestemming van hare ouders, en alleen indien zij in haar eigen vestiging bleven. Huwde een meisje terwijl haar dienstverband nog liep, dan mocht zij blijven waar zij was, maar aan haar man moest worden toegestaan te slapen in het huis waar zij diende.

Inboorlingen, belast met de bewaring van huis en goed van Spanjaarden, waren niet verantwoordelijk voor diefstal, indien deze geschiedde buiten hunne schuld of onachtzaamheid. Dit gold ook voor veehoeders.

Dienstboden mochten niet gedurende hun diensttijd aan anderen worden afgestaan.

§ 3. *Land- en mijnbouwdiensten.*

Zij, die gedwongen of vrijwillig werkzaam waren bij den landbouw, dan wel in mijnen, moesten gelegenheid hebben om in eigen huis of elders naar eigen verkiezing te slapen. In elk

geval moest gezorgd worden voor behoorlijk nachtverblijf. Bij ziekte was verpleging voorgeschreven. Het doen hooren van de mis en het bevorderen van een christelijken levenswandel eveneens. Dit gold mede voor dienstboden.

Het toekennen van een aandeel in de opbrengsten aan de mayordomos (opzichters), vroeger toegestaan, werd in 1609 verboden.

§ 4. *Diensten bij de teelt van coca en añir.*

Bijzondere bepalingen golden voor de diensten bij de teelt van coca en añir [1] in Peru.

In 1569 overwoog Filips II eensdeels, dat de inboorlingen van de coca misbruik maakten bij hunnen afgodendienst en hieruit voortvloeiende toovenarij en bijgeloof, meenende dat het inslikken van coca hunne lichaamskracht bij het werk verhoogde, wat slechts een inblazing van den duivel was; anderdeels, dat velen ziek werden en stierven, omdat in de streken voor den aanplant geschikt, hitte en vocht heerschten. Hij beval daarom groote zorg voor de gezondheid, en droeg aan de geestelijkheid op om met kracht de verderfelijke opvattingen te bestrijden. Vier jaren later kwam eene uitvoerige regeling ter zake, waaruit o.a. blijkt dat de coca veel gebruikt werd door de arbeiders in de zilvermijnen, blijkbaar met dezelfde bedoeling als opium. De taak der arbeiders op de coca-aanplantingen werd vastgesteld. Zoo ook de contractsduur (hoogstens voor één oogst- en afwerkingstijd), de verblijfplaatsen, de kleeding, de voeding, de geneeskundige behandeling en ziekenverzorging, het loon, de coca-verkoop, de zorg voor de vrouwen, het hooren van de mis; alles met boetebedreiging bij overtreding.

In 1563 was reeds voor Guatemala bepaald, dat bij den aanplant van añir geen inboorlingen mochten worden gebezigd dan met eigen goedvinden.

§ 5. *Mijnarbeid.* [2]

Titel XV behandelt den mijnarbeid. Veel van de juist medegedeelde voorschriften vindt men hier terug. Tevens blijkt,

[1] Planten met verdoovende kracht. De cocabladeren werden o.a. bestreken met de asch van cheropodium quinoa en door de inboorlingen gekauwd evenals de sirih in Indië. Men vergelijke hierbij § 11 in hoofdstuk XV bl. 121.

[2] Men vergelijke hierbij hoofdstuk XXV.

dat het werken in de mijnen, die de winning van goud, zilver en bekwikzilver beoogden, ten deele verplicht was, doch steeds tegen betaling geschiedde. Het recht op toewijzing van inboorlingen voor den mijnarbeid was afgebakend, zoowel wat betreft het aantal, als hetgeen van hen geëischt mocht worden. In het bijzonder mocht op de arbeiders niet worden verhaald het werk van overledenen, gevluchten en afwezigen. In alle opzichten moest rechtvaardigheid op den voorgrond staan, met inachtneming van gegeven voorschriften. Zij, die zonder mijnen te hebben, zich werkvolk lieten toewijzen, werden gestraft met verbeurdverklaring van hunne bezittingen en verbanning. Het toewijzen was overigens niet toegestaan voor weinig opbrengende mijnen, en de arbeiders mochten zich niet afkoopen.

Bij het einde van elke week moesten de arbeiders hun loon ontvangen, zoowel de toegewezenen als de vrijen. Den Zondag hadden zij vrij, met dien verstande dat voor hun zieleheil gezorgd werd. Ook in de ziekenzorg was voorzien.

Op gevaarlijke plaatsen in de mijnen mochten alleen vrijwilligers werken. Waren dezen niet te verkrijgen, dan konden arbeiders worden aangewezen met gunstiger voorwaarden dan anders gebruikelijk. Het leegpompen der mijnen werd als een zwaar werk beschouwd, waarvoor geen inboorlingen, doch alleen negers en van elders ingevoerden mochten worden gebruikt.

De werktijd, ook van de toegewezenen, werd berekend met inbegrip van het heen en weergaan, hoogstens vijf mijlen daags. In het belang van de niet in de nabijheid wonenden, werden in 1609 voorschriften gegeven betreffende het stichten van nederzettingen met inbegrip van ziekenhuizen.

§ 6. *Beperkingen.*

In 1622 maakte Filips IV voor Chili een einde aan allen gedwongen arbeid, onverschillig op welke wijze het recht hierop verkregen was, met dien verstande, dat de verschuldigde belasting in geld door persoonlijken arbeid gekweten mocht worden.

Het duurde echter niet lang, of men keerde tot het vroegere stelsel terug, al was het ook met meer beperkingen, vooral wat betreft den tijdsduur, welke bepaald werd op 207 dagen 's jaars, d. w. z. 9 maanden van 23 dagen, zoodat drie maanden vrij bleven voor eigen landbouw tusschen de 12 van het jaar in.

Inboorlingen behoorende tot landbouw-ondernemingen hadden

slechts 160 werkdagen. Zij, die in de steden woonden, gewoonlijk in den krijg gevangen genomen, kregen voor huiswerk van 7 tot 16 pesos 's jaars; voor bijzondere werkzaamheden bepaalde de overheid (de corregidor) het meerdere.

Ook voor de inboorlingen van Tucumán, Paraguay en Rio de la Plata bestonden afzonderlijke voorschriften, alle van 1618 (Filips III), waarvan alleen aandacht trekt het verbod om vrouwen met een eigen zoogend kind als minnen te gebruiken voor Spaansche kinderen.

XVIII. **Bestuur in het moederland: de Koning en de Koninklijke Raad van Indië (Consejo Real de las Indias).**

Het opperbestuur berustte bij den Koning, die hierin bijgestaan werd door den Koninklijken Raad van Indië (Consejo Real de las Indias), in 1542 door Karel I (V) ingesteld.

Aanvankelijk zetelde dit lichaam in de Koninklijke residentie; later werd het overgebracht naar Sevilla, omdat scheepvaart en handel met de overzeesche gewesten in deze stad hun aangewezen middelpunt hadden. Slechts ten deele ook Cadix met de dicht daarbij gelegen havenplaats Sanlúcar, met uitsluiting van alle andere havens.

§ 1. *Samenstelling van den Raad van Indië.*

De Raad was samengesteld uit een voorzitter, als hoedanig werd aangewezen de Groot-Kanselier (Gran Chanciller de las Indias), die als zegelbewaarder des Konings het recht had de uitgaande stukken van het Koninklijk zegel te voorzien;[1] een afwisselend aantal leden, aanvankelijk acht, een Fiscal en twee secretarissen, alsmede een plaatsvervangend voorzitter. Deze allen moesten zijn: van adel en onberispelijke afkomst, godvreezend, en in kennis en gedrag uitmuntend. Verder waren er drie verslaggevers (relatores) en in het bijzonder voor rechtzaken een griffier (escribano de Cámara de justicia); vier rekenplichtigen met een algemeenen kashouder; en eenige andere ambtenaren, die men in § 2 vermeld vindt. Ook was een

[1] Bij het in ontvangst nemen van het Koninklijk zegel moesten bepaalde eerbewijzen worden gegeven. Het bewaren en verzorgen van het zegel moest ook op eerbiedige wijze geschieden. Bij het ontvangen van nieuwe zegels werden de oude versmolten ten bate der schatkist.

kapelaan aangewezen om de mis te bedienen bij het samenkomen van den Raad.

Jaarlijks benoemde de voorzitter een der leden tot inspecteur van het personeel, en een ander tot superintendent der rekenplichtigen.

Allen waren tot geheimhouding verplicht. Zij mochten geen geschenken, van welken aard ook, aannemen, noch aanbevelingen of andere gunsten verleenen. In zaken waarin verwanten betrokken waren, hadden zij zich te onthouden.

§ 2. *Werkkring van den Raad van Indië.*[1]

De werkkring van den Raad was: den Koning ter zijde te staan in het behoorlijk bestuur en beheer der koloniën.

Onder Filips III en Filips IV zijn de bevoegdheden van den Raad breeder omschreven als bevattende de hoogste rechtspraak en het toezicht op de rechtspraak in het algemeen, de zorg voor een goed beheer, het vaststellen van wettelijke voorschriften in overleg met den Koning en de goedkeuring van bepalingen der koloniale autoriteiten. Evenals aan den Raad van Kastilië en aan andere Koninklijke Raden, was den Raad van Indië gehoorzaamheid verschuldigd. Ten aanzien van de koloniën was echter aan de andere autoriteiten elke bevoegdheid ontnomen. Ook aan de kerkelijke rechtsmacht in het Rijk in Europa, was elke inbreuk op den werkkring van den Raad verboden, wanneer het personen gold in de koloniën gevestigd, al bevonden zij zich tijdelijk in het moederland.

Het geval deed zich in 1651 voor, dat een landsdienaar, die als inwoner van Panamá door den Raad vervolgd werd, en zonder verlof in het moederland was aangekomen, zich in een klooster terugtrok. Op last van den Raad werd hij daaruit verwijderd. De kerkelijke rechter vorderde toen, dat hij aan de kerk zou worden teruggegeven, welke vordering gesteund werd door den Raad van Kastilië. Filips IV besliste echter, dat de Raad van Indië in deze uitsluitend bevoegd was, al bevond de delinquent zich in het moederland.

De Raad moest elken werkdag vergaderen met minstens drie leden. Drie dagen der week, gedurende drie uren des morgens, en drie dagen bovendien twee uren 's middags. Voor zaken van oorlog was eene afzonderlijke afdeeling, die twee malen 's weeks

[1] Men raadplege hierbij hoofdstuk XXIV.

bijeenkwam (bl. 160). Van al het verhandelde werd aanteekening gehouden in een daartoe bestemd boek; ook van de briefwisseling met de onderkoningen en andere koloniale autoriteiten, alsmede van alle belangrijke stukken.

Vóór alles had de Raad zijne aandacht te wijden aan de verspreiding van het Katholiek geloof onder de inboorlingen der koloniën, in verband waarmede te zorgen viel voor een voldoend aantal geestelijken. Tevens was den Raad echter op het hart gedrukt om alles te voorkomen wat den inboorlingen nadeel zou kunnen doen.

In gewichtige zaken had de geheele Raad te beslissen; in andere kon de afdoening geschieden in afdeelingen («salas») van minstens drie leden. Tot eerstbedoelde zaken werden gerekend die van bestuur, wetgeving, rechtspraak, en oprichting van kerken; verder hetgeen de voorzitter daartoe meende te moeten brengen.

De beslissingen werden in het algemeen genomen bij meerderheid van stemmen. Bij staking van stemmen had men in te winnen het oordeel van de leden die bij de stemming niet tegenwoordig waren geweest. Staakten wederom de stemmen, dan werd de beslissing van den Koning ingeroepen. Voor het aannemen van nieuwe en het wijzigen van bestaande wetten, werd $\frac{2}{3}$ der stemmen vereischt.

Voor de afkondiging der wettelijke bepalingen had de Raad te zorgen, behoudens de gevallen waarin geheimhouding geraden voorkwam. Ook voor de nakoming had de Raad te waken met recht tot bestraffing van overtredingen. Verder voor de tijdige afvaart en het onderhoud van de vloot en van de koopvaardijschepen, alsmede voor de regeling van averijkosten (avería).[1]

Aan den Raad van Indië kwam reeds in 1577 het recht toe om inspecties (visitas) te doen plaats hebben met voorkennis van den Koning, die den inspecteur had aan te wijzen (bl. 159). Deze inspecties, voor welke verschillende voorschriften zijn gegeven, betroffen o.a. de Casa de Contratación te Sevilla benevens andere autoriteiten in het moederland en in de koloniën. Een ieder was verplicht om de verlangde inlichtingen op de meest volledige wijze te geven. Bleef men hierbij in gebreke, dan kon de inspecteur in naam van den Koning straffen opleggen.

Zeer wordt aangedrongen op de juiste voordracht van personen, die geroepen zullen zijn in geestelijke en burgerlijke

[1] Zie hoofdstuk XII.

betrekkingen op te treden, dan wel voor bevordering in aanmerking komen, met voorkeurverleening aan hen die reeds in de koloniën gediend hebben. De voordrachten moesten volledig toegelicht zijn, en voor belangrijke ambten een drietal personen bevatten.

De benoeming tot de meest belangrijke ambten, zooals die van landvoogd en van de leden der hoogste rechterlijke colleges berustte bij den Koning op voordracht van den Raad van Indië; die tot minder aanzienlijke betrekkingen bij den betrokken landvoogd onder nadere goedkeuring van den Koning. Deze nadere goedkeuring was sedert 1610 voor de Filipijnen geen vereischte. Voorschrift was om vooral te letten op de verdienstelijke personen; in het bijzonder ook op de militairen, die voor eene onderscheiding in aanmerking kwamen. Daarentegen moest gewaakt worden tegen het bevoorrechten van verwanten en van personen, tegenover wie de machthebbenden verplichtingen hadden. Vreemdelingen mochten niet in aanmerking komen.

Voorstellen tot het toekennen van onderscheidingen, behoorden uit te gaan van het geheele College met inachtneming van daartoe dienende voorschriften.

Zooveel mogelijk had de Raad zich te onthouden van inmenging in niet tot zijne bevoegdheid behoorende rechtszaken. Alleen indien een zeer dringende aanleiding hiertoe bestond (si se ofreciere algún negocio grave y de calidad) kon een Koninklijk besluit tot inmenging worden uitgelokt. Bijzondere voorschriften golden dan. O.a. kon de Raad aangevuld worden met leden uit den Raad van Kastilië of andere staatscolleges.

Van 's Raadsarchief berustte een sleutel bij een der leden en een ander bij den oudsten secretaris. De meer dan tien jaren oude registers behoorden in het archief van Simancas[1] te worden opgeborgen.

De Fiskaal van den Raad was belast met de rechtszaken, de zorg voor het regelmatig beheer der financiën en de toepassing der voorschriften voor de goede behandeling der inboorlingen. Het tweede onderwerp sloot in zich het toezicht op het personeel van de Casa de Contratación te Sevilla. De Fiskaal had hetzelfde inkomen als de leden van den Raad, en volgde in rang onmiddellijk op hen.

[1] Dit archief bevindt zich in een oud kasteel van middeleeuwschen aanblik, waar Filips II een bijzondere bergplaats had voor zijne geheime stukken. Het ligt op eenigen afstand van Valladolid, de oude hoofdstad van Spanje.

Aangaande de twee secretarissen, die in rang op den Fiskaal volgen, zijn tal van voorschriften gegeven, o.a. dit, dat zij jaarlijks alle stukken, die niet dagelijks benoodigd waren, naar het archief van Simancas moesten opzenden in overleg met den Raad.

Voor den algemeenen schatbewaarder-ontvanger van den Raad (tesorero general-receptor) zijn een aantal voorschriften gemaakt. Hetzelfde geldt van de andere aan den Raad verbonden ambtenaren als de aguacil mayor (hoofd der politie); de relatores (verslaggevers); den escribano (griffier); de contadores (vier), die de juistheid der comptabele stukken hadden vast te stellen; de coronista mayor, die niet alleen de politieke geschiedenis had te boek te stellen, maar ook hetgeen betrekking heeft op ethnographie, natuurwetenschappen, oudheidkunde enz. Een der raadsleden was als commissaris met het toezicht belast, en jaarlijks werd ⅓ van het inkomen ingehouden totdat de commissaris verklaard had tevreden te zijn over den verrichten arbeid. Het te boek gestelde kon ook openbaar gemaakt worden, indien het hiervoor geschikt werd geoordeeld. Eindelijk de cosmógrafo, die niet alleen had te bestudeeren en te beschrijven hetgeen samenhangt met aardrijkskunde, astronomie, cosmographie en scheepvaart, maar tevens hierover lezingen moest houden.

Met het bestuur in het moederland hangt zeer nauw samen de Casa de Contratación en de hiermede verbonden instellingen te Sevilla. In hoofdstukken XIX—XXI vindt men hierover gehandeld.

XIX. Casa de Contratación de las Indias [1].

§ 1. *Samenstelling en werkkring.*

Door de Reyes Católicos in 1503 te Sevilla opgericht tot bevordering van scheepvaart en handel tusschen het moederland en de koloniën, maar vooral ook tot het houden van toezicht op dien handel, werd aan de Casa de Contratación toegewezen het oude paleis (Alcazar) der Moorsche koningen, met de noodige

[1] Het gelukt mij niet eene bevredigende vertaling van deze benaming te geven. Koloniaal Contractshuis beantwoordt niet aan de zeer samengestelde bevoegdheden der instelling.

Het is ook ondoenlijk om alle ambten met Nederlandsche woorden weer te geven, omdat de ambtsverrichtingen dikwijls in elkander grijpen.

woonhuizen[1] voor de hoofdpersonen. Dezen bestonden uit een voorzitter en zes leden, van wie drie jueces oficiales genaamd, onderscheiden in tesorero, contador en factor, en drie aangeduid als jueces letrados de número. Verder was er een Fiscal, benevens een uitgebreid personeel, ondergeschikt aan de juist genoemden.

De benaming van jueces, hetgeen eigenlijk rechters beteekent, hield verband met het feit, dat het College ook bemoeienis had met rechtspraak, al was deze dan in het bijzonder opgedragen aan de letrados (juristen).

Dagelijks moest vóór den aanvang der werkzaamheden de mis gelezen worden door een daartoe opzettelijk aangestelden geestelijke in een kapel van het paleis. Daar hadden ook de missen plaats voor in de koloniën overleden staatsdienaren.

In bijeenkomsten van den voorzitter, de zes leden en den Fiskaal werden de voornaamste zaken behandeld. De rechtszaken bleven voor de jueces letrados.

Allen moesten dagelijks gedurende drie uren voor het werk beschikbaar zijn, en wel van 7 tot 10 uur, dan wel van 8 tot 11 uur, naar gelang van de jaargetijden. Drie malen 's weeks moesten zij ook 's middags om 3 of 5 uur tegenwoordig zijn, zoolang blijvende als noodig was voor de afdoening van zaken. Behoudens bijzondere opdracht van het College, mocht geen der leden op eigen gezag eenige beslissing nemen. Er werd aanteekening gehouden van elke afwezigheid, waarvan de gegrondheid moest blijken, daar anders het traktement over de dagen van afwezig zijn werd ingehouden.

Voor de inrichting der vergaderzaal waren zekere eischen gesteld, o. a. tot aanduiding van de plaats voor autoriteiten, die op bijzondere onderscheiding recht hadden, bijv. de leden der Universidad de los mareantes[2], aan wier verzoek om advies zoo spoedig mogelijk moest worden voldaan.

De voornaamste bezigheid der Casa de Contratación bestond in de zorg voor alles wat betrekking had op de scheepvaart, het verkeer en den handel met de koloniën, alsmede op het bestuur aldaar, waaromtrent aan de Regeering berichten en adviezen moesten worden gegeven.

---

[1] Bij gebreke van een woonhuis werd eene vergoeding genoten van 8000 dukaten 's jaars.

[2] Zie hoofdstuk XXI.

De Casa de Contratación was ook belast met de rechtspraak betreffende alles wat op de reizen tusschen moederland en koloniën geschiedde, zoowel burgerrechtelijk als strafrechtelijk; ook wat aanging slechte zeemanschap en bedriegelijke handelingen ten aanzien van schip en lading.

Gold het misdrijven waartegen de doodstraf dan wel eenige verminkende straf bedreigd was, dan was de berechting opgedragen aan de jueces letrados. De gewone rechter was alleen dan bevoegd, wanneer het rechtsgedingen betrof tusschen personen buiten den staatsdienst, en wanneer partijen de voorkeur gaven aan diens beslissing.

In zeezaken waarin vele personen gelijktijdig betrokken waren, was de Casa de Contratación bevoegd tot eene waarde van 600.000 maravedis, en indien partijen er in bewilligden, ook daarboven. Er stond dan hooger beroep open op den Raad van Indië, met dien verstande dat de eerste uitspraak dadelijk kon worden ten uitvoer gelegd, behoudens zekerheidstelling voor het geval van tenietdoening van het eerste vonnis. Appel op den gewonen rechter was uitgesloten.

De Casa de Contratación was belast met de zorg, dat de uit de koloniën aangebrachte brieven en stukken voor den Koning onmiddellijk in ontvangst genomen en doorgezonden werden. Ook moest zij waken tegen schending van het postgeheim. Stukken voor het College bestemd, mochten alleen in de vergadering geopend worden.

Over en weder was het plichtmatig voor den gewonen rechter en voor de Casa de Contratación om elkander te steunen ten aanzien van uitgevaardigde bevelen, tot elks bevoegdheid behoorende. De executie werd echter opgedragen aan de eigen rechtsbeambten (alguaciles) van het College.

Aan het licht gekomen strafbare handelingen bij inspecties van schepen te Sevilla en elders, waarbij de jueces oficiales zich door eigen rechtsbeambten (alguaciles) mochten doen vergezellen, hadden zij zelf te onderzoeken, en vervolgens in handen te stellen van de jueces letrados voor verdere behandeling.

In raadkamer bracht de jongste in benoeming het eerst zijn oordeel uit, en zoo vervolgens. De uitspraken werden door allen geteekend, te beginnen met het oudste lid.

Wanneer in financieele aangelegenheden geen overeenstemming

was te verkrijgen tusschen den voorzitter en de jueces oficiales, kon de beslissing van den Koning worden ingeroepen onder overlegging van de ter zake dienende stukken en inlichtingen.

Al het goud en zilver, alsmede de parels en edelgesteenten uit de koloniën moesten op straffe van verbeurdverklaring aan de Casa de Contratación geconsigneerd en dan verder verhandeld worden door de jueces oficiales. Alle waarden werden in een brandkast, met drie verschillende sleutels, persoonlijk bewaard door den tesorero, den contador en den factor, die de opening en sluiting gezamenlijk hadden te verrichten. Later (1630) werden voor de onderscheiden waarden afzonderlijke brandkasten bestemd, en was een der griffiers belast met het inschrijven van hetgeen daarin geplaatst werd. Ingeval van belet van een der sleutelbewaarders, wees de voorzitter een tijdelijken vervanger aan. Aan het voor den Staat aangevoerde goud en zilver mocht alleen met toestemming van den Koning eene andere bestemming worden gegeven dan het doen verwerken in de munt te Sevilla.

Edele metalen en andere kostbaarheden, bestemd voor niet te Sevilla woonachtige personen, moesten in een afzonderlijke brandkast als voren met drie sleutels worden bewaard, totdat de aflevering kon geschieden. Eene bijzondere boekhouding was, evenals voor alle andere onderdeelen der administratie, voorgeschreven.

Jaarlijks had het College eene rekening van al het ontvangene en uitgegevene in te dienen aan den Koning door tusschenkomst van den Raad van Indië.

Inboorlingen, die in strijd met de voorschriften in het moederland aanwezig bleken, moesten door voorzitter en leden der Casa de Contratación worden teruggezonden op kosten der overtreders, die bovendien de bedreigde straffen ondergingen.

In eenige afzonderlijke titels worden de werkzaamheden van het College nader omschreven als de zorg: voor de naar de koloniën vertrekkende oorlogs- en handelsschepen, ook wat betreft de proviandeering, de bewapening en de lading, welke aan zekere eischen hadden te voldoen; voor uit de koloniën aankomende handelslieden en passagiers, voor wie een goede behandeling en spoedige doorlating waren voorgeschreven, terwijl de schepelingen op dadelijke regeling van hunne gage recht hadden; voor de inning van gelden aan de schatkist toekomende ter zake van scheep-

vaart; voor de zich voordoende averijen; voor de nalatenschappen van aan boord overleden personen.

De voorzitter had met de rechtspraak alleen bemoeienis, indien hij letrado (jurist) was; in dit geval gaf bij staking der stemmen de zijne den doorslag.

Hij had zijn gezag te doen gelden met de vereischte vormelijkheid, niet alleen tegenover zijne medeleden en het overig personeel, maar ook ten aanzien van andere autoriteiten.

De voorzitter was in alles ondergeschikt aan den Raad van Indië, en had dien voortdurend op de hoogte te houden van alle aangelegenheden waarmede de Casa de Contratación bemoeienis had. Den Raad was een voortdurend toezicht opgedragen. De voorzitter mocht zich alleen van Sevilla verwijderen om in Cadix of Sanlúcar de belangen van de vloot te bevorderen; hij had dan van zijn afwezigheid bericht te geven aan den Raad. Voor andere dienstreizen had hij voorafgaand verlof noodig. De medeleden, de Fiskaal en het overig personeel mochten zich in geen geval verwijderen zonder uitdrukkelijke machtiging o. a. van het geheele College.

De zekerheidstelling bij de aanvaarding van het ambt bedroeg van 10 tot 30.000 dukaten voor ieder, en moest om de vijf jaren herzien worden.

Het was verboden aanbevelingsbrieven naar de koloniën mede te geven, zich borg te stellen voor daarheen vertrekkende personen, voor hen eenig goud in bewaring te nemen, middellijk of onmiddellijk belangen te hebben bij handel en scheepvaart, op straffe van verbanning.

Een aantal voorschriften betreffen de onderlinge verdeeling van werkzaamheden en de te voeren administratie en boekhouding. In 1606 bestonden naast den contador, den tesorero en den factor, nog leden belast met de registers, met de goederen van overledenen, met de depositos en met de passagiers. De verdeeling geschiedde in onderling overleg door het College.

De drie «jueces letrados», belast met de rechtspraak, hadden de procesorde te volgen van de «Audiencia de Grados» [1] te Sevilla. Overigens had dit rechterlijk college geen bemoeienis met de rechtszaken der Casa de Contratación.

De Fiskaal, die in rang volgde op de «jueces», vertegen-

[1] Het hoogste rechtscollege. Elders is ook sprake van de Audiencias van Valladolid en Granada.

woordigde het openbaar gezag met adviseerende stem. Hij had ook boek te houden van de op zijn advies verleende vergunningen aan particuliere schepen en niet-ambtelijke personen om de reis naar de koloniën te ondernemen.

In dienst van de Casa de Contratación waren ook «alguaciles», «porteros», «visitadores» (opzichters der schepen), en «procuradores», die bij de geschillen voor de Jueces letrados gevoerd, hun ambt hadden te vervullen.

Er was ook een afzonderlijke gevangenis met een cipier (alcaide) en verder personeel.

De te Cadix aangestelde «Juez oficial de registros» had voor de met bijzondere vergunning te Cadix aankomende dan wel vandaar uitzeilende schepen en de daarmede vervoerde personen en goederen dezelfde bemoeienis als anders was voorgeschreven, behalve in rechtszaken, die uitsluitend te Sevilla mochten worden behandeld, behoudens gevallen van spoed wanneer een schip op het punt stond te vertrekken. Later kreeg de «juez oficial» te Cadix ook andere rechtsmacht, welke hem dan door het College te Sevilla werd opgedragen, en waaromtrent hij verantwoording had te doen. Zooveel mogelijk moest hij zich onthouden van eigen uitspraak en de stukken overzenden naar het College te Sevilla. Hij werd dan ook niet ter zijde gestaan door een Fiskaal, doch kon wèl een gerechtsdienaar aanstellen. Aan de autoriteiten te Cadix was opgedragen zich niet in te laten met zaken die handel en scheepvaart der koloniën betroffen, doch wel den juez te doen terzijde staan in de uitvoering van door hem gegeven bevelen. De juez kon ook scheepsgezag uitoefenen in Málaga en andere havens van Andalucia en Granada. Achtte men te Sevilla in eenig geval bijzondere maatregelen noodig, dan kon een der jueces van daar worden afgevaardigd om den juez te Cadix ter zijde te staan. Het mocht echter niet dezelfde zijn, die voor de uitrusting van de vloot gezorgd had.

Te Cadix mochten geen vreemdelingen zich inschepen.

Schepen, die in ontredderden staat Cadix binnenliepen, mochten daar lossen, met dien verstande, dat de aangevoerde kostbaarheden dadelijk naar Sevilla gebracht werden met de daarbij behoorende scheepspapieren om op de voorgeschreven wijze te worden behandeld.

Het op eigen gezag zonder begeleiding uitzeilen van schepen

was verboden. Het gebeurde wel eens, dat een schip heette koers te zetten naar de Canarische eilanden, terwijl het ten slotte naar de koloniën ging. Hiertegen moest gewaakt worden. In verband hiermede worden op deze eilanden vertegenwoordigers der Casa de Contratación vermeld.

In 1561 werden n.l. voor de drie grootste der Canarische eilanden, Gran Canaria, Tenerife en Palma, elk een Juez oficial aangesteld met gelijke bevoegdheden als in Cadix. Deze «jueces oficiales de registros» hadden tevens rechtsmacht in burgerlijke en strafzaken in verband met hunnen werkkring; zij mochten verboden waren in beslag nemen, en voorloopige hechtenis gelasten. Zij werden bijgestaan door escribanos en alguaciles, de laatstgenoemden belast met de uitvoering van de rechterlijke bevelen. De gewone rechter had zich van inmenging te onthouden. Geldboeten werden bij de ontvangers gestort, en jaarlijks overgemaakt aan de Casa de Contratación, met verslag aan den Raad van Indië. Het inkomen bedroeg 200.000 maravedis per jaar, waarvan de helft betaald werd uit de opgelegde boeten en de andere helft uit de kas van den Raad van Indië.

In 1657 werden de drie jueces oficiales vervangen door één juez superintendente op Tenerife met twee plaatsvervangers op beide andere voornoemde eilanden. Wanneer schepen uit de koloniën terugkeerende de eilanden aandeden, hadden zij drieërlei soort rechten te voldoen evenals in Sevilla, nl. de averia, de consulaatsgelden en de almojarifazgo (invoerrecht). Zij mochten geen goud, zilver, parels, añir, granen en cochinille lossen, maar wel huiden. Overigens moesten de voor Sevilla geldende voorschriften worden inachtgenomen, en was met de andere Canarische eilanden onder het noodige toezicht ook handel toegelaten. Voor schepen, die uit Sevilla naar de Canarische eilanden gingen vertrekken, moesten de gezagvoerders en eigenaren zekerheid stellen, dat men naar Sevilla zou terugkeeren. Bij vertrek van de eilanden naar de koloniën, mochten alleen vruchten worden ingeladen; geen enkel soort goed uit het moederland; bovendien alleen door Spanjaarden, of als zoodanig te beschouwen personen, n.l. zij die meer dan 10 jaren op Spaansch gebied gevestigd waren geweest. Hierop moest streng gelet worden.

Had een vreemdeling zijn schip aan een Spanjaard verkocht,

dan ontleende hij hieraan niet het recht om aan boord mede te varen naar de koloniën. De bewoners der Canarische eilanden mochten zich niet zonder verlof daarheen begeven. Passagiers mochten niet om de Kaap Verdische eilanden of Brazilië gaan. Schepen, die zonder verlof van de Canarische eilanden naar de koloniën voeren, werden verbeurd verklaard. Schepen om deze eilanden varende, moesten streng onderzocht worden. Slechts bij uitzondering werden zij tot den handel toegelaten. Terugkeerende mochten zij geen goud of zilver inladen.

§ 2. *Handel in edele metalen.*

De koopers van goud en zilver te Sevilla waren sedert 1608 verplicht eene vennootschap te vormen uit minstens twee personen bestaande, ten einde een zekerheidskapitaal te vormen van 20.000 dukaten ten genoege van het Consulaat[1] voor al hunne aankoopen van edel metaal, en voor hetgeen zij aankochten uit de nalatenschappen van overledenen. Dergelijke vennootschappen mochten geen borgen zijn voor anderen. Het was ook niet toegestaan onder dezen beslag te leggen op edele metalen, die zij van de Casa de Contratación voor derden hadden ontvangen. In 1678 kwam het voorschrift, dat zij de staven goud en zilver niet in dien vorm mochten verkoopen, doch verplicht waren ten spoedigste, uiterlijk binnen vier maanden, daarvan geldstukken te doen aanmunten in een der vier Staatsmunten (bl. 174). Dit alles geschiedde onder toezicht van de Casa de Contratación met inachtneming van een aantal administratieve bepalingen. Op niet-nakoming van voormelden termijn stond eene geldboete van 4000 dukaten voor de eerste maal, en 10 jaren gevangenisstraf met verbeurdverklaring van alle goederen en verlies van het ambt ingeval van recidive.

§ 3. *Nalatenschappen.*

In de Casa de Contratación moest aanwezig zijn een geldkist met drie onderscheidene sleutels waarin dadelijk bij ontvangst door het College werden opgeborgen al het goud, zilver, edelsteenen, parels en andere goederen toebehoord hebbende aan personen, die in de koloniën of op reis vandaar overleden waren. Van de boekhouding werd jaarlijks rapport uitgebracht

[1] Consulado de mar. Zie hoofdstuk XX.

aan den Raad van Indië. Alles onder bedreiging van zware geldboeten bij niet-nakoming. Van voormelde goederen werden lijsten aangeplakt op een deur van de Casa en van de kathedraal, terwijl bovendien aan de familieleden en bekende erfgenamen kennis werd gegeven van al het ontvangene. Rechthebbenden hadden zich vervolgens aan te melden en van hun goed recht te doen blijken, waarvan aanteekening werd gehouden. De afgifte der goederen geschiedde met toestemming van het College op rapport van den betrokken «escribano». Twistgedingen werden beslecht door de «jueces letrados», op rapport van den «relator» en de «escribanos». Testamentaire beschikkingen ten bate van vrome werken moesten uitgevoerd worden door de erfgenamen, die daartoe de beschikking over de beschikbare bedragen hadden te ontvangen van het College. Gold het de totstandkoming van stichtingen, dan was de bemiddeling van den «juez ecleciástico» noodig.

De rekening en verantwoording betreffende de goederen van overledenen was opgedragen aan de contadores de avería [1], met de verplichting om daarover rapport uit te brengen aan den Raad van Indië. Met die rekening en verantwoording was in het bijzonder belast het daartoe aangewezen lid van het college, aangeduid als «Contador juez oficial». Uit de bezittingen van overledenen mochten in geen geval leeningen worden verstrekt. Bleek na een jaar sedert de bekendmakingen dat niemand aanspraak maakte op de aangebrachte goederen, dan kwam het beheer in handen van den «depositario general» van Sevilla.

§ 4. *Handelsovereenkomsten.*

Overeenkomsten betreffende den handel op de koloniën mochten alleen gesloten worden ten overstaan van de vier daarvoor bij de Casa de Contratación aangestelde als notarissen fungeerende «escribanos de Cámara», die in dit gebouw kantoor hielden en op bepaalde uren aanwezig moesten zijn. Te hunnen overstaan hadden ook de beëedigingen plaats van de bevelvoerende officieren van leger en vloot en andere autoriteiten op of voor de vloot werkzaam, en de ambtsverrichtingen in verband met de personen, die met de vloot in betrekking stonden. De «escribanos» hadden met het oog hierop recht inzage te nemen van de bij de Casa de Contratación

[1] Zie hoofdstuk XII.

berustende stukken, alsmede van de aanhangige geschillen en de daarin gevelde vonnissen. Zij gaven ook verklaringen af over den diensttijd en bewezen diensten, alsmede uittreksels uit de registers.

Een der «escribanos» was in het bijzonder belast met de verdeeling der werkzaamheden betreffende de bestaande geschillen. Hij voerde den titel van «repartidor» en genoot een inkomen van 10.000 maravedis. Voor elke handteekening was 8 maravedis verschuldigd. Een der «escribanos» had den «Juez oficial» te vergezellen, wanneer deze naar Sanlúcar of Cadix ging. Allen hadden de Contadores de avería bij te staan wanneer dezen dit noódig achtten.

§ 5. *Post.*

Aan de Casa de Contratación was een ambtenaar verbonden, die alle postzaken had te regelen tusschen moederland en koloniën. Zijn titel was «Correo mayor». Tot zijne beschikking had hij te Sevilla en op andere plaatsen goed opgetuigde paarden en het noodige personeel voor de spoedige bezorging van brieven. Hij mocht de bediening niet uitbesteden, en had niet het recht om den een eerder te bedienen dan den ander. Gold het brieven voor den Koning, dan moest vooraf aan den Raad van Indië gevraagd worden of iets mede te geven was. Zoo ook aan de Casa de Contratación en aan het Consulaat (Consulado de mar). De kosten van iedere postverzending werden begroot door eerstvermelde instelling en op haren last uitbetaald.

In 1628 bedroeg de porto op brieven uit de koloniën komende 1 reaal per ons; waren zij zwaarder dan 1 pond, dan werd het meerdere berekend tegen ½ reaal per ons.

Personen in het moederland en de koloniën hadden het recht van vrije briefwisseling. In 1592 werd het postgeheim uitdrukkelijk erkend, nadat gebleken was dat de brieven weleens geopend werden.

Verbonden aan de Casa de Contratación vallen te vermelden twee instellingen te Sevilla, aan te duiden als: Consulado de mar (Rechtspraak in zaken van scheepvaart en handel) en Universidad de mareantes (Vereeniging van bij de scheepvaart betrokkenen).

XX. Consulado de mar (Rechtspraak in zaken van scheepvaart en handel).

Men denke zich dit consulaat niet in den thans gebruikelijken zin van vertegenwoordiging in vreemde landen, maar als een instelling van rechtspraak in zee- en handelszaken in het eigen land.[1]

---

[1] De instelling van handelsconsuls als rechters in handelszaken bestond reeds lang te voren in andere plaatsen van Spanje en Italië, onder den naam van Consulados de mar. De bedoeling was, om toen de scheepvaartverhoudingen bijna uitsluitend door het gewoonterecht beheerscht werden, de rechtspraak te doen geschieden volgens het deskundig oordeel van goede mannen met terzijdestelling van het Romeinsche recht, en in het bijzonder van de lex Rhodia. Kernachtig drukte Keizer Antoninus dit uit, toen eens zijn oordeel gevraagd werd omtrent eene scheepvaartzaak: „ego quidem terrae dominus, lex autem maris". Ik ben wel heerscher van het land, maar de wet is heerscheres van de zee.

De eerste Consulado de mar is die van Messina (15 Mei 1128), bestaande uit twee consuls, te kiezen uit praktisch ervaren zeelieden.

De tweede van Genua (1250), de twee consuls bijgestaan door vier burgers met raadgevende stem.

De derde van Venetië (1280), samengesteld uit 20 leden, later vervangen door de rechtbank delli sopra consoli, in het begin der XIVe eeuw genaamd „delli cinque savi alla mercansia".

Voor het Rijk (Corona) van Aragon, dat zich in de 13[e] en 14[e] eeuw langs een groot deel van Spanje's oostkust, een deel van Zuid Frankrijk en de Balearen uitstrekte, kwamen in 1283, 1343, 1347 en 1348 consulados de mar tot stand voor Valencia, het eiland Majorka, Barcelona en Perpignan. Ook in andere plaatsen van Oost-Spanje zooals Gerona, Tortosa, Tarragona enz., waar de handelsconsuls ook als procuradores of administradores werden aangeduid.

Bilbao volgde in 1514 en Sevilla in 1543 onder Karel I (V).

Parijs en Toulouse kregen eerst in 1563 en 1549 de instelling.

De uitspraken werden te boek gesteld, en vormden langzamerhand een geschreven gewoonterecht, dat o.a. voor Barcelona als „libro del consulado" groot gezag verkreeg, reeds sedert 1266, want het besluit van 1347 was slechts de ambtelijke erkenning van hetgeen reeds lang te voren bestond. De tekst was een mengelmoes van Katalaansch, Spaansch, Italiaansch en Limousin.

Vóór de oprichting van het consulaat te Sevilla, berustte de rechtspraak in zeezaken bij de Jueces letrados van de Casa de Contratación. In 1554 kwam daar een afzonderlijk samenstel van wettelijke bepalingen tot stand, naar welke het consulaat zich te richten had, bestaande uit 27 hoofdstukken, en samengesteld door den Prior en de Consuls onder voorzitterschap van een der leden van den Raad van Indië.

Bijzonderheden omtrent de instelling vindt men in de voorrede van den Código de las Costumbres maritimas de Barcelona, uitgegeven door A. Capmany y de Monpalau (Madrid 1791). Men raadplege ook het werk van Jaime Boq. Diccionario de comercio 1839. 4 vol., en dat van Octave Noël Histoire du commerce du monde depuis les temps les plus reculés. —

De te Sevilla bestaande instelling, breeder aangeduid als Universidad de cargadores de la ciudad de Sevilla, (Vereeniging van inladers der stad Sevilla) bestond uit twee, later drie scheepvaart-consuls, van wie de eerste den titel droeg van «Prior».[1] Zij waren ook bevoegd te Cadix en

[1] Zijn inkomen bedroeg 40.000 maravedis 's jaars. De Consuls genoten slechts de helft.

Paris 1894. 3 vol. In deel III van Pardessus vindt men eene fransche vertaling van de oude zeewetten.

De samenkomsten der handelsconsuls hadden gewoonlijk plaats in gebouwen die in Nederland als „beurs" worden aangeduid en in Spanje den naam voeren van „lonja". Van de thans nog bestaande „lonjas" zijn de mooiste die in Valencia en in Palma, de hoofdstad van Majorka, in welk laatste thans een museum gevestigd is.

In 1592 werd de oprichting van Consulaten te Lima en te Mexico, voor Peru en Nueva España door Filips II goedgekeurd en bevestigd op het voetspoor van de consulaten te Sevilla en Burgos, met de bedoeling om den handel te bevorderen. Het consulaat van Lima kreeg den naam „Universidad de la Caridad" (Vereeniging der Barmhartigheid), en had tot wapen een gekroond schild op blauwen grond met een gouden vaas waarin een tak tuberozen, omringd met de woorden „Maria concebida sin pecado original" Maria onbevlekt (d.w.z. zonder den smet der erfzonde) ontvangen. Maria was n.l. de patrones van het Consulaat, dat zich ook uitstrekte tot Tierra Firme en Chili. Het consulaat van Mexico, dat voor geheel Nueva España, Nuevo Reino de Galicia, Nueva Vizcaya, Guatemala, Yucatán en Soconuzco gold, werd genoemd „Universidad de los Mercaderes" (Vereeniging der kooplieden), en was niet alleen aan Maria gewijd, maar ook aan San Francisco.

De Prior en de Consuls van den handel, alsmede de Diputados werden jaarlijks in het begin van Januari gekozen door een 30 tal (in Mexico) en een 15 tal (in Lima) handelslieden, die aan zekere voorschriften voldeden en daartoe door keuze aangewezen waren. De verkiezing geschiedde ten overstaan van den betrokken escribano, en werd voorafgegaan door beëdiging. De gekozenen hadden ook een eed af te leggen. Het aantal diputados bedroeg 5 of 6. Allen waren verplicht zich de keuze te laten welgevallen op straffe van boete van 200 pesos. Het inkomen bedroeg 500 pesos 's jaars in Lima en voor Mexico het dubbele van hetgeen in Sevilla genoten werd. Aangaande de benoeming van een escribano en anderen en de geldkisten gold in hoofdzaak hetzelfde als in Sevilla, waar een vertegenwoordiger mocht worden aangesteld.

Van uitspraken door het Consulaat gedaan, stond, met uitsluiting van de gewone rechtsmacht, hooger beroep open op een Oidor der rechtbank van Lima of Mexico, daartoe door den onderkoning aangewezen. Hij legde in handen van het Consulaat den eed af, en koos vervolgens twee kooplieden uit om met hem van de zaken kennis te nemen. Werd de eerste beslissing te niet gedaan, dan koos de Oidor twee andere kooplieden om opnieuw vonnis te wijzen.

Omtrent wrakingen werd beslist door het Consulaat, met dien verstande

Sanlúcar op te treden. Zij vertegenwoordigden de inladers (cargadores), die hen voor twee jaren uit hun midden kozen. De verkiezing geschiedde door 30 daartoe door al de koloniale inladers aangewezenen. De kiezers, die Spanjaarden moesten zijn van minstens van 25 jarigen leeftijd, gehuwd dan wel weduwnaar, hadden vooraf in handen van een daartoe aangewezen juez oficial der Casa de Contratación den eed af te leggen. Waren op 2 of 3 personen evenveel stemmen uitgebracht, dan vermocht de «Juez oficial» den doorslag te geven. De verkiezing geschiedde met gesloten briefjes, met dien verstande dat de met de meeste stemmen gekozene Prior werd. De gekozenen hadden een eed af te leggen voor de trouwe vervulling van hun ambt. Voordat zij op nieuw verkiesbaar waren, moesten twee jaren na hun aftreden verloopen zijn. Er mocht geen nauwe bloedverwantschap of maatschappelijke band bestaan tusschen den Prior en de Consuls, noch tusschen hen en een der personen van de voorafgaande verkiezing. Zij mochten ook geen belang hebben bij de heffingen op ladingen. (almojarifazgo).

Prior en Consuls werden bijgestaan door vijf afgevaardigden («diputados»), die raadgevend optraden en met opdrachten mochten worden belast, ook wanneer bij den Koning of den Raad van Indië iets te regelen viel.

Prior, Consuls en afgevaardigden, die hun ambt niet wilden aanvaarden, verbeurden een boete van 50.000 maravedis.

Zij hadden kennis te nemen van alle geschillen tusschen de handelslieden en handelslichamen onderling betreffende uit de koloniën aangevoerde, dan wel daarheen af te schepen waren. Ook van vorderingen tegen handelsagenten, die onwillig bleken rekening en verantwoording af te leggen van hunne verrichtingen

---

dat zoo noodig door den onderkoning een andere Oidor werd aangewezen, en door den Oidor nieuwe bijzitters.

De escribanos waren met de executie belast, alsmede met het opmaken van stukken op de gedingen betrekking hebbend.

Ingeval van schipbreuk werden de geborgen goederen beheerd door een of meer commissarissen uit het betrokken Consulaat, dat in Mexico zelf de keus deed, terwijl de keus in Lima door den onderkoning geschiedde.

Aan de kooplieden was het houden van een zeker aantal boeken voorgeschreven, in het bijzonder waar het edele metalen gold.

Voor de makelaars en andere tusschenhandelaars (factores) golden eenige bijzondere voorschriften.

in de koloniën. Aan de uitspraken moest door de gewone autoriteiten uitvoering worden gegeven. Strafbare handelingen werden ter berechting aan de Casa de Contratación overgelaten.

Faillissementen van kooplieden en inladers te Sevilla en Cadix werden sedert 1625 afgewikkeld door het Consulaat, behalve wanneer het groote bankinstellingen gold. Hooger beroep was toegelaten op den Raad van Indië. Kwamen bedriegelijke handelingen aan het licht, dan behoorde de berechting te geschieden door de Casa de Contratación. De leden van het Consulaat genoten de onderscheiding aan rechters toekomende. Hunne brieven voor den Koning bestemd gingen door tusschenkomst van de Casa de Contratación, welke hare beschouwingen bijvoegde. De zittingen van het Consulaat hadden plaats in het gebouw der voormelde Casa. Ingeval van wraking van een of van beide Consuls, traden die van het vorig tijdvak als rechters op.

Tot dekking der kosten van het Consulaat werd van alle inladers op de uitgaande goederen geheven «una blanca al millar» (1 op de 1000) van hetgeen als «almojarifazgo» (belasting op ingeladen goederen) verschuldigd was. Voor de ontvangst hiervan had te zorgen een «receptor» of «bolsero», die jaarlijks zijne rekening aan de goedkeuring van den Raad van Indië had te onderwerpen door tusschenkomst van de Casa de Contratación. Dezelfde verplichting rustte op het Consulaat. Dit laatste had ook de zorg voor de verdeeling van goederen, gered uit schipbreuk geleden hebbende vaartuigen. Het was bevoegd om voorschriften uit te vaardigen, die echter de voorafgaande goedkeuring van den Raad van Indië behoefden.

In 1606 werd aan inladers (cargadores) en handelaren verboden om langer beurs te houden bij de deur van San Cristóbal in de Kathedraal. Dit moest voortaan geschieden in de daartoe gebouwde «Lonja».

XXI. **Universidad de Mareantes (Vereeniging van bij de scheepvaart betrokkenen).**

Deze Vereeniging bestond uit de scheepseigenaren, gezaghebbers en andere aan de scheepvaart deelnemende personen van onderscheiden rang. Het bestuur der Vereeniging had o. m. advies te geven bij de aanstelling van scheepskapiteins.

Ten behoeve van de Vereeniging werd in den aanvang van

de naar de koloniën vertrekkende schepen de «media soldada[1] geheven. In 1608 werd deze gebracht op 1½ reaal per ton.

Omstreeks denzelfden tijd kwam de bepaling, dat schepelingen, die na 10 jaren dienst bij de koopvaardij, dan wel 6 jaren dienst bij de marine, wegens ouderdom of andere redenen niet meer varen konden, vrijstelling van belastingen en inkwartiering zouden genieten. In 1619 kwam voor de scheepseigenaren vrijstelling van verschillende heffingen.

De leden der Vereeniging waren onttrokken aan de gewone rechtsmacht, en onderworpen aan die der kapiteins-generaal in eersten aanleg, en aan die der Casa de Contratación in hooger beroep, en in ernstige gevallen aan die van den Raad van Indië.

XXII. **Wetgeving.**

§ 1. *Indeeling der wettelijke bepalingen.*

De wetgeving[2] bestond uit: leyes (wetten), provisiones (algemeene voorschriften uitgaande van den Raad van Indië), cédulas (ambtelijke voorschriften van den Koning aan de koloniale besturen) en ordenanzas reales (Koninklijke besluiten).

De voorschriften uitgaande van de koloniale besturen werden eveneens als ordenanzas aangeduid.

Bij de afkondiging van de eerste als codificatie te beschouwen verzameling wettelijke bepalingen onder Filips IV, verordende hij, dat in niet voorziene gevallen zouden zijn te volgen de wetten voor het moederland geldende, in het bijzonder die in de «Siete Partidas» vervat. Dit was trouwens reeds in 1530 door Karel I (V) gelast[3].

---

[1] Media soldada beteekent letterlijk: half salaris. Vermoedelijk is dit laatste woord hier op te vatten in den zin van vrachtprijs.

[2] Men vergelijke hierbij hoofdstuk XVIII § 2.

[3] Hieraan had Filips III in 1602 toegevoegd, dat voor het mijnwezen de wetten van het Rijk moesten worden opgevolgd, tenzij zij in strijd waren met hetgeen voor eenig deel van het Rijk is vastgesteld, in welk geval hiervan rapport behoorde te worden uitgebracht.

Onder de „Siete Partidas" verstaat men de zeer uitgebreide codificatie, omstreeks het midden der XIII[e] eeuw door Fernando III aangevangen en door zijn zoon Alfonso X (1252—1284) in 1263 voleindigd. De naam duidt op het zevental „boeken" waarin de codificatie is ingedeeld, en hangt samen met de groote waarde sedert oude tijden aan het getal zeven gehecht.

Bij den dood van Alfonso X was de afkondiging nog niet geschied; deze

In 1555 bepaalde hij verder, dat de gebruiken der inboorlingen die zij ook na hunnen overgang tot het Christendom wenschen te volgen, van kracht zullen blijven, v. z. v. zij niet in strijd zijn met den Katholieken godsdienst of met de in de verzameling opgenomen wetten, en niet klaarblijkelijk onrechtvaardig voorkomen («guardando los usos y costumbres no siendo claramente injustos»).

Ook moesten ongerept blijven alle voorschriften in het belang van de inboorlingen gegeven, in verband waarmede al het in de koloniën te hunnen behoeve verordende onder de aandacht van den Vorst moest worden gebracht, door tusschenkomst van den Raad van Indië. Hun moest, ook tegenover niet-inboorlingen, spoedig recht verschaft worden met zoo weinig mogelijk kosten, en met vermijding van de vertragingen die sommige advokaten en procureurs op arglistige wijze weten te scheppen («ni haya dilaciones como suele acontecer por la malicia de algunos abogados y procuradores»).

Als algemeene beginselen golden overigens: 1° dat geen wettelijke bepalingen («ninguna pragmática») van het moederland in de koloniën van kracht waren, indien dit niet bevolen werd bij Koninklijk besluit door tusschenkomst van den Raad van Indië; 2° dat de koloniale wetten zooveel mogelijk overeen moeten stemmen met die van het moederland, ook wat de procedure betreft.

§ 2. *Misdrijven en straffen.*

De wetten betreffende godslastering in Spanje van kracht, werden in 1543 toepasselijk verklaard in de Indias. Ook die over valsche getuigenis en echtbreuk (zonder onderscheid tusschen Spaansche en mestiezen-vrouwen). De in Spanje bedreigde geldboeten moesten in de Indias dubbel worden berekend. Dit gold in het bijzonder bij vervolging van in concubinaat levende Spanjaarden.

---

bleef ook onder de opvolgers Sancho IV en Fernando IV achterwege. Eerst Alfonso XI bepaalde in 1330 bij zijn Ordenamiento de Alcalá, dat de Siete Partidas kracht van wet zouden hebben boven de Fueros, met welk laatste woord o. a. het gewoonterecht wordt bedoeld.

Eerst in 1491 zijn de Siete Partidas op last van de Reyes Católicos in druk verschenen.

Van de uitgebreidheid van deze codificatie en de veelheid van onderwerpen daarin behandeld, krijgt men eenig denkbeeld door de mededeeling, dat zij in druk 452 bladzijden beslaat.

De tot galeistraf en verbanning veroordeelden werden naar Tierra-Firme gevoerd, later ook naar de Filipijnen. Eerstgenoemde straf mocht niet op personen van adel worden toegepast. De doodstraf moest worden ten uitvoer gelegd op de wijze in Spanje voorgeschreven, d. w. z. door de garote (wurgpaal met ijzeren band, welke door een kruk wordt dichtgeknepen). Geldboeten kwamen ten bate van de schatkist. Onder de lijfstraffen kwam voor het met spijkers doorboren van de handen («clavar la mano»).

De misdrijven, die vooral bestraft moesten worden, zijn die van godslastering, toovenarij, het buiten echt leven, en het houden van huizen van ontucht.

§ 3. *Hazardspel.*

Met kracht moest worden opgetreden tegen het hazardspel. In 1529 werden bepaald aangeduide spelen verboden, zoowel met dobbelsteenen als met kaarten. In geen geval mocht in 24 uren meer dan 10 pesos in goud worden verspeeld. Later, in 1609, werd het hazardspel geheel verboden, in het bijzonder aan de landvoogden en andere hooge ambtenaren.

XXIII. **Bestuur in de overzeesche gewesten.**

§ 1. *Algemeene beginselen.*

Het vijfde boek behandelt verscheidene bestuursindeelingen en de toekenning van bevoegdheden, alsmede de wijze waarop benoemingen geschieden voor de hoogere ambten, n.l. hetzij door den Koning hetzij door den Raad van Indië, (zie bl. 137), en de aan die ambten verbonden bezoldigingen. [1] In enkele gevallen waren de landvoogden bevoegd openkomende plaatsen

[1] Op het voetspoor van hetgeen onder de Reyes Católicos (Isabel la Católica en Fernando) gebruikelijk werd, kwam in 1522 de bepaling, dat een aantal ambten van lagere orde in de koloniën verkocht konden worden aan degenen, die zich met de vervulling belast wenschten te zien, en aan wie tevens de geschiktheid daarvoor werd toegekend. Deze gewoonte bestond nog in 1670. De gekochte ambten konden door de koopers aan anderen worden overgedragen onder nadere goedkeuring der overheid. Bij die gelegenheid was de helft of een derde van den overdrachtprijs aan de schatkist verschuldigd, al naarmate de overdracht voor de eerste, dan wel voor de tweede maal geschiedde. Betaling op langen termijn was hierbij niet veroorloofd. Verder bestonden een aantal voorschriften van administratieven aard.

tijdelijk aan te vullen. De ambtseed werd afgelegd in den Raad van Indië. Het eedsformulier van 1536 is bijzonder uitvoerig, maar houdt in het wezen der zaak hetzelfde in als de formulieren van den tegenwoordigen tijd. Sedert 1622 waren de hoofdambtenaren verplicht bij het aanvaarden van hun ambt een inventaris van hunne bezittingen over te leggen. In 1551 hadden zij reeds zekerheid te geven voor hun beheer. De diensttijd bedroeg 5 dan wel 3 jaren, al naar mate men in het moederland dan wel daarbuiten werd benoemd. Een lange reeks ambtelijke voorschriften geven een denkbeeld van de toenmalige opvattingen, die uit het voorafgaande reeds bekend zijn. Zoo wordt bijv. herhaald, dat groote aandacht te wijden valt aan de inheemsche instellingen, die gehandhaafd behooren te worden voor zoover zij niet in strijd zijn met den heiligen godsdienst; dat de inboorlingen beschermd moeten worden tegenover hunne hoofden en tegen afpersingen van wie ook.

In afzonderlijke titels worden de ambtsplichten en bevoegdheden geregeld van hoogere en lagere landsdienaren: de gouverneurs (gobernadores), corregidores, alcaldes mayores en lager geplaatste alcaldes. Zoo konden de alcaldes ordinarios (1561) geschillen tusschen Spanjaarden en inboorlingen beslissen.

Traktementen werden driemalen 's jaars voldaan voor reeds bewezen diensten en gingen in met den dag van vertrek uit het moederland. Bij verloven voor niet langer dan twee maanden, behield men vol traktement. Voorschotten waren niet veroorloofd dan met machtiging des Konings aan de Prelaten. Bij overlijden hield voor de erfgenamen het recht op traktement dadelijk op, en werd voor de uitbetaling eene beschikking van den Raad van Indië vereischt.

§ 2. *Landvoogden.*

Titel III van het derde boek handelt over de twee onderkoningen (virreyes) en de tien andere landvoogden (presidentes gobernadores).

De eerste titel werd in 1542 toegekend aan de landvoogden van Peru en van Nueva España (Mexico)[1]. De landvoogden, die sedert

[1] Het onderkoningschap van Peru gold als aanzienlijker dan dat van Mexico. Het strekte zich uit ver buiten de tegenwoordige republiek van dien naam, zelfs tot Panamá.

1555 voor den tijd van drie jaren werden benoemd, behoudens verkorting of verlenging, zijn, als vertegenwoordigers van den Koning, belast met het hoogste gezag op administratief en tot zekere hoogte ook op rechterlijk gebied, en hebben zorg te dragen voor de rust en den vooruitgang (ennoblecimiento) van hun territoir. Tot bereiking hiervan was hun opgedragen om den godsdienst te handhaven en aan allen deelachtig te doen worden; om hen, die zich verdienstelijk hebben gemaakt bij ontdekkingen, bij vestigingen en bij bevolking van landen, alsmede hunne afstammelingen [1] te beloonen; om zeer in het bijzonder te waken voor de goede behandeling, het behoud en de uitbreiding der inheemsche bevolking; voor het juiste beheer van de geldmiddelen; en voor alles wat noodig geacht wordt voor den bloei der kolonie.

Aan elk en een iegelijk, ook aan de geestelijkheid, was de verplichting opgelegd om de landvoogden te gehoorzamen en te eerbiedigen. Zij waren tevens bevelhebbers (capitanes generales) van de land- en zeemacht, voorzitters van de Reales audiencias, waarover nader, en bestuurders van de provincie waarin zij gevestigd zijn. Ook hadden zij het recht van gratie, met inachtneming van ter zake bestaande bepalingen.

Gedurende hun verblijf te Sevilla hielden zij verblijf in een der paleizen, echter niet in het middengedeelte daarvan. De reis naar hun gewest maakten zij uit Sanlúcar (Cadix) aan boord van het admiraalschip der vloot met den titel van generaal der vloot, met recht om wapentuig (van elke soort twaalf) en voor een waarde van 6000 gouden pesos aan sieraden mede te nemen. Jaarlijks mochten zij voor een waarde van 2000 dukaten invoeren, zonder hiervoor rechten verschuldigd te zijn.

In 1660 werd voorgeschreven, dat zij zich niet mochten doen vergezellen door hunne zoons en dochters, noch door hunne schoonzoons en schoondochters, al waren de eersten ook nog minderjarig. Van dit verbod kon onder geen voorwaarde vrijstelling worden gegeven.

Zij mochten geen rechtszaken onttrekken aan de kennisneming van den bevoegden rechter, en hadden overigens het recht zijn loop te laten. Omgekeerd had de rechter zich te onthouden van inmenging in administratieve aangelegenheden. Meende een landvoogd in eenig bijzonder geval waarin inboorlingen betrok-

[1] Dezen moesten zij bij zich nemen en behoorlijk doen opvoeden.

ken waren, eene beslissing te moeten nemen, dan behoorde hiertegen beroep op den rechter open te staan.

Bij eigenhandigen brief hadden de landvoogden aan den Koning in bijzonderheden rapport uit te brengen over den gang van zaken bij het rechtswezen en over alles wat de verboden huwelijken betreft.

Hun was de zorg opgedragen voor de goede verstandhouding tusschen de hoogere geestelijkheid, en voor de verwijdering van hoogere en lagere geestelijken, die zich aan afkeurenswaardige handelingen schuldig maakten. Gold het de lageren, dan moest vooraf het gevoelen der hoogeren worden ingewonnen; betrof het hoogeren, dan werd een dadelijk rapport aan den Koning gevorderd. In elk geval was geheimhouding verplicht, tenzij het onjuist optreden openlijk was geschied, in welk geval dadelijk ingrijpen moest plaats hebben.

De landvoogden waren belast met het openen en goed doen onderhouden van verkeerswegen en bruggen, alsmede met de vaststelling van het aandeel der inheemsche bevolking in de kosten, waarbij de meeste matiging in acht te nemen viel. Een register ter zake was voorgeschreven, ook met de bedoeling om bijdragen van vroegere geslachten te benutten.

Een der praktische plichten van den landvoogd was de zorg, dat aan reizigers in de verblijfplaatsen van onderscheiden aard behoorlijk onderkomen en voeding verleend werd tegen betaling van vastgestelde prijzen, waardoor afzetterijen voorkomen moesten worden. Ook werd tegengegaan gedwongen verblijf op sommige plaatsen en opdrijving van vervoerkosten.

Het beheer der financiën, d. w. z. het ontvangen en uitgeven van gelden, behoorde te geschieden met eerbiediging van Koninklijke lastgevingen en machtigingen. In de tegenwoordige spreekwijze zou men zeggen: de begrooting van ontvangsten en uitgaven werd door den Koning vastgesteld. Alleen in gevallen van noodzaak (o.a. inval van vijanden en de daardoor noodig geworden zelfverdediging, opstand enz.) konden zonder voorafgaande machtiging des Konings uitgaven geschieden, zooveel mogelijk beperkt, en behoudens dadelijk volledig rapport aan den Raad van Indië. Dit voorschrift is van 1563, en werd sedert herhaald in 1571, 1596, 1614, 1628 en 1660.

Bij verwijdering van personen uit de koloniën, hadden de landvoogden hierop dadelijk de goedkeuring te vragen van den

Koning, onder overlegging van de ter zake handelende stukken.

Een achttal titels van het 3e boek behandelen zaken van oorlog als het vervaardigen van wapens en munitie, het aanleggen van versterkingen, en andere legerbelangen. Tevens de bestrijding van zeeroof. Hetgeen daarin voorkomt, heeft alleen in enkele opzichten belang. Zoo wordt bijv. erop aangedrongen om, indien inboorlingen in opstand komen, met zachtheid en toegevendheid hen tot rede te brengen, en plaats gehad hebbende ongeregeldheden te vergeven. Is gewelddadig optreden onvermijdelijk, dan behoort vooraf het welmeenen van den Koning door tusschenkomst van den Raad van Indië te worden ingeroepen, tenzij onmiddellijk ingrijpen noodzakelijk blijkt. In elk geval moet het bevel gelegd worden in handen van kundige personen. Bij het overzenden van troepen van Mexico naar de Filipijnen, mochten geen mestiezen of mulatten medegaan. De inboorlingen mochten niet worden ingewijd in het vervaardigen van wapentuig.

Aan den Koning hadden de landvoogden rapport uit te brengen over alles wat betrekking heeft op godsdienst, politiek, militair en financieel beleid. Bij het nederleggen van hun ambt moesten zij een bijzonder overzicht geven van alle belangrijke voorvallen tijdens hun bestuur. In het bijzonder dringt Filips III in 1618 opnieuw aan op goede behandeling van de inboorlingen en bescherming tegen alles wat willekeur is. Hij wenschte uitvoerige berichten aangaande alles wat het welzijn der inboorlingen betreft, met belooning voor allen, die in het belang der inboorlingen handelen, en zware bestraffing van hen, die dit belang benadeelen. Aan de geestelijkheid was vooral opgedragen dit doel na te streven en in alle omstandigheden te helpen bevorderen. Vooral mocht geen censuur worden uitgeoefend tegen de rechterlijke autoriteiten, die in het belang van de inboorlingen optreden.

Het gebied van iederen landvoogd was ingedeeld in gobiernos, corregimientos en alcadías mayores, ambtelijk ondergeschikt aan de Audiencias y Chancillerias Reales. (Gerechtshoven en Koninklijke Kanselarijen).

§ 3. *Gerechtshoven tevens adviseerende colleges (Audiencias y Chancillerias Reales).*

In 1526 werd aan den landvoogd van Isla Española eene Audiencia y Chancilleria Real toegevoegd op de hoofdplaats der landvoogdij (Santo Domingo).

In 1527, 1535, 1542, 1543, 1548, 1549, 1559, 1563, 1583, 1609 en 1661, had achtereenvolgens hetzelfde plaats ten aanzien van de elf andere landvoogden.

De Reales Audiencias, zooals zij kortheidshalve worden aangeduid, waren samengesteld uit den landvoogd als voorzitter, oidores (afwisselend 4 tot 8), een fiskaal dan wel twee fiskalen, een alguacil mayor enz. Somtijds waren er ook alcaldes del crimen (strafrechters). Anders oefenden de oidores de functiën uit voor de alcaldes del crimen bestemd.

Als hoofdbeginsel gold, dat de Reales Audiencias niet alleen met de rechtspraak in hooger beroep zijn belast, doch ook optreden als adviseerende colleges in bestuurszaken. Met dien verstande evenwel, dat zij zich niet in bestuurszaken mochten mengen, dan wanneer de landvoogd, dat is dus de voorzitter, dit wenschte. Omgekeerd had deze laatste geen bemoeienis met de rechtspraak dan in bepaalde gevallen, en indien hij jurist (letrado) was.

In 1583 werd de raadpleging («consultivamente») van de Audiencias verplichtend. Aan den landvoogd bleef echter de beslissing, met inachtneming van hetgeen het meest overeenkwam met den dienst van God en van den Koning (lo mas conveniente al servicio de Dios y nuestro) en met de bevordering van vrede en rust in het gewest en het Rijk.

Overigens was de onderlinge verhouding zeer merkwaardig. Zoo mocht ieder, die zich door een landvoogd verongelijkt achtte, herstel zoeken bij de Audiencia, buiten den landvoogd om, terwijl bij de te nemen beslissing diens tegenwoordigheid verboden was (1553 en later).

De macht der Audiencias ging zelfs zóó ver, dat zij tegenover den landvoogd op eigen gezag konden optreden, indien deze zijne bevoegdheid te buiten ging of de rechtspraak belemmerde. In verband hiermede was hun toegestaan de beslissing van den Koning in te roepen. Zij hadden hierbij echter te waken, dat de zaak geen ruchtbaarheid kreeg.

Ook individueel konden de oidores zich, zoo noodig onder overlegging van bewijsstukken, tot den Koning wenden, die dan door tusschenkomst van den Raad van Indië den landvoogd deed hooren, of een plaatselijk onderzoek gelastte. Hiertoe werden ook weleens personen uit het moederland afgevaardigd, hetgeen met het woord visita (inspectie) werd uitgedrukt (bl. 136).

Niet geheel in overeenstemming met deze beginselen was bepaald, dat ingeval van twijfel of eenige zaak behoort tot de bevoegdheid van het bestuur, dan wel van de rechterlijke macht, de oidores verplicht waren zich te houden aan de uitspraak van den landvoogd, hoewel zij, zoowel gezamenlijk als ieder afzonderlijk, de beslissing van den Koning mochten inroepen.

Er waren ook gevallen, dat de landvoogd, daartoe door den Koning gemachtigd, en onder bekendmaking van die machtiging, aan de Audiencia mocht doen weten, dat haar gevoelen niet zou worden gevraagd.

Brieven voor de Audiencias bestemd, mochten door den landvoogd slechts geopend worden in tegenwoordigheid van de oidores, de fiskaals en een griffier (escribano).

In het algemeen hadden de Audiencias — behalve bij ontstentenis van den landvoogd, tevens kapitein-generaal — geen bemoeienis met militaire zaken; ook niet bij wijze van beroep. Ieder, die grieven had op militair gebied, kon zich wenden tot de Koninklijke Commissie ad hoc (Junta de Guerra de Indias), aan den Raad van Indië verbonden.

Bij ziekte of overlijden van den landvoogd trad de Audiencia als tijdelijk vervangster op. De oudste oidor was dan voorzitter.

Een algemeene verplichting van de Oidores tegenover den landvoogd was, om dezen te wijzen op al het belangrijke dat zich voordeed. De landvoogd was gehouden hieraan de noodige aandacht te schenken.

In een zeer uitvoerigen titel (XV) van Boek II vindt men voormelde verhoudingen omschreven. Daar zijn ook vermeld de gewestelijke hoofdplaatsen, waar Audiencias gevestigd waren, in de op bl. 159 vermelde volgorde n.l.: Santo Domingo, Mexico, Panamá, Lima, Santiago de Guatemala, Guadelajara, Santa Fé de Bogotá, de la Plata, San Francisco de Quito, Manila, Santiago de Chile, Trinidad[1]. Het opsommen van de aangegeven begrenzing der gewesten heeft geen nut om den grooten omvang van het Spaansche gebied buiten Europa te overzien,

---

[1] De namen der landvoogdijen, in dezelfde volgorde als de boven vermelde hoofdplaatsen, luiden: Isla Española, Nueva Espãna, Tierra Firme, Perú, Nueva España, Nueva Galicia, Nuevo Reino de Granada, de los Charcas, Perú, Filipinas, Chile, Puerto de Buenos Aires. — Nueva España en Perú waren dus later in twee deelen gesplitst.

daar vele namen thans gewijzigd zijn. In het werk van A. E. NORDENSKIÖLD, Periplus, Stockholm 1897, p. 163 vindt men een kaart «della parte del mondo novamente ritrovata» van 1566, welke een denkbeeld geeft van het Amerikaansche Rijk van Spanje in dien tijd.

§ 4. *Provinciale Raden (Cabildos).*

Een belangrijke bestuursinstelling waren de «Cabildos» Raden, samengesteld uit personen, die hadden samen te werken tot regeling der zaken een geheele provincie dan wel onderdeelen daarvan betreffende. Onderscheiden benamingen treft men aan voor de waardigheidsbekleeders: corregidor, alcalde mayor, alcalde ordinario, alférez real, procurador, procurador general, regidor en oidor. De Leyes de Indias geven geen omschrijving van de aan elk dezer titels toekomende bevoegdheden. Vermoedelijk werden zij als bekend verondersteld, op grond van hetgeen in het moederland bestond. De werkkring van de «Cabildos» is ook niet nader omschreven.

In 1625 werd aan de koloniale steden toegestaan om personen af te vaardigen die bij den Koning de belangen zouden kunnen voorstaan. Dergelijke opdracht mocht echter aan sommige ambtenaren niet worden verleend.

§ 5. *Regeling in latere tijden.*

De omschrijving der bevoegdheden van de koloniale landvoogden in de latere tijden vindt men nedergelegd in de Koninklijke decreten van 9 Juni en 8 November 1878. Zij komen in hoofdzaak overeen met hetgeen in het Regeerings Reglement van Ned. Indië is opgenomen. Als bijzonderheid geldt alleen, dat in de Spaansche koloniën de landvoogden, krachtens Pauselijke beslissingen en hiermede verband houdende wetten van het Koninkrijk, ook het patronaat uitoefenden over den Katholieken eeredienst. Zij werden ter zijde gestaan door een Raad, bestaande uit den hoogsten priester, den legerkommandant, den op dezen volgenden opperofficier, en de hoofden der departementen van justitie, financiën en binnenlandsch bestuur, alsmede den procureur generaal (Junta de autoridades superiores). Dit noodig oordeelende, kon de landvoogd voor een bepaald onderwerp ook den provincialen gouverneur in den Raad doen

zitting nemen. De Raad had een adviseerend karakter. De beslissing berustte bij den landvoogd, die in elk geval verantwoordelijk bleef tegenover het opperbestuur. Hij was verplicht de beslissing en de voorafgaande beraadslaging ter kennis te brengen van den minister van koloniën (de Ultramar) en van andere ministers, indien het onderwerp hun departement betrof.

Aan het hoofd der koloniale provinciën stond een gouverneur met een Raad (Consejo de administración). De gouverneur was burger. In de Filipijnen berustte echter tot 1886 de bevoegdheid in militaire handen. Ook daarna nog in sommige provinciën.

Krachtens een koninklijk decreet van 26 November 1880 werd Fernando Póo (West-Afrika) bestuurd door een militair, tevens belast met het beheer van het maritiem etablissement. De hem ter zijde staande Raad is samengesteld uit den gouvernementssecretaris, bepaaldelijk voor rechtszaken, den havenmeester, die den gouverneur waar noodig vervangt, den hoogsten geestelijke en den rechter.

De thans sedert het koninklijk decreet van 11 Juli 1904 geldende regeling omschrijft het Spaansch territoir ter Westkust van Afrika als: «Territorios españoles del Golfo de Guinea» en verdeelt het in Fernando Póo, Bata, Elobey en Annobón.[1] Het bestuur berust thans in handen van een Gouverneur-Generaal, benoemd door den Koning, op voordracht van den Minister van Buitenlandsche Zaken (Ministerio de Estado) in overleg met den Ministerraad, met een raadgevend lichaam, bestaande uit den gouvernements-secretaris, den overste der zendingsvereenigingen, die door den Staat gesteund worden, den rechter van eerste instantie, den administrateur van financiën, het hoofd van openbare werken, den hoogsten in rang van de aanwezige officieren van zee- en landmacht. Naast voormelden Raad bestaan nog Raden tot bevordering van den gezondheidstoestand, tot verbetering van den landbouw, tot bescherming van de inboorlingen, en andere, betrekking hebbende op verschillende diensttakken.

[1] De hier vermelde bijzonderheden zijn ontleend aan het werk van Louis Ramon-Izquierdo y Vivar: Descripción geográfica y gobierno, administración y colonización de las colonias españolas del Golfo de Guinea. (Madrid 1912.)

XXIV. **Rechtspraak, Gevangenissen, Politie en Notariaat.**

§ 1. *Rechtspraak.*

Aanvankelijk vormde het rechtswezen geen op zich zelf staand geheel, doch was het verbonden aan het bestuur. Eerst langzamerhand wikkelde het zich los, al bleef nog lang het voorzitterschap der hoogere rechtscolleges in handen der hoogste bestuursambtenaren.

De rechters hadden met den meesten spoed hun ambt te aanvaarden, vooral op de plaatsen waar een onderkoning gevestigd was; uiterlijk binnen zes maanden na de benoeming [1].

Vóór hun vertrek van de eene standplaats naar de andere, waren zij verplicht de loopende verrichtingen ten einde te brengen. Bleek dit onmogelijk door naderend vertrek, dan hadden zij een ander te machtigen om zoo noodig rekenschap te geven van de wijze waarop zij zich van hunne verplichtingen kweten.

De rechterlijke ambtenaren hadden ambtswoningen, dan wel vergoeding bij het gemis hiervan, en mochten niet meer dan vier slaven of slavinnen houden. Hunne vrouwen hadden zich te onthouden van inmenging in alle zaken.

In het maatschappelijk verkeer viel zekere beperking in acht te nemen (bl. 111). O. a. mocht in het eigen ressort geen huwelijk worden aangegaan. Dit verbod gold ook voor de kinderen.

Gewoonlijk werden de rechters aangeduid als «oidores» (letterlijk: hoorders); die in strafzaken als «alcaldes del crimen.» Deze laatsten konden echter ook in burgerlijke zaken recht doen, wanneer de oidores met werk overstelpt waren. Dit werd door de landvoogden beslist.

De bevoegdheid bestond om rechters-commissarissen naar andere plaatsen te zenden voor het onderzoek van strafzaken. In het bijzonder hadden de landvoogden en presidenten der rechtbanken het recht om aan rechters-commissarissen een onderzoek op te dragen naar ambtelijke handelingen.

In geschillen over de vraag of eenig recht toekomt aan inboorlingen, dan wel aan niet-inboorlingen, behoorden de rechtbanken de getuigenverklaringen met de overige processtukken aan den Raad van Indië ter beslissing te zenden. De rechter

[1] Deze termijn hield blijkbaar verband met de groote afstanden en de onzekere vervoermiddelen.

was verplicht om ingeval van eigenrichting der tegenpartij de inboorlingen in hun vorigen toestand te herstellen. Later, in 1609, werd de tusschenkomst van den Raad van Indië beperkt tot zaken eene waarde van 1000 dukaten vertegenwoordigende. Beneden dit bedrag, was de gewone rechter tot afdoening bevoegd.

De onderkoningen en andere hoogste bestuurders moesten in het moederland terechtstaan. De rechterlijke ambtenaren werden in strafzaken berecht door den onderkoning; gold het eene halszaak, dan werden zij met de processtukken aan den Raad van Indië opgezonden.

Voor de strafzaken was in sommige gewesten eene afzonderlijke Kamer waarin zitting hadden vier «alcaldes del crimen». Behalve waar het gold misdrijven waartegen de dood of eenige verminkende of andere lichaamsstraf was bedreigd, kon de uitspraak door twee hunner geschieden. In de laatst bedoelde gevallen waren voor de veroordeeling drie stemmen vereischt. Ingeval van nood, konden de strafrechters ook belast worden met de afdoening van burgerlijke zaken. Strafzaken tegen inboorlingen waren aan hunne kennisneming onttrokken. De alcaldes del crimen hadden het recht den Koning te schrijven buiten den landvoogd om. Deze laatste had hen altijd te woord te staan, wanneer zij dit wenschten. Van hunne zijde hadden zij den landvoogd op de hoogte te houden van de zich voordoende strafzaken.

Strafzaken tegen inboorlingen moesten met spoed en korte voorloopige hechtenis worden afgedaan. Het toebrengen van slagen met de hand en het toevoegen van beleedigende woorden onderling moesten onvervolgd blijven. Men had echter het mogelijke te doen om de vrede tusschen de strijdenden te herstellen. De bevoegdheid aan den landvoogd toegekend om in geschillen tusschen inboorlingen op te treden, komt verder ook toe aan de hoogste plaatselijke autoriteiten.

De landvoogden mochten zich, behalve wanneer uitdrukkelijk anders bepaald was, niet inlaten met rechtszaken, en waren verplicht den rechter geheel vrij te laten in zijne uitspraken (1603 en later). Meende de landvoogd dat de rechter zijne bevoegdheid te buiten was gegaan, dan moest hiervan den Koning verslag worden gegeven met mededeeling hiervan aan den rechter.

Voor de beslissing in juridictiegeschillen was in sommige

gevallen de medewerking van den landvoogd noodig. Eene bijzondere bepaling gold sedert 1622 bij juridictiegeschillen tusschen de rechtsmacht der Casa de Contratación te Sevilla en den gewonen rechter aldaar. In dit geval had eene bespreking plaats van ieder der twee oudste rechters. Konden zij niet tot overeenstemming komen, dan moest de Koninklijke beslissing worden ingeroepen onder overlegging van stukken en van de wederzijdsche adviezen. Voor deze beslissing riep de Koning bijeen de voorzitters van den Raad van Kastilië en van den Raad van Indië, benevens twee leden uit iederen Raad.

Vorderingen beneden 20 pesos [1] waren in 1563 niet vatbaar voor rechterlijke beslissing. Later werd dit bedrag teruggebracht tot 6 pesos. Uitspraken over sommen beneden 200 pesos waren niet vatbaar voor hooger beroep. Na een vonnis in appèl, was geen verder beroep toegelaten dan op den Koning, wanneer de uitspraak zeer hooge bedragen betrof. Dadingen moesten uitgevoerd worden volgens de wetten van het moederland.

Uitspraken van de Casa de Contratación tot een bedrag van 10.000 maravedis waren voor dadelijke ten uitvoerlegging vatbaar. Beslaglegging was alleen toegelaten in de gevallen in de wet vermeld.

Wraking van rechters moest behandeld worden op de wijze door de desbetreffende ordonnancies van Madrid in 1502 afgekondigd, met toepassing van de daarin voorkomende geldboeten bij ongegrondbevinding.

Hooger beroep in burgerlijke zaken, loopende over 600.000 maravedis en meer, behandeld door de Casa de Contratación, was toegelaten op den Raad van Indië, tenzij partijen vooraf de verklaring aflegden voor den griffier, van appel te willen afzien. Meende de Casa de Contratación in eenig geval partijen niet tot het beroep op den Raad te moeten toelaten, dan had zij de redenen hiervan in geschrifte neder te leggen.

Burgerlijke zaken op de Canarische eilanden kwamen in appel bij den daartoe aangewezen rechter op die eilanden, wanneer het bedrag in geschil niet meer bedroeg dan 40.000 maravedis. Anders bij de Casa de Contratación.

Gold het strafzaken, waarin opgelegd waren de doodstraf, eene verminkende straf, of eenige andere lijfstraf, dan wel altijd-

[1] De peso was een zilveren munt van 1 ons gewicht = 8 zilveren realen.

durende verbanning, dan behoorde het beroep bij den Raad van Indië. Zoo ook, indien de eerste uitspraak afkomstig was van den met het onderzoek van ambtelijke verrichtingen belasten rechter (juez de residencia).

Administratieve beslissingen door de gemeente- en provinciale besturen genomen (ayuntamientos en diputaciones) konden dadelijk ten uitvoer gelegd worden, tenzij het te innen bedrag meer dan 60.000 maravedis beliep, in welk geval appel op den gewonen rechter openstond.

Beslissingen van den landvoogd waren onderworpen aan hooger beroep bij den hoogsten rechter in de residentie van den landvoogd.

Een tweede hooger beroep stond in sommige gevallen op den Koning open, segunda suplicación genaamd. Dan n.l. wanneer het bedrag in lite 6000 pesos van 450 maravedis of meer beliep. De tenuitvoerlegging werd door dit tweede beroep niet opgeschort, behoudens zekerheidstelling voor teruggave van het voldane, indien de latere uitspraak dit medebracht. Het tweede beroep was uitgesloten, indien het geding liep over bezitrecht. Ook indien het eerste beroep eene uitspraak betrof van het administratief gezag of van den hoogsten rechter.

Het tweede beroep werd in werkelijkheid berecht door den Raad van Indië, met minstens vijf leden. Indien omstandigheden dit noodig maakten, konden desnoods vier leden uitspraak doen. In 1620 werd eene geldboete van 1000 dukaten bedreigd, indien het tweede beroep ongegrond bleek. Van deze som kwam ⅓ aan de schatkist, ⅓ aan de in het gelijk gestelde tegenpartij en ⅓ aan de rechters die het eerste beroep behandeld hadden. Werd dadelijk uitgemaakt dat het tweede beroep niet ontvankelijk was, dan bedroeg de boete 400 dukaten, te verdeelen tusschen de schatkist en de tegenpartij.

Betreffende de tenuitvoerlegging van vonnissen verdient nog vermelding de verbodsbepaling om beslag te leggen op slaven en werktuigen bij de parelvisscherij benoodigd [1]; op inrichtingen voor metaalbewerking en suikerbereiding, in deze laatste gevallen behoudens het geval dat de schuld zóó groot was dat zij niet te dekken zou zijn door de geheele waarde dier inrichtingen met inbegrip der slaven, en de schuldenaar geen andere goederen

[1] Men vergelijke hoofdstuk XXVI en bl. 178 van hoofdstuk XXV.

had waarop de schuld te verhalen was. Het stond den schuldeischer alsdan vrij alles bijeen te doen verkoopen.

Paarden en wapens mochten alleen in beslag genomen worden, indien geen andere goederen aanwezig waren voor het verhaal der schuld.

In sommige gevallen mochten gekochte ambten bij executorialen verkoop overgaan op anderen, die tot de uitoefening geschikt werden geacht. Vooraf moest blijken dat geen goederen aanwezig waren waarop de schuld te verhalen was.

Van de waarde der geëxecuteerde goederen was $\frac{1}{10}$ verschuldigd aan de met de tenuitvoerlegging belaste personen, tenzij de betaling binnen de 72 (tevoren 24) uren geschiedde. Op enkele plaatsen was bovendien verschuldigd van $2\frac{1}{2}$ tot 5 % der opbrengst. De inboorlingen waren vrijgesteld van deze betalingen.

Aan den Fiskaal (het Openbaar Ministerie) was opgedragen beschermer te zijn van de inboorlingen en hen in alle zich voordoende gevallen voort te helpen en recht te doen verkrijgen, bepaaldelijk in burgerlijke rechtsgedingen en in strafzaken waarin de inboorlingen stonden tegenover Spanjaarden. Persoonlijk mocht hij niet handelen, dan wanneer de hulp van anderen tekort schoot. Ingeval de Fiskaal zelf tegen inboorlingen moest optreden in het belang van de schatkist, had de rechtbank iemand aan te wijzen om hunne belangen te behartigen. Gold het de uitgifte van gronden, dan was het wederom de Fiskaal, die voor de inboorlingen had op te komen. In het algemeen had hij te zorgen, dat hunne vrijheid niet werd aangetast, en dat zelfs tegenover slaven geen onrecht werd gepleegd.

In belangrijke zaken had de Fiskaal te overleggen met den onderkoning, den president of de rechtbank alvorens den Koning rapport uit te brengen over noodig geoordeelde maatregelen.

De Fiskalen in de koloniën hadden uitvoering te geven aan opdrachten van den Fiskaal van den Raad van Indië.

Voor de andere rechterlijke autoriteiten bestonden ook tal van voorschriften, mede met het oog op de onderlinge verhoudingen.

Vooral verdient aandacht hetgeen betrekking heeft op de advocaten. Als zoodanig mochten alleen optreden personen, die een examen hadden afgelegd in handen van president en leden der rechtbank. Zij hadden een eed te doen om geen advies te geven in onrechtvaardige zaken en niet als honorarium te bedingen een aandeel in hetgeen hunne partij door het geding zou ver-

krijgen. Zij mochten niet optreden in zaken waarin een bloed- of aanverwant als rechter zitting had. Hetgeen zij van de inboorlingen vorderden, moest zeer matig zijn.

De procureurs mochten eerst na aanstelling door den Koning optreden. Hun aantal was beperkt. De aanstelling werd voorafgegaan door een examen als voor de advocaten voorgeschreven. Voor beide categorieën was verboden het beding met partijen, dat het geding op hunne kosten zou worden gevoerd.

Bijzondere zorg valt te besteden aan de juiste keuze van tolken ten behoeve van de inboorlingen, zoowel wat betreft kennis der inheemsche talen als voor persoonlijke eigenschappen. Bij eenig verhoor door tusschenkomst van een tolk, mochten de inboorlingen zich doen vergezellen door een hunner christenvrienden, opdat deze kon vaststellen, dat de vertolking met juistheid geschiedde. De tolken mochten voor hunne bemoeienis niets vragen of aannemen van de inboorlingen.

§ 2. *Administratief gerechtelijk onderzoek.*

Om de drie jaren werd beurtelings een der rechters naar volgorde van benoeming eerst door de rechtbank, later door den voorzitter daarvan, afgevaardigd om in een aangewezen deel van het ressort een algemeen onderzoek in te stellen naar alle maatschappelijke instellingen in den uitgebreidsten zin, en naar de wijze waarop verschillende categorieën van personen behandeld werden en zich gedroegen. In het bijzonder had het onderzoek betrekking op de verspreiding der christelijke leer onder de inboorlingen, op hetgeen als belasting van hen gevorderd werd, en op de wijze waarop men hen bejegende. Ingeval van misbruiken, had de rechter het noodige te doen tot herstel van grieven, en tot bestraffing van de schuldigen. Tevens had hij te zorgen, dat de inboorlingen nuttige boomen aanplantten en arbeid verrichtten, dat hun ten voordeele kon zijn. Door Spanjaarden aangelegde werken, die voor inboorlingen schadelijk waren, moesten op last van den rechter, partijen gehoord, worden gewijzigd. Waar de rechter optrad in gevallen waarin de Kerk gemoeid was, had hij de kerkelijke rechtsmacht te eerbiedigen overeenkomstig het Kanonieke recht en de Koninklijke besluiten. Van alle bevindingen en genomen maatregelen werd door tusschenkomst van de rechtbank verslag uitgebracht aan den Raad van Indië.

§ 3. *Latere rechtspraak.*

Uit den aard der zaak is in de latere jaren de afscheiding van rechterlijke macht en administratief gezag strenger doorgevoerd. Bij Kon. besluit van 30 Januari 1855 begon dit, en bij decreet van 26 October 1888 kwamen voor het rechtswezen op Cuba en Portorico nieuwe bepalingen tot stand.

Voor de administratieve rechtspraak kwamen in 1855 en 1861 andere voorschriften, die ook voor de Filipijnen golden, en in 1868, 1875 en 1888 (13 September) werden vernieuwd.

In 1839 werd op de West-Indische eilanden met afschaffing van de voorloopige hechtenis voor kleine misdrijven, strafbaar met 2 tot 6 maanden (voor negerslaven tot 1 jaar) tewerkstelling in het openbaar, eene verkorte berechting ingevoerd, terwijl de lijfsdwang ten hoogste 12 dagen mocht bedragen. In het volgende jaar kwamen nieuwe bepalingen betreffende de berechting van straf- en burgerlijke zaken.

In 1855 werd de rechterlijke organisatie voor Cuba, Portorico en de Filipijnen bij Koninklijk besluit herzien, met mogelijkheid tot het inroepen van eene eindbeslissing van de Kamer voor Koloniale Zaken (Sala de Indias) van het Opperrechterlijk College (Tribunal Supremo de Justicia) in het moederland. In het 7e hoofdstuk (art. 123 e. v.) leest men, dat alle rechterlijke betrekkingen, die van oudsher voor de meestbiedenden verkrijgbaar waren, voortaan alleen voor het leven van den kooper in openbare veiling zullen worden toegewezen. De vroeger toegewezenen zullen nog slechts eenmaal kunnen overgaan op een ander voor de helft van den oorspronkelijken toewijzingsprijs en behoudens de verkrijging van de Koninklijke goedkeuring binnen het jaar. Het lot had aan te wijzen welke ambten door den Staat konden worden teruggekocht, telkens wanneer de toestand der schatkist dit veroorloofde.

Merkwaardig is in 1858 op Cuba een maatregel tot tegengang van de vele roof- en moordgevallen door gewapende benden, die zich op het platteland voordeden, en dikwijls ongestraft moesten blijven. De oproeping n.l. van alle weerbare mannen, zoodra eenig misdrijf had plaats gehad, om de schuldigen op te sporen en aan de bevoegde autoriteit uit te leveren. Daartoe werd de alarmklok geluid («tocar á somatén»), dat in alle naburige ressorten herhaald werd: tien langzame slagen

gedurende twee uren met tusschenruimten van 4 of 5 minuten. Alle mannen van 18 tot 50 jaar, met uitzondering van enkele categoriën, waren verplicht zich dadelijk gewapend samen te voegen op aangewezen plaatsen en de hun gegeven bevelen op te volgen. Alle eenigszins verdachte personen werden opgevat, zoo noodig met gebruikmaking van wapens, en in samenwerking met de politie te voet en te paard. Tegen het niet dadelijk handelen, waren geldboeten bedreigd.

§ 4. *Boedelreddering.*

Ten behoeve van de boedelreddering van in de koloniën overleden personen werd door den landvoogd als voorzitter der rechtbank een rechter-commissaris benoemd, aanvankelijk voor één jaar (1550), later voor twee jaren (1609). Het doel was om de misbruiken te voorkomen, die gepleegd werden ten opzichte van nalatenschappen. De rechter-commissaris trad ook op in boedels van geestelijken, en had vóór alles inventaris op te maken. De tot den boedel behoorende gelden en waardevolle voorwerpen werden afzonderlijk opgeborgen bij 's Lands kas en zoo noodig door tusschenkomst van den Raad van Indië naar het moederland gezonden. Op plaatsen waar geen landskas bestond, werd een bijzondere bergplaats toevertrouwd aan de zorg van drie personen, tevens met de boekhouding belast. Aan den landvoogd, den voorzitter der rechtbank en de ontvangers had de rechter-commissaris rekening en verantwoording te doen. Wanneer de erfgenamen zich bevonden ter plaatse waar de erflater overleden was, en deze een testament nagelaten en boedelredderaars aangewezen had, mocht de rechter-commissaris zich niet met den boedel inlaten. Hetzelfde gold, wanneer geen testament bestond, doch de erfgenamen ab intestato zich in persoon aanmeldden en van hunne erfgerechtigheid deden blijken. Bestond omtrent dit laatste onzekerheid, dan berustte de beslissing bij den gewonen rechter. Waren er geen erfgenamen, dan had de rechter-commissaris de nalatenschap aan den Staat toe te wijzen behoudens nadere uitspraak van den rechter, ook in verband met de mogelijkheid van later blijkende aanspraken.

De uitvoerders van uiterste willen, erfgenamen en houders van nalatenschappen, die deze geheel of ten deele hadden af te dragen aan in het moederland gevestigde personen, behoorden binnen het jaar de overdracht te doen geschieden door tusschen-

komst van de Casa de Contratación. Kon deze termijn niet worden in acht genomen wegens gebrek aan scheepsgelegenheid of eenig ander vaststaand beletsel, dan moest de afgifte met de rekening en verantwoording geschieden aan den rechter-commissaris. Tenzij de erflater anders beschikt had, mochten voormelde personen de nalatenschap niet langer dan een jaar onder zich houden op straffe van vergoeding van kosten, schade en interessen, alsmede verplichting om het dubbele der waarde uit te keeren. Van dit dubbele kwam dan de helft aan de schatkist, en de andere helft aan de erfgenamen.

De verplichting tot opzending van de nalatenschap naar Sevilla bestond ook, indien in de koloniën geen erfgenamen te vinden waren, behoudens voorafgaande voldoening van vaststaande boedelschulden.

De testamenten, inventarissen en andere boedelpapieren behoorden met afzonderlijke scheepsgelegenheid naar Sevilla te worden gezonden.

Verkoop van tot nalatenschappen behoorende goederen moest voorafgegaan worden door taxatie en op voorgeschreven wijze geschieden.

Voor sommige koloniën was omzetting der waarden in aangegeven koopwaren voorgeschreven.

§ 5. *Gevangenissen.*

Gevangenissen waren reeds in 1578 voor alle plaatsen voorgeschreven, met dien verstande dat de vrouwen zorgvuldig van de mannen afgescheiden moesten zijn, en dat voor allen gelegenheid bleef bestaan om de mis bij te wonen. De cipiers hadden een plechtigen eed af te leggen, en mochten de sleutels niet in handen stellen van inboorlingen en slaven. Zij hadden te zorgen voor reinheid en voor goede behandeling van de gevangenen, met inachtneming van stand en rang. Geen spelen mochten plaats hebben.

De gevangenissen moesten eens in de week door twee rechters en het Openbaar Ministerie worden bezocht, en bovendien op groote kerkelijke feestdagen. In het bijzonder moest achtgeslagen worden op gegijzelden.

§ 6. *Politie.*

Deze was ingericht op den voet als in het moederland gebruikelijk. Zij werd n.l. uitgeoefend door broederschappen (hermandades).

Aan het hoofd stonden de alguaciles, onderscheiden in mayores en menores (de laatsten echter niet ondergeschikt aan de eersten), met hunne plaatsvervangers, en alcaides, meer in het bijzonder toezicht houdende over de gevangenissen. In plaatsen, voornamelijk bewoond door inboorlingen, mocht sedert 1631 een hunner door den corregidor tot alguacil worden aangesteld. Aan allen was verboden het aannemen van geschenken.

§ 7. *Notariaat.*

Het notariaat werd aanvankelijk uitgeoefend door «escribanos reales», daartoe benoemd door den landvoogd of door lagere autoriteiten. In 1564 en later kwamen bepalingen, dat door den Koning of den Raad van Indië personen zouden worden aangewezen, voor het opmaken van acten, en wel alleen zij, die tot uitoefening van het notariaat bevoegd waren, behoudens tijdelijke benoemingen door de landvoogden of plaatselijke bestuurders.

Sedert 1610 waren de notarieele examens opgedragen aan de koloniale rechtbanken.

Het verhoor van getuigen, die niet voor den rechter konden verschijnen, mocht worden opgedragen aan een «escribano» der woonplaats.

Tot «escribanos» of notarissen (notários públicos) mochten geen personen van halven bloede (mestiezen of mulatten) worden benoemd.

De titel van «escribano» werd ook gevoerd door hen, die als griffiers optraden bij de verschillende autoriteiten.

De griffiers bij geestelijke autoriteiten voerden — evenals nu nog — den titel van «notario eclesiástico of apostólico», en moesten leken zijn.

XXV. **Mijnwezen.** [1]

§ 1. *Metaalwinning.*

Karel I (V) in 1526 en Filips II in 1568 stonden aan alle Spanjaarden en inboorlingen, behalve aan landsdienaren, toe om goud, zilver, kwik, lood, tin, ijzer enz. uit door hen ontdekte mijnen en uit rivieren, ravijnen en overige vindplaatsen door

[1] Men vergelijke hierbij hoofdstuk XVII § 5.

hunne dienaren en slaven te doen ontginnen, en vrijelijk te bewerken, zonder eenig beletsel. Zij hadden alleen het betrokken bestuurshoofd te verwittigen en de belofte af te leggen, dat zij na het omsmelten persoonlijk van de resultaten rapport zouden uitbrengen. Op het ontdekken van mijnen werden premies gesteld, waarvan $\frac{2}{3}$ te voldoen door de schatkist en $\frac{1}{3}$ door den ontginner. Deze premies golden in het bijzonder voor de kwikmijnen.

Mijnen, die vier maanden achtereen onbewerkt gelaten werden, konden door den landvoogd toegewezen worden aan hen, die zich daartoe aanmeldden, en bereid bleken gestelde voorwaarden te aanvaarden. Voor geregelden aanvoer van levensmiddelen moest worden gezorgd. Aan inheemsche werklieden was een billijk loon verschuldigd.

In 1608 werd gewag gemaakt van kopermijnen op Cuba. Dat het koper groote waarde had voor de artillerie, blijkt uit voorschriften voor de wijze van smelting en den overvoer naar de Casa de Contratación op landskosten.

Verkoop van metalen was sedert 1617 alleen aan de mijneigenaren veroorloofd.

Inboorlingen, die een mijn ontdekten, moesten door premies, belooningen en beloften van belastingvrijstelling worden overgehaald om tot ontginning over te gaan. Spanjaarden en hunne afstammelingen, ook mestiezen en mulatten, werden door belooningen van anderen aard aangemoedigd. Overigens bestond in het toekennen van rechten geen onderscheid tusschen Spanjaarden en inboorlingen.

Ten behoeve van den goeden gang van zaken in de mijnen kwam in 1572 het later herhaald voorschrift, dat de mijneigenaren zelfs voor schulden in hun bedrijf niet mochten worden gestoord door beslaglegging op slaven en negers, op werktuigen en andere voorwerpen voor het te voorschijn brengen van metalen benoodigd.[1] Alleen op het reeds verkregen goud of zilver mochten schuldvorderingen verhaald worden. Was in gijzelingstelling onvermijdelijk, dan mocht deze alleen geschieden ter plaatse waar de zetel was van het mijnwerk, opdat dit werk niet te lijden zou hebben. Benoodigdheden voor de mijnen konden voor billijken prijs betrokken worden uit 's lands voorraad. Geschillen waarin

[1] Vergelijk bl. 166 onderaan.

mijneigenaren betrokken waren, moesten met den meesten spoed beëindigd worden. Ook op de Filipijnen golden sedert 1635 deze bepalingen.

Bij wijze van uitzondering mochten mijneigenaren op sommige plaatsen met ambten belast worden, zelfs al waren zij gelden verschuldigd aan het land.

Tot handhaving van orde en recht in de mijnen waren «alcaldes mayores» aangesteld, aan wie onder strafbedreiging verboden was voor zich of voor anderen in de mijnen goud, zilver of andere metalen te koopen. Zij mochten evenmin, en dit gold ook voor andere met mijnzaken belaste ambtenaren, middellijk of onmiddellijk belang hebben bij de opbrengsten der mijnen. De ambtelijke bezoldigingen werden niettemin uit de mijnkassen gekweten.

Het uit de mijnen verkregen metaal moest met inachtneming van formaliteiten in bepaalde vormen gebracht worden met vaststelling der waarde op zichtbare wijze daarop. De in waarde verschillende soorten werden op onderscheiden wijzen behandeld, en van alle verrichtingen ter zake dienden getuigschriften te worden opgemaakt.[1] Aan de schatkist was een vijfde gedeelte der gewonnen metalen verschuldigd, alsmede 1½ % der waarde van het geheel.[2] Bij de smelting, voorafgegaan door weging der ertsen, waren landsdienaren tegenwoordig, die daarvan boek hielden. Zoo ook bij de waardebepaling en het daarmede verband houdende merken. Voor een en ander bestonden uitvoerige instructies.

§ 2. *Aanmunting van geldstukken.*

Sedert 1535 waren er drie munten van edele metalen, voornamelijk zilver, en wel te Mexico, Santa Fé en Potosí. De andere geldstukken werden te Santo Domingo vervaardigd. Van het aangemunte geld, dat geheel gelijk moest zijn aan dat in het moederland, was een klein bedrag aan de schatkist verschuldigd. Daling der metaalwaarde kwam voor rekening van de aanmunters. Het munten stond onder ambtelijk toezicht. De met muntwerkzaamheden belaste personen moesten tot de bekwaamsten in hun vak behooren. Met inachtneming hier-

[1] Ook de parels en edelgesteenten moesten op bepaalde wijze gewaarmerkt zijn. Bleek dit niet mogelijk, dan werd de waarde door schatting vastgesteld.
[2] Dit gold ook voor parels, edelsteenen en amber.

van, werden de ambten echter aan de meest biedenden verkocht. Op hen rustte het verbod om zich in de uitoefening van hun ambt door anderen te doen vervangen dan met toestemming van de hoogste autoriteiten, om in zilver handel te drijven, en om op eigen gezag zilver aan te munten; overtredingen waren met zware straffen bedreigd. Van sommige belastingen waren zij vrijgesteld; rechtsvorderingen tegen hen behoorden tot de bevoegdheid van de met het toezicht op het munten belaste personen. Gold het evenwel vorderingen ten behoeve van de schatkist, dan berustte de uitspraak bij den gewonen rechter.

In verband met den aanmaak van gemunt geld, werd reeds in 1591 het gebruik van ongemunt goud en zilver als ruilmiddel verboden. Het in de koloniën gemunte geld moest over en weer in de koloniën en ook in het moederland worden gebruikt tegen een vastgestelden koers. Uitvoer naar vreemde landen stond echter niet vrij.

Ter voorkoming van bedrog mochten edele metalen door particulieren niet van het eene gebied naar het andere worden vervoerd, noch ook naar het moederland. De voor de schatkist ingeleverde hoeveelheden moesten sedert 1631 in natura naar het moederland worden gezonden, zoo ook het koper, dat vóór alles bestemd was voor kanonnen en ander oorlogsmateriaal.

Met de zorg voor de edele metalen, parels en edelgesteenten uit de koloniën voor den Staat dan wel voor particulieren aangevoerd, waren in 1605 en volgende jaren belast «maestres de plata» (zilverbeheerders), die 25.000 dukaten zekerheid hadden te stellen, en geen merma (spillage) in rekening mochten brengen. Zij hadden echter recht op 1 % der waarde, waarvan uit de voorgeschreven registers diende te blijken.

Ook over de andere lading waren maestres de navios aangesteld, die slechts tot 10.000 dukaten zekerheid verplicht waren. Zij moesten met de scheepskapiteins samenwerken om de tucht aan boord te onderhouden, het vloeken en het hazardspel tegen te gaan. Bleek bij stormweer het in zee werpen van een deel der lading noodig, dan hielden beiden met de bemanning en de passagiers scheepsraad. Oorlogstuig en munitie mochten niet geworpen worden.

XXVI. **Parelvisscherij.** [1]

Ter bevordering van de parelvisscherij was bekendmaking van de vindplaatsen aan de plaatselijke autoriteit voorgeschreven. Het doel was om geschikte woningen, bergplaatsen enz. op te richten, zoowel voor Spanjaarden als voor inboorlingen en slaven, en om overigens aan het hoofd der op deze wijze ontstane vestigingen de noodige ambtenaren te stellen, die o. m. te waken hadden tegen zeeroovers. Aan de schatkist waren de ontdekkers $^1/_{10}$ van de in den aanvang gevonden parels verschuldigd; gedurende de volgende drie jaren moest $^1/_5$ worden opgebracht.

De inboorlingen mochten niet belemmerd worden in de parelvisscherij, mits zij aan den Staat $^1/_5$ afstonden, en zich overigens naar de voorschriften gedroegen. Hadden Spanjaarden bij de uitoefening van hun bedrijf hulp noodig, dan mochten alleen negers daartoe gebezigd worden, geen inboorlingen.

Tal van administratieve bepalingen regelen verder de zaak, o. a. dat niet meer oesterschelpen boven water mogen worden gebracht dan men dadelijk kan bewerken, daar anders de uitwaseming ziekten zou kunnen veroorzaken. Ook was het aan wal brengen niet veroorloofd dan in tegenwoordigheid van de daarvoor aangestelde ambtenaren en rechthebbenden. Bij het binnentreden van de voor de bewerking bestemde lokalen moesten de dragers geheel ontkleed zijn. De voor den Koning bestemde parels werden in een afzonderlijke kist opgeborgen en met de meeste zorg verpakt en verzegeld voor de verzending naar Europa. De sleutel was af te geven aan den vlootbevelhebber met de overbrenging belast.

Ook voor de verschillende parelsoorten waren afgescheiden bergplaatsen.

XXVII. **Fabriekswezen.**

In 1628 verbood Filips IV de oprichting van groote werkplaatsen en fabrieken zonder zijne toestemming. Deze was alleen te verkrijgen, indien door tusschenkomst van den Raad van Indië de noodzakelijkheid en de grondslagen waren aangetoond. Aanleiding tot deze bepaling waren de misbruiken, die in de weverijen van linnen en andere stoffen voorkwamen, en waarvan vooral de inboorlingen slachtoffers waren, niettegenstaande in 1621 met het oog op dit laatste maatregelen werden voorgeschreven.

[1] Men vergelijke bl. 166.

Overigens vindt men reeds in 1565 gewag gemaakt van linnenweverijen, voor welke de in het moederland geldende bepalingen van kracht zouden zijn.

Aan het verbod van 1628 gingen vooraf bepalingen van 1612 en 1624, waarin ook geklaagd wordt over de slechte behandeling van inboorlingen, en tevens over den invoer uit Mexico in Peru van geweven stoffen, waardoor de handel met het moederland benadeeld werd. Met het oog hierop ging de last aan den onderkoning van Mexico (Nueva España) om zooveel mogelijk de inboorlingen aan de weverijen te onttrekken, en tevens in het belang van den moederlandschen handel de uitvoer van geweven stoffen naar Peru te verbieden (bl. 182).

In 1548 was uitdrukkelijk toegestaan om in Los Angeles, destijds behoorende tot Mexico (Nueva España), zonder eenige belemmering zijdeweverijen op te richten.

XXVIII. **Inheemsche gemeenschapsinstellingen en gemeenschappelijke pakhuizen (pósitos en alhóndigas).**

§ 1. *Gemeenschapskassen.*

Goederen, aan de inboorlingen van eene gemeente gemeenschappelijk toebehoorende, werden in daartoe bestemde kassen bijeengebracht en van daaruit beheerd. Deze kassen werden aangeduid als «cajas de censos» dan wel als «bienes de comunidad» en bestonden reeds in 1561. Voor de rentegevende uitzetting, de boekhouding en de wijze van beheer bestonden regels, op de nakoming waarvoor ambtelijk toezicht werd uitgeoefend. Jaarlijks moest verantwoording worden gedaan aan een daartoe aangewezen rechter-commissaris, zoo noodig met beroep op de geheele rechtbank, indien aangaande het beheer geschillen rezen. De rechter-commissaris had die intusschen voorloopig te beslissen. De Fiskaal vertegenwoordigde de belangen der kassen in rechten. In vervolg van tijd werden van Staatswege verschillende beambten voor de werkzaamheden benoemd.

Gezorgd moest worden voor de aanwezigheid van een voldoend bedrag, waaruit zoo noodig te voorzien was in de zich voordoende behoeften der gemeenschap of der rechthebbenden individueel.

De administratie van deze kassen moest geheel afgescheiden blijven van elk ander beheer, en behoorde te allen tijde uitsluitend ten bate van de inboorlingen te blijven. Geen enkel

ander persoon mocht, onder welken titel ook, uit deze kassen geld of goederen ter leen of ten gebruike krijgen op straffe van vier malen de waarde. Uit de renten werden de belastingen betaald, terwijl hetgeen voor andere uitgaven noodig voorkwam, door een daartoe aangewezen ambtenaar werd begroot. Deze had vooral te waken, dat de leden der gemeenschap niet meer ontvingen dan zij behoefden, teneinde lediggang te voorkomen. Uit de kassen was ook met machtiging van den landvoogd of andere hooge autoriteit te betrekken wat vereischt werd voor uitgaven ten behoeve van den godsdienst, in het bijzonder voor de zending, de opleiding daartoe van zonen der oudsten, en voor de gevangenissen. Alles moest op zuinige wijze geschieden, ter vermijding van benadeeling der inboorlingen. Bepaaldelijk was uitgesloten, dat uitgaven van anderen aard uit de kassen gekweten werden, zooals weleens was voorgekomen bij den aankoop van schilderijen en het geven van maaltijden en feesten. Het kapitaal moest in elk geval bijeengehouden worden, zoodat alleen de renten verbruikt werden.

In 1582 werd aan de deelhebbers der gemeenschappelijke kassen opgedragen om jaarlijks zekere uitgestrektheid grond (10 brazas) met koren te beplanten in plaats van de kleine bijdrage ($1\frac{1}{2}$ reaal) anders aan de kassen verschuldigd. De oudsten waren van deze verplichting ten deele vrijgesteld.

In 1615 bleek het noodig om de onderkoningen en andere hoogwaardigheidsbekleeders op het hart te drukken te waken tegen de misbruiken van de corregidores van inlandsche gemeenten, die door het vorderen van werkzaamheden voor hunne particuliere ondernemingen de inboorlingen aan hun eigen werk onttrokken, waardoor steun uit de gemeenschapskassen noodig werd. In 1621 was niettemin de toestand zóó erg geworden, dat zelfs de doodstraf bedreigd werd. Eenige jaren later (1636) werd een jaarlijksch rapport aan den Koning geëischt van alle maatregelen in het belang der gemeenschappelijke kassen, terwijl in 1668 het bevel kwam om alle achterstallige schulden aan die kassen met kracht te innen en daarin te storten, ook die ten behoeve van 's Lands dienst aangegaan.

§ 2. *Gemeenschappelijke weideplaatsen enz.*

Het gemeenschapsbegrip bestond ook ten aanzien van sommige weideplaatsen. In 1541 werden mede tot gemeenschappelijk

eigendom van de in de omgeving wonenden verklaard de bergen en het bevloeiingswater, voor welks gelijkmatige verdeeling moest worden gezorgd.

§ 3. *Pósitos.*

In 1614 vindt men melding gemaakt van «pósitos», te omschrijven als in gemeenschappelijk eigendom toebehoorende graanpakhuizen, waaruit leeningen zijn te verkrijgen, onder verplichting tot terugstorting in natura bij den volgenden oogst. Deze «pósitos» bestaan ook sedert eeuwen in Spanje, en komen overeen met de in Ned.-Indië nu ruim 20 jaren geleden in het leven geroepen «desa loemboengs», waarin met dezelfde bedoeling rijst ligt opgeschuurd.

§ 4. *Alhóndigas.*

Met de «positos» hangen eenigszins samen de «alhóndigas», zij het ook met eene andere bestemming. De met voormelden naam aangeduide pakhuizen van graan en meel hadden n.l. ten doel eensdeels om den opslag van geoogste granen gemakkelijk te maken; anderdeels om den koop en verkoop tegen matigen prijs in de hand te werken.

De aan het hoofd van deze inrichtingen staande personen, die 4000 pesos zekerheid hadden te stellen en in de inrichting moesten wonen, bepaalden dagelijks volgens vastgestelden maatstaf den prijs. Zij mochten uit hun magazijn noch voor zich zelf, noch door middel van anderen inkoopen doen.

Koop en verkoop van granen buiten de «alhóndigas» was verboden op straffe van geldboeten.

De broodbakkers, die geen grooteren voorraad mochten opslaan dan voor twee dagen, kwamen eerst na de groote mis bij den verkoop aan de beurt, om de andere bewoners gelegenheid te geven voor te gaan.

De karrevoerders, die met graan en meel van buiten kwamen, waren verplicht tot dadelijke inlevering in de alhóndigas, en kregen daarvoor een bewijs dat op afvrage moest worden vertoond.

De verkoop van de opgeschuurde hoeveelheden duldde geen langer uitstel dan 20 dagen.

Toegang tot de pakhuizen was aan gewapenden verboden.

Landbouwers, die tevens bakkers waren, mochten een deel

van den oogst buiten de pakhuizen houden, doch hadden dan daarvan een jaarlijks te beëedigen opgave te doen.

Twee «regidores» waren beurtelings belast met de handhaving van de orde in de pakhuizen en met de beslissing van zich voordoende geschillen, behoudens beroep op eene hoogere autoriteit.

Van de in de pakhuizen binnengebrachte hoeveelheden was een vastgesteld bedrag als belasting verschuldigd.

XXIX. **Beperkingen op het gebied van handel en scheepvaart.**

§ 1. *Filipijnen.*

Aanvankelijk mochten de Filipijnen alleen handel drijven met Nueva España (Mexico), en dan nog met beperkingen. De toelating van Chineezen en Japanners was met uitdrukkelijke toestemming van den landvoogd geoorloofd tot een aantal van hoogstens 6000 en 3000 (1606). Zij werden aangeduid als «Sangleyes»[1].

Met Japan was de handel veroorloofd, met dien verstande dat later geen Japanners in de Filipijnen mochten komen (1609). Met China stond de handel in zooverre open, dat Chineesche schepen alleen te Manila mochten binnenloopen, en onderworpen waren aan onderzoek.

In het algemeen behoorde streng gewaakt te worden tegen de toelating van vreemdelingen. Schepen uit andere koloniën dan Nueva España aankomende, al was het ook met toestemming van den betrokken landvoogd, verloren hunne lading, terwijl de gezagvoerders gestraft werden met verbeurdverklaring van hunne bezittingen en tien jaren galei.

Naar Nueva España (Mexico) mochten jaarlijks niet meer dan twee schepen uit de Filipijnen vertrekken met eene waarde aan koopmanschappen van hoogstens 250.000 pesos van 8 realen. Voor eene dubbele waarde mocht worden teruggevoerd. Deze bedragen moesten gelijkmatig worden verdeeld onder de gegadigden door tusschenkomst van aangewezen autoriteiten.

---

[1] De letterlijke beteekenis van Sangleyes heb ik niet kunnen vinden. Wellicht is het woord eene verbastering van „sin leyes" zonder wetten, hetgeen dan overeenkomt met onze uitdrukking „zonder wet en gebod" als aanduiding van vermeende minderwaardigheid.

Uitvoer van bewerkt zilver naar de Filipijnen was verboden.

Zij, die uit Nueva España naar de Filipijnen vertrokken met de bedoeling er minstens acht jaren te verblijven, mochten hunne bezittingen medenemen, mits zekerheid stellende.

De Portugeezen van Oost-Indië mochten geen handel drijven in de Filipijnen.

De tot het Christendom overgegane Chineezen, die gedurende 10 jaren vrij waren van belasting, mochten niet naar hun land terugkeeren dan met toestemming van den landvoogd. Goede behandeling en vrijstelling van persoonlijke diensten waren voorgeschreven. Ook werd aangemoedigd het huwelijk met inheemsche vrouwen. Niettemin was het verblijf in Manila gedurende den nacht verboden.

De schepen tusschen de Filipijnen en Nueva España varende, hadden te zorgen in Maart in de Filipijnen aan te komen; zij moesten goed bewapend zijn, zonder vele manschappen mede te voeren. Elk kanon had niet meer dan één artillerist, die met de noodige eer behandeld moest worden. Graan mocht niet in de Filipijnen worden ingevoerd. Een getrouwde man werd zonder zijne vrouw uit Nueva España niet in de Filipijnen toegelaten, tenzij zij hare toestemming had gegeven en de man zekerheid had gesteld voor de terugkeer binnen den vastgestelden termijn, en voor haar onderhoud had gezorgd. Het vertrek uit Nueva España was, met het oog op de moesson, voorgeschreven in December om in Maart in de Filipijnen aan te komen. Van daar had het vertrek in Juni plaats. Geestelijken mochten niet over Oost-Indië naar het moederland reizen.

Voor den handel met China bestond het voorschrift, dat een jaarlijks te benoemen commissie van 2 of 3 deskundigen alle uit China aangebrachte koopwaren ineens moest opkoopen, om die onder de bewoners der Filipijnen weder te verkoopen op zoodanige wijze, dat allen gelijkelijk van de voordeelen kunnen genieten. Men noemde dit «Pancada». Van het verrichte werd boek gehouden en jaarlijks verslag gedaan aan den Raad van Indië. Op andere wijze was handel met China verboden. (1593).

Contrabande was op te zenden aan de Casa de Contratación om vandaar ter beschikking te komen van den Raad van Indië.

Ook op Macao, Malaka, Siam, Kambodja en andere omliggende streken mochten geen schepen uit de Filipijnen varen.

De schepelingen hadden slechts het noodige aan kleeding mede te nemen. Aan de inboorlingen had men warm goed te verschaffen.

Uitvoer van slaven uit de Filipijnen was verboden. Alleen bepaalde autoriteiten mochten met goedkeuring van den gouverneur 6, 4 of 2 slaven medenemen. Medeneming van slavinnen dan wel van getrouwde vrouwen was verboden.

De passagekosten mochten niet overdreven worden. Die voor de heen- en terugreis waren naar evenredigheid lager te stellen.

Als tusschenhaven vindt men Acapulco (Mexico) aangewezen voor het onderzoek of de voorschriften in acht zijn genomen, en voor de betaling van het recht van alcabala (bl. 189). Later was Mexico de plaats waar een Contador van den Tribunal de Cuentas en twee andere autoriteiten, jaarlijks aan te wijzen, de ladingwaarde hadden te bepalen. Van den handel tusschen de Filipijnen en Nueva España werd jaarlijks een rapport ingewacht bij den Raad van Indië.

Koopwaren uit China mochten niet naar Peru gaan, uit welken hoofde ook, onder bedreiging van zware straffen. Met het oog hierop was het aanloopen van Peruaansche schepen in Acapulco verboden.

De prelaten hadden te zorgen, dat geen Chineesche goederen in de kloosters verborgen werden.

Later werd ook de handel tusschen Peru en Nueva España verboden (bl. 177). Ambtenaren, die tusschen deze streken voeren, hadden een eed af te leggen, dat de goederen, die zij medenamen, hun eigendom waren en voor eigen gebruik dienden. Voorafgaande registratie was bovendien voorgeschreven.

§ 2. *West-Indische eilanden.*

Ook voor de West-Indische eilanden waren handel en scheepvaart aan banden gelegd, met verbeurdverklaring van schip en lading ingeval van overtreding der voorschriften.

Ten aanzien van den handel in landbouwproducten verdienen nog vermelding de volgende bepalingen.

De op sommige eilanden geoogste tabak mocht, voor zooveel niet ter plaatse benoodigd, sedert 1614 te Sevilla [1] worden aan-

[1] Ook thans is nog te Sevilla de grootste staatsfabriek tot verwerking van tabak gevestigd.

gebracht, ten einde de daarop te behalen winsten in de schatkist te doen vloeien.

Ook de wol moest zooveel mogelijk in het moederland worden verhandeld.

Voortbrengselen als wijn, meel en verdere voedingsmiddelen waren bij invoer aldaar aan inkomend recht onderhevig.

Tusschen de koloniën mocht invoer van levensmiddelen zonder eenige heffing geschieden, met enkele uitzonderingen, zoo bijv. van wijn uit Peru naar Panamá. Te Panamá mocht geen wijn worden verkocht; evenmin tabak.

Cochinilla en bewerkingen daarvan mochten door inboorlingen worden ingevoerd. Zoo ook huiden, die te Sevilla werden gelooid.

Aanplant en bewerking van vezelstoffen werd in de hand gewerkt.

Maten en gewichten waren als in het moederland.

XXX. **Rekenplichtigheid.**

In 1605 gelastte Filips III de instelling van drie Tribunales de contadores, welke benaming in het Nederlandsch het best weer te geven is door die van Algemeene Rekenkamers. Een in de stad de los Reyes voor de provincies van Peru, de tweede in Santa Fé voor Nieuw Granada, de derde in Mexico voor Nueva España.[1] Later werden voor Venezuela, Cuba en andere West-Indische eilanden bepalingen gemaakt, krachtens welke comptabele stukken dadelijk naar den Raad van Indië moesten gaan, terwijl die van Honduras en Guatemala naar Mexico werden gezonden. In de latere tijden hadden Cuba, Portorico en de Filipijnen afzonderlijke Rekenkamers, bestaande uit een president, twee leden, een fiskaal, een algemeene secretaris en verder personeel,

Elk der eerstvermelde lichamen was samengesteld uit drie «contadores de cuentas», twee «contadores de resultas» en twee andere ambtenaren met verschillende titels door den Koning te bepalen («oficiales con titulos nuestros») allen belast met het onderzoek der verantwoording van rekenplichtigen.

Zij hadden den eed van trouw af te leggen in den Raad van Indië te Sevilla, dan wel in handen van den betrokken onderkoning of van den voorzitter der rechtbank.

[1] Voor Potosi was eene afzonderlijke regeling getroffen, n.l. eene driejaarlijksche kasopneming door een der contadores de cuentas te Lima.

In evengemeld jaar en later werden tal van voorschriften afgekondigd over de administratie, de boekhouding, het verifieeren der rekeningen en der kassen, alsmede de wijze waarop dit geschieden moest. Dit alles in bijzonderheden te vermelden heeft geen nut.

Jaarlijks moesten de inkomsten en uitgaven worden vastgesteld,[1] met vermelding van hetgeen nog te innen of te voldoen bleef, zoodat de Raad van Indië, door welks tusschenkomst bij de eerste scheepsgelegenheid de stukken werden ingediend, een volkomen juist overzicht kon verkrijgen van den stand der financiën. Het spreekt van zelf, dat de rekenplichtige ambtenaren in verband hiermede aan termijnen en modellen gebonden waren.

In 1627 kwam de bepaling, dat geschillen over de ingediende rekeningen zouden worden beslist door twee rechters (oidores), in tegenwoordigheid van twee «contadores» met raadgevende stem en verplichting tot geheimhouding der beraadslagingen. Het Openbaar Ministerie (Fiscal de la Audiencia) vertegenwoordigde de belangen van het openbaar gezag. Waren de oidores het met elkander niet eens, dan benoemde de landvoogd of de voorzitter der rechtbank een derden rechter. In hoogste ressort kon de beslissing van den Koning worden ingeroepen op de wijze door de wetten van het moederland voorgeschreven. Geen uitspraak mocht worden gedaan voordat voldaan was aan de bevelen van de «Contadores».

De landvoogd en de voorzitter der rechtbank hadden het recht de zittingen der Rekenkamers bij te wonen, ten einde zoo noodig ter zake voorstellen aan den Koning te doen. Omgekeerd had de oudste «Contador de Cuentas» zitting bij de beraadslagingen, die de landvoogd over financieele aangelegenheden belegde, met recht zijn gevoelen te uiten en zijne stem uit te brengen.

De «Contadores» mochten geen belang hebben bij contracten met de Regeering, en geen geschenken aannemen. Bloed- of aanverwantschap tot den vierden graad mocht niet bestaan tusschen hen en hunne rekenplichtigen. Zonder verlof van den Koning mochten ook geen huwelijken voltrokken worden tusschen hunne kinderen.

---

[1] Men vergelijke bl. 157.

Bij ontdekking van valschheden waren de «contadores» bevoegd voorloopige maatregelen te nemen, totdat het Openbaar Ministerie de zaak in behandeling kreeg. De rechterlijke macht en het administratief gezag mochten zich overigens sedert 1618 niet met de zaken der Rekenkamers inlaten. Wanneer voormeld gezag weigerde te voldoen aan verzoeken van de Rekenkamers, hadden dezen hiervan bericht te geven aan den Koning.

De ontvangers, tevens betaal- en magazijnmeesters, voerden den titel van «Oficiales Reales» en waren tot zekerheidstelling verplicht. Hun kantoor werd aangeduid als «Tribunal de Hacienda[1] Real». Overigens onderscheidde de wet het personeel in «tesorero», «contador» en «factor». De «factores» hadden in het bijzonder te zorgen voor de administratie van de levensmiddelen, de munitie en ander oorlogsmateriaal. Zij en de «tesoreros» hadden jaarrekeningen over te leggen aan de «contadores». Vroeger waren er ook «veedores» of «proveedores» (toezichthouders).

De «oficiales Reales» mochten geen gemeente-ambten vervullen en hetzelfde verbod gold voor hunne bloed- en aanverwanten en hunne vrouwen. Ook het zijn van «encomenderos»[2] was verboden. Huwelijken tusschen familieleden van «oficiales reales» in dezelfde provincie eveneens.

Elke week werd eene financieele bijeenkomst (Junta de Hacienda) gehouden met de hoogste autoriteiten, ten einde loopende zaken te bespreken en te beslissen. Jaarlijks hadden zij gespecificeerde rekening en verantwoording van hun beheer te doen aan den betrokken «Tribunal de Cuentas» en aan den Raad van Indië te Sevilla, die bovendien om de drie jaren een overzicht van de afgesloten rekeningen had te ontvangen.

Voor de mijnen berustte de administratie bij «escribanos de registros» voor wie reeds in 1565 eene uitvoerige instructie werd vastgesteld, evenals toen en later voor de «oficiales reales».

Hetzelfde gold voor de landskassen («cajas reales») n.l. de inrichting daarvan, de bewaring der daarbij behoorende sleutels, en de zorg voor den inhoud, alsmede voor het groot aantal aan te houden boeken («libros reales») en de boekhouders.

De «oficiales reales» waren ook belast met de ontvangst

[1] Hacienda = Financiën.

[2] Zie hoofdstuk XIV.

van hetgeen uit onderscheiden hoofde door inboorlingen werd opgebracht.

Overstortingen uit de koloniale kassen in de moederlandsche schatkist moesten jaarlijks op voorgeschreven wijze geschieden, behoudens een te goeder rekening toegestaan bedrag voor het doen van uitbetalingen.

De schatkist-bijdragen uit het moederland werden aangeduid met het woord situados. Men vindt hiervan slechts ter loops op enkele plaatsen melding gemaakt zonder verderen uitleg.

Voor de betalingen uit 's lands kas bestonden verschillende voorschriften, welke ook uit geschiedkundig oogpunt niet meer van belang zijn. Hetzelfde geldt van al hetgeen betrekking had op de in te dienen rekeningen.

De Tribunales de Contadores zijn blijven bestaan totdat de koloniën zelfstandigheid verkregen. Voor Cuba en Portorico alsmede voor de Filipijnen en het Spaansch territoir aan de Golf van Guinea, werden bij Koninklijk besluit van 26 October 1888 afzonderlijke afdeelingen (salas) opgericht bij de Algemeene Rekenkamer (Tribunal de Cuentas) te Madrid. Sedert het verlies van de eerstgenoemde drie gebiedsdeelen, heeft voormelde Rekenkamer alleen bemoeienis met het laatste gebied. Het beheer over het Marokkaansche territoir loopt over het Ministerie van Buitenlandsche Zaken (Ministerio de Estado).

XXXI. **Belastingen.** [1]

§ 1. *Belasting in geld.*

Voor het eerst in 1523 gelastte Karel I (V), dat de inboorlingen als onderdanen van Spanje eene matige bijdrage voor de Staatsuitgaven moesten afstaan, evenals zij dit deden aan hunne vroegere heerschers, en wel van de landelijke opbrengsten. De inning was opgedragen aan de landheeren (encomenderos). Inboorlingen, die tot het christendom waren overgegaan, hadden sedert 1575 gedurende twee jaren slechts de helft te voldoen van hetgeen opgelegd was aan de ongeloovigen. Een gedeelte werd onder afzonderlijk beheer besteed voor den bouw van ziekenhuizen, waar ook de christelijke leer werd onderwezen. Later nog,

[1] Men vergelijke voor belastingen en andere opbrengsten ten behoeve van de schatkist: bl. 83, 84, 92, 94, 121, 123, 127, 128, 129, 133, 166, 168, 173, 174, 175, 176, 178, 180 en 181.

in 1607, verkregen de bekeerlingen als voorrecht vrijheid van belastingen in geld of arbeid gedurende tien jaren, terwijl zij in dien tijd ook niet geacht mochten worden te behooren tot een particulier land (encomienda). Zij konden echter wel met eigen toestemming na verloop van vijf jaren op dagloon werken.

De belasting in geld (tributos) bedroeg $\frac{1}{10}$ der inkomsten, verkregen uit oogst, veeteelt, enz. (diezmos). Aanvankelijk geheel ten bate van de kerk, werd sedert 1638 $\frac{2}{9}$ daarvan in de schatkist gestort [1].

§ 2. *Belasting in arbeid (mita).*

Behalve belasting in geld, bestond ook die in arbeid (mita = heerendienst), welke verricht werd hetzij voor den Staat hetzij voor de «encomenderos».[2] De belastingplichtigheid begon met het 18e en eindigde met het 50e levensjaar (1578). Aanvankelijk was voor het begin vastgesteld het ophouden van het vaderlijk gezag, maar om zich aan de verplichting te onttrekken, bleven velen schijnbaar onder dit gezag, door eerst te huwen nadat de leeftijd van 25 of 30 jaren bereikt was, terwijl vroeger dikwijls reeds op 12 jarigen leeftijd een huwelijk werd aangevangen. De misstanden, welke uit het late huwelijk volgden, gaven aanleiding tot de nieuwere bepaling, waaraan toegevoegd was, dat in de bevolkingsregisters der dorpen de namen en leeftijden der zoons te vermelden viel.

De belastingplicht rustte ook op kinderen van negers, al waren dezen ook slaven. Zoo ook op hen, die in mijnen en andere ondernemingen van Spanjaarden werkten, daar zij meestal 4 tot 5 pesos 's maands verdienden, en dus zonder bezwaar minstens 2 pesos 's jaars konden afdragen (1575). In 1601 en 1626 werd aangedrongen op vermijding van opdrijving.

De van elders aangevoerde mijnwerkers, die tevens een bepaald soort werk verrichtten, werden in 1580 van belasting vrijgesteld, onder toekenning van eene vergoeding aan de encomenderos.

De bazen waren vrijgesteld van heerendienst, doch hadden

[1] Sedert 1842 was op Cuba 2½ % der netto-opbrengst van de velden verschuldigd. Op de Filipijnen betaalden de inboorlingen 10 % van de oogst (diezmo predial).

[2] Men vergelijke hoofdstukken XVI en XVII.

in geld bij te dragen aan de schatkist, dan wel onbetaald werk te doen ter beoordeeling van de bestuursambtenaren.

Aan het euvel, dat bij de inning der eenmaal vastgestelde belasting niet gelet werd op de overledenen en naar elders vertrokkenen, werd tegemoetgekomen door de bepaling dat de nog aanwezigen niet noodeloos mochten worden bezwaard.

§ 3. *Requintos en toston.*

In 1591 werd met het oog op den noodtoestand der schatkist, boven de gewone belasting $\frac{1}{5}$ daarvan geheven, niet als belasting, maar als dienstbetoon aan den Koning (no es tasa sino servicio que se nos (den Koning) hace). Deze regeling droeg de namen van requinto (vijfde penning) en toston.[1] Daarentegen werd in 1614 vrijstelling verleend van hetgeen als tomin[1] van het inkomen der corregidores werd geind.

Van belasting waren vrijgesteld inlandsche alcaldes (dorpshoofden), de oudsten (caciques) en hunne minderjarige kinderen. Sedert 1618 ook alle vrouwen, zonder onderscheid van leeftijd. Te voren droegen de vrouwen bij door het onbetaald weven van kleedingstukken, dekens en katoenen goederen.

§ 4. *Media anata.*

Eene andere belasting was de media anata, in 1631 door Filips IV voor alle deelen van het Rijk ingesteld om tegemoet te komen aan de belangrijke tekorten der schatkist (»con ocasión de los grandes empeños en que nuestra Real Hacienda se hallaba»). Zij werd geheven bij de benoeming tot eenig ambt, bij de toekenning van eeretitels en alle andere koninklijke gunstbewijzen — ook bij de verleening van encomiendas — en bedroeg de helft van de wedde of andere inkomsten over het eerste jaar. Van 1642 tot 1649 was het bedrag met 50 % verhoogd. Zelfs de zonen des Konings waren tot betaling verplicht.

De betaling geschiedde in twee deelen. Het eerste dadelijk, voordat de besluiten werden uitgereikt; het tweede in den loop van het jaar. Voor dit deel moest tot tevredenheid van den

[1] Toston was de benaming van een vroegere zilveren munt, ook als tomin aangeduid. De gehalte bedroeg 6 decigram.

algemeenen schatmeester, dan wel van den betrokken ontvanger zekerheid worden gesteld, met dien verstande dat de betalingsverplichting verviel ingeval van overlijden tusschentijds.

Bij verlofsverleening naar het moederland, bedroeg de belasting $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{4}$ of $\frac{1}{2}$ van het verlofstraktement over een jaar, al naarmate het verlof verleend werd voor 1, 2, 3 of meer jaren.

Ook voor gunstige beschikkingen op verzoekschriften aan den Raad van Indië was de belasting verschuldigd.

De geestelijken [1] en de militairen van leger en vloot in oorlogstoestand («sirviendo en guerra viva») waren vrijgesteld.

§ 5. *Alcabala.*

Verder bestond reeds in oude tijden, ook in het moederland, eene heffing als alcabala [2] aangeduid, verschuldigd van alles — behoudens enkele uitzonderingen — wat op eenigerlei wijze verkregen werd, dan wel van den een op den ander overging. Het bedrag verschilde naar gelang van den aard der verkregen goederen, en bedroeg meestal 2 %. Inboorlingen waren vrijgesteld.

§ 6. *Oplegging van belastingen krachtens de wet.*

Het opleggen van belastingen, in het bijzonder die op de levensmiddelen (sisas), de verdeeling hiervan (derramas) en de aanslag daarin, mocht reeds sedert 1563 uitsluitend geschieden krachtens de wet. Alleen voor bepaalde doeleinden mochten heffingen van hoogstens 200 gouden pesos krachtens besluit van de Audiencias geschieden. Dit laatste gold echter niet voor de inboorlingen. Slechts voor bruggenbouw mocht $\frac{1}{6}$ der uitgaven door de betrokken Audiencia te hunnen laste worden gebracht.

Later was 2 % verschuldigd van de jaarlijksche opbrengst der wijngaarden.

Bij het tot stand brengen van openbare werken, zooals aanleg van wegen, bouwen van bruggen, oprichten van werkplaatsen, had de landvoogd te zorgen voor de begrooting van kosten

[1] Blijkbaar in verband met de door de geestelijken opgebrachte mesada eclesiástica (zie hoofdstuk II).

Opmerkelijk is, dat de ook in andere landen, o. a. in Engeland, bestaande annats (van het Latijnsche annus) een kerkelijk karakter droegen. Zie o. a. J. E. Worcester. Dict. of the English language.

[2] Van het Arabische woord a-cabâla = toewijzing van een stuk grond of iets anders tegen voldoening van eenig bedrag aan de schatkist.

en voor den omslag daarvan over de naast belanghebbenden, met inachtneming van hetgeen voor de bijdragen van inboorlingen is voorgeschreven. Het toezicht hierbij was opgedragen aan een der regidores.

§ 7. *Aanslag in de belastingen.*

Voor den aanslag in de belastingen werden in 1536 en later verschillende bepalingen vastgesteld. O.a. moest aan de werkzaamheden voorafgaan een plechtige mis met eedsaflegging. Van den aanslag, waarop belanghebbenden gehoord werden, maakte men een geschrift op, waarin elks aandeel op duidelijke wijze was aangegeven, met bedreiging van strenge straffen tegen ieder die meer vorderde. Dit meerdere werd dan tevens teruggegeven. Voor dit stuk waaraan ook de encomenderos gebonden waren, kregen de oudsten en den Raad van Indië afschriften.

§ 8. *In- en uitvoerrechten.*

In- en uitvoerrechten werden in sommige gevallen geheven, zoowel tusschen het moederland en de onderscheiden koloniën als tusschen deze laatsten; zij waren soms zeer hoog, zelfs 50 %, bepaaldelijk dàn, wanneer goederen voor eenig gewest bestemd, ten slotte in een ander werden ingevoerd. Uitvoer van goud en zilver was in enkele gevallen verboden, en eveneens doorvoer in het algemeen.

De uitvoerrechten van goederen naar de koloniën verzonden, bedroegen aanvankelijk 2½ %, doch werden in 1566 en later verhoogd tot 5 % en tot 10 %. Bij invoer in de koloniën was nog eens 5 % verschuldigd, samen 15 %. Voor wijn moest alles bijeen 20 % worden opgebracht. De gezamenlijke benaming van deze belasting was «almojarifazgo».[1] De inners werden aangeduid als «almojarifes». Ter voorkoming van bedrog, waren zij verplicht aan elk schip lijsten mede te geven van de ingeladen goederen, van hunne geschatte waarde, en van de daarvoor betaalde rechten. Deze lijsten werden in handen gesteld van de «oficiales reales» in de kolonie van invoer voor de controle bij de lossing.

[1] Almorifazgo hangt samen met het Arabische al-mochrif = toezichthouder. De belasting werd reeds door de Mooren geheven van de goederen in de havens van Andalucia ingevoerd.

Ook van ingevoerde slaven was de «almojarifazgo» op te brengen.

In de Filipijnen was over het algemeen 3 % verschuldigd; bij invoer uit China 6 %.

Invoer van boeken was vrijgesteld van rechten.

Betaling was overigens niet verschuldigd voor hetgeen geestelijken en anderen voor zichzelf en hun gezin voor eigen gebruik in de koloniën medevoerden, of terug naar het moederland.

Tot tegengang van ontvreemdingen aan boord der schepen, waren premies uitgeloofd voor de aanbrengers en voor anderen, die bij de noodig blijkende maatregelen diensten bewezen.

§ 9. *Regie.*

Regie bestond o. a. van kwikzilver, dat in geen geval van de eene kolonie naar de andere, noch ook naar het moederland mocht worden uitgevoerd, zelfs niet in zeer kleine hoeveelheden, op straffe van verbeurdverklaring en geldboete. Vervoer van kwikzilver van Staatsmijnen mocht alleen in vastgestelde verpakking en hoeveelheid geschieden. De prijs van inlevering aan den Staat was bepaald op 60 dukaten per quintal (een gewicht van 100 pond).

Ook zout was aan regie onderworpen, waar dit zonder schade voor de inboorlingen mogelijk was. En zoo ook peper. Verder speelkaarten en sublimaat.

Cochinilla was uitdrukkelijk uitgesloten van de regie.

In verband met de regie wordt ook vermeld het verplicht gebruik van gezegeld papier, waaromtrent in 1638 uitvoerige bepalingen werden gemaakt.

XXXII. **Naschrift.**

Terwijl onze gedachten gingen over de instellingen en voorschriften in de vorige bladzijden vermeld, zagen wij het beeld oprijzen van het onmetelijk groote Rijk onder Spaansche heerschappij tot stand gekomen.

Tevens echter kwam ons voor den geest, hoe dit Rijk uiteengevallen is, niettegenstaande de angstvallige voorzorgen tot behoud daarvan.

Voor een deel zal dit wel toe te schrijven zijn juist aan de dikwijls overdreven voorbehoedmiddelen, omdat hieruit economische en politieke dwalingen voortvloeiden, die ten slotte de buitengewone rijkdommen door land- en mijnbouw, door handel

en scheepvaart verkregen, voor het moederland deden verloren gaan.

Bovendien leert de geschiedenis ons, dat nog nimmer een groot Rijk is blijven bestaan, wanneer dit zich uitstrekt over meer dan één werelddeel, en uiteenloopende gebiedsdeelen bevat.

Op het tijdperk, toen bijna elk uit Sevilla en Cadix uitzeilend schip tot vergrooting van gebied voerde, volgde een ander, waarin telkens landstreken van het Rijk afvielen.

Toch is het koloniale werk van Spanje hoogst belangrijk in zijne gevolgen.

De zelfstandig geworden landstreken toch gaven blijk van levensvatbaarheid, en deze hadden zij aan het moederland ontleend, welks voorbijgegane macht voor altijd zijn stempel had gedrukt. Dit gold niet alleen de taal en de letterkunde, de kunst en de muziek, maar ook en vooral den godsdienst en de algemeene begrippen, waardoor het eene volk van het andere te onderkennen is.

Spanje is niet in staat gebleken om zijn ver uitgestrekt gebied bijeen te houden, maar wèl is de kracht, die van dit land uitging, zóó groot geweest — en dit verdient zeker nog meer aandacht — om blijvend zijn zieleleven te schenken aan de gebiedsdeelen, die zich meenden te moeten losrukken.

Daardoor zijn dezen, zich verheugende in de verkregen zelfstandigheid, voor het moederland een gevoel van warme aanhankelijkheid blijven koesteren, dat zich in steeds toenemende mate openbaart.

De Amerikaansche republieken zijn als kinderen, die, volwassen geworden, het ouderlijk huis verlaten, maar telkens met welbehagen daarin terugkeeren, om zich te laten koesteren door de herinnering aan het vele goede van vroegere tijden. [1]

Zelfs de Filipijnen, Cuba en Portorico, die bij het einde der vorige eeuw jubelden, toen zij het Spaansche gezag zagen plaats maken voor het Noord-Amerikaansche, blijven aan het eerste getrouw, door naast het Engelsch, de taal van den Cid Campeador te spreken, en in hun wezen den Spaanschen geest levendig te houden.

Dit wijst op het bestaan van een onverbreekbaren band, die

[1] Onder het afdrukken kwam mij in handen een merkwaardig boek van I. Goldberg „Studies in Spanish-American Literature" New York Brentano's, en Londen Harrap & Co., 1919. Het bevat de volgende dichtregels uit de

Spanje heeft weten te leggen, niettegenstaande de minder juiste opvattingen, die zich in den loop der jaren geopenbaard hadden.

Wij hebben gezien met hoeveel zorg de Spaansche heerschers vervuld waren voor de inheemsche bevolking. Wij beseffen tevens, dat niettemin in vele opzichten deze bevolking geleden zal hebben door de zelfzucht van hen, die zich in de overzeesche gewesten vestigden en niet altijd onder toezicht te houden waren.

Na te gaan, in hoeverre dit lijden minder zou zijn gevoeld onder eigen machthebbers, is niet meer mogelijk. Een geschiedkundig feit is het echter, dat de onderscheiden rassen in bedoelde gewesten in belangrijke mate in elkander zijn opgegaan, waardoor nieuwe menschengeslachten ontstonden, naast welke de afstammelingen der oorspronkelijke bevolking als zoodanig slechts in beperkte mate bleven voortbestaan.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de familiebanden, die gedurende ruim vier eeuwen ontstonden, veel van het ruwe der eerste ontmoeting zullen hebben doen vergeten.

En zoo kan, ook in dit opzicht, het tegenwoordige Spanje zich verheugen over het in zijn «Ultramar» tot stand gebrachte.

„Epitalamio" van Nervo, een der Zuid-Amerikaansche schrijvers, op 28 April 1906 in den Ateneo te Madrid voor Z. M. don Alfonso XIII voorgedragen:

„Sois rey
Aun en cierto modo, de America, come antes;
Rey, mientras que el idioma divino de Cervantes
Melifique los labios y cante en las canciones
De diez y ocho Repúblicas y cincuenta milliones
De seres; mientras rija las almas y la mano
El ideal austero del honor castellano."

Gij zijt in zekeren zin nog Koning van Amerika, o Koning, zoolang de goddelijke taal van Cervantes de lippen streelt en in de liederen zingt van 18 Republieken en 50 millioen menschen; zoolang het hooge ideaal der Kastiliaansche eer de geesten en de hand bestuurt.

INHOUDSOPGAVE.[1]

[1] De volgorde der onderwerpen is toegelicht in de Inleiding (blz. 76 en 77).

HET VOORSPEL DER VESTIGING VAN DE NEDERLANDSCHE MACHT OP BALI EN LOMBOK,

DOOR

C. LEKKERKERKER.

INLEIDING.

Wijlen de heer P. H. van der Kemp lichtte over de zeer weinig bekende geschiedenis van Bali na de Restauratie van 1816 een tip van den sluier op door zijn artikel «Het verblijf van commissaris Van den Broek op Bali van 18 December 1817 tot 24 Juni 1818» in deze Bijdragen, deel L, 1899, p. 331—390. Van de na 1818 aangewende pogingen om vasten voet op Bali te krijgen tot aan de Balische expeditie's van 1846, 1848 en 1849 is weinig aan het licht getreden, dank zij de geheimheid der regeeringsbescheiden omtrent dit onderwerp, kenmerkend voor genoemd tijdvak.

De Lombok-expedie van 1894 was de aanleiding, dat de geschiedenis van het contract van 1843, door Huskus Koopman met Lombok gesloten en door Dr. Jacobs in zijn «Eenigen tijd onder de Baliërs» in 1883 voor het eerst gepubliceerd, aan het stof der archieven werd onttrokken, en wel door Dr. W. G. C. Bijvanck in zijn artikelen «Onze betrekkingen met Lombok», naar gegevens uit het Rijksarchief (De Gids 1894, IV en 1895, II; in het laatste stuk p. 141—177).

Wat overigens omtrent de periode 1818—1846 van de geschiedenis van Bali en Lombok bekend is geworden is heel weinig en dat weinige is gedeeltelijk onjuist.

De wensch om deze leemte aan te vullen gaf mij aanleiding tot het instellen van een onderzoek in de archieven van het Departement van Koloniën en van de Nederlandsche Handelmaatschappij over dat tijdvak.

Een aantal van 161 «geheime» en »zeer geheime» documenten uit eerstgenoemd archief en eenige Jaarverslagen en Rapporten van agenten van het toenmalige agentschap der N. H. M. op Bali stelden mij in staat de gevonden feiten te rangschikken in drie groepen, die als titel zouden kunnen dragen: 1. de vestiging van den Civielen Gezaghebber Dubois op Bali; 2. de Nederlandsche Handelmaatschappij op Bali; 3. de oorlogen op Lombok in 1838—1839 en de tot standkoming der Bali-contracten van 1842—1843.

Hier zij een woord van dank gebracht aan de heeren J. J. Meeter, hoofd, en F. L. J. van der Mark, commies van het bureau Agenda en Archief van het Ministerie van Koloniën en aan de directie van de N. H. M. voor hunne zoo vriendelijk verleende hulp, alsmede aan den jong gestorven heer P. de Haan, die mij met juist oordeel veel tijdroovend werk uit de handen wist te nemen.

I. De vestiging van den Civielen Gezaghebber Dubois te Koeta (Badoeng) 1827—1831.

a. Het contract van 1827.

De strijd tegen de Padri's, tegen Boni, tegen Palembang en op Midden-Java deed de behoefte gevoelen aan een sterkere krijgsmacht, dan waarover het pas herstelde Nederlandsche bestuur kon beschikken.

De herinnering aan de dappere Balische hulptroepen in den Compagniestijd en aan Daendels' recruteering van Balische soldaten door Lisnet, Moser en Von de Wahl (1808—1809), de traditie van Bali als een bijna onuitputtelijk reservoir van vrouwen en militairen in de voorafgaande twee eeuwen deed weer het oog vestigen op de Balische slaven om aan de zoo noodige soldaten te komen. Van Engelsche zijde was slavernij en slavenhandel tegengewerkt, zonder dat het gelukt was dit eeuwenoude maatschappelijke instituut bij zoovele Indische volken «af te schaffen», zooals de een of andere administratieve maatregel word terzijde gesteld. Van Nederlandsche zijde stond men anders tegenover het vraagstuk der slavernij. Ook hier heerschte de overtuiging, dat de slavernij geleidelijk diende te verdwijnen, zonder de bestaande maatschappijen al te zeer te schokken, waar men de middelen miste om in het tekort aan arbeidsprestatie en voedselvoorziening, door een plotseling verdwijnen van de slavernij ontstaande, tegemoet te komen. Wat speciaal Bali betrof koesterde

men de nuchtere overtuiging, dat de als soldaat te recruteeren slaven het in Nederlandschen krijgsdienst altijd nog beter zouden hebben dan als slaaf op Bali zelve. Het plotseling door Raffles uitgevaardigde verbod van slavenuitvoer op Bali had veel ellende en hongersnood veroorzaakt en was een der oorzaken geweest van den vijandelijken inval van Boeleleng en Karangasem in Banjoewangi in 1814: men zie o. a. Van der Kemp, l. c. p. 331—333, 355 v.v.; Olivier's Land- en Zeetogten, 1827, Dl. I p. 451 en beneden nog eenige passages uit rapporten van Dubois.

Het is evenwel mogelijk, dat deze getuigenissen van Nederlandsche zijde eenigszins onder den invloed staan van het toen zoo levendige koloniale antagonisme tusschen Engelschen en Nederlanders, dat van de zijde der eersten gaarne werd voorgesteld als een gevolg van den strijd pro of contra de slavernij. Men mag tenminste wel als zeker aannemen, dat de voor een eeuw op Bali heerschende voedselnood mede een gevolg was, vooreerst van het ergerlijke wanbeheer der vorsten, en ten anderen van de natuurrampen van 1815. Op 11 en 12 April van dat jaar had de uitbarsting van de Tambora in hooge mate op Lombok, maar ook op Bali, menschen gedood en sawahgronden tijdelijk improductief gemaakt. Lombok, dat waarschijnlijk reeds toen in een rijsttekort van sommige deelen van Bali voorzag, was hiertoe jaren lang niet meer in staat.

De tweede ramp viel voor op 22 November 1815. Door een geweldige aardbeving, begeleid van zware regens en waarschijnlijk ook van vulkanische werking, scheurde de ringwal van de vulkanische kom van den Pengilingan; het water van het zich daarin bevindende meer stortte zich als een verwoestende modderbandjir door het ravijn van de Banjoemala in de sawahvlakte, vernielde 17 dorpen en kostte, als men een inlandsch rapport over de ramp mag gelooven, aan 10253 menschen het leven. Geen wonder alzoo, dat de radja van Boeleleng in 1816 aan het juist herstelde Nederlandsche gezag om hulp smeekte tegen den hongersnood. Die smeekbede had aanleiding gegeven tot de zending-Van den Broeck. Dank heeft het Gouvernement allerminst geoogst voor de zending der rijstschepen!

Behalve de kwestie der recruteering voor het leger waren er meer zaken, die de vestiging van een post op Bali eerst, van onze souvereiniteit vervolgens wenschelijk maakten. Daar bleef vooreerst de vrees, dat de Engelschen ons zouden vóór zijn en

te midden van onze gebieden in West, Noord en Oost, aan de deur van Java als het ware, zich zouden vestigen.

Er zijn verschillende bewijzen, dat Raffles de gedachte aan eene bezetting van Bali niet had losgelaten en hij mocht nu vanuit Bengkoelen eens op de gedachte komen om de zaak dóór te zetten. En dan, de radja's bleven de Engelschen uitspelen tegen de Nederlanders.

Verder werd de scheepvaart in de Balische wateren nog steeds bedreigd door de onbeperkte toepassing van het kliprecht door de Balische vorsten. Zij waren nimmer te bewegen geweest om ook maar het geringste te laten vallen van hun recht op de goede gaven, die Batara Baroena, de god van zee en duisternis, goedgunstig op hun stranden wierp. Als dit «tawan karang» vaartuigen van Inlanders betrof trok men er zich niet veel van aan, maar met schepen van Nederlanders — en van Engelschen! — was het wel wat gênant. Van den Broeck, de hooge Gouvernementscommissaris, met zijn gevolg hadden die gêne aan den lijve ondervonden. In zijn rapport van 16 Februari 1818 klaagt hij dat de rijst, door de Regeering voor hem en de zijnen naar Boeleleng gezonden, voor hen onbereikbaar bleef omdat de radja van Badoeng weigerde die te laten halen. En toen eindelijk hun rijst rechtstreeks werd aangebracht te Badoeng strandde de prauw en dus nam de vorst de gansche lading in beslag. En de afgevaardigden der Nederlandsche Regeering leden honger.

Nog was de onbeperkte onafhankelijkheid van Bali hinderlijk omdat dit eiland een centrum bleef voor opium-smokkelarij naar Java en een schuilplaats voor zeeroovers. Vooral van de laatste had men in de Balische wateren veel last.

Pangéran Said Hasan al Habeschi, dien wij straks nader zullen ontmoeten, rapporteert op zijn reis van 1824, dat hem bericht was, dat zich op Bali 90 prauwen bevonden van Ilanon'sche zeeroovers, die hun arbeidsveld vonden onder den Oostelijken wal van Java. Hij meent, dat het onafhankelijke Bali een schuilplaats voor zeeroovers zal blijven en dat de regeering dit eiland van hen zou moeten zuiveren om de kusten van Java veilig te houden. Het oorlogsfregat De Komeet werd op hen afgezonden, maar het was zeer moeilijk hen te pakken: zij konden den schijn van onschuld aannemen en Bali was zoo dichtbij! In 1827 werd de schoener Iris onder luitenant Brodie met hun vervolging belast. In 1828 verlieten zij Bali tegen het eind van

den Oostmoesson; een deel hunner roofde op Kangean nog gauw 300 menschen en vestigde zich op Poelau Laoet[1].

Het schijnt, dat de zeeroovers pas na den Java-oorlog van Bali zijn verdwenen, toen het bedrijf in dien hoek niet lucratief genoeg meer was. De wateren rondom het eiland bleven echter nog lang onveilig door hen.

Alzoo, vijf redenen voor één om te trachten politieken invloed te krijgen op Bali. Maar hoe te beginnen? De herinnering aan Van den Broeck en aan Von de Wahl was nog te versch; het wantrouwen der vorsten jegens ons te diep. Geweld gebruiken wilde men niet; dat zou toen vooral slecht te pas komen, waar het eerste doel juist zou zijn het koloniale leger door hulp van Baliërs te versterken. De waardigheid der Hooge Regeering nogmaals te grabbel laten gooien door een plechtig gezantschap naar die Balische hoven van Jan Vlegel te zenden ging niet aan. Ook de houding der bevolking, tenminste in de radius der vorstelijke verblijven, jegens onze gezanten was allerellendigst geweest. Zij waren voor het poeri-plebs eene publieke vermakelijkheid geworden. Hoe het Van den Broeck vergaan was lezen wij bij Van der Kemp. Met Von de Wahl was het acht jaar tevoren blijkbaar niet beter gegaan. Van den Broeck schrijft 16 Feb. '18 (l.c.p. 371) dat Badoeng's radja op zijn klacht over de onbeschofte behandeling had geantwoord «dat indertijd een Engelsch afgevaardigde, de heer Van der Wahl, met veel minder achting en eerbied was bejegend; men had dien zelfs verplicht de laarzen op straat uit te trekken, om te laten zien, hoe ze er van binnen uitzagen". [2])

Men besloot vooraf het terrein te doen verkennen door den bekenden Pangeran Said Hasan al Habeschi, een verdienstelijk man van Arabische afkomst, die in het tijdvak 1820—'27 herhaaldelijk in commissie was gezonden naar Siam, Bima enz. Hij zou met eigen vaartuig als particulier handelaar reizen en kon besprekingen over de werving voeren en moest uitdrukkelijk vooropstellen, dat de aan te werven slaven onder het genot van soldij voor den krijgsdienst zouden worden gebezigd en na afloop hunner verbintenis geheel vrij zouden zijn. Hij vertrok in

[1] Le Moniteur des Indes Or. et Occ. 1846—1847, p. 268—269.

[2]) Hoe V. d. B. hier Von de Wahl een Engelsch afgevaardigde kan noemen is niet duidelijk. Hij was blijkbaar tijdens het Engelsche tusschenbestuur in dienst gebleven. Was hij misschien in dien tijd nog eens naar Bali gezonden?

1824, maar de vorsten van Bali wilden ook aan deze lokstem, al scheen die enkel geldelijk voordeel te beloven, geen gehoor geven. Alleen te Badoeng was men weer iets minder stug, zoodat nieuwe onderhandelingen konden volgen. Aldus werd de weg bereid voor eene nieuwe officieele zending, die van den kapitein der artillerie J. S. Wetters in 1826.

Wetters vestigde zich tijdelijk te Koeta, de eenig mogelijke handelsplaats destijds op Zuid-Bali. Het gelukte hem in begin 1827 het contract af te sluiten. Tengevolge daarvan werd eene Commissie van recruteering ingesteld; deze commissie werd in 1828 weer ontbonden en sedert bleef de recruteering alleen aan den straks te noemen civielen gezaghebber opgedragen.

Een zeer aanlokkelijke bezigheid was de recruteering niet. Onder de aangekochte slaven, menschen die òf wegens een gerechtelijk vonnis òf wegens wanbetaling van schulden (wat feitelijk op 't zelfde neer kwam, daar, als dit hun meesters voordeelig leek, alle misdrijven door boeten werden gecompenseerd) hun vrijheid en die hunner afstammelingen hadden verloren en die dikwijls eenvoudig slachtoffers van willekeur of hebzucht waren, kwamen blijkbaar desperado's voor, die soms overgingen tot het maken van amok. Dubois verhaalt in zijn rapport van 27 Febr. 1831 N° 11 aan den Resident van Bezoekie en Banjoewangi: «De Ned. ambtenaar moet noodwendig op Koeta wonen; op Badoeng woonende zoude hij niets kunnen zien of doen en recruterende zoude de regeering nooit veroorloven dat er eene verzameling van recruten zoo nabij haar werd gedaan. Verschrikkelijke voorbeelden van opstand onder verzamelde slaven eischen deze voorzigtigheid. Want een Balinees in toorn denkt aan zijn leven niet meer; hij moet bloed storten. Men weet dat een recruut, omdat de kapitein Wetters zijn vrouw niet mede wilde aannemen, zich van een kersblok [een kaarsenstandaard?] heeft gewapend en zich niet op vermelden officier kunnende wreeken, den Doctor Visscher met 2 slagen schier dood ter aarde heeft geworpen. Ik heb ook 2-maal amok in mijne woning gehad; de eene keer heb ik den razende moeten doen dooden; de andere keer ben ik geraakt tot de 2 dollen gebonden waren, die ik naar Java heb kunnen overzenden; bij geluk hadden zij zich niet van wapens noch vuur kunnen meester maken".

Wetters' contract luidt in de Nederlandsche lezing aldus:

Overeenkomst tusschen den Grooten Heer Gouverneur-Generaal, welke het bewind voert over geheel Java, en al deszelfs onderhoorigheden, en Zijne Hoogheid den koning Gedej Ngoera Pamatjoetan, die het bewind voert over het rijk Balie Badong.

Art. 1. Er zal tusschen het Nederlandsch Gouvernement en den koning Gedej Ngoera Pamatjoetan eene eeuwig durende vriendschap bestaan.

Art. 2. De bevolking van Balie Badong zal evenals de onderdanen van het Nederlandsch Gouvernement op Java en andere plaatsen, denzelfden opperheer erkennen en als broeders en vriend behandelen.

Art. 3. De Gouverneur-Generaal belooft om indien er ingezetenen van het rijk Balie Badong zich op Java of op een der andere onderhoorigheden van het Nederlandsch Gouvernement mogten bevinden, alsdan al de betamelijke begeerten van die onderdanen te zullen vervullen, en wanneer er zich onderdanen van het Nederlandsch Gouvernement vestigen te Balie Badong zal de koning Gedej Ngoera Pamatjoetan dezelve goed ontvangen en voor hunne belangen doen waken, gelijk onder goede vrienden plaats vindt.

Art. 4. De twee hooge partijen komen hier overeen de vrijheid van den handel te zullen verzekeren, gelijk die thans reeds bestaat.

Art. 5. Zijne Hoogheid de koning Gedej Ngoera Pamatjoetan geeft aan het Gouvernement een vriendschappelijk bewijs, bestaande in het leveren van soldaten en verbindt zich daartoe; met bepaling, dat zich geen ander daarmee bemoeije; maar dat hij zelf naar zijn vermogen de wenschen van het Gouvernement zal bevorderen; verzoekende tevens, dat de doorluchtige goedertieren Heer de te leveren soldaten op de volgende voorwaarden aanneme: *a*. Zij zullen niet langer dan 5 jaren soldaat moeten zijn. *b*. Zoodra zij soldaat worden zal hun niet minder dan 5 spaansche matten handgeld gegeven worden. *c*. Het Gouvernement zal dezelve op eigene kosten van Balie Badong laten halen. *d*. Zij zullen ook hun kleeding, spijs en soldij ontvangen en even zoo goed als de Javaansche soldaten behandeld worden.

Art. 6. Wanneer zij volgens de bepaalde belofte van art. 5 reeds 5 jaren zullen gediend hebben, zal het Gouvernement dezelve vrijlaten, teneinde zij naar Balie kunnen terugkeeren.

Art. 7. Zijne Hoogheid Goesti Ngoera Pamatjoetan staat toe dat er vanwege het Nederlandsch Gouvernement iemand naar

Balie Badong gaat, of er blijft wonen, teneinde de vrijwilligers over te nemen, doch op voorwaarde bij art. 5 bedongen.

Dit contract geeft op verschillende punten te denken, reeds in den aanhef. Die Gouverneur-generaal was de Luitenant-Gouv. Generaal Hendrik Merkus de Kock, later Baron de Kock, (1826—1830), maar wie was de contractant ter andere zijde? Dat de Anak Agoeng (wat eenvoudig «aanzienlijke» beteekent) Goesti Gdé Ngoerah Pametjoetan hier als «koning» wordt betiteld laten wij daar, maar dat hij het bewind voerde over het rijk Badoeng en als zoodanig eene verbintenis namens dit geheele landschap zou kunnen aangaan is niet juist. Wij vinden hier de gewone misvatting, dat zulk een landschap een wèlbegrensd vorstendom zou zijn geweest onder één heerscher met legale, welomschreven machtsbevoegdheid. De waarheid is, dat er in zulk een land meerdere machthebbers waren, soms in grooten getale, die ieder een aantal huisgezinnen, dikwijls verspreid wonend, ter exploitatie «bezaten». De Europeanen, die op Bali kwamen, begrepen weinig van de verhoudingen; als in die oude geschriften van Europeesche zijde van «den Coninck» wordt gesproken heeft men te denken aan den groote, die in de betrokken haven het recht had op de (gewoonlijk verpachte) in- en uitvoerrechten, de «sjahbandarij», of aan dengene die door zijn meerdere geestkracht of heerscherstalenten als primus inter pares gold.

In Badoeng was destijds de toestand aldus: Tot ± 1800 waren de belangrijkste deelen van het latere Badoeng onderhoorig aan Mengwi; de vorsten in Mengwi hadden stedehouders in Badoeng. Onder deze was een krachtmensch, Goesti Ngoerah Madé Pametjoetan, die zich onafhankelijk maakte en zelfs Djembrana nog veroverde. Hij kan dus gelden als stichter van het rijk van Badoeng. De Balische lezing van het geval is: hij bezat een machtige poesaka-kris, een fetis, die hem tot deze wonderen in staat stelde. Hij is ook de man, die 500 vrouwen had (Friederich, Voorloopig Verslag bl. 36) en van wien de 800 Goesti's Pametjoetan uit Friederich's tijd (1846) zouden afstammen. Ook is hij de man, die aan Lisnet 31 soldaten leverde en die het grandioze contract met Von de Wahl sloot in 1808, waarvan de tekst te vinden is bij Van Eck, Schetsen van Bali VII, Tijdschr. v. N. I. 1880 bl. 205—207. Dit Napoleonnetje vond zijn Waterloo in 1810, toen hij het bestuur moest overgeven aan een oudsten

zoon; hij overleed in 1813. Bij testament verdeelde hij zijn exploitatie-terrein onder drie zijner zonen uit aanzienlijke vrouwen en dit is de oorzaak geweest, dat tot den val van de Badoengsche rijken in 1906 toe min of meer duidelijk drie dynastieke lijnen te herkennen blijven. De oudste der ervende zonen was Goesti Gdé Pametjoetan (A), die zijn poeri had aan de «zijde van de marktplaats», Dèn Pasar. Hij overleed in 1817 en werd opgevolgd door zijn zusterszoon Goesti Ngoerah Pametjoetan. Het was met dezen, dat Van den Broeck zooveel te doen had gehad, met dezen ook, dat Wetters het contract van 1827 sloot. Dat was dus tot zoover in orde, want hij vertegenwoordigde de oudere linie, al was hij toen reeds roi fainéant, staande onder de zedelijke meerderheid van den tweeden erfgenaam des rijksstichters, n.l. van zijn oom Goesti Madé Pametjoetan (B). Deze had zijn poeri te Kesiman, 5 K.M. ten O. van Dèn Pasar, en werd daarom aangeduid als Ngoerah (eigenlijk ngroerah) Kesiman, Heer tot Kesiman. De derde was Goesti Djambé, poeri te Pametjoetan, een weinig ten Westen van poeri Dèn Pasar (C.).

Onder dit drietal was B de krachtfiguur; hij had dus al gauw de macht over het heele rijk. Met den tak C rekende hij spoedig af. Het hoofd dezer dynastie kwam op een zeer gelegen tijdstip te sterven; Kasiman huwde de weduwe, waarna nog een sterfgeval zijn positie verstevigde. Met A ging het wat zachter in zijn werk: trouwen van de aanzienlijkste vrouw, terwijl de oomzegger naar het schijnt meer met opium werd bewerkt. Kesiman moest hier wel wat geduldiger te werk gaan; A. was immers de meest legitieme tak en het hoofd daarvan was door priesters tot vorst gewijd (mabiséka). Deze overleed in 1829 en daardoor werd B, onze Kesiman, nog meer onbestreden alleenheerscher. Hij eigende zich eenige landschappen van dezen tak toe en maakte zich meester van de «rijkssieraden», naar men weet in de oogen des volks de fetisen, waaraan de rijksmacht was verbonden. Ook verhinderde hij, dat een der zoons het «mabiséka» zou ondergaan.

Wij moeten hier, om verwarring te voorkomen, alvast opmerken, dat Kesiman later zijn poeri naar Den Pasar verlegde en dat men, in latere berichten lezende van «den vorst van Den Pasar», dus met dezen Kesiman te doen heeft. Van 1829 af tot zijn dood toe, in 1861, kan men dus met recht wèl van «den radja van Badoeng» spreken; de beide andere takken telden toen niet mee.

Met dezen Kesiman had dus feitelijk onze gezaghebber Dubois alleen te maken; met hem ook werden de latere onderhandelingen van onze zijde gevoerd; hij was de vriend en beschermer der latere handelskolonie van Lange te Koeta, onze bondgenoot in de 3de Bali-expeditie enz.

De onderlinge verhouding der «vorsten» van Badoeng uit dien tijd kunnen we niet beter weergeven, dan door een citaat uit een rapport van Dubois, meer een stukje volkenkunde dan geschiedenis. «Vorst Kassiman, de opperpriesters ter zijde latende, [taal en stijl van Dubois doen vermoeden, dat zijn vader een Franschman of Waal moet zijn geweest] is de hoogste persoon in den staat (de oude princes Poetoe Agoong doet niets meer); deszelfs autoriteit is groot, vooral in de geregtigheid en het houden der goede orde; maar in de huishoudelijke administratie beperkt. Het volk wordt bij ongelijke porties onder een 15-tal groote en mindere vorsten verdeeld; zulks is het resultaat van nalatenschappelijke toevallen zedert eeuwen gebeurd; want alle de edelen van Badong (elders ook) zijn van een enkelde stam, n.l. hier die van Pamatjoetan afkomstig; men maakt geen nieuwe Edelen op Bali, de natuur alleen heeft dat regt. — Vorst Kassiman bezit in 't bijzonder 6000 huisgezinnen, vorst Gedé Pamatjoetan heeft er 10000 en de erven Madé Pamatjoetan, waarover vorst Kassiman voogd is, 9000; deze laatste portie wordt zeer verflaauwd door 't deel dat een 12-tal oomen, broers en neven van vorst Kassiman in hebben; de een heeft er 100, de ander er 200, 300, zelfs 400 van, zoodat er aan de erven welligt niet meer als 6000 overblijven. Ieder dezer particuliere vorsten is er eigenaar van, volstrektelijk beheerscher van, met alle koninglijke regten; geen ander dan hijzelve kan over zijn portie volk disponeren en aan hetzelve commandeeren; in oorlog of bij publieke werken ziet men altoos deze potentaatjes aan het hoofd hunner manschap, anders zouden zij niet marcheren; de Groote vorst is aan het hoofd der massa.

Er bestaat een regeringsraad, dien vorst Kassiman presideert; vorst Pamatjoetan is het 2e lid; 4 der oudste en naaste bloedverwanten der hooge vorsten zijn er ook leden van. Het doet uitspraak over de hooge misdaden en de algemeene belangens.

Ieder potentaatje heeft zijn raadje voor het regelen der te zijnent voorkomende staatszaken. Deze monarchjes zijn zelfzoekers, jaloersch, nijdig, gierig en weinig verstandig; zij hebben

alle hunne troepen, wapenen, schatkist, etc. apart. Het is aan een oppervorst zeer moeijelijk om een oppergezag over deze bende gewapende groote vasallen te voeren.

Voor het uitoefenen van eene strenge justitie en het doen heerschen van de goede orde ondervindt vorst Kassiman weinig tegenstrijdigheden, omdat het geene fatigues van 't volk vereischt. Maar aangaande eene administratieve maatregel is het anders gelegen. Daar iedere vorst eigenaar van zijn volk is, kan het niet anders zijn dan bij wijze van leening, dat deze hetzelve tot dat van den grooten vorst voegt, hetzij om publieke werken te verrigten, hetzij om oorlog te voeren. Is een dispositie van de regering voordeelig, dan willen zij er alle in deelen; zoo dezelve onéreuse is, wil niemand contribueren. Alsdan worden bedenkingen ingebragt; zoo men het volk vergramt, zal zij verhuizen, de tijd gaat voort en het werk wordt vergeten.

De autoriteit en de belangens aldus verdeeld, kan het niet anders dan met listige manoeuvres, listige streken dat zaken worden gedaan; in menige gevallen moeten de goden door de mond van den opperpriester beslissen. Men zal welligt vragen, hoe het nog mogelijk is, dat kultuur en nijverheid zooveele vruchten opbrengen? omdat maar ⅓ der natie (edelen en z.g. burgers) ondeugend en lui zijn; de landlieden en alle de vrouwen en meisjes zijn werkzaam".

In het opschrift van het contract valt nog iets op: de Gouverneur-Generaal wordt het eerst genoemd en daarna pas Ngoerah Pametjoetan. Dat was al een aanmerkelijke vooruitgang. In het vrijmoedige ontwerp-contract van 1818 van den vorst, waarin Van den Broeck had berust (zie Van der Kemp, l.c. Bijl. 1 p. 386), noemt de Goesti zich het eerst en daarna Hunne Excellentiën. Van den Broeck had hem van deze volgorde niet kunnen doen afwijken. De beteekenis van deze étiquette-kwestie voor eene Balische mentaliteit kende men ook in Batavia zeer goed. De Goesti, die op Koeta met Chineesch rapaille dobbelde en Van den Broeck behandelde als .... een Soedra, hem ontving in onvoegzame kleeding, niet naar hem luisterend, spelend met zijn vogeltjes, verlangde daardoor dat de Commissarissen-generaal zouden erkennen lager te staan dan hij. De Zuid-Balische gezanten kwamen met dit ontwerp in Batavia, maar C. C. G. G. lieten het natuurlijk voor wat het was. Maar bedenkelijk blijft het dat C. C. G. G. in hunne vergadering van 2 Juni 1818 een

ander ontwerp-contract aanboden, waarin «op handige wijze de kwestie van voorrang der namen op zijde was gesteld» (ib. Bijl. 3 p. 388).

Artikel 2 van het contract van 1827 bevat vermoedelijk ook eene «handigheid». In het Nederlandsch kan men er uit lezen, dat niet de radja, maar wel de bevolking onder Nederlandsche suzereiniteit kwam en verder dat in het laatste zinsdeel nog een paar woorden behooren, «zij zullen elkander» .... of zoo iets. Het zou van belang zijn den Balischen tekst met het Nederlandsche dictuur te kunnen vergelijken.

Wellicht zou over de interpretatie van dit artikel, als puntje bij paaltje kwam, een soortgelijk geschil hebben kunnen rijzen als later over de suzereiniteits-erkenning in het contract van Huskus Koopman met Balische radja's, waarvan de laatsten beweerden, dat zij daarin die erkenning in den Balischen tekst nooit hadden gelezen. Maar ten opzichte van Wetters' contract is puntje niet bij paaltje gekomen: in de latere stukken met betrekking tot Badoeng blijkt van erkenning inderdaad of in theorie van de Nederlandsche souvereiniteit over dat landschap niets.

Het is ook opvallend, dat in Wetters' contract niet de bepaling voorkomt, dat Badoeng geen betrekkingen zal aanknoopen met andere Europeesche natiën, eene bepaling die in de wederzijdsche ontwerpen van 1818 wèl voorkwam. Gaat 1827 misschien van de gedachte uit, dat die bepaling overbodig is als de Nederlandsche suzereiniteit wordt erkend?

Artikel 3 en 4 van het contract van 1827 onderscheiden zich in wezen niet van de Badoengsche en de Bataviasche ontwerpen van 1818; artikel 5 en 6 geven als nieuws de bepalingen omtrent de recruteering.

Artikel 7 doet ook eenige winst zien voor het Gouvernement: er mag iemand in Badoeng «wonen» voor de werving. In het Badoengsche ontwerp van 1818 niets daarvan. Dit behelsde, behalve de betuiging van vriendschap, «zoolang als de zon en de maan aan den hemel zullen staan» en de belofte, dat de radja zich niet met andere Europeesche natiën zou inlaten, alleen de belofte van wederzijdsche hulp in den oorlog, lees: dat het Gouvernement ten pleiziere van Badoeng tegen Lombok van leer zou trekken. Het ontwerp van C. C. G. G., door de Badoengsche gezanten afgezwaaid, hield in dat het Gouvernement vriendelijk aan rijst en zout zou helpen, maar «daarentegen

[zou] Zijne Hoogheid, ten einde deze verstrekkingen geregeld [zouden] voortgang hebben, toestaan dat tot het opslaan en bergen van deze en andere goederen pakhuizen [zouden] worden opgericht, waarvan het opzicht en de bewaring aan een Nederlandsch ambtenaar en eenige gewapende manschappen [zou] worden opgedragen, onder zoodanige bepalingen, als nader zullen worden overeengekomen, waardoor het gezag van den Vorst van Bali Badong niet wordt benadeeld en de Nederlandsche Regeering daarentegen weder wordt schadeloos gesteld voor de te maken onkosten». Och ja, men moet wat over hebben voor zijn vrienden.

Op de uitnoodiging om voor Badoeng te gaan vechten op Lombok bevatte het ontwerp de toezegging, dat de Nederlandsche Regeering gaarne bemiddeling zou verleenen tot verevening van geschillen met andere Balische vorsten en Badoeng dan in zijn rechtvaardige aanspraken zou steunen (spatieering van ons).

De Regeering kreeg dus in 1818 haar ambtenaar op Bali niet, ondanks de geschenken aan de gezanten en de geleverde «bestelling» van gamelan's, die Badoeng vergat te betalen.

Artikel 7 geeft nog eene opmerking in de pen. Er mocht iemand naar Badoeng gaan voor de werving — dat was i.c. Wetters — of er blijven wonen; daarmee was de vestiging van Dubois toegestaan. Over den duur dezer vestiging wordt niets bepaald, maar er moet eene mondelinge afspraak hebben bestaan, dat die duur niet langer zou zijn dan 3 à 4 maanden. Uit alles blijkt dat radja Pametjoetan uitsluitend aan een tijdelijk werfkantoor heeft gedacht, maar de bedoelingen van den Gouverneur-generaal gingen verder. Dubois schrijft: «Over het mistrouwen der Balische grooten, of beter der Balische natie en deszelfs vrees voor eene Europeesche invasie moet men vooreerst den heer Van den Broeck hooren: «De Balische vorsten zullen nimmer vrijwillig over te halen zijn om Europeesche factorijen of etablissementen bij hun te admitteeren, eensdeels wijl zij duchten daardoor een gedeelte van hun willekeurig gezag te verliezen, en ten andere wijl dit mogelijk eenige Chinezen en andere smokkelaars geheel zoude afschrikken om slaven te komen halen zooals nu nog enkeld plaats vindt". Het Ned. Gouvernement heeft nogtans gepoogd een etablissement van recrutering te vestigen; het was om 600 man te ligten volgens het Tractaat en zou 3 à 4 maanden vereischen. Het etablisse-

ment is evenwel over 4 jaren in stand gebleven, waarschijnlijk om geen argwaan in te boezemen [vermoedelijk zou hier moeten staan: doordat het geen argwaan inboezemde; de steller had misschien in het hoofd: pour ne pas avoir inspiré méfiance], hetzij aan den Balinees voor zijne onafhankelijkheid of aan de Boegineesche en Chineesche handelaars voor het behouden hunner voordeelen. Ik ben verzekerd dat ons etablissement steeds met voorzigtigheid te werk gaande, de bewuste vrees niet zal aanwakkeren, maar het moet een schijnbare occupatie hebben. Totnutoe heb ik goede reden gehad, zijnde het afwachten van houtwerken voor het voltooijen van de Dalem Din Passar waar vorst Kassiman staat te komen woonen en van comperitie tot gamelangs enz. Nogtans zijn er, die mijn vertoeven alhier vreemd vinden; mijn sergeant n.l. werd door den reeds onder een slegt dagligt gemelde Gusti Ngoerah Ketoet bij eene toevallige ontmoeting ondervraagd: waarom ik niet wegging? wat ik hier deed? enz. Deze onaangename vragen zijn aan andere mijner ondergeschikten herhaald".

b. Dubois te Koeta.

Maar wij loopen vooruit op het verhaal van de eerste Gouvernementsvestiging op Bali. Toen Wetters zijn contract had gesloten, werd Dubois te Koeta geplaatst met den titel van Civiel Gezaghebber en met een groep militairen onder een sergeant bij zich. In de Bataviasche Courant van 21 April 1827 No. 22 werd tegelijkertijd een officieel bericht opgenomen, dat aan alle ingezetenen van Ned. Indië vergunning wordt verleend tot vestiging ten behoeve van den handel in Bali-Badoeng onder de schuts van den Nederlandschen Gezaghebber.

Pierre Dubois was waarschijnlijk een zoon van J. A. Du Bois, assistent-resident in de Lampongs, toen nog tot Bantam behoorend. In 1821 vinden wij Pierre als 3de commies der 2de klasse op het residentiekantoor te Krawang, waar onze Baligezant van 1817—'18 Van den Broeck resident was. Het is dus waarschijnlijk dat Van den Broeck zijn commies voor de Balische post had voorgesteld. Van 1824 tot zijn vertrek naar Bali was Dubois 2de commies der 2de klasse in de Preanger.

Dat onze gezaghebber in de handelsplaats mocht wonen kon ook als eene concessie van Badoeng gelden. Toen Van den Broeck negen jaar tevoren van denzelfden vorst de waardelooze

toestemming tot vestiging loskreeg, zou dit zijn niet bij het strand, maar in het binnenland, en niet met 100, maar met 20 soldaten en tegen het sluiten van een contract, dat alleen voor den vorst voordeelig was.

Koeta was voor dien tijd de eenige geschikte vestigingsplaats. De handelskampoeng ligt aan het begin der smalle landengte, die de zwaar bevolkte vlakte van Zuid-Bali met het dorre schiereiland Tafelhoek verbindt. Aan beide zijden van de landengte is een baai, zoodat de schepen zoowel in den West- als in den Oostmoesson een beschutte ligplaats achter de landengte konden vinden. De Oostbaai is met koraal-wadden opgevuld, maar tusschen kaap Benoea en het eiland Serangan door loopt een diepere slenk, het verlengde van het riviertje, waaraan Koeta ligt. Het dorp was toen reeds voor ons eene historische plaats; Houtman's schepelingen hadden reeds op de beide reeden van «Coutaen» vertoefd. Later was hier ook de Ned. Handelmaatschappij gevestigd en de belangrijke handelskolonie van den Deen Lange; hier had ook op 15 Juli 1849 in Lange's woning de gedenkwaardige samenkomst plaats van Van Swieten met de Balische radja's, slotscène van de derde Bali-expeditie. Na 1849 is Koeta's handel gaan kwijnen; Mads Lange overleed in Mei 1856, radja Kesiman, oud en kindsch geworden, in 1861, en daarmee nam de anarchie in Badoeng's bestuur weer toe, maar bovenal: de handel verplaatste zich naar Boeleleng toen daar door onzen invloed rust, orde en welvaart begonnen te heerschen; een merkwaardig voorbeeld hoe politieke boven geografische voordeelen bloei en richting van den handel kunnen beheerschen, want ten Zuiden van het hooggebergte woont $\frac{4}{5}$ der bevolking en het Zuidelijke hellingland is Bali's krachtbron.

Hooren we over het Koeta van 1830 weer Dubois in zijn rapporten: «Koeta is de negorij, alwaar meest alle de affaires van handel der Z. balische provinciën worden gedreven.... De populatie bestaat uit een 30-tal Chineezen, meest alle vlugtelingen van onze bezittingen en zich met den handel ernerende; ± 30 Balische moslemen, niet van den besten stempel en ook uit geringe speculatien levende, en nagenoeg 400 Balische huisgezinnen, waaronder een 100-tal visschers. De andere 300 familien zijn voor het grootste gedeelte vlugtelingen van de naburige vorstendommen, welke na een misdaad te hebben begaan, een schuilplaats aan de Badongsche regeering zijn komen verzoeken;

zij hebben die erlangd, maar ver van de residentie der vorsten, teneinde niet aan hunne niet te vertrouwen gedragingen te worden blootgesteld en tevens op eene commercieële plaats woonende, de gelegenheid te hebben zich hun levensonderhoud door het uitoefenen van hunne industrie te verschaffen. Geen wijze regering had ooit een zoo équivoque zwere in het midden van handeldrijvende lieden geplaatst; doch alles welbeschouwd is er geen geschikter plaats in dat vorstendom voor het depôt op handen, want het zoude allerverderfelijkst zijn hun onder de landlieden in de inwendige kampongs te zetten. Het zoude evenwel met hen nog tamelijk gaan, want zij zijn nog onderworpen, ware het niet dat zich onder hen een 40-tal arme, luie, ondeugende en behoeftige Gustis bevinden, welke een soort autoriteit oefenen; vooral een neef van vorst Kassiman, genaamd Gusti Ngoerah Ketoet, welke na 3- of 4-maal wegens moord en plundering verbannen te zijn geweest (want de wet veroordeelt een edelman niet ter dood) door gracie terug en op Koeta is gereguleerd geworden. — Op iedere andere negorij is een Gusti geplaatst, die het gezag namens de regering voert; maar op Koeta, om dezelfde reden dat de Badongsche vorsten dat volk niet naast zich willen hebben, wil ook geen Badongsch vorst bij hun wonen, zoodat de autoriteit noodwendig moet in handen worden gesteld van G. Ng. Ketoet. Buitendien is de negorij Koeta niet salubre; zij ligt op eene landengte, 1 mijl breed, en langs den oord loopt een rivier, in welke de zee water doet opklimmen, zoodat het drinkwater en de lucht er zeer ongezond zijn. Men moet verstaan, dat de Boeginezen voor het bewaren van hun opiumhandel, de Chinezen voor het behouden van hunne plaatselijke speculatien en het Balische volk voor het drijven van allerhande schelmerijen, niet het vestigen onder hen van Europesche etablissementen, noch het aanlokken van Eur. handelaren wenschen, maar wel slavenhaalders.... Eens kwam een Engelschman alhier met een brik negocieren; op een vroegen morgen ging hij in de omstreken wandelen en zijne nieuwsgierigheid deed hem in een tempel treden. Het volk, welligt door een slegten Koetasche Gusti aangespoord vatte hem; hij werd naar het dessahoofd geleid en daarna naar den toenmaligen Sebandar; men vroeg niets minder dan zijn bloed om de gramschap der goden te bevredigen. De waarschijnlijke oorzaak van den toorn der goden was, dat hij f 5000 aan wal

had, die men hoopte te kunnen plunderen. Bij geluk was ter plaatse een broeder van den Grooten vorst, die de zaak tot zich trok. Hij bewerkte, den avond in order van de regering, om stil te blijven en den Engelsman niet te storen, anders zoude de Groote vorst de geheele negorij doen ombrengen. Was die broeder niet hier geweest, dan is het te geloven dat de Engelsman zoude zijn vermoord geworden. — Nog al dikwijls hoor ik dag of nacht het alarmtuig slaan; het is een moord, een diefstal, een twist of eene schaking die wordt uitgevoerd. Dadelijk verschijnt de mannelijke populatie gewapend in de straten; zij komt niet in huis terug voor de misdadiger dood, gebonden of in een ander vorstendom is gevlugt. In zulke gevallen zoo het in den dag gebeurt, vliegen de vrouwen en meisjes die de passar en warongs vullen, naar huis en dan wordt op de goederen die zij hebben verlaten een plunderingspartij gehouden. Alsdan heb ik alleen mijn straatdeur te sluiten; onder de bijzondere bescherming van den grooten vorst zijnde zal niemand tijdens het oproer bij mij durven treden; maar als ik mij onder het bereik van den razende bevind, moet ik voor mijn leven vrezen. De meeste voorzigtigheid moet ik overigens steeds in acht nemen, want een beleediging is genoeg om een poging op mijn leven te veroorzaken. Deze stellingen zijn op vele voorbeelden gegrond". En elders: «Men oordele slechts over den aard van het Koetasche volk, van de politie, van de wijze van onderzoek enz: In September j.l. [1830] ontstond brand in de Chin. kampong alhier; honderden Balinezen schoten dadelijk toe, niet om te helpen, maar om weg te nemen; niet alleen de in brand zijnde huizen werden geplunderd, maar ook de bewaarde, inzonderheid van den Sabandar, alwaar 2 Chinezen van Makassar, wier praauwen in lading waren, logeerden, welke mede groote schade leden. De groote vorst werd woedend. Hij kwam ter plaatse, liet alle de inwoners voor zich komen, met last om het ontvreemde terug te geven, zonder vrucht. Nog meer vertoornd liet hij aan de geheele populatie van het mannelijk geslacht boven 10 jaren tjor toedienen, een drank door de priesters geprepareerd en de kracht hebbende om een misdadiger ellendiglijk te doen sterven; geen geld noch goed kwam terug. De opperpriester geconsulteerd verklaarde, dat de negorij vuil was, dat de goden vergramd zich ervan hadden verwijderd en dat de duivels er in heerschen. Eene zuivering werd bevolen.

Er kwamen een 12-tal priesters van Badong; zij lieten de Bale agong (paviljoen ten dienste der goden) met gefestoneerde bloemen decoreren en de daarin zijnde bedden met lekkere spijzen, vruchten en dranken bedekken; door de gamelan, geweersalven en zangen werden de goden in den hemel wakker gemaakt; door gebeden werden zij verzocht om de geprepareerde spijzen te komen ruiken. Volgens het zeggen der priesters kwamen zij; het was middag; na maaltijd liet men ze in rust. Tegen 4 uur werd hun een hanenvechtpartij gegeven met zware weddingschappen; des avonds liet men de Rongings in hunne tegenwoordigheid dansen; daarna gingen zij zeer voldaan, zoo zegden het de priesters, naar hunne tempels weder en de duivels waren op de vlugt. De vorst, daar tegenwoordig, feliciteerde zich met mij, van het geluk te hebben de negorij in goede orde te hebben hersteld, zullende tans geene ongeregeldheden meer op Koeta plaats hebben. Niettemin hebben zedert menige diefstallen en zelfs eenige moorden plaats gehad".

Strandroof bleef schering en inslag in de Balische rijkjes; enkele malen vinden wij ook roofmoorden op Europeanen vermeld. Toch leefde Dubois op Koeta nog betrekkelijk veilig omdat vorst Kesiman hem de hand boven het hoofd hield. Deze vorst werd door den omgang met Europeanen, vooral na 1839, eenigszins geciviliseerd. Hij was ook, als men wil afzien van de duistere practijken, waardoor hij de oppermacht in Badoeng had verworven, in zijn soort een goed vorst te noemen. Ja, hij had zelfs bevliegingen om in rijn rijk werken van openbaar nut te stichten, doch zóóver reikte zijn macht niet, dat hij dáárvoor de inertie der anarchie zou kunnen breken. Hooren wij weer Dubois in zijn rapport van 27 Februari 1831 n° 11.... «Doch daarna.... beter met den aard der regering en het karakter van het volk bekend en alle de ontwerpen van den grooten vorst Kassiman tot dat doel gerigt, ziende mislukken, hoop ik het thans niet meer. Hij had bijv. onder andere goede inzichten het plan ontworpen, om de wegen tusschen Mangowie, Tabanan en Gianjar en de haven van Badong, welke in den slegtsten staat zijn, bruikbaar te maken voor pedatties en wel te onderhouden. Het besluit hiertoe genomen werd op de plegtigste wijze aan het volk aangekondigd; ik werd zelfs bij deze plegtigheid geroepen en belast de zaak aan mijn Gouvernement te rapporteren. Deze maatregel, volbragt zijnde, had veele voordeelen aan de

Z. provincies, de Badongsche regering en den buitenhandel verschaft; doch zedert bijna 2 jaren dat gedacht werk is ontworpen en zelfs bevolen, zie ik geen enkeld executoire stap hier aan gedaan; integendeel zijn de communicatien nog slegter geworden, omdat alle de publieke werken bij wijze van corvée moeten worden verrigt, dat slechts een gedeelte van adel en volk belang hebben, dat een Balinees lui is en niet werkt als zijn buurman niet bijwerkt en dat het bestuur niet absolu genoeg is.»

Toen Dr. Van Hoëvell in 1847 in Badoeng vertoefde was er nog geen enkele eigenlijke weg behalve het stukje, dat Lange had aangelegd van zijn etablissement naar de landingsplaatsen in de Oost- en de Westbaai van Koeta.

Terwijl Dubois nog te Koeta woonde deed de bekende zendeling-Sinoloog Dr. W. H. Methurst, vergezeld door Tomlin, in 1829 zijn reis over Noord-Bali, waar hij ook al alles behalve beleefd werd ontvangen door de bevolking. Zijn «Short account of the Island of Baly» is herhaaldelijk gepubliceerd, in het Nederlandsch het eerst in de Vaderl. Letteroefeningen 1832 en 1833. Deze reis heeft vermoedelijk geen ander gevolg gehad dan het verblijf van den Engelschen zendeling Ennis in Boeleleng, in 1838, die echter na korten tijd weer verdween zonder een spoor na te laten.

Methurst zou geen land- en tijdgenoot zijn geweest van Raffles als hij niet hevig had uitgevaren tegen den slavenhandel op Bali, gedreven door Europeanen en zelfs door het Nederlandsche Gouvernement. Want de recruteering in Badoeng noemde hij eenvoudig slavenhandel. Nu is het zaak om de beweringen van Engelsche en Nederlandsche publicisten uit dien tijd over de slavernij in Ned. Indië met koel en kritisch oog te beschouwen en aan te vullen met wat men later over de betrokken volken is te weten gekomen. Dubois' rapporten geven ter zake feiten, op kennis gegrond, en geen lyriek.

In een rapport van 28 Juli 1830 n°. 88 leest men: «deze lieden [Chineezen] drijven nog eenigen sluikhandel in slaven, meestal tot eigen gebruik als huisvrouwen en zijn niet begeerig dat hunne handelingen door een Europeesch en publiek oog worden gadegeslagen, vooral sedert 1829, wanneer een hunner 4 slaven op Sumanap [Madoera] willende invoeren, door de beambten der douane werd betrapt. Niemand is in staat het idée

te doen verdwijnen, dat deze betrapping op een advies van mij is geschied, hoewel ik daaraan onschuldig ben. Weinigen begrijpen dat het etablissement ten hunne gunst werkt». Toen Dubois voorstelde de vestiging te Koeta, althans voorloopig, op te geven kwam daartegen van verschillende kanten oppositie, o. a. omdat daardoor de slavenhandel niet zou kunnen worden gefnuikt. Dubois betoogt daartegen, dat de vermindering van den slavenhandel op den duur gunstig werkte, doch dat deze handel zonder krachtig optreden niet zou kunnen verdwijnen en dat in de toenmalige Balische maatschappij de slavernij niet valt weg te denken. In zijn rapport van 27 Februari 1831 n°. 11 heet het: «De heer Van den Broeck zegt ««op alle de punten van Balie ellende te hebben gezien; [langs den weg naar Gianjar had hij 34 lijken geteld van personen, die van honger waren omgekomen, zie Van der Kemp, l. c. p. 364; andere berichten stemmen daarmee overeen] moetende men overal rijst van buiten koopen»». Het was het tijdstip van de afschaffing van den slavenhandel. Toen men zich tegen geld slaven kon verschaffen nam men de moeite niet om de velden te cultiveren en buitendien viel meestal de uitvoer van slaven op de landlieden, welke steeds geweld onder de oogen hebbende, zich niet aan den arbeid gaven. De afschaffing van den slavenhandel is de eenige oorzaak, dat de grond beter wordt geploegd, dat veel kapas wordt geteeld, kleedjes vervaardigd, klappas tot olie geplant, hoornvee onderhouden. De cultuur, fabricatie van kleedjes en andere takken van nijverheid in andere handen [bedoeld is: onder een goed bestuur] zoude voor oneindige vermeerderingen vatbaar wezen. Ik geloof zelfs, dat de haven voor grootere vaartuigen geschikt zou kunnen gemaakt worden; maar hoe meer ik den onwetenden, zorgeloos geestdrijvenden Balinees bestudeer, hoe meer ook versterk ik mij in het denkbeeld dat hij niet voor civilisatie vatbaar is, ten minste nog op Bali zijnde.» Op de tegenwerping dat het etablissement uit menschlievendheid moet worden aangehouden, met het oog op de wreede rechtspleging op Bali, opponeert Dubois: «Zich van een misdadiger te ontdoen is op Bali eene door de ondervinding van verscheidene eeuwen geleerde noodzakelijkheid, men heeft zoo veele voorbeelden van gestrafte ligte misdadigers, welke in vrijheid zijnde hun wraakzucht naderhand bij een geschikte gelegenheid verschrikkelijk hebben gewroken. Een Balinees in woede, en een wapen in de hand

hebbende, vergenoegt zich niet met zijn vijand te hebben gedood; maar wetende dat een gruweldood hem wacht, zoo vervolgt hij wie het ook zij om te dooden totdat hij op zijn beurt nedervalt. Ik geloof deze schielijkheid om razend te worden te kunnen toeschrijven aan de gewoonte van den Balinees om blootshoofds onder de zon te gaan; men vindt hier vele gekken, alle uit de adelijke en burgerlijke classen, welke zich nooit het hoofd dekken, terwijl de landlieden een comique bamboese hoedje dragen zooals de Javanen, wanneer zij in 't veld werken.

Het ontwerp «om Balinezen als werklieden op Java aan te nemen» [voorgesteld door den Inspecteur van financiën] zoude ik toejuichen, vooral als men vrouwen en kinderen medenam, omdat er altijd sterke genegenheid tusschen vader en huisgezin heerscht; maar ik weet niet of zulks na de absolutie van den slavenhandel bestaanbaar is. Ondertusschen zal ik mijne meening aangaande het karakter van den Balinees, buiten Bali gebragt, uiten. De ondeugden, die hij op Balie oefent zijn eerder om zich aan de zeden, gewoonten en mode te conformeren dan uit natuurlijke zucht; hij zal zich op Java naar de andere manieren gedragen; wel behandeld zijnde verliest hij zijn wreedheid; overigens valt het lot van den slaaf meest altijd aan de landlieden, welke niet zoo lui en ondeugend zijn.

In de missive van den Directeur van 's Lands middelen en domeinen aan de Generale Directie van financien d.d. 15 Januari j.l. [1831] no. 87 wordt gezegd: ««de slavenhandel op Balie Badong tegen te gaan moet ook als zeer wenschelijk beschouwd worden»». Deze slavenhandel schijnt door de slavenhaalders van het eiland Bourbon niet meer alhier te zullen worden gedreven, volgens het zeggen en het doen van een gewezen slavenhandelaar. Hij was in November te Sassak [Lombok] met een schip, om geweren en kruid tegen rijst en andere locale voortbrenselen in te ruilen. Het schip was aan het laden, toen hij op een Chineesch vaartuig overging met 30 tonnen kruid, die hij over had om die te Padang [aan de Z.O. kust van Bali, in Karangasem] te verruilen; maar tegenwinden hadden hem naar de O. haven van Badong gedreven. Hij zegde mij vertrouwelijk, dat het thans aan de 40 slavenhandelaars van Bourbon, die totnutoe dezen handel hadden gedreven, onmogelijk was denzelven te vervolgen uithoofde van de nieuwe strenge en volstrekt belemmerende wetten en maatregelen door het fransch Gouvernement tegen

dat bedrijf genomen; en inderdaad heeft hij hier en te Padang, alwaar men hem honderden slaven aanbood, geen een daarvan gekocht. Dat Trafic wordt hier en dan nog flaauwelijk door de Boeginezen en Chinezen gedreven; ieder Boeginees naar de Engelsche bezittingen gaande, brengt mede een paar vrouwelijke en een paar mannelijke slaven, die zij hier of daar op reize, maar moeijelijk op Sinkapoer, verkoopen; het is een bijverdienste van eenige piasters. Welligt zal deze uitvoer, zoo de recrutering van soldaten en inhuring van volk worden verlaten en de Bourbonners niet meer komen, aanzienlijker worden ten-einde het missen der uit deze 2 bronnen komende piasters gedeeltelijk te vergoeden. De Chinezen, vnl. die van Makassar, koopen alleen vrouwen tot eigen gebruik of nog wel om een bekende op Sassak of op Sumbawa te verpligten. Overigens zal het altoos moeijelijk zijn, vriend van de Badongsche regering willende blijven, dien handel radicaal tegen te gaan. Dat slavenhandelaars, op onze bezittingen betrapt, gestraft zullen worden, zal men niet kwalijk nemen; maar Boeginezen, welke niet onze onderdanen zijn en Bourbonners op zee wegens het houden van slaven gestoord; zulks zou mishagen, niet zoozeer aan de regerende vorsten dan aan degenen, die voordeel bij dien handel vinden, waaronder de arme Gustis.... Het is niet de groote vorst en de leden der regering, die aldus denken en handelen; maar het zijn de hongerige individus, die in den slavenhandel voeding vinden. De reeds genoemde ex-slavenhandelaar werd van alle zijden aangezocht om slaven te koopen. Om zijn kruid naar Padang te brengen had hij de menschen beloofd om binnen 3 maanden terug te komen tot het afhalen van slaven. Nu komt hij niet; zijn afwezen wordt geweten aan de vrees voor het Javasch Gouvernement, men gelooft dat ik alleen den Bourbonner tegenkant en zij zijn te dom en wantrouwend om de waarheid te gelooven».

Uit alle latere berichten blijkt, dat na 1830 de uitvoer van slaven naar Bourbon (Mauritius) inderdaad is opgehouden. Deze handel was zeer stuitend. Het meest schijnen jonge slavinnen te zijn opgekocht tot prijzen van wel f 150 per hoofd. Soms voerde een schip tot 500 slaven mede; de tegenwoordige bevolking van Mauritius moet dus voor een aanmerkelijk deel van Balisch bloed zijn. De slavenuitvoer naar andere deelen van N. I. duurde op kleine schaal en smokkelsgewijs nog voort, en bloedde lang-

zaam dood. Op Bali zelf bleef de slavernij, evenals op Lombok, bestaan totdat de invoering van ons daadwerkelijk bestuur geleidelijk en zonder schokken aan dit instituut een eind maakte.

c. Opheffing der vestiging in Badoeng.

De Java-oorlog was in 1830 ten einde geloopen en daarmee had het recruteeren der Balische soldaten opgehouden. Of het oorspronkelijk gestelde getal van 600 recruten bereikt of overschreden is blijkt niet.

Dubois had dus niets meer te recruteeren en overigens .... had hij ook niets te doen. De verwachte Europeesche handel kwam niet; het Engelsche gevaar dreigde destijds niet; niet meer of nog niet. Tegen den slavenuitvoer kon hij niets doen en wij zagen al, dat die vanzelf afnam. Aan verzachting der Balische rechtspleging, beperking van de willekeur der vorsten en hun onderlinge oorlogen, vermindering der slavernij op Bali zelve, opheffing van het kliprecht, tegengang van opium-smokkelarij en zeeroof kon hij evenmin iets doen. Zijn handen waren zoo secuur gebonden, dat radja Kesiman zijn aanwezigheid te Koeta onschadelijk achtte en alleen de kwade elementen van deze kampoeng hem wel graag hadden willen wegkijken. Van den Broeck had reeds gezegd, dat de Balische vorsten «alleen door de wapenen tot submissie zouden kunnen worden gebracht» en Dubois was dit met hem eens.

Aan dezen was ook als het stellig verlangen van het Gouvernement te kennen gegeven, dat hij zich zorgvuldig van alle bemoeienis omtrent zaken, niet tot zijne zending behoorende, had te onthouden.

Men krijgt uit Dubois' brieven den indruk, dat hij graag van Bali weg wilde. Vreemd zou dit niet zijn. Het verblijf te Koeta was voor een Europeaan alles behalve aangenaam; de Baliërs van Badoeng waren destijds, en naar uit vele berichten blijkt ook veel later nog, wel wat erg vrijpostig en Dubois moet pijnlijk hebben gevoeld hoe hij daar zat «voor spek en boonen».

In zijn voorstel van 28 Juli 1830 n°. 88 berichtte Dubois nog aan den assistent-resident van Banjoewangi dat «de handel, door onze kleine zeespeculanten gedreven, gaat geregeld voort; de negorij had zedert de afschaffing van den slavenhandel nog niet zoo veele Chinesche traficanten gezien; men bespeurde eene steeds toenemende vermeerdering van uitgevoerde Balische producten,

't welk de hoop moest geven van een nog aanzienlijker uitvoer te zien geschieden.»

Doch in zijn bericht van 10 Januari 1831 n°. 5 heet het, dat «het geval naderhand niet scheen daaraan te willen beantwoorden. Ik schrijf dit hieraan toe: De oorlog op Java maakte den uitvoer in rijst, dingding [dèngdèng, gedroogd vleesch], klapperolij enz. levendig; deszelfs einde heeft op dezen uitvoer een voor Balie nadeeligen invloed gehad. Buitendien waren de prijzen van aftrek elders hooger als thans; die daling heeft ook den toevloed van afhalers verminderd. De zeeroovers, door den bewusten oorlog begunstigd, boezemden de zeehandelaars vrees in om lange reizen te ondernemen; thans moeten die roovers zich naar ver verwijderde handelsplaatsen begeven. Welligt heeft ook de tijding van het staken der recrutering alhier en het vermoede vertrek van het etablissemen niet voordeelig tot het vertrouwen in deze gewesten gewerkt. Wat ook de reden daarvan zij, men kan een kwijning bij deze marktplaats opmerken, welke klagten doet ontstaan vanwege de industrieuse en cultuurdrijvende classen der bevolking. Het saisoen is weliswaar niet gunstig voor 't aankomen van vaartuigen, maar deze kwijning is reeds zedert eenigen tijd te zien; verzamelingen van goederen hebben niet zooals gewoonlijk plaats bij de Chinezen en Boeginezen; maar het verbranden der Boeginesche kampong is een reden daartoe.»

Dubois had alzoo 28 Juli 1830 n°. 88 voorgesteld hem van Badoeng terug te roepen. Het contract zou echter moeten blijven gelden; de banden van vriendschap en handel moesten blijven bestaan opdat de kleine handelaars goed zouden worden behandeld.

Het voorstel van Dubois werd aan verschillende personen in advies gegeven; deze adviezen zijn niet in extenso op het Departement van Koloniën gevonden, doch ze worden behandeld in de lange missive d.d. 27 Februari 1831 n°. 11 L^a R. R. R./28 van Dubois aan den resident van Besoekie en Banjoewangi. (Tot 1826 was Banjoewangi eene residentie; van 1826—'49 was het bij Basoeki gevoegd als afdeeling; in 1849 werd het weer eene residentie en was de resident tevens commissaris voor Bali en Lombok; bij de oprichting der residentie Bali en Lombok in 1882 kwam Banjoewangi weer bij Besoeki).

De heer Jan van Dasten [1], blijkbaar door de regeering terzake

---

[1] Een Bataviaasch handelaar, die in 1830 te Batavia een „negotiehuis" had opgericht; vermoedelijk een der eerste Nederlandsche handelaars en daarom door de Regeering in handelszaken geraadpleegd.

geraadpleegd, adviseerde in zijn Nota tegen opheffing van den post omdat het wenschlijk en nuttig was, dat de handelaars op Bali Nederlandschen invloed zouden aantreffen. Dubois betoogt, dat een Nederlandsch ambtenaar nooit invloed op het geheele eiland zou kunnen uitoefenen, gezien de vijandschap der vorsten onderling. «Bijna alle de Heeren ambtenaren en adviseurs schijnen te geloven, dat Balie een enkeld rijk uitmaakt. Doch Balie bevat 9 verschillende rijken, ieder onafhankelijk van den ander, uitgezonderd Karangasem en Djembrana, die onder Boleleng sorteeren. Nu heeft het N. I. Gouvernement bij tractaat viendschappelijke betrekkingen aangeknoopt slechts met de regering van Badong, welke zich evenwel uitstrekken over de geallieerden van Badong, t. w. Gianjar, Tabanan en Mangowie. Ook moet men zich bewust worden, dat deze invloed van onze ambtenaars in de haven van Badong beperkt is, nooit anders dan indirect en zelfs geheimelijk zoude kunnen worden geoefend, want de regering van Badong zal nimmer dulden, dat een Europeaan eenig openbaar gezag op deszelfs grond voert; zij zoude zich beledigd toonen, indien het Gouvernement zich op deszelfs goede trouw niet schijnende over te laten, een toezicht bij haar wilde instellen. Buitendien zouden de priesters, de mindere adel, het volk voor het verliezen hunner onafhankelijkheid vrezende, hooge klagten aanheffen en het etablissement tenminste wegjagen.» Verder zet hij uiteen, dat de Chineezen liever met een eigen sjahbandar dan met een Europeesch ambtenaar, die hen op de vingers kijkt bij hun slavenhandel, te doen hebben.

Dan verwacht de heer Van Dasten ook handel van Europeanen op Badoeng. Dubois acht deze verwachting ongegrond wegens den slechten toestand der beide reeden en de tegenwerking der Chineezen en Boegineezen. «Ook heb ik zedert 3 jaar, dat ik hier ben, slechts 3 Europesche handelaars zien aankomen en slechts 1 daarvan is 2 maal verschenen.»

De heer Van Dasten achtte den handel voor groote uitbreiding vatbaar. Dubois zegt daarop: «Het is waar, met bijvoeging nogtans: indien Balie in andere handen ware.» Daarop volgt het vroeger verhaalde betoog over de onmacht zelfs van den krachtigen Kesiman om economische verbeteringen in het land tot stand te brengen. «Hetzelfde lid maakt ook van huiden gewag. Maar zoo geen dingding voor Java wordt gemaakt, dan is er op Balie geen koebeest geslagt, want de Balinees gebruikt dat vleesch niet, vooreerst

uit godsdienstige denkbeelden en daarna uit tegensmaak, hebbende het inderdaad eene bitterheid; zedert bijna een jaar is op Bali geen dinding gemaakt. Daar men thans dat voedsel op Java slechts tot volksconsumtie gebruikt, is derzelver prijs, die tijdens den oorlog tot ƒ 25 per picol was gestegen, thans op Samarang volgens het zeggen van een handelaartje van Sourabaja tot ƒ 3 gedaald.» Lange verdiende later weer schatten met de leverantie van dèngdèng ten behoeve van het leger. Om begrijpelijke redenen kon er in den tijd van de zeilvaart geen uitvoer van slachtvee van Bali bestaan.

De Inspecteur van financien had ook aan de Factory der Nederlandsche Handel Maatschappij, waarvan nog de heer A. J. L. Ram president te Batavia was, om advies gevraagd, welke bij missive d.d. 20 September 1830 nº. 497 verklaarde niet te hebben verwacht, dat die ambtenaar voor de intrekking van het etablissement zou hebben geadviseerd, gezien de gunstige berichten over de hulpbronnen van Zuid-Bali. Dubois antwoordt: «Ik heb doen zien dat er alhier veele vruchten zouden kunnen worden geplukt: maar niet onder de tegenwoordige regeringen, uithoofde van derzelver flaauwheid tegen den invloed der geestelijkheid, de ondeugd der edelen van den minderen rang en de gebreken van het volk; hoewel hulde brengende aan den goeden wil van den Grooten vorst Kassiman, heb ik mijne vrees niet ontveinsd voor de mindere vorstjes, altoos gereed om te plunderen. De toekomst heb ik met onzekerheid beschouwd, omdat gemelde vorst Kassiman bijna 50 jaren telt zonder mannelijke kinderen te hebben en dat zijne vermoedelijke opvolgers hem niet behoorlijk zullen vervangen [Kassiman overleed in 1861]. De oudste zijner neven en pupillen is zedert 8 à 10 maanden verbannen en staat op 't punt hem te beoorlogen. Uit alle deze reden en denkende aan de som die het etablissement jaarlijks zoude kosten, heb ik, hoewel met leedwezen, voor het intrekken van hetzelve geopineerd, zonder echter de bestaande vriendschappelijke betrekkingen te breken, en zich de weg behoudende om bij het ontstaan van andere belangens naar herwaarts terug te komen.»

Dat de Ned. Handel Mij om advies werd gevraagd inzake behoud of opheffing van den post Badoeng met het oog op handelsbelangen is begrijpelijk. Dat de regeering zich ook tot dit lichaam wendde om voorlichting omtrent de vermeende opiumsmokkelarij van Bali naar Java, (welk euvel immers mede aan-

leiding had gegeven tot de vestiging van den post) zou vreemd kunnen schijnen als men zich niet herinnerde dat de N. H. M. van 1827—1832 opiumpachtster op Java was. De agent van de N. H. M. te Soerabaja Buchler scheef aan den controleur der in- en uitgaande regten te Soerabaja bij missive van 30 September 1830 n° 725 dat hij de opiumsmokkelarij van Bali naar Java aanzienlijk achtte; Dubois bestrijdt dit: «§ 2 [van Buchler's schrijven] zegt: indien het waar is dat jaarlijks in een der havens van Bali een 50-tal kisten opium wordt ingevoerd.... De Heer Buchler schijnt te geloven dat ik deze stelling in een droom heb geput en niet te weten, dat Balie bevat bijna 1 milioen zielen, waarvan $\frac{3}{5}$ of omtrent 700.000 de Zuidelijke povinciën van het eiland, alwaar ik gezegd heb dat 50 kisten opium door de Toebansche Boeginezen [Toeban is de kampoeng ten Zuiden van Koeta, landingsplaats van de Oostbaai] werden geconsommeerd, bewonen; dat $\frac{2}{3}$ der mannelijke bevolking, zijnde de edelen en burgers, niet werken, maar alleen speelen en amfioen schuiven; dat meest alle de vrouwen der vorsten en een aantal burgeressen aan deze geesterij zijn verslaafd. Stellende, dat slechts $\frac{1}{80}$ gedeelte dezer Zuidelijke populatie amfioen gebruikt, het is 8750 schuivers; onder dezelve zijn er die maar 5 duiten per dag daaraan besteden, doch er zijn ook die dagelijks ƒ 3 en zelfs ƒ 4 daarvoor uitgeven. Ik stel zij bij malkander à 10 cents daags, het is in het jaar ƒ 36.50 per kop en voor 't geheel ƒ 319.375.... Dus was het niet noodig, zooals de heer Buchler in § 3 opmerkt, dat een gedeelte van deze 50 kisten ter sluik op Java wordt ingevoerd. Ik geloof integendeel, hoewel gemelde Heer in § 5 zegt, dat ik zonder het te weten de geschiedenis van den sluikhandel in opium heb geschetst, dat geen 1 lood daarvan naar Java wordt gebragt. Ik wil niet zeggen, dat er geen sluikhandel in opium tusschen Balie en Java plaats heeft; ik sprak alleen van de 50 kisten jaarlijks op Badong ingevoerd.»

Het opheffingsvoorstel d.d. 28 Juli 1830 n° 88 van Dubois had alle toenmalige stadia van beadviseering van de zijde van den handel en van de Departementen van algemeen bestuur doorloopen; alle adviezen werden den voorsteller toegezonden bij missive van den resident J. F. de Bruin Prince van 9 Februarj 1831 n° 69, waarop Dubois' lange slotadvies van 27 Februari 1831 volgde, dat hierboven al gedeeltelijk is ontleed. Dat van Badoeng opium zou worden gesmokkeld naar Java ontkent hij

nogmaals op grond van inlichtingen van door hem betrouwbaar geachte Boegineezen; wel geschiedde zulks op kleine schaal van Boeleleng uit. Bovendien zou de Nederlandsche ambtenaar op Bali absoluut niets tegen den sluikhandel kunnen ondernemen, zelfs niet tegen Nederlandsche onderdanen. Van Badoeng zou men evenmin als van Java kunnen nagaan hoeveel opium op de Noordkust wordt aangevoerd; er is geen communicatie tusschen Zuid- en Noordkust, «buiten de reeds aangehaalde vijandelijke gevoelens, welke tusschen de regeringen heerschen, is het te verstaan, dat er een hoog en breed bergketen het Zuiden van het Noorden scheidt, dat de wegen onbegrijpelijk moeijelijk en hoogst gevaarlijk zijn door tijgers en boosdoeners.» Een contract met de Balische regering is iets onbestaanbaars, «de Balische natie heeft geen centrale regering, is nog in zijn periode barbare en weet niets van verschil van vlag noch van het begunstigen van den eenen handelaar boven een ander. Op Badong hebben wij veel moeite gehad het Sabandarschip in te rigten. De voorgestelde maatregel zoude alles veranderen.» Ook andere Balische vorsten zouden zich verzetten tegen Sabandarschap (beheer der in- en uitvoerrechten, regeling van den handel) van een Nederlander. «In dergelijke gevallen moet de Badongsche regering zich rigten naar den wil der andere regeringen, die bij eene dispositie hunne rust bedreigende een aanval op Badong gezamenlijk zouden doen, zooals toen Van der Wal alhier een fort wilde oprigten. Het is deze propositie van Van der Wal en die van Van den Broeck om de verpachting der in- en uitgaande regten in de Badongsche haven op zich te nemen, willende de pachtschat verdubbelen, die deze vrees aan de Baliesche natie voor altoos heeft ingeboezemd.»

Dubois bleef dus onveranderd bij zijn gevoelen. De stukken boven behandeld kwamen in den Raad van Indië ter sprake en bij resolutie van 28 Mei 1831 n°. 24 werd besloten den post in te trekken «uit aanmerking, dat zoowel het financieel als het politiek belang van het Gouvernement zulks vorderde.» Het slotrapport van Dubois «werd als een belangrijk en waarheidademend stuk beschouwd».

Dubois werd geplaatst als 1e commies der 1e klasse op het residentiekantoor te Basoeki, in welke functie hij op 4 Mei 1838 kwam te overlijden.

II. De Nederlandsche Handelmaatschappij op Bali 1 Augustus 1839—4 Juni 1844.

De geschiedenis van de politiek-commercieele vestiging der Nederlandsche Handelmaatschappij op Bali is merkwaardig, niet alleen als episode uit de geschiedenis van de vestiging der Nederlandsche macht op Bali, maar ook als voorbeeld van de wijze, waarop vóór 1848 koloniale staatszaken nog werden behandeld, hoe commercieele en politieke belangen nog werden dooreengehaspeld, hoe ambtelijke langzaamheid en geheimhouding gewichtige zaken konden doen misloopen, hoe Buitenzorg en Plein tegenover elkaar konden staan en hoe de te ver gedreven onthoudingspolitiek tegenover de eilanden buiten Java leidde tot nadeel voor de belangen der koloniën.

Uitgezonderd in eenige onbeduidende mededeelingen, die geen eigen licht verspreiden, vindt men een verhaal der N. H. M.-loge te Koeta alleen gepubliceerd in Dr. W. R. van Hoëvell's «Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847», dl. III bl. 13—21. Dit verhaal is echter zóó hartstochtelijk partijdig, onvolledig en hier en daar met de waarheid in strijd (hoewel de schrijver klaarblijkelijk enkele der geheime stukken over deze zaak heeft kunnen inzien), dat men zich verbazen moet, dat hij zooiets kon laten drukken. Misschien ligt de verklaring hierin, dat Van Hoëvell in 1844—1845 als inwoner van Batavia aanhanger was der anti-N. H. M.-partij en in 1847 schreef onder den indruk van zijn strijd tegen koloniaal conservatisme; en dat hij door zijn drukke werkzaamheden als Kamerlid en publicist zijn oude, geheel door Prof. P. J. Veth uitgegeven manuscript niet heeft herzien. Hij blijft er echter voor verantwoordelijk, dat dit verhaal in dien vorm nog werd gedrukt in 1854, zes jaar na zijne uitbanning uit Indië. Hij had toen tijd genoeg gehad om te leeren, dat men maar niet alles moet gelooven en opschrijven, wat één partij in een geding vertelt, ook al zwijgt de wederpartij hooghartig. De uitgave van dit boek werd met de verschijning van het 4de vel van het derde deel, midden in de Bali-geschiedenis, midden in een woord, eensklaps gestaakt. Misschien is er verband tusschen deze staking en de al of niet «bij ongeluk» in druk gekomen partijdige voorstelling van zaken. Dr. Bijvanck leest Van Hoëvell reeds de les over zijn onjuistheden op een

ander punt [1]; wij zullen beneden zien dat deze ook ten opzichte van de N. H. M. maar al te graag geloof had gehecht aan.... praatjes.

1834—1835.

In 1834 begonnen er te Batavia en Soerabaja verontrustende berichten te loopen over «het bestaan van te Bali gevestigde handelaren van vreemde Europesche natiën». Het Departement der in- en uitgaande regten opende deswege in November 1834 eene briefwisseling met den Resident en den Controleur dier rechten te Soerabaja, den Resident van Basoeki en den Assistent-Resident van Banjoewangi. De laatste dient verschillende Nota's in over den Balischen handel, die tengevolge hebben dat de Inspecteur van financiën en de Resident van Basoeki bij missives van 4 en 14 April 1835 dien Assistent-Resident Rollin Couquerque voorstellen en opdragen een geheim onderzoek te doen instellen door een vertrouwbaar Inlandsch spion.

Die handel van Bali vermeerderde het gevreesde «Engelsche gevaar» dier dagen en kon ons schade en moeilijkheden in overvloed verschaffen. De kapitein-ter-zee Machielsen, die op een kruistocht tegen zeeroovers in 1835 eenige havens van het onbekende Bali had bezocht, was verwonderd het land bijna overal goed bebouwd te vinden. In datzelfde jaar was een der op Bali gevestigde Engelschen volgens Baud (Cons. en advies van 30 October 1836) op een gastmaal gelokt door een van diens voornaamste debiteuren, een Chinees of een Boeginees, en daar vermoord. De gastheer ontdeed zich op deze wijze van een lastigen schuldeischer.

1836.

De waarnemend Resident van Soerabaja, generaal-majoor Riesz, tijdelijk te Batavia vertoevend, achtte het zijn plicht den op vertrek staanden Gouverneur-Generaal J. C. Baud een Nota van 13 Januari 1836 aan te bieden over hetzelfde onderwerp. Bali begon een aanzienlijk deel van den handel van Java tot zich te trekken. Geheele ladingen gambir werden rechtstreeks van Singapore aangevoerd en daar kwamen lijnwaden, ijzerwerken, wapens, kruit en lood bij, die werden ingeruild tegen rijst, klapperolie, Balische kleedjes, koehuiden, tabak en varkens.

De Soerabajasche firma King en C° had al een zaakgelastigde

[1] Onze betrekkingen tot Lombok. Gids 1895, II p. 16, noot.

naar Bali gezonden, die zich aan de baai van Padang had gevestigd. Een agent van een Singapoersch huis was in de buurt, op Balie Sasak* [Lombok], neergestreken. Alleen in September 1835 waren te Singapoera 5 Europeesche vaartuigen met volle ladingen van Bali aangekomen; in begin 1836 zou een handelshuis van Singapoera zich geheel naar Bali verplaatsen; de Baweanners begonnen ook al op Bali te varen. Te Ampenan op Lombok was een agent van het huis Almijda te Singapoera gevestigd. De Engelsche schepen, tusschen Bengalen en de Australische koloniën varend, zouden Straat Lombok in plaats van Batavia tot rustpunt kiezen. Ondanks het Londensch tractaat van 1824 was het gevaar niet denkbeeldig, dat de Engelschen eene politieke naast de commercieele vestiging zouden stichten en spoedig zou een groot stuk van ons Indië het achterland worden van dit Engelsche emporium.

Inmiddels had de Inlandsche spion, onder den schijn van zelf handelaar te zijn, van 20 Mei tot 27 December 1835 zijn reizen om Bali en Lombok volbracht. De heer Rollin Couquerque dient 6 Februari 1836 het uitvoerig rapport daarover in, gesteld in het Fransch. Pa Djembrong heeft heel wat gezien, dat de berichten van Riesz bevestigt. De handel van de havens van Straat Lombok was inderdaad plotseling zeer levendig geworden. Opium was een hoofdproduct. Hij vertelt iets van de oorlogjes tusschen Balische vorstjes en van de zeeroovers. De Balische duiten worden op groote schaal ingevoerd, ook al van Singapoera, en deze zijn beter dan de Chineesche. Op de reede van Ampenan lagen tijdens zijn bezoek 18 Europeesche schepen, waaronder 9 driemasters. Van deze waren 3 Fransche, de rest Engelsche schepen, maar gedeeltelijk onder Hollandsche vlag. Voor het naburige Tandjoeng Karang lagen nog een driemaster en een brik van Georg Pecock King, boven reeds genoemd, een in Bengalen geboren Engelschman. Hier wordt de f[a] Paine Stricker en Co te Batavia genoemd als King's reederij. Pa Djembrong trof King later weer in Badoeng aan, waar hij 16 tonnen nieuwe, te Singapoera geslagen duiten als ruilmiddel gebruikte, toen de circulatie van deze op Lombok verboden was geworden. King had toko's te Ampenan en Tandjoeng Karang op Lombok, te Koeta (Badoeng) en te Laboe-adji in Karangasem-Bali (vermoedelijk aan de baai van Padang). Op deze plaats was ook een toko, gehouden door een Sr Spin (çrû français, volgens Rollin Couquerque). Deze heer overleed iets later te

Ampenan, waar Pa Djembrong hem had zien begraven. Hollandsche handelshuizen bedienden zich van de tusschenkomst van Chineesche toko's. Op Lombok heerschten destijds zware ziekten.

Rollin Couquerque concludeert dat die Engelsche, Singapoersche handelaars streng in het oog moeten worden gehouden; dat de handel van Java veel schade lijdt; dat er sterk gesmokkeld moet worden van Straat Lombok naar Java. De drukke handel van Oost-Java op Badoeng was bijna tot stilstand gekomen, doordat wegens den toevloed van vreemde handelaren de prijzen van inheemsche handelswaren en de koelieloonen in de Oost- en Westhavens van Koeta buitensporig waren gestegen. Een pikol rijst kostte in 1829—1830 en later ƒ 1 op Bali en Lombok, nu ƒ 3 en meer; de klapperolie was gestegen van ƒ 10 à ƒ 12 tot ƒ 24 en meer.

De Directeur van 's Lands Middelen en Domeinen Du Puy zendt het stuk van Rollin Couquerque met consideratiën en advies op 23 Februari 1836 aan den Gouverneur-Generaal, als hoedanig op 29 Februari d. a. v. D. J. de Eerens optrad. Du Puy schrijft de toeneming van den handel van Singapoera op Straat Lombok grootendeels toe aan de misgewassen der laatste jaren op Java; de oorzaken van den bloei van Singapoera en het verval van Java zijn van veel algemeener aard; wil men smokkelen naar Java, dan kan men dat gemakkelijker van Singapoera uit rechtstreeks doen. Bovendien, wat zou er tegen dien handel zijn te doen? Wij hebben noch het recht, noch de middelen dien te fnuiken. En tegen de smokkelarij helpt alleen het beter bewaken van Java's kusten. Hij onthoudt zich van nadere adviezen, verwijst naar oudere adviezen van hem, die nog geen gevolg hebben gehad en stelt, blijkbaar wat humeurig, voor om de brieven van Riesz en Rollin Couquerque maar te zenden naar het bestuur in Europa, teneinde dit «beter in staat te stellen de zaak grondig te beoordeelen en zoodanige maatregelen te nemen als hetzelve ten dezen oorbaar zal achten».

Inmiddels had de Inspecteur van Financiën door den Resident van Basoeki nadere inlichtingen aan den pas opgetreden Assistent-Resident van Banjoewangi J. H. Levyssohn laten vragen. Op 5 Maart 1836 antwoordde deze; veel nieuws bracht hij niet; Pa Djembrong ging naar Basoeki en dan moest de Resident hem zelf maar eens uithooren. Aan het slot doet hij een concreet voorstel: richt te Banjoewangi een entrepôt op, zooals sedert

1825 te Anjer aan Straat Soenda al bestaat; dit entrepôt zal den handel op Bali en Lombok tot zich trekken, waarvoor zich dan alhier een Agent van de Factory der N. H. M. of een ander ondernemend Nederlandsch koopman moet vestigen.

Hier wordt dus voor het eerst de N. H. M. genoemd in verband met Bali en Lombok.

De Gouverneur-Generaal in Rade zond de stukken van Riesz, Du Puy en Rollin Couquerque op 15 Maart 1836 zonder commentaar aan den Minister van Koloniën. Zij wisten wel dat, hoewel Van den Bosch deze functie bekleedde, de stukken in advies zouden komen bij den juist afgetreden Gouverneur-Generaal Jean Chrétien Baud en dat zij bij dezen in de beste handen waren.

Toch kon de Gouverneur-Generaal niet rustig blijven afwachten welk antwoord uit Den Haag zou komen, want de geruchten omtrent de Engelsche schepen in de havens van Bali en Lombok werden nog ongunstiger; er werd nu zelfs verteld, dat op Lombok de Engelsche vlag geheschen was en de Engelschen versterkingen hadden opgeworpen. Bij geheim besluit van 4 Juli 1836 werd daarom Z. M.'s korvet Ajax onder den Kapitein-Luitenant ter zee N. L. Koops ten onderzoek uitgezonden, met den last het te doen voorkomen alsof de korvet toevallig daar vertoefde. Aan boord van de Ajax diende de luitenant ter zee P. baron Melvill van Carnbee; hieraan hebben wij de stukken over Bali en Lombok te danken in Le Moniteur des Indes 1846—1847, waarvan deze officier met Von Siebold redacteur was.

Uit het geheim Journaal van de Ajax [1] blijkt dat Koops eigenlijk niets had gevonden. Een extract uit dit Journaal voor den Gouverneur-Generaal en een voor den Marine-commandant, beide van 13 Augustus 1836, verhalen, dat hij in eenige havens witte vlaggen geheschen vond, welke die van Lombok zouden zijn. [2] Van Engelsche établissementen of versterkingen had hij niets ontwaard. De luitenants ter zee Fehrmann en Zoutman hadden te Ampenan met omzichtigheid en ijver in het geheim breedvoerige informatiën genomen. Aldaar hielden zich drie Engelschen op, n.l. King, zijn klerk Fenning en een achtergebleven zieke, Andrews. King had evenwel gezorgd tijdens het bezoek van de Ajax afwezig te zijn. King's verzoeken om zich

[1] Thans eigendom van het Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik" te Rotterdam.

[2] Dit is niet juist, zie Not. Bat. Gen. XIX, 1881, p. 68.

vast op Lombok te vestigen en er een suikermolen op te richten waren van de hand gewezen; de regeering [lees: een der radja's] was niet geneigd om aan vreemdelingen toe te staan zich op het eiland te vestigen en reeds zou King het eiland hebben moeten verlaten zoo hij niet door een der radja's eenige bescherming genoot. Toen een Engelsche bark ter reede Ampenan kwam, zag Koops hoe van een bijzonderen vlaggestok «een klein Engelsche Geus wierd geheeschen en weeder neer gehaald»; dit bleek een sein te zijn om de sloep van den koopvaarder aan den wal te doen komen. Koops meent dat dit sein aanleiding heeft gegeven tot de meening, dat de Engelsche vlag op Lombok was gevestigd en dat King de tijding van het aanleggen van een Engelsch établissement zal hebben verspreid. Verder nog berichten over gewelddaden van zeeroovers.

Bij brief van 25 Augustus 1836 kon de Gouverneur-Generaal den Minister gerust stellen en bij besluit van 11 September d.a.v. de opdracht aan Koops intrekken.

Het is nu de tijd om na te gaan welke ontvangst in Nederland te beurt viel aan de angstige stukken van Riesz, Du Puy en Rollin Couquerque.

Daar is vooreerst een radicaal advies van den Inspecteur voor de afdeeling Burgerlijke dienst J. Kruseman aan Minister Van den Bosch van 5 October 1836. «De door de Indische Regering overgelegde stukken», zoo vangt het aan, «leveren al wederom het bewijs op, dat de Engelsche veel meer ondernemingsgeest aan den dag leggen dan de Nederlandsche kooplieden, want het is inderdaad verwonderenswaardig dat de Engelsche en de Inlandsche handelaren, van het verwijderde Singapoera, handelsbetrekkingen aanknoopen en vestigen met het eiland Balie, welks kusten van Java kunnen worden gezien!»

Kruseman gevoelt echter, dat hij er dadelijk bij moet voegen, dat de handelaars van Java sterk zijn gehandicapt omdat de invoer van schietgeweer, buskruit en andere oorlogsbehoeften op Java is verboden en zelfs geen schip of vaartuig, schietgeweer of buskruit aan boord hebbende, eenige Nederlandsch-Indische haven mag aandoen, zoodat de handel in deze artikelen alleen van uit Singapore kan geschieden. Hij had er, alvorens de Nederlandsche kooplieden te brandmerken, ook nog wel mogen bijvoegen, dat de andere hoofdartikelen van den handel op Bali,

opium en kèpèng's (Chineesche duiten), ook niet van Java, maar wel van Singapoera konden worden betrokken. En verder dat Straat Lombok de doorgangsweg was geworden voor den ontluikenden handel tusschen de Australische koloniën en Singapoera en China. En dat de Inlandsche of Europeesche handelaar te Singapoera van geen haven- of douane-formaliteiten last had.

Vervolgens geeft Kruseman een juridisch betoog, dat het Londensch tractaat een vestiging van Engelsch garnizoen op Bali of Lombok niet zal kunnen beletten. Hij verwacht zoodanige vestiging stellig binnen eenige jaren. Zijn advies strekt er toe: 1° om de handelswetgeving van Indië zoodanig te wijzigen, dat de invoer van schietgeweer en munitie op Java wordt toegestaan in entrepôt en de uitvoer dezer artikelen uit die entrepôts naar de Buitenbezittingen vrijelijk kan geschieden, behoudens plaatselijke politioneele verordeningen; 2° om ten opzichte van niet-Nederlandsch gemunt koper op dezelfde wijze te handelen; 3° om met de vorsten van Bali en Lombok «door middelen van overreding en geschenken» schikkingen aan te gaan tot plaatsing aldaar van een Nederlandsch Civiel Gezaghebber en Inlandsche agenten, die zich echter niet met het inwendig bestuur zullen mogen bemoeien.

De Bali-bundel kwam natuurlijk bij den juist benoemden Staatsraad i. b. d. Baud, den ex-Gouverneur-Generaal en Minister-in-spé. Diens consideratiën en advies van 30 October 1836 zijn reeds door Bijvanck gerelateerd.[1] Het stuk is zeer lang; schrijver heeft blijkbaar geen hoogen dunk van de kennis van Bali op Koloniën. Als Javasche negotie-huizen, die op Bali vertegenwoordigd zijn, noemt hij Douglas Mac Kenzie en Co., Paine Stricker en Co en King en Co. Er is goed verdiend, maar ondernemingen van langen adem hebben een slechten uitslag; crediet geven is er gevaarlijk; de Chineesche en Boegineesche tusschenhandelaren zijn schavuiten; de onveiligheid is er groot; het klimaat zeer ongezond; de rijst zal in China en op Java wel niet zoo duur blijven; de firma's, die aan het Gouvernement rijst leveren voor de Buitenbezittingen, zullen die later wel weer van Java en niet van Bali en Lombok betrekken.

Baud is het gedeeltelijk met Kruseman eens. Voor den bloei van Singapoera bestaan echter nog andere redenen dan de vrij-

[1] L. c. p. 25 n. 1.

heid van handel in oorlogsmateriaal: geen havenformaliteiten, geen recht op opium van zes maal de waarde, geen differentieel tarief van 25 of 30 pCt. op vreemde katoenen en wollen stoffen; geen recht op gambir van 100 pCt.; de kans om 25 pCt. te winnen op koperen munt. En dan vindt de Inlandsche handelaar te Singapoera eenzelfde vrijgevochten boel als thuis. Men prefereert er zelfs het voortbestaan van den zeeroof boven ordemaatregelen. Een entrepôt als Kruseman bedoelt zou toch niet helpen als daarmee niet alle vrijheden van Singapoera gepaard gingen. En dit is om financieele en staatkundige redenen onuitvoerlijk. Men moet niet trachten den buren hun handel, door bijzondere omstandigheden bloeiend, te ontrooven, maar door opvoering van Java's productieve kracht en ruime aanvoeren van Nederlandsche fabrikaten den eigen handel vooruitbrengen. Vroeger heeft Schrijver wel den vrijen handel in oorlogsbehoeften aangeprezen, maar alleen voor de vrijhaven van Riouw. Voor onze veiligheid is het noodig niet verder te gaan.

Baud erkent met Kruseman het gevaar eener mogelijke officieele Engelsche vestiging op Bali—Lombok, maar ontkent dat tot voorkoming van dit gevaar de vestiging van een Nederlandsch gezaghebber met agenten in de havenplaatsen zou worden vereischt. Erkenning van ons souvereiniteitsrecht door de vorsten van Bali en Lombok zou moeten voorafgaan —; en dit eenmaal geschied zijnde wordt de tegenwoordigheid van permanente residenten en agenten overtollig. Schrijver weet niet juist hoever Van den Broek in 1817—1818 het te dezen opzichte met de vorsten van Bali had gebracht en evenmin op welken voet Dubois onder Gouverneur-Generaal Van den Bosch tot 1831 op Bali gevestigd was.[1] Maar hoe dit ook zij, wij moeten erkenning onzer souvereiniteitsrechten op Bali en Lombok zien te verkrijgen en dat zal gemakkelijker gaan als wij den vorsten geen resident opdringen. Er zal wel eens eene goede gelegenheid komen om althans één zoo'n radja te vangen: zij hebben haast elk jaar wat aan het Gouvernement te vragen. Als zulk een gelegenheid zich voordoet moeten wij dan een oorlogsschip zenden, onder voorwendsel van een kruistocht tegen zeeroovers, met een bekwamen onderhandelaar. Daarbij moeten wij dan geen Arabieren

[1] Het blijkt zelfs, dat hij het bestaan van Wetters' contract met Badoeng van 1827 niet kende; wij zullen later zien, dat de Gouverneur-Generaal dit pas op 27 September 1839 aan den Minister van Koloniën deed toekomen.

meer gebruiken [1], omdat deze bij de Baliërs om godsdienstige redenen gehaat zijn, maar een Soloschen groote; deze n. l. staan bij de Baliërs in hooge achting, zooals de Sultan van Sumanap mij heeft verzekerd. Baud's advies luidt dus: *a.* geen verandering in onze commercieele legislatie; *b.* de rijst op Java goedkoop maken door uitbreiding der rijstteelt; *c.* voor leveranties aan het Gouvernement mag alleen Javarijst dienen; *d.* den Gouverneur-Generaal aan te schrijven om bij de eerste voorkomende gelegenheid te trachten contracten met de voornaamste vorsten aan te gaan tot erkenning onzer souvereiniteit, met behulp van geschenken en onder toezegging, dat wij ons niet met hun bestuur willen bemoeien.

«Accoord», berichtte Minister Van den Bosch op 11 November 1836 aan den Koning. «Het verraadt doorgaans meer jalousie dan gezond overleg, indien men aan den loop der dingen eene tegennatuurlijke strekking geven wil», oordeelde Z. Exc., tevens de gelegenheid te baat nemend om nog eens de onthoudingspolitiek voor de Buitenbezittingen te bepleiten. Hij stelt dus voor het gevoelen der Hooge Indische Regeering te doen vernemen op de adviezen van Kruseman en Baud. «Goed», bericht de Koning op 25 November 1836.

1837.

Het duurt ruim anderhalf jaar eer op deze voorstellen een antwoord komt. De Gouverneur-Generaal zendt ze naar de Generale Directie van Financiën — die niets weet en maar afwachten zal, wat de resident van Basoeki zal berichten — en naar dezen resident H. Cornets de Groot, op 26 Augustus en 14 September 1837. De resident legt op 10 October een bericht over van den assistent-resident van Banjoewangi Levyssohn, d.d. 4 October 1837. Deze heeft den Chinees The Singlo uitgehoord, die vroeger twee jaar gezagvoerder was geweest op King's schoener Ladjoe. King betaalde nu *f* 2000 p. j. aan den radja van Mataram (Lombok) om vrijen handel te mogen drijven, had tevergeefs grond willen koopen van dien vorst om er een steenen huis met pakhuizen op te zetten, in de plaats van zijn groote bamboezen woning, en evenzoo tevergeefs de sjahbanderij van Ampenan willen pachten voor *f* 10.000 per jaar. Hij bezat nu een groot schip en 3 schoeners

---

[1] Zinspeling op Pangeran Said Hasan al Habeschi.

en hield er sedert 6 maanden een agent op na, genaamd Pace, in Badoeng (Bali).

Voor de Bali- en Lombok-kwestie was 1837 alzoo een rustig jaar in Indië, maar in Holland ging er meer om. Er kwamen den Koning zeer ernstige geruchten ter oore; de Engelschen zouden groote wegen aanleggen op Bali, dit eiland willen bezetten enz. De Koning verzocht deswege bij schrijven van den Secretaris van Staat Van Doorn, d.d. 23 November 1837, informatie en advies, met de vraag er bij of uit Indië nog niets naders ter zake was vernomen sedert den brief van 25 Augustus 1836.

Deze brief ging natuurlijk weer naar Staatsraad i. b. d. Baud; zijn consideratiën en advies daarop zijn van 30 November 1837. Neen, hij had niets gehoord, behalve het bericht omtrent de zending van Koops met de Ajax in Augustus 1836 en het negatieve resultaat daarvan. Maar wij zullen nu wel gauw bericht krijgen op onzen brief van 25 November verleden jaar «en het zal inmiddels veilig zijn, om alle berigten, niet door de brieven van den Gouverneur-Generaal bevestigd, te houden voor overdreven».

Dit advies van Baud is merkwaardig omdat hierin — afgezien van het voorstel-Levyssohn omtrent een entrepôt te Banjoewangi, eventueel door dit lichaam te beheeren — voor het eerst de voorslag wordt gedaan omtrent eene vestiging van de Nederlandsche Handel Maatschappij op Bali.

Met het oog op het heftige conflict, hierover later ontstaan tusschen de Nederlandsche Handel Maatschappij en de Indische Regeering, en op de partijdige openbaarmaking daarvan door Van Hoëvell, nemen wij hier Baud's woorden over: .... «Eene nederlating van individueele Engelschen, met handelsoogmerken en zonder eenige aanvankelijke connexiteit met de Engelsche Regeering, kan echter later oogmerken bij dezelve doen oprijzen, die het, voor onze belangen, wenschelijk is voor te komen. Het was daarom dat in des ondergeteekenden reeds aangehaald rapport van 30 October 1836 N°. 4 eenige voorstellen werden gedaan, onder anderen ten doel hebbende, om de Vorsten van Bali en Lombok — die thans waarschijnlijk in den volsten zin onafhankelijk, en derhalve bij magte zijn om in staatkundige betrekkingen met de Engelschen te treden —, op eene geleidelijke wijze te brengen in eene verhouding tot ons, welke hen van die bevoegdheid zou berooven. Aan dat doel zou, op eene zijde-

lingsche wijze, bevorderlijk kunnen zijn de vestiging van een Nederlandsch handels-établissement aldaar, al was hetzelve ook geheel particulier. — Zoo de Handels Maatschappij daartoe hare hulp wilde leenen, zouden er welligt wel termen zijn, om haar eene geheime garantie te geven tegen de verliezen, welke zulk een établissement (hetwelk eene succursale van het Agentschap te Soerabaya of Passarouang zou kunnen zijn) zou kunnen opleveren.

Bijaldien dit denkbeeld de goedkeuring van U.E. mogt wegdragen, zoude de verwezenlijking daarvan niet behoeven te wachten na het antwoord, dat thans uit Indië wordt te gemoet gezien — want eene dusdanige inrigting, hoezeer in de gevolgen een krachtig middel kunnende worden tot bevordering van eventueele staatkundige onderhandelingen, zou in den beginne geheel afgescheiden daarvan kunnen en moeten zijn.»

Ten slotte betuigt Baud zijne instemming met 's Ministers bijschrift bij zijn advies van elf maanden tevoren betreffende het geheel onbelemmerd laten van den Engelschen handel op Bali en Lombok; hij «wenscht slechts de Vorsten van die eilanden de handen te binden, met opzigt tot het aanknoopen van staatkundige betrekkingen met Europeesche natien.»

Minister Van den Bosch verklaart het gevoelen van Baud te deelen; hij meent (doch staat hierin alleen) dat op Bali een «genoegzaam voordeelige werkkring» zou liggen, doch in geval van schade zou het Gouvernement «in billijkheid de Directie kunnen tegemoet komen». Ook wil hij den Gouverneur-Generaal nog eens aanschrijven om te onderzoeken of de Regeering krachtens vroegere contracten geen recht heeft vroeger bezette punten weder te occupeeren, die contracten c. q. over te zenden in afschrift, en te doen onderzoeken of niet een of meer Goesti's genegen zouden zijn ons het recht te vergunnen om eene loge te bouwen voor de Nederlandsche Handel Maatschappij «die eigenlijk een klein fortje zou moeten zijn», zulks «tegen betaling van een jaargeld aan den Vorst, zooals zulks te Jambi plaats heeft, hetwelk de erkenning van het oppergezag des konings insluit». Bij schrijven van 13 December 1837 stelt de Minister dit alles juist zoo aan den Koning voor en stelt hij Z. M. gerust omtrent die Engelsche geruchten. Hij vraagt machtiging nu reeds ter zake met de Nederlandsche Handel Maatschappij in onderhandeling te treden, desnoods onder toezegging van schade-

loosstelling. Reeds op 18 December laat Z. M. antwoorden, dat hij met het voorstel accoord gaat en den Minister machtigt om met de Nederlandsche Handel Maatschappij in onderhandeling te treden «zonder echter vooralsnog van schadeloosstelling voor mogelijke verliezen gewag te maken, hetgeen later in overweging zou kunnen komen, bijaldien de Maatschappij zulks van haren kant in aanmerking mogt brengen.»

Op tweeden Kerstdag 1837 gaan de brieven van den Minister aan den Gouverneur-Generaal en de Nederlandsche Handel Maatschappij uit. De woordenkeus is bijna letterlijk die van het tweede rapport-Baud. Aangaande den eersten brief vestigen wij er nog de aandacht op, dat de Minister «het aan Uwe Exc. moet overlaten om, indien dit zonder schijnbare bemoeijing van het Gouvernement zal kunnen geschieden, te bewerken, dat ook op Java gevestigde handelshuizen, aan Nederlanders toebehoorende, hun handelsbetrekkingen met de beide meergenoemde eilanden uitbreiden». In den brief aan de Nederlandsche Handel Maatschappij (in rouwrand) spreekt de Minister, overeenkomstig 's Konings wensch, niet van latere schadevergoeding. Ook legt hij aan de Directie der Nederlandsche Handel Maatschappij «de meest mogelijke geheimhouding» op en dringt hij op een spoedig antwoord aan.

Dit antwoord kwam reeds op 30 December 1837. «Hoezeer voorts van de daarstelling van een Nederlandsch Handels-Etablissement op die eilanden geene voordeelen verwacht, doch veeleer opofferingen geducht moeten worden, zijn wij echter volkomen bereid, om ook in dezen, evenals wij deden bij de oprigting van handelsétablissementen in de binnenlanden van Sumatra, in het mogelijke belang van den handel, en inzonderheid teneinde mede te werken ter verwezenlijking der inzigten en bedoelingen des Gouvernements, aan deszelfs verlangen tegemoet te komen. Wij magtigen dientengevolge onze Factory te Batavia, om nopens deze aangelegenheid met het Indische Bestuur in overleg te treden en op den meest doelmatig geoordeelden voet tot de zending van een bekwaam en geschikt persoon naar de bedoelde eilanden over te gaan, ter aanknooping van zoodanige handelsbetrekingen, als waartoe de omstandigheden aanleiding zullen kunnen geven.»

Op 8 Januari 1838 stelt de Minister den Gouverneur-Generaal en den Koning met dit schrijven in kennis en op 12 Januari

laat de Koning berichten, dat hij het rapport ter zake zal inwachten.

Van nu af begint het Indische Gouvernement eene zelfstandige actie naar aanleiding der ernstige gebeurtenissen van 1838 op Lombok, verhaald in Hoofdstuk III. De politieke actie door tusschenkomst van de Nederlandsche Handel Maatschappij volgens het idée-Baud loopt vooreerst parallel met die van Wetters en Huskus Koopman, maar daarna komt de eerste op den achtergrond. Het stille conflict tusschen Den Haag en Buitenzorg breidt zich meer en meer uit.

Wij kunnen ons overzicht der gebeurtenissen van 1837 gevoegelijk besluiten met te constateeren: 1° dat het plan-Baud was ontworpen en uitgevoerd in Nederland zonder overleg met den Gouverneur-Generaal; 2° dat de vestiging der Nederlandsche Handel Maatschappij op Bali een politiek karakter had; 3° dat de billijkheid eener eventueele schadevergoeding aan de Nederlandsche Handel Maatschappij van het begin af door Baud, den Minister en den Koning was erkend; 4° dat alleen op 's Konings wensch van zoodanige schadevergoeding in de stukken aan de Nederlandsche Handel Maatschappij niet werd gesproken; 5° dat de Nederlandsche Handel Maatschappij deze schadevergoeding niet als voorwaarde voor haar hulp stelde.

Nu kunnen de vragen rijzen: Dacht de Nederlandsche Handel Maatschappij niet eens aan schadevergoeding? Verkeerde de Directie in de meening, evenals Minister Van den Bosch, dat er op Bali of Lombok commercieel goede zaken te maken waren, zoodat haar bewering, dat er opofferingen te duchten waren, slechts een ijdel en goedkoop vaderlandslievend gebaar was? Baud was lid en secretaris geweest van de commissie, die de oprichting der Nederlandsche Handel Maatschappij voorbereidde, en hij had een groot aandeel gehad in het vaststellen der «artikelen van overeenkomst» tusschen haar en de Regeering. Tijdens zijn Ministerschap sloot hij met de Nederlandsche Handel Maatschappij de kapitalisatie- en consignatie-contracten, waardoor de schuld van den Staat aan haar in jaarlijksche termijnen werd afbetaald. De betrekkingen van Koning Willem I met de Nederlandsche Handel Maatschappij zijn bekend genoeg. Bij de «lijnwaad-contracten» met de Nederlandsche Regeering had de Nederlandsche Handel Maatschappij wel degelijk garanties tegen eventueele schade

bedongen. Het blijft dus wel eenigszins vreemd, dat zulk eene garantie nu niet werd verlangd. Het is natuurlijk mogelijk dat, bij de bekende verhouding van Baud en den Koning tot de Nederlandsche Handel Maatschappij, wel op de eene of andere wijze aan de laatste te kennen gegeven is: «Maak je niet ongerust, dat komt wel terecht», maar waarom wilde dan de Koning zoodanige verzekering, die Baud en Van den Bosch vanzelfsprekend vonden, niet in het geheime voorstel opnemen? Oppositie daartegen in Nederland was in 1837 weinig te duchten. Het minst onwaarschijnlijk is nog, dat men met de Regeering in Indië nog voldoende consideratie had om zoodanige garantie niet buiten haar om te verleenen. Baud was er de man niet naar om te aarzelen den Gouverneur-Generaal De Eerens te stellen voor het fait accompli van het inroepen van politieke hulp aan de Nederlandsche Handel Maatschappij, maar de Koning, die de verhoudingen wel zal hebben gekend en die misschien ook andere raadgevers heeft gehad, zal deze garantie liever niet hebben willen doen opnemen in een ook naar Buitenzorg te zenden stuk. Ware vooraf de meening van den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië gevraagd over het Nederlandsche Handel Maatschappij-plan, dan zou wellicht een afwijzend advies zijn gevolgd. Zoowel bij den groothandel als in hooge regeeringskringen in Indië heerschte ten opzichte van dit geprivilegieerde handelslichaam eene weinig gunstige gezindheid.

Dat de Directie in Nederland op einde December 1837 in de meening zou verkeeren, dat op Bali en Lombok bijzonder voordeelige handelszaken waren te doen vindt geen steun in de aan dien tijd voorafgaande Jaarverslagen van de Factorij der Nederlandsche Handel Maatschappij. In April 1836 waren twee employé's uitgezonden om op Bali en Lombok en in de Molukken te gaan onderzoeken of de Maatschappij op dit terrein haar zaken zou kunnen uitbreiden, maar door omstandigheden buiten hun bereik hadden zij juist Bali en Lombok niet kunnen bezoeken. Die employé's hadden eene kabinets-missive van den Gouverneur-Generaal meegekregen ter introductie bij de bestuursambtenaren. In deze missive, in de Jaarverslagen, in officieele stukken vinden wij veel onzakelijkheid; de dat tijdvak kenmerkende gezwollenheid en het vertoon van vaderlandsliefde vallen telkens op. Het was nog de tijd van Vader Willem, van de «ontzinde Belgen», van het pas herwonnen volksbestaan.

Het tweeslachtige, dat de Nederlandsche Handel Maatschappij in haar eerste bestaansperiode kenmerkte als commercieel lichaam en als — ten deele om ideëele redenen opgericht — bestuursinstrument, vinden wij terug in de Bali-geschiedenis. Daaruit zal wellicht zijn te verklaren, dat de Directie er zich bij neerlegde, dat de Bali-zaak werd opgezet zonder schriftelijke toezegging van garantie voor eventueele schade. De zaak is unbusinesslike behandeld, maar werpt geen smet op het karakter der daarbij betrokkenen, gelet op den toenmaals bestaanden bestuursvorm der koloniën.

1838.

De Factorij van de Nederlandsche Handel Maatschappij te Batavia kon niet zoo dadelijk gevolg geven aan de haar verstrekte opdracht wegens den inmiddels uitgebarsten oorlog op Lombok tusschen Mataram met King en Karangasem-Lombok met Byrd en Lange als bondgenooten. De President der Factorij C. J. Verkouteren is met den Gouverneur-Generaal wezen praten. Ze zullen eerst maar iemand tot onderzoek uitzenden, die moet probeeren goede vrienden met een Goesti te worden. Eerst zou de heer G. D. Schlegel gaan, 1e employé van het agentschap Soerabaja, belast met het kantoor Pasoeroean. Maar die kon niet vertrekken door den oorlog en later niet door de ziekte zijner echtgenoote. Toen bood de Agent te Soerabaja C. A. Granpré Molière zich zelven aan.

Inmiddels moest de ministerieele brief van 25 November 1836 met de adviezen van Kruseman en Baud (1e advies) nog worden beantwoord!

De Raad van Indië diende op 18 Mei 1838 van advies hierover. Dit week eenigszins af van het eerste advies-Baud; het tweede advies-Baud, aangaande een Nederlandsche Handel Maatschappij-kantoor op Bali, wordt er zelfs niet in genoemd. [1] De Raad van Indië voelt er niet voor dien Engelschen handel maar geheel vrij te laten en zoo den vinger te reiken, die later aanleiding zou geven

[1] Het schrijven van den Minister van 26 December 1837 en 8 Januari 1838, met het 2de ad ies-Baud wordt pas beantwoord op 27 September 1839, dus na 21 maanden! De Gouverneur-Generaal De Eerens zegt daarin, dat hij dit schrijven kort na 10 Juli 1838 had ontvangen. De Factory der Nederlandsche Handel Maatschappij reageerde echter reeds 30 April 1838 op den haar gelijktijdig gezonden brief over dit plan van Baud, en de Directie had er met den Gouverneur-Generaal al over geconfereerd!

tot het grijpen van de geheele hand. Hij is het niet met Baud eens dat alleen Java-rijst aan het Gouvernement zou moeten worden geleverd. Waarom te bevorderen, dat de vreemdelingen voor een prikje de kostelijke Lombok- en Bali-rijst opkoopen? Met Baud meent de Raad, dat er wel eens een gelegenheid zou komen voor een politiek contractje met een Balischen Goesti: kort geleden nog was er zoo'n gelegenheid geweest toen toestemming was gevraagd «tot het aangaan van een huwelijk tusschen de familie van den Panumbahan van Pamekasan en die van de vorsten op Balie». Heel goed is de Raad anders niet op de hoogte van de Bali-affaires; het valt op, dat hij zelfs niet scheen te beschikken over het Rapport van Van den Broek van 1818, maar dit moest vernemen uit «De Oosterling» van 1835. Haar advies komt er op neer iemand van de Factory naar Bali te sturen om te zien of Nederlanders er handelszaken zouden kunnen doen met de vorsten — wij weten al dat de President der Factorij zulks al had bepraat met den Gouverneur-Generaal —; verder om de Factorij advies te vragen over Kruseman's voorstel aangaande den vrijen handel in oorlogsgerei en kèpèng-kopergeld uit entrepôt's op Java naar de eilanden buiten Java en om aan de Generale Directie van Financiën hetzelfde te vragen ten opzichte van het voorstel-Levyssohn van 5 Maart 1836 en 4 October 1837 om te Banjoewangi een entrepôt op te richten onder leiding der Nederlandsche Handel Maatschappij, vanwaar onder alle vlaggen en vrij van rechten en formaliteiten de handel op Bali en Lombok kon worden gedreven.

Dus niets over het plan van een onder-agentschap van de Nederlandsche Handel Maatschappij op Bali of Lombok.

De Minister in Den Haag hoorde van den oorlog, op Lombok van Januari tot Juni 1838 gevoerd, weer het eerst door de mededeelingen van de Factory aan hare Directie te Amsterdam, berichten die vrij verward en niet geheel juist waren, opgevangen van de geruchten, die overwaaiden naar Soerabaja en Batavia.

Het scheen wel of den Gouverneur-Generaal De Eerens het hoofd omliep. Pas op 10 Juli 1838 gaat vanuit Magelang, waar hij destijds vertoefde, het antwoord op den brief van 25 November 1836 (eerste advies-Baud; advies-Kruseman) weg. En nog is het eigenlijk geen antwoord. De Gouverneur-Generaal zegt,

dat hij zich «vooreerst nog onbevoegd acht om de redeneringen van de heeren Kruseman en Baud naar waarde te beoordeelen, evenmin als onze ware positie jegens Bali», maar hij heeft raad gevraagd, links en rechts, en zal dan later wel zijne consideratiën bij de adviezen voegen. Verder geeft hij een zeer kort overzicht van de gebeurtenissen op Lombok en afschriften van de daarover ontvangen berichten, van het besluit der zending van Wetters en van het advies van den Raad van Indië van 18 Mei.

Denzelfden dag vraagt hij overeenkomstig dit advies aan de Factory haar gevoelens mede te deelen over de genoemde punten. Deze wacht nu tot 13 Augustus met haar antwoord. Zij wil wachten met haar commissaris te zenden; de oorlog op Lombok schijnt wel uit te zijn, maar goede vrienden zijn Mataram en Karangasem-Lombok nog niet en dus zou die commissaris moeielijk onpartijdig kunnen blijven. Ook wil zij wachten tot Wetters terug is, die «naar wij vernemen» naar Lombok is gezonden. Zij vraagt of zij inzage mag hebben van de berichten, die over dien oorlog zijn binnengekomen (alles geheime stukken natuurlijk!) en nog komen zullen. Het bestuur acht het voor de concurrentie met Singapoera ook noodig den handel in buskruit en wapenen uit de entrepôts van Java naar de andere eilanden vrij te laten, doch over het kopergeld wil het zoodanige faciliteit ten hoogste verleenen voor de Balische pitjes (kèpèngs, Chineesche duiten met een vierkant gat).

De Minister van Koloniën kon op 20 November 1838 aan den Koning de ontvangst van De Eerens' schrijven van 10 Juli berichten, met de boodschap er bij: laten wij nu eerst maar antwoord afwachten op het 2de voorstel van Baud van 26 December 1837 aangaande het sub-agentschap van de Nederlandsche Handel Maatschappij op Bali.

Wetters' verslag aan den Gouverneur-Generaal verschijnt 11 September 1838. [1] De Factory krijgt er een afschrift van en C. A. Granpré Molière trekt op 28 November d. a. v. op het onderzoek uit, na zijn agentschap Soerabaja te hebben overgegeven aan zijn employé D. Boelen Schuurman. Het gaat grootscheeps: hij reist met de brik «Ondernemer», kapitein Curtis, ingehuurd voor

[1] De hoofdzaken er uit zijn reeds door Melvill van Carnbee gepubliceerd in Moniteur des Indes I, 1846—1847, Essai d'une description de Bali et de Lombok.

f 2500 's maands, en zou op verzoek der Factory geconvoyeerd worden door den civielen oorlogsschoener «Zwaluw» onder kapitein Kobold. Hij krijgt een welomschreven lijst van punten ten onderzoek mee en brieven van aanbeveling van den Gouverneur-Generaal voor de vorsten van Bali en Lombok om daarvan in geval van nood of gevaar gebruik te maken. Want heel veilig was het nog niet; uit Wetters' rapport was gebleken, dat een tweede oorlog op Lombok te verwachten was en te Soerabaja was pas bericht ontvangen, dat de Chineesche gezagvoerder van de ter reede van Ampenan liggende brik Fatal Berakat onder Hollandsche vlag was vermoord. Aan Granpré Molière was op het hart gedrukt nog eens met Wetters te gaan spreken en vooral de politieke bedoeling van zijn zending te verheimelijken. Wetters was van 17 Augustus tot 3 September in Badoeng geweest en had daar de radja's nog het meest geschikt gevonden.

Molière's rapport [1] is ook vreeselijk lang, evenals dat van Wetters. Hij vertrok 28 November 1838 van Soerabaja, kwam 5 December voor Toeban (Oosthaven van Badoeng) en nam den 18den Januari 1839 van Pidjoe (Oost-Lombok) de terugreis aan om 6 Februari d. a. v. te Soerabaja terug te keeren na 70 dagen reis. Zijn rapport is van 14 Februari 1839.

De eerste indruk, dien zoowel dit verslag als het vijf maanden oudere van Wetters oplevert voor den hedendaagschen lezer, is wel: Wat zijn de bevolkingen van Bali en Lombok in twee of drie generaties onder Nederlandschen invloed ontzaggelijk vooruitgegaan in welvaart, in beschaving, in levensgeluk, in ontplooiing ook van moreele en artistieke krachten!

1839.

De convoyeering door de «Zwaluw» heeft niets te beduiden gehad, verhaalt Granpré Molière, «hetgeen trouwens niemand bevreemdde, die bekend was met de wijze, waarop de gezaghebber van dit vaartuig zich over de gemelde opgedragene zending had uitgelaten». De Zwaluw was pas 22 November van Batavia vertrokken en 7 December te Soerabaja aangekomen; vandaar pas den 14den December vertrokken en 22 December weer te Soerabaja teruggekomen. Hier treffen we al eene duidelijke uiting aan van de tegenwerking, die het in Den Haag uitgedachte

[1] Deels gepubliceerd door Melvill van Carnbee, l. c.

Nederlandsche Handel Maatschappij-plan in Batavia ondervond.

De afgezant had den heer Mobron in dienst genomen à *f* 200 per maand, een merkwaardig type, die zijn bescheiden rol in de gebeurtenissen van Bali en Lombok vervulde. Hij was een Indo-Europeaan van Java, die met zijn brik Goenoeng Api jaren lang handel had gedreven op deze eilanden; een dier romantische figuren — en wel te beschouwen als de laatste van deze — die in de twee voorafgaande eeuwen als handeldrijvende «burgers» zoovele wild-avontuurlijke gebeurtenissen op de kusten van Bali en Lombok hadden beleefd. Omstreeks 1835 was hij met zijn brik de Laboehan-Tring-baai (Westkust van Lombok) binnengeloopen om zijn vaartuig te herstellen. Daar werd hij door ziekte overvallen; zijn equipage deserteerde en sedert leefde hij als berooid man onder de bescherming van Karangasem. Toen de oorlog uitbrak werd hij naar de poeri van Karangasem ontboden en na afloop daarvan ging hij naar Ampenan, waar Wetters hem in ellendigen staat aantrof. Daar Karangasem de verliezende partij was had men hem van alles beroofd. Wetters gaf hem gelegenheid naar Soerabaja te komen, waar hij in dienst trad van Granpré Molière's expeditie. Wetters meent, dat hij geen deel had genomen aan den oorlog; Helms verhaalt, dat hij adjudant was van Lange (Karangasem-partij) en commandant van diens artillerie. Op een dag springt zijn kruitmagazijn in de lucht en verwoest het dorp, waarbij dit lag. De verbitterde inboorlingen willen hem te lijf gaan en Mobron redt slechts zijn leven door zich een geheelen dag met het hoofd boven water in een vijver te verschuilen. [1]

Van 6 December tot 1 Januari vertoefde Granpré Molière aan wal in Zuid-Bali, waar hij Badoeng, Kaloengkoeng en Karangasem bezocht. Hij werd er met verwondering en wantrouwen ontvangen, zoodat hij wel gedwongen was zijn aanbevelingsbrieven van den Gouverneur-Generaal voor den dag te halen, maar later ging het beter. Zijn geweren, muzijkdoosjes, likeuren en sterke dranken deden nuttig werk. Hij reisde met 4 tot 6 paarden en 30 tot 60 dragers — want hij had eigen meubilair moeten meenemen. Tabanan kon hij wegens latenten oorlogstoestand niet bezoeken.

Op Lombok bezocht hij de havens van West- en Oostkust.

---

[1] Ludvig Verner Helms. Pioneering in the far East. London 1882, p. 16—17.

Hier was de ontvangst zeer stroef; door den invloed van King was er niets te beginnen. Hij kon ook niet over land van West- naar Oostkust reizen. De radja van Karang Asem-Lombok wilde hem zelfs niet ontvangen.

Het rapport bevat een schat van inlichtingen over producten, handel, politiek en godsdienst en is over 't geheel nog al optimistisch van toon, hoewel hij zich niet ontveinst, dat in de eerste jaren zware verliezen zouden worden geleden op den handel, hoofdzakelijk door de onbehoorlijke wijze, waarop die handel door het bestaan van het sabandar-stelsel moest worden gedreven.

Tusschen de vorsten van Kloengkoeng en die van Badoeng bestond zelfs een soort van naijver, wie het kantoor van de Nederlandsche Handel Maatschappij zou krijgen! Eerst later zou men beseffen, wat van die vriendelijkheid te denken; voorloopig was het den vorsten alleen om de heb te doen.

Op Bali was, rapporteerde Granpré Molière, het Nederlandsche Gouvernement van Java algemeen geacht en gevreesd; op Lombok niet, door den invloed van King.

Tusschen eene vestiging in Kloengkoeng (te Koesamba) of in Badoeng (te Koeta) moest worden gekozen, maar dan gauw, want Lange wilde al een agentschap te Koeta vestigen (hij kwam er al heel spoedig zelf!) en had al een plekje van de radja's aangewezen gekregen. Granpré Molière had te Koeta maar vast een gunstige plek voor het établissement aangewezen.

Opmerkelijk is het, dat hij betrekkelijk gunstig spreekt over de wegen op Zuid-Bali, in tegenstelling met alle toenmalige en ook nog veel latere berichtgevers.

De radja van Kloengkoeng bood aan, als hij het kantoor in zijn land kreeg, den riviermond van Koesamba te laten uitdiepen en hij zond zelfs Granpré Molière als geschenk nog een zwart paard achterna, «welke soort op Bali alleen door de vorsten of hunne nabestaanden mogen bereden worden». Maar hij had dezen vorst een rhinoceros moeten beloven (naast een aantal kleinigheden); «die vorst hecht daaraan eene groote waarde, als wordende bij hunne godsdienstige feesten de horen, het vleesch, het bloed en de huid van dit dier gebezigd»; kan 't geen levend dier zijn, dan toch vooral de horen, het vleesch, het bloed en de huid zenden. Granpré Molière dringt hierop sterk aan; deze soort beloften zijn hem als het ware afgeperst, zegt hij. Radja Kasiman van Badoeng wou lood in blokken, al was het tot

100 pikoel toe, inruilen voor rijst. Een ondernemende dochter van Radja Pametjoetan had hem in gedeeltelijke afbetaling voor gekochte lijnwaden 3 pikoel tabak gezonden à *f* 12 koper per pikoel; hij had die maar meegenomen, evenals drie slaven, die zij hem opdrong, reeds aan boord zijnde; er zat niets op dan de menschen mee te nemen (wat zij wel wilden) en hen te Soerabaja in de pakhuizen aan 't werk te zetten.

Aan 't eind de Nota der gemaakte onkosten, bedragende *f*...... «eene belangrijke som, vooral wanneer daarvan voor den vervolge geene vruchten geplukt kunnen worden, doch die ik in de gegevene omstandigheden geene kans heb gezien te verminderen». Zoowel in het afschrift berustend in het archief van het Departement van Koloniën als in dat van de Nederlandsche Handel Maatschappij is dit bedrag niet ingevuld. Bij de afrekening zou blijken, dat deze expeditie *f* 9738.58 had gekost.

Uit de geheime notulen der Vergadering van de Factorij te Batavia van de Nederlandsche Handel Maatschappij op 4 Maart 1839. Tegenwoordig de Heeren C. J. Verkouteren, president; Th. Schuurman en L. M. F. Plate, leden, en W. Poolman, kommies-notularis. — Het rapport-Granpré Molière met de daarop betrekking hebbende stukken komt ter tafel. Het établissement zal veel geld en zorgen kosten. «Deze bedenkingen, hoe gewigtig ook onder andere omstandigheden, moeten wijken bij de overweging met welk doel de vestiging van eene Nederlandsche Handelstak op Bali gewenscht wordt en bij de opmerking welk nut daardoor voor algemeene belangen kan gewacht worden.» Men besluit tot de oprichting. Granpré Molière zal de plaats aanwijzen, «welke bij het beginsel zal worden bepaald om niet angstvallig toe te zien op het behalen van dadelijke winsten, maar om zooveel mogelijk vreemde invloed te keeren en langzamerhand het vertrouwen van de verschillende Baliesche vorsten te winnen.» Besloten wordt:

A. D. Boelen Schuurman te benoemen tot Agent op Balie op *f* 500 p. m. en eene afzonderlijke rekening aan te houden van het Bali-établissement.

B. Granpré Molière zal een assistent voor dezen voordragen.

C. Een vaartuig te koopen voor het établissement.

D. De bescherming van het Gouvernement voor personen en

goederen van het Agentschap-Bali zal worden ingeroepen voorzoover die kan worden verkregen door gestadige bezoeken van oorlogsschepen.

E. Naar aanleiding van het Gouvernements geheim besluit van 10 Juli 1838 en ten vervolge van den brief der Factorij van 10 Augustus d. a. v. zal worden geadviseerd: invoer van vuurwapens, buskruit en Balische pitjes in de entrepôts van Java toestaan.

In den brief der Factorij aan den Gouverneur-Generaal van 12 Maart 1839 wordt ook het politieke karakter dezer vestiging op den voorgrond geschoven en deze als een daad van vaderlandsliefde voorgesteld; het zal ons geld kosten, maar dan nog «zijn wij van oordeel, deze anders vrij gewigtige bedenking in het tegenwoordige geval aan algemeene Nederlandsche belangen te moeten ondergeschikt maken».

De besluiten van de Factorij onder *D.* en *E.* leiden tot eenige van te voren niet overdachte consequenties en nu breekt de oppositie in Indië tegen het Haagsche Nederlandsche Handel Maatschappij-plan in volle kracht los, waarbij alle ideëel-vaderlandslievende overwegingen aan beide zijden in den oppositie-storm verstuiven.

De Schout-bij-Nacht, Marine-commandant, begint met omtrent *D.* te berichten: «ik heb geen schepen genoeg om ook nog, behalve op de zeeroovers, op het kantoor van de Nederlandsche Handel Maatschappij te passen». Voor de zending van den *Gouvernements*-ambtenaar Wetters kon hij echter wel 4 schepen missen!

Omtrent punt *E.* komt de Generale Directie van Financiën op haar achterste beenen te staan. Een lange, soms vinnige en niet altijd onpersoonlijke correspondentie wordt samengevat in haar advies aan den Raad van Nederlandsch Indië van 7 Juni 1839. Het voorstel van Levyssohn omtrent een entrepôt — eigenlijk een bijzonder soort van vrijhaven — te Banjoewangi neemt hierin natuurlijk een plaats in. De Directeur-Generaal van Financiën J. du Puy, de Directeur der Middelen en Domeinen Van der Vinne en de Directeur der Producten en Civiele Magazijnen Halewijn, vormende de Generale Directie van Financiën, argumenteeren: Commercieel belang voor Indië is er bij het plan van den Minister en Baud omtrent het Bali-kantoor van de

Nederlandsche Handel Maatschappij heel weinig betrokken «ook omdat [de onderneming] eerder verlies dan voordeel belooft; de Handel Maatschappij zal voorzeker dit verlies op het Gouvernement willen verhalen en zulks zal niet wel kunnen worden vermeden, wanneer het agentschap ter voldoening aan het verlangen van het Gouvernement te Balie of Lombok is aangesteld; het geven van eenen waarborg van dezen aard zoude echter niet strooken met den tegenwoordigen regel van de meest mogelijke bezuiniging en spaarzaamheid, ofschoon ook weder aan den anderen kant, indien de politiek zoodanige handelsexploratie van Bali en Lombok vorderde, ingevolge nadere aanschrijvingen van den Minister hierover zoude kunnen worden heengestapt.» Uit dit citaat blijkt dat men toen in Indië al wel degelijk besefte, dat de Nederlandsche Handel Maatschappij zich zou laten betalen voor haar diensten. En nu de opposanten de bestaansreden van de Bali-vestiging gaan negeeren zorgt de Nederlandsche Handel Maatschappij van haar kant óók, dat de Regeering zulks weet, zooals wij straks zullen zien.

Het advies betoogt verder dat ook staatkundig de zaak van minder belang is, dan men in Holland denkt; dat Engelsche gevaar is zoo groot niet. En dan, welke bescherming verlangt de Factorij? Zonder vechten met de vorsten zou eene werkelijke bescherming met fort, oorlogsschepen enz. toch niet kunnen geschieden. En te vechten ligt toch niet in 's Ministers bedoeling? En zelfs eene ernstige vestiging zou nog geen doel treffen onder de menigvuldige staatjes, steeds in onderlinge spanning levend; vestigt men zich in één zoo'n staatje, dan lokt men de Engelschen juist naar een ander. Maar het ergste is: zou zulk eene Bali-vestiging kunnen bestaan, dan moest eerst onze commercieele legislatie inzake invoer van wapens en buskruit, katoenen en wollen stoffen, het opium-monopolie, aardewerk en de pitjes grondig worden gewijzigd en dat willen Baud en ook de Koning niet. De Generale Directie van Financiën geeft dus als haar gevoelen te kennen «dat het vooralsnog niet noodig, noch nuttig, noch voordeelig zoude zijn om een dadelijke uitwerking te geven aan het denkbeeld van den Minister; om maar Z. E. te verzoeken om bepaalde bevelen en magtiging om, mocht aan de zaak gevolg worden gegeven, een of meer punten van Bali met troepen en een fort te bezetten, hetzij met of zonder toestemming van de vorsten; om dan het Nederlandsche eskader

in Indië zoodanig te versterken, dat 1 of meer oorlogsschepen in de wateren van Bali kunnen worden gestationneerd ter bescherming van de Nederlandsche posten en den handel; en eindelijk om dan ook de noodige uitgaven te doen, die thans uit de gewone begrooting van Nederlandsch Indië niet kunnen worden bestreden.»

Wat met zoo'n advies aan te vangen? Terwijl de loge op Bali al wordt ingericht zoo maar aan Minister en Koning te zeggen: «zóó is het onzinnig, maar wilt ge Bali hebben, vecht er dan om en betaal het zelf», dat kan toch een Raad van Indië niet doen.

Er kwam nog iets bij. Van het Engelsch-Indisch Bestuur was het verdachte schrijven gekomen om opgave te willen doen van alle natiën, stammen en hoofden, die onder onzen invloed stonden, teneinde onaangename verwikkelingen met deze van de zijde der Britsche autoriteiten te voorkomen.[1] Het Engelsche gevaar moest den leden van den Raad niet zoo licht lijken als aan de Generale Directie van Financiën.

Het raadslid Carel Sirardus Willem van Hogendorp, zoon van Dirk, op zijn 52ste jaar voor de tweede maal in Indischen dienst getreden, wil de vestiging van de Nederlandsche Handel Maatschappij maar op Banjoewangi hebben, wijl die op Bali moeilijk te beschermen zou zijn. Het moet dan maar werken met onderagenten en kleine scheepjes te Koesamba en Badoeng. En die wijziging in de commercieele legislatie (wapens, buskruit, kleedjes, opium, duiten) — dat moeten ze in Holland maar uitmaken. Zijn ambtgenoot J. van Schoor adviseert conform. Het advies van het jongste en tevens oudste lid van den Raad Mr. Pieter Merkus gaf den doorslag. Deze was begin 1816 in Indië gekomen en reeds in Juni 1829 Raadslid geworden; als echte brasseur d'affaires had hij in 1830 de liquidatie van den Java-oorlog geregeld en in 1839 de zaken op Sumatra's Westkust na den Padri-oorlog. Hij streed als raadslid tegen Van den Bosch' Cultuurstelsel en kreeg het ook met Baud, diens opvolger als Gouverneur-Generaal, te kwaad als vermoedelijk schrijver van twee anti-Cultuurstelsel-brochures, waarvoor van archiefstukken van het Gouvernement gebruik was gemaakt. Terwijl hij met verlof in Holland was had de reorganisatie van den Raad van

[1] Zie Bijvanck, l. c. p. 15.

Indië plaats (1836), waardoor dit een bloot adviseerend college werd. Merkus werd gepensionneerd. In December 1838 werd hij echter weer herbenoemd en later, als Gouverneur-Generaal (van October 1840 tot zijn overlijden te Soerabaja op 2 Augustus 1844) had hij na Van den Bosch met zijn anderen opponent Baud als Minister van Koloniën samen te werken.

Merkus toonde in zijn advies aan, dat het wel degelijk op den duur op eene vestiging der Engelsche macht op Lombok zou uitloopen als wij daar Gods water over Gods akker lieten loopen. En dat ondanks artikel 12 van het tractaat van 1824. «De zamenhang en de bewoordingen van artikel 12 kunnen aanleiding geven tot verschillende interpretatiën, welke, schoon welligt ongegrond, voor den zwaksten altoos nadeelig uitloopen ...... Dat gevaar bestaat ...... nu en altoos.» Zooals het nu gaat krijgen wij op Bali en Lombok geen loges, «die eigenlijk kleine fortjes zouden moeten zijn». Dus: onderhandelingen met de vorsten van Bali en Lombok aanvangen «teneinde hen in zoodanige verhouding tot ons bestuur te bengen, dat zij buiten vreemden invloed zouden zijn gesteld». En dàn onderhandelen over de vestiging van commerciëele agentschappen, speciaal van de Nederlandsche Handel Maatschappij. Op Bali schijnt dit te gaan; op Lombok kan men dàn met meer klem handelen; alles wat er gebeurd is zou dit volkomen wettigen. Aldus Merkus' redeneering.

Op 27 September 1839 ging het bericht met dit advies van den Gouverneur-Generaal naar den Minister van Koloniën weg, waarmee eindelijk ook de brieven van dezen van 26 December 1837 en 8 Januari 1838 werden beantwoord. 't Was een groote bundel Bijlagen, die er bij behoorde. Het contract van Wetters van 1827 komt nu eindelijk ook voor den dag. De oude aanrakingen met Bali worden opgesomd om te betoogen dat uit niets blijkt, dat de vorsten op eenigerlei wijze onder ons gezag zouden staan; wij zijn alleen met Badoeng «duurzaam bevriend». Van het entrepôt of «vrij territoir» te Banjoewangi zien wij af. Van de veranderingen in de commercieele legislatie alleen ter wille van Bali en Lombok zijn wij evenmin als Baud voorstanders, maar omdat de Nederlandsche Handel Maatschappij daar nu eenmaal op staat laten wij dit punt aan U over (Baud trad 1 Januari 1840 zelf op als minister).

Bij besluit van denzelfden 27sten September 1839 werd tot de

uitzending van een onderhandelaar besloten en bij idem van 10 December daartoe de ambtenaar op wachtgeld H. J. Huskus Koopman aangewezen op een tractement van ƒ 700 per maand en ƒ 300 reis- en andere kosten, en tevens diens instructie vastgesteld.

Hiermede was dus de feitelijke scheiding tusschen de politieke en de commercieele actie op Bali en Lombok geschied.

De Factorij wachtte niet op al het geadviseer. Op 10 Mei 1839 kocht zij den te Rembang in aanbouw zijnden schoener «Merkurius» voor het Agentschap te Bali. Als kapitein daarvan zou optreden de luitenant der Koloniale Marine D. C. M. Bouwmeester, die daarvoor verlof uit 's Lands dienst bekwam. In afwachting dat dit schip gereed zou komen werd de bark «Blora» ingehuurd voor ƒ 1800 per maand.

De «levendige Rhinoceros» voor den vorst van Kloengkoeng, «tevens opperpriester van Balie», werd door tusschenkomst van het Bestuur werkelijk verkregen en met de J. P. Koen naar Soerabaja verzonden, waar de Blora het beest overnam.

Na velerlei voorbereiding kon de jonge, maar als zeer bekwaam en bezadigd geroemde D. Boelen Schuurman op 10 Juli 1839 vertrekken met G. W. Veenman Bouman als employé en met den ons reeds bekenden Mobron. Aan boord bevond zich voor eene factuurswaarde van ƒ 42000 aan lijnwaden, geschenkgoederen en specie en verder materialen en gereedschappen voor het bouwen van een huis. Op 30 Juli kwam de Blora aan op de Westelijke reede van Koeta.

Hoe teleurstellend was de ontvangst!

In het archief der Nederlandsche Handel Maatschappij berust een belangwekkend verslag van den heer D. B. Schuurman over zijn verrichtingen als agent op Bali• van 1 Augustus 1839 af tot zijn aftreden op 1 November 1840, toen hij werd opgevolgd door Andries Beetz Azn. Het telt 55 groote bladzijden schrift. Wij hebben aan dit verslag een en ander ontleend, dat in de officieele stukken niet voorkomt.

De eerste zes maanden van zijn verblijf te Koeta blijven in Schuurman's herinnering als een nachtmerrie voortleven. Later werd het gezelliger, haast altijd gasten, geregelder communicatie met Java, niet te veel werk!

Op 31 Juli stapt Schuurman aan wal. Niets te zien dan zes

armoedige loodsjes van dèngdèng-makers uit Banjoewangi, hoewel daags te voren een boodschapper naar Koeta was gezonden. Dus loopen, 3 paal. Juist als hij te Koeta aankomt is de pembekel met 2 paarden gereed. Weer wachten tot vier uur 's middags, toen er drie paarden en een paar mannen gereed waren voor het vertrek naar de poera's, resp. 9 en 12 à 13 K. M. van Koeta. Te Pametjoetan een half uur wachten voor een poortje, om zoolang te dienen als publieke vermakelijkheid voor het volk. Onbeschoft ontvangen, ofschoon vooraf bekend was gemaakt, dat hij een brief bracht van den Gouverneur-Generaal. De vorst wou niet over den handel praten, maar alleen over den rhinoceros. 'n Lugubere nacht op een balé-balé. Den volgenden dag, 1 Augustus, naar Kesiman; nog trotscher ontvangst, maar met hem kon tenminste iets bepraat worden en hij deed beloften van hulp, die hij niet den wil of de macht had om na te komen. Toen een wanhopig gesol om een huis te kunnen betrekken; op 17 Augustus weer naar de vorsten om dezen een prachtsabel als geschenk aan te bieden. Pametjoetan scheen er mee in zijn schik; Kasiman zei alleen: Nah! Op 28 Augustus, dus na 4 weken, kon hij eindelijk in zijn voorloopige woning trekken; een erf met muren en eenige hutten van klei. In dien tusschentijd moesten de Europeanen tot hun groot verdriet en nog grooter verveling ook nog feesten bijwonen in de poeri Kesiman.

De rhinoceros veroorzaakte nog meer soesah. Natuurlijk wou geen Badoengsche groote helpen om dit bijzondere geschenk voor Kloengkoeng's vorst te lossen. Kasiman was al nijdig geweest, dat hij het gewenschte metalen kanon — een «pasangan» van dat, hetwelk hij reeds bezat en waarom hij Wetters al had gevraagd — niet had gekregen en Schuurman had instantelijk geschreven om dit stuk toch ten spoedigste te zenden. Hij had wel een ijzeren kanon meegebracht, maar geen metalen (bronzen?). De vergunning om te Koeta te mogen blijven was zelfs afhankelijk gesteld van de verkrijging van dit kanon. Om den rhinoceros te lossen had kapitein Thierbach 600 bamboe's en vijf djoekoeng's (kleine vaartuigen) noodig. Enkele bamboe's werden gebracht, maar even snel weer gestolen. Eindelijk op 31 Augustus kwam het beest, na krachtige bevelen van den radja van Kloengkoeng, toch aan den wal. Het diertje had ƒ 869.25 gekost!

Nu Schuurman «geinstalleerd» was ondernam hij dadelijk een reis naar Kloengkoeng, waar hij met zijn geschenken goed werd

ontvangen, maar weinig handel kon drijven. De terugreis ging over Gianjar. Toen hij daar een uur tevergeefs voor de poeri had staan wachten, zonder dat Déwa Manggis hem ontving, reed hij maar verder, omdat hij niet bij nacht wilde reizen.

Al heel spoedig kwamen de eerste blijkbare uitingen van kwaadwilligheid: brandstichting en pogingen daartoe. Op hulp en bescherming van de vorsten viel niet te rekenen; die woonden te ver weg en hadden blijkbaar te Koeta geen behoorlijk verantwoordelijken ondergeschikte, hoewel Schuurman telkens had gevraagd zoo iemand aan te wijzen.

De Javaansche matrozen van de Blora nam Schuurman in dienst om het erf en de lokalen wat in orde te maken. Telkens werden de Europeanen door de vorsten ontboden, soms voor feesten, soms heelemaal voor niets. Ook de grooten des lands kwamen nu en dan, steeds met eenige staatsie, naar Koeta, gedreven door nieuwgierigheid. Eenige handel in lijnwaden werd daarbij gedreven. «Bij het sluiten van zulke verkoopen wordt voortdurend een overgroot geduld en ware lankmoedigheid vereischt, althans wanneer men zich te binnen brengt zaken te behartigen vanwege een lichaam als de Nederlandsche Handel Maatschappij.»

De «Blora» werd 16 September teruggezonden naar Soerabaja, ter bezuiniging en omdat men voor de veiligheid toch niet aan dit schip had; daarvoor lag het te ver weg.

Op 29 October kwam Z. M.'s stoomschip «Phoenix», commandant de luitenant t. z. 2[e] kl. Stoll, ter reede. Op aandringen van de Factorij was eindelijk dit schip gezonden tot vlagvertoon. Schuurman bracht met Stoll en andere officieren een bezoek aan de poeri's en had bij de radja's op eenige honneurs voor deze heeren aangedrongen, maar van die beleefdheden was niet veel gekomen.

De radja's vroegen wat dat stoomschip kwam doen. «Op roovers kruisen», werd hun wijsgemaakt. Van de uitleggingen hoe zoo'n stoomschip in elkaar zat begrepen zij niets.

Met de «Phoenix» kwam ook de heer J. A. Santbergen mee, ter vervanging van Veenman Bouman, die wegens zwakke gezondheid naar Java terug moest.

Omtrent dezen tijd begint Schuurman voor 't eerst den onaangenamen invloed te ondervinden van den booswicht Goesti Ngoerah K'toet, neef van Kasiman, van professie moordenaar, brandstichter, oplichter en dief, dezelfde over wien Dubois schrijft,

8 jaar vroeger. Deze K'toet is «voor mij altijd een bron van groot verdriet en veel zorgen geweest.»

Op 24 November kwam eindelijk het eigen schip, de Mercurius. Het bracht timmerhout, balken, goed sluitwerk vooral! en 3 timmerlui, gezonden door den assistent-resident van Banjoewangi, zoodat het verblijf er spoedig beter begon uit te zien.

Van 16 tot 21 December 1839 deed Schuurman een reis met zijn Mercurius naar Kloengkoeng en Lombok. Voor zijn handel had hij deze reis wel kunnen nalaten; hij verkocht bijna niets, maar te Kloengkoeng hoorde hij veel belangrijks omtrent de Lomboksche aangelegenheden. De Déwa Agoeng (Schuurman noemt hem steeds bij zijn aanspraakstitel Tjokorda) was zeer vertoornd op den vorst van Mataram, omdat deze den radja van Karangasem-Lombok had overwonnen, gevangen genomen en — naar men zeide op aansporing van King — gedood. Dit was het slot-drama van den Lombok-oorlog «Ik meende dat mijn hulp zou worden ingeroepen om troepen naar Lombok over te brengen of iets dergelijks en had ik hoop hierin gelegenheid te zullen aantreffen om dezen oppersten vorst van Bali, die omtrent het Javaansche Gouvernement nog bijna in volslagen onkunde verkeerde, tot hetzelve in nadere betrekking te brengen of althans hem deszelfs magt en invloed te doen gevoelen.» Maar van dezen politieken zet kwam niets. Kloengkoeng's vorst was nog niet gereed — en kwam nooit gereed — om tegen den Mataramschen overweldiger van leer te trekken.

Ampenan op Lombok viel Schuurman tegen; het was maar een gewone kampong, doch met veel schepen op de reede en veel handel, voornamelijk in rijst, en veel Zuidzeevisschers (op cachelot), die er kwamen ververschen. King had er nog alle macht en allen handel in handen. Op zijn verzoek mocht Schuurman naar Mataram reizen, waar hij werd toegelaten tot den vorst, zoo hij meende. Later vernam hij evenwel, dat hij met diens broeder had gesproken; dezelfde die alle macht tot zich wist te trekken en nog bij de Lombok-expeditie in 1894 als stokoude man in ballingschap moest gaan en zijn rijk zag vallen. Schuurman werd afgescheept met het gewone praatje: handelen alleen mogelijk door tusschenkomst van den Sabandar.

In zijn overmoed ontzag King zich niet om, naar aanleiding van dit bezoek van Schuurman, in een bericht over het vergaan van zijn schip Pleyades in The Sidney Colonist van 7 April 1840,

deze woorden in te lasschen: «The Dutch have again tried to gain a footing here, but I have been enabled as get to keep them out.»

De handel te Koeta vlotte niet. De Chineesche en Boegineesche handelaars wilden niets van Schuurman koopen. Hij verkocht alleen wat lijnwaden aan de Goesti's. De levering van rijst ging uiterst langzaam en stond weldra stil omdat hij niet op crediet verkocht. Pas half Maart 1840 kon de Mercurius met eene kleine lading, op zeer gebrekkige wijze verkregen en aangevuld, naar Soerabaja vertrekken. De Westmoessonmaanden werden dan ook maar besteed met het bouwen van hun nieuwe houten huis; de tijdelijke woning zou pakhuis worden.

Nog in hetzelfde jaar 1839 kregen Schuurman en Santbergen definitief een Europeeschen buurman en concurrent in den Deen Mads J. Lange. In Mei waren Byrd en zijn compagnon Lange als aanhangers der verliezende Karamgasem-partij van Lombok verjaagd, met verbeurdverklaring van al hun bezittingen en vorderingen en bezwaard met een schuld van 30.000 $ in China en te Singapoera. Byrd en Lange zochten hun recht te Batavia — veel later werd hun zaak besproken en verder kwamen zij niet. Ze hadden te Koeta al meer zaken gedaan en ten slotte vestigde Lange er zich voor vast.

Van dezen hoogst merkwaardigen man zou uit gedrukte en ongedrukte stukken eene boeiende biographie zijn te schrijven. Hij wordt een gelukzoeker, een avonturier genoemd. Legt men in die woorden eene minachtende beteekenis, dan passen zij zeker niet bij deze krachtige figuur, van wien wij nergens een onteerende daad vermeld vinden, ondanks de diepte van nood en de hoogte van aanzien en welvaart, waarin hij heeft geleefd. Tot zijn dood in Mei 1856 heeft Lange te Koeta gewoond en er een groot handelshuis gesticht en beheerd, waarin verscheidene Europeanen werkzaam waren. Aan onze Regeering heeft hij, vooral bij de 3de Bali-expeditie van 1849, uitnemende diensten bewezen. Wij weten reeds, dat Lange in 1836 korten tijd te Koeta had vertoefd [1] en dat het vóór Schuurman's vertrek daar-

[1] Ook King had in 1836 eenige maanden te Koeta gewoond. In 1834 op Lombok komend had hij zich onder de hoede van den radja van Karangasem. Lombok gesteld; hij kreeg twist met diens sabandar en moest voor zijn veiligheid uitwijken naar Koeta. Terugkeerend naar Lombok vestigde hij zich te Ampenan onder Mataram, zijn agent Pace te Koeta achterlatend.

heen reeds bekend was, dat hij zich daar weer wilde vestigen als het verblijf op Lombok hem onmogelijk zou worden.

De Factorij hield den Gouverneur-Generaal en de Directie te Amsterdam, deze laatste weder den Minister geregeld op de hoogte van den stand der zaken. In de brieven aan den Gouverneur-Generaal werd vruchteloos gevraagd naar de beslissing over de bescherming door een oorlogsvaartuig en over de vergunning tot invoer van wapens, opium en duiten, zonder welke vergunning geen zaken konden worden gedaan. Alleen op het verzoek omtrent het aanhouden van communicatie met Banjoewangi door middel der Gouvernements-kruisprauwen en het verleenen van faciliteiten voor het brievenvervoer kwam spoedig een gunstig antwoord. Op 16 October 1839 schrijft de Factorij aan hare Directie o. m. dat zij eene afzonderlijke rekening van het Agentschap Bali aanhield, «teneinde UEd. in staat te stellen om die kosten desverkiezende geheel of gedeeltelijk bij het Ministerie terug te vorderen.» Deze brief bood de Directie op 4 Maart 1840 aan het Departement van Koloniën aan, die haar op 16 Maart weer met een bedankje terug zond. Van dat oogenblik af wist men dus op Koloniën zeker, dat eene rekening zou worden gepresenteerd. Chineesche duiten waren maar vast via Singapoera besteld, zoolang dit niet mocht over Java.

1840.

Langzamerhand ontstond er eenige vertrouwelijkheid tusschen de vorsten van Badoeng en Kloengkoeng en het Agentschap te Koeta; dit laatste kreeg eindelijk een stuk grond voor de vestiging en een lontarbrief als bewijsstuk daarbij. Schuurman moest in April naar Banjoewangi vertrekken voor eene geneeskundige behandeling wegens koorts, maar hij was genoopt terug te keeren omdat Huskus Koopman op 27 April voor zijne contracten-sluiting te Koeta aankwam met den luitenant ter zee 2[de] klasse Van Oosterwijk en Pangeran Hamid van Poentianak. Het gezelschap zou op verlangen der Factorij logeeren bij Schuurman (waarvoor later f 600 op de afrekening voorkwam) en deze zou den commissaris introduceeren bij de Badoengsche vorsten. Kasiman begon natuurlijk weer dadelijk over zijn metalen kanon te zeuren; het is dan ook in Mei 1841 gekomen. Schuurman en Huskus Koopman zouden eind Mei gezamenlijk Kloengkoeng

bezoeken, maar dit liep geheel mis door het wantrouwen en den onwil van den radja.

De loge te Koeta had het nu ook verbruid te Kloengkoeng; de gewone afgezant kwam eerst maanden later zijn gewone bezoek brengen om inkoopen te doen en maakte toen op hoogen toon aanmerkingen op Schuurman's nog niet voltooide huis, dat na zijn metingen eene voor Bali ongekende en ongeoorloofde hoogte bleek te hebben. De vorst wilde ook later Schuurman niet ontvangen en legde zelfs bèntèngs aan langs zijn strand, voor 't geval de Hollanders met schepen mochten willen komen.

Schuurman wilde toen naar Boeleleng reizen tot het aanknoopen van relatie's, maar de Commissaris achtte dit ongeraden, zoolang hij er niet zelf was geweest.

Voor Mobron, die na korten tijd al ontslag had gevraagd, kwam de ex-bootsman der Koloniale marine Schoon in de plaats als opzichter over de werklieden. Een van deze, die een vergrijp tegen de Balische adat had begaan, werd door een der Balische grooten gerechtelijk gedood.

Op 7 Juli 1840 overleed Radja Pametjoetan. De Agent vreesde, dat uit dit sterfgeval onrust en leed voor het Agentschap zou voortvloeien, maar het liep er mee af, dat Kasiman's macht er nog door werd gesterkt. De oudste zoon van Pametjoetan werd hoofd van deze dynastie; «de jonge radja Pametjoetan blijft lijdzaam, als hij maar zijn dagelijksche portie amfioen krijgt», schrijft Schuurman. Bij diens vertrek van Balie sprak men alleen van Kasiman als van den «radja besar».

Schuurman begaf zich dadelijk na het sterfgeval naar de poeri's; hij vond den jongen vorst evenals genoegzaam alle onderdanen van den overledene met kaalgeschoren hoofd «ten teeken van rouw».[1] Alle werkkracht en denken is opeens in beslag genomen voor de lijkverbranding van Pametjoetan; aan de voorbereiding van het feest werkten van begin Augustus af

[1] Het haaroffer, masatiya ramboet, bij het overlijden van een vorst op Bali, wordt nog omstreeks 1880 als gebruik vermeld door Van Eck en Jacobs. De eerste zegt (Tijds. N.-I. 1879, I p. 125) dat de Badoengers zich daarbij slechts de helft van het hoofd scheren. Het is te betwijfelen of hij hierover goed was ingelicht; ware het bericht juist, dan zou Schuurman die bijzonderheid zeker hebben opgemerkt en vermeld. Misschien heeft de bijzonderheid betrekking op aanzienlijken, die een deel van het haar mochten laten staan, evenals op Timor (zie Grijzen, Meded. omtrent Béloe in Verh. Bat. Gen. 54, 3, 1904 bl. 60).

dagelijks 1000 man. Het Agentschap moest ook meehelpen door het leveren van groote hoeveelheden wit katoen en — het visschen van schildpadden. Het vleesch van deze dieren moest dienen voor de maaltijden van de aanzienlijken en zendelingen van elders; het is «rein» genoeg om door deze, zelfs door Brahmanen, te mogen worden gegeten. De familie verlangde zelfs het gebruik van de Mercurius voor de schildpadvisscherij; met groote moeite slechts slaagde Schuurman er in hen tevreden te stellen met een zijner prauwen boekoetan, welker bemanning in twee reizen naar het schiereiland Blambangan genoeg schildpadden ving.

Op 6 September had de lijkverbranding van den radja en twee zijner reeds veel vroeger overleden vrouwen plaats. Alle Europeanen waren er bij aanwezig. Er was ditmaal maar ééne béla:.... «terwijl de belangstelling niet weinig werd opgewekt door de zelfsopoffering eener jeugdige vrouw, die door Godsdienstijver gedreven, ten aanzien van ons en van duizenden omstanders zich zelve van eene aanzienlijke hoogte in eenen grooten vuurpoel nederstortte en alzoo haren Heer en Meester in den dood volgde».

Huskus Koopman kon ook al niets opschieten, ten eerste door die verbrandingsfeesten, maar vooral omdat Kasiman de houding aannam van: goede vrienden, maar verder niets. Waarschijnlijk wilde hij Kloengkoeng niet ontstemmen, nu dit zich zoo vijandig en anti-Europeesch gedroeg; hij wist wel dat zijn troon, op geweld, intrigues en moord gegrondvest, nog niet zoo heel vast stond. In Badoeng had hij nog veel vijanden, verdedigers der aanspraken van Anak Agoeng Gdé Angka Dèn Pasar, Kasiman's schoonzoon en vermoedelijke troonsopvolger, met wien hij echter niet op vriendschappelijken voet leefde. De Dèn-Pasar-partij was echter arm en volslagen overgegeven aan opiumgebruik en hanengevechten. Het lijk van den vorigen Dèn-Pasar-vorst lag nog altijd sedert 5 jaren onverbrand in de balé bandoeng, een ergerlijk feit in de oogen der bevolking, te wijten aan Kasiman. Niettemin achtte Huskus Koopman het de moeite waard met het hoofd van den tak Dèn Pasar in het diepste geheim onderhandelingen aan te knoopen; hij zou wel opvolger worden van Kasiman en deze was al een eind in de vijftig. (Hij overleed echter pas in 1861). De Tjokorda van Kloengkoeng had per omzendbrief allen Balischen vorsten ver-

boden in onderhandeling te treden met den commissaris Huskus Koopman. Deze ging eenige dagen na de lijkverbranding via Banjoewangi naar Boeleleng, zonder eenig resultaat te bereiken; zijn volgende reis naar Boeleleng op 1 November d. a. v. droeg evenmin vruchten.

Schuurman toont in zijn Verslag een goeden kijk te hebben op de Balische zaken. Hij raadt aan geen groote kosten te maken en de zaak maar sleepende te houden tot er zekerheid is omtrent zijn sterke vermoeden, dat het Bali-kantoor «slechts een zeer geringe kans heeft zelfs maar voor een gedeelte te slagen». «Uit een mercantiel oogpunt is de plaats van vestiging ongeschikt en in geenen deele tot rijpheid gekomen, althans niet voor de vestiging van de Nederlandsche Handel Maatschappij»; hij twijfelt ook zeer of Lange het er zal volhouden. (Hierin vergist hij zich echter deerlijk). Het weren van vreemdelingen op Lombok is van Badoeng uit onmogelijk en voor Bali geheel onnoodig. Schuurman kan bijna geen zaken doen omdat hij wegens den oorlog in China zijn pitjes maar niet krijgt. De Boegineesche handelaars buiten die gedwongen werkeloosheid uit om argwaan te wekken: Ziet ge wel, dat het kantoor niet is gekomen om handel te drijven, maar om politieke macht te verwerven? Hij vertelt opmerkelijke bijzonderheden over land en volk, politiek en handel, over King en Lange. Hij wijst er op, dat deze twee niet de oorzaak zijn van den wreeden oorlog op Lombok; zij hadden liefst neutraal willen blijven, maar moesten als onderdanen aan hunne respectieve vorsten bijstand verleenen —, wat zij, toen het geval er eenmaal toe lag, wel graag deden, in de hoop zich van een concurrent te ontslaan. King heeft wel eenigen invloed op den radja van Mataram, en men moet beiden goed in de gaten houden door nu en dan kleine expeditie's te zenden, maar de overdreven berichten van vroeger moet men niet gelooven. Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat hij een geheime agent van de Engelsche Regeering zou zijn. Bewijs: hij had voorgesteld met de Nederlandsche Handel Maatschappij in handelsbetrekking te geraken en zou zich dan verbinden alleen lijnwaden van deze te verkoopen. Ander bewijs: Toen Byrd of Burd (een in Denemarken geboren Schot, chef en later compagnon van Lange en tot 1839 soms op Lombok of Bali vertoevend) zich ter zake van zijne verdrijving van Lombok tot het Engelsche Gouv[t] wilde wenden, had de resident van Singapoera of de Gouverneur

van Malakka hem doen weten: «Deze zaken behooren tot het Ned. Ind. Gouvernement, waartoe de heer Burd zich heeft te richten». — «Dit vernam ik van Burd zelve en moet ook blijken uit de stukken» (Inderdaad!)

Dit betoog van Schuurman is opmerkelijk om het tijdstip, waarop het is geschreven. Voor Huskus Koopman was King veel later nog het Engelsche Gevaar.

Teleurgesteld en ontmoedigd verzocht Schuurman reeds in de eerste helft van 1840 zijne terugroeping van Bali, welke hem op grond van vroegere toezeggingen niet kon worden geweigerd.

Het Jaarverslag 1 Juli 1839—1840 van de Nederlandsche Handel Maatschappij (dus opgesteld vóór Schuurman's Verslag) meent nog dat Bali en Lombok «in de toekomst welligt een vrij belangrijke uitweg voor onderscheidene Nationale fabrikaten en handelsvoorwerpen kan opleveren, doch vooraf zal veel moeten veranderen, wat thans bestaat». Een gunstige verandering wordt verwacht als China weer rustig genoeg is om de pitjes voor Bali te kunnen ontbieden. De hoop op vrijen invoer van wapens, pitjes en opium uit entrepôts op Java wordt al opgegeven.

Eind September 1840 kon Schuurman de Mercurius met eene kleine lading rijst naar Soerabaja zenden. Daarop trok hij het binnenland in om te trachten uitstaande vorderingen binnen te halen, maar hij kon niets los krijgen. Hij vermoedt dat sommige landsgrooten, de radja van Kloengkoeng in de eerste plaats, hun onderhoorigen verboden te handelen met het Agentschap, op straffe van berooving, en dat deze tactiek zou dienen om het kantoor weg te treiteren. De mededeelingen van Helms [1] geven steun aan dit vermoeden.

Op 15 October komt de Mercurius terug met Schuurman's opvolger Andries Beetz Azn. en 2 kisten opium aan boord. Door deze in te ruilen tegen rijst kon het schip weer eene retourlading overbrengen. Op 1 November gaf Schuurman het beheer over aan Beetz en vertrok hij naar Soerabaja om in Maart d.a.v. op te treden als agent van de Nederlandsche Handel Maatschappij te Palembang.

1841.

De jonge Beetz stond slechts vier maanden aan het hoofd van het Agentschap; een korte, maar hevige koorts sleepte hem

[1] L. c. p. 18.

op 7 Maart 1841 ten grave. [1] De leiding werd voorloopig opgedragen aan den reeds te Koeta werkzamen employé J. J. Santbergen, die tot het einde toe aan het hoofd van het Agentschap op Bali bleef staan. Als tweede employé kwam in de plaats van dezen de heer Fr. Ferd. van West, die ook, evenals Schoon, tot de opheffing toe te Koeta bleef. Een korten tijd was daar ook de heer Helses werkzaam.

De eerste helft van 1841 scheen wat meer politieke toenadering tot de Balische vorsten te brengen, maar de oorsprong daarvan lag weer alleen in den wensch om hulp van de Hollanders te krijgen in hun onderlinge oorlogen.

De radja's van Boeleleng en Karangasem-Bali Goesti Bagoes Kawira en Goesti Gedé Ngoerah schreven, als antwoord op het verzoek om in die landschappen te mogen handelen, aan het Agentschap te Koeta vriendelijke Maleische brieven met toestemmend antwoord.

Deze brieven bood de Factorij op 30 Januari aan den fungeerend Gouverneur-Generaal aan. De aap kwam al gauw uit de mouw: de radja van Karangasem zond kort daarna een gezantschap naar Batavia om kennis te geven, dat hij het volgend jaar een poging wilde doen om Karangasem-Lombok weer aan den overweldiger van Mataram-Lombok te ontrukken en opnieuw onder Karangasem-Bali te brengen. En of het Gouvernement hem daarbij wou helpen.

Radja Kasiman van Badoeng begon ook lief te doen tegen het Agentschap, want de oorlog tegen den Tjokorda van Kloengkoeng was eindelijk uitgebarsten. Deze laatste beschouwde zich als de verdediger der legitieme aanspraken in de Balische rijkjes en als de handhaver der volstrekte vorstenmacht. Hij was dus tegen het Gouvernement, tegen het Agentschap — de kroonprins, die wat minder fel was in dat opzicht, had den Agent geraden om bij zijn reizen op Bali Kloengkoeng maar steeds te vermijden —, tegen Kasiman van Badoeng, wiens macht

[1] Waarschijnlijk ligt hij te Koeta begraven, evenals Mads Lange, die in 1856 overleed. Men mag onderstellen, dat daar meer Europeesche graven zijn, want het aantal Europeanen in dienst van de Lange's moet vrij groot zijn geweest, zoodat het établissement zelfs een eigen Europeeschen arts bezat. Toen Helms dit van September—November 1858 nog eens bezocht, was het deerlijk in verval, zoodat er toen nog maar 5 Europeanen werkzaam waren. De resident Damsté heeft de grafstede van Lange opgespoord en mij de beschrijving en het opschrift ervan medegedeeld.

immers ook geusurpeerd was, voornamelijk ten opzichte van den tak Dèn Pasar, en vooral tegen den overweldiger van Lombok, Mataram's radja. De vierjarige legitieme pretendent naar de kroon van Lombok vertoefde nog aan het hof van Kloengkoeng. Huskus Koopman meende, dat de stap van den radja van Karangasem-Bali (het zenden van een gezantschap naar Batavia om steun te vragen tot herovering van Karangasem-Lombok) geschied was in overeenstemming met Kloengkoeng en dat daaruit tot den wensch van Kloengkoeng tot toenadering viel te besluiten. Maar deze gevolgtrekking is in strijd met al wat uit den loop der zaken blijkt.

De radja's Kasiman en Pametjoetan van Badoeng vroegen aan den Agent te Koeta om hulp, bestaande in de levering van kruit en lood, om tegen Kloengkoeng te strijden. Dit zou dus zijn: partij kiezen tegen Kloengkoeng; zich mengen in binnenlandsche aangelegenheden. De Agent vroeg daarom instructies; de Gouverneur-Generaal stond toe het gevraagde ondershands te verstrekken.

Ook ten opzichte van de huisvesting van het Agentschap werd Kasiman toegevender. Men herinnert zich het plan om te gelegener tijd de gebouwen te versterken, zoodat deze ten slotte «eigenlijk een klein fortje» zouden worden. Huskus Koopman had gedaan gekregen, dat Kasiman toestond een steenen muur om het établissement te bouwen en een grooter terrein te occupeeren. Op 4 Februari 1841 stelde hij den Gouverneur-Generaal voor tot den bouw van den muur over te gaan en daartoe een genie-officier aan te wijzen. Maar Merkus vond dit nog wat voorbarig; de vorsten zouden weer op hun achterste beenen gaan staan, als militairen daar «eigenlijk een klein fortje» gingen bouwen. Hij schreef dus op 2 Mei 1841 de Factorij aan, dat deze maar zelve moest overgaan tot den bouw en tot «langzame versterking» van het établissement, «terwijl het Gouvernement bereid is zich over de daaruit voortvloeiende uitgaven nader met de Factorij te verstaan.»

In begin 1841 begon ook Mads Lange te Koeta meer op den voorgrond te treden. Zijn zaken moeten na zijn komst in het najaar van 1839 vrij snel zijn gaan bloeien; Schuurman zegt in zijn rapport van December 1840 dat zijn personeel meest uit Denen bestond; hij had toen dus al helpers noodig. In 1841 kreeg hij het Sabandarschap in Koeta, waardoor zijn positie en

handelskracht zeer versterkt werden. Kasiman beschouwde hem dus blijkbaar als een nuttig tegenwicht tegen den invloed van het Agentschap der Nederlandsche Handel Maatschappij.

Wij zullen straks zien, dat het Sabandarschap van 1842—1844 aan dit Agentschap ten deel viel.

Huskus Koopman wist blijkbaar niet recht met welke oogen hij Lange moest aanzien. In eene bespreking met den G. G. schrijft hij de anti-Nederlandsche gezindheid van den radja van Kloengkoeng ten deele toe aan de raadgevingen van Lange, «die door den vorst over onze bedoelingen is geraadpleegd en vermoedelijk niet gunstig daarover zou hebben gesproken». Maar toen Lange een rekest voor vast verblijf in N. I. indiende adviseert hij daarop gunstig (15 September 1840) en in missives van 3 en 13 Februari 1841 beveelt hij hem zelfs aan voor een soort politieke rol. Hij wil nl. — in afwachting tot het Opperbestuur zal beslissen omtrent eene eventueele expeditie tegen Lombok — «steeds eenen kommissaris in de nabijheid van de onderwerpelijke eilanden.... hebben, ten einde op het aldaar voorvallende een wakend oog te houden...... waarbij alsdan de persoon van Lange...... uitmuntende diensten zoude kunnen bewijzen, dewijl hij door zijne handelsbetrekkingen in staat is, om op eene onmerkbare wijze van alles onderrigt te worden. Het is dus indedaad van vele zijden beschouwd voor ons van belang dien man te vriend te houden en bescheiden durf ik daarom nogmaals de vrijheid gebruiken Uwe Exc. mijn verzoek om hem met het burgerregt in N. I. te willen begunstigen, eerbiedig dringend te herhalen».

Er schijnt destijds heel wat aan vast te zijn geweest een verdienstelijken niet-Nederlandschen «particulier sadja» dit burgerrecht te verleenen; pas op 3 Juni 1843 kreeg Lange dit. In 1842 trad hij te onzen believe in briefwisseling met zijn aartsvijand King; in 1844 werd hij Nederlandsch Agent op Bali, in welke kwaliteit hij uitnemende diensten heeft bewezen. (Bij K. B. van 11 December 1849 kreeg hij daarvoor de Nederlandsche Leeuw).

In deze eerste maanden van 1841 was Huskus Koopman niet op Bali. Tegelijk met Schuurman was hij op 1 November 1840 van Koeta over Banjoewangi naar Boeleleng en vandaar in Januari naar Batavia vertrokken en daar stelde hij zijn verslagen op.

Legt men deze naast het reeds genoemde rapport van Schuurman, dan valt het op hoeveel zakelijker deze schrijft. Schuurman is gematigd en juist; Huskus Koopman maakt misbruik van te sterke kleuren en van superlatieven. Vooral als hij over King begint is hij niet te houden. King onteerde de Nederlandsche vlag, hij is schuldig aan hoogverraad, aan eedbreuk enz. Maar een jaar nadat hij dit schreef stelde hij Georg Pecock King te Ampenan aan als Agent vanwege het N. I. Gouv' om als arbiter op te treden ter bepaling van het bergloon, toen de Radja van Lombok bij contract afstand deed van het kliprecht.

Bij Besluit van 1 Mei 1841 werd de commissaris ten tweeden male naar Bali en Lombok gezonden, nu met den rang van Adjunct-Kommissaris-Inspecteur. (Het schijnt dat Huskus Koopman naar anciënniteit resident had kunnen worden en deze rang daarmee gelijk stond). Hij bracht tevens het gezantschap van Karangasem terug, en voerde eindelijk het metalen kanon mee voor Kasiman («onbruikbaar», staat er bij; waarde ƒ 1007.95), benevens andere geschenken, bestaande in wapens en munitie voor Boeleleng en Karangasem-Bali.

Op 19 Juli 1841 viel de stranding voor van de «Overijssel», welk voorval veel stof heeft doen opwaaien en aan het wel wat eentonige leven op Koeta eenige maanden lang kleur en geur heeft gegeven. Dit mooie fregat met diep in de 50 koppen aan boord, waaronder verscheidene passagiers, had de reis van Holland naar Soerabaja bijna volbracht en zou (het was Oostmoesson) van de Kaap de Zuidelijke route volgend door Straat Bali Soerabaja bereiken. Van de passagiers vinden wij vermeld den gepens. kolonel Th. Lucassen met echtgenoote en vijf kinderen, terwijl een zesde dagelijks kon worden verwacht[1]; de bonne van deze familie Mej. Boers, de heeren Hoevenaar, Engelenburg en De Jong, den jongeheer Blommestein en een dokter.

Kapitein Govert Blom, meenende Straat Bali in te varen, zag den Tafelhoek aan voor het Zuid-Oostelijk schiereiland van Java of Blambangan en voer dus de Oostbaai van Zuid-Bali in — recht op de klippen van het eiland Serangan.

[1] Dit kind werd eenige dagen later ten huize van Santbergen geboren, zeker wel de eerste Europeaan, die op Bali het levenslicht zag. Van Eck verhaalt dat een schoonzoon van den heer Lucassen een der eerste assistent-residenten van Bali is geweest.

Het gebeurde om den middag «door dikke heijige lucht, slecht gezigt, maar voornamentlijk door de infame slechte kaarten», schrijft Blom zes dagen later aan zijn «Mijnheer Waarde Patroon» J. P. Jannette Walen in een huilerigen, sentimenteelen brief. De familie Lucassen en de jongeheer Blommestein, «die niet te temmen was, maar zijn ongeluk uitgilde» werden in de sloep door de branding heen het eerst aan wal gebracht. Zij meenden op de onbewoonde kust van Zuid-Oost Java te zitten, maar welk een verrassing, daar kwam een Boeginees aanzetten, die vertelde van Lange, van Koeta! En even later kwam Lange zelf aan boord; scheepsraad werd gehouden en besloten het schip te verlaten, hetgeen 's avonds om half 11 geschiedde onder leiding van Lange. Men landde op Tanjoe Binnoij (Tandjoeng Benoea), waar Lange een pakhuis bezat en ook Santbergen en Van West al aanwezig waren. Den volgenden morgen, 20 Juli, namen de familie Lucassen en eenige zieken hun intrek bij Santbergen; de overigen bleven den 20sten en den 21sten bij het wrak, redden nog wat te redden was en laadden dit in een schoener van Lange. Maar de bevolking was inmiddels begonnen het kliprecht uit te oefenen en roofde er lustig op los. Het was voor die menschen al spijtig genoeg, dat zij de lading, uit stoommachines en stoomketels bestaande, niet kon meenemen. Denzelfden 21sten kwam er dan ook een schrijven van «den koning van 't Eyland», waarin deze op doodstraf verbood aan de bemanning om nog meer van 't schip af te halen en het verzamelde wrakgoed opeischte. Santbergen reed dadelijk naar Kasiman om dezen eisch ongedaan te krijgen; den 22sten stond Kasiman dit verzoek toe, maar den volgenden dag trok hij — waarschijnlijk door pressie van teleurgestelde Goesti's — deze gunstige toezegging weer in. Ook kapitein Bouwmeester van de Mercurius deed alle moeite om te helpen en het rooven te doen ophouden. Het bleek later, dat er ten slotte nog niet zoo heel veel was geroofd; er was nog vendutie van het wrakgoed gehouden, waar de Nederlandsche Handel Maatschappij voor ƒ 197.50 had gekocht; de invloed der Europeanen te Koeta was wel degelijk merkbaar op dit punt, hoewel schipper Blom, de toestanden niet kennend en begrijpend, hoogelijk verontwaardigd bleef. Den 24sten werd het schip geheel verlaten en namen allen hun intrek in het Agentschap van de Nederlandsche Handel Maatschappij. Blom diende bij «den Koning van 't Eyland» behoorlijk een protest in «ter verantwoor-

ding van mij en mijne Equipage», met de overbrenging waarvan Santbergen zich weder belastte. Den volgenden dag ging Blom met zijn equipage en de passagiers, behalve de familie Lucassen en den heer Hoevenaar, per schoener van de Nederlandsche Handel Maatschappij Mercurius naar Soerabaja; eenigen tijd later keerde Blom terug te Koeta, waar hij het geredde en het wrak geheel of ten deele aan Lange verkocht en met dezen dikke vrienden werd. Lange schijnt hem nog al te hebben «opgewarmd» tegen zijn concurrenten van de Nederlandsche Handel Maatschappij. De stuurman W. Fraay had zich flink gedragen.

De te Koeta overgebleven schipbreukelingen hadden het goed bij hun gastheer Santbergen. Zr Ms schoener Sylph, commandant de luitenant ter zee 1e klasse Sauvage, die in de nabijheid op zeeroovers kruiste, vernam van de scheepsramp en bevond zich spoedig te Koeta; op 1 Augustus kreeg de kapitein-luitenant ter zee G. Willinck, commandant van Z. M.'s brik Courrier, van resident Pietermaat te Basoeki het verzoek de familie Lucassen te gaan afhalen. Willinck ging eerst even te Banjoewangi aan en ontmoette daar toevallig Huskus Koopman, die hem aanraadde zich maar niet in te laten met de zaak van de Overijssel en de gedeeltelijke plundering van het wrak; toen de ramp voorviel was hij juist bij Kasiman geweest en hij had daar goede politieke zaken gedaan, een mooi contract losgekregen en op 28 Juli den Gouverneur-Generaal aangeraden (op Blom's protest) de heele tawan-karang-zaak nu te laten rusten; het was toch onmogelijk de geplunderde goederen terug te krijgen; deze bevonden zich in duizenden handen; «de tijd was nog niet daar om eenige verandering in het bestaande strandregt daar te stellen».

Toen Willinck op 9 Augustus in de Westelijke baai van Koeta ankerde, vond hij daar de Sylph al liggen; te Koeta had Santbergen juist een schitterend afscheidsdiner gegeven ter eere van de herstelde mevrouw Lucassen en den kolonel, waarbij 24 Europeanen aan tafel hadden gezeten en de champagne rijkelijk stroomde. De familie Lucassen vertrok met de Sylph naar Soerabaja en kwam daar in volmaakten welstand aan, zooals de Minister van Koloniën op 10 Januari 1842 aan Lucassen's broeder te Nijmegen kon berichten.

Willinck kon niets meer uitvoeren; kapitein Blom vroeg hem niets; schip en lading waren onherroepelijk verloren, «het vaatwerk en meer andere spulle uit het ruim spoelde aan den wal»

en het was op doodstraf verboden daaraan te raken. De last van den Schout bij nacht Machielsen van 4 Augustus om assistentie te verleenen kon Willinck dus niet meer opvolgen; voor die stoomketels en -machines van de lading «die door een vriendelijk gezigt tog ook niet uit het gezonken ruim waren te krijgen» mocht hij geen nieuw koningsschip wagen.

De stranding van de «Overijssel» had ook nog een grappig ambtelijk staartje, gevolg van een optreden in Nederland.

Kapitein Govert Blom schreef op verzoek van zijn patroon een boekje over de ramp in gebrekkige taal en stijl, wemelend van onjuistheden over Bali. Maar, wat erger is, Blom probeert alle schuld van 't gebeurde van zich af te werpen en lucht zijn boosheid over de berooving van den inventaris door de bewering, dat Huskus Koopman en Willinck hem niet hadden willen helpen en zich in dezen uiterst flauw hadden gedragen. Het is wel wat vreemd, dat Minister Baud in een schrijven aan den Gouverneur-Generaal van 24 Maart 1842 hierop ingaat en «gaarne ... zal opgehelderd zien, waarom de heer Huskus Koopman en de kommandant van Z. M. korvet Courier zich de belangen der schipbreukelingen zoo uiterst flaauw hebben aangetrokken en in het geheel eene houding hebben aangenomen, niet geschikt tot het verwekken van ontzag en eerbied voor onze vlag bij de Balinezen». Vreemd zeggen wij, omdat de zeer bekwame luitenant ter zee Tindal, aan wien de Minister Blom's eersten brief al had doen toekomen, niet onduidelijk te kennen had gegeven, dat men niet al te veel hechten moest aan wat Blom zeide. Het ongeluk was minder te wijten geweest aan de slechte kaarten, dan aan Blom's «uiterste flaauwheid» in zijn werk.

De Gouverneur-Generaal zendt het verzoek om zich te verantwoorden 20 Juli 1842 aan Huskus Koopman; door verschillende omstandigheden antwoordt deze eerst op 21 October d. a. v.

Het is zoo'n echte ambtelijke perkara; men hoòrt ondanks den grooten afstand van tijd en plaats wat daar te Koeta over het geval is afgepraat. Bij Koopman's antwoord zijn schriftelijke verklaringen van D. C. M. Bouwmeester, kapitein van de Mercurius, en van de employés van het Agentschap Joh. Jac. Santbergen en Fr. Ferd. van West dat zij de geheele geschiedenis in persoon hebben meegemaakt en herhaaldelijk in persoon tegenwoordig zijn geweest bij de dwingende onderhandelingen van den commis-

saris met de vorsten over de belangen van eigenaar en opvarenden van de Overijssel; dat zij overtuigd zijn, dat die belangen uitstekend zijn behartigd, de eer van het Nederlandsch Gouvernement zooveel mogelijk is gehandhaafd en het een volmaakte onwaarheid is dat Koopman zich daarbij op een lagere plaats dan de vorsten had neergezet. Koopman is hoogst onaangenaam getroffen, dat hij nog op zulk een boekje ter verantwoording is geroepen, waar hij zonder steun van wapenen zulke schitterende resultaten heeft bereikt. De Baliërs hebben «zonder eenig voorbehoud onze opperheerschappij over hen en over Lombok erkend», alle verwachtingen zijn overtroffen; hij heeft (zijn brieven aan den Gouverneur-Generaal van 28 Juli en 29 December 1841 en 9 September 1842) aan Kasiman op eigen verantwoordelijkheid ƒ 3000 's jaars voor afstand van het kliprecht aangeboden. In eene zeer uitvoerige bijlage neemt hij dan het boekje van Blom onderhanden. Hij verklaart in oratorische vragen dat dit is geschreven om het verzeilen van de Overijssel te rechtvaardigen en «een gevolg der thans in Europa heerschende schrijfziekte, die zelfs de hoogst geplaatste ambtenaren in den Staat niet ontziet en zich jegens dezelve straffeloos de misdadigste aantijgingen durft veroorloven». Blom schrijft het aan Bouwmeester, maar vooral aan Lange toe, dat er nog iets is gered, terwijl hij die eer moest toekennen aan Santbergen, die bij Koopman's afwezigheid als diens vervanger aan de radja's was voorgesteld. «Hoewel Lange zich ongetwijfeld manmoedig heeft gedragen, wordt diens moreele invloed door Blom grootelijks overdreven», ten nadeele der Gouvernementeele personen. Er was een oproertje ontstaan toen de roovers eenige goederen moesten teruggeven; Lange had dit gestild, ja — maar door aan een paar machtige hoofden f 200 en 4 bollen opium ter waarde van f 40 elk te geven; «dergelijke offers hebben bij hem onophoudelijk plaats». Hoe dorst Blom te schrijven, dat de zending van den commissaris niet veel vorderingen maakte blijkens de houding van Kasiman, terwijl toch daags na Blom's vertrek, op 26 Juli, de vorsten onze oppermacht hadden erkend en ons als gevolg daarvan het recht werd toegekend aan het strand een vlaggestok met de driekleur op te richten, terwijl tegelijk aan Lange het recht werd ontzegd een vlag te voeren? Dat wij niet méér macht bezitten dan de radja's zelve in het tegengaan van strandroof had Blom, die zoo lang op Indië had gevaren, moeten weten

en begrijpen. Dat de vorst volgens Blom zoo onfatsoenlijk met ontbloot bovenlijf den commissaris ontving is eenvoudig Balisch ceremonieel; Blom had zich allerlei fraais op den mouw laten spelden. Bij de stranding had Blom zijn tegenwoordigheid van geest verloren; om zich te dekken werd hij later beleedigend, onbescheiden, leugenachtig. Hij schrijft zelfs het verzeilen toe aan een noodlot, dat op de familie Lucassen rust; hij heeft niet uitgekeken, zelfs niet op Lucassen's en Fraay's waarschuwingen gelet; het gat tusschen Benoea en Serangan van ¼ mijl breed zag hij aan voor de Zuidelijke monding van Straat Bali, die 7½ mijl breed is, de Boekit op Bali van 400 voet hoog voor de Goenoeng Ikan van 1500 voet. Bij de redding gedroeg hij zich slap en flauw, zoodat er geen gezag onder het volk heerschte en ieder alleen zijn eigen boeltje redde, enz.

Willinck maakt zijne verdediging korter; deze dateert eerst van 9 Maart 1843 en de Schout-bij-Nacht Machielsen doet er nog een hartig woordje bij, verzoekende maatregelen om te voorkomen «dat de Kommandanten van Z. M. schepen en vaartuigen van oorlog niet aan de loszinnige beoordeeling en gisping van onbevoegden blootstaan». Willinck schrijft, dat hij zijne verwondering had uitgesproken, toen hij op Bali kwam, over de manier, waarop het schip was gestrand; hij had aan kolonel Lucassen gevraagd of het schip hoog was geassureerd....[1]

Op 31 December 1843 pas zond de Gouverneur-Generaal deze verantwoordingen aan den Minister; ook een nog over deze zaak verschenen pamflet en mondelinge inlichtingen hadden hem overtuigd, dat de heeren volkomen gelijk hadden. En hij voegde er het voorstel bij: Geef Huskus Koopman een Leeuwtje, «hoewel zijne handelingen wel eens de vereischte klem hebben gemist». Op 26 Juli 1844 werd hem deze orde verleend; hij kan er niet of slechts kort van hebben genoten, daar hij spoedig daarna overleed.

1842.

Onder den indruk van het gebeurde met de Overijssel had Huskus Koopman in Augustus 1841 nog van radja Kasiman weten gedaan te krijgen, dat het sabandarschap in Badoeng aan Lange werd ontnomen en aan het Agentschap van de

[1] Op de lading was te Rotterdam ƒ 150.000 en op behouden varen ƒ 20.000 geassureerd.

Nederlandsche Handel Maatschappij toegekend, met ingang van 1 Januari 1842, tegen een pachtschat van *f* 4000 's jaars [1]. De Gouverneur-Generaal vroeg aan Huskus Koopman welke voordeelen en voorrechten daaraan toch wel waren verbonden. In gewone omstandigheden en in handen van weinig kiesche handelaars waren de voordeelen, aan dit echt Balische instituut verbonden, inderdaad niet gering te schatten; het werd steeds aan gunstelingen van den vorst verleend en als zoodanig was de door den commissaris behaalde politieke overwinning van eenige beteekenis.

Het sabandarschap was een deel der exploitatie-rechten van den vorst op de hem toegewezen hoorigen; in naam alleen een pacht der in- en uitvoerrechten, geheven van de hoorigen van dien vorst, zoodat op één havenplaats soms meerdere sabandars waren. Uit de stukken blijkt niet of het sabandarschap in casu de onderdanen van de drie Badoengsche dynastieën omvatte. De in- en uitvoerrechten waren licht en dáárop viel de gewoonlijk hooge pachtsom niet te verhalen. Bovendien hadden de aanzienlijken het recht van vóórkoop van al wat hun beviel en betaalden zij ook geen invoerrecht. Het voordeel zat voor den sabandar in allerlei misbruiken met de maten en dergelijke, — en in zijn gewikstheid om zich niet door de Inlandsche koopers en verkoopers te laten beetnemen bij het afleveren, het aan en van boord brengen der goederen, het crediet verleenen, manen en goederen tegen goederen ruilen. Hoofdzakelijk echter school de grove winst in het Balische muntstelsel. Daar waren (en zijn feitelijk nog) alleen de bekende Chineesche duiten met een vierkant gat in het midden (kèpèng's, pities, pitjes) en groote zilveren munten (dollars, rijksdaalders) in omloop.

Lange en King en de Chineesche en Boegineesche handelaars, die veel van zulke duiten bezaten en ze vermoedelijk ook wel uit China wisten te betrekken, maakten vooral tijdens den Chineeschen opium-oorlog groote O. W.; zij kochten de duiten in soms voor 1400 stuks voor een dollar, terwijl op Bali en Lombok die verhouding tot 700 bedroeg. De Nederlandsche Handel Maatschappij moest de pachtschat in kèpèng's betalen en wel naar de op Bali en Lombok geldende basis, omdat zij (volgens het 17de Jaarverslag althans tot 1 Juli 1842) die

[1] In de stukken wordt opgegeven *f* 5000; uit de slot-afrekeningen en het 17e Jaarverslag der Nederlandsche Handel Maatschappij blijkt dit cijfer onjuist.

munten wegens dien oorlog nog altijd niet in China had kunnen koopen. Daarbij in aanmerking nemend, dat zij bovenbedoelde kronkelmanieren in haar handel niet kon toepassen, is het wel te begrijpen, dat dit sabandarschap háár geen voordeelen opleverde. Helms beweert jaren later, dat de vorsten hun hoorigen heimelijk verboden met de Nederlandsche Handel Maatschappij te handelen, om zoo het Agenschap weg te krijgen. Of dit ook voor 1842 en volgende jaren gold is niet te zeggen, maar zeker is, dat de omzetten van het Agentschap onbeduidend bleven. In het boekjaar 1 Juli 1841—1842 was het bedrag der verkoopen slechts ƒ 33.000, waaronder nog geen ƒ 10.000 aan lijnwaden, terwijl onder het eerste bedrag dat der in betaling aangenomen en op de plaats zelve weder verkochte producten tweemaal voorkomt.

Het bouwen van den steenen muur om het établissement en de langzame versterking der woningen kostten veel geld omdat alle materialen en ambachtslieden van Java moesten komen en er ook veel gestolen werd. In Maart 1842 veroorzaakten kwaadwilligen te Koeta een opstootje wegens dat bouwen; de juiste aanleiding daartoe is niet bekend, maar het is wel waarschijnlijk, dat de vereenigde krachten van de roofzucht van den beruchten Goesti Ngoerah K'toet en de zijnen en de naijver der Chineesche en Boegineesche handelaars weer eens samen werkten. Het liep voor het personeel goed af, maar dit geval bewees alweer hoe weinig de macht der vorsten voor de algemeene veiligheid beteekende.

Thans zijn wij genaderd tot de onaangename, vier jaren durende correspondentie over de opheffing van het Agentschap te Koeta en de terugbetaling der geleden schade. Op 22 April 1842 (we moeten nu op de data gaan letten) schrijft de Nederlandsche Handel Maatschappij (President H. C. van der Houven) voor het eerst daarover aan den Minister van Koloniën. De missive wijst op het staatkundige doel der vestiging, op de verleende medewerking, ook door het verschaffen van Indische politieke berichten (die inderdaad dikwijls de Buitenzorgsche berichten vóór waren) en op het feit, dat de Directie van het begin af had te kennen gegeven van de vestiging geldelijke schade te wachten. De directie vraagt nu het welmeenen der Regeering 1° omtrent de wijze van vergoeding der schade;

2° omtrent de maatregelen die voor het vervolg ten opzichte van het Agentschap dienen te worden genomen. Het politieke «en derhalve het eenige doel» acht de Directie door hare vestiging bereikt «waarvan o. a. ten blijke schijnt te kunnen verstrekken het tractaat ...... hetwelk, hoe men ook overigens omtrent hetzelve moge oordeelen, toch altijd als een gevolg dezer vestiging op Bali Badong en de onzerzijds met den vorst van dat Rijk aangeknoopte vriendschapsbetrekkingen moet worden beschouwd».

Men vindt in dezen brief vooreerst den onzekeren toon, waarin de onzakelijke opzet der geheele onderneming zich wreekt, en ten tweede de kern van de animositeit tusschen de Nederlandsche Handel Maatschappij en het Indische bestuur, tusschen den particulier en den regeeringscommissaris, die zich beiden de eer toekenden van het politieke succès.

De Regeering wist sedert den brief van de Nederlandsche Handel Maatschappij van 4 Maart 1840 in elk geval, dat de Nederlandsche Handel Maatschappij vergoeding verwachtte; toen zij daarop zweeg, was de zedelijke aanspaak van de Nederlandsche Handel Maatschappij op die vergoeding onaanvechtbaar geworden, al zou die in rechten niet invorderbaar zijn geweest. Royaal en breed was de houding der Nederlandsche Handel Maatschappij niet, maar de zaken gingen ook niet zóó, dat zij destijds zich een breed gebaar kon veroorloven.

En wat de eer betreft van het succes der onderhandelingen, zoo is het ontwijfelbaar dat de aanwezigheid der Europeanen te Koeta den weg voor Koopman's onderhandelingen wel heeft geëffend. De half-barbaarsche vorsten met hun grenzenlooze aanmatiging en overschatting van eigen beteekenis hadden althans kennis gemaakt met beschaafder opvattingen, met grooter en reëeler macht, met ruimer horizon. Zij waren een weinig getemd; zij hadden geleerd dat het onbehoorlijk was blanke vreemdelingen te doen strekken tot een voorwerp van spot en hoon van poerirapaille. Dit blijkt duidelijk uit het verschil in de manier waarop Van den Broek in 1818 en Huskus Koopman in 1840 was ontvangen. Koopman kon nu tenminste behoorlijk met de radja's praten; er was een soort van vriendschappelijke omgangsverhouding tusschen Goesti's en Europeanen ontstaan.

Minister Baud schreef op 4 Mei 1842 aan Koning Willem II over den brief van de Nederlandsche Handel Maatschappij. Uit een politiek oogpunt was de vestiging op Bali nu overbodig

geworden; daarom stelt hij voor de Nederlandsche Handel Maatschappij te berichten, dat deze volkomen vrij is haar établissement op Bali zoodra zij goedvindt in te trekken. De kwestie der restitutie is «vatbaar voor onderscheiden beschouwingen»; het verzoek «schijnt ...... aanspraak te kunnen maken op eene gunstige beoordeeling, hoezeer het waar is, dat deswege geene verbintenis van Gouvernementswege is aangegaan en de Maatschappij, zoo zij op Bali winsten had behaald, gewis niet zou hebben aangeboden om die aan het Gouvernement uit te keren. Ik houd het er evenwel voor, dat de Maatschappij ter goeder trouw geloofd heeft, dat haar casu quo geen schadeloosstelling zou worden geweigerd ...... Het is echter mogelijk, dat er in Indië omstandigheden hebben plaats gehad, welke een andere beschouwing gebieden, terwijl in alle geval de hoegrootheid der gevorderde som alleen daar kan worden beoordeeld» [op ultimo Juni 1841 bedroeg deze ƒ 87.142,38]. Dies stelt hij voor om op het tweede punt aan de Nederlandsche Handel Maatschappij te berichten «dat hare aanspraak op schadeloosstelling ter bepaalde beslissing wordt overgewezen tot den Gouverneur-Generaal en dat aan denzelve zal worden gemeld, dat voorzoover de zaak hier kan worden beoordeeld, die aanspraak, hoezeer niet steunende op een stellige overeenkomst, echter vatbaar schijnt om uit een gunstig oogpunt te worden beschouwd.»

Op 15 Mei machtigt de Koning den Minister overeenkomstig dit advies te handelen en op 21 Mei 1842 gaan de brieven daarover naar Nederlandsche Handel Maatschappij en wnd. Gouverneur-Generaal.

In dit advies van Baud zit iets bevreemdends. Hij kon begrijpen dat in elk geval het slot van het lied moest zijn: betalen, tenminste als de Regeering wilde handelen als een fatsoenlijk man. Waarom dan de zaak op de lange baan te schuiven, de schadepost zoodoende te laten oploopen en de Nederlandsche Handel Maatschappij over te leveren aan de minder welwillende gezindheid der Indische regeering op dit punt? Hij kende toch wel het klappen van de Indische zweep; hij had de zaak op touw gezet geheel buiten de Indische regeering om. Waarom moest nu diezelfde regeering beslissen over de beëindiging er van? Dorst hij Merkus niet te negeeren, zooals hij vroeger De Eerens had gedaan? Was hij zelf in

humeurige stemming geraakt jegens de Nederlandsche Handel Maatschappij wegens de aan haar in dezen tijd telkens te verleenen schadeloosstellingen als gevolg van de garantie ter zake van de «Lijnwaadcontracten»? Of wilde hij zijn plan omtrent eene Lombok-expedie niet laten doorkruisen door een conflict met Merkus?

De Directie der Nederlandsche Handel Maatschappij licht bij schrijven van 25 Mei 1842 hare Factorij te Batavia in over den stand van zaken. Na ontvangst daarvan, omstreeks October 1842, acht het bestuur der Factorij het raadzaam om de schriftelijke behandeling van het punt te doen voorafgaan door een mondeling onderhoud met den Gouverneur-Generaal. Omtrent het resultaat van deze bespreking van den President der Factorij L. M. F. Plate met den Gouverneur-Generaal lichten ons alleen de Notulen van de bestuursvergaderingen der Factorij van 8 November 1842 in, die drie jaren later door de Nederlandsche Handel Maatschappij aan den Minister moesten worden voorgelegd om te bewijzen, dat niet aan haàr zijde de schuld lag van de vertraging der afdoening en het oploopen der schadeloosstelling.

De slotsom dan van dat onderhoud was het verzoek, dat de Factory alle maatregelen tot intrekking van het établissement zou uitstellen tot Huskus Koopman zou zijn teruggekeerd en met dezen zou kunnen worden overlegd, terwijl er tevens in werd toegestemd, dat de Factory aan het Bestuur eene vordering zou indienen voor de tot dusverre geleden onkosten. De vergadering besloot dus het établissement aan te houden tot het Gouvernement eene beslissing zou nemen, den agent Santbergen, die naar Batavia was opgeroepen, weer naar zijn post terug te zenden en de rekening te doen opmaken.

Het jaar 1842 was stil verloopen te Koeta. Alleen omstreeks Mei weer eene stranding van een groot schip op de Badoengsche kust, een Engelsch ditmaal. De gewone roofpartij had hierbij niet plaats; de gezagvoerder had de toepassing van het «tawan karang» afgekocht, waaruit bleek dat toen althans de radja wel in staat was daar iets tegen te doen.

1843.

De Factory wacht dus en houdt het établissement aan op verzoek van Zijne Excellentie. Na 4 maanden, op 10 Maart

1843, vindt zij het blijkbaar welletjes en schrijft zij aan den Gouverneur-Generaal; deelt mede dat de schadepost op ultimo Juni 1842 al ƒ 117.642,98 bedroeg en doet het tweeledige voorstel om *a.* het heele établissement aan het Gouvernement over te doen tegen schadeloosstelling der tot dan geleden onkosten, of *b.* de exploitatie door de Nederlandsche Handel Maatschappij te doen voortzetten voor rekening van den Lande, eveneens tegen schadeloosstelling als boven.

Dit voorstel gaat met een marginaal renvooi van 14 Maart om advies naar de Generale Directie van Financiën en van deze naar Huskus Koopman.

De Directeur-Generaal van Financiën is 10 Augustus, dus na 5 maanden, zoo ver, dat hij aan de Factory eene specificatie vraagt van bovengenoemd bedrag der onkosten tot ultimo Juni 1842; deze wordt 23 Augustus d. a. v. verstrekt.

Op 31 October 1843 komen de Consideratien en advies van den Gouvernements-Kommissaris van de eilanden Bali en Lombok aan de Generale Directie van Financiën los. Men begrijpt, dat de zaak bij dezen in goede handen was. Dadelijk uit hij zijne verontwaardiging: «Het is dus een daadzaak, dat het denkbeeld van de regeering in Nederland is uitgegaan en dat de Nederlandsche Handel Maatschappij werkelijk heeft getracht mede te werken ter bereiking van de staatkundige bedoelingen dier regeering, maar het is tevens blijkbaar, dat genoemd ligchaam met die oprigting ook hare bijzondere belangen heeft beoogd. Immers, indien die vestiging uitsluitend de bevordering van 's Lands politieke belangen ten oogmerk had gehad, dan zoude de Directie ongetwijfeld de voorzigtigheid hebben gebruikt om zich door bepaalde voorwaarden tegen schade te waarborgen». Nu ja, zoo redeneert hij verder, de Nederlandsche Handel Maatschappij wachtte wel schade van deze vestiging, maar toch alleen maar voor de eerste jaren. En aangenomen dat de Nederlandsche Handel Maatschappij nu eens echt het Land van dienst had willen zijn, dan was dit toch ook weer uit eigenbelangzoekerij, want als de Engelschen werkelijk gekomen waren op Bali en Lombok dan zou zij op haar geheele operatieterrein nog veel meer schade hebben geleden. Zij had er dus die schade voor over moeten hebben. En dan, de Nederlandsche Handel Maatschappij zou beter zaken hebben gemaakt als zij ook opium en Chineesche duiten had kunnen verkoopen — zie

maar naar Lange. Ik wil verder nu geen aanmerking maken op de posten van hare schade-rekening, maar ik moet toch even zeggen, dat de zaak veel te royaal was opgezet, let bijv. eens op die post van *f* 43.500 voor huur à *f* 1500 per maand voor de Mercurius, die toch eigendom is der Maatschappij! [Men ziet uit deze opmerking dat Koopman geen koopman was]. En als de Maatschappij geld verdiend had, zou zij dit niet aan het Gouvernement hebben gegeven!

De kommissaris wil verder maar heelemaal geen vestiging meer op Bali en Lombok; een agent die niets kost is nu voldoende; daarvoor kan Lange op Bali dienen — aan wien bij Besluit van 3 Juni 1843 onder nadere goedkeuring des Konings is toegestaan als vast ingezetene in Nederlandsch-Indië te verblijven —, en op Lombok King [Die hoogverrader, eedbreukige en vlagonteerder begint in de gunst te komen bij Koopman].

Ten slotte stelt hij voor den assistent-resident van Banjoewangi elk jaar al de vorsten van Bali en Lombok te doen bezoeken, dat zal maar *f* 1500 per jaar kosten. (Deze raad is opgevolgd; onheusche ontvangst van dezen ambtenaar was binnen 3 jaar de hoofdoorzaak van de expeditie naar Bali).

Op 20 November 1843, dus na 8½ maand, vraagt de Factorij aan den Gouverneur-Generaal nog eens eenig antwoord op haar voorstel van 10 Maart. Daarop volgt slechts een verzoek van den Directeur van Financiën van 24 November om te willen opgeven hoeveel vermoedelijk het eindcijfer zal bedragen der kosten van het établissement op het einde van 1843 en tevens hoeveel de Factorij in billijkheid vermeent als schadevergoeding te mogen vragen «waarna het dan aan haar zal blijven overgelaten om het établissement aan te houden of op te breken, vermits het Gouvernement, geen kantoor op Balie verlangende te hebben, noch in het een, noch in het ander van bovengemeld alternatief voorstel van U. E. G. zal kunnen worden getreden». Dit schrijven bewijst, dat de zaak der opheffing verkeerde in een stadium van onderhandeling tusschen Gouverneur-Generaal en Factory; een bewijs, dat de Indische Regeering steeds heeft genegeerd; eene onderhandeling, wier bestaan zij ontkende. Eerst in de slotcorrespondentie produceerde de Directie der Nederlandsche Handel Maatschappij dit bewijs.

Op 9 December antwoordt de Factory: voor 1 Juli 1842—

30 Juni 1843 komt er nog ƒ 30.953,79 bij; tot 31 December 1843 vermoedelijk nog ƒ 15.000, wordt ƒ 163.596,77 zilver zonder eenige berekening van rente. Wij vragen dus dit bedrag, zouden gaarne spoedig het Bali-kantoor liquideeren en vragen dus eene spoedige decisie.

De Generale Directie van Financiën, bestaande uit genoemden Directeur-Generaal van Financiën J. Kruseman, den Directeur der Middelen en Domeinen M. H. Halewijn en den Directeur der Producten en Civiele Magazijnen Ruloffs, begint nu toch te gevoelen dat er haast bij de zaak is. Nu de Nederlandsche Handel Maatschappij eene starre houding aanneemt begrijpt zij hoe steeds meer uitstel steeds meer kosten aan het Land veroorzaakt. Op 21 December, na 9½ maand, komt dan haar advies: De Opperregeering heeft nu eenmaal de zaak opgedragen aan de Nederlandsche Handel Maatschappij onder moreele erkenning der verplichting tot schadevergoeding; Koopman's advies kunnen wij dus niet aanvaarden. Noodig dus de Factory maar uit zoo spoedig mogelijk het Bali-établissement op te breken en betaal de vordering tot den dag der opheffing toe, met aftrek van wat de gebouwen nog zullen opbrengen.

Zoo eindigde ook dit jaar zonder oplossing van het geschil, dat juist door niet-afdoening der zaak steeds ernstiger vorm aannam.

Het eentonige leven der Europeanen te Koeta was slechts afgebroken door de deelneming aan een lijkverbrandingsfeest en eenige andere feesten bij Kasiman en door de stranding van het Engelsche vaartuig Monkey.

1844.

Gouverneur-Generaal Merkus neemt nu nog geen beslissing, maar laat op 2 Januari 1844 aan den Directeur-Generaal van Financiën vragen: De Factorij geeft wel hare onkosten op, maar niet wat zij met haren handel heeft verdiend; vindt u niet, dat deze verdienste van de schadeloosstelling moet worden afgetrokken? Ja, luidt het antwoord op 22 Januari, maar bij informatie is ons gebleken, dat op het in- en verkoopen niets is verdiend, maar integendeel nog f 282,76 zilver verloren!

Eindelijk krijgt dan de Factorij op 12 Februari 1844 een rechtstreeksch uitsluitsel op de bespreking van haar President met den Gouverneur Generaal in October 1842 en haar

daarop gevolgd verzoek van 10 Maart 1843. De Algemeene Secretaris C. Visscher doet haar namens Z. E. weten dat het Gouvernement de vestiging op Bali niet wenscht over te nemen of te continueeren en dat het genegen is de schadeloosstelling te verleenen tot op ultimo 1842, zijnde nagenoeg 6 maanden later dan het tijdstip, waarop aan de Maatschappij in Nederland is te kennen gegeven, dat het haar volkomen vrij staat om haar établissement in te trekken, zoodra zij zulks goedvindt. Hieraan wordt vastgeknoopt het verzoek de rekening der onkosten in te zenden tot ultimo October 1842, met aftrek der waarde van de gebouwen op dat tijdstip.

Een vreemd antwoord! Daarin is niet anders te zien, dan een geest van onwil en vijandigheid tegen de Factorij, de geest van Huskus Koopman en van dr. Van Hoëvell. Gouverneur-Generaal Merkus vergeet, dat hijzelf verzocht had de opheffing uit te stellen tot na de terugkomst van Koopman en dat hij daarna door zijn niet-antwoorden op het verzoek der Factorij van 10 Maart 1843 — al of niet veroorzaakt door het talmen met het advies door de Generale Directie van Financiën — oorzaak was geweest dat de onkostenrekening nog eens 11 maanden opliep. Zeker, de Factorij had misschien wel zonder voor haar nadeelige gevolgen tot die opheffing kunnen overgaan, maar de Gouverneur-Generaal had stellig in de bestaande omstandigheden spoedig moeten antwoorden en had zich niet van den domme mogen houden aangaande zijn eigen verzoek in October 1842.

Er liepen in die dagen geruchten — gelukkig onwaar gebleken — dat een aanval op het établissement te Koeta had plaats gehad en daarbij personen waren vermoord. Of hierover en over het teleurstellende bericht nog gesprekken zijn gewisseld tusschen Gouverneur-Generaal en Factory is onbekend, maar zeer onwaarschijnlijk, want direct na ontvangst van dat bericht stelde de Factory een antwoord op, dat 14 Februari werd verzonden. De heeren Plate en Granpré Molière berichten den Algemeenen Secretaris, dat zij nu onmiddellijk maatregelen zullen nemen «tot intrekking eener inrigting, die geheel en uitsluitend daargesteld op verlangen van het Gouvernement, door ons als van geen direct noch indirect belang voor de Handel Maatschappij wordt beschouwd; en omtrent welke de dezer dagen in omloop gekomene geruchten alle vrees doen

ontstaan, dat dezelve meer dan geldelijke verliezen, — het verlies van menschenlevens —, zal hebben teweeggebracht». Dan verzetten zij zich tegen de toekenning eener schadeloosstelling tot slechts October 1842, omdat zij het sustenu, dat zij de intrekking op dien datum had kùnnen voleindigen, niet kunnen erkennen. Het établissement was als politiek instituut opgericht op verlangen van het Gouvernement en dus moest dit ook toestemming tot de opheffing geven; deze nu was eerst heden verleend en de oorzaak van het uitstel lag bij den Gouverneur-Generaal.

Dit schrijven gaat weer om advies naar de Generale Directie van Financiën en deze geeft 24 Februari 1844 in onomwonden termen de Factory gelijk.

Drie weken later, 18 Maart, laat de Gouverneur-Generaal aan de Factory antwoorden, dat hij de beslissing omtrent het geschilpunt zal onderwerpen aan het Ministerie in Nederland en dat hij daarom de schade-berekeningen vraagt tot respectievelijk ultimo October 1842, ultimo December 1842 en tot het tijdstip der totale intrekking.

Hij heeft over het geval echter niet naar Nederland geschreven en overleed 4½ maand later. Pas doordat de Nederlandsche Handel Maatschappij te Amsterdam zelve de zaak aanhangig bracht bij den Minister is zij tot oplossing gekomen.

Aan het slot van dit schrijven van 18 Maart laat de Gouverneur-Generaal nog vragen hoe het toch komt dat de loge op Bali slechts verlies heeft opgeleverd.

Reeds op 27 Maart kwam het antwoord van de Factory met 27 stuks bijlagen omtrent den stand der rekening. Het antwoord is kort en korzelig. U weet uit ons schrijven van 9 December aan den Directeur-Generaal van Financiën al hoeveel onze vordering tot het eind van ons boekjaar (ultimo Juni 1843) was; de rest kunnen wij pas opgeven na finale liquidatie. En wat de gebouwen waard zijn, vraag dat maar aan uwen Kommissaris, die op Bali altijd door onze geëmployeerden gehuisvest is geweest. En waarom wij er niet konden verdienen? Omdat de eenige winstgevende handel op Bali, die in opium, buskruit en vuurwapens, voor ons weerzinwekkend is en wij volgens de Indische wetten die zaken niet van Java mochten halen; verder omdat wij de pitjes alleen heel duur hebben kunnen krijgen en de handel in rijst, olie, katoen,

tabak, huiden enz. alleen den smallen handelaar voordeel kan geven.

Op 30 Maart weer een briefje van den Algemeenen Secretaris: Wie moet het Sabandarschap van u overnemen? Antwoord op 1 April: Mads J. Lange, deelgenoot van John Burd & C°. natuurlijk; vraag maar aan Uw Kommissaris of die geschikt is. Jawel, antwoordt Koopman, en zoo wordt bij besluit van 1 Mei 1844 — voorafgegaan door een lange considerans, waaruit eenige verlegenheid met het geval spreekt — M. J. Lange benoemd tot Agent van het Nederlandsch-Indische Gouvernement om de Nederlandsche vlag op de Sabanderij te voeren en te doen eerbiedigen en als lid der commissie van arbitrage in zaken van standvonderij volgens de tractaten (bepaling van het aandeel der vorsten in de waarde der gestrande schepen en ladingen ter afkoop van het tawan-karang-recht). En op 14 en 15 Mei nog eens korte briefjes over de overneming der gebouwen door Lange enz. [voor *f* 3095,83 !], de gebouwen, waarover Van Hoëvell drie jaar later als gast van Lange smalend spreekt als van «de bouwvallen der Nederlandsche Handel Maatschappij».

Zoo is dan de intrekking van het Bali-établissement der Nederlandsche Handel Maatschappij op 4 Juni 1844 een feit geworden.

Op 28 Mei bericht de Algemeene Secretaris Visscher aan de Factorij dat deze kan beschikken over het onkostenbedrag tot ultimo October 1842 en dat het Opperbestuur over de rest harer reclame zal beslissen.

Op 19 October 1844 — Gouverneur Generaal Merkus was inmiddels op 2 Augustus overleden en het raadslid Reynst als waarnemend Gouverneur-Generaal opgetreden om eerst op 30 September 1845 door J. J. Rochussen te worden vervangen — kan de Factorij de eindafrekening inzenden tot een netto bedrag van *f* 172.194,39 zilver. De *f* 126.626,03 tot ultimo October 1842 neemt zij voorloopig aan in mindering van het totale bedrag harer reclame.

De Directie der Nederlandsche Handel Maatschappij, op de hoogte gesteld van den stand der zaken door hare Factorij te Batavia, wendt zich op 9 Augustus 1844 tot den Minister van Koloniën en vertelt welk gevolg diens verwijzing van de zaak naar den Gouverneur Generaal heeft gehad. Zij had de berichten

per overlandpost tot 4 Mei tevoren ontvangen en verzuimt niet er op te wijzen, dat het établissement was blijven voortbestaan op uitdrukkelijk verlangen van het Bestuur in Indië en dat het latere wachten op eene beschikking zijn oorzaak vond buiten de Factorij. Reeds vijf dagen later, 14 Augustus, schrijft Minister Baud aan den Gouverneur-Generaal — natuurlijk nog onkundig van diens overlijden — dat het hem voorkomt «dat ingeval zij het handelsétablissement werkelijk op bepaalde begeerte van het Indisch Bestuur heeft laten voortduren . . . , het tijdstip waarop het regt van schadeloosstelling ophoudt vanzelf is aangewezen, en het bepalen van eenen willekeurigen en met de daadzaken niet overeen te brengen termijn, zooals die (van ultimo October 1842) althans oppervlakkig en zonder nadere toelichting voorkomt te zijn, niet schijnt te kunnen worden volgehouden. Ik maak derhalve geene zwarigheid om aan het verzoek der Handel-Maatschappij te voldoen en het is daartoe dat ik de eer heb het tegenwoordige schrijven te doen strekken».

De inhoud van dit schrijven werd bekend gesteld aan de Directie der Nederlandsche Handel Maatschappij. Toen aan deze bleek, dat zij gelijk kreeg, ten koste wellicht van een open conflict tusschen Minister en Gouverneur-Generaal, meende zij (de heer F. van der Oudermeulen was juist opgetreden als president en dus vermoedelijk geneigd om pijnlijk voorzichtig te zijn) dat een meer precies dictuur omtrent de aanhouding van het établissement «op verzoek der Regeering» wenschelijk was. Immers, dat verzoek was slechts mondeling uitgesproken door den Gouverneur-Generaal in een gesprek met den heer Plate; de Directie moest vrij zeker op haar geheugen afgaan en had op dat moment vermoedelijk geen schriftelijk bewijs voor wat zij toch zeker meende te weten; de Gouverneur-Generaal Merkus hield zich van den domme, terwijl Buitenzorg de Nederlandsche Handel Maatschappij slecht gezind was. Nog op 17 Aug. 1844 amplieerde zij dus haar schrijven van den 9^{den} tevoren door — na een bedankje — aan den Minister te schrijven «dat voor zooverre ons uit de berigten onzer factorij te dezer zake gebleken is, de instandhouding van genoemd établissement . . . . niet bepaaldelijk het gevolg is geweest van het uitdrukkelijk te kennen gegevene verlangen van de Indische Regeering, maar wel in verband tot de positie der factorij in deze aangelegenheid tot genoemd Bestuur van de houding door dat Bestuur ten deze aangenomen,

daar hetzelve . . . eerst het aanhouden der maatregelen tot intrekking van de factorij verzocht en daarna het stilzwijgen bewaard heeft omtrent de nadere voorstellen onzer factorij tot op den 12[den] Febr. l.l., zoodat zij zich derhalve genoodzaakt heeft gezien met de intrekking van het gedachte établissement te wachten, totdat Haar de beslissing deswege van het Indisch Bestuur was bekend geworden».

Den 22sten zond Minister Baud dezen brief den vorigen aan den Gouverneur-Generaal achterna. Inderdaad, de laatste omschrijving — hoewel fraai noch zeer duidelijk — is juist voor de beoordeeling der «schuldvraag». De houding der Indische regeering in dezen was de schuld — en verder de onwil van beide zijden om eens verstandig met elkaar te praten.

De nauwgezetheid van den heer Van der Oudermeulen is te Buitenzorg en door Van Hoëvell natuurlijk uitgelegd en geexploiteerd als bewijs van de ongegrondheid der reclame van de Nederlandsche Handel Maatschappij.

Toen de eindrekeningen van de Factorij waren binnengekomen op 19 October 1844 kon de waarnemend Gouverneur-Generaal dan op 1 November eindelijk de zaak bij den Minister voorbrengen. Nu moet men er op letten, dat deze brief en de ministerieele opdracht van 14 Augustus om de Factorij uit te betalen tot het tijdstip der opheffing — zijn arbitrale uitspraak eigenlijk — elkaar op zee hebben gekruist en dat Reynst blijkbaar niets wist van het mondelinge verzoek van wijlen den Gouverneur-Generaal Merkus om het établissement voorloopig aan te houden.

Wij vinden dus in den brief van Reynst de voorstelling terug: de Factorij was oorzaak der vertraging en mag dus maar tot ultimo October 1842 vergoeding hebben. Maar het werpt toch wel een scherp licht op het gebrek aan onpartijdigheid van Buitenzorg, dat van de redeneering en het advies van den Directeur-Generaal van Financiën Kruseman van 24 Febr. 1844, die de Factorij volslagen gelijk gaf, niet wordt gerept.

De missive van Reijnst stelt de zaak onjuist voor, alsof de Factory tot haar voorstel van 10 Maart 1843 toe geheel passief was gebleven en eerst toen voor het eerst van zich liet hooren. Dit voorstel wordt wel geinsereerd in den brief van Reijnst, maar daarin wordt over het gesprek van den President der

Factory met den Gouverneur-Generaal niet gerept. Van de 11 maanden, die verliepen tusschen het voorstel der Factory van 10 Maart 1843 tot het antwoord daarop van 12 Februari 1844, wordt op onvoldoende wijze rekenschap gegeven. De schuld dier vertraging wordt geworpen op het uitblijven der adviezen van den Raad van Financiën en van Huskus Koopman, niet geheel ten onrechte, maar men had zich bij die traagheid onder de bestaande omstandigheden te Buitenzorg niet mogen neerleggen en in geen geval de Factory de schade dier ambtelijke traagheid mogen opleggen. In haar verzet van 14 Februari 1844 tegen de weigering van den Gouverneur-Generaal om de schade tot langer dan October 1842 te vergoeden had de Factory geschreven dat zij «meer dan genoegzame aanleiding had gehad om alvorens in meer dan voorloopige onderhandelingen te treden met het Gouvernement den afloop af te wachten der zending van ..... Huskus Koopman». Hierin was wèl voor Gouverneur-Generaal Merkus, maar niet voor Reijnst en den Minister te lezen: U hebt ons zelf gevraagd de zaak nog niet op te heffen. Reijnst blijft dus bij de meening: betalen slechts tot ultimo October 1842, doch de Minister moet maar beslissen.

Bij dezen brief zijn 45 bijlagen, bevattende de stukken der afrekening tot de opheffing. Deze geven een niet onaardigen kijk op het leven der Nederlandsche Handel Maatschappij-heeren te Koeta en hun verhouding tot de radja's. Onder de geschenken aan de laatsten vinden wij, buiten den rhinoceros en het kanon, veel wijn, jenever en likeuren; verder chitzen, een muziekdoos, sabels, prenten, verguldsel, «diversen»; bijdragen tot feesten en lijkverbrandingen, hanesporen, een hond, schapen, veel stoffen, verf. Ook velerlei andere merkwaardige posten. Het moet Kasiman toch wel gespeten hebben, dat de Hollanders weggingen. Lange zal wel niet zoo royaal zijn geweest. De grootste posten vallen natuurlijk op de bedrijfsrekening van de Mercurius en op den bouw van huizen en den ringmuur.

1845.

Na ontvangst van den brief van Reijnst van 1 November 1844 begon Minister Baud te twijfelen en nu rijst er ook argwaan in zijn hart omtrent de restrictie in den brief van den President van 17 Augustus 1844, dat het uitstel der opheffing «niet het gevolg was geweest van een uitdrukkelijk verlangen

van de Indische Regeering», maar van de houding door die regeering aangenomen. Er was toch geen enkel bewijs voor zulk een verzoek! Bij schrijven aan de Nederlandsche Handel Maatschappij van 29 Maart 1845 vraagt hij haar te bewijzen, dat het uitstel der opheffing der Factory op Bali niet aan haar is te wijten, «immers in de Indische stukken terzake was niets te vinden, waaruit in redelijkheid zou zijn op te maken, dat die opheffing niet vóór 4 Juni 1844 had kunnen geschieden». Maar na zorgvuldige berekening leek de termijn tot ultimo October 1842 toch wel wat kort. Hij wil dus instede van het gereclameerde restant van ƒ 49.664,19 nog ƒ 5681,72 geven, als tegoed tot ultimo December 1842 en vraagt hieromtrent de beschouwingen der Directie.

Op 3 April antwoordt de Directie, nog wat slap en langdradig: de Gouverneur-Generaal had ons verzocht de loge aan te houden tot na Koopman's terugkeer. Onze verhouding tot het Indische Bestuur en de staatkundige strekking der vestiging gedoogden niet, dat de Factory tegen de wensch van den Gouverneur-Generaal inging; de vrijheid, ons 21 Mei 1842 gelaten om de loge op te heffen, was dus geen vrijheid meer. En toen wij zèlf uit den hoek kwamen met een voorstel liet men ons nòg 11 maanden op eene beslissing wachten. De restrictie in ons schrijven van 17 Augustus l.l., die u heeft doen wankelen in uwe overtuiging, was niet anders dan eene nauwkeuriger omschrijving.

Dit was alles juist geredeneerd, maar wat de Minister vroeg, het bewijs dat de Gouverneur-Generaal de aanhouding had gevraagd, ontbrak. Waarom hield de Directie dit nog drie weken onder zich? Was dit hooghartigheid? Verlangde zij op haar woord alléén te worden geloofd? Of ..... kon zij zoo gauw uit de papieren, die de Factory haar sedert eind 1842 had toegezonden, geen geschrift vinden dat als afdoend bewijs kon gelden?

De Minister liet nog gauw een Nota over de geheele Bali-vestiging opstellen door het Bureau voor Indische zaken op zijn Departement. Dit kon ook al niet anders concludeeren, dan dat het bewuste bewijs niet was geleverd en uit Indië moest worden ingewacht.

En zoo ging er dan 19 April een brief naar de Nederlandsche Handel Maatschappij: Ik ben nog niet overtuigd. U zult wel gelijk hebben, dat de Gouverneur-Generaal aanvankelijk aan-

houding van het établissement had verzocht, maar ik heb toch gemeend hierover nog eens naar Indië te moeten schrijven.

En naar den waarnemend Gouverneur-Generaal: Zóó staat de zaak nu; wil nu duidelijk en zonder omhaal te kennen geven: Is de Indische Regeering oorzaak der vertraging?

Zes dagen later, in een schrijven van 25 April 1845 van de Directie der Nederlandsche Handel Maatschappij aan den Minister komt eindelijk het verlossende woord, het bewijs, het Extract uit de Notulen der Vergadering van de Factorij te Batavia op 8 November 1842 (zie bl. 274). En een tweede bewijs: het afschrift van het schrijven van den Directeur-Generaal van Financiën aan de Factorij van 27 November 1843 (zie bl. 276), waaruit blijkt, dat de Factorij tot dien dag geen vrijheid had bezeten het établissement op te breken. Op den brief der Directie staan potloodkrabbels: Mij dunkt dit heft allen twijfel op. Zeer stellig.

Het zoeken der Directie in haar archief was wel beloond! De toon van haar schrijven aan den Minister, waarbij deze twee stukken worden aangeboden, is nu heel wat vaster; er ligt gekrenkte trots in. «Het heeft ons bevreemd en leed gedaan .... te bemerken .... dat Uwe Excellentie het thans nog noodig gelieft te achten .... de beslissing van nieuwe berigten uit Indië afhankelijk te stellen.» Het schrijven legt den nadruk op den ondank, ontvangen voor haar dienstbetoon aan het Gouvernement. Uwe Excellentie zegt ons te gelooven en vermeerdert onze schade, voortvloeiende uit renteverlies op onze uitschotten, doordat de zaak wederom vele maanden moet blijven sleepen.

Op 30 April schrijft de Minister nu kort en goed aan den waarnemenden Gouverneur-Generaal, onder toezending van den laatsten brief van de Directie en de twee bewijzen, dat het restant bedrag der vordering ad *f* 49.664,19 zonder verwijl dient te worden toegekend. De Nederlandsche Handel Maatschappij krijgt afschrift van deze beschikking en Minister Baud voegt er nog bij: «Had de Maatschappij de nu ontvangen ophelderingen, die ik ten aanzien van de deugdelijkheid harer reclame alleszins voldoende beschouw, mij dadelijk gegeven, dan zou de vertraging der onderwerpelijke zaak vermeden geworden en ik daardoor den schijn hebben ontgaan, alsof de welwillende medewerking der Maatschappij ter bevordering van 's Gouvernements

bedoelingen met de eilanden Bali en Lombok niet op derzelver regten prijs door mij werd gesteld.»

Alsof er nog niet genoeg verwarring was geweest in deze zaak kwam er nog een verwarrinkje achteraan. De Koning moest er nog aan te pas komen.

Op 30 April 1845 schrijft de Minister zijn finale beslissing aan den waarnemend Gouverneur-Generaal Reijnst (die de beslissing immers aan den Minister had overgelaten).

Op 2 Mei deelt de Directie aan de Factory die uitspraak mee.

Op 7 Augustus moet deze brief van 2 Mei ontvangen zijn, want de Factory vraagt de uitbetaling op grond van de mededeeling harer Directie.

Op 16 Augustus gaat er een brief van den waarnemenden Gouverneur-Generaal weg aan den Minister over deze zaak; deze brief reageert wèl op den brief van 19 April te voren, maar niet op dien van 30 April. De 2 dagen later verzonden brief van de Nederlandsche Handel Maatschappij was toen al minstens 9 dagen te Batavia; men kon dus meenen, dat 's Ministers schrijven van 30 April te Buitenzorg bekend was.

In den brief van 16 Augustus staat niets nieuws; Reijnst blijft zijn oude standpunt handhaven en klampt zich vooral vast aan den twijfel, die nog in 's Ministers brief van 19 April zich uitte. Op één punt is er vooruitgang: wij vinden nu het advies van Financiën van 21 December 1843, waarbij de Factory gelijk kreeg, in afschrift overgelegd: de Minister had verzocht in de brieven uit Buitenzorg geen extracten of inseraten meer op te nemen. Hij las blijkbaar liever de stukken zèlf.

Aan 't slot van dezen brief van 16 Augustus komt leukjes de mededeeling: wij hebben dit briefje van de Factory (van 7 Augustus te voren, waarin uitbetaling op grond van 's Ministers uitspraak werd gevraagd) ontvangen, maar wij geven het geld niet; wèl de ƒ 5601,72 tot 1 Januari 1843.

Minister Baud kon dus niet anders denken dan: Reijnst negeert mijn laatsten brief, dien hij al minstens 9 dagen in handen kan hebben gehad; in elk geval wist hij de strekking daarvan uit het verzoek der Factorij. Is mijn brief dus nog niet «behandeld» of ontvangen, dan weet hij toch, dat die elken dag in zijn kabinet kan binnen vallen. En nu klampt hij zich maar vast aan mijn twijfelbrief van 19 April, om mij maar te weerstreven en de Factorij verder te dwarsboomen.

Als deze voorstelling juist is — en een andere verklaring is niet wel mogelijk —, dan heeft Reynst zich bedacht toen hij den brief des Ministers van 30 April inderdaad op zijn schrijftafel had liggen, want op 5 September d. a. v. teekent hij de order tot uitbetaling aan de Factorij van de nog betwiste ƒ 44.062,47.

Op dezen ministerieelen brief werd echter nimmer geantwoord door Buitenzorg, zoodat de Minister pas einde Januari 1846 van de Nederlandsche Handel Maatschappij en, op zijn navraag, officieel pas door een schrijven van Gouverneur-Generaal Rochussen van 14 Augustus 1846 vernam dat de zaak afgedaan was.

1846.

Minister Baud — meenend dus dat de waarnemend Gouverneur-Generaal weigerachtig is effect te geven aan zijn schrijven en beslissing van 30 April 1845 — roept de tusschenkomst in van Koning Willem II bij schrijven van 5 Januari 1846, waarin de zaak en het daaruit geboren conflict tusschen waarnemend Gouverneur-Generaal en Minister waarlijk onpartijdig worden uiteengezet.

Op 10 Januari d. a. v. geeft Z. M. den minister gelijk; op 22 Januari deelt de minister zijn brief aan Z. M. en Diens beslissing mede aan den sinds 30 September 1845 opgetreden Gouverneur-Generaal Rochussen; op 14 Augustus 1846 deelt deze den Minister mee, dat op 5 September van het vorige jaar de verevening had plaats gehad ingevolge het schrijven van Zijne Excellentie van 30 April 1845.

De Koning was dus noodeloos in de zaak gemengd: alweer een betreurenswaardig gevolg van hoog-ambtelijke morgue, die bleef zwijgen waar spreken plicht was geweest.

III. De oorlogen op Lombok 1838 en 1839 en de Bali-contracten van Huskus Koopman 1842—1843.

a. De oorlog op Lombok van Januari tot Juni 1838.

De oorzaak van dezen oorlog was volgens het gewone cliché der oorlogen van de Balische vorstjes: meerdere machthebbers in één rijkje, waarvan de krachtigste figuur de andere ter zijde stelde; beschuldigingen van bloedschande, die het optreden tegen den zwakkere moesten rechtvaardigen; roof van désa's en sawahs; vernieling van elkaars waterleidingen; moorden; een poepoetan, waarin een vorstenhuis ondergaat. In zooverre kan deze strijd dus niet op onze bijzondere belangstelling aanspraak maken.

Maar in dezen oorlog was iets nieuws. Niet zoozeer het feit, dat Europeanen als leiders der krijgsverrichtingen optraden (dit was bij de Baliërs meer vertoond), maar wel dat King volgens de regelen der kunst «angarisatie» van schepen voor vervoer van troepen en proviand toepaste en met geschut bewapende batterijen opwierp, en dat Lange ter zee de haven van Ampenan blokkeerde en zijn vijand met geschut bestookte.

De voornaamste Inlandsche dramatis personae in het treurspel zijn:

A. Goesti G'dé Ngoerah Lanang Karangasem, ook genaamd G. G. Lanang Pagoejangan en G. Tjanang, zoon en in 1806 opvolger van G. G. Ng. Karangasem, vorst van Karangasem op Bali (die in het begin dier eeuw zijn macht over Lombok bevestigde en als leenheer der vier vorsten van Lombok gold). *A* is berucht om zijn dierlijke wreedheid en moet daarom, mede om zijn vijandschap met Boeleleng, in 1824 vluchten naar zijn leengoed Karangasem-Lombok, waar hij van *D* het landschap Rembega, ten Noorden van Mataram, tot levensonderhoud krijgt. Overlijdt in 1837 (zie *F*).

B. Goesti Bagoes Karang, neef volgens Van Eck, broeder volgens Koopman, en opvolger van *A* op Bali. Hij neemt deel aan den Lombok-oorlog in 1838 en wordt daar tot zelfmoord gedreven. In Karangasem-Bali wordt hij opgevolgd door zijn neef Goesti G'dé Tjotong, schoonzoon van den radja van Boeleleng; deze laat hem vermoorden en stelt een verwant van beiden, G. G. Karangasem, in ondergeschikte

positie over Karangasem-Bali. (De laatste verliest zijn rijk en zelfmoordt zich in 1849 bij de 3de Bali-expeditie, waarna Karangasem-Bali als stedehouderschap onder Lombok komt).

C. Tjokorda .....(?), zuster van *A*, tot 1824 alleen stedehoudster van Karangasem-Lombok. *A* wil alsdan het bestuur van haar overnemen, doch

D. Ratoe Ngoerah Pandji, halfbroeder van *A* en *C*, springt voor *C* in de bres en neemt het bestuur over Karangasem-Lombok op zich onder den titel Ratoe Ngoerah Madé Karangasem-Lombok, met ontkenning der suprematie van Karangasem-Bali (*A* en *B*). Hij is dus illegitiem vorst en laat aan *C* haar titel. Wordt beschuldigd in bloedschande te leven met *C* en overlijdt in 1835.

E. Ratoe Goesti Ngoerah Pandji, zoon en opvolger van *D*, wordt ook beschuldigd bloedschande te plegen met eene zuster. De radja van Mataram *G* begint tegen hem den oorlog; hij zendt bij zijn optreden een gezantschap naar den Gouverneur-Generaal, onder aanbieding van twee paarden als geschenk, om bij de door hem voorziene en gevreesde moeielijkheden diens steun te verwerven. Komt met 300 der zijnen om in de poepoetan van Juni 1838.

F. Ida Ratoe, zoon van *A*. en bij diens overlijden in 1837 erfgenaam van diens pretentie op de leenheerschappij over Lombok. Treedt door hulp van *G* in 1838 in zijn rechten op K.-A.-Lombok na den 1en oorlog, onder den naam Goesti Ngoerah Madé Karangasem. Wordt in 1839 vermoord op last van *H*. Zijn kinderen gebracht naar het hof van Kloengkoeng.

G. Anak Agoeng K'toet Karangasem, radja van Mataram (Lombok), te goeder naam bekend, sneuvelt in den oorlog van 1838, en wordt opgevolgd door zijn zoon

H. Goesti Ngoerah K'toet Karangasem. Deze brengt de vermeestering van K.-A.-Lombok ten einde met zijn broers, waarvan de jongste, n.l.

I. Goesti Ngoerah G'dé Karangasem zich in 1870, na het overlijden van *H*, van nevenregeerder weet op te werken tot alleenheerscher onder den naam Ratoe-Agoeng Agoeng G'dé Karangasem, en regeert tot 1894 (de balling te Batavia na de Lombok-expeditie).

Wij vinden dus in begin Januari 1838 op Lombok *E* als illegitiem hoofdvorst van Karangasem-Lombok met zijne tante *C* in hetzelfde rijk. Beide zijn niet gezien; *E* omdat hij een usurpator en *F* eigenlijk de wettige vorst is, terwijl *E* zich bovendien hebzuchtig toont; *C* is reeds lang gehaat om haar schraapzucht.

In het veel kleinere Mataram heerscht *G*, die wel geacht is bij zijn onderdanen. Dan zijn er nog de kleine radja's van Pagesangan en Pagoetan en eenige afstammelingen van vroegere Sasaksche hoofden, die nog een klein grondgebied met eenige macht bezitten. Die kleine vorstjes tellen niet meer mee; zij moeten zich bij de winnende partij voegen en hun spoor raakt verloren.

De brandstoffen voor den oorlog lagen opgehoopt. *A* had reeds sedert 1824 hulp gevraagd aan *G* om zijn erfdeel weer aan *C*, *D* en *E* te ontrukken, doch *G* wenschte nog geen oorlog.

Toen *A* in 1837 overleed besloot *G* om diens zoon *F* in zijn wettig erfdeel te herstellen en bond dus den strijd aan tegen *E* en *C*.

De naaste aanleiding tot den oorlog schijnt een geschil te zijn geweest over eene waterleiding tusschen het Karangasemsche Kating en het Mataramsche Penoeja. *E* eischte de waterleiding op; *G* weigerde; *E* eischte toen nog meer desa's op, waarop *G* den oorlog verklaarde (Rapport-Wetters van 11 September 1838).

Volgens Huskus Koopman (Rapport van 11 Mei 1842) was het ontsteken van de brandstof uitsluitend het werk van King. Huskus Koopman is evenwel heftig tegen King gestemd. De meer bezadigde Schuurman meent in zijn Lombok-rapport, zooals wij reeds vernamen, dat King evenmin als Lange oorlog begeerde en aanvankelijk slechts noodgedwongen meedeed als onderdaan van Mataram. Schuurman's opvatting lijkt mij de juiste.

Wetters, die onmiddellijk na den eersten oorlog op Lombok kwam, geeft evenmin aan King de schuld van den oorlog.

Georg Pecock (of Pocock) King, een in Bengalen geboren Engelschman, was tot 1834 deelgenoot geweest van de te Batavia gevestigde firma Morgan, King and Co. en had zich na het faillissement dier firma (volgens Koopman: na uit die firma te zijn verwijderd en om zijn schuldeischers te ontgaan) in dat jaar onder de hoede van *D* op Lombok gevestigd. In begin

1836 kreeg hij twist met de Chineesche sabandars van *D* en *C* (die sabandars stookten steeds het vuurtje tusschen de vorsten aan, om elkaar voordeelen af te vangen) en werd door *D* van het eiland verbannen. Na zich eenigen tijd te hebben opgehouden in Badoeng, terwijl zijn agent Cooper zijn zaken te Ampenan waarnam, waagde King het einde 1836 naar Ampenan terug te keeren, thans onder de bescherming van Mataram (*G*). Hij verbond zich nu met den machtigen Boegineeschen handelaar en scheepskapitein Anachoda Ismaïla, aan wien meer dan 200 Boegineezen van Ampenan onvoorwaardelijk gehoorzaamden. King en Ismaïla vormden sedert den steun der Mataram-partij. Toen de oorlog uitbrak riep *G* hen dadelijk op tot hulp.

De plaats, onder het Sabandarschap van Karangasem in begin 1836 leeg gelaten, werd ingenomen door de Deensche kooplieden John Byrd en zijn compagnon Mads J. Lange, voor welke firma ook twee broers van Lange voeren, die dezen ook later in zijn zaken te Koeta bijstonden en waarvan een hem opvolgde bij zijn overlijden in 1856.

John Byrd was een in Denemarken geboren Schot, oorspronkelijk kapitein in dienst der Deensch-Aziatische Compagnie. Byrd vestigde zich te Hongkong en dreef handel met het Deensche Compagniesschip Syden, als oorlogsschip uitgerust. De firma beschikte ook over het schip Falcon, waarmee hij zijn voormaligen 1en stuurman, later zijn associé, Lange naar Lombok zond.[1] Deze vestigde zich te Tandjoeng Karang, 2 K.M. ten Zuiden van Ampenan, een kampoeng van Pagesangan, welk rijkje erkende ondergeschikt te zijn aan Karangasem. In 1837 brandde zijn établissement af.

Lange was niet vechtlustig; hij trachtte zich eerst neutraal te houden en bewees diensten aan beide partijen. Volgens het rapport-Wetters (die het van Mobron, Lange's ondergeschikte, vernam) had Lange in 't begin van den oorlog zelfs oorlogsgerei aan Mataram geleverd en tijdens Byrd's reis naar Batavia de bark Falcon verhuurd aan Mataram; met dat schip waren 3000 man en de vorst van Karangasem-Bali (*B*) naar Lombok overgebracht. Ook had hij aan de zijde van Mataram tegen de

[1] Volgens Helms en Hoos was de Falcon herdoopt in Syden; dit moet eene onjuistheid zijn. De Syden voer onder Deensche vlag en was 800 ton groot; de Falcon, onder Engelsche vlag varend, was eigendom van Jardine Mathison en Co. te Canton en voerde 12 stukken geschut en 60 man.

lieden van Pagesangan gevochten, waarbij Mataram het onderspit dolf. Doch zijn beschermer *E* riep hem op om aan zijn zijde te strijden; hierom en naar het schijnt mede door de overtuiging, dat Mataram de zwakste partij was, kozen Byrd en Lange tijdens de tweede helft van den oorlog geheel en al de partij van Karangasem-Lombok.

De voornaamste oorlogsfeiten waren: de insluiting van Mataram en Ampenan te land, later ook ter zee door de blokkade van Byrd en Lange door middel van de Falcon en de Syden; de gevechten te land; het troepenvervoer van Karangasem-Bali naar Mataram door King; de poepoetan en ondergang der Karangasem-partij als finale.

In den landoorlog, die in Januari 1838 aanving, had Karangasem (*E* met *C*) aanvankelijk de overhand door het sterke overwicht in getal; het had n.l over pl. m. 20 maal zooveel huisgezinnen te beschikken als Mataram (*G*), dat alleen den steun had van van de 3000 lieden van Karangasem-Bali (*B*), welke door den toen nog neutralen Lange waren overgebracht. Maar King en Ismaïla met zijn Boegineezen sprongen het benarde Mataram bij; de eerste wierp batterijen op bij Ampenan en Tandjoeng Karang, bewapend met 20, volgens anderen zelfs 40 stukken geschut. Onder deze krachtige leiding keerde de kans en dit was voor velen van Karangasem's hoorigen aanleiding om hun gehate vorsten af te vallen en zich onder Mataram-King te scharen. Ook de vorstjes van Pagesangan en Pagoetan liepen op dit tijdstip over, zoodat *E* al spoedig niet meer dan 12 à 13000 strijders over had.

King kon in de eerste helft van den oorlog den weg ter zee open houden om proviand van Bali en versche troepen van Karangasem-Bali over te voeren. Hij gebruikte daartoe zijn eigen bark P l e y a d e s, kapitein G. Berg, juist van een reis naar China terug, en de schoeners M o n k e y en L a d j o e, waarop hij goed- of kwaadschiks de hand legde.

Voor de huur der Pleyades rekende King f 125 per dag aan Mataram; bovendien had hij zich met Ismaïla de toezegging van het handelsmonopolie verzekerd. Met de Pleyades haalde King een lading rijst te Boeleleng en nam hij meteen nog 175 manschappen mee van Tjoelik (Karangasem-Bali) benevens wapenen en munitie. Van de bark Dorothea Henriëtte van de gebroeders De Grave te Makassar nam hij nog 1000 projectielen over.

De schoener Monkey, kapitein Joh. Fr. Thierbach, eigendom van de firma Wilson, Boyd en Pace te Batavia, Soerabaja en Semarang, kwam in Januari te Ampenan met een lading, geconsigneerd aan haar agent King. Deze preste direct den kapitein om troepen over te brengen van Bali naar Lombok. Drie keer ging dit goed. Op de vierde reis moest hij 223 manschappen overbrengen naar de Oostkust van Lombok, Karangasemsch gebied, vanwaar King waarschijnlijk den toevoer van levensmiddelen voor zijn vijand wilde afsnijden. Op 19 Februari bij windstilte in Straat Alas drijvende ontstond te 4 uur 's morgens onder de hulptroepen een hevig oproer. Bemerkend dat zij niet naar Ampenan op de Westkust voeren, meenden zij, dat kapitein Thierbach hen als slaven wilde wegvoeren en verkoopen. Zij wilden Thierbach dooden, maar het hoofd der Baliërs, zekere Goesti Lanang, wist dit te voorkomen door drie belhamels te dooden en voor te geven, dat dan niemand het schip meer naar land kon brengen. Een hevige vechtpartij onder de Baliërs zelve ontstond; sommigen sprongen over boord; de équipage spaarde geen moeite om het eigen leven te verdedigen, zoodat er ten slotte van de 223 Baliërs maar 156 over waren. Deze zette Thierbach aan wal op Soembawa, met goedvinden van den aldaar heerschenden vorst. Hier bevond zich ook de tweede zoon van den vorst van Mataram (*G*), Goesti Madé Oka, die zich door de vlucht in veiligheid had moeten stellen tegen Karangasem.

Toen Thierbach, te Ampenan teruggekomen, voor de vijfde maal een transport werd opgedragen door King, had hij er genoeg van. Maar hij zat toch met het gevalletje. Hij had met een schip, onder Nederlandsche vlag varende, troepen overgebracht voor een oorlog onder Inlandsche vorsten onder «Balische vlag»[1] en nu die 156 man op Gouvernementsgebied, zoo hij meende, aan wal gezet; hij had met zijn buskruit en schietgeweer gezondigd tegen de landswetten en toen King begreep, dat hij geen vijfde transport wilde halen, had deze hem al zijn munitie en wapens van boord gehaald.

Hoe zou men dit alles op Java opnemen?

Het liep goed af. Wij weten al, dat Thierbach anderhalf jaar

[1] De vorsten van Lombok voerden een eigen scheepsvlag, zie Not. Bat. Gen. XIX, 1881, p. 68. Misschien een bedenksel van King uit deze dagen.

later met de «Blora» het établissement van de Nederlandsche Handel Maatschappij hielp inrichten.

Hij ging te Ampenan aan boord van de Syden van John Byrd, die toen nog niet meevocht, maar King's vijand was, en liet zich een certificaat afgeven d.d. 7 April 1838, geteekend door Byrd, diens stuurman Emil Carl Lange en diens agent op Lombok Mads John Lange, waarin werd verklaard: dat hij door King tot dat troepentransport was gedwongen, dat hij bij het vierde transport had verkeerd in gevaar van leven, équipage, schip en eigendommen; dat hij op het ontvangen van den last om ten vijfden male te gaan meende te moeten informeeren hoe men op Java over dien Lombok-oorlog dacht, en dat de onderteekenaars hem hadden geraden den schoener met inventaris en equipage aan de eigenaars terug te brengen en verslag van het gebeurde te geven.

Met dit document gewapend wist hij bij den Assistent-resident van Banjoewangi Levyssohn en den waarnemend resident van Soerabaja, Generaal-Majoor Riesz, zich schoon te praten, blijkens de rapporten van deze aan den Gouverneur-Generaal van 11 en 19 April 1838. De laatste is echter maar half tevreden over de manier, waarop de Monkey aan munitie kwam en hij wil eens onderzoeken of dit schip, eigendom van Engelsche heeren, wel een goeden zeebrief bezit....

Thierbach had aan Levyssohn allerlei romantische dingen er bij verteld over de oorlogs- en zeerooversgevaren, waaraan hij was ontsnapt. Of Levyssohn dit allemaal geloofde rapporteert hij er niet bij, maar hij had Thierbach maar tot kaap Sedano laten convoyeeren door een kruisboot, omdat King den radja van Boeleleng zou hebben opgestookt Thierbach en zijn schip door prauwen pedjaja te laten opsporen en uit te leveren, uit vrees dat Thierbach zijn ongeoorloofde handelingen zou gaan verklikken.

Met de «Ladjoe» had King minder succes gehad, zooals uit hetzelfde rapport van Levyssohn blijkt. Deze schoener, volgens de zeebrieven eigendom van W. W. Boyle te Padang, kwam ter reede Ampenan met eene lading voor King, toen het oproer op Thierbach's schip juist had plaats gehad. De kapitein Pieter Neugeren of Newgreen verklaarde dat het lekkage had en weigerde om beide redenen te voldoen aan King's sommatie om troepen over te voeren. King nam toen zelf het commando over den schoener op zich en preste de Javaansche matrozen

uit Soerabaja en eenige andere Javanen ter plaatse tot oorlogsdiensten als kanonnier, en passant een kanon, buskruit, geweren en kogels van de Monkey overnemend. Ook dit schip zou volgens Thierbach eigenlijk aan King toebehooren. Een der gepreste Javanen was al gesneuveld.

King haalde met de Ladjoe een bezending troepen van Karangasem-Bali, doch moest daarop zelf te Lombok blijven. Hij zond nu het schip ten tweeden male naar den overwal onder een Maleischen anachoda. Toen deze te Tjoelik (Karangasem-Bali) aan den wal was, liet de Inlandsche mandoer het anker lichten en bracht de Ladjoe naar Soerabaja. Daar legden hij en twee roergangers de verklaring af, dat zij zulks gedaan hadden omdat Lange's bark Falcon met 32 gewapende Inlandsche vaartuigen op hen afkwam. Dit bleek onjuist. De bemanning scheen niet veel zin te hebben om, evenals de bovengenoemde matrozen, aan den oorlog deel te nemen en vond een aanleiding tot dit voorwendsel omdat zij bij het wegvaren van Tjoelik de bezittingen van den gezagvoerder nog aan boord had.

In 't geheel zijn ongeveer 10.000 man van Bali naar Lombok overgebracht totdat de door Byrd en Lange toegepaste blokkade hieraan een eind maakte. Ook Inlandsche vaartuigen zijn tot dit doel gebezigd; verder de Nederlandsche brik Teksing onder een Chineeschen gezagvoerder en andere vaartuigen van Java, Makassar en Soemenep. De kapiteins hadden het verzoek om troepen over te voeren niet durven weigeren, omdat zij vreesden, dat dan hunne handelsgoederen, in een haven van Karangasem-Bali of Lombok liggende, verbeurd verklaard zouden worden. Betaling hadden zij voor hun diensten niet genoten.

Sedert einde Februari voerde King in persoon de eene vleugel van de Mataramsche strijdmacht aan; de radja van Mataram zelf de andere.

En nu de exploiten van Byrd en Lange in dit vrijgevochten land.

Nadat Lange aanvankelijk, zooals wij boven zagen, diensten had bewezen aan Mataram, en daarna den oproep van den vorst van Karangasem-Lombok volgde, deed hij leveranties van oorlogsmateriaal aan den laatste. Aan de gevechten te land schijnt hij in persoon weinig of niet te hebben deel genomen. Tot in Mei toe kon hij zich afzijdig houden; toen evenwel barstte, volgens Wetters, «als het ware een tweede oorlog uit en nu tusschen

King en Burd, die als het ware om de voordeelen van Lombok de eene tegen de andere het harnas hebben aangetrokken».

Byrd en Lange blokkeerden Straat Lombok met de Syden en de Falcon; King wierp te Ampenan drie batterijen op met 16 vuurmonden en te Tandjoeng Karang één met 2 kanonnen; Byrd had zijn bondgenoot 2 vuurmonden van 8 en 2 van 12 ℔ met ammunitie in handen weten te spelen.

De blokkade was spoedig overgelaten aan de Falcon alleen. Byrd vertrok met de Syden naar Batavia, meevoerende gezanten van Karangasem-Lombok, teneinde van het Gouvernement ammunitie te vragen tegen verstrekking van producten. Men wist trouwens te Batavia uit ambtelijke rapporten en particuliere berichten al wat er in Straat Lombok omging.

De Gouverneur-Generaal ontving Byrd en de gezanten niet en verwees hen naar den President van den Raad van Indië. Op 31 Mei 1838 werd besloten hun verzoek aan te houden en Wetters op onderzoek uit te zenden.

De radja van Karangasem-Lombok maakte aanstalten om met 42 prauwen Ampenan van de zeezijde aan te tasten, terwijl gelijktijdig een aanval op Mataram en Ampenan van de landzijde zou geschieden. Dit plan mislukte; er waren, toen het er op aankwam, slechts 16 prauwen op het appèl. Deze vermeesterden en verbrandden wel de prauwen wangkang en toop van anachoda Ismaïla in de baai van Tring, ten Zuiden van Ampenan, maar werden vandaar weer verjaagd door de Matarammers en raakten toen verstrooid.

Bij zijn blokkade van Ampenan dwong Lange een aantal Chineesche en Inlandsche vaartuigen om terug te keeren, maar hij hinderde geen enkel vaartuig, dat de Nederlandsche vlag voerde. Hij ging hierin zelfs zoo ver, dat hij de Pleyades van King, met proviand en munitie aan boord, ongehinderd liet doorgaan. Ook de Dorothea Henriëtte van Gebr. De Grave, met 1000 projectielen voor King aan boord, liet Lange passeeren.

Omtrent andere gewelddaden, die Lange ten laste zijn gelegd, bestaat onzekerheid. Wetters verhaalt in zijn rapport, een maand na het gebeurde geschreven, dat Lange een Inlandsch vaartuig, dat de blokkade wilde trotseeren, in den grond had geschoten. De opvarenden hadden zwemmende den wal kunnen bereiken.

Verder verhaalt Wetters dat de Syden (het is vrij zeker, dat de Falcon onder Lange moet zijn bedoeld; Byrd was met de

Syden te Batavia) twee prauwen padoeakang, eigendom van den Boeginees Abdoelrachman te Ampenan en door dezen gevoerd, zou hebben vermeesterd en met de bemanning aan den radja van Karangasem-Lombok zou hebben uitgeleverd. Ongelukkig had Abdoelrachman, die van Soembawa kwam, een brief bij zich van bovengenoemden Goesti Madé Oka van Mataram voor zijn vader. Naar de Balische zeden van dien tijd werd Abdoelrachman met 7 zijner opvarenden, alle Boegineezen, op last van den radja gekrist. De overige opvarenden, Makassaren, werden vrijgelaten.

Huskus Koopman spreekt in zijn rapport van vier jaren later dit verhaal met nadruk tegen en verklaart het als laster van King. Als bewijs voert hij aan, dat de radja van Karangasem-Bali (van de Mataram-partij dus) hem had verklaard, dat hij zoo iets nimmer had vernomen en dat dezelfde radja al in 1840 zich vriendschappelijk jegens Lange gedroeg, wat na zulk een incident onverklaarbaar zou zijn. Zeer overtuigend is deze bewijsvoering van King's fellen vijand niet tegenover het verslag van den kalmen Wetters. Maar men bedenke, dat Wetters alleen King en niet Lange op Lombok had gesproken en dat King van het begin af Wetters steeds vergezelde en zijn gids en inleider was bij de Mataramsche radja's. Hij kan dus licht dupe zijn geworden van de uitingen van haat jegens de tegenpartij der Matarammers. Het is ook niet in overeenstemming met wat wij van Lange's geaardheid weten, dat hij een achttal onschuldigen op die wijze in den dood zou hebben gedreven.

Toen in begin Juni de strijd keerde ten voordeele van Mataram en de sabanderij van Karangasem Tandjoeng Karang den Matarammers in handen viel, kon de Falcon aldaar niet meer komen. Een der stuurlieden van deze bark, de Deen Melvil, was toen aan den wal en geraakte alzoo in eene benarde positie. Eenige dagen later viel de poeri van Karangasem en maakte de poepoetan een einde aan den krijg, vlak vóór Wetters' komst. Melvil viel in handen van de Matarammers en werd beroofd van alles wat hij had, uitgezonderd de kleeren, die hij droeg. Daar hij ook aan eenige gevechten had deelgenomen zou hij gedood zijn, als King, die in elk geval geen mede-Europeaan wilde laten vermoorden, niet voor hem in de bres was gesprongen. Wetters wist Melvil los te krijgen en met de Monkey, die juist weer ter reede van Ampenan lag, te doen vervoeren naar zijn schip, dat een toevlucht had gezocht in Badoeng op Bali.

Behalve Melvil verloste Wetters ook den ons reeds bekenden Mobrom. Hij vond te Ampenan ook zekeren Armeniër, genaamd Sajeia Stevens, die eind 1833 wegens verkrachting van Java was verbannen. Deze had ook een weinig meegedaan aan den strijd tegen Mataram en was deswege eveneens uitgeschud. Wetters stelde voor hem te vergunnen naar Java terug te keeren, temeer daar zijn verbanningstijd verstreken was.

Byrd kwam met de Syden pas van Batavia terug toen de eerste oorlog al afgeloopen was. Woedend over den afloop, waardoor al zijn bezittingen op Lombok en zijn uitstaande pretentie's verloren dreigden te gaan, raasde hij uit tegen den gezagvoerder van een Amerikaanschen Zuidzeevisscher[1], die juist te Ampenan lag. Hij zou deze haven weer blokkeeren, de Monkey in den grond schieten enz. De Amerikaan vertelde deze bedreigingen aan King, die zich haastte om ze weer aan Wetters over te brengen. Er gebeurde natuurlijk niets. Byrd en Co. mochten zich zelfs weer op Lombok vestigen — totdat het Karangasemsche rijk van Lombok zou verdwijnen.

De positie van Karangasem was in midden Juni onhoudbaar geworden. De meeste hoorigen van deze groep, benevens de hoofden van Pagoetan en Pagesangan waren overgeloopen naar Mataram. Eenigen tijd te voren was de vorst van Mataram (*G*) gesneuveld; getroffen door een kogel in het hoofd stortte hij neer naast King. Dit kon de bedreigden niet meer redden. Het getal hunner aanhangers was geslonken tot ongeveer 1200 man en de poeri's van *C* en *E* waren zoo nauw ingesloten, dat uitredding onmogelijk was. Tjokorda en Goesti Pandji begrepen wat hun lot zou zijn: schuldig of niet, zij zouden den smadelijken dood der bloedschendigen moeten ondergaan. Zij besloten dus tot de traditioneele dramatische ontknooping, die den Balischen vorsten in wanhoopsgevallen paste: de poepoetan. Na hunne poeri's in brand te hebben gestoken doodde Tjokorda met de kris Pandji en zijn familieleden, waarna zij en de haren zelfmoord pleegden. Ongeveer 300 mannen en vrouwen en een aantal kinderen lieten hierbij het leven. Alleen twee jongens

---

[1] De visscherij op potvisch of cachelot werd destijds in de Oostelijke zeeën van N. I. veel gedreven door Amerikanen. Deze kwamen dikwijls te Ampenan. Ook de inboorlingen van enkele kustkampoengs der kleine Soenda-eilanden beoefenden deze visscherij, misschien voor deze blanke ondernemers.

van 9 en 10 jaar uit Pandji's familie, tijdig weggevoerd door een bediende, ontkwamen aan het bloedbad en werden opgenomen door Ida Ratoe *(F)*.

De leuzen, waaronder Mataram den oorlog begonnen was, waren: herstel op den Karangasemschen troon van den legitiemen erfgenaam Ida Ratoe en bestraffing der bloedschande van Tjokorda en Pandji. Overeenkomstig de eerste leuze werd Ida Ratoe onder den naam Goesti Ngoerah Made Karangasem door de nieuwe radja's van Mataram en den vorst van Karangasem-Bali *(B)* tot vorst over een verkleind Karangasem op Lombok verheven. Deze gebeurtenissen moeten omstreeks 15 Juni 1838 hebben plaats gegrepen.

King had dus gezegevierd. Zijn macht was op dat oogenblik echter nog niet groot genoeg om zijn concurrenten Byrd en Lange voorgoed van Lombok verwijderd te houden. Aan Lange werd weder toegestaan in de sabanderij van Karangasem handel te drijven. Waarschijnlijk hielden de nieuwe radja's van Mataram dezen Europeaan nog wel gaarne op Lombok, als tegenwicht van King's invloed, dien zij in den grond van hun hart moesten vreezen. Als rustig handelaar kon Lange nog elf maanden lang onder de schuts van Karangasem op Lombok zaken van bescheiden omvang drijven.

b. De zending van Wetters naar Lombok.

In de 11 maanden, dat Ida Ratoe als schijnvorst over Karangasem-Lombok regeerde, vielen de bezoeken van Wetters, Edeling en Granpré Molière. De reis van den laatste (28 November 1838—6 Februari 1839) is behandeld in Hoofdstuk II.

De zending van Wetters is verhaald in Bijvanck's «Onze betrekkingen tot Lombok», Gids, N° 4, 1895; de historische bijzonderheden uit zijn rapport zijn ingevlochten in dit opstel; de geografische in «Essai d'une description de Bali et de Lombok» door Melvill van Carnbee, in Moniteur des Indes I 1846—1847.

Tot de zending van Wetters, destijds majoor der artillerie en provisioneel Directeur van den Constructiewinkel te Soerabaja, was besloten bij geheim Besluit van 31 Mei 1838, als gevolg van de bede om hulp van den radja van Karangasem-Lombok, wiens gezant door Byrd was overgebracht per Syden. Hij vertrok 19 Juni per schoener Kameleon, begeleid door Z. M's korvet Hippomenes en de ijzeren stoombooten Etna en Hekla.

Bovendien maakte de handelsschoener Monkey onder kapitein Thierbach, die evenals Wetters juist van Byrd vernomen had, dat het terrein weer veilig was, de reis mee. Na eerst Basoeki en Banjoewangi te hebben aangedaan voor het inwinnen van informaties, kwam hij 5 Juli te Padang Reak, 8 K.M. bezuiden Ampenan, vanwaar de poeri Karangasem kon worden bereikt, zonder over Mataramsch grondgebied te gaan. Hij meende namelijk volgens zijn opdracht den vorst van Karangasem-Lombok te hulp te moeten komen. Hij vond Padang Reak verwoest en vernam pas van zijn zendelingen welk drama zich had afgespeeld. Op 8 Juli debarkeerde hij te Ampenan, waar King de Nederlandsche vlag liet wapperen van een hoogen vlaggestok en hem overal als een schaduw volgde. Wij weten reeds, dat door King's invloed op de vorsten van het toestaan van handelsfaciliteiten geen sprake was.

Op 21 Juli trok Wetters naar Boeleleng op Bali; hij trof den radja daar niet aan. Deze liet hem weten, dat hij het te druk had in Karangasem-Bali om naar Boeleleng te kunnen komen. Hij vertrok dus 2 Augustus naar Tjoelik en vandaar 12 paal over land naar Karangasem. De radja van Boeleleng had Karangasem ingepikt, toen de radja (*B*) in Januari 1838 naar Lombok was gegaan om Mataram te helpen. Wetters verwachtte, dat de beroofde radja door de nu op Lombok heerschende vorsten zou worden geholpen om zijn rijk te herwinnen. Daarvoor zou King met zijn groote schepen weer moeten helpen; hij raadt dus aan om twee oorlogsschepen in het Noorden van Straat Lombok te laten kruisen teneinde nieuwe storingen in handel en scheepvaart te voorkomen, Wij zullen beneden zien, dat het zoo ver niet behoefde te komen. Met den radja van Boeleleng was niet veel te beginnen voor den Europeeschen handel; deze wilde er geen vijanden bij hebben. Zijn land was er ook niet voor geschikt. Daarop ging Wetters weer éven naar Ampenan, en daarop den 17^{den} Augustus naar Badoeng, waar hij zooals we weten de radja's nog al geschikt vond. Op 3 September keerde hij naar Java terug.

c. De zending van Edeling naar Lombok (December 1838).

Ruim een maand na Wetters' vertrek had er weer een schandelijke gebeurtenis op Lombok plaats, die bewees hoe

noodzakelijk een krachtig optreden van het Nederlandsche Gouvernement tot bescherming van zijn vlag op dit eiland was.

Op 10 October kwam de brik Teksing (die ook troepen had overgebracht in den pas geëindigden oorlog) onder Nederlandsche vlag en gevoerd door den Chineeschen anachoda Kouw Si An, welk schip nu was herdoopt tot Fatal Berakat, ter reede van Ampenan.

Het schip ankerde voor de sabanderij van Karangasem, waar Lange weer handel mocht drijven. Een Boeginees, een onderhoorige dus van Ismaïla, King's vriend en bondgenoot, kwam met een aantal volgelingen aan boord van de Fatal Berakat en wilde onder een of ander voorwendsel afpersing plegen; Kouw Si An verzette zich, waarop de Boeginees dezen vermoordde en twee zakken met kopergeld, 7 ballen opium en andere goederen roofde, waarmee hij aan wal wist te komen.

Toen de Fatal Berakat onder den gezagvoerder Deune en den stuurman Hunt te Soerabaja kwam, rapporteerden deze en de Chineesche ruimbewaarder Tan Hong Soei het geval van roofmoord. In de verklaring van den laatste werd zelfs beweerd, dat de moordenaar was begonnen invoerrechten te eischen voor King en slechts een werktuig van dezen zou zijn. Dit is ongetwijfeld onjuist. King droeg zorg, dat het schip niet geheel en al werd leeggeroofd en nam het geroofde geld en het opium in beslag. Maar even zeker is het, naar het eenparig getuigenis van Huskus Koopman en Granpré Molière, dat hij den moordenaar in zijn établissement verborg en beschermde en den zendeling van het Gouvernement, tezamen met de radja's van Mataram, om den tuin leidde.

Bij schrijven van 23 November 1838 gelastte de schout-bij-nacht, commandant der zeemacht in Nederlandsch Indië, aan den kapitein-ter-zee A. C. Edeling om met Z. M. korvet Triton en schoener Castor genoegdoening en uitlevering van den moordenaar en het geroofde te gaan eischen.

Op 4 December van Soerabaja vertrokken kwam hij pas den 12[den] ter reede van Ampenan en zond den luitenant ter zee 1[e] klasse D. A. A. van Jordan naar den wal, waar de Nederlandsche en de Deensche koningsvlaggen van King en Lange naast elkaar woeien. Dit vlagvertoon van King was huichelarij, dienend om den zeeofficier te verblinden. Omsteeks dezen tijd had hij in brooddronken overmoed op de twee batterijen bij Ampenan

een Engelsche en een Nederlandsche vlag laten planten en van de Engelsche de Nederlandsche vlag doen neerschieten, verklarend dat dit feit de machtsverhouding aangaf tusschen Engelschen en Nederlanders in Indië. Zoo groot was zijn eerbied voor de Nederlandsche vlag, hoewel hij officieel Nederlandsch onderdaan was!

De onderhandelingen van onzen afgezant vormden eene droeve vertooning. Edeling kende geen Maleisch; hij begreep niet hoe het zat, dat de vermoorde Chineesche gezagvoerder in de stukken van Soerabaja Kouw Si An heette en hier op Lombok van een zekeren Nakodah sprake was, maar hij dacht toch wel, dat met die namen eenzelfde persoon was bedoeld! Van Jordan werd opgewacht door King en deze was natuurlijk een en al gedienstigheid. Hij had zelfs al voor eene schriftelijke uiteenzetting van het gebeurde gezorgd. Hij zorgde, dat er gelegenheid was om in zijn huis met den radja van Mataram te spreken; deze was zelfs zoo vriendelijk om zelf naar Ampenan te komen om het Edeling gemakkelijk te maken! Jordan verstond Maleisch, maar de radja niet, althans niet het Maleisch van Jordan, zoodat er nog een tolk tusschengeschoven moest worden. Edeling eischte in schoone bewoordingen den moordenaar en het geroofde op, maar «De radja zeide», aldus Edeling's rapport van 13 December 1838, «de wetten in zijn land zoodanig waren, dat iemand bestolen of op andere wijze verongelijkt zijnde, zijn tegenpartij het leven konde benemen, en vrij was, wanneer dezelve zijn regt konde beëedigen hetwelk bestond in het drinken van eenig water door de priester gegeven en hij daarom niets vermogt die man uit te leveren, welke aan Z.Ed. had voldaan». Jamaar, liet Edeling antwoorden, de moord is geschied op een Nederlandsch schip, dus op Nederlandsch grondgebied, en daar gelden uw wetten niet. Nu, dan vroeg de radja twee dagen tijd om de zaak te overleggen met de hoofden des volks. «Daarna begon de radjah en zijn gevolg Anizette en Genever te drinken, die zij zelve hadden medegebragt en daardoor vermeende Europeesche kracht te zullen krijgen [1], waarna de Radjah mij verzocht om eenige Liqueuren, die ik hem dan ook volgaarne ten geschenke

[1] Dit geloof ligt wel in de lijn van het dynamistisch denken, maar het vermoeden rijst, dat wij hier te doen hebben met een oneerbiedigheid van King. Zijn ook van elders voorbeelden bekend van het geloof, dat de sterke drank der Europeanen Europeesche kracht verschaft?

aanbood. Nadat er veel gedronken was en onbeduidende vragen waren gedaan, vertrok de radjah en zijn gevolg.»

Toen kwam Lange binnen (die dus weer zoowat met King verkeerde) om namens den radja van Karangasem naar het doel van Edeling's komst te vragen. Hij kreeg dezelfde schoone woorden over de Nederlandsche vlag te hooren. King verzekerde nog, dat hij geen invoerrechten had laten opeischen door den moordenaar, dat hij de totale uitplundering van de brik had voorkomen en zelfs het reeds gestolene nog zou hebben kunnen terugbrengen, als het schip was blijven wachten.

Edeling liet dien dag de Castor verzeilen naar de Cove (de Padang-baai, aan den Balischen kant van Straat Lombok, wordt in stukken van dezen tijd steeds met den Engelschen naam Padang Cove aangeduid). Den 15[den] December een briefje van King: de radja heeft met de hoofden en Raad van Justitie geraadpleegd over de uitlevering van den moordenaar van Nakodah; zij zullen dit bepaald doen, maar hij is voortvluchtig. Edeling zond daarop den luitenant 2[de] klasse De Geep naar den wal met de boodschap, dat hij den moordenaar morgen of uiterlijk overmorgen moest hebben. Wederantwoord: de man is naar Bali gevlucht; wij hebben den heelen nacht tevergeefs gezocht, maar de radja zal al het mogelijke doen.

De radja van Karangasem vroeg en verkreeg het gestolen geld en het opium, omdat de roof in zijn sabanderij had plaats gehad. Het kwam hem dus eerlijk toe! Van de rest van het geroofde kon niets meer worden vernomen. Of een en ander in handen van de rechtmatige eigenaars is gekomen blijkt niet uit het Verslag.

Den 18[den] December kreeg Edeling een brief van den radja van Mataram aan den Gouverneur-Generaal met de verklaring dat alles zou worden gedaan om den voortvluchtigen moordenaar aan het Gouvernement uit te leveren. King wilde blijkbaar zijn lugubere aardigheid tot het eind toe uitvoeren.

Edeling beschouwde zijn taak als afgedaan en zeilde weg. De moordenaar zal wel onder de toeschouwers bij dit uitzeilen hebben gestaan.

In deze omgeving kwam twee weken later Granpré Molière op zijn boven verhaalde verkenningsreis met de «Ondernemer». Geen wonder dat hij er zich minder veilig gevoelde en niet veel succes had.

d. Oorlogen op Lombok 1839.

Einde 1838 vinden wij op Lombok dus de volgende hoofdpersonen uit het drama van 1838 en 1839: King en Lange; de radja's van Mataram Goesti Ngoerah K'toet Karangasem *(H)*, Goesti Madé Oka en hun jongste broer Goesti Ngoerah Gdé Karangasem *(I)*, de politicus en wetgever, die in 1894 zijn rijk zag vallen en als balling naar Batavia werd gevoerd; Ida Ratoe *(F)*, vorst van Karangasem-Lombok en als zoodanig Goesti Ngoerah Madé Karangasem geheeten; Goesti Bagoes Karang *(B)*, voormalig vorst van Karangasem-Bali, die zijn rijk aan Boeleleng had verloren toen hij zich naar Lombok had begeven om deel te nemen aan den oorlog aldaar van Januari tot Juni 1838.

Omtrent de radja's van Mataram schrijft Huskus Koopman in zijn rapport van 11 Mei 1842: «Het bestuur van het geheele eiland bevindt zich thans in handen van den vorst van Mataram, die hetzelve onder den titel van Gustie Ngoerah Ketoet Karangassam regeert; deze is echter in de daad niets meer dan titelvoerder, dewijl het bestuur eigenlijk tusschen hem en zijn twee broeders verdeeld is, waarvan de eene, een zorgeloos mensch zijnde, zich slechts in een losbandig en gemakkelijk leven verheugd, terwijl de andere, de jongste, daarentegen vol geestkracht de meeste invloed uitoefend, zoodat de regerende vorst als moreel aan hem ondergeschikt mag worden geacht, bestaande er zelfs vrees, dat hij eenmaal, wanneer King er om een of andere reden zijn voordeel in mogt zien, een nieuw moordtooneel aan zijn broeders openen en zich zelfs aan het hoofd van het bestuur plaatsen zal....» [1].

Omtrent de wijze, waarop de ex-radja van Karangasem-Bali en de radja van Karangasem-Lombok verdwenen en Lombok één rijk werd in 1839, hebben wij als bronnen slechts het genoemde verslag van Huskus Koopman en nog enkele officieele stukken, die zeer vaag luiden (het was moeilijk voor een buiten-

[1] Het behoefde niet tot dien broedermoord te komen; de broers lieten zich gewillig ter zijde schuiven. De oudste overleed in 1870; zijn mannelijke afstammelingen zijn jong en kinderloos gestorven of in 1894 gesneuveld. Van den tweeden waren drie zoons na 1849 stedehouders in Karangasem-Bali; de jongste van deze was de bekende Goesti Dj'lantik; een andere werd in 1885 geëxecuteerd wegens kasteschending; een vijfde uit Karangasem-Bali naar Negara verbannen wegens het smeden van plannen om zich van het stedehouderschap meester te maken.

staander om achter die poeri-intrigues te komen), benevens een «Verhaal van de oorlogen op Lombok», door King opgesteld of op diens last in 't Maleisch opgesteld en door hem vertaald, en als bijl. D medegedeeld door Van Hoëvell in diens «Reis over Java, Madura en Bali» achter Deel II. Een zeer troebele bron dus; de gegevens kunnen dan ook alleen dienen om het noodige verband te leggen tusschen verspreide berichten. Eigennamen en jaartallen ontbreken bovendien in King's stuk, zoodat identificatie der vermelde feiten slechts met behulp van andere stukken kan geschieden.

De Jan-zonder-Land Goesti Bagoes Karang op Lombok had tegen zich: 1° zijn neven van Boeleleng, die hem zijn land hadden afgenomen; 2° den nieuwen radja van Karangasem-Bali, G. Ng. Madé Karangasem (ex-Ida-Ratoe), dien hij weliswaar had geholpen, doch slechts als bondgenoot van Mataram. Ook voelde Ida Ratoe zich de rechthebbende op Karangasem-Bali, terwijl bovendien G. B. Karang een flink deel der désa's van het oude rijk van Karangasem-Lombok in handen had en dus voor hem een voortdurend gevaar bleef; 3° den Déwa Agoeng van Kloengkoeng op Bali, die zich als leenheer der Balische vorsten beschouwde en naar het legitimiteitsprincipe G. Ng. Madé Karangasem als rechthebbende op Karangasem-Bali beschouwde; 4° de radja's van Mataram, die de alleenheerschappij op Lombok wenschten.

De Boelelengers begonnen met de gewone beschuldiging van bloedschande (béro) tegen Goesti Bagoes Karang te lanceeren. Volgens King's verhaal «stelden de radja's van Mataram een scherp onderzoek in en bevonden dat G. B. Karang inderdaad bloedschande met zijn zuster begaan had.» Daarbij kwamen de eeuwige geschillen over de rechten op dorpen en de inwoners daarvan. De lieden van Bajan aan de Noordkust bleven trouw aan Karangasem en verzetten zich tegen Mataram en G. B. Karang was onvoorzichtig genoeg om zich aan de zijde der Bajanners te houden. Hetzelfde deed zich voor met eenige desa's van Oost-Lombok en in de omgeving van de poeri van Karangasem. De Déwa Agoeng van Kloengkoeng, die de Boelelengers al oogluikend hun gang had laten gaan, zond volgens Huskus Koopman in 't geheim bevelen aan zijn beschermeling G. Ng. Madé Karangasem om G. Bagoes Karang te dooden. G. Ng. Madé Karangasem riep daarvoor de hulp in van de radja's van Mataram.

Deze stelden zich door tusschenkomst van den Brahmaan Ida Bagoes Pedada in verbinding met de Boelelengsche gebroeders-radja's. Deze Brahmaan was een dergenen, die met G. B. Karang van Bali waren meegekomen. De Boelelengers en Matarammers verklaarden nu den oorlog aan G. B. Karang. Deze had de lucht gekregen van het door G. Ng. M. Karangasem tegen hem op het touw gezette verraad en trachtte zich nog op dezen te wreken, doch het was al te laat. Na een tiendaagschen strijd was hij zoo in het nauw gedrongen in zijn poeri, dat er voor hem en de zijnen niet anders overschoot dan zich te zelfmoorden. Volgens Huskus Koopman geschiedde dit in het laatst van 1838; het waarschijnlijkst is echter dat deze gebeurtenis in Februari 1839 plaats greep. De vorsten van Kloengkoeng, Boeleleng en Karangasem-Bali waren nu bevredigd. De radja's van Mataram waren zelfs zoo vriendelijk de manschappen van Karangasem-Bali, die met hun ongelukkigen vorst mee waren overgestoken naar Lombok, alsmede de gouden en zilveren sieraden en krissen van Goesti Bagoes Karang, die nog in zijn poeri werden gevonden, terug te zenden.

De Mataramsche radja's hadden zich echter nog te ontdoen van Goesti Ngoerah Madé Karangasem (*F*), die het laatste overblijfsel der macht van Karangasem op Lombok vertegenwoordigde. Het geschrift van King, natuurlijk pro-Mataram, stelt de heerschappij der Mataramsche vorsten over geheel Lombok als legitiem voor, negeert dus G. Ng. M. Karangasem (*F*) als vorst en stelt den juist overleden G. B. Karang (*B*) voor als de laatste machthebber over het verdwenen rijk van Karangasem-Lombok. Dit kan ons niet verwonderen als men bedenkt dat de Mataramsche radja's voor hun moord op G. Ng. M. Karangasem, eenige maanden later, als reden aangeven dat «twee personen, genaamd Ratoe Ngoerah [deze was de vorst van Karangasem] en Goesti Njoman Karang» heimelijk stookten tegen hun vorsten en deze daardoor vergramd maakten en de gerechte straf voor hun rebellie ontvingen. In dat geschrift wordt dan ook groote verbazing uitgesproken, dat de vorsten op Bali hun deze daad van gerechtigheid kwalijk nemen.

In Mei 1839 grepen de Mataramsche radja's G. Ng. Madé Karangasem (*F*) aan. King, geassisteerd door zijn geneesheer Simpson, voerde de eene vleugel van het Mataramsche leger aan, de jongste radja van Mataram de andere. Lange, die een handelsovereenkomst had met den vorst van Karangasem (*F*),

steunde natuurlijk zijn radja. Lange streed met grooten moed, maar de hulpmiddelen waren te ongelijk. Lange had zich nog niet kunnen herstellen na de nederlaag van Juni 1838 en King was groot en machtig. Ook beschikten de Matarammers nu over veel meer strijders. In vier dagen was de strijd beslist. G. Ng. Madé Karangasem vluchtte naar Praja in Midden-Lombok, waar hij nog getrouwen wist wonen. Hij werd echter achterhaald en gevangen gezet; zijn vierjarig zoontje en een dochtertje werden naar het hof van Kloengkoeng vervoerd. Een half jaar duurde deze gevangenschap. In December 1839 werd de ongelukkige vorst in koelen bloede in zijn gevangenis vermoord.

Huskus Koopman en in navolging van hem ook anderen beweren, dat deze moord is geschied op aansporing van King. Het is mogelijk, maar geenszins bewezen. De Mataramsche radja's hadden waarlijk geen aansporing van vreemdelingen noodig om er toe over te gaan zich door zoo'n bagatel als een moord hun laatsten concurrent van de hals te schuiven. En King had dien moord voor zijn belangen niet noodig: zijn concurrent, Lange, was op Lombok ook voor goed onschadelijk. Wij herkennen in den loop der zaken tusschen de gevangenneming van en den moord op G. Ng. Madé Karangasem den diplomaat, die de jongste der Lombok-vorsten was. Hij dorst zijn concurrent nog niet dadelijk te dooden; hij wist nog niet wat de partij Karangasem-Lange, wat Kloengkoeng met Boeleleng, wat het Gouvernement zou doen. Toen hem gebleken was dat Lange goed en wel in Badoeng was gevestigd en de Lombok-zaken liet schieten, dat Kloengkoeng wel mokte en dreigde, maar niet doortastte, en het Gouvernement passief bleef, toen was het de tijd om de kroon op zijn werk te zetten.

King was zoo vol oorlogsvuur dat hij na de gevangenneming van G. Ng. Madé Karangasem met zijn Pleyades en zijn Monkey, beide varende onder Nederlandsche vlag, de kustdésa Bajan aan de Noordkust ging beschieten, om de inwoners te straffen voor hun trouw aan Karangasem en er de schrik in te brengen voor verder verzet tegen Mataram.

Lange werd natuurlijk van Lombok verjaagd; zijn établissement te Tandjoeng Karang werd verbrand en hemzelf slechts eenige uren gelaten om zich te verwijderen, met ontzegging van het recht om zijn uitstaande schuldvorderingen te innen. In zijn kleine schoener «Venus» voer hij naar Koeta in Badoeng. Het

verhaal van zijn vlucht is door Van Hoëvell en Helms met romantische bijzonderheden omweven, doch de tijdgenooten spreken daarvan niet.

Lange's compagnon John Byrd kwam nog in Mei met zijn bark Syden in Straat Lombok, ongeveer tegelijk met zijn broer R. Byrd, die als eigenaar en gezagvoerder van het nu Deensche schip Falcon wordt genoemd en die waarschijnlijk ook lid der firma was. John, die al meer de schakel tusschen het benarde Karangasem en Batavia was geweest, stelt weer een rekest op over de Mei-gebeurtenissen op Lombok, met het verzoek den gevangen radja van Karangasem te redden en weer in het bezit te worden gesteld van zijn bezittigen aldaar en den radja van Mataram te nopen zijn schulden aan hem te betalen. Zijn broer zendt eveneens een rekest, waarin hij zich beklaagt over de ontzegging van zijn recht om op Lombok te komen en zijn schulden in te vorderen.

De resident van Soerabaja zendt beide rekesten op 3 Juni 1839 naar Buitenzorg. Het resultaat? Voorloopig het loodje; op 5 Augustus een advies van den Raad van Indië; op 27 September een geheim besluit om een ambtenaar naar Bali en Lombok te zenden; op 10 December benoeming daarvoor van Huskus Koopman, die o. a. de rekesten-Byrd ter plaatse moet bestudeeren en overwegen zal of er ook voor het Gouvernement reden is om tusschenbeide te komen in zake herstel op den troon van den gevangen radja van Karangasem (die in die dagen juist vermoord werd).

De Byrd's en Lange zaten intusschen niet stil en poogden herhaaldelijk met hun Falcon G. Ng. Madé Karangasem te redden, doch te vergeefs. Niet alleen dat zij op Lombok geen voet aan wal mochten zetten, King duldde hen zelfs niet in Straat Lombok in de nabijheid van Ampenan en liet op 2 September hun bark Falcon en hun kotter Cecilia (die de Nederlandsche vlag voerde) met geschut beschieten.

Na den moord op G. Ng. Madé Karangasem zonden de Mataramsche radja's boden naar Kloengkoeng, Boeleleng en Karangasem om mede te deelen dat deze «oproerstoker» zijn «gerechtelijke straf» had ondergaan. Van dat oogenblik af ontstond er een latente oorlogstoestand tusschen Kloengkoeng en Lombok. Tot open oorlog is het nooit gekomen, maar

vijandschap is blijven bestaan tot den val van het Lombioksche rijk toe. De Mataramsche boodschappers werden in Kloengkoeng slecht ontvangen; Boeleleng trad ook aan de zijde van Kloengkoeng; een oorlogsverklaring van beide aan Mataram werd afgezonden; iedere Matarammer, die het grondgebied van Kloengkoeng of Boeleleng betrad, werd gevangen genomen; de familie's, die zich daar rekenden te behooren tot de onderdanen van Mataram, werden den Matarammers afgenomen.

De radja's van Mataram, nu de buit binnen was bedacht op consolidatie van hun nieuw verworven macht, wendden een middel aan dat meermalen in de Balische geschiedenis voorkomt. Zij richtten een groot godsdienstig feest aan, een déwa-yadnja, een zielenfeest voor de overleden voorouders, gemeenschappelijke stamvaders van de vorstenhuizen van de rijken van Karangasem op Bali en Lombok, van Boeleleng en van Mataram. Het was een gewoonte, dat alle vorsten van Bali daarop werden genoodigd en dat er tijdens die feesten, die zeer lang gerekt werden, godsvrede heerschte. Volgens King's geschrift namen de vorsten van Kloengkoeng, Badoeng, Mengwi, Gianjar, Bangli en Tabanan de uitnoodiging aan; die van Boeleleng (en Karangasem-Bali) niet. De Matarammers herhaalden hun uitnoodiging aan Boeleleng tevergeefs; Kloengkoeng weigerde te voldoen aan hun verzoek om de Boelelengers alsnog tot het aannemen van den Godsvrede te bewegen.

e. Huskus Koopman's tochten naar Bali en Lombok 1839—1843.

De geschiedenis der contract-sluitingen van Huskus Koopman is in substantie reeds medegedeeld door Bijvanck. Wij geven hier dus slechts een kort overzicht naar tijdsorde van zijn tochten.

Eerste tocht. Op 10 December 1839 wordt Huskus Koopman aangewezen voor dit gezantschap, ten doel hebbende in hoofdzaak «de vorsten van Bali en Lombok in zoodanige verhouding tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te brengen, dat zij buiten vreemden invloed zijn gesteld». Tegelijkertijd wordt zijn Instructie vastgesteld, die op 28 December d. a. v. nog wordt aangevuld met een open lastbrief, die hem machtigt tot het sluiten van voorloopige contracten.

Op 27 April 1840 komt hij te Koeta in Badoeng aan; 2 Juni, 15 September en 14 November zendt hij verslagen aan den

Gouverneur-Generaal; op 1 November vertrekt hij van Badoeng via Banjoewangi naar Boeleleng en keert in Januari 1841 terug naar Batavia. Met de vorsten van Badoeng ontstaat eenige vertrouwelijkheid; zij sturen brieven en een gezantschap naar den Gouverneur-Generaal.

De Déwa Agoeng van Kloengkoeng noodigt den commissaris eenige malen ten zijnent, waarschijnlijk hopend op Nederlandsche hulp om de vorsten van Lombok te beoorlogen. Toen Koopman echter te Kloengkoeng kwam had de Déwa Agoeng van een tocht tegen Lombok afgezien; deze ontvangt den commissaris en diens brief van het Gouvernement hoogst onverschillig en geeft hem een brief, waarin hij duidelijk verklaart niets met het Gouvernement te doen te willen hebben, tegelijkertijd den commissaris aanzeggend ten spoedigste te vertrekken. Alleen de kroonprins is iets toeschietelijker.

De Déwa Agoeng zendt brieven aan de Balische vorsten om hen alle verkeer met Nederlanders te verbieden en richt bentengs op aan het strand. Op verzoeken van Koopman om nogmaals te worden ontvangen volgt geen antwoord.

Boeleleng en Karangasem zenden slechts antwoord-brieven met de mededeeling, dat vergunning wordt verleend om te komen handelen.

Met de andere vorsten krijgt Huskus Koopman geen aanraking; naar Lombok begeeft hij zich niet, in de overtuiging dat dit vruchteloos zou zijn.

Te Batavia schrijft hij uitvoerige nota's van 4 en 13 Februari en 19 Maart 1841 en heeft hij eene conferentie met den juist opgetreden waarnemend Gouverneur-Generaal Merkus over de zaken van Bali en Lombok. Bij kabinetsschrijven van 17 Juni 1841 doet de Gouverneur-Generaal verslag aan den Minister Baud; Huskus Koopman zal, door meer luister omringd, ten tweeden male naar Bali gaan; bij gunstige gelegenheden zal hij daar contracten sluiten. Karangasem-Bali heeft weer een gezantschap naar Batavia gezonden, misschien met medeweten van Kloengkoeng, om kennis te geven, dat hij het volgend jaar den strijd op Lombok wil aanvangen om de macht van Karangasem op Lombok weer te herstellen. Hardhandige maatregelen zullen op Bali noodig zijn. Met Lombok is evenwel niets te beginnen; King is daar oppermachtig en kan ieder oogenblik de Engelschen inroepen. De Gouverneur-Generaal vraagt machtiging er zoo noodig eene expeditie heen te zenden.

Tweede tocht van Huskus Koopman. Bij besluit van 1 Mei 1841 wordt hij daartoe aangewezen, nu met residentsrang; het gezantschap van Karangasem zal hij terugbrengen. In Badoeng schieten de onderhandelingen over een verdrag goed op. Op 19 Juli heeft de stranding van de Overijssel plaats; deze gebeurtenis verhaast misschien de geneigdheid van de radja's om te teekenen. Op 26 Juli wordt inderdaad Koopman's ontwerp door de vorsten van Badoeng geteekend en op 30 Juli aangevuld met de verklaring dat deze overeenkomst is gesloten onder de goedkeuring van den Déwa Agoeng van Kloengkoeng. Zij bevat slechts drie artikelen: wij verklaren ons land te zijn eigendom van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement; wij zullen het nimmer aan eenige andere blanke natie overgeven, noch daarmee een overeenkomst aangaan; wij zullen op ons grondgebied de Nederlandsche vlag toelaten. Dus niets over het kliprecht.

Opmerkelijk is, dat deze overeenkomst met Hindoe-Balische vorsten de Arabische dateeringen van 8 en 12 Djoemadil Achir 1257 naast de Nederlandsche draagt, en zulks hoewel de Baliërs hun stukken altijd nauwkeurig dateeren naar eigen tijdrekening. De Gouverneur-Generaal had er op aangedrongen, dat van de goedkeuring van den Déwa Agoeng van Kloengkoeng op de acte zelve bleek, omdat naar zijne, door Huskus Koopman gedeelde meening, de suzereiniteit van dezen vorst over geheel Bali en Lombok nog bestond.

Kloengkoeng was toeschietelijk geworden; nog geen jaar geleden had de Déwa Agoeng aan Huskus Koopman de deur gewezen en nu deze goedkeuring! Nog sterker, op 6 December 1841 kwam een overeenkomst met Kloengkoeng zelve tot stand, tegelijk met eene met Boeleleng en Karangasem en eene verbeterde met Badoeng, alle gelijkluidend. Er was nu in de drie overeenkomsten opgenomen, dat de vorsten naar vermogen het Gouvernement zouden bijstaan, zoo dit in oorlog geraakte; voor Kloengkoeng en Badoeng bovendien toezegging van bescherming van het établissement der Nederlandsche Handel Maatschappij te Koeta.

Vanwaar deze verandering bij het driemanschap Kloengkoeng-Boeleleng-Karangasem? De reden was dat zij nu hulp van het Gouvernement verwachtten om hun aartsvijand van Lombok te beoorlogen en de macht van Karangasem op Lombok te herstellen. Huskus Koopman moet hun deze hoop hebben voorgespiegeld, zooals straks nader zal blijken.

Op 15 December 1841 zond Koopman deze overeenkomsten ter ratificatie naar den Gouverneur-Generaal, doch deze wilde hiertoe niet overgaan, omdat de afstand van het kliprecht nog ontbrak. Op zijn derde Bali-reis moest de commissaris dit in orde maken.

Terwijl Koopman nog op Bali vertoefde kwam de Engelsche oorlogsbrik Britomart in October 1841 ter reede van Ampenan [1], waarschijnlijk nieuw voedsel gevend aan den argwaan jegens King en Engeland. De commandant verhaalt veel over den belangrijken handel van Lombok in dien tijd. Dit eiland voerde jaarlijks 14000 ton rijst uit; Bali bijna de helft. In 1840 waren er te Ampenan 25 Engelsche schepen geweest. Deze reede was ook vrachtenmarkt en proviandeeringsplaats voor schepen. Soms lagen er wel 17 Amerikaansche walvischvaarders tegelijk.

De commissaris kwam op deze reis nog niet tot een bezoek aan Lombok, maar toch zat hij niet geheel stil ten aanzien van dit rijk. Hij wist Lange te Koeta langzamerhand over te halen in briefwisseling te treden met beider aartsvijand King.

Diens zon begon merkbaar te tanen. Vooreerst was hij zijn bondgenoot, den Boeginees Ismaïla met diens tweehonderd getrouwe landslieden kwijt. Na de volledige overwinning van Mataram hadden King en Ismaïla samen het monopolie van den buitenhandel gekregen. Op het eind van 1839 hadden de radja's van Mataram den invoer van opium op Lombok verboden, doch dit was volgens Huskus Koopman niet anders geweest dan eene handelsspeculatie van King, die nu alleen opium verkocht en in niet geringer hoeveelheid dan vroeger werd ingevoerd. Terzake der handelsbelangen kreeg King hevige twist met zijn Boegineeschen vriend en concurrent en de slimme Katoe Agoeng (*I*) zal deze verdeeldheid met een welgevallig oog hebben aangezien. Ismaïla werd daarop, op King's aandringen, van Lombok verbannen. Daarmee was King nu ook zijn lijfgarde, zijn sterken arm kwijt. Hij had nu ook niet meer met zwakke, steeds onderling vechtende en hulpbehoevende radja's te doen, maar met een werkelijken machthebber, die wist wat hij wilde. Hij was weer geheel afhankelijk van zijn vorst-beschermer, die het op dat oogenblik in zijn belang achtte geen anti-Nederlandschen geest te toonen. Hij wist welk gevaar hem van den Balischen driebond bedreigde.

[1] Zie in The Nautical Magazine 1843, p. 816—831, het art. „The Indian Archipelago", in mijn Litteratuuroverzicht Bali en Lombok C n° 20.

In een brief van 22 December 1841 schreef King dan ook aan Lange dat «indien de Hollanders Lombok verlangen zooals zij Balie hebben, zij het hebben mogen». En de Ratoe Agoeng schreef zelfs een brief aan Lange met het verzoek om naar Ampenan terug te keeren; King zou dan van Lombok verwijderd worden.

Bij het lezen der stukken dringt zich onweerstaanbaar de gedachte op, dat Huskus Koopman hier een goede kans liet voorbij gaan. Hij gevoelde niet, dat de Ratoe Agoeng King wel graag kwijt wilde en in zooverre zijn brief aan Lange oprecht was. De commissaris was te zeer verblijd over zijn succes te Kloengkoeng en verblind door zijn haat jegens King. Hij bleef daarom maar hangen aan die fictieve suzereiniteit van Kloengkoeng over alle Balische rijken, Lombok inbegrepen, hoewel hij wist dat deze sedert eeuwen niets beteekende. Daarom ook bleef hij vasthouden aan de gedachte, dat de erkenning door Kloengkoeng van onze souvereiniteit die erkenning door Lombok mede moest insluiten. Zoo werd hij voorstander van de politiek om Kloengkoeng, Boeleleng en Karangasem-Bali te steunen in hun voorgenomen aanval op Lombok. In deze stemming ging hij in het voorjaar van 1842 naar Batavia terug.

Derde tocht van Huskus Koopman. Op last van den Gouverneur-Generaal van 26 April 1842 schreef de commissaris zijn uitvoerig Lombok-rapport van 11 Mei 1842 Geheim nº 12/6 D., een geographisch, economisch en historisch overzicht, en aan het slot zijn politieke inzichten over Lombok omvattend. Het is vergezeld van een kaart. [1]

Gouverneur-Generaal Merkus was het in 't geheel niet eens met Koopman's Lombok-politiek. Wij weten al, dat hij afstand van het «tawan karang» eischte. Maar hij wilde het ook niet laten aankomen op door ons te verleenen hulp bij de expeditie naar Lombok van Kloengkoeng c. s. Koopman schreef in zijn rapport: «Mogt het Gouvernement verlangen een einde te maken aan den verwarden staat van zaken op Lombok zonder zich te veel bloot te geven, zoo is de gelegenheid daartoe m. i. op de wenschelijkste wijze aangeboden. De keizer van Bali en Lombok en met hem de vorsten van Bleling en Karang Assam (Bali)

[1] Deze moet het model zijn geweest voor de kaarten onder E nº 7 en 8 van mijn „Bali en Lombok", Litteratuur-overzicht.

zijn over den aan Ida Ratoe gepleegden moord ten hoogste gebelgd. Zij hebben bij een gezantschap de hulp van het Gouvernement ingeroepen om hen met vaartuigen tot overbreng van troepen naar Lombok bij te staan om dat eiland te tuchtigen. Zij wenschen, na geslaagd te zijn, de rijken van Mataram en Karang Assam aldaar te verdeelen tusschen de kinderen van den vermoorden Ida Ratoe en den overleden Radja Pandjie. Geschied zulks en maakt King zich alsdan niet spoedig uit het stof, dan is hij een man des doods, in alle gevallen zijn wij van hem ontslagen. De bereiking van hun doel zal voor de Balische vorsten m. i. niet veel moeijelijkheden in hebben, dewijl men op Lombok van de onderdrukkingen van King en van de wreedheden der vorsten, die voor en na al wat hun slechts eenig wantrouwen inboezemde, vermoordden, ten hoogste wars is en elk naar de troonsherstelling der genoemde kinderen, waardoor het onderwerpelijke eiland weder onder den onmiddellijken invloed van Balie komen zoude, reikhalst. Al hetwelk mij de wenschen van de Balische vorsten als aannemelijk doet beschouwen, waarom ik dan niet zoude aarzelen, daartoe geroepen zijnde, Uwe Excellentie in dien geest te adviseeren». Men ziet, het is meer haat tegen King dan diplomatiek inzicht, dat dit advies ingeeft.

Hoe lang zou het duren eer die Balische radja's klaar zijn met hun expeditie? vroeg Merkus. «Ongeveer 20 maanden» antwoordde de commissaris. Dat is juist lang genoeg voor den Lombokschen vorst om ons te voorkomen en een beslissenden stap van vreemdelingen te provoceeren, meende de Gouverneur-Generaal. Hij besloot dus om haast te maken en onmiddellijk met den regeerenden vorst te doen onderhandelen zonder instructie's uit Den Haag af te wachten. Daartoe bestonden aanleidingen genoeg: de betrekking, waarin wij ons nu tot Bali hebben gesteld; de wenschelijkheid om de vaart te regelen; de noodzakelijkheid om onze op Lombok beleedigde vlag te wreken en andere omstandigheden in verband met den particulieren handel.

Toen kwam juist de ministerieele depêche van 24 Maart 1842 te Batavia aan, die den Gouverneur-Generaal Merkus steunde in zijn plan om eindelijk door te tasten. De plundering van de Overijssel had in Nederland diepen indruk gemaakt; Baud deed een voorstel aan den Koning op 16 Maart; de Koning vereenigde zich daarmede 21 Maart en zoo kon Baud den Gouverneur-Generaal

opdragen van de befaamd geworden «gunstige gelegenheid» gebruik te maken «om van de vorsten te eischen, wat hen dusver slechts flaauwelijk is voorgesteld geworden». Merkus behoefde niet noodzakelijk bij eene eerste weigering dadelijk met kracht van wapenen Lombok aan te vallen (hier stond eerst: te overmeesteren), maar hij kon in zoodanig geval de onderhandelen doen ruggesteunen «door eene zoo veel mogelijk onkostbare militaire vertooning». Een ontwerp voor een overeenkomst met de vorsten van Bali en Lombok was er bij gevoegd.

De considerans van dit ontwerp-contract is eigenaardig: Er moet een einde komen aan plundering en mishandeling van Nederlandsche schepen; het geschiktste middel daartoe is dat Bali en Lombok een deel worden van Nederlandsch Indië «vermits daardoor vanzelf de onder Nederlandsche vlag varende schepen ophouden als vreemden te worden beschouwd». Alsof het er voor niet-Nederlandsche schepen niet op aan kwam als zij werden geplunderd!

Artikel 1 van het ontwerp spreekt uit, dat Bali en Lombok een deel zijn van Nederlandsch Indië, zoodat Nederlandsche schepen niet onderhevig zijn aan het recht van tawan karang. Dit recht wordt hier dus implicite erkend.

Artikel 2 eischt hulp bij stranding; artikel 3 belooft dat het Gouvernement zich niet met het inwendig bestuur der rijken zal bemoeien noch forten aanleggen, zoolang de vorsten het contract nakomen; artikel 4 legt dezen het zenden van een gezantschap naar Batavia op om de drie jaar; artikel 5 eischt dat een eventueel naar de eilanden gezonden Gouvernementsambtenaar fatsoenlijk zal worden behandeld.

Dadelijk na ontvangst dezer stukken besluit de Gouverneur-Generaal Merkus om Huskus Koopman ten derden male uit te zenden (31 Juli 1842) met eene gewijzigde instructie. Ten opzichte van het kliprecht laat hij nu den commissaris finalen afstand daarvan eischen en bij weigering plechtig te doen aanzeggen, dat het Gouvernement in ieder geval ook voor vreemdelingen vergoeding zal eischen door zelf te kiezen middelen. Aangaande Lombok luidt de last: souvereiniteits-erkenning eischen van Lombok zelve; de opperhoogheid van Kloengkoeng kan alleen worden geëerbiedigd als dit zekerheid geeft zich te kunnen doen eerbiedigen en als van de erkenning dier suzereiniteit geen vertraging in de onderhandelingen is te duchten,

zoodat Lombok zich intusschen tot vreemden (lees: tot Engeland) zou kunnen wenden. In dat geval moest de commissaris de geheele kwestie der suzereiniteit van Kloengkoeng over Lombok in 't midden laten. De bovenvermelde overeenkomsten met Kloengkoeng, Boeleleng en Karangasem van December 1842 kreeg hij mee «ter verbetering», n.l. om er de clausule omtrent afstanddoening van het kliprecht in te doen opnemen. Overigens stemde de nieuwe instructie overeen met wat Baud had aangegeven.

Huskus Koopman zat met deze opdrachten in zijn maag. Hij had zich bij de vorsten van Kloengkoeng, Boeleleng en Karangasem al vastgepraat met de onderhandelingen over de aan deze te verleenen hulp bij de groote wraakoefening op den radja van Mataram, die zij in den zin hadden. Daaraan had hij hun gunstige gezindheid en zijn succes te danken.[1] Nu moest hij dit laten varen, met nieuwe onvriendelijke eischen komen, de fictie van Lombok's ondergeschiktheid aan Kloengkoeng laten varen, en dan .... rechtstreeks met den Ratoe Agoeng van Mataram, met King, onderhandelen, want hij begreep zeer goed hoe men op Lombok zou lachen om dien suzereiniteitseisch van Kloengkoeng.

Op 18 Augustus dient hij zijn bezwaren in: men zal Kloengkoeng beleedigen; als Bali eenmaal onderworpen is volgt Lombok vanzelf wel enz.[2] En wat het «tawan karang» betreft, de radja's verklaren eenstemmig, dat zij geen macht hebben hun onderdanen van dit voorrecht te doen afzien; het is beter dit voetje voor voetje te doen verdwijnen, bijv. door het voor Neder-

---

[1] Bij beoordeelingen van de rechtmatigheid der Bali-expeditie's van 1846, 1848 en 1849, zelfs nog van de Lombok-expeditie van 1894, wordt van de „beruchte" contracten van Huskus Koopman gesproken alsof ze door bedrog waren verkregen. De radja's zouden n.l. niet hebben beseft, dat ze zich door art. 1 onder de souvereiniteit stelden van Nederland omdat zij het dictuur van dat artikel niet konden begrijpen. Men zag daarbij de destijds niet bekende feiten over het hoofd, dat de vorsten van Boeleleng, Karangasem en Kloengkoeng toen een grooten haat en oorlogsplannen koesterden tegen Lombok's usurpator en met behulp van het Gouvernement dezen ten val hoopten te brengen. Om hun doel te bereiken waren zij tot groote offers bereid, zooals zoo menigmaal is voorgekomen in de Indische geschiedenis. Toen de Gouvernementshulp niet werd verleend voelden zij zich bekocht en zouden zij de gedane concessie weer ongedaan willen maken. Huskus Koopman en Merkus, de eenigen die het fijne van deze zaak wisten, waren beiden overleden vóór de eerste Bali-expeditie.

[2] Zie hierover Bijvanck, l. c. p. 31—32.

landsche schepen alvast af te koopen voor 10 à 15 mille per jaar enz.

Merkus liet zich niet ompraten. Die keizer van Kloengkoeng, meent hij, schijnt wel recht te hebben op de oppermacht over Lombok, maar hij oefent deze niet uit; eene overeenkomst met hem aangaande Lombok is dus krachteloos. Het is wel strijdig met de strikte beginselen van het volkenrecht over het hoofd van den suzerein heen een verdrag te sluiten met den vasal, maar bij geheel onvermogen van den eersten om zijn macht uit te oefenen is dit door de practijk van eeuwen getolereerd. En wat de macht der vorsten inzake het tawan karang betreft: ze kunnen die plundering heel goed beletten. Bewijs: Een paar maanden geleden heeft de gezagvoerder van een Engelsch vaartuig, dat op de Badoengsche kust was gestrand, de plundering van zijn vaartuig afgekocht, en zulk een afkoop kan toch niet met eene geheele bevolking, maar alleen met één man geschieden. Als het waar is, dat de radja's hun onderdanen de strandroof niet kunnen beletten, waarom stelt de commissaris dan zelf voor het kliprecht af te koopen voor Nederlandsche schepen? Zulk een afkoop zou dan immers doelloos zijn! Bovendien wil ik er niets van weten, dat alleen voor Nederlanders het kliprecht zou worden afgeschaft. Het moet daarmee uit zijn, voor goed.

En dus werd bij besluit van 22 September 1842, zeer geheim, de aanvullingsinstructie gearresteerd en besloten den commissaris te doen vertrekken met Z. M.'s oorlogskorvet Argo onder den kapitein-luitenant G. den Berger.

Huskus Koopman deed eerst maar ten halve wat hem was opgedragen. In October 1842 kwam hij op Lombok. Kapitein Den Berger moest volgens zijne instructie veel militair vertoon maken; bij het aan wal gaan van den commissaris telkens elf saluutschoten lossen, in 't gezicht van de eilanden laten exerceeren en paradeeren, telkens de kanonnen laten bulderen enz.

Binnen twee maanden had Koopman op Lombok en daarna in Badoeng althans iets bereikt; op 19 December 1842 kon hij den lastigen Gouverneur-Generaal de na veel uitvluchten en ontwijkingen van de zijde der vorsten losgekregen vruchten van zijn onderhandelingen zenden en daarna begaf hij zich naar Banjoewangi om nadere instructies af te wachten. De vechtlustige vorsten van Kloengkoeng, Boeleleng en Karangasem had hij blijkbaar nog maar niet bezocht.

De commissaris had dan vooreerst op 4 November een overeenkomst gesloten tot afschaffing van het kliprecht met «den vorst van Salaparang (Lombok)». De jongste van het broedertal *(I)* prijkt hier dus reeds in een officieel stuk als alleenheerscher over Selaparang, zooals hij nu zijn eilandrijk ter symboliseering der pas verworven eenheid en der volstrekte onafhankelijkheid van Bali met een klassieken naam begon te noemen. Bij stranding of schipbreuk zou het bergloon van 15 tot 50% van de waarde der geredde goederen bedragen, al naar de aan de redding bestede onkosten en het levensgevaar bij het opduiken. Het percentage zou worden vastgesteld door eene commissie van arbitrage, bestaande uit 1 lid vanwege het Gouvernement, 1 vanwege den radja en 1 van het gestrande schip. Tot gouvernementsarbiter werd benoemd George Pecock King, «wiens gezindheid niet zoo ongunstig bleek als aanvankelijk was verwacht».

Deze overeenkomst en het tegelijkertijd aangeboden contract met Badoeng, waarin eveneens de afschaffing van het kliprecht was opgenomen, vonden genade in de oogen van Merkus.

Niet alzoo de souvereiniteits-overeenkomst met Lombok. Daarin stond wel, dat de vorst geen tractaten zou sluiten met andere Europeesche natiën, maar niet, dat hij de Nederlandsche souvereiniteit bepaaldelijk erkende en ook niet, dat Nederlandsche kooplieden de bevoegdheid zouden erlangen om beveiligde verblijfplaatsen op te richten, waardoor bedoeld was voor het Gouvernement hetzelfde recht te verkrijgen.

De Gouverneur-Generaal schreeef dus naar Banjoewangi aan Koopman om weer naar Lombok te gaan «om den vorst namens het Gouvernement te kennen te geven, dat bij hetzelve twijfel was ontstaan of de met hem aangegane overeenkomst van weerszijde wel in denzelfden zin werd begrepen en dat derhalve ter voorkoming van misverstand de verklaring werd gevorderd, dat hij zijne ondergeschiktheid aan het Gouvernement bepaaldelijk zou erkennen; dat deze souvereiniteit reeds lag opgesloten in de tractaten met de vorsten van Balie, tot welker gebied Lombok behoort, doch dat hij zich daadzakelijk van Balie hebbende afgescheiden, de erkenning daarvan van zijne zijde noodig was geworden, a a n g e z i e n h e t G o u v e r n e m e n t a n d e r s i n d e v e r p l i g t i n g z o u z i j n g e b r a g t o m t e r v e r z e k e r i n g v a n d e s z e l f s e i g e n e r e g t e n d i e v a n B a l i e t e o n d e r s t e u n e n e n t e d o e n g e l d e n» (spacieering van ons).

De Gouverneur-Generaal begreep dat deze laatste pil den radja niet zou smaken en hem wel murw zou maken.

Alzoo ging de commissaris Januari 1843 weer naar Lombok en 7 Juni d. a. v. kon hij aan den Gouverneur-Generaal schrijven dat alle vorsten van Bali en Lombok van het kliprecht hadden afgezien en Lombok de Nederlandsche souvereiniteit had erkend en een gezantschap naar Batavia zou zenden.

Op 19 Juli kwam Koopman met het gezantschap van Lombok, de contracten en de brieven der vorsten aan, n.l. de definitieve contracten met Kloengkoeng, Boeleleng, Karangasem en Tabanan, en met Lombok, zooals dat het eerst is gepubliceerd door Jacobs [1]. Artikel 1 daarvan sluit allen twijfel uit: «Ik ...... verklaar dat eiland te zijn het eigendom van het Nederlandsch Indisch Gouvernement». In artikel 5 is het kliprecht-contract van 4 November 1842 ingelascht.

Toch ontbrak er volgens Merkus nog iets aan. Artikel 6 luidt: «De vorst belooft wijders, dat aan den handel in het algemeen de ijverigste bescherming zal worden geschonken». Dat was den Gouverneur-Generaal nog te vaag.

Vierde tocht van Huskus Koopman. Daarom zond hij den commissaris voor de vierde maal naar Lombok om het gezantschap terug te brengen en voorzien van een brief van 2 Sja'ban 1259 (28 Augustus 1843), waarin naast de gewone plichtplegingen en het bedankje voor de geschenken (een kris, een lans en «liefdegiften») wordt gezegd: Ik neem uw contract aan en zend u hierbij een exemplaar met mijn handteekening en zegel, omdat ik vermeen, dat gij artikel 6 opvat als ik n.l.: «dat, indien Nederlandsche onderdanen mogten verlangen zich op het eiland Selaparang ten handel neder te zetten, zij aldaar zullen worden toegelaten en hen zal worden vergund om zich onder Nederlandsche vlag zoodanig in te rigten, dat zij zich in hunne woningen veilig zullen kunnen achten; indien mijn verheven en beminde vriend daar verschillend over denkt, dan zal mij zulks zeer leed zijn, dewijl ik in dat geval mij niet met het contract vereenig en ik verpligt zal zijn mijn regt op een andere wijze te zoeken.» Het door Koopman aan den radja afgegeven nog ongeteekende en ongezegelde contract wordt terug verzocht.

[1] Eenigen tijd onder de Baliërs, 1883. Bijl. II.

Reeds in een antwoordbrief van 1 Ramadlan 1259 (25 September 1843) verklaart de radja geheel de opvatting van den Gouverneur-Generaal omtrent artikel 6 te deelen. Hij kreeg dus het geteekende en gezegelde exemplaar van het contract en zijn brief werd gehecht aan het gouvernementeele exemplaar daarvan als integreerend deel, een klein vormgebrek, waarover Merkus heenstapte. Deze brief is dan ook bij Jacobs afgedrukt als deel van het contract.

Eigenaardig is dat daarin ook de talrijke geschenken worden opgesomd, die de radja gevraagd en ontvangen had en dat herinnerd wordt aan de belofte van den Gouverneur-Generaal, dat deze naar de gevraagde geschenken, die hij nog niet had kunnen leveren, in andere landen zou doen zoeken.

Huskus Koopman keerde naar Batavia terug; zijne vierjarige moeizame arbeid was met een goed resultaat bekroond. Op 31 December 1843 kon de Gouverneur-Generaal aan Baud den gelukkigen afloop in een uitvoerigen brief melden en den commissaris voordragen voor de Nederlandsche Leeuw.

Hiermede is de geschiedenis van het voorspel der vestiging van de Nederlandsche macht op Bali en Lombok, voorzoover geput uit nog niet gepubliceerde bescheiden, ten einde. In de kwart eeuw na den smadelijken afloop der zending van Van den Broeck was toch een aanzienlijke verbetering te bespeuren. De radja's waren gebracht binnen de perken van meer beschaafde manieren en opvattingen in het verkeer met vreemden. Zoowel de vestiging op Bali der Nederlandsche Handel Maatschappij als de onderhandelingen van Koopman hadden daartoe geleid. En, wat uit de vergelijking van 1818 en 1843 nog sterker aan het licht treedt: de Balische bevolking was door het ontstane begrip van internationale verplichtingen en behoorlijkheden opgetrokken uit een periode van halve barbaarschheid tot vatbaarheid voor hooger beschaving, waarin het zijn eigen kultuurschatten tot grooter ontwikkeling kon opvoeren.

De verdiensten van Huskus Koopman zijn onderschat. Men vergeet te licht den geest, die in zijn tijd heerschte op koloniaal en vaderlandsch terrein, het gebrek aan machtsmiddelen, dat zijn arbeid moest belemmeren. Men heeft zelfs die contracten als een soort bedrog van zijn zijde voorgesteld, omdat ze zoo spoedig zijn geschonden en reeds ná drie jaar de eerste Bali-

expeditie noodig bleek. Wij kennen nu de oorzaken van het weinige effect dier contracten. Huskus Koopman en Merkus overleden kort na de sluiting ervan. De geheimhouding dier dagen was oorzaak van de onbekendheid met de wijze, waarop zij tot stand gekomen waren. Organen, die het publiek op de hoogte hielden van het onderlinge verband der gebeurtenissen, ontbraken in dien tijd. Men zag de Bali-expeditiën beginnen zonder de vóórgeschiedenis ervan te kennen. De radja's van Boeleleng, Karangasem en Kloengkoeng, vol spijt dat zij hun plan tot verovering van Lombok, dat zij door het aannemen der contracten hoopten te zien gelukken, schipbreuk zagen lijden, wilden nu wel doen alsof zij niet hadden begrepen dat zij zich hadden geplaatst onder Nederlandsche souvereiniteit. En de sluwe vorst van Mataram slaagde er op verschillende manieren vrijwel in om te doen vergeten, dat hij zich tot vazal van het Gouvernement had verklaard teneinde zijn troon te kunnen behouden. Het lijkt absurd nu nog aan te nemen, dat de radja's teekenden, wat zij niet begrepen en dat Koopman hen zou hebben bedrogen. Er zijn zeer plausibele verklaringen te vinden voor de geneigdheid der voorsten, om een zoo ernstig contract te teekenen, in hun onderlinge verhoudingen. Merkus had niet te vergeefs Boeleleng, Karangasem en Kloengkoeng uitgespeeld tegen Lombok en omgekeerd. Men zou Huskus Koopman ten hoogste kunnen verwijten, dat hij te ver was gegaan in zijn beloften aan Kloengkoeng, Boeleleng en Karangasem en, tengevolge van Merkus' tegenstand, de tegenwaarde van de souvereiniteitserkenning der vorsten niet had kunnen leveren.

De ratificatie der Bali-contracten was uit slofheid niet dadelijk gevolgd; toen deze geëischt werd weigerden de vorsten van Boeleleng en Karangasem, broeders, deze; van de andere vorsten werd die verkregen. Eerst beweerden Boeleleng en Karangasem, dat de contracten niet meer te vinden waren; daarna, dat zij nooit een geschrift hadden onderteekend, «dat hun land niet het hunne was». In begin 1845 werd de assistent-resident van Banjoewangi Ravia de Ligne naar Boeleleng gezonden om de ratificatie of een nieuw contract af te dwingen. De radja weigerde hem te ontvangen. De Ligne achtte zijn leven bedreigd en keerde terug; de Gouverneur-Generaal ad interim Reynst nam hem dit kwalijk. De Ligne overleed kort daarna. Nu werd de resident Mayor van Basoeki gezonden (5—8 Mei 1845) met hetzelfde doel als

De Ligne. Ook deze werd met een reeks opzettelijke onbeleefdheden ontvangen en het kwam tot een steeds driftiger, schamperder en dreigender wordend optreden van den rijksbestuurder Goesti Dj'lantik en tot een afscheid zonder groet. De expeditie was nu onvermijdelijk.

Op Lombok was nu vrijheid van handel verkregen, maar er kwamen toch vooreerst geen Nederlandsche handelaars. King bleef er wonen en deed zeer groote zaken, hoewel zijn woning en magazijnen zeer eenvoudig bleven. Hij was nu rustig en fatsoenlijk geworden en stipt gouvernementeel. Zijn politieke macht raakte geheel en al uit. Het was moeilijk later in hem den oorlogsman van 1838 en 1839 te herkennen. Hij had een groote scheepsbouwinrichting opgezet aan de baai van Laboehan Tering, die later wegens de daar heerschende ongezondheid werd verlaten. Aan de Oostkust, te Pidjoe, had hij een Europeesch agent.

Hij bewees ons eenige diensten bij de Bali-expeditie's, evenals zijn radja; daarna raken wij zijn spoor kwijt. Het laatste bericht van zijn aanwezigheid op Lombok is van 1854. Toen Wallace op Lombok reisde (Juni-Juli 1856) woonden daar wel de Engelsche kooplieden Carter en Ross, en S. (?), maar King noemt hij niet. Tot 1875 vinden wij berichten van twee of «een paar» Engelsche handelaars te Ampenan. Het is dus vrij zeker, dat King's zaken daar nog lang door landgenooten zijn voortgezet. De handel van Ampenan nam intusschen langzamerhand af, evenals die van Koeta-Badoeng. De Amerikaansche en Engelsche walvischvaarders verdwenen mede uit de wateren der Oostelijke zeeën. In het jaar 1858 waren nog maar 85 raschepen ter reede van Ampenan geweest. De toeneming van de stoomvaart deed de schepen andere wegen zoeken en bracht meer concentratie van scheepvaart en handel in de hoofdhavens. Ook Boeleleng trok een deel van den Ampenanschen handel tot zich toen ons bestuur daar was gevestigd en zoo vond men bij de Lombok-expeditie van 1894 daar geen Europeeschen handelaar meer.

OUDJAVAANSCHE KUNST.

DOOR

W. F. STUTTERHEIM.

Aan het slot van zijn «Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst» [1] bespreekt de schrijver van dit uitnemende werk zijn standpunt in zake de vraag in hoeverre er kan gesproken worden van een «eenheid der Hindoe-Javaansche Kunst» en formuleert als zijn opvatting dat «de doorloopende lijn in geen enkel op-«zicht onderbroken is geweest en dat het verschil tusschen wat «wij Midden-Javaansche en Oost-Javaansche Kunst noemen, niet «anders is dan het natuurlijk onderscheid, dat binnen iedere «kunst een tijdsverloop van eenige eeuwen teweeg zal brengen. «De Hindoe-Javaansche Kunst is één en ondeelbaar, en zelfs kan «men zeggen, dat de hedendaagsche tempelkunstenaar op Bali «niet anders doet dan het werk der bouwmeesters van den «Diëng voortzetten.» [2]

Hoewel na het verschijnen van dit werk weinigen meer een verontschuldiging omtrent onbekendheid met bovengenoemde kunst kunnen putten uit de afwezigheid van een inleidend geschrift, mag het toch, gezien het feit dat onze overzeesche bezittingen nu eenmaal buiten onze gezichtskring plegen te liggen, nog niet uilen naar Athene dragen heeten, in het kort te schetsen waarom het in het aangehaalde gaat.

Het tijdvak waarin op Java een zoogenoemde hindoecultuur moet hebben geheerscht, welk tijdvak met eenige waarschijnlijkheid te plaatsen valt tusschen de vijfde en de zestiende eeuw, heeft voor grootere of kleinere gedeelten, zoowel temporeel als geographisch gesproken, in verschillende vormen sporen nagelaten. [3]

[1] Dr. N. J. Krom. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst. 2 dln. 1920.

[2] Idem. II. pag. 318.

[3] De oudste inscripties dateeren waarschijnlijk uit de 4e of 5e eeuw en werden op West-Java gevonden. De oudste gedateerde tjaṇḍi geeft 778. De laatste gelezen hindoeistische inscriptie op Java draagt als jaartal 1486.

Een van de belangrijkste dezer vormen is de bouwkunst en het is juist deze die in het verloop van haar ontwikkeling aanleiding gaf tot de geciteerde formuleering. De onderzoekers van de resten dezer kunst (want gaaf bleef geen werk ons gespaard), kwamen aan de hand van het gevondene en daaruit afgeleide gegevens tot de slotsom dat, behoudens uitzonderingen, beoordeeld naar geographische ligging zoowel als naar stijleigenaardigheden, de zoogenoemde hindoe-javaansche kunst te verdeelen viel in een groep oudere bouwwerken, welke meerendeels in Midden-Java (voornamelijk de residenties Kĕdoe, Sĕmarang en de Vorstenlanden) en een groep jongere bouwwerken, welke in Oost-Java (de residenties Kĕḍiri, Soerabaja en Pasoeroean) werd gevonden. Andere gegevens, gedeeltelijk in gedateerde of dateerbare oorkonden, gedeeltelijk in los voorkomende jaartallen op bouwwerken, gedeeltelijk in latere geschriften vervat, getuigden van een historisch ouder tijdperk op Midden-Java, een jonger op Oost-Java. Daarbij voegden zich de gegevens die Bali bieden kon en welke deden concludeeren dat in de huidige balische maatschappij een lijnrechte afstammeling van de oudere of gedeeltelijk oudere hindoe-javaansche kon worden gezien.

Een eigenaardig feit echter, namelijk het plotseling vrijwel uitblijven van gegevens en berichten uit Midden-Java en het eerst hiermede gezamenlijk, later afzonderlijk optreden van berichten uit Oost-Java, gepaard aan een duidelijk in het oog springend stijlonderscheid der laatste en eerste bouwwerken van Midden- en Oost-Java, leidde er gedurende langeren tijd toe de scheiding in de hindoe-javaansche kunst van deze landstreken zeer scherp te formuleeren. De vondst van een schakel die, hoewel gebrekkig, toch beide gebieden verbindt, de poorten van Bĕlahan, deed de scherp getrokken grens weer ietwat vervagen. En het is juist de bedoeling van den hooggeleerden schrijver der Inleiding deze nog meer te effaceeren, de continuïteit van midden- en oost-javaansche kunst, voortgezet op het eiland Bali, te onderstreepen.

Nochtans blijft de strenge scheiding tusschen midden- en oostjavaansch bouwen uit den hindoetijd, vergeeflijk te noemen, daar de verschillen op allerlei gebied vallen na te speuren, daarbij zoo sterk spreken en in het oog vallen, dat men zichzelf afvraagt of daar toch niet iets diepers aan ten grondslag zou liggen.

Aan de eene zijde heeft men bij sommige der midden-javaansche bouw-complexen van religieuzen aard een bijzondere voorliefde voor systeem opgemerkt die in Oost-Java in belangrijk mindere mate wordt gevonden. Zoo vertoonen de complexen van Båråboeḍoer, Sewoe, Prambanan in sterke mate deze eigenaardigheid, hetzij dan de geaardheid boeddhistisch, hetzij zij çiwaitisch is. Daarenboven bemerkt men aan de bouwwerken zelve eveneens zulk een systeem, hetwelke met name aan den Bårâboeḍoer duidelijk naar voren treedt.

Op Oost-Java zoekt men met moeite naar een diergelijke voorliefde voor systeem; meer en meer ontvangt men den indruk dat de bouwwerken in zichzelf hun voornaamste beteekenis zoeken en vinden. Bij dit verschil in voorliefde voor een systematischen complexbouw voegt zich nu een ander, hetwelk gevonden wordt in de wijze van ornamenteering. Op Midden-Java treft men een ornamentatie aan die in alle opzichten medegaat en correspondeert met den constructieven architecturalen opzet van het bouwwerk, zoowel bezien vanuit voor-indisch, hindoesch standpunt als vanuit westersch bouwbegrip [1]. De ornamentbanden en beornamenteerde vlakken bevinden zich op die plaatsen waar men deze, westersch gesproken, zou verwachten. Het ornament tast de constructieve elementen niet aan, vult slechts de ruimten tusschen deze, accentueert het verloop van krachten of verdoezelt een te sterk spreken ervan.

Zoo althans ziet men geschieden aan de meeste tempels van Midden-Java.

Op Oost-Java anders: het ornament verliest meer en meer zijn verband met de constructieve elementen, wordt op oogenschijnlijk willekeurige plaatsen aangebracht, dreigt ten slotte, naar de geldende opvatting, het bouwwerk te overwoekeren, zooals op Bali de poeri van Sangsit aan de oppervlakte tot ornament lijkt gecristalliseerd.

Ten derde werd men getroffen door het onderscheid in bewerking en plaatsing der reliefpaneelen.

Op Midden-Java een naturalisme, spiritualistisch, dat in reëele beelden een duidelijke taal spreekt, voor hen die met den gang van zaken in de verbeelde voorstellingen bekend waren gemakkelijk te verstaan; aangebracht op een plaats die door het

[1] Men denke hier bij voorkeur aan het westen zooals het de voortbrenger was der middeleeuwsche bouwwerken.

systeem waarvan het geheele bouwwerk getuigde, hetzij dan çiwaitisch, hetzij boeddhistisch, werd bepaald.

Op Oost-Java een zonderlinge styleering die dadelijk denken deed aan de huidige wajangvormen, van een monotoniteit van figuratie die de uitbeelding soms onherkenbaar maakte en aangebracht op plaatsen waar geen hindoe uit het «klassiek» Voor-Indië er over zou denken reliefs aan te brengen.

Het is waarlijk geen wonder dat deze typische verschillen deden spreken van een middenjavaansche en daarvan onderscheiden oostjavaansche kunst.

Hoe heeft men nu getracht deze verschillen tusschen de meerendeels oudere middenjavaansche en de jongere oostjavaansche kunst te verstaan?

Over het algemeen heeft men geen weerstand kunnen bieden aan de menschelijke neiging er een degeneratie in te zien. [1] Men vermoedde dat, naarmate de tijd waarin van een levendig contact tusschen Java en Voor-Indië sprake kan geweest zijn, verder in het verleden kwam te liggen, de meer en meer op zichzelf aangewezen javaan de voorlichting en lessen van zijn hindoe-leermeesters moest missen en bijgevolg zijn gebrekkige krachten, immers niet gesteund door een hoogere cultuur als die der hindoes, zoo goed en zoo kwaad als het ging moest aanwenden om de traditie verder te voeren, waaruit dan een regressie in aesthetische praestatie voortsproot.

Maar dan moest men een al te groot aandeel der hindoe's in de totstandkoming der middenjavaansche kunst veronderstellen, wat weer niet klopte met het javaansch karakter van het in de Bârâboeḍoerreliefs uitgebeelde.

Een ander geeft den javaan het volle aandeel in Midden-Java maar laat hem arbeiden volgens de oude tradities, hindoe-tradities, vastgelegd in de çilpaçâstra's; om tenslotte naar het oosten toe zijn kunst te laten verschrompelen en degenereeren, nadat hij de oude leerboeken meer en meer over boord werpt en vervangt door eigen inzicht. [2]

[1] De opvatting van „den goeden ouden tijd" is merkwaardig hardnekkig en duikt, alle wetenschappelijke objectiviteit ten spot, telkens weder op. Zelfs Strzygowski laat in zijn ijver „den goeden ouden tijd" der klassicisten de kroon van het hoofd te nemen, zelf de door hem op den troon verheven oud-arische nomadenornamentiek in de kunst der islâm „völlig degenerieren". Zie: Altai-Iran und Völkerwanderung. 1917 pag. 272.

[2] Dr. F. D. K. Bosch. Een hypothese omtrent den oorsprong der Hindoe-

Een ander noemt het onderscheid slechts een dat door een lacune in het oog springt; zonder die lacune, waarbij o. a. Goenoeng Gangsir dienst doet als verbindende schakel, vermoedt hij een logische opeenvolging en ontwikkeling, zooals in het bovenaangehaalde werd geformuleerd en waarvan het eindpunt op het huidig Bali gevonden zou worden [1].

Weder een ander ziet scherp daarentegen het onderscheid tusschen Midden-Java als gebied van hindoesche kunstuiting en Oost-Java als dat van indonesisch sieren. Zoo sterk, dat wij lezen hoe de geestelijke zin van de door den hindoe aangewende vormen aan den indonesiër onbegrepen zou zijn voorbijgegaan. De oorzaak van het onderscheid zoekt hij in het verschil in geestesgesteldheid der twee volkergroepen: Hindoes en Indonesiërs [2].

Het kan niet ontkend worden dat met name de eerste opvattingen in hun beredeneering en uitwerking uitgaan van een standpunt dat een stellingnemen verraadt ten opzichte van de aesthetische ontwikkeling der hindoe-javaansche kunst. Ware het mogelijk het niet scherp geformuleerd, doch tusschen de regels te lezen oordeel in een curve uit te drukken, dan zou deze, met wisselingen en schokken, de neiging vertoonen zich naar beneden voort te zetten en aldus verraden dat de beoordeelaars van meening zijn dat de beste hindoe-javaansche kunst aan of bij den aanvang, in Midden-Java kan gevonden worden, de praestaties met ongelijkmatig versnelde beweging afnamen in waarde, tot zij, volgens sommigen, op Bali weder in kracht en beteekenis toenamen om dat op te leveren wat tegenwoordig als balische kunst allerwege zoozeer wordt geprezen.

Hoewel de basis, waarop de laatstvermelde opvatting gegrondvest is, naar moderne begrippen, wel de juiste kan geacht worden wil men trachten het karakter van een kunst te benaderen, toch zijn er in den opbouw en verwerking eenige lacunes die een hernieuwd pogen met gebruikmaking van deze basis mogen wettigen.

Javaansche kunst: Handelingen van het eerste Congres van de taal-, land- en volkenkunde van Java. Solo. 1919. pag. 93 vlg.

[1] Krom. Inleiding. II. pag. 318.

[2] T. B. R(oorda) in Encyclopaedie van Nederlandsch Indië. II. pag. 484 b. S. v. Kunst (Beeldende). Zie ook: Dr. K. With. Java, Folkwang-Verlag. 1920, pag. 119—120, en de daar gegeven karakteristiek. De schrijver huldigt ongeveer dezelfde opvatting als welke in dit artikel is neergelegd, motiveert deze echter, voorzoover het Oost-Java betreft, alleen stijl-critisch.

Wat is dan de geestesgesteldheid der makers van het grootere deel der middenjavaansche kunst, zooals deze uit den steen spreekt?

Reeds eerder maakten wij melding van een eigenaardigheid die in deze bouwkunst in bijzondere mate naar voren treedt: het systeem. En van de middenjavaansche is het weder de boeddhistische die deze eigenaardigheid in de sterkste mate bezit. De trits Mĕndoet, Pawon, Båråboeḍoer is er om dit aan te toonen; voorts de tempelcomplexen van Loemboeng en Sewoe. Maar ook het groote çiwaitische tempelcomplex van Prambanan vertoont een streng doorgevoerd systeem.

Niet slechts in ligging, oriëntatie der tempels in het complex, ook in de onderlinge verhouding ten opzichte van de beteekenis der godheden waaraan zij zijn gewijd.

Zoo troont in den Mĕndoet de aardsche afspiegeling van den lichtboeddha Amitâbha, gezeten als predikende de heilsleer; zoo tronen naast hem twee begeleidende bodhisattva's, Avalokiteçwara en Mañdjoeçrî of Vadjrapâṇi. Al weten wij niet aan welke figuur uit het theistisch-boeddhistisch pantheon het tusschen en op één lijn met Mĕndoet en Båråboeḍoer gelegen Pawontempeltje was gewijd, de stoepa zelve, Båråboeḍoer, is zoozeer een steen geworden systeem in de opeenvolging van zijn terrassen, in de concentrische subordinatie van zijn gaanderijen, in de verdichting der uiteengeslagen vormdeelen naar boven toe, tot de eerst gedeeltelijke afgeslotenheid in de à jour bewerkte stoepa's, ten slotte tot de absolute saamgetrokkenheid in den hoofdstoepa, dat hier een blinde het systeem kan tasten [1]. En voor wien deze en andere genoemde voorbeelden niet overtuigend mogen zijn na een bestudeering hunner projecties en doorsneden, resten nog de complexen van Plaosan en Loemboeng.

Echter nog verder dan orientatie en subordineering gaat het systeem. Zoowel de aan de bouwwerken voorkomende reliëfplastiek als de in het inwendige of aan het uitwendige geplaatste vrije plastiek, godenverbeeldingen, boeddha's, blijken een volstrekt bepaalde plaats aan het bouwwerk in te nemen. Reeds werd gewezen op den Çâkyamoeni, den aardschen boeddha, met zijn twee begeleidende bodhisattva's in den Mĕndoet. In aansluiting hiermede vertoonen de buitenwandpaneelen van dezen

[1] T. v. Erp, Oudheidkundige aanteekeningen I. T. B. G. 53 p. 582 vlg.

tempel bodhisattvauitbeeldingen in een systematische verdeeling over de beschikbare of beschikbaar gestelde vlakken, [1] vertoont de voet van het hoofdgestel dier- en andere figuren die daar staan als symbolen van djâtaka's, geschiedenissen uit een der vorige levens van den verlichte, ja zelfs heeft men meenen te moeten opmerken een samenstel van figuren die door gebaren en houdingen den geloovigen beschouwer den door hem te volgen vereeringsweg rond het monument aanwijzen. [2]

Aan den Bârâboeḍoer reeksen van reliëfpaneelen die geleidelijk den beschouwer uit de geschiedenissen van den aardschen boeddha opvoeren naar de werelden der toekomst, naar de rijken van toekomstige boeddha's, naar de leer zelve als beredeneering van wat hij, met een plotselingen overgang, op de bovenste, van ornamentatie vrijwel verstoken cirkelvormige terrassen als hoogste realiteit vindt verzinnebeeld, de wereld der mijmerboeddha's, waar de schijnbare werkelijkheid van begrensden vorm is vervangen door de scheidinglooze eenheid van het al, bovenzinnelijk, reëel. Ook in de çiwaitische Prambanangroep kon men zonder veel moeite een diergelijk systeem ontdekken, ja zelfs deed zij denken aan een brahmaanschen politieken tegenhanger van Bârâboeḍoer, waarbij de trits Çiwa, Wiṣṇoe, Brahma wijst naar een niet-boeddhistische metaphysiek die, met andere waarden werkend, niettemin de eenheid van het al in den Schepper en Vernieler den geloovige als hoogste realiteit voorhoudt. [3]

Het meest volkomen echter en het verst doorgevoerd voelen wij dezen grondleggenden gedachtengang in het Bârâboeḍoercomplex. In subjectieve, naturalistische beeldgroepen gecoördineerd, rijen zich de formuleeringen van ethische begrippen aaneen, overgenomen en verder geleid door andere naar een hooger ethisch peil voerende reeksen, tot het ethisch element vervaagt en ten slotte plaats maakt voor de leer, de metaphysiek van het boeddhisme, in tegenstelling tot de schijnbare veelheid der verschijningen, de reëele wereld der ondeelbare realiteit.

[1] Dr. N. J. Krom. De Bodhisattva's van den Mèndut. Bijdragen. 74 (1918) III. pag. 419 vlg.

[2] Dr. J. Brandes. Fout of finesse? in Rapporten van den Oudheidkundigen Dienst. 1913. pag. 24. (1914.)

[3] Zie een diergelijke opvatting, hoewel uit later dagen, in: Dr. H. Kern. Over de vermenging van Çiwaïsme en Buddhisme op Java. p. 37 vlg. (overdruk) en Dr. H. Kern—Dr. N. J. Krom. Nâgarakṛtâgama. (1919) pag. 22 vlg. 245 vlg.

Het is niet moeilijk de geestesgesteldheid te reconstrueeren die ten grondslag gelegen had aan zulk een systeemvol bouwen.

De machtige bovenbouw van het Mahâyâna, welks essentie is de ondeelbaarheid en realiteit van het al, rustend op den breeden onderbouw van wisseling en verschijningswerkelijke vormverschillen, in welke wereld de medevormwordingen der hoogere boeddhaprincipes als rustpunten zijn; dat is die van Bârâboeḍoer.

De çiwaitische, poerâṇische metaphysiek, uitgedrukt in de subordinatie der verschillende verschijningsvormen van den Algod aan zijn hoogsten vorm, georiënteerd naar sfeer en beteekenis, omhooggeheven op een basis van aan die van Bârâboeḍoer analoge, subjectief gegeven wedergave van de afspiegeling in vorm en als onreëel geleerd maar als reëel gevoeld wereldsch gebeuren, dat is die van Prambanan.

Uit dezen architecturalen bovenbouw van metaphysiek over een onderbouw van reliëfplastiek en reliëfornament spreekt een dualiteit die van beteekenis kan genoemd worden. Aan de eene zijde toch vinden wij een verzinken in de eenheid van het al, een opgaan in de alziel, waarvan de uiting in de kunst een abstractie en objectiviteit vereischt die de philosophische scholen van het boeddhisme kenmerkt en die wel nimmer een geestesproduct van zuidaziaten zal geweest zijn — aan de andere zijde een zich verlustigen in de als schijn te denken wereldsche werkelijkheid, die echter duidelijke kenmerken ervan vertoont voor de makers subjectief gevoelde realiteit te zijn geweest.

Wel is op Bârâboeḍoer de doorgevoerde coördinatie of omgekeerd, de splitsing in tafereelen, gescheiden en gedacht als brokken tijd en ruimte, nog sterk genoeg om het verband tusschen deze twee «werelden» niet geheel te doen wegvallen, houden daarbij de dhyâniboeddha's der nissen bij voortduring de aandacht voor het hoogere gedeelte vast, bij Prambanan ontwikkelt zich een naturalisme dat het verband met de bovenzinnelijkheid van het godssysteem eenigermate doet vergeten. Hier toch is de illusie van een historische en ruimtelijke realiteit de hoofdzakelijke bedoeling van den maker, houden de lengte en gerektheid van sommige dezer paneelen geen verband met de frontale tempelverdeeling.

Wel weer is de plaatsing aan de binnenzijde der balustrade, dus onzichtbaar in het tempelaspect, een concessie aan de eenheid van het geheel.

Dat dit naturalisme der reliëfs van Midden-Java zich op andere wijze verder heeft ontwikkeld en in deze ontwikkeling tot een andere vormgeving kwam dan het naturalisme dat zich in West-Europa had ontwikkeld uit het idealisme der vroeg-gothische sculptuur, is een feit van niet te onderschatten beteekenis voor den javaan en het probleem hindoe-javaansche kunst. De ontwikkeling toch der mahâyânistische plastiek vertoont onmiskenbare parallellen met die der christelijke kunst in Europa. Hoezeer wij nog te kampen hebben met een lacunaire kennis aangaande de eerste, aanvangend bij de wereldcultuur der laatantieken en hellenisten die èn in denken èn in vormen de grondleggers waren van wat later eeuwen aan kultureele waarden bezitten, worden wij gedwongen dezelfde riching in te slaan over abstractie, idealisme naar naturalisme, zoowel in het westen als in het oosten. Het is hier allerminst de plaats dieper op deze zaak in te gaan, die voor de oostelijke wereld is wat de christelijke kunst en cultuur voor het westen was — moge het genoeg zijn te constateeren dat het antiidealisme, zooals Dvořák het noemt, en dat zich in van Eyck's Arnolfini demonstreert, op Java niet gevonden zal worden. [1] Bezitten wij in de versteende afspiegeling van een bovenzinnelijke kosmische orde, Bârâboeḍoer, een aziatische pendant der gothische kathedralen, evenzeer verwezenlijking van een hooger kosmisch systeem, ná de periode waaruit Bârâboeḍoer voortkwam zullen de wegen scheiden. China en Japan hebben, den weg van het Mahâyâna verder bewandelende, om vooralsnog slechts te vermoeden redenen, de kans op voortgaande parallellen met het westen bewaard. Een werk als de lohan van Ling-yen-szĕ is voor Java ondenkbaar, ook met een javaansche typeering der figuren. [2]

Men heeft goede redenen om aan te nemen dat de boeddhistische bouwwerken van Midden-Java kunnen toegeschreven worden aan de tijdelijke heerschappij der Çailendra's, afkomstig

---

[1] M. Dvořák. Idealismus und Naturalismus in der gothischen Skulptur und Malerei, in Historische Zeitschrift, Bd. 119 (1918) p. 208 vlg. Zie ook wat Dr. Hoesein Djajadiningrat in zijn Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn (Haarlem 1913) pag. 309—311 opmerkt over de historiographische parallellen.

[2] Zie voor afbeeldingen: E. Fuhrmann. Das Reich der Mitte. Ie band van „China", Folkwang Verlag. 1921.

van Sumatra.[1] Sumatra ook was het land waar het boeddhistisch contact met het vasteland van Zuid-Azië eenmaal verkregen en wellicht onderhouden was. Wat de resultaten waren van dit contact en in welken vorm deze op Java bekend waren leeren ons onder meer twee merkwaardige boeddhistische geschriften: de Sang Hyang Kamahâyânikan[2] en de legende van Koeñdjarakarṇa.[3] Beter dan naar andere, voorindische, boeddhistische geschriften terug te grijpen is het te trachten naar analogie van wat in deze geschriften wordt uiteengezet een beeld te vormen van de geestelijke gesteldheid van den boeddhist in de eeuwen na Bârâboeḍoer. Al dadelijk treft ons het verschil in aard dezer geschriften, parallel loopend aan het verschil van den boven- en onderbouw zooals wij dat bij de midden-javaansche tempels hebben gezien. Aan de eene zijde in den Kamahâyânikan een litterair-philosophische bovenbouw, bestaande uit de uiteenzetting van het ethisch Mahâgoehya der Pâramitâ's, Yoga's, Bhâwanâ's en Âryasatyâni, met die van het kosmogonisch Paramagoehya geschoeid op yogâtjârya-leest. Aan de andere zijde in de legende een zich verlustigen in de wereld der schijnbare realiteit, waarin de primaire waarheden van Skandha, Karma en Saṃsâra enz., maar met een projectie op de gematerialiseerde Wairotjanawereld, den leek-geloovige worden verduidelijkt. Aan de eene zijde dus een ontmaterialiseerende metaphysiek, aan de andere een tot het leekenniveau neerdrukken van het bovenzinnelijke.[4]

Onwillekeurig denken wij weder aan het parallelle litterair-illustratief karakter der middeleeuwsche europeesche plastiek, ondergeordend aan de hoogere eenheid van een systeemvolle architectuur. Het is echter steeds geraden bij het doortrekken van diergelijke parallellen de grootste voorzichtigheid in acht te nemen. Heeft toch de vorsching onzer middeleeuwen de beschikking over een uitgebreid en goed bewerkt materiaal, de studie der javaansche oudheden slechts de hulp van weinige gegevens, welke juist, naarmate men zich meer met Midden-

[1] Dr. N. J. Krom. De Sumatraansche periode in de javaansche geschiedenis. Inaugureele rede 1919.

[2] J. Kats. Sang hyang Kamahâyânikan. 1910. 's-Gravenhage.

[3] Dr. H. Kern. De legende van Kuñjarakarṇa in Verhandelingen Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde. Nieuwe reeks. III/3.

[4] Een korte schets dezer beide werken in: C. Eliot. Hinduism and Buddhism. Londen 1921. III pag. 172 vlg.

Java gaat bezig houden, schaarscher worden. Zoo zijn èn Kamahâyânikan èn Koeñdjarakarṇa uit veel later tijden (de laatste zelfs zal waarschijnlijk niet verder teruggaan dan tot de 12e eeuw, dus niet minder dan 4 eeuwen na den waarschijnlijken stichtingstijd van Bârâboeḍoer!) Niettemin, ook de geestelijke basis van Midden-Java's eenigen stoepa kan slecht een zuiver voorindische genoemd worden en had, als leer, reeds de sumatraansche periode achter den rug[1]. Zonder meer te negeeren zijn dan ook beide geschriften in dit verband zeker niet.

Vergelijken wij nu hetgeen wij opmerkten naar aanleiding van Bârâboeḍoer en Prambanan (om deze als typen te blijven bezigen) met wat wij vinden bij die eigenaardige tempels op den Diëng, dan worden wij door twee zaken bovenal getroffen. Ten eerste door het systeemlooze van Diëng- en andere bergtempelgroepen, systeemloos in betrekking tot de overige, voornamelijk boeddhistische complexen van Midden-Java; ten tweede door het ontbreken van reliefverbeeldingen, zoogenoemde sprekende reliëfs.

Waar wij nu reden hebben om aan te nemen dat Diëng en verwanten tot een oudere periode behooren en daarenboven kennelijk çiwaitisch van aard zijn, zouden wij kunnen stellen dat het boven- en onderbouwkarakter van Prambanan onder invloed zou staan van de boeddhistische bouwperiode.

Laten wij dan ook Diëng een oogenblik ter zijde, zoo zouden wij als geestesgesteldheid die de meest eigenlijke middenjavaansche tempelcomplexen draagt kunnen formuleeren:

1. Een in systematisch distribueeren en subordineeren der verschijningsvormen van het boeddhistisch kosmisch principe gezochte benadering van de hoogste realiteit als bovenbouw, gedragen en ingeleid door een onderbouw van litterair-illustratieve uitbeeldingen van subjectief gevoelde en naturalistisch verwerkte brokken religieuse historie in doorloopend en oploopend verband van sterk didactisch-ethisch karakter. (Bârâboeḍoer).
2. Een herhaling hiervan op çiwaitischen grondslag doch met een beperkten onderbouw die den beschouwer niet opvoert

[1] Ik wil hier slechts even de aandacht erop vestigen dat in den Kamahâyânikan ethiek, yoga en kosmogonie de hoofdschotels vormen, daarentegen van de doorgevoerde philosophieën der noord-boeddhistische scholen niet veel meer dan een weerschijn over is.

uit de onreëele wereld tot de bovenzinnelijke realiteit, doch het goddelijk principe in de wereld der verschijnselen materialiseert. (Prambanan). [1]

Het is er verre van als zouden wij op Oost-Java, waarheen het nu tijd wordt onzen blik te richten, plotseling alle eigenaardigheden zooals wij er enkele van nader beschouwden en formuleerden, missen of tot onherkenbaar wordens veranderd aantreffen. Wel zoeken wij er tevergeefs naar een systematischen complexbouw, doch de algemeene opzet der bouwwerken afzonderlijk vertoont een sterke mate van verwantschap met Midden-Java, welke verwantschap na het ontdekken van de poorten van Bĕlahan en andere schakels, boven twijfel verheven werd.

Er is echter een andere eigenaardigheid in de architecturale vormgeving die zich bij beschouwing der oost-javaansche tjaṇḍi's naar voren dringt, mits wij enkele, waarvan de waarschijnlijkheid groot is dat zij onder vreemde, tjamsche, invloeden gestaan hebben uitzonderen. Deze eigenaardigheid is de neiging tot contractie van de tempelkern, een insnoering tusschen dak en soubasement, die noodwendig gepaard moet gaan met een meer uitgesproken dienend karakter van voet en overkapping dan wij op Midden-Java troffen, bijgevolg met een verbreking der eenheid van het gebouw als opgaand monument en een accentueering van den tempelteerling. Het dak nadert door de verdichting en ineenschuiving zijner ornamenteerende en constructieve elementen tot het begrip pyramidale overkapping door middel van horizontaal laagsgewijs aangebracht materiaal. Voor een vergelijking komen, zooals vanzelfsprekend is, slechts

[1] Het studiefotomateriaal is voor Midden-Java nog tamelijk verspreid. Behalve de foto's van den Oudheidkundigen Dienst, die uit den aard der zaak voor een kennisname en oriënteering, vanwege hun zeer groot aantal, minder geschikt zijn, vindt men in de Rapporten der Oudheidkundige Commissie een groot aantal detailfoto's gereproduceerd, als verduidelijking van enkele artikels en studies betreffende oudjavaansche kunstwerken. Tot een monographie is het met één middenjavaansch bouwwerk gekomen. (Dr. N. J. Krom in het 3e deel der monographiënreeks). De in de Inleiding beschikbare ruimte stond natuurlijk, hoewel helaas, het plaatsen van meer detailfoto's niet toe, te meer daar, als wij het wel hebben, de schrijver bij de keuze zijner 100 platen zich heeft laten leiden door een trachten naar volledigheid. Zeer goede foto's geeft eveneens Dr. K. With in zijn: Java. Folkwangverlag 1920. (Zie hierbij echter de opmerkingen van Krom in: Nederlandsch Indië Oud en Nieuw. Jaarg. 1921.)

die midden- en oostjavaansche tempels in aanmerking die, door althans gedeeltelijk aanwezig zijn van het dak, eenigermate een beeld kunnen verschaffen van wat de intuitieve bouwgedachte moet zijn geweest. In dit geval behoeft de vergelijking van Kiḍal, Bangkal en de poorten eenerzijds, met Bimå, Poentådewå, Pawon en Mĕndoet anderzijds geen commentaar; mogen daarbij de balineesche prasada's de consequentie van deze neiging demonstreeren.

Deze contractie wekt de gedachte op aan een intensiveering der beteekenis van de tempelkern en het is dan ook in deze dat wij iets anders zullen aantreffen, iets wat bij het werk der boeddhistische midden-javaansche ontwerpers niet wordt gevonden.

Het feit doet zich namelijk voor dat een zeker percentage der ons overgeleverde oostjavaansche tjaṇḍi's zich heeft ontpopt als bijzetplaats van een vorstelijk persoon. Behalve waarschijnlijk een urn met asch werd soms in den tjaṇḍi (althans in een paar gevallen hebben wij hieromtrent eenige zekerheid) een çiwaitisch c. q. boeddhistisch beeld geplaatst dat als receptaculum zoowel van de ziel van den afgestorven vorst of voorname persoon, als van den algeest waarmede hij geidentificeerd werd, kon optreden [1]. Hoewel door deze laatste identificatie het verband tusschen een dergelijk bouwwerk en een uit het midden-javaansche tijdperk, waarin de hoogste godheid in haar verschijningsvormen als kosmisch principe vereerd zou geworden zijn, sterk genoeg was om een te krachtig afwijken van de oude vormgeving te voorkomen, wordt hier in meerdere of mindere mate iets algemeens verbijzonderd. Het valt toch niet te ontkennen dat het systeembeeld hetwelk wij van uit de oudere periode voor oogen hebben en waaraan een metaphysisch-kosmogonische gedachtengang ten grondslag lag, van een andere geestesgesteldheid getuigt dan de vereering van een godheid in een goddelijke uitbeelding van een historischen persoon, naar de leer, in werkelijkheid wel eerder omgekeerd: de vereering van de ziel van den afgestorvene, opgegaan in de alziel [2]. Het van

[1] J. L. Moens. Hindu-Javaansche portretbeelden in Tijdschrift Bataviaasch Genootschap voor K. en W. LVIII pag. 493 vlg.

[2] Hoe wij ons de geaardheid van die alziel of algeest, wiens identificatie met Çiwa een poging tot vormgeving medebracht, moeten voorstellen is niet overduidelijk. Als wij het wel hebben en deze geaardheid zou overeenkomen met die welke K. Beth in zijn: Religion und Magie bei den Naturvölkern op pag. 164 vlg. voor de Dajaks uiteenzet, dan moest wel elke poging tot

afzonderlijke kenmerken voorzien van het godsbeeld legt een sterker accent op het laatste dan wel op het eerste. De centralisatie in het persoonlijk element verraadt een gedachtengang die grondt in het bereiken van nuttig effect eerder dan een opvoeren tot een hooger levenspeil. In deze en dergelijke gevallen zou dan de beteekenis van het bouwwerk zich concentreeren op het begrip: «ziele-monument», zieletempel, tempel waarin zich de ziel van den afgestorven vorst, opgegaan in de goddelijke alziel en daarom te machtiger, den volke als beschermer aanbiedt. Zoo concentreert zich ook de beteekenis van den architecturalen opzet op dat gedeelte waar het contact met de vorstenziel-alziel kan plaats vinden: de tempelkern. Niet door een verzwaring van dat bouwdeel, maar door een andere rol die het krijgt te vervullen. Niet langer wordt het gedacht als een deel eener kosmische afspiegeling, een gecondenseerde visie van het al, een abstract compositie-schema, maar als een begrensde realiteit, als een aan materieele vormen gebonden terrein van goden — c. q. zielewerkzaamheid.

Ongemerkt zijn wij terecht gekomen in indonesisch denken. Een dergelijke opvatting doet onze gedachten onwillekeurig gaan naar de uit den archipel overbekende vereering der afgestorvenen. Zonder daarbij echter aan een causaal verband of ook maar aan een verwantschap te denken, kan het zijn nut hebben in deze richting verder voort te gaan, temeer daar het çiwaisme zich op Java meer en meer als een den javaan minder vreemd dan het boeddhisme liggende godsdienst ontpopt en ook op het vasteland van Zuid-Azië dergelijke elementen in zich bergt.

Waar wij reeds zagen dat de tjaṇḍi zelve in zijn opzet door een scherper begrenzen van het hoofdbeeld in het terrein van diens werkzaamheid meer en meer het kosmisch karakter verliest, zien wij het beeld zelf langzaam maar zeker en in de jaren na den bloei van den laatsten grooten officieel-hindoeistischen staat, Mâdjâpahit, met zeer groote snelheid in vormgeving naderen tot het indonesisch begrip «zielebeeld». «Naderen» drukt niet juist uit wat er geschiedt. Zoowel in het vorsten-godsbeeld, de identificatie van de individueele ziel met de oerziel, den oppergeest, als in het indonesisch voorouder- of zielebeeld, vinden wij eigenschappen van vorm en lijn, die ons als teruggaande

---

vastlegging, ook met behulp van een vreemden vormenkanon, noodwendig falen, hoogstens uitloopen op een naar dezen kanon gewijzigd zielebeeld.

tot op één en dezelfde basis, treffen; van gelijken is hier natuurlijk geen sprake, daar in het eerste geval de hindoeistische vormkanon zijn eischen stelt. Doch evenzeer als de middeleeuwsche kerkelijke persoonsverbeeldingen in elementairen opbouw getuigen van een aan laat-antieken ontleenden vormkanon, evenwel in de voortgezette ontwikkeling meer en meer adaequaat worden aan den spiritueelen inhoud, die zich deze vormgeving koos — zoo constateeren wij van de oudste der hindoejavaansche Çiwabeelden tot in de laatste tijden na Mâdjâpahit toe, een vrij geregeld te volgen toenemend naar voren treden van die eigenschappen welke ons bij polynesische voorouder- en zielebeelden treffen.

Allereerst dan wel de vaak als aesthetisch-technische regressie gekwalificeerde neiging tot verstarring. De bhangga, de bij oudere, voorindische beelden zoo geliefde doorbuiging in het middel, die zelfs bij den Wiṣṇoe van Banon nog valt op te merken, verdwijnt en maakt plaats voor het lijkachtige der latere Çiwafiguren. Hier en daar noteeren wij een vergrooting van het hoofd als uit «ziel»kundig oogpunt meest belangrijk gedeelte van het lichaam.[1] Ten slotte ontwikkelt zich om het lichaam een stralenfond dat wel lastig anders te begrijpen valt dan als de zichtbaarmaking der uitstraling van levensvuur, de magische zielegloed, en als zoodanig niet alleen in vorm een uitbreiding van het aureool.

Dit alles wil natuurlijk allerminst beteekenen dat de javaan in zijn tjaṇḍi's er een voorouderdienst op na hield waarbij voorouderbeelden te pas kwamen als welke wij van elders kennen, nu gemodificeerd tot een Çiwa-vorstenfiguur. Eerstens is omtrent de verbreidheid en de algemeene beteekenis der bijzetting in Çiwa- en andere godsbeelden nog weinig met zekerheid bekend. Ten tweede weten wij evenmin veel aangaande een officieelen Çiwadienst en den vorm waarin deze gegoten was. Doch slechts moeten wij ons voor oogen stellen dat de javaan niet meer of niet in deze beelden die kosmische beteekenis voelde als welke wij op Midden-Java aantroffen en daarbij ons de vormveranderingen zóó trachten te verduidelijken, dat wij een steeds sterker in vorm uitgedrukt wordende identificatie van den çiwaitischen oppergod met het indonesisch begrip oppergeest, machtigste

[1] Krom. Inleiding II plaat 87a. Rapporten. 1908 (1910) Pl. 98—100. With: Java Pl. 149—152.

geest, erkennen, waarbij datgene wat aan maleisch-polynesische expressionistische zielebeelden ten grondslag ligt zich ook in de vormgeving dezer beelden naar voren dringen gaat.

De sfeer waarin dan de vereering van het hoofdbeeld uit den tjaṇḍi zich verplaatst ziet is die van de geestenwereld, nauw verwant aan die der afgestorvenen en het is in deze sfeer dat wij ons moeten verplaatsen als wij de overige verbeeldingen, de reliefs, willen verstaan.

De daarin afgebeelde verhalen toch blijken voor het overgroote deel te bestaan uit episoden zooals wij er uit oudere bronnen, Mahâbhârata en Râmâyaṇa, kennen, waarbij andere, door ons niet gekende, zich voegen. Misschien mag men veronderstellen dat deze episoden meer en meer betrokken werden in de mythische historie van den javaan. Hoewel de officieële geschiedschrijving de helden uit deze verhalen voorloopig nog niet als historische elementen erkent en dit eerst in het namâdjâpahitsche tijdperk zijn beslag krijgt, zal althans het volk hen gezien hebben als persoonlijkheden van eigen ras, van eigen land; zulk volksinzicht blijft nimmer zonder invloed, zelfs op de officieel gehuldigde opvattingen. Hierbij ondergaat de sfeer waarin zich deze geschiedenissen afspelen een duidelijk naspeurbare javanisatie. Niet in dien zin als waarvan men pleegt te spreken bij de javanisatie aan Bârâboeḍoerreliefs, doordat kleederdracht, omgeving der personen, huizen, planten etc. javaansch zijn en niet uitbeeldingen van in Voor-Indië voorkomende typen, doch zoodanig dat de historische figuren tot geestfiguraties worden, hun omgeving vervuld is van geesten en geestelementen, kortom de geheele scène zich afspeelt in een als geestenwereld te denken milieu, op zich zelf een reëele wereld, waarin de evenzeer reëele geest wordt gematerialiseerd, vorm verkrijgt. Wat in de volksgedachte leefde aan onuitgebeelde doch door conventie geheiligde voorstellingen omtrent den verschijningsvorm der deels goede, deels booze voorouder-geesten, der lucht-, aard- en watergeesten en wat er meer in het geestenarsènaal van den javaan aanwezig moge zijn, dat grijpt een onder hindoeleiding wellicht verkregen technische vaardigheid en uitbeeldingsvermogen, benevens den ganschen vormenkanon aan om zich te kunnen uiten, om zich een vormgeving te verschaffen.

Daarbij is het vanzelfsprekend dat indonesische i. c. javaansche

rasidealen, grondend in voorteekenleer en magie, bij de verwerking en omzetting dezer vormenschool naar de oppervlakte dringen [1]. Sterker echter en voornamelijk wordt het beeld veranderd door de «vergeesting». Het frontale, tweedimensionale, de massaloosheid, de verstarring, niet slechts javaansche, maar meer algemeene eigenschappen van het begrip «geest» als nalevende en nawerkzame schaduwziel van een afgestorvene, komen in steeds schriller tegenstelling te staan tegenover de materieele picturaalplastische uitbeelding van aardsch beleven der hindoereliefs.

Het wegwerken der ruimteillusie door vervlakken, in tegenstelling met het verwekken ervan op Midden-Java is een voorname eisch geworden. [2] Door de lucht zweven reëele geesten. Beschermgeesten begeleiden de helden. En wie zich nog niet in een gematerialiseerde geestenwereld verplaatst mocht voelen,

---

[1] Men vergelijke de bij H. A. van Hien, De javaansche geestenwereld, op pag. 65 van deel II (1896) gegeven: Hal wirasatnja orang. Zie ook: B. Laufer. Das Citralakshaṇa. Leipzig 1913. pag. 28 vlg.

[2] Het kan, als wij dieper op deze verschijnselen ingaan, waartoe het echter hier niet de gelegenheid is, ons niet verbazen in de verwerking van hindoeistische randplastiek en reliefplastiek door den javaan, eigenschappen te ontdekken die ook elders en met door materiaal en voorstudies begunstigd succes, zijn nagespeurd en die W. Worringer in zijn „Abstraktion" formuleert in tegenstelling met de „Einfühlung". Mutatis mutandis is deze voorstelling van de aesthetische werkzaamheid ook voor Java van beteekenis. Waar hij zegt (Abstraktion und Einfühlung 1919. pag. 28): „Zur Annäherung der Darstellung an die Ebene wurde man gedrängt, weil die Dreidimensionalität einer Auffassung des Objektes als einer geschlossenen stofflichen Individualität am meisten entgegensteht, indem ihre Wahrnehmung ein Nacheinander von zu kombinierenden Wahrnehmungsmomenten erfordert, in dem die geschlossene Individualität des Objektes zerfliesst —" en (pag. 29) „Die Unterdrückung der Raumdarstellung war schon deshalb ein Gebot des Abstraktionsdranges, weil es der Raum gerade ist, der die Dinge miteinander verbindet, der ihnen ihre Relativität im Weltbilde gibt, und weil der Raum sich eben nicht individualisieren lässt" — daar denken wij aan de reliëfs en het in het vlak verwerken der godenfiguren.

En als wij lezen (pag. 50): „Musste doch diese Nachformung" (d. i. de rondplastische driedimensionale) „in ihrer Unklarheit für die Wahrnehmung und in ihrem Zusammenhang mit dem unendlichen Raume den Betrachtenden in denselben quälenden Zustand lassen wie gegenüber dem Naturvorbild", dan zien wij de nog op Bali voorkomende rondplastiek van deurwachters, garoeḍa's, nâga's, kortom alle min of meer schrikaanjagende figuren. Hier is dezelfde ruimtevrees in het spel, die wij elders in den archipel aantreffen en die meer en meer een rol krijgt te spelen in de verklaring der primitieve ornamentiek.

hem zij aangeraden zijn aandacht te wijden aan de, op tjaṇḍi Djago bijzonder reëel uitgebeelde, vlamelementen, die gedeeltelijk reeds aan dezen tjaṇḍi, sterker nog aan Panataran in gecompliceerden vorm symbolen, hiëroglyphen mogen heeten van het in hooge mate en machtig bezield en ver«geest» zijn van de sfeer waarin zich de episoden afspelen.[1] Dat deze geestenwereld met de zichtbare wereld ineenloopt, weet men; de javaan kent zijn geesten een naar zijn zin wel al te groot aandeel toe in den gang zijner zaken. De wereld zooals hij die weet maar niet ziet, is hier door hem symbolisch vastgelegd, gedeeltelijk zelfs reëel. De magisch-gunstige kenmerken, die hij zich en zijn grooten wenscht, heeft hij in en met de hindoeistische vormgeving verwerkelijkt.[2]

Zoo worden de twee voornaamste deelen van het bouwwerk: het hoofdbeeld als contactplaats van den goddelijken geest en de reliëfs als begeleidende, niet langer inleidende, de sfeer kenmerkende, in vorm vastgelegde heldengeschiedenissen, vergeest d. w. z. reëel gegeven. Een fixeering dus van wat in de volksgedachte leefde en reeds langer had geleefd. Naast de in hindoevormen gefixeerde indonesische voorstellingen van nu eerst historie geworden voorouderfiguren, treden op de in het vlamelement vastgelegde geesten, door de lucht vliegende reuzen en dwergen, diergestalten, monsters, etc. etc.

Waar nu een der meest kenmerkende eigenschappen van een geestesgesteldheid als uit dezen veranderden stand van zaken

---

[1] Over de vlam als magisch-krachtsymbool en levenselement zie: Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Het primitieve denken enz. in Bijdragen. 71 (1916) pag. 44 vlg. (§ 39 vlg.).

[2] Men heeft in de fantastische dier- en menschvormen van Panataran een javaansch impressionisme willen zien dat in wolken en bergenuitbeelding tot uiting kwam. Het komt ons voor dat bij een geestesgesteldheid als van den javaan weinig sprake kan zijn van een zoo sterke individualiteit als een impressionisme in uitbeelding wel zou vereischen. Men veroorlove een derde aanhaling uit Worringer's boekje (pag. 50): „Dass fernerhin eine rein „impressionistische Darstellung, die das Naturvorbild nicht in seiner Realität, „sondern in seiner Erscheinung wiedergibt, ausgeschlossen war, ist selbst-„verständlich, denn eine solche Darstellung hätte auf jede Wiedergabe des „objektiven Tatbestandes verzichtet und hätte in ihrer ausgesprochenen sub-„jektivität einem Drange nicht genügt, der, von dem Willkürlichen der „Erscheinung gequält, eben nach dem „Ding an sich" haschte." Wij voor ons zien hier een realiteit in die uitbeelding der geesten door middel van het vlam- of zieleëlement, (dat in zijn meest eenvoudigen vorm zou terug te brengen zijn tot de spiraal) magisch-machtig en symbolisch.

spreekt, wel is de afwezigheid van een scherp omlijnde en omlijnende klassificeering en systeemvol indeelen en verklaren van het kosmisch probleem [1], wat zich zoo sterk uitte in de op den achtergrond gerakende geestesgesteldheid der middenjavaansche ontwerpers, daar mogen wij ons niet verwonderen, ja daar verwachten wij niet anders als wij het verband der beteekenissen der bouwdeelen zien vervagen, wegvallen ten slotte.

Iedere zich daartoe leenende ruimte is welkom tot het doen opnemen van wat de javaan zich als magisch, den te vereeren goddelijken geest aantrekkend en lokkend, denkt. Mits dan ook de centrale positie van het hoofdreceptaculum, godsbeeld, geen schade lijdt, kan de reliëfbeeldhouwer zijn gang gaan waar hij wil. Het uitgebeelde is niet meer gesubordineerd aan de conceptie van het bouwwerk maar staat op zich zelf. Het is, zooals het op Bali nog wordt omschreven, amĕngamĕng, dat wat aangenaam is. Het eenige doel is het aan den geest adaequaat maken van zijn tjaṇḍi.

Zoo worden de scheidingen der episoden niet door een constructieve paneelverdeeling, opgevat als behoorende bij den bouw zelf en zijn indeeling, tot stand gebracht, doch behooren zij in het verhaal, worden in het leven geroepen door elementen uit de reliëfbewerking; ja, waar de traditioneele paneel- en pilasterverdeeling aan het soubasement den beeldhouwer voor de keuze stelt welk van beiden voor een sierend, zwaar ornament te gebruiken (juist de architecturale vormleer was hardnekkig om reden van haar aan den javaan oneigen karakter), kan hem dit geen zorgen baren. Integendeel wij komen in de verleiding te veronderstellen dat hij liever, zooals o. a. bij Panataran geschiedde, de pilasters zal kiezen om zoo te ontkomen aan een te scherp omlijnen zijner reliëfverbeeldingen, waartoe een paneelgebruik aanleiding kon geven. De pilaster toch zal, door het weglaten van afsluitende onder- en bovenlijsten, hem in staat stellen zijn geestenwereld achter de paneelen om als doorloopend te denken, zoodat dan de verticale lijsten bij de paneelen en niet meer bij de pilasters zouden behooren.

Hoe dit ook zij, het moge uit het bovenstaande eenigermate duidelijk geworden zijn dat de tjaṇḍi niet meer is een ver-

[1] Zie in verband hiermede: Dr. H. Kraemer. Een javaansche primbon uit de zestiende eeuw (Leiden. 1921) pag. 124 vlg.

eeringsplaats van een gedefinieerd kosmisch principe, waarbij de verschijningsvormen als hulpbiedend aan den volksgeest en de volksphantasie optreden, maar een scherpe localisatie van een in meerdere of mindere mate machtigen, ongedefinieerden geest op de basis van nuttig effect.

Was het javaansche volk van een geestesgesteldheid geweest als welke spreekt uit bouwwerken van Midden-Java, zoo had zijn kunst zich ongetwijfeld in een geheel andere richting ontwikkeld. Zijn eigen indonesisch denken dreef hem een anderen kant op, daarbij geholpen door het vele wat als eigendom van het volk in Voor-Indië in het çiwaisme hieraan deed aanknoopen Eerstens klopt zijn ongedefinieerde, sterk subjectieve wereldbeschouwing niet met de gedefinieerde, naar het objectieve trachtende, kosmische der arisch-indische cultuur. Ten tweede was zijn cultureele positie bij lange niet zoo dat zij, ook in den loop der eeuwen dat het hindoe-contact met Java levend moet geweest zijn, opgevoerd zou kunnen worden tot de geestesontwikkeling der hindoes, die een centraalaziatische leerschool doorloopen hadden.

Dus moeten wij in de wijze waarop de javaansche geest het hindoemateriaal en zijn eigen hindoesche scholing verwerkt heeft, niet zien een omlaag wijzende voortzetting van wat op Midden-Java aan kunst en cultuur gevonden wordt, maar een poging van den javaan naar vormgeving en uitbeelding van eigen, indonesische voorstellingen en ideeëncomplexen. Dat hierbij de architecturale, constructieve elementen het minst en de reliëfplastische uitbeeldingen het meest in aspect veranderden, is een logisch gevolg van de waarden die de javaan aan het hem door de hindoes geleerde heeft gehecht. [1]

Beziet men de historische vormontwikkeling alleen en heeft men daarbij voor Midden-Java niet zoozeer het oog op de aan de boeddhistische bouwwerken en Prambanan ten grondslag liggende geestelijke basis, als wel op met den inhoud correspondeerende

[1] En van de plastiek is het weder de rondplastiek der god-vorsten-verbeeldingen die, niettegenstaande alle pogingen haar in het vlak te doen opgaan, van welk pogen, zooals wij zagen, de latere çiwa's een duidelijk beeld verschaffen, toch uithoofde van haar beteekenis het langst weerstand biedt aan alle javanisatie en in dezen weerstand misschien wel den grond doet vinden van het feit dat zij het op Bali „moest afleggen".

vormeigenaardigheden, dan is het zeer goed mogelijk te spreken van een «eenheid der hindoejavaansche kunst». Stelt men de middenjavaansche bouwwerken, mogelijk met uitzondering van Prambanan, als cultuurrichting tegenover Oost-Java en Bali, dan is die eenheid echter minstens even formeel als die van antieken en middeleeuwen. Ook het sterk accentueeren van het çâstrisch element brengt gevaren mede. Want deze çâstra's wortelen in den vorm, handelen over den vorm en bieden, zooals Tibet ons leeren kan, met dat al nog ruimschoots gelegenheid den vorm in zoo sterke mate te wijzigen, ook met letterlijke inachtneming der voorschriften, dat het aspect geheel veranderd te noemen valt.[1] Daarenboven, het is niet alléén de vorm die kunst representeert.

Hoewel, zooals reeds gezegd is en uit het voorafgaande moge blijken, de derde opvatting door ons in den grond als diegene wordt beschouwd welke de beste kansen biedt in zake het verklaren der oostjavaansche kunst in haar bijzondere eigenschappen, is toch in de toepassing dezer, in europeesche aesthetisch-kritische werken reeds langer gehuldigde beschouwing op de hindoejavaansche kunst, het oostjavaansche tijdperk wel te zeer als een tijdperk van verwording aangezien en het voornaamste veld van indonesische werkzaamheid in dezen eerst op Bali gelocaliseerd. Iets, wat te vergelijken valt met wat wij in de europeesche kunsthistorie aantreffen kunnen bij hen die de voor- en vroegmiddeleeuwsche tijdperken als een voortgezette degeneratie der laatantieken beschouwen en eerst in de gothiek een opkomst van eigen leven in de kunst ontdekken. Dat de doorwerking van het indonesisch geestelijk element reeds veel eerder, op Oost-Java, ja, wij zouden willen zeggen, in Prambanan, heeft plaatsgevonden, is sedert het verschijnen der «Inleiding» een moeielijk meer te loochenen feit.

Het is er verre van als zouden alle in het oog vallende en nog niet opgemerkte eigenaardigheden der oostjavaansche en balische kunst, een verklaring vinden. Zeer veel blijft onzeker. De geringere aandacht die men over het algemeen, in vergelijking met Midden-Java, dat via de hindoes «anklang» vond aan eigen aesthetisch inzicht, aan de laatste kunst van Oost-Java besteedde,

[1] Het Citralakṣaṇa b.v., zooals het zich in den bs Tan-'gyur bevindt, blijkt een vertaling te zijn van een helaas niet overgebleven sanskrttekst.

verhinderde tevens dat voldoende materiaal ter beschikking staat, geordend, overzichtelijk, bereikbaar. Daarbij is ook onze kennis van de javaansche geestesgesteldheid uit die dagen, zooals wij die voorloopig wellicht naar indonesische parallellen uit later tijd moeten reconstrueeren, nog evenzeer ongevormd en weinig vastgelegd. Het grootste deel van de geschriften die uit dien tijd over zijn, is nog onuitgegeven en zoo voor breeden kring onbruikbaar.

Naarmate de ethnologische kennis van Java toeneemt, zal ook het inzicht in de kunst van Oost-Java zich kunnen verdiepen. Daarbij in de beoordeeling uit te gaan van een kunst met hindoenormen op Java in een historische ontwikkeling, moet noodwendig tot een ongunstig oordeel over de praestaties van den javaan leiden, waar hij zoogenoemd op eigen beenen kwam te staan. Ziet men echter in de hindoejavaansche kunst een worstelen en pogen om vormgeving van javaansche voorstelling, aanvangende tijdens en na de midden-javaansche periode, dan kan het niet anders of ons aesthetisch oordeel, dat zal weten te scheiden en te onderscheiden, moet erkennen: het ontstaan van een javaansche kunst, groot-javaansch, als men Bali er bij wil voegen.

Het hindoeistisch godsbeeld, als te scherpe formuleering van het ondefinieerbare, verdwijnt. De reliëfs gaan als afzonderlijk sfeerkweekend, doch geenszins zinloos bouwdeel een eigen leven leiden; het ornament krijgt evenzeer zijn voornaamste beteekenis in een vergeesting van den tempel, krijgt dus eerder tot taak het niet-menschelijke, natuurlijke te accentueeren dan het menschelijk constructieve, betrekt het bouwwerk onmiddellijk in de omgevende bezielde natuur [1].

Het bouwwerk, nu gecentreerd om de locale beteekenis en werkzaamheid van den betreffenden goddelijken geest, is geworden tot een adaequate uiting van indonesisch beleven; wat daarbij aan hindoes werd ontleend is slechts middel.

Door de officieele bescherming van den islâm, verviel op Java ook de officieele noodzaak van den oostjavaansche tempelbouw. Maar wat uit het verkregen bezit kon gered worden, bleef behouden: de wajangfiguur.

Keeren wij echter nog eenmaal terug tot Midden-Java en be-

[1] Op te merken valt dat het daarbij in hoofdzaak hindoeistisch blijft, echter, althans in eenige streken, de neiging gaat vertoonen in de plaats van de op Java overheerschende weelderigheid van een „Treibhauskultur" (Strzygowski) een indonesische abstractie naar voren te schuiven.

schouwen wij daar de Diëngtempels als min of meer los van elkaar staande, althans niet geconcipieerd in hun verdeeling en orienteering, naar het systematisch kosmisch plan waarop in bijzondere mate de boeddhistische bouwwerken van Midden-Java zijn geplaatst, dan zouden ook deze, waarschijnlijk oudste der overgebleven tempels geen uiting geven aan de geestesgesteldheid die wij voor de bloeiperiode der middenjavaansche kunst aannemen. Dan zouden er misschien redenen voor gevonden kunnen worden in deze tempels te zien het vroegste, ons bekende, samengaan van een, tal van aanknoopingspunten biedenden, uit hindoeschool voortgesproten çiwaitischen vereeringsbouw in steen met indonesisch geloof aan op of bij bergen huizende geesten of goden. [1] De plaatsing van deze en dergelijke tempels, hoog boven het niveau van het in de dalen en vlakten geconcentreerd volksleven, het çiwaitisch karakter, het bijzonder karakter der omgeving, wijzen min of meer in deze richting. Daarbij te denken aan het verhaal van den balischen vorst die zich omtrent belangrijke staatszaken op den hoogsten berg met den oppergeest in contact stelde [2] — tevens aan het van chineesche zijde verschaft bericht omtrent den vorst van Java die, als de identificatie juist is, op den Diëng jaarlijks de zee ging zien, wat toch wel meer dan een pleiziertochtje zal geweest zijn, is vergeeflijk, maar bevat misschien toch meer dan een toevalligheid. Het lot dat de Diëngtempels deelen moesten met de rest van Midden-Java na de oostelijke verplaatsing van het cultureel overwicht, heeft verhinderd dat ter plaatse de beteekenis van dit plateau kon nagegaan worden.

De javaansche vereeringsnoodzaak van een berggeest zou er mogelijk aanleiding kunnen geweest zijn tot ritueel hindoesch bouwen. Dat dit dan çiwaitisch moest zijn, zou uit het karakter van berggod van den hindoe-Çiwa voortvloeien.

Wij zouden hier dan komen te staan aan den aanvang van dat langdurig proces dat de vormzoeking van javaansch voorstellingsvermogen genoemd moge worden, omtrent dat deel van zijn gedachteleven dat hem het naast ter harte ging door een permanenten druk op zijn levensvrijheid: het geloof aan de reëele macht van voorouderziel en geesten.

---

[1] Dergelijke, niet op of bij bergen gebouwde tempelgroepen zonder systeem vonden dan natuurlijk in andere locale geesten hun bouwoorzaak.

[2] A. Wallace. The Malay Archipelago.

Het is hier niet de plaats om dieper op het hoe en waarom in te gaan. Daartoe is meer noodig dan wat gegeven kan worden uit den huidigen voorraad van materiaalbewerking. Detailstudies met dieper perspectief dan een bouwkundige en iconographische opname, gegrond op kunstwetenschappelijke basis kunnen eerst succes hebben en verhoeden dat kunstzinnig liefhebberen kwaad sticht.

Een verhoogde aandacht voor Oost-Java, in nauw verband met Bali, met ruggesteun van ethnologie en litteratuur is een postulaat voor het oudheidkundig en kunsthistorisch onderzoek op Java, wil dit niet worden uitsluitend tot een studie van wat de hindoe op Java wrocht, maar wil het ook en vooral als doel nastreven: de studie van den javaan in zijn cultuurhistorische beteekenis en ontwikkeling.

DE TIMOREEZEN.

DOOR

DR ALB. C. KRUYT.

In de maanden October en November 1920 bereisde ik een deel van Nederlandsch Timor. Vooral in de omgeving van Kapan, landschap Mollo, en in de Onderafdeeling Zuid Midden-Timor (de landschappen Amanoeban en Amanatoen met het voormalige Annas) heb ik vele onderzoekingen ingesteld. Verder kon ik naar een en ander vragen te Tjamplong, landschap Fatoe le'oe. Een voorgenomen tocht naar het landschap Amarassi kon niet doorgaan, maar deze teleurstelling werd goedgemaakt, doordat enkele adatkenners uit die streek zoo goed waren eenige dagen bij mij te Koepang te komen, zoodat ik door hen ook een beeld van den Amarassiër heb gekregen. Een verslag van deze reis is opgenomen in het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (jaarg. 1921, bl. 769 vgg.).

Behalve van de gedrukte lectuur over Timor, nam ik kennis van drie memories van overgave, die van veel belang zijn: één over het landschap Fatoe leoe van den Gezaghebber Koopmans, één over de landschappen in Zuid Midden-Timor van den Gezaghebber J. Venema, en één over de landschappen van Noord Midden-Timor van den Gezaghebber Steinmetz. Ook over de zeden en gewoonten der Timoreezen geven deze memories heel wat meer dan men gewoonlijk in dergelijke stukken vindt, en dit is wel een bewijs van den ernst, waarmede deze bestuurders hun taak hebben opgevat.

Wanneer ik beneden de resultaten van mijn onderzoek geef, doe ik dit zonder verwijzing naar afwijkingen daarvan in de gepubliceerde en in de onuitgegeven literatuur. Voor zoover die literatuur streken van Timor betreft, waar ik niet geweest ben, hoop ik van de gegevens van anderen gebruik te maken, wanneer ik later in een samenvattend geheel de resultaten zal bespreken, waartoe het onderzoek in Timor en in andere streken

leidt ten opzichte van de verschillende beschavingen, die haar invloed op de volken van den Indischen Archipel hebben uitgeoefend.

Het is niet doenlijk de namen te noemen van al mijn zegslieden. In het landschap Mollo was het bijna uitsluitend de radja van dat landschap, die mij over de zeden en gewoonten van zijn volk inlichtte. Ook de fettor van Bidjeli heeft mij uren lang geduldig te woord gestaan. In Amanoeban gaven behalve anderen de radja Pae Nope (in de wandeling Banam Toea geheeten), en de fettor van Malenat, Toea Isoe, mij vele inlichtingen. Voor Amanatoen had ik veel aan den fettor van Sahan, Aikobi Niti Bani, en dien van Santean, Seki Nokas. In Annas was het Kistoboe Teflai, de haoe oef van den radja, die steeds het woord deed, terwijl in Lotas verscheidene lieden mij van hun gewoonten en leven vertelden. In Fatoe le'oe (Tjamplong) muntten hierin uit Pato Moetie, fettor te Noeataoes, en een zoon van den ouden radja Afkoen Sonbai, genaamd Toi Bani. Wat Amarassi betreft heb ik veel te danken aan Tobias Abineno, fettor van Oe Kabiti, aan Filemon Passoe Tinenti, fettor van Lioemata, en aan Markus Amtiran, inlandsch leeraar van Baoen.

Hen, die mij door hunne hulp het onderzoek zoozeer vergemakkelijkt hebben, heb ik reeds in mijn reisverslag genoemd, maar ik wil hier nog eens dankbaar gedenken de families H. A. Loeff—Royer en H. Krayer van Aalst—van Aalst, van wie ik zooveel gastvrijheid heb mogen ondervinden. Mede door de hulp van den heer H. Krayer van Aalst, die mij op een groot deel van mijn reis vergezelde, is het mij mogelijk geweest om in zoo korten tijd zooveel bijeen te brengen.

Door de hulp van al de bovengenoemde personen is het mij mogelijk thans een schets te geven van de zeden en gewoonten der Timoreezen in de door mij bezochte streken, en wanneer men mijne gegevens vergelijkt met die welke wij bijvoorbeeld uit de memorie van Steinmetz over Noord Midden-Timor kennen, dan vertoonen deze onderling zoo groote overeenkomst, dat wij veilig mogen aannemen, dat de bewoners van Nederlandsch Timor, wanneer wij de Beloeneezen uitzonderen, één volk uitmaken. Aan de bestudeering van de taal heb ik uit den aard der zaak niets kunnen doen, maar afgaande op de uitspraken van eenige lieden, die lang onder dit volk hebben verkeerd, moeten de talen van de verschillende landschappen (weer met

uitzondering van Beloe, waar het Tetoem gesproken wordt) alleen dialectisch van elkaar verschillen.

Familieverwantschap. Ik begon mijn onderhoud met de menschen steeds met onderzoek te doen naar de bestaande familieverhoudingen. Dit zette hen dadelijk op hun gemak, want dit zijn zaken, waarin ieder thuis is, en waarover de voornamen onder hen graag spreken. Dit leidde dan van zelf tot een onderzoek naar de huwelijken, welke wel en welke niet geoorloofd zijn, en vandaar uit werd men er als vanzelf toe gebracht een en ander van de huwelijksgebruiken te vertellen.

Vader is overal amaf, en moeder ainaf, in Zuid Midden-Timor: inaf of enaf. Een man noemt zijn zuster feto, en deze noemt haar broer na'o (Z. M.-T. naoef), maar onderling noemen broers elkaar tatif en olif, al naar gelang men tot zijn ouderen of tot zijn jongeren broeder spreekt. Zoo ook doen zusters onderling. Iemands kinderen zijn zijn li'it of ana. De vader van vader en van moeder is baba (of babaf) nasi, in Z. M.-T. naif. De moeder van vader en die van moeder zijn mijn be nasi (be is een afkorting van beif, ook wel baif). Moeders broer is mijn babaf of naif, moeders zuster mijn beif. Met denzelfden naam duidt men ook vaders zuster aan. In Niki-Niki en Amanoeban noemt men vaders zuster babaf, en moeders zuster enaf. Vaders broer noem ik amaf, en naar gelang deze ouder of jonger dan vader is, is hij amaf abaut of amaf anait. In Zuid Midden-Timor schijnt men «oudere» en «jongere» in zulke gevallen aan te geven met naek (groot, de oudere) en kliko (klein, de jongere).

Zoo noemt iemand de kinderen van zijn ouderen broer anak mone naek (mone = man), en die van zijn jongeren broer anak mone kliko. De kinderen zijner zusters zijn zijn moin fe'o. De zoons van twee broers noemen elkaar tataf en olif; die van twee zusters of van broer en zuster zijn elkaars ba'ef. Een vrouw noemt de zoons van vaders of moeders zuster en van moeders broer haar mone lanan, en die zoons spreken van deze vrouw als van hun feto lanan. Een vrouw noemt de zoons harer broers moin feo (mone fe'oe), die van haar zusters anak mone naek, en anak mone kliko. Iemand noemt de dochters van zijn broers an (anak) feto naek, en an feto kliko; die van zijn zusters zijn zijn nanef. De

dochters van twee broers noemen elkaar tataf en olif; die van twee zusters van broer en zuster: baef. Een vrouw noemt de dochters van haar broers nanef; van haar zusters an (anak) feto naek, en an feto kliko. De mannen van vaders en moeders zuster noem ik babaf; de vrouw van vaders broer inaf. Zijn kleinkind noemt men oepoef.

Iemands schoonvader is zijn na'if, zijn schoonmoeder be'if. De broers van mijn vrouw zijn mijn ba'ef; haar zusters spreek ik aan met tataf en olif, al naar gelang zij ouder of jonger zijn dan zij; de zusters van haar man zijn haar ba'ef. De mannen van mijn vrouws zusters zijn mijn tataf en olif. Iemand noemt zijn schoonzoon mone feoe, en zijn schoondochter nanef.

Wij zien dus dat met amaf worden aangeduid: vader en vaders broer; met ainaf (inaf, enaf): moeder en de vrouw van vaders broer, en in Zuid Midden-Timor ook moeders zuster. Met tataf en olif spreken broers elkaar aan; ook zusters onderling; verder doen dit de kinderen van twee broers; zusters van mijn vrouw; de mannen der zusters mijner vrouw.

Babaf: vaders en moeders vader; moeders broer, vaders zuster (Z. M.-T.); de mannen van vaders en van moeders zuster.

Beif (afgekort tot be): vaders en moeders moeder; schoonmoeder.

Ba'ef: vrouws broer, mans zuster, dochters onderling en zoons onderling van twee zusters of van broer en zuster.

Mone feoe (moin feo): schoonzoon, kinderen zijner zusters, kinderen harer broers.

Nanef: schoondochter, dochters van mijn zuster; mijn zuster noemt zoo mijn (haar broers) dochters.

Anak: eigen kinderen, mans broers kinderen, vrouws zusters kinderen.

In deze benamingen zullen misschien bij voortgezet onderzoek nog eenige wijzigingen moeten worden aangebracht, want het gebruik dezer namen verschilt plaatselijk wel eens. Maar in elk geval valt ons in dit systeem van namen aanstonds op, dat het gebaseerd is op het vaderrechtelijk stelsel, dat bij de Timoreezen heerscht. Allen die tot den vader en diens broers behooren vormen samen één groep, tegenover de familieleden van de moeder, die in vele gevallen met dezelfde namen worden genoemd, waarmee ook de aangehuwde familieleden worden aangeduid.

Zooals dan ook bij dit stelsel te verwachten is, mogen kinderen en verdere afstammelingen van broers niet met elkaar huwen. Alle Timoreezen kennen hun geslachtsnaam, dien zij ook met een bijzondere figuur weten te schrijven. In mijn reisverslag heb ik eenige voorbeelden gegeven, op welke wijze zij van dit geslachtsteeken, malak, gebruik maken. Ik vermoed dat zij deze primitieve schrijfkunst van de Portugeezen hebben geleerd, met wie de bewoners van Nederlandsch Timor in vroeger jaren heel wat meer aanraking hebben gehad dan met de Hollanders. Het komt mij echter voor, dat er bij het gebruik van deze geslachtsnamen nog geen bepaalde regel gevolgd wordt, want het aantal malak is legio. Ik vermoed, dat alleen in de voorname geslachten de familienaam op de kinderen en kleinkinderen overgaat, maar dat de groote hoop zich naar eigen genoegen een malak aanschaft. Mijn tijd was echter te kort om hiernaar een systematisch onderzoek in te stellen. [1]

Behalve dat broers kinderen niet met elkaar mogen trouwen,

[1] Ik heb mijn twijfel omtrent het vaste gebruik van familieteekens, malak, per brief aan den heer H. Krayer van Aalst te kennen gegeven. Deze heer was zoo vriendelijk mij daarop te antwoorden, dat honderden paarden met hetzelfde merkteeken voorzien zijn, bijvoorbeeld van Netpala, Bidjeli, Bon le'oe enz. Deze malak worden alleen op paarden aangebracht, nooit op buffels, en zelden op een menschenarm of been. Men plaatst het teeken wel eens op boomen als bewijs van bezit. Soms snijdt men het wel in een boom bij een vreemd dorp, en wel om de volgende reden: Er is bijvoorbeeld een paard verdwenen. De eigenaar van het dier heeft het spoor gevolgd, tot bij dit bij een vreemd dorp kwijt raakt. Dan snijdt hij het merkteeken van zijn verdwenen paard in een boom op die plaats. Vervolgens gaat hij naar dat vreemde dorp, en verzoekt het hoofd van die plaats en een paar oudsten met hem mee te gaan naar de plek, waar de malak in den boom is aangebracht. Hier vertelt hij aan die lieden wat er is gebeurd, en vraagt hun zijn paard op te zenden, wanneer dit in buurt mocht worden gezien.

In datzelfde schrijven doet de heer Krayer van Aalst nog de volgende mededeelingen: Men verandert het familiteeken nimmer, want het nageslacht bewaart dit als iets kostelijks. Iedereen heeft een familienaam, ook de kleine man, en dit gebruik is zoo oud, dat men zich niet kan voorstellen, dat er ooit een tijd geweest zou zijn, dat men geen familienaam droeg. Deze naam heet kana loean, want malak is de naam van het teeken. Een kleinzoon werpt wel eens zijn eigen familienaam weg om dien van zijn grootvader aan te nemen, wanneer deze dreigt uit te sterven. Zoo ook laat iemand zijn aangenomen zoon zijn familienaam dragen. Lieden die denzelfden familienaam dragen mogen niet met elkaar huwen. Wanneer de familieband echter niet nauw meer is, kan de priester, mnane, door het offeren van rijst en het driemaal opheffen van een bruin hoen dien band verbreken, waardoor het dien menschen vrij staat met elkaar in het huwelijk te treden.

mag dit ook niet van kinderen van twee zusters, al dragen die kinderen door hun vaders verschillende geslachtsnamen. Bij de verdere nakomelingen van twee zusters is een huwelijk wel geoorloofd. We zouden hieruit al dadelijk kunnen besluiten, dat dit verbod in een ander dan in het vaderrechtelijk stelsel zijn oorsprong moet hebben. Trouwens er zijn meer trekken in het huwelijksstelsel der Timoreezen, die zich met een streng patriarchaat niet laten rijmen.

Een huwelijk tusschen kinderen van broer en zuster, wat de Engelschen cross-cousin-marriage plegen te noemen, wordt zeer gaarne gezien. Op Timor wordt daarbij niet geëischt, dat het meisje een dochter van den broer moet wezen, zooals bijvoorbeeld wel op Soemba het geval is.

Naast de afstamming van denzelfden vader, wordt ook rekening gehouden met de generatie van de beide personen die met elkaar wenschen te trouwen. Zoo mag een man niet huwen met de dochter van zijn zuster, of een meisje met den zoon van haar zuster. Ditzelfde geldt ook voor aangehuwde familie, want het is niet geoorloofd, dat een zoon met een vrouw zijns vaders (niet zijn eigen moeder) huwt, of dat een man na den dood zijner vrouw, met de zuster van een zijner schoonouders trouwt. Alleen in Amarassi schemerde wat meer door van het vaderrecht in dezen, want hier mag iemand wel met de zuster van zijn schoonmoeder huwen, maar niet met de zuster van zijn schoonvader, omdat hij deze ook i n a f, «moeder» noemt.

Dat twee broers met twee zusters huwen komt niet of weinig voor. Bepaald verboden is zoo iets niet, maar sommigen mijner zegslieden beweerden, dat zulk een combinatie gevreesd wordt, omdat men denkt dat een van beide paren dan spoedig zal sterven. De radja van Mollo verklaarde dat er naar de adat geen bezwaar is tegen zoo iets, en ditzelfde getuigde men in Amarassi. In het laatstgenoemde landschap vertelde men mij, dat wanneer iemand daar met de zuster van zijns broers vrouw wenscht te huwen, hij haar wel mag nemen, maar dit moet dan zonder betaling van bruidsschat geschieden, zoodat de kinderen uit dat huwelijk geboren, bij de moeder blijven, en ook haar geslachtsnaam dragen.

Een huwelijk met de zuster van den zwager is algemeen geoorloofd. In Amarassi wordt zoo iets zelfs graag gezien. Alleen de radja van Mollo verklaarde het voor ongeoorloofd, maar een

reden, waarom dit niet mag, wist hij niet op te geven. Zoo waren de meeningen ook verdeeld omtrent het gehuwd zijn met twee zusters tegelijk. In Zuid Midden-Timor werd mij overal gezegd, dat zoo iets geoorloofd is. De radja van Mollo was ook van deze meening, maar hij verklaarde tevens, dat bij zulk een huwelijk een der beide zusters spoedig zou komen te sterven. De Amarassiërs zeiden, dat men zich eigenlijk schaamt om met de zuster van zijns broers vrouw te huwen. Een huwelijk met de zuster zijner overleden vrouw is den man overal zonder voorbehoud toegestaan, zoowel met een oudere als met een jongere zuster van de overledene.

Een huwelijk met de vrouw van een overleden broer komt veel voor. Alleen wanneer de weduwe een zoon heeft, die haar al kan helpen, staat deze dikwijls een tweede huwelijk van zijn moeder niet toe, omdat hij zelf voor haar kan zorgen.

Op den voor geheel Nederlandsch Timor (met uitzondering van Beloe) geldenden regel, dat broers kinderen en zusters kinderen niet met elkaar mogen huwen, heb ik twee uitzonderingen gevonden. In de eerste plaats te Malenat in Amanoeban. Daar vertelde mij Toea Isoe, dat broers kinderen wel met elkaar mogen trouwen, en zusters kinderen evenzeer. Oom met nicht en tante met neef is ook niet verboden. Ik vermoed echter, dat we hier te doen hebben met verkrachting van de adat. Bij alle Indische volken komen er onder de aanzienlijken voor, die met «verboden huwelijken» geen rekening houden. Toea Isoe is ook zulk een machtig man geweest, die doen en laten kon wat hij wilde, en niemand durfde hem daarvan dan iets te zeggen. Ik maak van dit geval bijzonder vermelding, omdat Toea Isoe door alle Bestuursambtenaren geraadpleegd wordt in adatzaken. Het is mij gebleken, dat men niet altijd op hem af kan gaan, want bij tal van belangrijke en goed gecontroleerde gegevens, houdt hij er in sommige opzichten zijn eigen adat op na.

De tweede uitzondering op den regel vond ik te Poetain en te Lotas in het landschap Annas bij de Beloesche grens. Daar kent men ten opzichte van het huwelijk geen beperkende bepalingen. Niet alleen is daar een huwelijk tusschen broers kinderen en tusschen zusterskinderen geoorloofd, maar het komt voor, dat een meisje met vaders of moeders broer trouwt, of een jongen met vaders of moeders zuster; alleen van een huwelijk van iemand met moeders zuster vertelde men mij, dat dit paar

dan weinig of geen kinderen krijgt. Broers zijn daar met zusters getrouwd, zoowel volle broers en zusters als halve. Dat iemand met zijn schoondochter of met zijn schoonmoeder trouwt, komt voor. Ook als de schoondochter reeds kinderen heeft van den zoon. Zelfs noemde men een paar gevallen, dat een vader met zijn dochter is getrouwd. Dit laatste is alleen in Poetain gebeurd, in Lotas nimmer.

Zonder eenige verlegenheid of terughouding vertelde men mij van deze verhoudingen. Huwelijken die in de oogen van de andere Timoreezen een gruwel zijn, komen er in den laatsten tijd minder voor, en toen ik naar de reden daarvan vroeg vertelde men, dat men er zich nu ook over begon te schamen, omdat de menschen uit Amanoeban er zoo minachtend over spreken. Uit deze mededeeling mag worden opgemaakt, dat in den ouden tijd de lieden van Annas een geisoleerd bestaan hebben geleid, waarbij zij zich niet aan anderer adat hebben kunnen spiegelen; of ook kan dit afgezonderd leven hebben geleid tot een verslapping van de huwelijksadat.

Tegenover de gevallen, die in de oogen van den Timorees bloedschande zijn, staat men niet zoo streng als bijvoorbeeld bij de volken op Selebes. Maar in de houding ten dezen valt in de onderscheiden landschappen verschil op te merken. Bloedschande heet nasnao. Dat het bedrijven van bloedschande groote droogte of zware regens, of ook ziekten, ten gevolge zou hebben, heb ik op Timor nergens vernomen. Wanneer in Mollo broer en zuster, of broers kinderen zich hadden vergeten, gaven de ouders der schuldigen dit bij den fettor, hun hoofd aan, en deze legde den schuldigen een groote boete op van ƒ 50 en meer. Gebeurde het voor de tweede maal, dan was de boete veel zwaarder. Dan werd ook gewicheld om te weten wie die twee tot zulk kwaad had gebracht, een geest, de ziel van een afgestorvene, of wel Oesif[1] Neno, de hemelheer zelf. Naar gelang van hetgeen het orakel zeide was ook het offer, dat ter verzoening gebracht werd, verschillend. De schuldige man moest een varken geven, de schuldige vrouw een gulden. Dan liet de priester beiden het varken vasthouden, terwijl hij het dier slachtte. Van het bloed werd een weinig op den steen, die in iedere woning aan den voet van de hoofdpaal (ni'i le'oe) ligt, gestort, en ook werd daarvan den beiden schuldigen iets in den

[1] De titel oesi (de f van de vorm oesif behoort niet tot het woord) is mogelijk hetzelfde woord als 't Jav. goesti (Adriani).

halskuil gesmeerd. Het offerdier werd daarna toebereid, en aan den maaltijd die daarvan gehouden werd, nam ook het schuldige paar deel. De fettor of de radja gaf daarna aan den man een hoofddoek of een sjaal, en aan de vrouw een sarong, ten teeken dat ze van elkaar gescheiden waren.

Ten slotte moesten beiden nog een eed afleggen, waarbij zij beloofden niet meer tot elkaar te gaan: onder aanroeping van Oesif Neno, den heer des hemels, en Oesif Pah, den heer der aarde, worden twee strepen in den grond getrokken, één Oost-West, de ander Noord-Zuid. Van het punt waar beide lijnen elkaar kruisen, wordt een weinig aarde genomen en in een drinkvat gedaan, te zamen met een kogel en wat kruit, waarna er palmwijn bij gegoten wordt. Nadat een en ander met de punt van een zwaard is omgeroerd, moeten beide schuldigen van het mengsel drinken. Bedrijven zij het kwaad dan nog eens, dan zullen Oesif Neno en Oesif Pah «hen eten«, d.i. zij zullen sterven. Het moet echter ook wel zijn voorgekomen, dat ze dan werden doodgeschoten of weggejaagd.

Ongeveer hetzelfde heeft plaats in Fatoe le'oe. Ook hier worden de schuldigen eerst beboet en bij herhaling van het kwaad gedood. In Amarassi sloot de radja bloedschenders in het blok, en ze moesten een boete betalen. Ze werden nimmer gedood, maar bij herhaling werden ze ook langeren tijd in het blok opgesloten.

In Amanoeban en Amartoen werd niet streng tegenover lieden, die bloedschande hadden gepleegd, opgetreden. Ze worden alleen «beboosd», ze worden berispt, en hun werd gezegd zoo iets niet weer te doen. We zien dus dat in de landschappen, die de macht der radja's vooral der Sonbai, hebben gevoeld, strenger tegen bloedschande werd opgetreden, dan in de laatst genoemde streken, waar men een vorstenbestuur in den eigenlijken zin des woords niet gekend heeft.

Bij de kampong Noen Bena in Mollo bevinden zich op den berg Kek neno, «deksel van de zon», twee steenen. Men vertelt er van, dat deze steenen twee menschen zijn geweest: broer en zuster. Deze twee waren door Oesif Neno op aarde neergelaten. Wat ze hier moesten doen, kon men mij niet zeggen. Maar in elk geval had de hemelheer hun gelast naar hem terug te keeren, als zij zijn last hadden volbracht. Dat deden ze niet, en ze leefden met elkaar als man en vrouw, en daarom werden ze in steen veranderd.

Bruidsschat. De landschappen Mollo, Mio mafo, Amanoeban en Amanatoen kennen geen bruidsschat. De radja van eerstgenoemd landschap zeide, dat geen bruidschat werd betaald, opdat de familie van de vrouw niet alle macht over haar zou verliezen. Toch bestaat hier het vaderrecht in volle kracht, ofschoon de broer van de moeder ook een bijzondere macht bezit, zooals beneden zal blijken.

Is iemand in de genoemde landschappen voornemens een meisje tot vrouw te nemen, dan zendt hij iemand met poeah manoes, «sirih-pinang», en een geschenk, dat nu eens alleen in geld bestaat, van ƒ 15 tot ƒ 20, maar vaak ook slechts ƒ 1, dan weer uit voorwerpen van waarde, als een ivoren armring, oorknoppen, kostbare kralen, zilveren haarkam, enz., naar de ouders van het meisje. Soms wordt aan dit geschenk nog een varken toegevoegd. Dit is alles wat gegeven wordt.

Te Malenat (Amanoeban) schijnt iets van een bruidsschat te bestaan. Toea Isoe toch vertelde, dat de man bij de vrouw blijft inwonen ; wanneer hij haar echter naar zijn eigen dorp wil brengen, moet hij aan de ouders der bruid vijf buffels, vijf paarden en een geweer geven. Hij kan nog op een andere manier van de familie van zijn vrouw afkomen, en wel als hij een dochter heeft ; deze laat hij dan bij zijne schoonouders achter, en trekt met zijn vrouw weg.

Ook in Fatoe le'oe bestaat dezelfde gewoonte. Bij het vragen van het meisje wordt niets meegenomen, maar eerst na inwilliging van het huwelijksaanzoek wordt de sirih-pinang gebracht, vergezeld van ƒ 7.50 in geld. Te zamen met deze gift, of een poos daarna, wordt de bruidsschat, bilis, gebracht, die bij aanzienlijken uit 50 gulden, drie strengen oude kralen, en een gouden borstplaat bestaat. Zoolang deze bruidsschat niet is afbetaald, blijft de man bij de vrouw inwonen, tenzij weer een dochter uit hun huwelijk geboren, bij de schoonouders wordt achtergelaten. Dit meisje ontvangt dan den geslachtsnaam van haar moeder.

In Amarassi moet de bruidsschat, hier noni bidjae geheeten, vroeger heel hoog zijn geweest. Het Gouvernement heeft maatregelen genomen tot beperking van de groote bedragen, en er is nu vastgesteld, dat het sirih-pinang-geld niet meer dan ƒ 35 mag zijn (bij gewone lieden is dit ƒ 10 tot ƒ 25) terwijl de bruidsschat voor den gewonen man ten hoogste ƒ 150, en voor fettors ten hoogste ƒ 500 mag wezen. Evenals in vele andere

streken van den Archipel wordt de bruidsschat door de familieleden van den man bijeengebracht. Er zijn lieden die den bruidsschat dadelijk betalen; anderen eerst aan het eind van hun leven; de meesten wachten er mede tot ze een kind hebben gekregen. Maar in elk geval mogen ze de vrouw niet naar hun eigen woonplaats meenemen, zoolang het bedrag niet is voldaan.

In Annas verschilt de adat in dezen niet van die in de landschappen zonder bruidsschat. Wanneer een jongen hier het oog op een meisje heeft geslagen, maakt hij een afspraak met haar, en stuurt haar een gulden, die den naam draagt van fefa hanan, «mond stem», om haar tot toestemmen te bewegen. Dit geldgeschenk heet ook wel talas boenoe, verbodsgeschenken, of foetoe, «binden». De ouders van den jongen zenden inmiddels sirih-pinang, of ook wel vijf gulden aan geld, of een armring, of oude kralen, aan de ouders van het meisje. Wanneer dit geschenk niet teruggezonden wordt, is dit een bewijs, dat zij in het huwelijk hebben toegestemd. Maar al wenschen de ouders deze verbintenis niet, doch het meisje wenscht haar wel, dan gaat het huwelijk gewoonlijk toch door. Blijven de ouders er zich tegen verzetten, dan loopt de jonge man met het meisje weg, maar dit heeft dan gewoonlijk ten gevolge, dat haar ouders haar dan niet meer als kind willen erkennen. Ze spreken dan geen woord meer met elkaar. Zoo'n toestand van doodverklaring heet mapoetoe. In Amanoeban zegt men daarvoor matoeboe. Zoo'n toestand kan ook ontstaan, wanneer bijvoorbeeld de zwager van den man met de zuster van dezen getrouwd is. Wanneer dan een dezer paren weigert te voldoen aan een oproeping der schoonouders om hen te komen helpen bij een of andere gelegenheid, dan wordt de band tusschen beide families verbroken, matoeboe. Dan bemoeien ze zich niet meer met elkaar, komen niet meer op elkaars begrafenissen, deelen niet meer in de erfenis der ouders. Zoo iets kan alleen weer in orde komen, wanneer de schuldige partij een boete betaalt, en op deze wijze de zaak weer goed maakt.

Ik veroorloof mij hier even een kleine uitweiding. Ook de Timorees kent allerlei middelen om het hart van een jongen of meisje tot zich te trekken. Meestal zijn dit middeltjes, die aan de begeerde persoon, zonder dat hij of zij het weet, worden ingegeven. Het volgende vernam ik van Amarassi: Wanneer een jongeling een meisje voor zich wil winnen, gaat hij 's nachts

naar een viersprong en kamt zich daar de haren uit, waarna hij zich onder het uitspreken van den naam der uitverkorene, op de borst slaat. Het gevolg daarvan zal zijn, dat het hart van de geliefde «verbrijzeld» zal worden, en zij niemand als haar man wenscht dan hem. Op dezelfde wijze gaat ook een meisje te werk, wanneer zij het hart van een jongen tot zich wil trekken.

Ik keer weer terug tot mijn onderwerp. De Toemoekoeng van Lotas (Annas) vertelde nog, dat de man zijn vrouw vroeger naar zijn eigen dorp bracht, maar tegenwoordig mag dit alleen, wanneer de man vijf of zes buffels heeft gegeven. Dit heet f e n i, in Amaboeban f e n a k a n, «het hoofd geven». Om deze reden blijven tegenwoordig de meeste mannen bij hunne vrouwen wonen. In het Poetain'sche (Annas) echter krijgt de man gewoonlijk toestemming om zijn vrouw mee te nemen, wanneer hij na eenigen tijd bij haar te hebben gewoond, een eigen huis heeft gebouwd. Willen zijn schoonouders er niet van hooren, dat hij zijn vrouw met zich meeneemt, dan zit er niet anders op, dan «haar hoofd te betalen», d. i. een zijner kinderen voor zijne vrouw in de plaats achter te laten.

In de landschappen die geen bruidsschat betalen gaat gewoonlijk alles goed tusschen den man en zijne schoonouders, zoolang hij zijn vrouw niets in den weg legt om nu en dan bij feestelijke of andere gelegenheden haar ouders te gaan helpen. Zoodra hij weigert zijn vrouw naar haar ouderlijk huis te laten gaan, wordt van hem geëischt «haar hoofd te betalen». In Amanoeban schijnt men niet tevreden te zijn met het afstaan van een der kinderen aan de schoonouders. Behalve dit kind, waarmee hij haar hoofd inlost, moet hij nog een buffel, een paard en oude kralen geven als inlossing van haar armen en beenen. Voldeed hij niet aan dezen eisch, dan werd hij in den ouden tijd gedood.

In Amanatoen vertelde men nog, dat wanneer daar een vrouw kinderloos sterft, de vertegenwoordiger van haars moeders familie, de a t o n i a m a f, een doek eischt van den weduwnaar of zijne familie. Dit moet dienen als vergoeding voor het kind, dat anders aan hare ouders zou zijn afgestaan als inlossing van het hoofd der moeder, omdat de man haar zonder bruidsschat heeft getrouwd.

Waar het toegestaan is om zonder bruidsschat de vrouw mee te nemen, zal de man haar toch nimmer in de woning van zijne eigen ouders onderbrengen, maar haar een eigen huis

bezorgen. Woont de man in een ander dorp, dan zal hij dat huis meestal in de woonplaats van zijne vrouw oprichten. Wanneer de man twee vrouwen heeft gehuwd, maakt hij gewoonlijk voor ieder van haar een huis, voor ieder legt hij ook een rijst- en maisveld aan.

Het behoeft nauwelijks afzonderlijke vermelding, dat in streken waar de man zijn vrouw eerst na het betalen van den bruidsschat mag meenemen (Fatoe le'oe, Amarassi) een weigering van den man om zijne vrouw naar haar ouders te laten gaan, geen gevolgen heeft.

K i n d e r h u w e l i j k. Soms wordt een meisje ten huwelijk gevraagd, dat nog veel te jong is om te trouwen. De aanstaande man geeft haar nu en dan geschenken, die den naam van «bindsel» dragen. Gaat hun huwelijk niet door, dan moet degeen die daarvan de oorzaak is, een boete betalen. Overigens schijnt in de landschappen, waar de bruidsschat niet bestaat, het verbreken van een trouwbelofte tusschen het brengen van de sirih-pinang en de huwelijkssluiting geen ernstige gevolgen na zich te sleepen. Alleen in Annas, vertelde men, heeft de jongeling een boete te betalen van *f* 100, wanneer hij zijn verloofde in den steek laat, hetzij zij zwanger is of niet. Dit geld draagt den naam van h e l e t a i s, «voor het aftrekken van de sarong». Behalve dit moet hij nog een sjaal of een som van tien tot twintig gulden geven, die n e e k a n e s o e, «het sluiten van de deur» heet. Een en ander geeft hij aan de ouders van het meisje. Deze h e l e t a i s en n e e k a n e s o e moet ook de getrouwde man geven, die zijne vrouw zonder reden verlaat of verstoot. Ook in Amarassi moet in zulk een geval een zware boete worden betaald. Mij werd opgegeven: *f* 25, een buffel, een varken en een streng oude kralen.

H u w e l i j k s v o l t r e k k i n g. Wanneer de sirih-pinang is aangenomen, wordt ook afgesproken wanneer de jonge man voor de huwelijksvoltrekking naar de woning van zijne bruid zal worden gebracht. Wanneer de sirih-pinang eerst na het huwelijksaanzoek wordt gegeven, zooals in Amarassi, heeft de feestmaaltijd eerst bij die gelegenheid plaats.

Als in Mollo de jonge man bij het huis zijner bruid komt, vindt hij voor de deur een sjaal hangen. Deze moet hij eerst

koopen, voordat hij mag binnengaan. De familieleden van de vrouw bieden hem dan nog meer sjaals aan, en alle moet hij koopen, zonder op den prijs af te dingen. Het spreekt van zelf dat dit alleen plaats heeft bij het huwelijk van aanzienlijken. Voor den maaltijd zorgen de ouders van de bruid, maar de bruidegom draagt daartoe een of meer varkens en rijst bij.

Als de eigenlijke voltrekking van het huwelijk is in Mollo aan te merken, dat bruid en bruidegom elkaar uit hun sirihtasch laten pruimen; beiden eten ook van hetzelfde bord, waarbij de bruid den bruidegom met den lepel, dien iedere Timorees bij zich draagt, voert; de man doet dit wederkeerig zijne bruid. Te Malenat (Amanoeban) heeft het samen eten uit een schotel eerst plaats, wanneer het paar in eigen woning is getrokken. In andere landschappen heb ik niets kunnen vinden van een handeling, waardoor het huwelijk als gesloten wordt beschouwd.

Algemeen wordt bij deze gelegenheid aan de zielen der afgestorvenen (n i t o e) geofferd, voor wie een buffel of een varken wordt geslacht. Oor, staart en hoef van voor- en van achterpoot worden aan die zielen opgedragen, terwijl de lever van het dier wordt onderzocht om te zien, of het jonge paar geluk en voorspoed zal hebben. In Mollo geeft de bruidegom daarna een rijksdaalder aan den vader van de bruid, en een gulden aan haar moeder; zoo doet ook de bruid bij de ouders van den bruidegom.

In Fatoe le'oe wordt bij dit offer eerst een sjaal gelegd op den offersteen in de woning van de ouders der bruid; daarop worden gepelde rijstkorrels en haren van het offerdier gelegd. Nadat het dier geslacht is, wordt het jonge paar wat bloed op de borst en op de groote teenen gesmeerd; bij de gasten alleen op de borst. Dit werk wordt gedaan door den a t o n i a m a f, de vertegenwoordiger van de familie van de moeder der bruid, meestal haar broeder. Deze a t o n i a m a f speelt een voorname rol in het leven van den Timorees, zooals we beneden nog dikwijls gelegenheid zullen hebben te zien.

De ouders van de bruid geven het jonge paar ook geschenken bestaande in sjaals en doeken; deze heeten s o f i l o e, «ter overdekking».

In Poetain (Annas) wordt bij gelegenheid van een huwelijk aan de bruid gevraagd, of zij hare tanden wil laten vijlen (f o n e),

wanneer dit ten minste nog niet vroeger is geschied. Stemt ze hierin toe, dan worden door beide partijen de noodige dieren bijeen gebracht om een groot feest te vieren. Zijn de tanden reeds gevijld, of weigert de bruid deze operatie te ondergaan, dan wordt bij het sluiten van het huwelijk geen feest gegeven, maar de man gaat dan zonder eenig vertoon bij het meisje inwonen. Men vergelijke hiermede wat beneden nog zal worden gezegd van het tandenvijlen.

Enkele dagen (meestal vier) na het sluiten van het huwelijk gaat het paar een bezoek brengen bij de ouders van den man. In Mollo geven de schoonouders haar bij die gelegenheid een gladden koperen armring, die den naam draagt van k a s o e n o n o, «het (over 't hoofd) afdoen (zooals van een sarong) van den geslachtsnaam», want hare kinderen zullen dien van den vader dragen. Bij deze gelegenheid wordt ook een feest gevierd, waarbij weer op den offersteen, f a t o e l e 'o e in huis wordt geofferd, en om geluk wordt gebeden voor het jonge paar.

In Amanoeban nemen de jongetrouwden zelven een varken mee, als zij de ouders van den man voor 't eerst gaan bezoeken. Dezen komen de jongelui niet tegemoet, maar maken een zitplaats voor hen gereed in hun huis. Soms geven zij aan hun schoondochter een sjaal of een sarong, soms ook niet. Het meegebrachte varken wordt op de h a o e t e a s (elders h a o e t e s) gelegd; dit is een staak, die op het woonerf is geplant, en aan welks voet een steen is geplaatst; beneden meer over deze offerplaats. In den top van het stuk hout bevindt zich ook een steen; daarop legt de huisvader een armring, en binnen dien ring wat gepelde rijstkorrels en eenige zilverstukken, tot een bedrag gewoonlijk van *f* 10. Dan roept hij de n i t o e aan, en vraagt deze om gezondheid en nakomelingschap voor het jonge paar. Na afloop van dit gebed wordt het varken geslacht, waarvan wat borstels als offer op den steen zijn gelegd. Later wordt de onderkaak van het offerdier aan den h a o e t e a s gehangen, en de ring met het zilvergeld worden door den eigenaar teruggenomen.

In Annas krijgt de jonge vrouw bij haar eerste bezoek aan hare schoonouders volop te eten, maar ze geven haar geenerlei geschenk. In Lotas heeft dit weer wel plaats, want daar ontvangt de jonge vrouw een sarong of een armring.

Van de verhouding der Timoreezen tegenover hun schoon-

ouders valt niets bijzonders op te merken. Beperkende bepalingen in hun omgang onderling heb ik nergens kunnen vinden; alleen de gewone beleefdheidsvormen worden natuurlijk tegenover de schoonouders bijzonder in acht genomen.

Wanneer het jonge paar naar zijn eigen woning overgaat, brengen de ouders van de vrouw daar een varken, twee gulden aan zilver, en twee stukken keper. Iets dergelijks had ook plaats in Fatoe le'oe. Wanneer daar de man na het betalen van den bruidsschat zijne vrouw naar zijn eigen woning brengt, geeft de vader van de vrouw een varken en een sjaal mede. Dit heet de teerkost op den weg, en de schoonzoon heeft daarvoor ƒ 10 te betalen. Met dit varken wordt de woning van de jonge vrouw «koud gemaakt» (h a i n i k i t), d. w. z. door dit dier op de bovenbeschreven wijze te offeren, verzekert het echtpaar zich gezondheid en voorspoed.

Bij ieder kind dat geboren wordt, geeft in Mollo de vader aan zijn schoonouders een geschenk. In Pene (Amanoeban) heeft dit niet plaats, maar legt de vader alleen een sirih-pinang-offer op den offerpaal (h a o e t e s) van zijn eigen ouders. Te Malenat (ook in Amanoeban) weer geeft de vader bij de geboorte van een kind een gulden aan zijne schoonouders. De broer van de moeder brengt een sarong, die hij over zijn knieën uitspreidt; daarop wordt het kind gelegd, waarna de oom van moederszijde het inwikkelt en aan de moeder overgeeft. De ouders van de jonge moeder geven haar bij deze gelegenheid een sirih-doos, waarin sirih-pinang en een gulden. Zoo iets doet men alleen wanneer een jongen geboren is, want zegt men, meisjes blijven bij de grootouders. Aan deze gewoonte liggen dus moederrechtelijke gedachten ten grondslag, die nog duidelijk aan het licht treden bij het erfrecht in Annas (zie beneden). In Amanatoen wordt geen geschenk gegeven bij de geboorte van een kind.

Blijft een huwelijk kinderloos, dan geeft zoo iets den man geenerlei recht op de zuster zijner vrouw. Hij mag ook deze huwen, maar dan moet hij op nieuw bruidsschat betalen in de streken, waar men dit gewoon is te doen. Te Niki-Niki (Amanoeban) vertelde men mij, dat in geval van kinderloosheid de man wel een varken of een buffel aan de ouders zijner vrouw geeft, opdat zijn schoonvader daarmede den n i t o e een kind moge afsmeeken.

Wanneer in Amadassi een man sterft, voordat hij den bruidsschat

heeft afbetaald, kan zijn broer dit doen, en daarmede heeft deze het recht gekregen de weduwe te huwen, en de kinderen van den overledene met zich mee te nemen. Het gebeurt dan wel dat genoemde oom bij minnelijke schikking een paar der kinderen bij de grootouders van moederszijde achterlaat, wanneer dezen geen kinderen meer thuis hebben. Maar het is ook wel gebeurd, dat de grootouders weigerden om den bruidsschat voor den overleden schoonzoon aan te nemen, om de kleinkinderen bij zich te kunnen houden. In zulk een geval eischt de broer van den overledene een groot bedrag van die grootouders als vergoeding voor de door den gestorvene gemaakte kosten voor het onderhoud van vrouw en kinderen. Alleen ingeval de broer niet met de weduwe wil trouwen, kunnen hare ouders weigeren den bruidsschat aan te nemen. Maar gaat de tegenzin tegen dit huwelijk van de weduwe uit, dan wordt de bruidsschat wel betaald en de kinderen gaan tot hun oom (vaders broer), maar de weduwe mag bij haar ouders blijven. In zulk een geval is er echter iemand, van wien ze eischen kan haar te onderhouden. Weigert eene vrouw, voor wie de bruidsschat voldaan is, na den dood van haar man, diens broer te huwen, dan is zij verplicht den bruidsschat terug te geven, waarna dan de kinderen haar eigendom blijven.

In die streken, waar geen bruidsschat betaald wordt, kan zoowel de familie van den vader, als die van de moeder rechten op de weezen laten gelden. Gewoonlijk schikt men in der minne hoe de kinderen verdeeld zullen worden. Komt hierover eenige oneenigheid, en wordt de zaak voor den radja gebracht, dan beslist deze steeds ten gunste van de familie van den vader. Gewoonlijk is het dan ook de broeder van den vader, die de weezen opvoedt. Zijn ze groot geworden, dan zijn ze vrij naar eigen believen de bloedverwanten hunner moeder te bezoeken.

Als regel kan de Timoreesche vrouw geen echtscheiding eischen, ook niet in streken, waar geen bruidsschat wordt betaald; maar het komt toch nu en dan wel voor, zooals we zien zullen. Scheidt de man zich in genoemde landen van zijne vrouw zonder dat zij daarvoor aanleiding heeft gegeven, dan mogen hare ouders van allerlei aan den man vragen, zooals wij dit boven gezien hebben te Poetain, wanneer een jonge man zijn verloofde zonder reden in den steek laat. Wat de man naar

aanleiding van zulk een scheiding geeft, wordt blijkbaar niet als een soort bruidsschat beschouwd, maar als een boete; want na het voldoen van hetgeen geëischt is, heeft hij toch geen recht op de kinderen, die bij hunne moeder blijven. Alleen te Lotas (Annas) vertelde men mij, dat de man in zulk een geval een der kinderen mag meenemen. In Malenat (Amanoeban), waar de adat dikwijls van de algemeen gevolgde afwijkt, worden bij zulk een scheiding, waarin de vrouw geen aanleiding heeft gegeven, kinderen en eigendommen gelijkelijk onder man en vrouw verdeeld. Alleen wanneer de vrouw gedurende haar samenleven met den man kleeren voor hem heeft geweven, mag deze niets van haar vragen. Te Niki-niki (Amanoeban) zei men: Verlaat de man zijne vrouw zonder reden, dan eigent deze zich alle eigendommen van den man toe. Het schijnt hier wel gebeurd te zijn, dat eene vrouw haar man wegzond. In dit geval werd zij veroordeeld om een boete te betalen, zooals de man die moet geven, wanneer hij zich zonder reden van zijne vrouw scheidt. In het pas genoemde Malenat, in hetzelfde landschap, vertelde men mij van eenzelfde geval. De vrouw werd toen niet gedwongen haar man weer tot zich te nemen, maar zij moest een buffel geven, terwijl de ouders van den man de gemaakte onkosten voor den feestmaaltijd terug ontvingen. De kinderen werden in dit geval tusschen vader en moeder verdeeld. In Poetain, vertelde men mij, neemt de man in zulk een geval de kinderen met zich mee, maar de goederen, die man en vrouw gedurende hun huwelijk hebben verworven, laat hij voor haar achter. Heeft het paar geen kinderen, dan worden de eigendommen onder beiden verdeeld.

Het komt nogal eens voor, dat de man na een huiselijken twist zijne woning verlaat. Zoo iets gebeurt vooral, wanneer de man zijne zinnen op eene andere vrouw heeft gezet. Blijft de vrouw dan in het huis dat zij met haar man heeft bewoond, dan houdt zij de kinderen bij zich; maar zou zij er de voorkeur aan geven naar haar familie terug te keeren, wat haar vrij staat te doen, dan moet zij de kinderen achterlaten bij de broers van haar vertrokken man. De gescheiden vrouw legt een akker aan voor hare kinderen, en ze wordt daarin geholpen door haar broers. Ook de broers van haar gewezen man komen haar te hulp, evenwel niet door haar persoonlijk bij haar arbeid te komen bijstaan, maar door voedsel te geven voor het onder-

houd der kinderen. Dezen worden haar dus in dit geval niet afgenomen. Wanneer de ouders van haar gewezen man, of haar eigen vader en moeder de hulp dier kinderen tijdelijk inroepen, mag zij niet weigeren hen te laten gaan.

In een land als Amarassi zou de vrouw, als zij van haar man af wilde zijn, den voor haar betaalden bruidsschat terug moeten geven. Wanneer in dit land een man zich van zijne vrouw scheidt, nadat de bruidsschat al voldaan is, heeft hij geen boete te betalen, en de kinderen blijven in elk geval van hem.

Wanneer gesproken wordt van «schuld» bij de vrouw, dan wordt in de eerste plaats aan overspel gedacht. Te Poetain (Annas) werd mij verteld, hoe zij doet, als zij hare zinnen op een anderen man heeft gezet, en toch geen overspel met hem durft te doen, uit vrees voor de gevolgen bij ontdekking. De vrouw zegt dan den vrijer een gevorkt takje naar den priester, m n a n e, te brengen, met een gulden. Deze «beleest» den tak, waarna de minnaar hem naar de vrouw brengt; ieder van hen houdt dan de beenen van de vork vast, en trekken die van elkaar af. Hierdoor zal ook het hart van den echtgenoot van zijne vrouw afbreken (afgetrokken worden); hij zal haar verstooten, waardoor ze in de gelegenheid wordt gesteld haar zin te volgen.

Wanneer er overspel, m a t s a o, gepleegd is, valt alle schuld daarvan op den overspeler. De beleedigde echtgenoot mag dan in sommige streken alle paarden en buffels, die de overspeler mocht bezitten, wegnemen; in andere streken wordt hij veroordeeld een zware boete te betalen. De vrouw betaalt niets; haar echtgenoot kan haar gewoon terugsturen naar hare familie, waarbij zij alle recht op de kinderen en de eigendommen verliest. Maar het komt ook voor, dat de man haar bij zich behoudt, wanneer het hem voorkomt dat zij weinig schuld in deze zaak heeft; dit blijkt bijvoorbeeld, wanneer zij het geval zelve aan haar man heeft medegedeeld. Te Amarassi en Fatoe Le'oe moet de bruidsschat terug worden betaald, wanneer de vrouw om overspel verstooten wordt; of, wanneer de man den bruidsschat nog niet heeft voldaan, blijft het betalen achterwege, terwijl hij toch het recht op de kinderen behoudt.

Het erfrecht is ook geheel op het vaderrecht gegrond. De regel is: Wanneer er onder de kinderen een zoon is, krijgt deze de erfenis; daarvan geeft hij aan zijne zusters geschenken, of

hij neemt de zorg voor haar op zich. Zijn er meerdere zoons, dan krijgt ieder hunner een deel der erfenis, maar de oudste ontvangt verreweg 't meeste. Zijn er alleen dochters, dan neemt de broer van den overleden vader de erfenis tot zich, maar daarmede verplicht hij zich om voor die dochters te zorgen. Zijn dezen gehuwd dan geeft hij ieder van haar een geschenk uit de erfenis. In Amarassi sprak men ook van «verdeelen» van de erfenis onder de volwassen dochters, wanneer er geen zoon is.

Heeft de man kinderen bij meer dan één vrouw, dan hebben al die kinderen bij zijn dood recht op de erfenis, maar de kinderen van zijn eerste vrouw krijgen meer. Zoo worden ook nagelaten goederen van een man, die twee vrouwen heeft gehad, onder die beiden verdeeld om ze voor de kinderen te beheeren; maar daarbij krijgt de eerste vrouw altijd meer dan de tweede. Een uitzondering op bovenstaanden regel in zake erfenis wordt in Annas gevonden. Zoowel te Poetain als in Lotas werd mij verteld, dat bij den dood van den man niet diens broer de nagelaten goederen neemt, ingeval de overledene geen kinderen heeft, maar dat diens oudste zuster de erfenis aanvaart. Zoo ook neemt bij den dood van een kinderlooze vrouw haar oudste zuster de goederen, die speciaal aan die vrouw hebben toebehoord. Ook al heeft de man kinderen, dan zal die zuster toch haar aandeel in de erfenis krijgen, tenzij de man gedurende zijn leven een zijner kinderen aan zijne ouders (resp. aan zijne zuster) heeft afgestaan. Is dit niet gebeurd, dan wordt na het overlijden van den vader alsnog een kind als «deel in de erfenis» aan zijne ouders of aan zijne oudste zuster afgestaan. Dit kind blijft den familienaam van zijn vader dragen, terwijl de anderen die der moeder krijgen. In Annas zijn het juist de dochters, die de erfenis krijgen, of liever: de oudste dochter krijgt alles, en geeft daarvan geschenken aan hare zusters. Ook de zoons kunnen niet anders dan door hun oudste zuster iets van de erfenis hunner ouders krijgen.

Voordat ik tot een ander onderdeel uit het leven der Timoreezen overga, mogen hier tot vergelijking eenige aanteekeningen volgen over de bewoners van de Onderafdeeling Noord-Midden-Timor, ontleend aan de Nota, die de Heer Steinmetz als Gezaghebber over deze streek geschreven heeft. Zelf heb ik deze onderafdeeling niet bezocht. Zij bestaat uit drie landschappen:

Beboki, Insana en Miomaffa. Hoe dichter men daar bij de Beloesche grens komt, hoe meer overeenstemming men vindt met de adat der Beloeneezen, die zoo goed beschreven is door den toenmaligen Controleur H. J. Grijzen (Mededeelingen omtrent Beloe of Midden-Timor. Verh. Bat. Gen., deel 54, 3e stuk, Batavia, 's Hage, 1904).

De aanzienlijken trouwen meestal met vrouwen uit hun atoni amaf; de armen sluiten gewoonlijk een huwelijk in hun eigen familie.

Als een verloving afraakt, geven de gelieven elkaar wederzijds de fefa hanan en overige geschenken terug. Als echter de jongeman de verloving verbreekt, en het meisje neemt er geen genoegen mee, dan moet hij schadevergoeding geven «om haar sarong (die hij naar beneden getrokken heeft) op te halen» (hele tais), of «om de deur te sluiten» (neeka nesoe). Als de jongeling haar zwanger heeft gemaakt, is hij verplicht haar te huwen, of anders een boete te betalen van 100 tot 200 gulden; deze boete heet fani benas, «bijl, kapmes».

Zijn twee jongelui het met elkaar eens, dan wordt de sirih-pinang betaald, die gewoonlijk uit tien gulden bestaat, maar bij voorname lieden opklimt tot 50 gulden en een snoer oude kralen (moeti). De huwelijksvoltrekking heeft plaats op de wijze als Grijzen die beschrijft voor Beloe. Het strooien van de rijst geschiedt door een der familieoudsten van den kant der vrouw. Is de vrouw nog maagd, of in elk geval nog jong, dan wordt zij gedurende de huwelijksplechtigheid vastgehouden door eenige der vrouwen van den atoni amaf, om de beletten, dat een harer zielen zich zal verwijderen.

De man krijgt van zijn schoonvader een kapmes en een schoffel als teeken, dat hij totdat de belis betaald is, voor zijn atoni amaf werken moet.

Gewoonlijk blijft de man eenige jaren bij de familie van zijne vrouw; eerst als hij enkele kinderen heeft, is de belis zoover betaald, dat hij naar zijn eigen verwanten (zijn olif tata) kan terugkeeren. Is hij niet in staat te betalen, dan kan hij toch heengaan, maar dan met achterlating van een of meer zijner kinderen bij de atoni amaf.

Het overbrengen van de vrouw naar de kampong van den man heeft plaats als in Beloe (Grijzen, bl. 62).

De bruidschat, die in Miomaffo belis, in Insana en Beboki in oepan in feni heet, wordt betaald voor alle mogelijke

deelen van het lichaam. Alles wordt eerst in geld berekend, waarna men bij elke tien gulden een snoer kralen legt, benevens zilveren sieraden enz. Voor elke tien gulden plus een snoer moetis geeft de atoni amaf terug: een varken en een sjaal. De wederzijdsche geschenken worden over de leden der beide families verdeeld. De bruidsschat wordt gewoonlijk in gedeelten betaald, waarbij telkens nauwkeurig wordt gememoreerd voor welke deelen van het lichaam men betaald heeft, bijvoorbeeld: voor het voorhoofd ƒ 2.50, voor het rechteroog ƒ 2.50, voor het linkeroog ƒ 2.50, voor neus, mond, handen, voeten, borsten enz. Het laatst betaalt men voor den schedel; dit gebeurt eerst na den dood der vrouw. Wanneer de vrouw geen kinderen heeft voortgebracht, wordt dit laatste deel van den bruidsschat niet betaald. Wanneer het zich laat aanzien, dat er geen kinderen zullen komen, of wanneer het blijkt, dat de vrouw lui is, wordt al spoedig op den bruidsschat afgedongen, en dit geeft aanleiding tot veel getwist in de familie.

Gedurende de laatste jaren is vooral onder invloed van het Bestuur de belis in grootte zeer verminderd; de minder aanzienlijken bepalen zich tot het geven van de sirih-pinang, die wat verhoogd wordt. Bij aanzienlijken die er zich wel gaarne aan zouden onttrekken, is het vooral de vrees voor de atoni amaf, die het gebruik nog in stand houdt.

Bij scheiding wegens overspel der vrouw behoudt de man de kinderen. Anders worden ze dikwijls verdeeld, in verband met het gedeelte van den bruidsschat dat reeds afbetaald is, met dien verstande, dat als de belis betaald is, de vrouw de helft van de kinderen krijgt. Bij kwaadwillige verlating moet de man een schadevergoeding (noni nepehe moeke noha, geld voor kokos en citroen om het haar te wasschen) van ƒ 50 tot ƒ 100 betalen. Is zij zwanger dan bovendien nog fani benas, «bijl, hakmes», voor de bevalling, ten bedrage van ƒ 100 tot ƒ 200 (zie verder Grijzen bl. 64).

Sterft eene vrouw spoedig na haar huwelijk, dan wordt alleen voor haar schedel betaald.

In de familie (de olif tata, fetto son, atoni amaf elk afzonderlijk beschouwd) is de oudste oom of oudoom het hoofd. Ook de zwager en andere aangetrouwde familieleden, die hun belis nog niet betaald hebben, staan onder zijn gezag, met hunne echtgenooten. Zoo'n familiehoofd behoudt, als zijn geest

ten minste helder blijft, zijn invloed tot op hoogen ouderdom. Daarna of na zijn dood gaat de waardigheid over op zijn jongeren broer, op zijn oudsten zoon enz.

De familie in ruimeren zin heet in Insana en Beboki soekoen of foekoen, in Miomaffo kanan of loppo. Verschillende van die families vormen weer een distrikt, kloene (Beboki), nakaf (Insana en Miomaffo). Het hoofd van zoo'n distrikt laat zich meestal fettor noemen.

Tot zoover de aanteekeningen van den heer Steinmetz.

Zwangerschap en Geboorte. Verkeert eene vrouw in blijde verwachting, dan hebben zoowel zijzelve als haar man zich voor enkele dingen in acht te nemen. De verboden in dit opzicht schijnen toch niet zoovele te zijn als men elders vindt. Ze moet niet na het vallen van de duisternis uitgaan, omdat zij in haar bijzonderen toestand zeer vatbaar is voor de inwerking van onzichtbare machten, die dan rondzwerven. Vooral de dan rondvliegende uil is voor de Timoreezen de verpersoonlijking van een boozen geest. Van verschillende spijzen, als sommige groenten en van vet, moet zij zich onthouden, omdat het eten er van misgeboorte ten gevolge zal hebben. Ook prikkelende dingen als Spaansche peper en arak moet zij niet gebruiken. Algemeen is ook voor haar verboden het eten van de rijstkorst, die in den kookpot aanbakt. Dit zou òf abortus opwekken, òf de nageboorte zou zich zoodanig aan de baarmoeder vasthechten, dat ze niet naar buiten gedreven kon worden. Ook moet de vrouw oppassen zich den sjaal niet om den hals te winden, anders zou de navelstreng zich om den hals van het voetus wikkelen. Ook is het verkeerd voor haar om met den rug naar het vuur te zitten. Iemand met een lichaamsgebrek of met een leelijk gelaat mag niet achter een zwangere vrouw gaan staan, anders zou het te verwachten kind eveneens dat gebrek krijgen, of op dien persoon gaan lijken.

In Amarassi zal eene zwangere vrouw nimmer gaan slapen zonder een kam onder haar slaapmat of hoofdkussen te leggen. Ter verklaring van dit gebruik zegt men, dat de kam gewoonlijk van horen gemaakt is, en dat deze horen booze geesten en machten zal wegstooten.

Wanneer eene vrouw pas bevallen is, is het nuttigen van versch vleesch voor haar verboden.

Voor den aanstaanden vader is het voornaamste verbod, dat hij geen dieren mag slachten. In enkele streken mag hij dit wel doen voor een ander, maar niet ten eigen bate. Zoo mag hij wel gaan naar de begrafenis van een naverwant familielid, maar het sterfhuis van andere menschen moet hij vermijden.

Het snijden van het hoofdhaar zou zeker ook verboden zijn, wanneer men gewend was dit te doen: maar de Timorees laat zijn haar groeien; alleen wanneer hij tot het Christendom overgaat doet hij afstand van zijn pruik.

Zoodra de weeën beginnen, wordt alles in de woning wat daarvoor vatbaar is, opengezet of losgemaakt: deuren, kisten en potten worden geopend, bindsels worden losgemaakt, vooral die waarmee het haar is samengebonden boven op het hoofd; buikgordels en sjaals worden afgelegd.

Wanneer de bevalling zeer lang duurt, moet er iets zijn, dat den goeden gang van zaken belemmert, hetzij dat de ziel van een overleden bloedverwant of een geest het ter wereld komen tegenhoudt, hetzij dat eenig door den aanstaanden vader of door de moeder bedreven kwaad het proces in de war stuurt. Komt het ouderpaar werkelijk eenig bedreven kwaad in de gedachte, dan bekennen zij hun zonde, en dan gelooft men dat de kleine spoedig geboren zal worden. Gebeurt dit tegen de verwachting in toch niet, of is er niets te bekennen, dan moet de priester, m n a n e, komen om de reden van de vertraging uit te vinden. Meestal gebruikt hij daarbij een kippenei. Over den kop van het ei trekt hij met houtskool een kruis als een windroos met 8 windstreken. Aan elke lijn geeft hij een bepaalde beteekenis, en noemt een reden op, waardoor een bevalling zou kunnen worden tegengewerkt: Oesif Neno, de hemelheer; Oesif Pah, de aardgeest; n i t o e, zielen van afgestorvenen, enz. Nadat dan over het ei wat rijstkorrels zijn gestrooid, wordt de schaal van het kopje voorzichtig losgepeld, en gaat de priester na bij welke lijn de kiem van het ei zich bevindt. Ligt deze bijvoorbeeld bij de streep, aan welke de beteekenis van Oesif Neno is gegeven, dan is het wel zeker, dat de Hemelheer om de eene of andere reden de bevalling vertraagt. Hem wordt dan een varken of een hoen beloofd, waarna hij zijn tegenstand zal laten varen.

Een andere methode, waarmee men de oorzaak van de vertraagde bevalling tracht te weten te komen, is het meten van

de speer. Deze wordt met de punt in den wand of een stijl der woning gestoken. De priester (of ook wel een ander die deze kunst verstaat) vademt met zijn uitgestrekte armen de speer van den wand af, dien hij met den top van den middelvinger der rechterhand aanraakt. Met de langs het wapen uitgestrekte linkerhand houdt hij de schacht vast, zoodat zijn lichaam zich niet kan verplaatsen. Dan noemt hij een der dingen of personen op, die oorzaak kunnen zijn van de vertraagde geboorte; dadelijk na het noemen van een dier dingen tracht hij met den duim der rechterhand den wand te bereiken. Lukt dit, dan is de genoemde oorzaak de juiste; lukt het niet, dan wordt een andere reden genoemd, en de proef wordt herhaald.

Een veel aangewend middel om het kind spoedig te voorschijn te doen komen is, de barende met water, waarin gepelde rijstkorrels zijn gelegd, over de kruin te gieten, waarna men met de handen langs het lichaam der vrouw van boven naar beneden strijkt.

Op Timor kent men vroedvrouwen, die bij eene bevalling komen helpen. Haar loon, dat afanoet, «om de handen te wasschen», heet, bedraagt gewoonlijk een gulden; maar in sommige streken betaalt men ook met katoen en gestampte mais. Voor de verlossing van de vrouw van een radja krijgt zij soms een buffel. Te Poetain in Annas vertelde men mij nog, dat de vrouw van den broer der barende steeds bij de bevalling tegenwoordig moet zijn. In andere streken is dit niet het geval.

De Timoreesche vrouw bevalt in zittende houding, waarbij zij zich aan een touw of sjaal, die aan een der daksparren is bevestigd, vasthoudt. Zoodra het kind geboren is, vragen de omzittenden: Hoema saan? «Hoe ziet het er uit?» Het antwoord is: «Een jongen», of «Een meisje».

Het is voor vele Timoreezeen niet onverschillig in welke houding een kind ter wereld komt. Aan het geboren worden in de hoofdligging hecht men geen beteekenis, omdat dit het meest voorkomende, dus normaal voor hen is. Maar een voetligging heeft men in Amarassi en in Amanatoen niet graag. De menschen in eerstgenoemde streek zeggen, dat een kind, dat met de voeten het eerst ter wereld komt, later een slecht mensch zal worden. In Amanatoen schijnt men zelfs zoo ver te gaan, dat men zulk een kind aan den broer van de moeder ter opvoeding geeft. Deed men dit niet, dan zou dit kind op later

leeftijd zijne ouders dooden. Een kind dat met den helm geboren wordt, zal den ouders geluk aanbrengen.

Tweelingen zijn niet alleen niet gewenscht, maar men ziet in de geboorte er van iets onheilaanbrengends; het komt er daarbij niet op aan van welk geslacht de beide kinderen zijn. Iemand, die er den moed toe heeft, zet den voet op de keel van een der wichten, zoodat het sterft. Het lijkje wordt onder de rustbank der moeder begraven. In Amanatoen laat men beide kinderen in het leven, maar er wordt een gat in den wand der woning gemaakt, en daardoor wordt het kind dat het laatst van de twee te voorschijn is gekomen, naar buiten gebracht, en aan de zuster van den vader ter opvoeding gegeven. Het krijgt dan ook een anderen familienaam dan dien van den vader. Toch mogen die beide kinderen, als zij van verschillend geslacht zijn, later niet met elkaar trouwen.

Drielingen schijnen zelden voor te komen. De meeste lieden, wien ik hiernaar vroeg, hadden er nooit van gehoord. Alleen de radja van Mollo wist mij van twee gevallen te vertellen.

Het komt op Timor natuurlijk ook nu en dan voor, dat eene vrouw in het kraambed sterft. Men koestert echter geen bijzondere vrees voor de ziel van zulk eene doode. Dat zij een booze geest zou worden, die het er op toelegt zwangere vrouwen kwaad te doen, weet men niet, en het in den Indischen Archipel zeer verspreide woord pontianak kent men niet. Het lijk van zulk eene vrouw wordt dan ook op de gewone wijze als andere dooden begraven, en geenerlei voorzorgsmaatregelen worden genomen om te verhinderen, dat hare ziel zou gaan rondzwerven. Alleen is het zwangere vrouwen verboden naar de begrafenis van zulk een doode te gaan, of te eten van de dieren, die bij die gelegenheid worden geslacht. Maar dit geschiedt uit overwegingen van sympathie: opdat haar niet hetzelfde lot overkome.

De navelstreng wordt met een bamboesplinter doorgesneden; nergens wordt zij daartoe eerst afgebonden. De placenta, ana olin of jongere broeder van het kind wordt in een kookpot met asch van den haard gelegd, waarna de pot met een rooden doek wordt toegebonden. Soms legt men de nageboorte ook in een emmertje van lontarblad vervaardigd, haik geheeten. In Mollo is het steeds eene vrouw, die de placenta gaat wegbrengen, een familielid van den vader of van de moeder van den jongeborene. Elders (Amanatoen) is het de vader zelf, die

dit doet. In Annas weer is het de vrouw die de navelstreng heeft doorgesneden; zij wordt bij het wegbrengen vergezeld door een man. Maar wie het ook doet, hij of zij moet bij dit werk niet links of rechts kijken, en vooral met niemand op den weg praten.

De pot of het emmertje met de placenta wordt gebracht naar een koesambi-boom, in het Timoreesch oesapi genaamd. Te Niki-niki in Amanoeban vertelde men mij, dat als men de placenta in den boom heeft gehangen, men twee steenen naar den boom toe gooit, zorgde dat de eene steen het doel mist, en de andere den stam raakt. Men zegt dit te doen, opdat het kind later niet vreesachtig zal zijn. Ook wordt aan den boom geschud, opdat het kind later niet tegen het klimmen in boomen zal opzien. In het in 'tzelfde landschap gelegen Pene zei men mij echter, dat de persoon, die de nageboorte op een der takken gaat plaatsen, juist heel voorzichtig in den boom moet klimmen, opdat de takken niet zullen bewegen. Ook mag men geen treden in den stam hakken om makkelijker naar boven te klimmen. Dit alles moet vermeden worden, omdat het kind anders onrustig zal slapen en stuipen zal krijgen.

Het wegbrengen van de placenta geschiedt op den vierden dag na de bevalling, op den dag dus, waarop de pasgeborene voor de eerste maal naar buiten wordt gebracht. Alleen in Amarassi gaat men eenigszins anders te werk met de nageboorte, maar voordat ik hiervan vertel, moet ik eerst mededeelen wat met de kraamvrouw gebeurt.

Wanneer het kind geboren is, strekt de moeder zich uit op een rustbank, waaronder een vuurtje wordt gestookt. Dit is heilzaam voor een spoedig herstel want anders zou het lichaam tot bederf overgaan. In Mollo wordt de asch van dit vuur, die zich gedurende acht dagen na de bevalling heeft verzameld aan den voet van een pisang- of pinangboom gelegd. Is het een meisje dan moet zij dit warmen vier maanden verdragen; voor een jongen duurt het vijf maanden. Aan het einde van deze periode worden garen bandjes, die den kleine zijn aangelegd, bij gelegenheid dat hij voor het eerst naar buiten werd gebracht (vier of acht dagen na de geboorte), afgenomen en vervangen door echte armbandjes van koper of zilver. Behalve dat zij deze verwarmingskuur ondergaat, wordt de kraamvrouw nog iederen dag met warm water gebaad, of liever haar lichaam wordt

daarmee gebet. Op dezelfde wijze wordt ook de zuigeling behandeld. In Amarassi wordt weer eenigszins van deze adat afgeweken, maar vooraf worde vermeld, hoe het in het overige Timor toegaat, wanneer het kind voor de eerste maal naar buiten wordt gebracht.

In Mollo dan heeft het naar buiten brengen op den achtsten dag na de geboorte plaats. Van het oogenblik af, dat de kleine ter wereld kwam, heeft men een lang stuk brandhout in het vuur gelegd, waaraan de moeder zich warmt. Dit hout moet slechts langzaam verteren, en het vuur er van mag nooit uitgaan, want men moet zorgen, dat er op den achtsten dag nog een stuk van over is. Het feestje dat op dien dag gegeven wordt, is alleen voor vrouwen, familieleden van het ouderpaar. De enkele mannen die aanwezig zijn, zijn er alleen om het noodzakelijke mannenwerk, dat bij zulke gelegenheden te doen is, te verrichten. Een vrouwelijk familielid van den vader is als een voorvechter, meo, uitgedost. Zij draagt de kleine in een mooie sjaal, die speciaal voor deze gelegenheid is uitgezocht. Zoo stapt zij de deur uit; vlak achter haar de moeder. Buiten de deur is een pot met water gereed gezet, waarin kruiden zijn geweekt. Een oude vrouw roept daarbij Oesif Neno, den Hemelheer, aan, en vraagt hem om een zegen. Dan wordt de kleine met het krachtige water gebaad, waarna er buiten voor de deur van de woning een maaltijd gehouden wordt. Hierbij mogen alleen genuttigd worden: pisang, oebi, buffelmelk en suiker (of ook honing als dit er is); binnenshuis mag men zich ook te goed doen aan rijst, mais en andere dingen. Nadat het kind gebaad is, bindt de oude vrouw het een zwart garen bandje om de polsen.

In de andere landschappen heeft dit naar buiten brengen op den vierden dag plaats, en men gaat daarbij nagenoeg op dezelfde wijze te werk, als we dat van Mollo hebben beschreven. Alleen schijnt er verschil te bestaan ten opzichte van de persoon die den kleine draagt. Zoo is het in Amanoeban juist iemand van de atoni amaf, dus van de familie van de moeder, die dit doet. Haar wordt bij deze gelegenheid het eerst de sirih-pinang aangeboden, maar zij krijgt voor den verleenden dienst geen geschenk, zooals anders de gewoonte is, wanneer de tegenwoordigheid van een der leden van die familiegroep noodig is, vooral wanneer het de vertegenwoordiger zelf van die groep

(veelal een broer van de moeder der vrouw) is. In Annas doet de moeder zelve dit werk: in de deuropening is een vuurwaaier neergelegd, waarop asch. Dezen waaier schopt de vrouw onder het loopen weg. Een maaltijd heeft hierbij niet plaats; er wordt alleen sirih gepruimd.

Wij moeten nu nagaan hoe deze plechtigheid van het naar buiten brengen van den pasgeborene in Amarassi plaats heeft. Ook hier wordt de kraamvrouw bij het vuur geroosterd, en met warm water gewasschen. De placenta gaat ook hier in een kookpot met asch, maar deze wordt niet weggebracht, doch op de rustbank der kraamvrouw aan haar voeteneinde neergezet. Drie maanden lang mogen moeder en kind niet van die rustbank af; moet zij zich even verwijderen om aan een behoefte te voldoen, dan loopt zij over steenen, die voor haar op den grond zijn gelegd, want de aarde mag zij niet aanraken. Naar de rivier mag zij in geen geval gaan. Vijf of tien dagen (dit aantal dagen is niet voor iedere familie gelijk) voordat het feest zal plaats hebben, dat aan het einde van de drie maanden wordt gegeven, mag zij onder geen voorwaarde van die rustbank af; haar behoefte doet zij daar.

Bij het begin van die verboden dagen wordt een kleine hut dicht bij de woning opgericht, daarin wordt een vuur onderhouden, dat den naam draagt van a i n o e n i, «verboden vuur». Dit werk wordt gedaan door een jongen van 12 tot 15 jaar, meestal een neef van de kraamvrouw. Gedurende die dagen mag deze jongeling niet met de kraamvrouw spreken; hij mag zelfs niet bij haar komen. De kraamheer hangt gedurende die vijf dagen zijn sirihtasch, a l o e k, boven de plaats waar het kind bij de moeder op de rustbank ligt. Hij mag gedurende die dagen geen sirih pruimen; wanneer hem deze onthouding te zwaar wordt, mag hij zich alleen de tanden met de schil van een pinangnoot inwrijven. Niemand mag die a l o e k aanraken.

Wanneer de vijfde of de tiende dag is aangebroken, komen de gasten bijeen om aan het feest deel te nemen. Een man wordt uitgezonden om een boompje te kappen, waaraan drie takken groeien, zoodat die takken samen een voetstuk vormen, waarop de pot met placenta kan worden geplaatst. Dit boompje wordt voor de woning tegen het Oosten in den grond geplant. Een andere man wordt uitgezonden om vijf of tien bladnerven van den arenpalm te halen, al naar gelang dat het aantal verbods-

dagen vijf of tien bedraagt. Daarin wordt een varken geslacht en toebereid; een langwerpig stuk vleesch uit de billen van het dier wordt bestemd voor den jongeling, die op het vuur heeft gepast, en een ander stuk uit den hals wordt voor de kraamvrouw klaar gemaakt. Is het eten gaar, dan brengen de mannen, die het boompje en de bladnerven hebben gehaald, dit vleesch naar binnen. Het voor jongeling en kraamvrouw toebereide deel wordt samen met twee ballen gekookte rijst in een grooten pot gelegd, en deze wordt naast de rustbank der vrouw neergezet. De vijf of tien bladnerven worden overeind in dit eten gestoken.

Zijn allen en alles binnen, dan houden de aanwezige vrouwen elkaar bij de hand vast en zingen. Intusschen worden een jonge man en een maagd met mooie kleeren, allerlei sieraden en oude kralen uitgedost, en deze twee zetten zich na afloop van het zingen met de andere gasten aan den maaltijd; alleen de kraamvrouw mag nog niets nuttigen. Alle eten moet worden opgemaakt; is dit in één keer niet mogelijk, dan zet men zich na afloop van een paar uur weer neer om de rest tot zich te nemen.

Na afloop van den maaltijd schopt een der vrouwen, die denzelfden geslachtsnaam moet dragen als de vader, vijfmaal tegen de gesloten deur. Daaruit treedt dan de kraamvrouw, fraai aangekleed, den pot waarin de placenta in een sarong bij zich dragende, naar buiten. De twee fraai uitgedoste jongelui houden een krijgsdans om haar heen, met een zwaard in de hand, terwijl de andere vrouwen volgen, al zingende en dansende. Zoo trekt de stoet vijf- of tienmaal om den geplanten boom heen, waarna de pot in de takken er van wordt geplaatst. Bij sommigen gebeurt dit wegbrengen van de placenta tegen het vallen van den avond, bij anderen 's morgens, als de hoenders van stok gaan.

Als ze weer in huis is teruggekeerd, gaat de kraamvrouw op de rustbank liggen; iemand gaat de jongeling, die op het vuur gepast heeft halen, en brengt hem bij de kraamvrouw. De jongen gaat op de bank zitten, met den rug naar de vrouw toe, terwijl ook deze met het gelaat van hem afgewend ligt. De pot met varkensvleesch is tusschen hen in geplaatst. Steeds met den rug er naar toegekeerd, nemen zij achterom met de hand rijst en vleesch uit den pot, en eten dit. Een oude vrouw voert de eerste maal hunne handen daarheen, opdat ze zullen weten, waar de pot zich bevindt. Zijn beiden verzadigd, dan wordt het overschietende aan de gasten te eten gegeven. De

jongeling beruikt dan den zuigeling, en springt van de bank af, waarmee de plechtigheid is afgeloopen. Nu volgt nog een maaltijd, en daarna keeren allen naar huis terug. Zoowel de kraamvrouw als de jongeling mogen van nu af aan weer gaan waarheen ze willen. Alleen het vuur wordt voorloopig nog onderhouden.

4, 5, 7 of 10 dagen na afloop van dit feest komt een welgesteld man van de familie, liefst iemand uit hetzelfde geslacht als de vader van den pasgeborene, maar dit is niet noodig; in elk geval een man die een goede kostwinning heeft, en die te goeder naam en faam bekend staat. Eerst bij deze gelegenheid wordt de zuigeling zelf naar buiten gebracht, of door de moeder zelve, of door haar zuster. Buiten wordt het kind eerst gebaad; dan neemt de naamgever vijf plukjes katoen, en plakt die op het hoofd van het kind: een op de kruin, een op de beide zijden van het hoofd, een van voor en een van achter. Vervolgens neemt hij den bamboesplinter, waarmee de navelstreng is doorgesneden, en de potscherf, waarop de streng bij dit werk heeft gelegen. Met deze twee voorwerpen neemt hij het plukje watten op de kruin van het hoofd weg, blaast dit naar boven in de lucht, en spreekt daarbij den wensch uit, dat het kind groot moge worden. Op dezelfde wijze blaast hij de andere plukjes elk naar een der vier windstreken, telkens een wensch daarbij voor het heil van het kind uitende, dat onheil en ziekte verre mogen blijven. Dit is een huiselijke plechtigheid, waarbij geen gasten worden genoodigd. Aan den maaltijd die daarop volgt, nemen behalve het welgestelde familielid en zijne gezellen, alleen de huisgenooten deel.

Al het bovenstaande heeft op het landschap Amarassi betrekking. Laatstgenoemde plechtigheid heeft in Amanoeban bij het eerste snijden van het haar van den kleine plaats. Hiervoor komt de vertegenwoordiger van de familie der moeder, de a t o n i a m a f. Hij legt naast den bamboesplinter waarmee de navelstreng is doorgesneden een mesje; daarmee snijdt hij het kind een plukje haar van voren af; dit gooit hij naar het Oosten (den kant van Beloe dus) en zegt: «Dat het kind veel kokosboomen en zout moge hebben» (deze zaken komen veel in Beloe voor). Daarna blaast hij het plukje haar weg. Vervolgens doet hij hetzelfde met een plukje haar van het achterhoofd, naar het Westen, naar Koepang dus, en vraagt om thee en koekjes, die van genoemde plaats uit de toko's worden

betrokken. Een plukje haar van den rechterslaap gaat naar het Zuiden, waar de zee ligt, waarover geld en oude kralen worden aangevoerd, die dan ook voor den kleine worden gevraagd. Uit het Noorden, waarheen een plukje haar van den linkerslaap wordt geblazen, moeten paarden en buffels voor den kleine komen. Men vertelde mij er bij, dat deze plechtigheid vroeger ook plaats had met de bedoeling, dat de jongen, later man geworden, veel hoofden van vijanden zou buitmaken.

De gewoonte van het haarsnijden bij den zuigeling bestaat in alle landschappen. Het gebeurt meestal vier of zes maanden na de geboorte bij gelegenheid van het blusschen van het vuur, waaraan de kraamvrouw zich heeft gewarmd, omdat dan toch een varken moet worden geslacht. Heeft men er een extra varken voor over, dan kan het haarsnijden ook eerder geschieden. Het afgesneden haar wordt te zamen met het stukje afgevallen navelstreng in een pot in huis bewaard, gewoonlijk op de plaats waar ook het weefgetouw wordt opgeborgen. Later brengt men het wel naar een pisangboom, of naar het water, «opdat het niet opdroge». In Annas snijdt een vrouw, behoorende tot de atoni amaf (haoe oef) het haar af. Dit wordt daar in een jonge kokosnoot gestopt, en zoo in de rijstschuur, loppo, opgehangen.

Het naamgeven heeft al spoedig na de geboorte plaats. Wanneer vader of moeder van een overledene droomen, geeft men allicht diens naam aan het kind. Ook tracht men op de boven reeds beschreven wijze door middel van een ei een naam voor het kind te vinden. Daartoe wordt bij iedere streep een naam gedacht, en die welke door de kiem wordt aangewezen, wordt aan het kind gegeven. Ook noemt men wel langzaam achter elkaar enkele namen op, terwijl het kind een huilbui heeft; houdt het op met schreien, dan wordt de naam, die het laatst genoemd is als de geschikte beschouwd. Maar ook al heeft het kind een naam, dan komt het vaak voor, dat deze nog verwisseld wordt, vooral wanneer de kleine veel huilt of vaak ziek is.

Onder de spelen der kinderen is de tol, peo, weinig bekend. [1]

[1] Dit blijkt ook uit den naam, want peo is uit het Spaansch of Portugeesch overgenomen, en wellicht door 't Moluksch Maleisch in het Timoreesch gekomen.

Voordat Roteneesche en Amboneesche onderwijzers in het Mollosche kwamen, kende men daar het tollen niet. Tegenwoordig wordt het er wel gedaan, omdat de kinderen het van hun goeroe's hebben geleerd. Men noemt het spel hier peon, maar zoo heeten ook ringen, die van een soort liaan worden gemaakt, en die men naar elkaar toe rolt, waarop de tegenpartij den hoepel tracht neer te slaan. Dit is een spel waarvan men zegt, dat het inheemsch is. Wel gebruikt men op Timor vruchtpitten van den fae-boom, platte schijven, waardoor een stokje wordt gestoken, dat men dan tusschen de vingers aan het draaien brengt. Deze fae-pitten worden ook op andere wijze gebruikt: De spelers leggen hun pitten op een rij op den grond, waarop door een hunner een fae-pit daarheen wordt geworpen, met het doel er een uit de rij te raken. Dit doet men op een knie liggende; het projectiel ligt op de andere knie, en dit slingert men weg door er met den duim tegen aan te knippen.

Ook in Amanoeban kent men den tol weinig. De radja aldaar vertelde mij, dat men het spel van Chineezen geleerd had. Hoe dichter men bij de Beloesche grens komt in Amanatoen en Annas, hoe meer men den tol ontmoet. Te Lotas in Annas zag ik een troep jongens er geregeld mee bezig. Hier vertelde men mij dat het spel inheemsch is, maar ik vermoed, dat men er hier door de Beloeneezen mee bekend geworden is. Deze lieden hebben als eerste dobbelaars van het tolspel een hazardspel gemaakt. Beide spelers geven een inzet. Dan zet de een zijn tol op, en de ander tracht hem met den zijne te raken; gelukt dit niet, dan zet de tweede zijn speeltuig op, en de eerste werpt het zijne er op. Raakt hij den ander, dan let men op, welke van de twee tollen het eerst uitgedraaid is. Hij wiens tol het langste blijft doordraaien, neemt den inzet voor zich.

Ik heb niet kunen ontdekken of men er een bepaalden tijd op na houdt, waarin mag worden getold. Mijn bezoek aan Lotas had plaats een paar maanden na afloop van den oogst. De menschen beweerden, dat ten allen tijde mocht worden getold.

In het pas genoemde Lotas deed men mij ook enkele verhalen, waarin verteld wordt van den zoon van Oesif Neno, den Hemelheer, die tollen bezat van goud, zilver en koper. Eens moet Oesif Neno een zoon bij eene vrouw op aarde hebben gehad, maar hij wist niet waar de jongen was, en wie hij was. Maar

hij wist dat de knaap verzot was op tollen, en daarom schreef hij een groot tolfeest uit. Hij droeg zijnen lieden op: «Wanneer ge iemand ziet die met een zilveren tol speelt, neemt hem dien dan af, en brengt hem aan mij». Het gebeurde zooals Oesif Neno had verwacht. Toen hij zijn zoon gevonden had, nam hij hem met zich mee, maar waarheen hij hem heeft gebracht wist men niet te vertellen.

In dit verband deed men mij ook een verhaal, dat een mythe van zon en maan wil zijn, en dat ik hier mededeel omdat men het bij vele volken in den Indischen archipel vindt. De zoon van Oesif Neno zag dan eens van uit den hemel eene schoone vrouw op aarde. Deze bekoorde hem zoodanig, dat hij 's nachts naar beneden kwam, en bij haar sliep. Uit deze verbintenis werd een zoon geboren. Toen deze groot geworden was, vroeg hij zijne moeder herhaaldelijk wie toch zijn vader was, maar zij antwoordde hem steeds: «Ge hebt geen vader». Eens deed de jongen 's nachts of hij sliep, en nu zag hij hoe zijn vader uit den hemel neerdaalde, en zijne moeder bezocht. Hij kwam nu te voorschijn en omarmde zijn vader. Hij wilde hem niet loslaten, en smeekte om hem mee te nemen naar boven. Zijn vader antwoordde, dat dit niet zou gaan, want dat het daar veel te warm was. Maar zijn zoon bleef aanhouden. Daarom holde zijn vader een meloen uit, en deed zijn zoon er in om hem tegen de warmte te beschermen. Maar de meloen verschroeide. Toen deed hij den jongen in een watermeloen, o k a n, maar ook deze kon aan de hitte geen weerstand bieden. Hij deed nog een paar pogingen om zijn zoon bij zich te houden. maar toen ook deze mislukten, liet hij den jongen in een waringin-boom (n o e n o e k, waarschijnlijk de boom dien men in de maan meent te zien) achter, en vervolgde zijn reis alleen.

In verband met den tol deed men mij nog een verhaal, dat ook op Celebes bekend is: Een jongen verwondt onder het spelen den voet van zijn vader met zijn tol. In zijn boosheid neemt de vader den tol, maar de jongen tracht zijn eigendom terug te krijgen, waardoor een worsteling ontstaat. Ten slotte gaan beiden naar de moeder, en deze zorgt dat haar zoon het speeltuig terug krijgt.

Een ander spel, dat ook elders in den Archipel gevonden wordt, is het schoppen, dat men elkaar doet. Dit heet m a k a t i k a n. Twee jongelingen naderen elkaar en trachten elkaar een

trap te geven, tegelijk den trap van den tegenstander met het been pareerende, of dien ontwijkende. In Mollo zegt men ma'anaktikan. Het is overal op Nederlandsch Timor bekend. Dit is niet het geval met het spel, waarbij men elkaar met rotan stokken op de kuiten tracht te slaan; dit komt alleen voor te Koepang en in Beloe. Het bekende touwtrekken, mahelan tani, komt ook veel voor. Bij sommige gelegenheden bewerpt men elkaar met kluiten aarde, vruchten en andere voorwerpen. Dit gebeurt bijvoorbeeld als de nok van een huis gedekt wordt, of onderweg, terwijl men de geoogste rijst en mais uit het veld naar huis vervoert. Voor het boven beschreven «schoppen» schijnt geen bepaalde tijd vastgesteld te zijn; men doet het bij alle mogelijke gelegenheden, wanneer veel jongelui te zamen zijn.

De besnijdenis (nahabi) wordt volgens het algemeen getuigenis op bijna alle jongens in Nederlandsch Timor toegepast. De enkelen, die zich aan deze operatie onttrekken, doen dit uit vrees voor pijn. Vooral in het landschap Amarassi schijnt dit het geval te zijn; hier zegt men, dat het geheel van den wensch van den jongen afhangt of hij wordt besneden of niet. Dit kan evenwel een gevolg zijn van den Europeeschen invloed die van Koepang op de omgeving uitgaat. In sommige streken, zooals in Mollo gaf men als grond van dit gebruik op, dat het meisje of de vrouw met wie een onbesnedene huwelijksgemeenschap uitoefent, daarvan schadelijke gevolgen zal ondervinden: wanneer zij baren moet, zal dit met groote moeite geschieden, en de kinderen door een onbesnedene verwekt, zullen nooit goed gezond zijn. In andere landschappen weer, zooals in Annas, ontkende men dat het niet-besneden zijn eenige kwade gevolgen zou hebben; maar ook daar onderwerpen alle mannen zich aan deze operatie.

De jongens die besneden worden, trekken zich in een tuin terug. In Amarassi zoekt men daarvoor speciaal den oever van een rivier. Vrouwen en meisjes mogen niet op die plek komen gedurende den tijd, dat de jongens er verblijf houden. In Annas mag dit wel na afloop van de operatie; alleen de dochters van de zusters des vaders van den geopereerde moeten verre blijven.

Zooals te verwachten is, zijn het altijd mannen, die in dit werk bedreven zijn. Overal bestaat het geloof, dat als een jongen

besneden wordt, die reeds vaak bij vrouwen geweest is, veel bloed uit de wond zal vloeien. Om dit te voorkomen, gaat men in Mollo op de volgende wijze te werk: De jongen noemt alle meisjes op, met wie hij in intieme betrekking heeft gestaan. Voor ieder meisje legt de operateur een steen naast zich neer. Wanneer de jongen gereed is met het opnoemen der namen, legt de man op iederen steen wat sirih en pinang, roept de nitoe, zielen der afgestorvenen, aan, en werpt de steenen dan één voor één weg.

Voor het besnijden wordt een bamboe tangetje gebruikt. Hier tusschen klemt de operateur het bovengedeelte van de voorhuid vast, waarna dit langs den onderkant van het tangetje wordt afgesneden. Het driehoekige stukje huid wordt op een lemon-, tamarinde- of koesambi-boom gelegd. Voor zijne moeite krijgt de operateur een gulden; alleen in Amarassi bedraagt het loon slechts 10 cents.

De jongens blijven op den akker tot de wond genezen is. Daarna keeren ze naar het dorp terug. Gedurende dien wachttijd mogen ze niets eten wat zuur of prikkelend is; ook geen versch vleesch. In Annas is het gebruik van zout en papajabladeren speciaal verboden. Met deze bewerking gaat geenerlei plechtigheid gepaard. Meestal wordt het gedaan in den tijd, dat de maisvruchten oud beginnen te worden. Vermoedelijk zal het hard worden der maispitten een sympathetischen invloed moeten uitoefenen op het spoedig genezen van de wond. (Over de besnijdenis op Timor vergelijke men: W. M. Donselaar, Een oude en een nieuwe akker. Mededeelingen Ned. Zend. Gen., deel 15, 1871, bl. 106).

Een gewoonte, die in Nederlandsch Timor, met uitzondering van Beloe, waarschijnlijk niet inheemsch is, is het tandenvijlen, of lieper slijpen, want de tanden van boven- en onderkaak worden met een zachten steen aan den voorkant en op de sneede gelijk geslepen. Soms zet men dit werk zoolang voort, tot van de tanden maar korte stompjes zijn overgebleven. Dit slijpen der tanden heeft niet algemeen plaats; van enkele ouden van dagen vernam ik dat deze gewoonte vroeger niet bekend zou zijn geweest op Timor. De radja van Mollo vertelde mij, dat het tandenvijlen in Amanatoen en Annas (de aan Beloe grenzende landschappen) meer gedaan wordt, dan in de westelijke

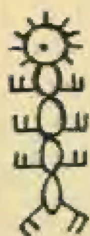
gedeelten van Nederlandsch Timor. Maar zelfs te Lotas (Annas) wist een oude man mij te vertellen, dat het daar vroeger niet werd gedaan. Eens in den ouden tijd moet een man van Annas getrouwd zijn met een vrouw wier tanden gesneden waren. Waar die vrouw vandaan was is niet bekend, maar na dien tijd hebben velen haar voorbeeld gevolgd. Ik zeg hier met opzet «gesneden», want in Annas worden de tanden niet met een steen geslepen, maar een deel van de tanden wordt afgezaagd door middel van een kapmes, waarin tanden zijn gehakt. Zooals wij boven hebben gezien heeft het veilen van de tanden van een meisje te Poetain (Annas) soms plaats bij de voltrekking van het huwelijk. Overigens gaat nergens op Timor het tandvijlen met eenige plechtigheid gepaard.

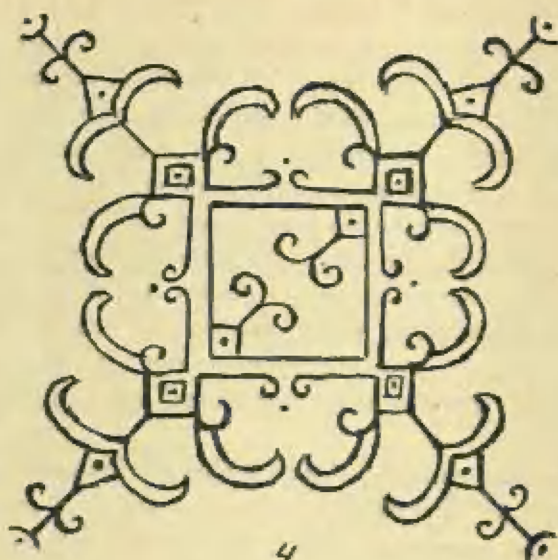
Het pruimen van sirih-pinang schijnt op Timor niet afhankelijk te zijn van de omstandigheid of de tanden zijn geslepen, want pruimen doet nagenoeg iedere Timorman en vrouw, met en zonder geslepen tanden. Sirih en pinang zou men dan ook van het begin van het bestaan der Timormenschen af gekend hebben. Het rooken van tabak is niet inheemsch, en wordt weinig gedaan.

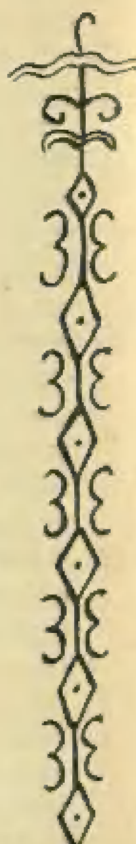
Zeer algemeen op Timor is het tatoueeren. Slechts een paar gevallen zijn mij bekend geworden van menschen die zich niet mochten laten tatoueeren: dit was het geval met het geslacht van Sepa Talan in Pene (Amanoeban). Wanneer een lid van dit geslacht zich laat tatoueeren, zou zijn heele lichaam opzwellen. Ook in Kolbano aan de Zuidkust (in Amanatoen) moeten eenige gezinnen wonen, die uit Mollo afkomstig zijn, en die zich niet mogen laten tatoueeren.

Waarom men zich met allerlei figuren laat beteekenen, weet men niet; men zegt dit voor 't mooi te doen. Alleen omtrent één figuur is de meening algemeen dezelfde, namelijk aangaande een kruis op den arm. Dit heeft ten doel, dat de ziel hiermede in het hiernamaals vuur kan koopen. In sommige streken, zooals in Mollo wordt dit kruis op den linkerarm aangebracht; in Annas weer op den rechterarm, en in weer andere streken als in Amanoeban en Amarassi komt het er niet op aan, op welken arm het kruis staat. Dit teeken vindt men in allerlei variaties: van eenvoudig vier punten (·⁚·) tot de meest gestyleerde kruisjes. Uit vrees, dat een kind zonder dit teeken op den arm zal sterven, begint men het op drie- of vierjarigen leeftijd al gedurende den

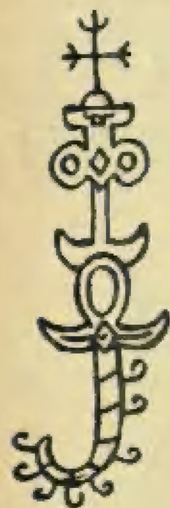
EENIGE TATOUAGE-FIGUREN VAN MIDDEN-TIMOR.

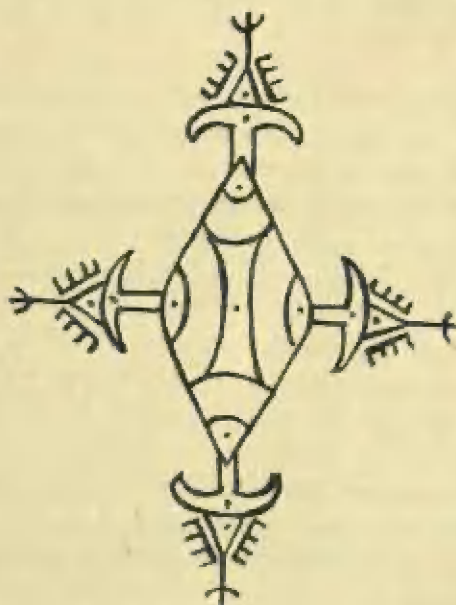

1, 2 en 5, figuren op den onderarm.
3. op de kuit.
4. op den rug van de hand.
6. van de kin tot den navel bij vrouwen.
7. op het onderbeen.

slaap te bewerken. Sterven de kinderen nog klein zijnde, dan behoeven ze geen vuur te vragen, want dan worden ze in het hiernamaals door hun reeds overleden bloedverwanten verpleegd. (Vooral in het Amarassische brengt men bij kinderen vier stippen aan. Men vertelt er nog bij, dat één stip reeds voldoende is om vuur te krijgen; de overige stippen worden dan bewaard om weer vuur te koopen, wanneer het eerste mocht zijn uitgegaan.)

De oude fettor van Bidjeli vertelde mij het volgende: Wanneer een ziel in het Hiernamaals is aangekomen, brengt Ben Fen haar naar Oesif Neno, den hemelheer. Wanneer hij haar toestaat te blijven, ruilt zij voor haar tatouageteeken op den arm vuur in; de overige tatouage-figuren op haar lichaam mag zij meenemen. Aan het op deze wijze verkregen vuur kan de ziel zich warmen, en het medegebrachte voedsel kan ze daarop bereiden. Had zij niets om vuur te koopen, dan zou zij leentjebuur moeten spelen bij andere zielen, die gelukkiger zijn, en dit zou haar in een afhankelijke positie brengen; zooals een andere Timorees dit uitdrukte: «Hij zou slaaf moeten worden bij een der anderen». Oesif Neno maakt op de volgende wijze vuur: Hij houdt een stuk ijzer in de hand, en daarmee doet hij op grooten afstand een stuk hout ontbranden, dat de om vuur vragende ziel heeft meegebracht. Terwijl hij dit doet, gelast Oesif Neno de ziel om de oogen te sluiten

In dit opstel geef ik slechts de verzamelde gegevens om daaruit later gevolgtrekkingen te maken voor de oude geschiedenis der Indonesiërs. Maar aangezien ik van het kruis bij de Indonesiërs een afzonderlijke studie heb gemaakt, die over niet langen tijd het licht zal zien, en over het kruis als «betaalmiddel» al veel gefantaseerd is, meen ik daarvan hier iets te moeten zeggen.

Toen Grijzen zijne studie schreef over de Beloeneezen, is het hem opgevallen, dat deze menschen zoo groote beteekenis aan het kruis hechten. Hij meende dit te moeten terugbrengen tot den invloed van de Katholieke missie op Timor, te meer, daar het woord voor «kruis» in het Timoreesch k l o e s i is, een verbastering van cruz, crusifix (Grijzen, bl. 90 en 111). Nu is het kruisteeken zeer zeker Indonesisch; maar even waar is het, dat de Katholieke leer wel een oppervlakkigen maar toch een wijd verspreiden invloed op Timor heeft gehad. Vooral daar waar het Katholieke geloof zich aansluit aan den gedachtengang der Inlanders is die invloed blijvend. Bij mijn onderzoek op Timor

heb ik daarvan meer bewijzen gevonden. Nu is naar mijne overtuiging het kruisteeken op een der armen niet anders dan het Christelijke kruisteeken, dat in verband is gebracht met het vagevuur. Het kruisteeken heet overal loelat soeif, «tatouage van de kin», omdat het op dat gedeelte van het hoofd, vooral bij vrouwen, veel wordt aangebracht. Het kruisteeken «om vuur te koopen» neemt dus in de tatouage-kunst een geheel afzonderlijke plaats in. Deze opvatting van het kruis heeft zulk een weerklank gevonden in den geest van deze menschen, dat zij zich ook over de naburige eilanden als Soemba en Rote heeft verspreid.

In betrekking tot het hier gezegde zijn de woorden van het hoofd van Kwatnana opmerkelijk, die vertelde, dat het kruisteeken op den arm voor de ziel tevens het bewijs is om in het zielenland te kunnen worden toegelaten, waar zij dan een goede plaats krijgt. «Kan zij dit teeken niet vertoonen, dan moet zij met de varkens in het bosch leven». Toen zich eens veel vuurvliegen op een boom hadden verzameld, zeide een oude Timorees tot den Heer Krayer van Aalst: «Hier komen de zielen der afgestorvenen bijeen, en ze brengen het vuur mee, dat ze gekocht hebben voor de figuren, die op hun lichaam zijn ingeprikt».

Zoowel mannen als vrouwen laten zich tatoueeren. De vrouwen hebben meestal eene teekening over het midden van kin, hals en borst tot aan den navel. Verder op de dijen, kuiten, boven- en benedenarmen. De mannen hebben alleen figuren op armen en beenen. Alleen in Beloe en Manoebait (Tjamplong) vindt men, volgens de berichten ook teekeningen bij hen op de borst. De meest grillige figuren worden op de huid aangebracht.

Vele personen verstaan de kunst van het tatoueeren. Men doet het elkaar bij de eene of andere toevallige ontmoeting. De instrumenten zijn zeer eenvoudig: dorens van de manoe hain, waarvan de punt met een stokje in de huid wordt gedreven, nadat zij eerst in een zwarte verfstof is gedoopt. Die verf wordt gemaakt uit roet, dat met wat sap van suikerriet, van den lontar, of met wat honing wordt vermengd.

Wanneer eene vrouw een kind heeft gekregen, laat zij gewoonlijk geen figuren meer op haar lichaam prikken, omdat zij beweert nu «oud» geworden te zijn. Tijdens de menstruatie moet een vrouw of meisje zich niet laten tatoueeren, want dan zou er zeer veel bloed uit de wondjes komen. Zoolang er een

doode boven aarde staat, mag men dit werk niet doen, omdat de ziel van den overledene daarover zou toornen.

Lijkbezorging. Wanneer ik mijne talrijke aanteekeningen over lijkbezorging overlees, is door de verscheidenheid van gewoonten in de verschillende landschappen duidelijk dezelfde lijn te zien, waardoor weer aan het licht komt, dat de bewoners van die streken van Nederlandsch Timor, die ik bezocht heb, tot hetzelfde volk behooren. De lijn die overal dezelfde is, is de volgende: Het lijk wordt in sommige streken (Mollo, Fatoe le'oe, Annas, Amarassi) in de woning neergelegd; in de andere landschappen op den vloer, die onder de rijstschuur is aangebracht. Het hoofd van den overledene wordt gelegd naar de deur der woning, of naar den kant waar het schuifluik in den vloer der rijstschuur zich bevindt. Alleen in Amarassi wordt het lijk met het hoofd naar het Oosten en de voeten naar het Westen gelegd, terwijl de deur der woning zich naar het Noorden of het Zuiden bevindt.

De doode wordt niet ontkleed of gebaad, maar de niet bedekte deelen van het lichaam worden met wat water afgewreven of gebet.

Met het begraven moet gewacht worden op den atoni amaf (haoe oef), gewoonlijk de broer van de moeder des overledenen. Heeft men niet op hem kunnen wachten, dan moet men aan dien vertegenwoordiger van moedersfamilie eene vergoeding geven. In vele streken is het de atoni amaf, die den eersten houw geeft in den boom, waarvan de kist gemaakt zal worden, en die in den grond krast om aan te wijzen waar het graf moet worden gedolven. Algemeen is ook de gewoonte dat het rijpaard van den overledene naar het graf geleid wordt; het dier wordt echter niet geslacht, maar aan den atoni amaf geschonken.

Een eenvoudig mensch wordt zonder kist begraven, alleen in matten en sjaals gepakt. De lijken der leden van het hoofdengeslacht, de oesif, gaan in kisten, die steeds uit den wilden kapokboom (Tim. neke) worden gehakt. De wijze waarop dit geschiedt is dezelfde als elders in den Archipel gevolgd wordt: de stam wordt op lengte gehakt, en gespleten; beide helften worden uitgehold; in de eene helft wordt het lijk gelegd, en de andere doet dienst als deksel. Alleen de leden van het fettorgeslacht van Malenat (Amanoeban) worden in kisten uit den

lontarpalm gemaakt, begraven, eene omstandigheid die weer herinnert aan de afkomst van dit geslacht van het eiland Rote.

Op dezen regel maakt alleen Amarassi eene uitzondering. Hier mag ieder, die het betalen kan, zich in een kist laten begraven. De kleine man gebruikt daarvoor den stam van lontarpalmen en dadap-boomen (Erytirina Indica L., Tim. m e n a s); de fettorgeslachten maken hun doodkisten van den stam van den wilden kapok (n e k e), en alleen radja's mogen daarvoor kajoe merah (Tim. m a t a n i') gebruiken. (Op Java heet deze boom a n g s a n a, Pterocarpus indicus. — Adriani).

Wanneer de doode het huis uitgedragen wordt, gebeurt dit in sommige streken met het hoofd vooruit, maar niet zoodra is men buiten gekomen, of het lijk wordt gewend, en men brengt het verder met de voeten vooruit naar het graf. In andere landschappen (Amanatoen, Amanoeban, Annas) gaat het juist andersom: met de beenen vooruit wordt het lijk het huis uitgebracht, en buiten gekomen worden ze naar de woning gewend, zoodat het hoofd vooruit gaat naar het graf.

Ook is het algemeen gewoonte, dat het graf gevuld wordt, terwijl men het den rug toewendt; de aarde wordt tusschen de beenen door in den kuil geworpen. Wanneer hij vol is, keert men zich om en maakt het graf verder in orde. Daartoe behoort ook, dat steenen op het graf worden opgestapeld, zoodat een graf steeds aan dien langwerpigen vierkanten hoop is te herkennen. Hoe meer beesten bij de begrafenis geslacht worden, hoe meer gasten er komen, en hoe hooger dus de hoop kan worden opgebouwd. Soms is op het graf slechts een muurtje van steenen gemaakt, waarvan de binnenruimte met aarde of zand is opgevuld. In sommige streken (Mollo, Fatoe le'oe, Amarassi) wordt aan het hoofdeneind een langwerpige steen op het graf overeind gezet, die f a t o e h a k e, «overeindstaande steen», of f a t o e n a k a, «hoofd-steen», heet. Aan het voeteneind wordt dan een platte neergelegd. In andere landschappen komt dit niet voor.

Bij het begraven wordt niet gelet op de richting waarin het lijk komt te liggen. Ik heb mij daarvan ook eenige malen kunnen overtuigen, want op enkele Timoreesche kerkhoven, die ik heb gezien, lag de lengteas der graven in alle mogelijke richtingen. In Fatoe le'oe zegt men de lijken met de voeten naar het Moetisgebergte te leggen, wat ook overeenkomt met de voor-

stelling, die men zich van het Hiernamaals vormt, zooals we beneden zullen zien. In Amanoeban wordt alleen bij lijken van het oesif-(hoofden-)geslacht er op gelet, dat het hoofd naar het Oosten is gekeerd. In Amanatoen vertelde men, dat het hoofd gelegd wordt in de richting van het land van herkomst. Dit zal echter wel alleen gelden voor de afstammelingen van de immigranten van Rote (zie het verslag van een reis op Timor, in het Tijdschrift van het Aardr. Gen.). In Amarassi waar vreemde invloed zich het meest heeft kunnen doen gelden, worden alle graven in Oost-Westelijke richting gegraven, waarbij echter het hoofd nu eens naar het Westen, dan weer naar het Oosten komt te liggen. Alleen de lijken van hen die aan eene besmettelijke ziekte zijn overleden, van menschen die door een ongeluk om het leven zijn gekomen, en van vrouwen, die in het kraambed zijn gestorven, worden in Noord-Zuidelijke richting gelegd, waarbij het er ook niet op aan schijnt te komen of het hoofd naar Noord dan wel naar Zuid komt te liggen.

Algemeen is ook de gewoonte om een steen te gebruiken als plaatsvervanger van den doode. Ook worden degenen, die het lijk zijn gaan begraven, bij hunne terugkomst «koud gemaakt». De plaats van de weduwe en den weduwnaar is steeds bij het hoofdeneind van de(n) overledene. Het afsnijden van het hoofdhaar komt alleen als rouwgebruik voor bij het overlijden van een groot hoofd, oesif. Familieleden en onderdanen snijden zich dan gedeeltelijk of geheel het hoofdhaar af, en leggen dit neer bij een pisangboom. Men moet vooral zorgen, dat het haar niet door den wind verspreid kan worden, want dan zou een uil (d. i. een booze geest) de haren nemen, en men zou ziek worden (Mollo). In Amanoeban scheren de onderdanen zich het hoofdhaar niet af bij den dood van een radja, maar zij moeten het hoofd onbedekt (zonder hoofddoek) dragen. De vrouwen van den overleden vorst maken het haar dadelijk los en snijden het op den vierden dag na het overlijden af, met uitzondering van de hoofdvrouw (de echte, de voornaamste), die zich het haar op dien dag weer opbindt. In het aan Amanoeban verwante Amanatoen snijden de kinderen en de onderdanen van een oesif, bij diens overlijden zich het haar rondom het hoofd af, zoodat het in eene breede strook om de kruin blijft staan. Dit wordt gedaan, als het lijk in de kist wordt gelegd.

Voordat een lijk (ook dat van den gewonen man) uit het

sterfhuis wordt gedragen, wordt in Amarassi het hoofdhaar van de kinderen van den overledene gesneden. Dit wordt voor de deur van het sterfhuis gedaan, en wel door den atoni amaf. Deze heeft daartoe een mes, een slijpsteen en een lap zwart katoen bij zich. De lap moet dienen om daarin het haar te verzamelen, waarna dit in het water wordt gelegd; het komt er niet op aan of het stroomend of stilstaand water is, en men trekt er zich niets van aan als het afdrijft. De atoni amaf krijgt voor zijne moeite twee «soekoe Amarassi», eene waarde vertegenwoordigende van 72 cents.

Ook ten opzichte van de viering van de doodenfeesten bestaat bij alle Timoreezen dezelfde regel: eerst een kleiner doodenmaal weinige dagen (meestal vier) na het overlijden, en later een grooter feest.

Maar al is de hoofdlijn dezelfde, in de verschillende landschappen vond ik toch tal van onderling afwijkende gebruiken, die alle de vermelding wel waard zijn. Daarom zal ik van elk der bezochte landschappen eene afzonderlijke schets geven, met weglating van hetgeen boven is medegedeeld.

Mollo. Wanneer iemand overleden is, worden de familieleden bij elkaar geroepen, en allen die ter begrafenis komen, brengen een doek mede om daarin den doode te wikkelen. Met dit inwikkelen wordt gewacht tot de vertegenwoordiger van de familie der moeder van den overledene gekomen is. Deze roept de nitoe, de zielen der afgestorvenen aan, en vraagt hun om de ziel van den doode mee te nemen. De familie van den vader kleedt het lijk netjes aan, en voorziet het van sieraden. Zij legt ook in elke hand van den doode een geldstuk. De atoni amaf (haoe oef) legt een zilveren munt op de oogen, in de ooren, in den neus en in den mond van den overledene. De teraardebestelling van kleine lieden, die zonder kist begraven worden, heeft spoedig plaats; lijken van radja's worden soms maanden lang in hun kist bewaard.

Wanneer het graf zal worden gegraven wordt de grootte er van eerst aangegeven door een streep in den grond te krassen. Dit doet gewoonlijk de atoni amaf met het hakmes van den overledene. Met het maken van den kuil bemoeit hij zich verder niet.

Zal het lijk worden uitgedragen, dan gaat de atoni amaf

in de deuropening staan, en houdt een kokosdop in de hand, waarin rijstkorrels, maispitten, bladeren van den katoenboom, en bladeren van een kleinen boom, dien ik niet heb kunnen bepalen. Hij roept de geesten weer aan, en vraagt dat de ziel van den overledene niet rechts of links moge gaan, maar dat zij zich rechtstreeks naar het Zielenland moge begeven. Dan zet hij den dop omgekeerd op den grond, en slaat hem met een steen stuk. Na afloop hiervan neemt hij het loon voor «het openen van den weg» in ontvangst. Te Kwantana (Mollo) houdt de atoni amaf een gulden in de hand; hij doet alsof hij dezen den doode aanbiedt. Later wordt van dat geld sirihpinang gekocht, die onder de familieleden verdeeld wordt.

Bij het uitdragen van het lijk wordt dit gewoonlijk eerst een poos heen en weer getrokken: sommigen duwen het naar buiten, anderen dringen het terug naar binnen. Op den bodem van het graf wordt wat geld neergelegd, en daarop het lijk neergelaten. Het geslacht Banoet in Mollo doodt bij het graf een hond, zooals men zegt om den overledene den weg te wijzen. Men geeft den hond eten, en terwijl hij bezig is dit te verslinden, slaat men hem dood. Het vleesch van dit dier wordt niet gegeten; trouwens nergens op Timor wordt hondenvleesch genuttigd. Ook in Pene (Amanoeban) is een geslacht (dat van Be'es), dat bij het graf een hond doodt. Dit gebruik is verre van algemeen; het meest schijnt het nog in het landschap Amanatoen te worden gedaan.

Op den overeindstaanden steen op het graf worden offers gelegd van sirih pinang en varkenshaar. Ieder familielid en iedere kennis die voor de eerste maal na het overlijden van een persoon de streek bezoekt, legt gewoonlijk een sirihpruim op diens graf.

Komen de menschen van het begraven terug, dan worden ze ontsmet door besprenkeling met water, waarin de schors van hae nikit, «koud hout» is gelegd. Daarna wordt een buffel of een varken geslacht. Dit heet bet oil. Als men van het graf terugkeert, neemt men een steentje mee, dat van het graf is opgeraapt. Dit steentje draagt den naam van smanaf, «ziel» (Mal. semangat); het vertegenwoordigt den overledene. Men legt het ergens in het sterfhuis neer, maar verder kijkt men er niet meer naar om (in andere streken wel).

De weduwe of weduwnaar heeft steeds naast het lijk gezeten, zoolang het nog niet was weggebracht, maar met het bet oil

begint pas de eigenlijke rouw. Dan worden de sirihtasch, aloek, van den overledene, met enkele andere voorwerpen, die hij dagelijks gebruikte, aan een stijl van het huis opgehangen, en de rouwdragende, akoelt, zet zich er onder neer. Deze is de weduwe of weduwnaar, of een der kinderen van den overledene. Wanneer het noodig is mag de rouwdragende wel naar buiten gaan, maar dan moet hij (zij) zich steeds een zwarten doek om het hoofd slaan. Hij mag zich ook niet te ver verwijderen, zoolang het groote doodenoffer nog niet is gebracht. In huis zijnde heeft hij (zij) het haar eenvoudig opgebonden zonder kam of eenig versiersel daarin aangebracht.

Vier dagen na het overlijden heeft het doodenmaal plaats. Dan wordt een varken geslacht, waarvan de tong met het keelstuk en de luchtpijp er aan voor den doode worden gekookt. Dit wordt met de onderkaak en een pakje rijst naar het graf gebracht, en daar aan een in den grond geplanten staak opgehangen. De familieleden verzamelen zich ook bij het graf, en gebruiken daar gezamenlijk een maaltijd. Na afloop hiervan gaat de rouwdragende zich baden. Dit moet hij (zij) gedurende vier dagen iederen morgen herhalen, waarbij hij ook telkens begoten wordt met water, waarin kruiden zijn gelegd (manioe bambanoe, «baden met medicijnen»). Overigens moet hij op dezelfde wijze blijven leven als hij tot nu toe gedaan heeft: zittende onder de sirihtasch van den overledene. Gedurende den rouwtijd mag hij enkele dingen niet eten; hij moet zich onthouden van rijst, mais, groenten, honing, zout, Spaansche peper, erwten, en alles wat zuur en bitter is. Vleesch mag hij eten, maar alleen dat wat afkomstig is van huisdieren. Zijn menu bestaat gedurende die dagen voornamelijk uit oebisoorten en pisang. De rouwdragende moet zijn eigen kookpot en eetgerei hebben, omdat het huisraad van de anderen met voor hem verboden spijzen in aanraking is geweest. Wanneer hij die vaten gebruikte, zou hij ziek worden, men poko, zijn lichaam zou opzetten, of getroffen worden door men leoef, «pemali-ziekte», waaronder men een soort van krankzinnigheid verstaat. Voordat hij zijn voedsel gebruikt, plaatst hij dit eerst een poos op den offersteen, die aan den voet van den hoofdpaal in iedere woning ligt. Te Bidjeli (Mollo) mag een weduwe gedurende den tijd, die tot aan de viering van het doodenfeest loopt, geen laboe, papaja-bladeren en Spaansche peper eten; zij zou hiervan ziek worden en sterven.

Het groote doodenfeest draagt den naam van lais nitoe, of lasi nitoe. Het kan soms enkele maanden duren voordat het noodige bijeen is om dit feest door te laten gaan. Als de dag daarvoor is vastgesteld, is het eerste werk dat men gaat doen een boom kappen om daarvan twee of drie rijstblokken en de noodige stampers te maken, want de oude blokken en stampers mogen niet gebruikt worden voor de rijst die op het doodenfeest zal worden gegeten. Dit werk gebeurt onder leiding van den atoni amaf; er wordt een buffel of een varken bij geslacht.

Terwijl nu de vrouwen de rijst stampen in de nieuwe blokken, richten de mannen de noodige hutten op voor de te verwachten gasten; ze brengen daarin rustbanken aan. Wanneer alles gereed is, worden de uitnoodigingen rondgezonden in den omtrek. Iedere oproep om tot het doodenfeest te komen gaat vergezeld van een sirihtasch met het noodige pruimgerei er in, en bovendien nog een gulden. Het aantal dagen, dat nog verloopen moet tot aan den dag van het feest wordt daarbij opgegeven. Elke familie, die eene uitnoodiging heeft gekregen, moet een paar vertegenwoordigers sturen, want geheel en al wegblijven wordt als eene groote beleediging aangemerkt.

Het aantal dieren dat voor den overledene zal worden geslacht, wordt in drie partijen verdeeld. De eerste afdeeling heet: nahoep ai, «het aanmaken van 't vuur». De atoni amaf spreekt vooraf den overledene toe, en geeft hem kennis, dat zoo- en zooveel dieren zullen worden geslacht als nahoep-ai. Dan worden de beesten gedood, het vleesch wordt toebereid, en daarvan houdt men gezamenlijk een maaltijd.

Wanneer het vleesch van deze eerste partij verbruikt is, gaat men over tot het slachten van de tweede afdeeling. Deze draagt den naam van nahelen piloe weti, «hoofddoek en de sjaal zenden» (aan de mannen), en nahelen tais sobaloe, «sarong en baadje zenden» (aan de vrouwen). Vooraf geeft de atoni amaf daarvan kennis aan den overledene. Deze dieren worden dus opgevat als een geschenk aan de gasten.

Wanneer ook deze voorraad verbruikt is, wordt de derde partij dieren aangespoken. Deze wordt opgevat als een geschenk aan den doode, waarbij hem tevens al zijne gebruiksvoorwerpen en vee worden toegezonden. Daarom heet deze derde afdeeling toeka oko, al de goederen voor 't gebruik. Van deze groep

moet het eerst een varken worden geslacht, dat door den atoni amaf is geschonken. Aan dit dier worden eerst vijf krassen met het mes over de keel gegeven, en dan vijf schrammen over den nek, waarna het verder wordt afgemaakt. Een der ooren van het dier wordt aan een stijl in het sterfhuis opgehangen; tong, keel en borststuk worden voor den doode klaargemaakt. Dit alles wordt samen met een pot gekookte rijst, die ook van den atoni amaf afkomstig is, en met de sirihtasch en de overige gebruiksvoorwerpen van den overledene, die al dien tijd aan een stijl van het huis hebben gehangen, in optocht naar het graf gebracht, en daarop neergelegd. Ook de rouwdragende is er heen gegaan, en legt er den zwarten doek neer, waarmee hij zich het hoofd bedekt heeft. De atoni amaf giet water over het graf uit, en geeft daarbij aan den overledene kennis, dat hij nu dood is, dat hij zijn eigen weg moet gaan, dat hij niemand van de nog levenden moet meenemen, en ook niet tot hen terugkeeren.

Wanneer men van het graf teruggekeerd is, wordt een groote maaltijd gehouden. Na afloop hiervan heerscht groote vroolijkheid; de vrouwen slaan op trommen en gongs, en oud en jong danst (bone, hering). Zulk een doodenfeest duurt soms vier dagen. De gasten geven ieder een dubbeltje of kwartje als «loon voor de kooksters», terwijl de feestgever bij het heengaan der gasten aan den leider van elke groep uit hetzelfde dorp een gulden of een rijksdaalder geeft. Dit geschenk draagt den naam van mama poeah Oesif Neno, nok manoes Oesif Neno, «dit is de sirih en de pinang van Oesif Neno».

Eertijds kon dit groote feest voor een vorst niet worden gevierd, voordat er een mensch verslagen, en diens hoofd op een staak bij het graf was gestoken. Een weduwe mag eerst hertrouwen, wanneer het pas beschreven feest voor haar man is gevierd.

Amanoeban. Zooals reeds is meegedeeld worden alleen leden van het radja-geslacht in kisten begraven. Zulk een kist heet pamboeat. Aan den voet van den boom, waaruit de kist zal worden gehakt, wordt vooraf een varken, soms ook een buffel geslacht, en het bloed van dit dier wordt op den boom gestreken. Dan geeft een broer van den overledene den eersten houw in den stam, waarna anderen het werk voortzetten.

Gewoonlijk duurt het twee nachten, voordat de familieleden bij elkaar zijn. Dan eerst wordt het lijk fraai uitgedost, en in vele doeken gewikkeld, in de kist gelegd. Op het deksel van de kist worden wel eens uit hout gesneden vogeltjes vastgestoken, als teeken dat een radja in de kist ligt; want zelfs voor de lijken van fettoren wordt zoo iets niet gedaan. De radja van Mollo vertelde mij, dat in zijn land wel eens een menschengelaat op de kist van een groot hoofd wordt gesneden; dit moet dan den overledene voorstellen. Voordat de kist in het graf wordt neergelaten, wordt dit gelaat er afgehakt.

In de handen, in den mond en op de oogen wordt niets gelegd. De kleine hoofden van de verschillende dorpen, die den titel voeren van toemoekoen,[1] waken om beurten bij het lijk, aan welks hoofdeneinde ook de weduwe heeft plaats genomen. Deze eet de eerste vier dagen niets; ze drinkt alleen wat warm water, want koud water is haar ook verboden. Ze zit voortdurend onder de rijstschuur, want ze mag nergens heengaan. Allen die in de droefheid deelen, leggen hunne sieraden af, of omwikkelen ze met katoen; borst en aangezicht smeren ze in met witte aarde. De hoofddoek wordt afgelegd, en men draagt alleen oude kleeren, waarop bovendien nog modder wordt gestreken. De sirihtasch, aloek, mag niet worden gebruikt, maar daarvoor in de plaats draagt men zijne pruimbenoodigdheden in een mandje, oko, bij zich. De vrouwen trekken zooveel mogelijk donkere kleeren aan. Men mag niet hard spreken, geen gong mag worden geslagen; niemand mag zingen. Alleen rijststampen is geoorloofd. Telkens als er een nieuwe bezoeker afkomt om zijne deelneming te betuigen, wordt een geweer afgeschoten. Het gebeurt ook wel eens dat iemand een stuk rotan neemt, en als teeken van droefheid een ieder afranselt die in zijn buurt komt. Van zoo iemand zegt men, dat de geest van den overledene in hem is gevaren. In Pene vertelde men mij, dat als een vorst van Amanoeban den laatsten adem uitblaast, en er zijn van zijne broeders, zusters en volwassen kinderen, die op dat oogenblik slapen, dan worden ze gewekt door een lichten slag met een rotan. Men zegt dit te doen, omdat die bloedverwanten moeten zorgen voor de ontvangst van de gasten.

Ofschoon dadelijk bij het sterven van een vorst reeds enkele

[1] Vgl. Jav. toemenggoeng, een hooge ambtstitel (Adriani).

beesten worden geslacht, wordt het eigenlijke doodenmaal eerst op den vierden dag na het overlijden gereed gemaakt. Men zegt er van: «om den doode koel te maken». Bij die gelegenheid heeft het boven reeds genoemde haarsnijden en baden van den rouwdragende plaats (in Amanatoen werpt men het afgesneden haar eenvoudig in de wildernis of in een spelonk). Voor het feest op den vierden dag dragen ook de toemoekoengs dieren bij. Aan den doode, die in zijn gesloten kist de begrafenis op het groote doodenfeest afwacht, wordt medegedeeld, dat hij niet meer bij zijne verwanten mag terugkeeren. Eene mand wordt onder de rijstschuur waar de doode ligt, opgehangen; daarin wordt voedsel voor hem gedaan: tong, keel en hart van de offerdieren met rijst (mais is men niet gewend aan dooden te geven; alleen wel eens, als de overledene heel jong is; oebisoorten mag men aan dooden niet voorzetten). De steen die den overledene voorstelt, wordt aan den voet van den stijl gelegd, waaraan de gebruiksvoorwerpen van den doode zijn opgehangen. Die steen heet hier: f a t o e b e l a m n e s, de steen, waarop rijst gelegd wordt. Telkenmale als een dier zal worden geslacht, strooit men op dien steen wat rijstkorrels, en legt er enkele nekharen van het te offeren varken bij; van een buffel worden daar enkele haren uit den staart neergelegd. Is het dier geslacht dan smeert men ook nog wat bloed er van op den steen. Wanneer het groote doodenfeest is gevierd, worden deze steen en het mandje, waarin het voedsel voor den doode is gedaan, op een rijstwan gelegd, samen met gekookte rijst en tong-keel-hart van een varken. Van alles wat den doode heeft toebehoord, zijn geweer, zijn zwaard, enz. wordt een weinig afgeschrapt, en dit wordt op den steen gelegd. Dit alles wordt weggebracht, of naar het graf, of onder een grooten boom geplaatst, waar dan tevens afscheid van den doode wordt genomen. Komen later de herinnering en het verlangen naar den overledene weer bij iemand op, dan zoekt hij zich een willekeurigen steen, en legt dezen onder de rijstschuur. Op dezelfde wijze als pas is geschreven, worden daarop dan rijst, haren en bloed van het dier gelegd, dat men ter herinnering aan den overledene slacht. Deze steen wordt niet weer weggeworpen, maar men legt hem op een van de planken der schuur, die boven aan de palen zijn aangebracht om de muizen buiten deze voorraadkamers te houden. Dikwijls maakt men voor dezen steen, die bewaard wordt,

een kleine rustbank, alsof het de ziel van den doode zelve ware, die men daar te rusten legt. Ook de pooten van dit bankje worden op platte steentjes gezet. (Van een paar Europeanen op Timor vernam ik, dat den doode ook een steen in de kist wordt meegegeven, waarop het hoofd zou komen te rusten. Het is mij echter gebleken, dat dit in de door mij bezochte streken nergens wordt gedaan).

Zoo nu en dan gaat men voedsel brengen, dat voor den doode bestemd is. Dan wordt eerst iemand vooruit gezonden om de menschen, die in de buurt mochten zijn van het pad, waarlangs het eten gebracht wordt, te waarschuwen, dat ze zich verwijderen. Men gelooft toch, dat wanneer de brenger van het doodenvoedsel iemand tegenkomt, deze spoedig zal moeten sterven. Het voedsel wordt ergens op den weg neergezet, de ziel van den overledene wordt geroepen, en dan wordt het bord, waarop de spijs ligt, gebroken. (Er wordt niet gewacht tot een of ander insekt er zich op neerzet, als een bewijs dat de ziel gekomen is).

Zooals ik reeds zeide, wordt het lijk van een radja eerst bij gelegenheid van het groote doodenfeest begraven. De grootte van het graf wordt aangewezen door den man, die den eersten houw in den boom heeft gegeven, waarvan de kist is gemaakt. De zoon van den overledene geeft hem daartoe een gulden, waarmee hij een rechthoek op den grond trekt, daarmee aanwijzende hoe groot de kuil moet worden. Het geldstuk mag hij daarna behouden. In Pene (eveneens in Amanoeban) is het een zusterskind van den overledene, die de grootte van het graf moet aangeven.

Bij het graven van de kuil worden geenerlei voorzorgsmaatregelen genomen opdat aan de zielen der overlevenden geen kwaad overkome. Op den bodem van het graf wordt niets gelegd. Vroeger moest er bij deze gelegenheid steeds een menschenhoofd zijn, dat evenals in Mollo op een staak naast het graf werd geplaatst. De lieden van Amanoeban gingen daartoe eertijds iemand snellen in Mollo, Oi moeti of Insana. Wanneer het mocht gebeuren, dat tijdens een oorlog tusschen Amaboeban en Amanatoen in een dezer landschappen een radja stierf, dan werden dadelijk de vijandelijkheden gestaakt, opdat ook de vijand bij de begrafenis tegenwoordig zou kunnen zijn.

Bij gelegenheid van de teraardebestelling worden ook vele beesten bij het graf geslacht en toebereid. Het rijpaard van den

vorst krijgt hier nog een blok wit katoen als zadel; dit katoen wordt later verdeeld onder hen, die het graf hebben gegraven. Na afloop van de begrafenis gaat men niet dadelijk naar huis; soms gebeurt het, dat de voorname lieden daar nog eene maand lang blijven eten en drinken om allerlei zaken te bespreken.

In Pene vertelde men mij nog, dat als men niet in staat is op de komst van den atoni amaf te wachten, men dezen later den hoofddoek of de sirihtasch van den overledene moet geven.

Bij het lijk van den kleinen man wordt een harsfakkel, pakoe, gebrand. De asch van die fakkel, en het overgeschoten stuk er van worden naar het graf meegenomen, en in den kuil geworpen, zoodat het lijk daarop komt te liggen.

Hier vertelde men mij ook een en ander, wat men uit verschillende houdingen van den doode opmaakt: Heeft hij de hand krampachtig gesloten, dan heeft hij de ziel van een levende te pakken. Heeft hij de oogen open, dan is het een teeken, dat hij gedwongen is geworden te sterven, en dat hij, hierover vertoornd, spoedig den dood van een ander zal bewerken. Als hij met den mond open sterft, dan zal hij zijne kinderen «eten», ze zullen door zijn toedoen spoedig sterven. Zwelt een lijk spoedig na het uitblazen van den laatsten adem op, dan is dit een bewijs, dat de doode op Oesif Neno's tijd is gestorven (dat het zijn eigen tijd nog niet was), en dat hij daarover boos is. Om te voorkomen, dat het lichaam opzet, appliceert men gewoonlijk op den navel van het lijk een papje van pisangstam en kokosvleesch, die samengekauwd zijn.

Voor den kleinen man is de rouwtijd heel kort: als degenen, die het lijk zijn gaan begraven, van het graf teruggekeerd zijn, worden ze besprenkeld met water, waarin de gekauwde schors van noei nikin, «koude schors» en kokos zijn gemengd, waarbij een koesambi-tak als kwast gebruikt wordt. Dan wordt er een varken geslacht, en de weduwe mag van de rijstschuur, waar het lijk gelegen heeft, naar huis terugkeeren. Ze bindt het hoofdhaar, dat ze als teeken van rouw los heeft laten hangen, weer op, en na twee dagen mag ze weer overal heengaan (een weduwnaar maakt het haar niet los, maar bedekt dit met een doek).

Ook hier heeft iemand van de teraardebestelling terugkomende, een willekeurig steentje, fatoe nitoe, als de vertegenwoordiger van den overledene naar huis meegenomen, en op een der

«muizenplanken» van de rijstschuur gelegd. Er wordt niet naar omgezien, en later wordt het tezamen met het voor den overledene bestemde voedsel bij het groote doodenfeest weggeworpen. Is iemand op grooten afstand van zijn huis gestorven en begraven, dan brengt men het voor hem bestemde voedsel een eindweegs die richting uit, en legt het dan op een boomstronk neer.

Voor den kleinen man duurt het gewoonlijk wel een jaar, voordat hij een offerdier en de noodige rijst voor het groote doodenoffer bij elkaar heeft. Voordat dit zal beginnen, heeft eerst het volgende plaats: een rijstblok en een stamper worden aan elkaar vast gebonden. De atoni amaf komt dan met een varken als zijn bijdrage tot het feest. Hij schopt het overeindstaande rijstblok om, legt er het varken op, en slacht in deze houding. Als dit gebeurd is, wordt het blok weer overeind gezet, nadat de atoni amaf de banden, waarmee blok en stamper verbonden zijn, heeft doorgehakt. Heeft de atoni amaf voor deze gelegenheid een buffel gegeven, dan wordt dit dier op eenigen afstand van daar geslacht, en daarna wordt de kop op het blok geplaatst.

Van het beest, dat bij de teraardebestelling is gedood, wordt het gebruikelijke deel (tong-keelstuk-luchtpijp-slokdarm-hart) met rijst bij het graf opgehangen. Van het dier dat bij het groote doodenfeest het leven laat, worden de genoemde deelen, samen met den «zielesteen», zooals we reeds hebben gezegd, in de wildernis weggeworpen. De inhoud van de sirihtasch van den overledene, die gedurende den rouwtijd met sirih en pinang gevuld is, wordt onder de bloedverwanten verdeeld.

Ongeveer een maand na mijn vertrek van Timor overleed de oude radja van Amanoeban, dien ik nog met mijn gastheer, de Heer Krayer van Aalst, een bezoek had gebracht. De laatste heeft in de Timorbode van Juli 1921 eene beschrijving gegeven van de begrafenis van dezen vorst. Aangezien dit blad velen niet onder de oogen zal komen, en het daar medegedeelde de bovenstaande aanteekeningen nader toelicht, wil ik hier uit dat opstel enkele punten naar voren halen.

Nadat de radja den laatsten adem had uitgeblazen, werd het lijk naar de rijstschuur overgebracht. Het was sterk gezwollen, en daarom wachtte men drie dagen voordat het werd gewasschen. Daartoe veranderde men de ruimte onder de schuur in een kamer door deze met doeken om te spannen. Het water voor de wassching benoodigd, werd uit den put gehaald, waaruit alleen

de leden van dit vorstenhuis mogen drinken. Het wasschen werd gedaan door den zoon van den overledene en eenige fettoren. Het lijk werd met geraspt kokosvleesch, het sap van den tjoekoer-plant (Kaempferia rotunda) en aromatische kruiden ingewreven. Voor en na de wassching werden geweren afgeschoten.

Bij het lijk werd een vuur aangelegd, ai le'oe, «heilig vuur», dat niet mag vlammen, doch moet smeulen. Toen het lijk grafwaarts gedragen werd, werd een stuk vuur er van meegenomen naar de laatste rustplaats, en aan het voeteneinde er van gelegd.

Toen het vuur was aangelegd, werden de buikgordel van den overledene, zijn sirih-tasch, zijn zwaard, zijn lans en zijn geweer aan een boomtak gehangen, die bij den zuidelijken paal van de schuur in den grond was geplant.

Van het overlijden werd het allereerst kennis gegeven aan den schoonvader, den atoni amaf, dan aan Pene, daarna pas aan de andere fettoren, toemoekoens en mindere waardigheidsbekleeders. Eene levendige en schilderachtige beschrijving geeft Krayer van Aalst van de wijze waarop de talrijke gasten hunne deelneming kwamen betuigen. Telkens wanneer een gezelschap aankwam, werd op een groote gong geslagen, die bij het hoofdeneinde van den doode was opgehangen. Als teeken van rouw droegen alle weeklagenden oude, vuile, gescheurde en gerafelde doeken om de lenden. Ook had men zich hoofd, borst, schouders, rug en handen met modder ingesmeerd. Het lange haar van mannen en vrouwen was uit de wrong losgemaakt, en hing over rug en schouders. Anderen weer hadden het hoofdhaar geheel of gedeeltelijk afgeschoren, maar de zoon, opvolger, mocht het haar niet afscheren; hij had het alleen los laten hangen.

Allen, die kwamen weeklagen, werden met een le'oe, reinigingsmiddel, besprenkeld, bestaande uit water van jonge kokosnoten, gemengd met geraspt kokosvleesch, en een aftreksel van de bast van haoe niki, dat koud maakt. Onderwijl prevelde een oude priester, mnane, bezweringsformules (onen). Met een bundel safe-bladeren besprenkelde hij dan de bezoekers. Een ieder trachtte een paar druppels van dit wijwater op zich te doen vallen, want dit moest ziekte en dood tegenhouden; de hitte van de krankheid, die den vorst had weggenomen, was dan verdwenen, en nu men koud gemaakt was, zou de nabijheid van den doode geen gevaar meer opleveren, en geen kwaad meer doen.

Intusschen was een aantal lieden naar het bosch gegaan om uit een wilden kapokstam (neke) een kist te hakken. Voordat men den boom velde, ging men om hem heen zitten, en de atoni amaf sprak den boom toe, waarbij de man hem mededeelde, dat hij door den dood van den radja genoodzaakt werd om hem om te hakken. Na deze toepraak werd wat rijst op een steen in de nabijheid gelegd. Een buffel, dien men voor dat doel had meegenomen, werd geslacht, en van zijn bloed werd iets aan den voet van den stam gestort. Hierop hakte de atoni amaf eenige malen in den boom, en in de gemaakte insnijdingen werd een weinig bloed gedaan. Toen werd hij geveld, uitgehold, en naar de rijstschuur gedragen. Daar aangekomen werd de kist door den atoni amaf met een bundel koesambi-twijgen uitgeveegd, opdat zij koud zou zijn en den overledene een koele plaats zou schenken.

De bodem van de kist werd van hoofd- tot voeteneind met blik beslagen, en daarop werd een laag geweven katoenen stoffen gelegd. Hierop kwamen weer 150 Timoreesche doeken te liggen, die door het geheele landschap waren bijeengebracht. Deze weer werden bestrooid met rijksdaalders, guldens, halve guldens, kwartjes en dubbeltjes, tot er van de doeken niets meer te zien was; ook papiergeld van tien tot honderd gulden waarde werd daarbij gelegd. Naar schatting lag daar een ƒ 15000.— aan zilver en papier. Verder nog goud en gouden sieraden tot eene waarde van ƒ 5000.—. Over dit alles spreidde men een Timordoek, en daarop legde men het lijk van den radja. In dezelfde kist werden aan de voeten van den vorstelijken doode de lijkjes van twee kinderen van den jongen radja gelegd. Deze kinderen waren vier dagen na het overlijden van den vorst aan mazelen gestorven. Verder gingen nog tal van gouden sieraden, noni smanak, «zielegeld» genaamd, in de kist. Toen deze gesloten was, werd zij met Timordoeken omhuld, en zilveren platen werden er op gespijkerd.

Toen men heenging om het graf te graven, nam men een buffel, een mandje met rijst en een gouden plaat zoo groot als twee rijksdaalders in omvang mee. De atoni amaf koos de plaats voor het graf uit. Hij sprak den grond toe, en bood hem zijne verontschuldiging aan, dat men hem een wond moest toebrengen. «Geef ons dan licht werk, opdat er niet te veel steenen en rots in u zijn, en laat de grond niet hard wezen

voor het werk van ons, die van en op u leven». Hierop werd de buffel gedood, en nadat het onderzoek van het hart van dit dier had uitgemaakt, dat de uitgekozen plek goed was, trok de atoni amaf met den rand van de gouden plaat een streep in den grond om de grootte van het graf aan te geven; daarna groef hij een weinig aarde uit, en stortte in het kuiltje wat bloed. De gouden plaat werd het eigendom van den atoni amaf.

Het graf was vier meter lang, twee meter breed en vier meter diep. Drie dagen lang werkte men er aan voor dat het gereed was. De delvers mogen gedurende dien tijd niet naar huis terugkeeren. Eerst wanneer het werk is afgeloopen, gaan ze terug en worden met het bovengenoemde ontsmettingswater besprenkeld. In het graf werden 75 petroleumblikken ongestampte rijst gestort, en toen de kist er in was neergelaten, werd over deze weer dezelfde hoeveelheid geworpen, zoodat de kist onder de rijst bedolven was.

In den lijkstoet werd het rijpaard van den overledene meegevoerd, dat later aan Toe Enai, een oom van den radja, werd geschonken. Het mocht echter door niemand meer worden bereden. Het lijk werd met de voeten vooruit onder een troonhemel grafwaarts gedragen. Dit ging gepaard met een ontzettend leven van weeklagen, schreeuwen en geweerschoten. Toen men aan het graf gekomen was, werd het lijk er op zoo'n wijze in geplaatst, dat het met de voeten naar Toembesi, het Noorden lag, de plaats waar de voorouders het eerst geleefd hadden. Nadat de rijst op de kist was gestort, zooals boven is medegedeeld, werd de kuil verder met aarde dicht geworpen. Later werd er nog een steenhoop van een Meter hoogte opgebouwd.

Noch de jonge radja noch een der vrouwen of kinderen uit dit gezin waren mede grafwaarts getogen. Zoo iets is verboden, want gingen ze daarheen, dan zouden ze spoedig moeten sterven. Van het graf werd een ronde platte steen door den atoni amaf meegenomen en in de rijstschuur gelegd; deze blijft daar voorloopig liggen; de buikgordel, de sirih pinang-tasch, het zwaard, de lans en het geweer van den overledene werden van den tak, waaraan ze opgehangen waren, afgenomen en opgeborgen, totdat het doodenfeest gehouden zal worden.

Amanatoen. In het aan Amanoeban verwante Amanatoen is het de atoni amaf van den doode, die het eerst in den boom

hakt, waarvan eene kist zal worden gemaakt. Daarvoor gebruikt men hier behalve den wilden kapokboom (n e k e), ook wel den stam van een kemiri (Aleurites triloba, Tim. f e n o e). Den omvang van den grafkuil geeft hij aan met een p a l i, d. i. een stok, die aan het ondereind met ijzer beslagen is, en die wordt gebruikt om den grond om te werken. Hij maakt ook een weinig van de aarde los, waarna hij dit werk overgeeft aan anderen. Het graafijzer is voor hem; bovendien krijgt hij nog een doek, die ook wel eens door geld wordt vervangen.

Zoolang het lijk boven aarde staat, wordt er overdag een vuurtje, en 'snachts een harsfakkel gebrand. Deze laatste wordt echter niet, als in Amanoeban, in het graf geworpen. Als het lijk wordt weggebracht, wordt de plaats waar het gelegen heeft met water besprenkeld. Wanneer het lijk wordt weggebracht, gaan ook een varken en een tros onrijpe pisang mede. Op weg naar het graf worden deze toebereid, en wanneer men van de teraardebestelling terugkeert, worden ze genuttigd. Dit wordt opgevat als de teerkost, dien men aan den doode meegeeft op weg naar het Zielenland. Het varkensvleesch en de pisang moeten daar ter plaatse geheel worden opgegeten. Is men daartoe niet in staat, dan wordt het overschot aan een staak opgehangen, en men keert later daarheen terug om het op te maken. In elk geval mag niets van dit voedsel in het dorp worden gebracht. Deze gewoonte bestaat ook in Annas.

Nadat de lieden, die het lijk hebben weggebracht, ontsmet zijn, wordt thuis weer een varken geslacht, en gierst, s a i n, gekookt, en hiervan wordt een deel op een steen gelegd voor den doode. Die steen heet f a t o e n i t o e, die echter in Amanatoen niet in de rijstschuur, maar voor de deur van het sterfhuis wordt gelegd. Telkenmale wanneer een familielid of kennis een rouwbezoek komt afleggen, en men voedsel voor hem gereed maakt, wordt een weinig daarvan op dezen steen gelegd. Als hij bij het groote doodenfeest wordt weggeworpen, zoekt men geen anderen, wanneer de lust opkomt om voor den overledene een dier te slachten. De doode wordt dan eenvoudig buitenshuis aangeroepen, en het voor hem bestemde deel legt men op den grond neer. Alleen gebeurt het wel, dat tijdens een epidemie een dier op het graf wordt geslacht, zoodat het bloed daarop valt. Met dit bloed wordt ook den familieleden van den overledene een kruis op de borst geteekend.

Men vertelde mij hier nog, dat de koppen van de buffels, die op het doodenfeest worden geslacht, voorloopig op de slachtplaats blijven. Eerst als de gasten zijn heengegaan, worden ze door de huisgenooten gegeten.

Annas. Wanneer een man uit een ander dorp bij zijne vrouw is ingetrouwd, en hij komt te overlijden, dan wordt hij in het dorp van zijne vrouw begraven. Alleen wanneer dit een oesif, een lid van het radjageslacht overkomt, wordt het lijk naar zijn eigen dorp vervoerd. De doode wordt in zittende houding een weinig afgewasschen en dan aangekleed. Eerst wanneer hij zal worden ingewikkeld, legt men hem gestrekt neer. Van elke twee doeken, die door familieleden en kennissen worden aangebracht, wordt een voor het inwikkelen gebruikt, terwijl de andere aan de kinderen van den overledene wordt gegeven. Opmerking verdient, dat in Annas nimmer een doode in een kist wordt begraven; ook de voorname lieden niet; eigenlijke oesifs kent men in Annas niet. Bij het lijk wordt voortdurend een vuurtje onderhouden. Rijke lieden leggen wel geld, van één tot tien gulden in den grafkuil, waarop het lijk komt te liggen.

Op den tweeden of den vierden dag na het overlijden heeft een maaltijd op het graf plaats. Het daarvoor bestemde varken wordt er heen gebracht, en op den steenhoop, die het graf bedekt, doodgestoken, zoodat het bloed op den op het graf overeindstaanden steen druipt. Van het speciaal voor den doode bereide voedsel worden zeven stukjes vleesch en zeven lepels rijst, te zamen met zeven sirih-bladeren en zeven stukjes pinang voor den overledene ter zijde gelegd. Het overschot van dit doodenvoedsel wordt door de kinderen van den doode opgegeten terwijl de overige deelnemers aan deze plechtigheid zich aan andere spijs te goed doen.

Wanneer men van het graf terugkeert, neemt men den reeds meer genoemden fatoe nitoe, «zielesteen» mee (dezen steen noemt men ook wel: fatoe bela mnas, «de steen waarop rijst wordt gestrooid»). Op dezen steen, die in huis bij den hoofdpaal is gelegd, worden offers gebracht van voedsel dat in huis is toebereid. Die steen blijft daar altijd liggen; sterft later weer iemand in die woning, dan wordt diens steen naast den anderen gelegd. De sirihtasch van den overledene wordt eerst bij het hoofd van het lijk gelegd, en na het pas genoemde dooden-

feest in de rijstschuur overgebracht, en daar bewaard. Zijn gebruiksvoorwerpen, als lepel, bord enz. brengt men bij die zelfde gelegenheid naar het graf, en geeft ze weg aan dezen en genen, die ze hebben willen.

Fatoe le'oe. Het lijk wordt hier, na wat afgewasschen te zijn, op een laag rek op den grond van de woning gelegd. Wordt het lijk in een kist gedaan, dan wordt deze op twee schragen in de woning geplaatst. In den mond van het lijk legt men een zilveren geldstuk, in de handen en op de borst een zilveren sieraad. Wanneer het lijk in enkele doeken is gewikkeld, worden deze met zeven bindsels om het lijk vastgemaakt.

De weduwe zit evenals elders bij het hoofd van het lijk met loshangend haar, en het hoofd met een doek overdekt. Papajabladeren, het vleesch van wilde dieren, zout, oebi, pisang, mag ze niet eten. Ze eet alleen rijst en mais, die voor haar in het sterfhuis worden gekookt, en waarvan ze ook telkens een deel op den «zielesteen» (fatoe opa mnes, «de steen, waarop rijstkorrels worden gestrooid») legt. Deze kleine steen wordt dadelijk na het overlijden bij het hoofd van den doode gelegd. Na de begrafenis wordt hij op een miniatuur rustbank geplaatst, en deze wordt aan den hoofdpaal van de woning omhangen. Telkens als een der huisgenooten het huis voor langeren tijd gaat verlaten, strooit hij vooraf wat rijst op dien steen, en geeft aan den overledene kennis, dat hij heengaat. Bij het groote doodenfeest wordt deze steen aan den voet van den aan het hoofdeneind van het graf opgerichten steen gelegd, en daarmede heeft men met den doode afgerekend.

Vooral als de weduwe naar buiten gaat, moet zij zorgen het hoofd gedekt te hebben. Zij wordt te zamen met de lieden, die het lijk van haar man zijn gaan begraven, gereinigd. Wanneer het wat lang duurt, voordat het groote doodenfeest kan worden gevierd, mag zij op den duur wel naar haar akker gaan, maar ze mag gedurende den rouwtijd niet buitenshuis slapen, en ook geen vuur of eenig huisraad uit hare woning aan anderen geven of uitleenen, anders zou zij ziek worden.

Wanneer men niet op den atoni amaf heeft gewacht, moet men dezen een streng kralen als vergoeding geven. Bij het wegbrengen van het lijk staat de atoni amaf met een kodosdop met asch in de hand in de deuropening. Als het lijk naar buiten

is gebracht, werpt hij het den dop met asch na, en slaat hem daarna stuk. Hij gaat niet mee om de grootte van het graf te bepalen, maar wanneer de kuil gemaakt is, komt hij en legt er een doek in. Een der familieleden neemt deze sjaal, en legt daarvoor vijf gulden in de plaats, die voor den atoni amaf zijn. Hij ook is het die de bast van den safe-boom kauwt, en in een bak met water doet, waarmee dan allen, die van het graf terugkomen, worden besprenkeld.

Het doodenfeest wordt hier soms al heel spoedig na het overlijden gevierd. Bij het begin van dit feest wordt voedsel voor den doode bestemd, en in een bak een eindweegs weggebracht. Daar gooit men het neer, en schiet er een geweer bij af zeggende: «Hier is je eten, kom niet meer naar huis; morgen zullen we je sirihtasch brengen».

Terwijl in andere landschappen bij het kleine doodenmaal of bij de teraardebestelling voedsel voor den overledene op diens graf wordt gezet, heeft dit in Fatoe Le'oe alleen bij het groote doodenmaal plaats, waarschijnlijk omdat hier dikwijls die verschillende doodenfeesten tot één worden samengesmolten. Het voor den doode bestemde deel van het offerdier wordt te zamen met rijst op eene kleine wan gelegd, en deze wordt op den grafsteen aan het hoofdeind geplaatst, waarna de ziel geroepen wordt om er van te komen eten. De familieleden eten dan het overschot van de spijs op, die voor den doode gekookt is; ze moeten daartoe op het graf plaats nemen. De sirihtasch is ook naar de laatste rustplaats gebracht, en daar opgehangen. In die tasch zijn één of twee rijksdaalders gestopt, die de atoni amaf voor zich mag nemen.

Te Tjamplong vernam ik ook, dat de lijken van radja's (die dus gekist zijn) in een grooten optocht onder het slaan van gongs driemaal om de woning heen worden gedragen, waarna de stoet grafwaarts trekt, voorafgegaan door het fraai opgetuigde rijpaard van den overledene. We zullen hierbij wel aan vreemden invloed hebben te denken.

Amarassi. In Amarassi worden de lippen van den doode met sirihspeeksel rood geverfd. Het hoofd wordt van allerlei sieraden voorzien. Een geldstuk legt men alleen in de handpalmen, opdat de doode daarvan teerkost onderweg koope. Gedurende zijn leven zorgt ieder, dat hij een wit lijkkleed heeft,

dat van grof garen geweven is, en den naam draagt van maoe. In dit kleed wordt het lijk gepakt, maar het wordt niet gebonden, alleen wordt een doek om de kin gelegd. Ook zorgt ieder eenige kleinere doeken in voorraad te hebben, van ongeveer 1 Meter lengte bij 2 dM. breedte, welke doeken aan de familieleden worden uitgedeeld.

Wanneer een uil, keoe of koetroe, zich op de nok van het sterfhuis neerzet en daar gaat schreeuwen, terwijl bij het lijk gewaakt wordt, dan is dit een bewijs, dat de doode gestorven is ten gevolge van de machinaties van een weerwolf. Hij heet nu gekomen om het lijk te slachten en op te eten.

Degene, die in Amarassi den eersten houw in den boom geeft, van welks stam de kist zal worden gemaakt, is niet de atoni amaf, maar iemand die verschillende medicijnen kent, een meo. Zooals wij beneden zullen zien, is meo eigenlijk de naam van een voorvechter, maar in Amarassi doet hij ook priesterlijke werkzaamheden, die in Midden-Timor meer aan den mnane worden opgedragen.

Zoodra iemand is overleden, moet de weduwe (weduwnaar) het lijk den rug toekeeren, en het hoofd met een zwarten doek bedekken. Zij zet zich neer bij het hoofdeneinde van het lijk; ze mag niet met getrouwde mannen en vrouwen praten; ze mag ook nergens heengaan. Zoolang het lijk nog niet begraven of in de kist gelegd is, mogen zij en de naaste verwanten van den overledene niets eten. Is het lijk opgeborgen, dan wordt er een pot met rijst gekookt, en daarvan eten zij en de verwanten om de kist heen gezeten. Na dit maal mag de weduwe (weduwnaar) alles nuttigen. De rijstepap die in pas genoemden pot wordt gekookt, draagt den naam van snoei nano (snoei is roosteren; nano is mij onbekend). Deze spijs wordt in het sterfhuis gekookt.

Zoolang het lijk niet begraven is, mag de weduwe (weduwnaar) zich ook niet baden. Laat de overledene geen man of vrouw achter, dan worden de rouwgebruiken door de moeder of den vader, door zuster of broer, dochter of zoon waargenomen, al naar gelang de doode eene vrouw of een man is. Herhaaldelijk wordt in huis aan den doode te eten gegeven. De lijken van radja's laat men soms één of twee jaar in eene kist staan, tot alle zachte deelen vergaan zijn. De beenderen worden dan in tal van doeken gewikkeld, en opnieuw gekist.

Wanneer het lijk grafwaarts gedragen wordt, wordt een bok of een geit, een beer of een zeug voor den stoet uit getrokken, al naar gelang de overledene een man of eene vrouw is. Dit dier wordt op het graf geslacht, en het vleesch wordt gegeten door degenen, die het lijk ter aarde hebben besteld. De sirih-tasch, die in huis naast het lijk heeft gelegen, is medegenomen naar het graf, en daar eigent de broer of de zuster, een zoon of dochter van den overledene zich haar toe.

Zoodra men het lijk heeft opgenomen om het weg te brengen, heeft een der verwanten het matje opgerold, waarop de doode heeft gelegen. Terwijl hij voor het lijk uitgaat, verstopt hij dit matje onderweg ergens in de wildernis. Wanneer hij weer thuis gekomen is, slaat hij vijf maal op het dak bij de deur, en dan besprenkelt men hem met water. Dit wordt niet gedaan met de andere lieden, die van het graf zijn teruggekeerd.

Zijn allen terug, dan heeft de groote maaltijd plaats. Bij deze gelegenheid wordt niet alleen eten naar het graf gebracht van den pas overledene, maar ook op de graven van hen, die reeds langer tijd geleden overleden zijn, wordt voedsel gestrooid. Wanneer men na dit te hebben gedaan naar huis terug zal keeren, roept men zichzelf bij den naam. In dien tijd wordt de weduwe intusschen door eene ongehuwde vrouw, de weduwnaar door een ongetrouwden man, naar de rivier gebracht. Zij baadt zich daar, spoelt hare kleeren uit, laat den zwarten doek, dien zij over het hooft heeft gedragen, afdrijven, en keert in nieuwe kleeren gestoken naar hare woning terug. Hiermede zijn dan ook alle verbodsbepalingen voor haar opgeheven.

Omtrent de schulden, die iemand nalaat, denkt men op Timor algemeen hetzelfde, namelijk, dat ze door de nagelaten betrekkingen moeten worden betaald. In Amarassi schijnt de atoni amaf zelfs geen toestemming te geven om het lijk te begraven, wanneer de schulden van den overledene nog niet zijn betaald, of wanneer de weduwe verdacht wordt, dat zij een deel van de erfenis, waaruit die schulden betaald moeten worden, achterhoudt. Maar ik vond nergens de voorstelling, dat de ziel van den overledene geen rust zou hebben, wanneer zijne schulden nog niet zijn afgedaan. Te Pene (Amanoeban) vertelde men mij, dat wanneer iemand veel schulden nalaat, de weduwe wel eens weigert om er een deel van te betalen, omdat zij zegt, dat het deel van de erfenis, dat den man toekomt, reeds aan de

afbetaling van die schulden is besteed, en dat de rest van die erfenis van haar en de kinderen is.

Voordat wij van de gewoonten, die bij de lijkbezorging gevolgd worden, afstappen, moet nog worden medegedeeld hoe men doet met de lijken van personen, die geen natuurlijken dood zijn gestorven.

De lijkjes van doodgeboren kinderen worden meestal in huis onder de rustbank waarop de vrouw ligt, begraven. Ze worden alleen in een lap katoen gewikkeld. In Mollo wordt er ook op gelet, dat het met het hoofd naar het Westen komt te liggen. In Annas begraaft men het voor de deuropening, en legt op die plek een steen. Men vertelde mij, dat zoo'n doodgeboren kind niet in een nieuwe sjaal gewikkeld mag worden, maar daarvoor moet een oud leelijk doek gebruikt worden. Want in het eerste geval zou de ziel van den kleine regelrecht naar Oesif Neno, den Hemelheer, gaan; heeft het lijkje echter een ouden doek om zich, dan zal de ziel halverwege gekomen teruggaan, en weer in den moederschoot doordringen, waardoor de vrouw weer spoedig een kleine ter wereld zal brengen.

Het lijk van een gesneuvelde begraaft men op de plek, waar hij gevallen is, in de kleeren, die hij op dat oogenblik aan heeft. Daarna richt men een steenhoop op het graf op. Is men niet te ver van huis verwijderd, dan draagt men den gesneuvelde ook wel naar zijn dorp, maar geen vrouw en kind mag het zien, want ze zouden daardoor ziek worden. Er mag ook niet over hem geweend worden. Varkens worden niet voor hem geslacht. Alleen in Amanatoen vertelde men mij, dat vier dagen na het sneuvelen wel een varken werd geslacht, waarvan de tong en het bijbehoorende deel onder toevoeging van sirihpinang voor den doode werd weggeworpen.

In ditzelfde landschap vertelde men, dat de ziel van den gesneuvelde naar Oesif Neno gaat om zich te beklagen over haar lot. Oesif Neno zendt haar dan naar de aarde terug om te onderzoeken om welke schuld, die de overledene had, hij gedood is. Blijkt dan dat hij geen schuld heeft, dan zal degene, die hem verslagen heeft, sterven, en beiden verschijnen dan voor den Hemelheer om hunne zaak te bespreken. Heeft de verslagene werkelijk schuld gehad, dan komt hij van zijn tocht naar de aarde alleen in den hemel terug, waarin hij wordt opgenomen.

Een poklijder wordt na zijn dood zonder veel omslag in den grond gestopt. In streken waar men gewend is de lijken onder de rijstschuur te leggen, wordt dit met het lijk van een poklijder niet gedaan. Hier en daar slacht men wel een beest voor hem, maar dit moet buitenshuis worden klaar gemaakt. Algemeen is het voorschrift, dat over niemand die aan pokken gestorven is, mag worden geweend. Ook bewaart men voor hem geen «zielesteen». De ziel van een poklijder gaat echter wel naar Oesif Neno.

Op dezelfde wijze gaat men ook te werk met zelfmoordenaars en met hen die uit een boom gevallen of door een omvallenden boom verpletterd zijn. Men is voor de ziel van zulke personen bijzonder bang. In Fatoe le'oe loopen de menschen die zulk een doode begraven hebben, bij het teruggaan naar huis tusschen twee stokken door, die in Λ-vorm in den grond zijn geplant, wel met geen andere bedoeling, dan dat het kwaad, dat aan een op deze wijze gestorven doode kleeft, bij de stokken moge achterblijven.

Ook in Amarassi is men na zoo'n ongeval erg bang voor de ziel. Wel worden daar dieren voor de ongelukkige geslacht, maar men mag geen rouw bedrijven, en geenerlei teeken van verdriet geven. De familieleden zijn zóó bevreesd, dat zij zich 's avonds niet buitenshuis durven begeven, voordat de medicijnman, hier m e o genoemd, de gemeenschap tusschen de ziel van den overledene en haar nagelaten betrekkingen verbroken heeft. Dit is geen gemakkelijk werk, want de m e o eischt daarvoor aan geld 7 reaal, 7 soekoe, 7 wang, 7 sen, 7 rimis, en verder: 2 of 3 geiten, 2 of 3 varkens, en 13, 15 of 25 kippen.

Wordt den m e o zulk een werk opgedragen, dan heeft er eerst een voorbereidende handeling plaats. De m e o gaat een eind den weg op, en legt daar twee aan hem alleen bekende wortels kruisgewijze neer. Dan slacht hij een kip, en roept de ziel van den verongelukte op, opdat deze zal antwoorden, wanneer de eigenlijke plechtigheid zal plaats hebben. Daarna hakt hij de beide wortels door; dit alles draagt den naam van «den weg openen».

Vervolgens gaat de m e o eerst naar huis terug, en daarna begeeft hij zich naar het «heilige huisje», de o e m a l e ' o e. In dat huisje, waarop wij beneden terugkomen, wanneer over het Koppensnellen zal worden gesproken, worden allerlei oude en

dus heilige voorwerpen bewaard. Daaruit haalt de medicijnman een trompet, t o ' i s, van karbouwenhoorn. Hij blaast er eenige malen op en geeft dan aan de dorpelingen kennis, dat hij over drie dagen de ziel van den ongelukkige van diens bloedverwanten zal scheiden. Deze aankondiging is noodig want wanneer de medicijnman zich op weg begeeft om zijn werk te verrichten, en hij komt iemand tegen, dan moet deze hem volgen, tenzij hij zich met een dubbeltje (soms ook met minder) los koopt.

Na afloop van de drie dagen dost de m e o een man uit met de oude zaken, die in het «heilige huisje» bewaard worden. Het zwaard en de speer der voorvaderen worden ook medegevoerd, benevens eene verzameling wortels en steenen, die den naam van l e ' o e dragen, en waarvan men denkt dat groote kracht uitgaat. De aangekleede man moet voortdurend op den buffelhoorn blazen. Vergezeld door een aantal volgelingen, gaan de m e o en de aangekleede man de wildernis in om daar alles in gereedheid te brengen voor het scheiden van de ziel. Op een daarvoor geschikte plek plant hij een tak van den n o e k b a ' i, en een anderhalve vadem er vandaan een tak van den aren-boom, of ook wel van den kokospalm. Men neemt hiervoor ook wel eens een pisangstam, maar dit moet dan een van de soort zijn, die te Koepang p i s a n g t e m b a g a wordt genoemd. Tusschen die twee takken wordt een draad gespannen.

Als dit werk verricht is, keeren de medicijnman en zijn gezellen terug. 's Avonds om een uur of acht komen allen, die met deze aangelegenheid te maken hebben, op bovengenoemde plek te zamen. Er worden wat geiten en kippen geslacht, waarvan tweederde gedeelte voor de gasten bestemd is en één derde voor den m e o en zijne gezellen. Op geringen afstand van het opgerichte toestel is ook een haan vastgebonden, die den overledene moet voorstellen.

Is de maaltijd van vleesch en rijst gereed, dan begint de plechtigheid: Een familielid van den verongelukte neemt een schaal, waarin rijst en de harten en kaken van de geslachte dieren (de doodenspijs dus), in de hand en roept den gestorvene bij den naam: «N. N., als ge door een ongeluk om het leven gekomen zijt, omdat uwe handen en voeten te lang waren (d.i. omdat gij gestolen hebt), kom dan van dit voedsel eten». Dan luistert men of een hond blaft, een haan kraait, of wel of er eenig zuchtend geluid is waar te nemen. Blijft alles stil, dan neemt

een ander familielid de schaal met eten in de hand, en den doode roepende noemt hij een ander kwaad op, waarvoor de getroffene kan zijn gestraft. Wordt daarop weer geen geluid vernomen, dan neemt een derde persoon het over, totdat iets gehoord is, waaruit de meo kan besluiten, dat de overledene aanwezig is.

Dan moeten alle bloedverwanten één voor één onder den draad doorloopen, en tegelijk een cent werpen in een kokosdop, die bij de stelling is geplaatst. Het allerlaatst gaat de broer of de vader van den overledene onder den draad door, en terwijl hij den arentak vasthoudt, snijdt de meo den draad door. Daarna vervolgt de genoemde persoon zijn weg, een cent in den dop werpende. Als laatste handeling hakt de meo den aren-(kokos-) tak, of den pisangstam door op het punt, waar de draad er aan vastgebonden is. Na afloop hiervan eet men daar ook, maar de medicijnman met zijne gezellen doen dit afgescheiden van de anderen. Terwijl hij op den terugweg is, mag de meo niemand ontmoeten.

De Ziel. In het bovenstaande hebben we reeds enkele dingen vernomen die betrekking hebben op de voorstelling, die de Timorees zich maakt van het voortleven van de ziel, smanak. In de landschappen Mollo, Fatoe le'oe en het Noordelijk deel van Amanatoen (Pene) weet men, dat de ziel via den berg Moetis naar het uitspansel gaat, naar Oesif Neno. De eerste vier dagen na het overlijden verblijft de ziel echter bij hare woning op aarde; sommigen zeggen in den sirihtasch, die aan den paal opgehangen wordt. Wij hebben ook gezien hoe bij gelegenheid van het eerste doodenfeest aan de ziel gezegd wordt heen te gaan en niet terug te keeren.

Op weg naar den hemel doet de ziel allerlei plaatsen aan, die zeker van historisch belang zijn, want deze plekken moeten vroeger door de voorouders van de thans levenden bewoond zijn geweest. Het uitvoerigste verhaal daaromtrent werd mij gedaan door den fettor van Bidjeli. Wanneer de ziel op het doodenfeest van teerkost voorzien is, begeeft ze zich op weg. Eerst gaat ze naar Fetin, een steen, die zich op de helling van het gebergte achter Bidjeli bevindt. Deze steen speelt een rol in het scheppingsverhaal van de Timoreezen in dit gedeelte van het land, een verhaal waarin waarschijnlijk ook de invloed van de Protestantsche

zending merkbaar is. In den hemel, vertelt men, woonde een echtpaar, dat rijst en mais verbouwde; de aarde was toen onbewoond. (Er is ook sprake in dit verhaal van een man, die uit den hemel op aarde zou zijn neergedaald, maar verder hoort men niets meer van hem.) Terwijl de man sliep nam Oesif Neno een rib van hem af, en liet deze naar beneden op aarde zakken. Uit deze rib ontstond eene vrouw met zeer lang haar. Bi tae neno, «de vrouw die de zon aanschouwt», heette ze. Aan deze vrouw werd opgedragen de aarde droog te maken. Toen ze een deel van de aarde bij den horizont in het Oosten droog gelegd had, en ze van haar arbeid moe geworden was, zette ze zich op de Fatoe Fetin (fetin = ontbinden, losmaken) neer. Daar zittende kwam de Oostenwind tegen haar aan, en bevruchtte haar. Ze liep nog een eind van den steen af, en toen beviel ze van een zoon, Nai Mesa geheeten.

De aarde, die de vrouw droog gemaakt had, droeg den naam van Pah nono tanin (pah = aarde; nono = uitgestrekt, gespannen; tanin = touw). Zij stierf daar en werd daar begraven. Uit haar lichaam zijn opgegroeid de tjendana (sandelhout), de koesambi, en de Eucalyptus (Tim. hoee'e). Uit het sap van de bloemen dezer boomen maken de bijen hun honing, en daarom is Timor zoo rijk aan honing en was.

Nai Mesa at niet anders dan wortelen en boombladeren, en toen Oesif Neno, de Hemelheer, dit zag, kreeg hij medelijden met den mensch, en trok hem op in den hemel, waar hij hem liet trouwen met eene vrouw, Beloemau genaamd. Oesif Neno liet hen beiden toen weer op de aarde neer, op eene plek, die Tatoena ama fatoe mea timo lioelai heet (tatoena = op 't hoofd dragen; ama = vader; fetoe = steen; mea = rood; timo = naam van een boom; lioelai = de naam van het radjageslacht in Beloe). Deze plek moet gelegen zijn in het landschap Lelai(?) in Beloe. Dit menschenpaar kreeg drie kinderen: Paoeh (= steken); Soenaf bidjail (bidjail = buffel; soenaf = hoorn), en Bitin (= vagina). De verhaler is een afstammeling van de laatste, maar de naam Bitin werd door Oesif Neno veranderd in Mela (= stil), en dit is de geslachtsnaam van den fettor geworden.

Nai Mesa kwam bij den steen Fetin wonen en daar verzamelden zich langzamerhand vele menschen om hem heen. Toen Mesa oud geworden was, wilde hij naar den hemel terug-

gaan. Hij begaf zich daartoe ook op weg. Maar toen hij bij het dorp Bidjoba was gekomen, stierf hij daar en hij werd bij Loli begraven. De plek, waar hij ligt, is met groote steenen omringd; de ruimte daar binnen is met kleinere steenen belegd met een overeindstaanden steen aan het hoofdeneinde. Het hoofd ligt naar het Westen. Wanneer de regens wat lang op zich laten wachten, gaat men gezamenlijk op deze plek offeren: men slacht er een varken, waarvan het vleesch wordt toebereid, en men kookt er rijst, en daarvan houdt men een gezamenlijken maaltijd op die plek. Bij de aanroeping wordt Nai Mesa verzocht om naar Oesif Neno te gaan, en hem om regen te vragen. De kinnebak van het geslachte varken wordt op het graf achtergelaten.

Ik heb mij deze uitweiding naar aanleiding van den Fatoe Fetin veroorloofd, omdat dit verhaal verschillende elementen bevat, die ook bij andere volken in Indië gevonden worden. Daarop ingaan kan ik hier niet. Wij vervolgen thans de wandeling van de ziel naar het land der dooden.

Vermoeid van het dragen harer teerkost rust de ziel op den Fatoe Fetin uit. Vervolgens begeeft zij zich naar Maelam, een spitsen steen, die ook heilig is (fatoe le'oe). Vroeger moet daar een dorp geweest zijn. Dit is ook het geval geweest met de volgende rustplaats: Nesa bata, of Nes bat, waar wederom een heilige steen is. Van hier begeeft de ziel zich naar Bidjoba, waar de voorvader Nai Mese overleden is, zooals wij pas gezien hebben. Aan den bewaker van diens graf (een geest) geeft zij kennis, dat ze doorgaat. Vervolgens komt de ziel aan een steen, die Noea loelat, «de plek waar getatoueerd wordt», heet. Op dezen steen teekent elke ziel haar malak, familieteeken; maar voor menschenoogen zijn deze teekens onzichtbaar. Daarna komt zij bij Fon ha'e, een ronden gladden steen, dicht bij de steile rots, die van uit Kapan te zien is, en die bij de Europeanen den naam draagt van «den steen van Kapan». Daar legt zij haar vracht neer; op den steen wrijft zij de voetzolen, die pijn doen van het vele zwerven, om ze sterk te maken voor de verdere wandeling, want nu begint pas het bergklimmen. Eerst gaat het den Oil Nam op, den berg waar de Bidjeli-rivier ontspringt, van welker water de ziel tijdens haar aardsch bestaan geleefd heeft. Ze geeft kennis aan dien berg dat zij doorreist, en dan beklm ziet den Moetis. Van hier bestijgt ze den Baba

Nain, den berg, die naast den Moetis zijn kruin ten hemel heft. Van hier beklimt ze het uitspansel.

Op hare wandeling moet de ziel eene rivier over, waarover eene brug ligt. Bij die brug waakt een oude vrouw, wier naam onbekend is. In de rivier stroomt rood water. (In Fatoe le'oe zegt men dat het water zwart, en de brug die er over ligt, een boomstam is). Wanneer de ziel de brug overgegaan is, besprenkelt de oude vrouw haar met het water uit den stroom. Soms gaat de ziel van een mensch al aan den wandel, terwijl het lichaam nog adem haalt. Wanneer de beenen van den zieke opzwellen, is dit een teeken, dat zijne ziel de brug overgegaan is, en dat de oude vrouw haar met het roode water besprenkeld heeft; zulk een mensch moet dan onherroepelijk sterven. Keert de ziel terug voordat dit is gebeurd, dan zal haar lichaam blijven leven. De fettor van Bidjeli vertelde mij dat hij ook eens schijndood is geweest; maar toen is zijne ziel niet verder gegaan dan Badjoba, waar zij door den bewaker van Nai Mese's graf teruggestuurd werd, zoodat het lichaam herleefde.

In de Timorbode van October 1919 doet Krayer van Aalst een verhaal van een man van Kaslioe in het Moetisgebergte (Mollo), die zijne vrouw door den dood verliest. Hij was innig gelukkig met haar geweest. Eens gaat hij op de hertenjacht. Als hij onder een koesambi-boom zit, en door de herinnering aan zijn overleden vrouw aan het weenen is geraakt, hoort hij een stem die hem vraagt waarom hij tranen stort. Hij geeft de reden op, en nu bemerkt hij dat het eene oude vrouw is, die hem heeft ondervraagd. De oude vrouw zegt hem dan den volgenden morgen bij den waringinboom in het dal te komen. Daar zal hij zijne vrouw ontmoeten. Zij zegt hem haar stevig vast te grijpen, zoodra hij haar ziet, en dadelijk naar huis te brengen. Hij moet echter vooraf beloven geen herten meer te zullen dooden, omdat deze dieren de speelgenooten zijn van Poetri Kapok. De bijen moet hij ook met rust laten, «want zij zingen vóór de bloemen».

Den volgenden morgen vroeg gaat de jonge man naar het dal, en vindt er bij den waringinboom een groot dorp, dat hij er nooit eerder heeft gezien. Hij ziet ook de oude vrouw die voor eene hut bezig is met weven. Zij gelast hem te wachten, want zijne vrouw is juist naar de bron gegaan om water te halen. Na eene poos komt eene rij jonge vrouwen van het

water terug. In de vierde herkent hij zijne overleden vrouw, en zij draagt de kleeren, die hij haar in de kist heeft meegegeven. Hij grijpt haar bij de pols. De vrouw tracht zich los te wringen, verandert zich achtereenvolgens in een hert, in een slang, in een boschkat, in een blatend geitje, maar hij blijft haar vasthouden. Wanneer hij haar dan op zijn woonerf heeft gebracht, wordt zij weer zijne vrouw. Een poos lang leven ze weer gelukkig met elkaar. Maar na een jaar kan de man zijn lust om honing te eten niet langer bedwingen, en op een middag komt hij met twee bamboe kokers vol honing thuis. Maar zoodra heeft zijne vrouw de honing gezien, of zij is verdwenen. De man gaat den volgenden dag weer in het dal zoeken, maar hij vindt het geestendorp niet meer.

Boven is reeds medegedeeld, dat een hond aan de ziel den weg wijst, en dat sommigen daarom een hond op het graf slachten. De hemelheer zelf heeft ook een hond, Asoe neno, «Zonnehond» genaamd. Deze bewaakt de hemelpoort, en hij zorgt dat geen ziel naar binnen gaat, voordat de poortwachter haar onderzocht heeft. Deze wacht heet Ban fen (ban = twisten; fen = opstaan); hij heeft de gedaante van een vleermuis. Ban fen vraagt aan de ziel wat voor kwaad zij heeft gedaan, want de Timorees beschouwt den dood als de straf voor eenig kwaad, dat hij heeft gedaan. Opmerkelijk is, dat onder het «kwaad», ten gevolge waarvan de mensch sterft, vooral verstaan wordt het plegen van huwelijksgemeenschap met bloedverwanten, met wie de adat geen gemeenschap toelaat. Speciaal wordt dan genoemd gemeenschap met broers vrouw.

Heeft de ziel het kwaad bekend, dat de oorzaak van haren dood is geworden, dan brengt Ban fen haar naar Oesif Neno, en deze straft haar voor het bedreven kwaad. Maar nergens wist men mij iets te vertellen van de wijze, waarop dit straffen plaats heeft. Alleen vertelde de radja van Mollo mij, dat zielen die veel kwaad gedaan hebben, naar een eiland gaan, waar zij slechts boombladeren, knollen en vruchten eten. Maar deze verbanning wordt opgevat als een natuurlijk gevolg van het bedreven kwaad, niet als eene straf door Oesif Neno opgelegd. Hier tegenover staat de bewering van al mijne zegslieden, dat alle zielen in Oesif Nono's rijk zich met vruchten van den wilden ficus (Tim. boeboek), en met de wortels van alang-alang-gras (hoen moesoe baan) voeden. Huizen hebben de

zielen niet, maar ze bewonen spelonken en holle boomen. Wanneer de maisoogst mislukt, veeziekte uitbreekt, zegt de Timorees: «De zielen der afgestorvenen stelen onze mais en ons vee, omdat ze zoo'n honger hebben». Het water halen ze niet uit eene rivier, maar uit een meer, dat zich in het Zielenland bevindt.

Boven hebben we reeds gezien, hoe Oesif Neno de ziel van een gesneuvelde of vermoorde naar de aarde terugstuurt om daar de schuld te onderzoeken, om welke hij is gedood geworden. Sommigen beweren ook, dat zulk een ziel op de ziel van zijn moordenaar wacht om dan samen hunne zaak voor Oesif Neno te bespreken.

Maar het kan ook wezen, dat de ziel zich geenerlei kwaad bewust is. Wanneer Ban fen dan vraagt waarom haar lichaam gestorven is, antwoordt de ziel: «Omdat mijn maiskolf is opgegeten». Dit antwoord staat in verband met het volgende geloof, waarvan ik in Mollo hoorde: Bij de geboorte van een mensch geeft Oesif Neno hem een maiskolf; de een krijgt een klos waarop veel pitten zijn, de ander krijgt er een met weinig pitten; een ander weer krijgt slechts een halve klos. Hoe meer maispitten men te verteeren krijgt, hoe langer men zal leven, tenzij men als straf voor eenig bedreven kwaad op gewelddadige wijze om het leven komt, of daarom door een doodelijke krankheid bezocht wordt.

Van den fettor van Bidjeli vernam ik ook een verhaal, dat Oesif Neno twee menschen geschapen had, die hij liet kiezen tusschen maan en sterren. De een koos de maan, de ander de sterren. De laatste stierf en verdween; de eerste stierf, maar herleefde weer. Oesif Neno zeide tot hem: «Ga naar de aarde maar over eenigen tijd roep ik je terug». Van dezen man stammen de menschen af. Dit is eene rechtstreeksche aanwijzing voor de bewering van sommige geleerden, dat het geloof aan de onsterfelijkheid zijn oorsprong heeft in het schijnbaar sterven en herleven van de maan.

In Amanoeban weet men niet zooveel van het leven van de ziel te vertellen, als in de Noordelijke landschappen. Men weet alleen te zeggen, dat de ziel naar Oesif Neno gaat, maar de weg tot hem gaat niet over den Moetis maar over zee. Welke richting de ziel daarbij opgaat, weet men ook niet te zeggen, waarschijnlijk die naar het Oosten, want ze loopt over zee tot

aan den horizont, en klimt dan langs den zonneweg naar Oesif Neno op. In het Zielenland zitten de leden van het vorstenhuis, de Oesif, het dichtst bij den Hemelheer, omdat zij zijne kinderen zijn. De mindere man zit verder af. In Amanatoen vertellen de priesters, dat de mensch twee zielen heeft, een links van zijn lichaam en een rechts er van. Het volk weet echter hiervan niets af.

In Annas vond ik eene voorstelling van de wandeling die de ziel maakt, welke eene vermenging is van de Mollosche en Amantoensche overleveringen: De ziel gaat namelijk eerst naar Ablo tete, een grooten steen bij de bronnen van de Benain-rivier in Mollo. Deze rivier stroomafwaarts volgende komt zij in Beloe, en van daar gaat zij overzee naar Oesif Neno. (In Beloe heet Oesif Neno: Nai Maromak, en Oesif Pah, de heer der aarde: Rai Sikoe).

In Amarassi blijft de ziel van den doode eerst in de nabijheid der woning wachten op het voedsel dat haar meegegeven zal worden. Daarna gaat zij naar het Westen. Onderweg komt zij ook bij het dorp Terbah: daar ligt een steen in zee, waarop een paal staat. Die steen heet Fatoe Loppo, «steen als eene rijstschuur». Waarom de ziel bij dien steen aan moet gaan, wist men niet te zeggen. Op haar verderen tocht heeft de ziel allerlei moeielijkheden. Zoo verdwaalt ze ook eenige malen. Het Zielenland wordt bewaakt door een paar oppassers; daarom geeft men den doode geld mede om aan de wachters te betalen, opdat ze haar door zullen laten. Deze wachters moeten naar hunne namen te oordeelen vrouwen zijn. Ze heeten Bi bano fe (bi = vrouwelijke titel: bano = weduwe; fe = geven), en Bi tae neno (tae = zien; neno = hemel; elders op Timor is neno «zon», maar in Amarassi beteekent het «uitspansel»; zon heet hier manas).

Het zielenland draagt den naam van «het paleis (sonaf) van den hemelheer». Of Oesif Neno de ziel nog aan een onderzoek onderwerpt, konden mijne zegslieden niet verzekeren. Ze dachten van wel, want wanneer men bestolen is, en men weet niet door wien, dan is men gewend te zeggen: «Al weet ik niet wie het gedaan heeft, Oesif Neno zal het onderzoeken». De ziel blijft stil voor den Hemelheer staan, omdat ze nog geen woning heeft. Eerst wanneer de overlevenden voor de laatste maal voedsel naar het graf hebben gebracht, dit wat hebben opgeknapt, en

aan Oesif Neno om eene woning voor den overledene hebben gevraagd, krijgt men een huis. Men legt in het Zielenland geen akkers aan, maar de zielen eten de essence van hetgeen haar aangeboden wordt.

Nergens heb ik iets van eene voorstelling gevonden, dat de ziel hare reis in een vaartuig zou doen. Zelfs in Amanatoen, waar men vertelt dat de ziel over zee gaat, doet zij dit loopende. Alleen in Amarassie zegt men van iemand, die aan eene besmettelijke ziekte overleden is: saeb naoe, hij is in de prauw gestegen. Hiermede wordt dan de lijkkist bedoeld. Ook van de voorstelling als zou de ziel nogmaals sterven, heb ik nergens op Timor iets gevonden.

Wanneer de ziel van een afgestorvene verlangen krijgt naar haar achtergelaten verwanten op aarde, gaat zij dezen bezoeken. Ze doet dit in de gedaante van een vogel. In Amanoeban wordt een blauw vogeltje, noes genaamd, als de incarnatie van eene ziel gehouden. Daar men het diertje nooit ziet eten, zegt men dat het zich met lucht voedt. Wanneer men ten strijde trok, en zulk een vogeltje vloog vóór den troep uit, dan wist men dat men voorspoed zou hebben. Maar als het vóór den troep dwars over den weg vloog, dan wilde het zijne verwanten waarschuwen om niet door te gaan. Dan keerde men terug, en thuis gekomen trachtte men door wichelen met de speer of het ei te weten te komen, waarom men in zijn voornemen verhinderd was geworden.

In Amarassi ziet men drie vogels aan als incarnaties van afgestorvenen: de noesa, een groote grijze vogel in gedaante veel overeenkomende met een raaf, en wiens geschreeuw als «pioe!» klinkt; de fing krioe, een klein geel vogeltje; en de kotkoto, een kleine zwarte vogel met witte borst, en een witte vlek op iederen vleugel. Wanneer men een dezer vogels hoort schreeuwen, strooit men wat rijst op den grond.

Ik ga even door op het geloof der Timoreezen in vogels. Wij hebben boven al gezien, dat de uil, koetloe of atoïs, beschouwd wordt als een booze geest of als een weerwolf, die er op uit is zijne medemenschen te verderven. Wanneer men ten strijde trekt, of op de jacht gaat, zal men altijd terugkeeren, als men het geluid van dezen vogel achter zich hoort. Schreeuwt hij vóór den troep uit, dan kan dit geen kwaad.

Eene bijzondere plaats onder de vogels neemt ook de kraai,

koloka, in. Zij is de bode, die door Oesif Neno naar de aarde werd gezonden om haar voor de menschen bewoonbaar te maken. Toen zij met haar werk gereed was, stelde zij in, dat de dag een jaar lang zou duren, en zoo ook moest de nacht een jaar lang aanhouden. Maar toen Oesif Neno van deze regeling vernam, was hij zóó boos, dat hij de kraai diep vernederde door haar tot een dievegge te maken. Toen zond de Hemelheer den vogel kiko klassi of koa kiko naar beneden. Deze vloog over de aarde, al schreeuwende: «De dag zij snel! De nacht zij snel!» (dag en nacht moeten elkaar snel afwisselen). Dit vond Oesif Neno goed, en hij prees den vogel. De kraai kreeg nog den naam van metan kafar of kafal, dat «zeer zwart» beteekent. Het Naboeasa-geslacht in Amanoeban bewaart de beenderen van kraaien, maar wat ze daarmee doen, kon ik niet te weten komen.

De hoenoe wordt volgens de menschen in Amanoeban door den Hemelheer gezonden, wanneer de akkers moeten worden bewerkt. Zoolang men dezen vogel nog niet hoort roepen, zegt men: Het plantseizoen is nog niet gekomen. Een andere vogel, op wiens geluid men ook let in verband met den landbouw, is de songkiko. Deze laat in den drogen moesson een anderen schreeuw hooren dan in den natten tijd. Hij kondigt dus de nadering der regens aan. De poei voorspelt aan iemand zijn dood.

De priester. Het kan ook gebeuren, dat de ziel, smanak, van een nog levenden persoon de ziel van een doode is gevolgd. Zij kan ook onvrijwillig door een afgestorvene naar het Zielenland worden meegenomen. Nog veelvuldiger komt het voor, dat een geest de ziel van een levend mensch vasthoudt. Zulke geesten heeten in Midden-Timor noe'oef. In Amarassi echter noemt men ze pah (aarde) of ha'o (eten vragen of geven, zoo genoemd omdat men offers aan ze brengt). In Amarassi verstaat men onder noe'oef: een hoogen berg. Deze geesten dan worden beschouwd als de dienaren van Oesif Pah, den Heer der aarde. In Amanatoen werden ze de kinderen en de jongere broers van Oesif Neno genoemd; ze worden door den Hemelheer gelast om iemand ziek te maken. Sommigen beweren noe'oef gezien te hebben, zittende op steenen. Zij zouden gras, planten en boomen op aarde hebben gebracht, toen deze nog geheel kaal was. Ze huizen in boomen, vooral in waringins

(Tim. noenoek), of in steenen, die zij als zitplaatsen gebruiken. Wanneer ik beneden een en ander van den landbouw mededeel, kom ik nog op deze noe'oef-steenen terug, want de Timorees moet er voor zorgen zulk een steen niet in zijn rijstveld te hebben.

Vermoedt men nu dat iemand ziek geworden is, omdat zijne ziel zich niet meer bij of in zijn lichaam bevindt, dan moet een priester komen om haar te zoeken en terug te halen. Zulke een priester heet in Midden-Timor mnane, maar deze naam is in Amarassi verloren gegaan. Hier zijn de werkzaamheden van den priester geheel dezelfde als in Midden-Timor, maar hij draagt den naam van meo. In Midden-Timor weer is meo iemand die een menschenhoofd heeft gesneld, en hier verleent een ervaren meo alleen zijne diensten, wanneer iemand ongesteld is geworden ten gevolge van het niet in achtnemen van voorschriften, die bij het koppensnellen gebruikelijk zijn. Wanneer wij beneden over dit «handwerk» spreken, zullen wij zien, dat door Westersche invloeden van Koepang het meo-schap in Amarassi reeds lang zijne ware beteekenis verloren heeft, zoodat het niet te verwonderen is, dat de meo's zich zijn gaan toeleggen op de meer vredelievende werkzaamheden van den priester, mnane, zoodat beider werk in één persoon vereenigd werd, en de naam meo in stand bleef, als zijnde eervoller dan mnane. Natuurlijk maakt de eene priester meer naam dan de ander, en roept men zijn diensten dus vaker in. Maar rangen kent men niet onder hen. In Amanoeban en Amanatoen heet de mnane ook mataf, «oog».

Zoowel mannen als vrouwen kunnen priesters zijn, maar er zijn veel meer van de eersten dan van de laatsten. Gewoonlijk doet de mnane zijne kennis van medicijnen en geesten aan zijn zoon over, maar hij kan ook anderen daarin inwijden.

De wijze nu, waarop de priester eene verdwenen ziel terug gaat halen, is voor al de door mij bezochte streken op Timor dezelfde. De priester komt in het huis van den zieke, en dreunt eenige litanieën op. Volgens den radja van Mollo, die een ontwikkeld man is, gebruikt de priester daarbij wel andere, niet alledaagsche woorden, maar het is toch Timoreesch dat hij spreekt. Vervolgens gaat hij slapen om door een droom te weten te komen, waar de gezochte ziel zich ophoudt. Is hij hiervan op de hoogte gekomen, dan gaat hij naar de plek toe, en bindt een draad vast aan een boom of steen op de aangegeven plaats.

Het andere einde van den draad is aan een klein mandje bevestigd, dat de priester in de hand houdt. Nu prevelt hij allerlei woorden om de ziel tot zich te lokken, en hij gaat hiermede voort totdat een insect zich van de plaats waar de draad is vastgebonden over het koord naar den priester begeeft. Deze vangt het diertje in een plukje katoen op, en brengt het als zijnde de verloren ziel naar den kranke toe. Als hij aangekomen is, blaast hij het diertje in den hartkuil van den lijder. Verdwijnt het op de eene of andere manier, dan zal de zieke beter worden, maar loopt of vliegt het insekt weg, dan zal hij moeten sterven.

In Amarassi tracht de priester het zielediertje door de handpalm van den zieke in diens lichaam te doen verdwijnen. In dit land neemt de meo ook een kip en een kwartje naar het graf van den overledene mee, die de ziel van den zieke zou hebben genomen. Aan het hoofdeneind van dat graf maakt hij een gat, en stopt daarin den kop van het hoen, dat hij vooraf geslacht heeft. Daarna gaat hij op dezelfde wijze te werk als pas beschreven is. Hier bepaalt de meo zich ook wel eens tot slapen. In den slaap maakt hij dan een geluid als van een hond, of hij huilt, en schrikt plotseling wakker, waarna hij een verhaal doet, waar hij in den droom geweest is, hoe hij de ziel van den zieke heeft gevonden en nagezet, maar hoe hij haar niet heeft kunnen pakken. Een ander maal ook gaat hij na het vallen van den avond naar buiten, en het eerste 't beste insekt, dat hij te pakken krijgt, heet dan de verloren ziel te zijn. Vaak ook geeft hij te kennen, dat een boom- of steengeest de ziel niet wil loslaten; dan moet daarvoor eerst een offer gebracht worden. Het loon voor zijne moeite is dikwijls een buffel of een paard.

De priesters verstaan ook de kunst om vreemde voorwerpen, die door boom- of steengeesten in iemands lichaam zijn getooverd, waardoor hij ziek wordt, door wrijven daaruit te verwijderen. Zij verschaffen den menschen ook talismans. Zoo is men in Mollo gewend een gulden of een rijksdaalder aan den mnane te brengen, die hem beleest of met medicijn inwrijft, waardoor het geldstuk kracht krijgt om den eigenaar tegen allerlei onheil, vooral tegen het booze oog, te beschermen. Dit muntstuk wordt in een zakje om den hals gedragen. Tegen het booze oog maakt men ook het bekende manuaal van den duim

tusschen middel- en wijsvinger. In Mollo noemt men dit: oekoe kafoea, «de vingers sluiten». Men maakt deze beweging ook, als men een adder tegenkomt, of als men vermoedt, dat een weerwolf (alaoet) in de buurt is. Men verklaart dit manuaal op deze wijze: het kwaad, dat men vreest, wordt in de hand gesloten, en dus onschadelijk gemaakt.

De priester arbeidt echter niet alleen tot heil van de menschen, hij kan ook hun ongeluk en ondergang bewerken. Hij kan ook de ziel van een gezond mensch tot zich lokken op de boven beschreven wijze, en het zielebeestje dat hij op deze manier gevangen heeft, uithongeren of dooden. De eigenaar van de ziel zal dan ook moeten lijden en sterven.

De mnane kan ook den aanplant op een akker geheel vernietigen. Hij steelt daartoe wat mais of rijst uit dat veld, zonder dat de eigenaar het merkt. Het is al voldoende als hij de toppen van enkele bladeren van het gewas machtig wordt. Deze «bespreekt» hij dan, en het gevolg zal wezen, dat de planten ziek worden en niet gedijen. Soms neemt hij in het geheim wat aarde van den akker, doet deze in zijn toeke (bamboekoker met deksel), en brengt ze naar zijn eigen rijstveld. Daar «bespreekt» hij die aarde met het gevolg dat het geplante verdort.

Vooral in Amarassi schijnen de priesters zeer vaardig te zijn in zulke praktijken. Wanneer een diefstal is gepleegd, wordt de priester gewaarschuwd. Het eerste wat hij doet is wat aarde te nemen van den voetstap dien de dief heeft achtergelaten. Deze brengt hij naar het heilige huisje, de oema le'oe. Daar spreidt hij de aarde op den bodem uit, en legt daarover twee alleen aan hem bekende boomwortels. Nadat hij een en ander gepreveld heeft om de ziel van den dief te lokken, hakt hij beide wortels door. Deze handeling zal dan ten gevolge hebben, dat de dief zich niet kan verwijderen van de plaats waar hij gestolen heeft, maar daar in de buurt zal blijven rondzwerven. Dan brengt de bestolene den priester een bruinen haan en een gulden. De haan wordt geslacht, en de snavel van het dier met de luchtpijp en het hart hangt de meo aan een draad boven een vuurtje. In het hart steekt hij een naald. Iederen morgen opnieuw prikt hij in het hart, en ten gevolge daarvan zal de dief ziek worden. Of de priester snijdt een stukje af van de kist of de mand, waaruit gestolen is. Dit bindt hij vast aan wat droog hout en medicijn, brengt alles naar een viersprong, en

verbrandt het. Ook hierdoor zal de dief ziek worden. Of de meo hangt al zijne toovermiddelen om, zoodat een deel op den buik, en andere deelen op de borst en aan beide zijden van het lichaam hangen. Zoo toegerust loopt hij in het dorp heen en weer. Als hij dan den dief voorbijgaat, zullen de toovermiddelen hem als een vuurmier bijten. Ook wordt het gevangen zielediertje van een mensch, dien men ziek wil maken, in een kokertje opgesloten, zoodat de eigenaar het zeer benauwd zal hebben, en ziek zal worden.

In Annas vertelde men mij hoe de medicijnman zijn geneesmiddelen verzamelt. Hij begeeft zich namelijk in het bosch met een haan. Van elken boom, waarbij dit dier kraait, neemt hij iets van de schors, van de wortels of van de bladeren, al naar dat dit hem het beste toelijkt.

Ofschoon ook anderen dit werk mogen verrichten, laat men toch bij voorkeur den priester wichelen, hetzij met het ei, hetzij met de lans (oet naoes, ote naoes of nehe aoeni). Ook maakt hij met kalk eenige kruisen op den linkerarm, waarna hij dien met het span van zijne rechterhand meet van den top van den linker middelvinger af drie span naar boven, en weer evenveel terug. Wanneer dan de toppen der beide middelvingers weer juist op elkaar komen te liggen, of die van de rechterhand een weinig over dien van de linkerhand heenreikt, geldt dit als bevestigend antwoord. Bereikt de top van den rechter middelvinger bij het terugmeten dien van den linker middenvinger niet meer, dan is dit een ontkennend antwoord op de gedane vraag.

Ook maakt de priester zijn besluit op uit het verloop van de aderen aan de onderzijde van de vleugels van een hoen. Wanneer tusschen de twee hoofdslagaderen door wrijven een roode stip aan de oppervlakte verschijnt, geldt dit als bevestigend antwoord op de gedane vraag. Deze wijze van wichelen wordt in Annas toegepast, en heet tai manoe.

Wanneer een godsoordeel wordt toegepast, moet de priester aanwezig zijn om Oesif Neno en Oesif Pah aan te roepen. Deze godsoordeelen zijn zeer verschillend. Ik noem ze hier achter elkaar op, maar ze vinden niet alle in dezelfde streken toepassing. Een persoon moet zich bijvoorbeeld op de volgende wijze van eene verdenking zuiveren: zijne rechterhand wordt belegd met zeven sirih-bladeren, en zeven bladeren van den toh-boom.

Daarmee moet hij het lemmet van een zwaard omklemmen. Terwijl nu een ander zijn vuist dichtknijpt, wordt het zwaard door de gesloten hand getrokken. Wordt zij daardoor niet verwond, dan is de verdachte onschuldig.

Soms geeft de priester aan een aantal verdachten beurt om beurt een pakje in de hand, waarin belezen medicijn is verpakt. Wanneer de schuldige dit pakje aangrijpt, zal hij duizelig worden of gaan hoesten.

Wanneer twee lieden de een of andere zaak tegenover elkaar ontkennen, moet elk hunner een hoen den kop afhakken. Eerst werpen ze de koppen, daarna de de lijven der gedoode dieren weg. De laatste spartelen nog een poos op den grond rond, en als dan de hals van een der vogels, wanneer hun lichamen tot rust zijn gekomen, naar een der twee personen wijst, dan wordt hij voor den schuldige gehouden. Of ook wel worden de verdachten in een kring opgesteld, waarna een witte kip de kop wordt afgehakt, die dan in den kring wordt geworpen. Degene, naar wien de hals van het hoen wijst, nadat het lichaam tot rust gekomen is, wordt voor den schuldige gehouden. In plaats van menschen legt men ook wel steenen in een kring, waarbij aan iederen steen een naam wordt gegeven, hetzij van personen, hetzij van plaatsen. In het eerste geval wijst de hals van het hoen den schuldige aan, in het tweede de plaats waar de schuldige of het gestolene zich bevindt. Op die steenen worden ook wel eens rijstkorrels gelegd, en het hoen dat den schuldige moet aanwijzen, wordt levend midden in den kring aan een touw gebonden. De steen, waarvan de rijstkorrels het eerst worden opgepikt, wijst den schuldige aan. Deze proeven heeten lef manoe of lefi manoe.

Bij eene andere proef, die fatnata fla heet, legt de priester een aantal bladeren, zeven van elke soort (sirih-, waringin- en andere bladeren) op de vlakke hand van den verdachte, en daarop legt hij een gloeiend gemaakte bijl of slijpsteen. Als de man de hitte kan uithouden, en het voorwerp niet laat vallen, is hij onschuldig.

Ook moet de verdachte wel eens een steen met de bloote hand uit heet water halen. Wanneer hij onschuldig is, moet hem dit gelukken. Of de verdachte moet mais- en rijstkorrels uit een pot water halen. Als hij onschuldig is, zal hem dit gelukken. Soms moeten de verdachten in de rivier gaan, en zich op de

bedding er van neerleggen. De verdachte zal niet tot den bodem kunnen komen, want het water zal hem telkens naar boven duwen. Dit heet soeb oil.

Soms geeft men den verdachten eenige rijstkorrels te kauwen, die een nacht in water zijn geweekt. Degene, wiens kauwsel droog blijft, moet de schuldige zijn. Of men laat de verdachten allen hurken, en daarna weer opstaan; den schuldige zal het niet mogelijk zijn zich op te heffen.

Men zegt, dat er priesters zijn, die dadelijk kunnen bewijzen, of iemand gestolen heeft. Ze strijken daartoe met een boomtakje langs den verdachte, en dan vallen er paardeharen van hem af, wanneer hij een paard gestolen heeft, en maisvezels als hij een akker geplunderd heeft. Soms haalt de priester een deel van het gestolen goed uit de borst van den dief te voorschijn.

Op deze wijze is de priester vaak de rechterhand van den radja bij het berechten van zaken. Personen die inlichtingen kunnen geven over een gestolen stuk vee, heeten asoe manoe, «hond, kip», omdat deze dieren overal heen zwerven en onder het struikgewas door dringen, waardoor zij meer zien dan menschen. Tegenwoordig worden ook wel getuigen bij eene rechtbank met dezen naam aangeduid. Zulk een aanbrenger krijgt steeds een ruime belooning.

Hier is het ook de plaats om mede te deelen, hoe twee personen die twist met elkaar hebben gehad, en die in onmin leven, zich weer met elkaar verzoenen. (Dit werd mij verteld door den radja van Mollo.) Op een afgesproken dag komen de beide personen tot elkaar. Het eerste werk is het slachten van een varken of een buffel, waarbij Oesif Neno wordt aangeroepen. Daarna neemt ieder van de twee een steentje, en vertelt aan dit steentje al de booze woorden die hij tegen den ander heeft gebruikt. Na deze mededeeling spuwt hij er op, waarna de steentjes bij elkaar worden gelegd. Vervolgens neemt de priester of een der oudsten in de familie twee lemoenbladeren in de hand en spreekt: «Wanneer de harten van deze twee menschen werkelijk tot elkaar zijn gekomen, zal een van deze bladeren op zijn achterkant, en het andere op zijn voorzijde komen te liggen» (d. i. het eene met den gladden kant naar beneden, en het andere met die zijde naar boven komen te liggen). Dan werpt hij ze op, en men ziet hoe ze neerkomen. Gebeurt niet

wat verzocht is, dan herhalen de lieden die zich verzoenen willen hunne handeling: ze nemen een ander steentje, spreken dit weer toe, en spuwen er op; en als ze bij elkaar zijn gelegd, wordt de proef met de bladeren weer genomen. Dit wordt zoo lang herhaald tot de bladeren eindelijk in de gewenschte houding op den grond neerkomen. Zich met elkaar verzoenen heet nah o'e.

Koppensnellen. De Timoreezen waren koppensnellers. Dit is: zij sloegen de hoofden af van vijanden, die ze in den strijd doodden. De hoofden namen ze mee naar huis. Alleen in het dorp Soepoel in Amanoeban mochten de leden van het geslacht Lioe nima niet snellen. Als men dit deed, zou men sterven.

Mijne pogingen om te ontdekken of hier of daar nog eenige herinnering voortleeft uit een tijd toen men de hoofden der verslagen vijanden nog niet wegnam, hebben tot geen resultaat geleid. Naar aanleiding van mijne vragen in deze richting deed de meer genoemde Toea Isoe, de fettor van Malenat (Amanoeban), mij een verhaal, dat slechts in de verte dit onderwerp raakt. Maar ik geef het toch hier terug zooals hij het deed. Men vergelijke dit verhaal met andere overleveringen aangaande den oorsprong van het voorgeslacht in Amanoeban en Amanatoen, die ik heb medegedeeld in het verslag mijner reis over Timor (in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardr. Gen.).

Toen de voorouders van kesar (keizer) en fettor van Amanoeban nog in hun stamland woonden, werd daar een feest gevierd. Bij dat feest waren twee mannen tegenwoordig, die met het zwaard aangegord en de speer in de hand staan bleven en niet aan den feestmaaltijd deel wilden nemen. Toen zei Oesif Neno: «Waarom willen deze menschen niet eten? Misschien willen ze menschenvleesch eten?» Daarop gelastte hij twee kinderen te slachten; hunne hoofden werden afgeslagen en de lijken werden weggegooid. Het vleesch en de hersenen van die hoofden werden gekookt, en dit gaf men aan die twee mannen te eten. Eén van deze menschenschedels zou nog door den radja van Amfoan bewaard worden, terwijl de andere, zegt men, in het bezit is van het radjageslacht van Amanoeban.

De vorst van dit stamland nu was heel blank (misschien was hij wel een Hollander, voegde de verteller er aan toe). Toen gebeurde het op een feest (of dit hetzelfde was als het pas genoemde wist Toea Isa niet), dat die radja zich bedronk en

in zijn roes naakt ter neer lag. Daarover maakten zijne oudste twee zonen (waarschijnlijk de bovengenoemde menscheneters) zich vroolijk. De derde zoon echter dekte zijn vader met eenige doeken toe. Toen de radja weer tot zichzelf gekomen was, en hij hoorde hoe zijne zonen zich tegenover hem gedragen hadden, prees hij den jongste en zegende hem zeggende: «Uw hand zal schoon blijven van aarde», d. i. gij zult den grond niet behoeven te bewerken om aan den kost te komen; gij zult een gemakkelijk leventje lijden. Maar op twee andere zoons maakte de radja zich erg boos, en bedreigde hen met allerlei straffen, zoodat ze uit vrees in een vaartuig met een mast er op gingen zitten en van hun stamland wegvluchtten.

Ze bereikten het eiland Timor in de buurt van Koepang, en van hier voeren ze langs de Zuidkust naar het Oosten. Onderweg kreeg een der twee heimwee naar zijn land, en hij gaf uiting aan zijn gevoelens in een lied (koli). Daarom noemde men hem Isoe, welk woord de beteekenis moet hebben van «middelen zoeken om terug te keeren», verlangen om terug te gaan. Daarom is tot op den huidigen dag de geslachtsnaam van het fettorgeslacht Isoe.

De andere vorstenzoon kreeg den naam van Nope, «wolk», want ook hij verlangde terug naar zijn geboorteland, maar het vaartuig werd maar steeds als een wolk door den wind voortgedreven.

Eindelijk landden zij te Kolbano in het landschap Amanatoen. Van hier trokken zij naar Noil Toeke; verder naar de rivier Senoe oel, en vervolgens naar Sahan, een dorp dicht bij Op. Nope ging op een heuvel zitten, die Sae nam heet, maar Isoe, wiens eigennaam Sopo bilas is, groef zich een gat in den grond en ging er in staan, terwijl hij zich het hoofd met een lontarblad bedekte.

Ze waren daar nog niet lang, toen een man van Sahan, Nomlene genaamd, in de buurt kwam, terwijl hij een hert vervolgde. Een hond van Nomlene blafte den man die in het gat stond aan, waarna deze te voorschijn kwam. Hij riep zijn makker op den berg aan: «Mali! Mali!» (Mal. mari, «kom»). De lieden van Sahan dachten, dat dit de naam was van den anderen man. Beiden gingen daarop mede naar het dorp.

De lieden van Sahan waren gewend geregeld belasting te betalen aan hun heer, den radja van Noenkolo. Toen zij weer

eens hunne schatting gingen brengen, gingen de vreemdelingen met hen mee. Het gevolg daarvan was dat zij bij den radja bleven, en elk van hen huwde met een dochter van hem. Sopo bilas kreeg Bi tai kolo tot vrouw, en zijn broer verbond zich aan Bi fnatoen.

De vreemdelingen hadden de verplichting op zich genomen om ieder jaar aan hun schoonvader van de vruchten van hun akker te geven, benevens een varken. De eerste maal, dat zij aan deze verplichting voldeden, brachten zij hem jonge maiskolven en een speenvarken. De radja wilde dit geschenk niet aannemen. Hij maakte zich boos op zijne schoonzoons en zei hun, dat ze zoo lang moesten zoeken, tot ze iets beters te brengen hadden. De broeders begaven zich nu op weg naar Loenoe bij Oi Oeki, en van daar brachten zij mais mede, die al zoo oud was, dat torretjes de pitten hadden verteerd; het varken dat ze ditmaal aanboden, was een oud mager dier. De radja wilde ook deze geschenken niet aannemen. Hij vroeg hun of ze niet in staat waren goed voedsel te zoeken. Hij gaf toen aan de beide mannen een paar talismans, bestaande uit een beeldje van een man enván eene vrouw, beide van goud. Met deze talismans trokken ze naar Toembesi, ongeveer in het midden van de Onderafdeeling Zuid Midden-Timor.

De menschen van Toembesi klaagden aan de vreemdelingen hun nood, dat ieder jaar een paar hunner kinderen werden gevangen en gedood. In de kampong Manela ane namelijk woonde een man, Kesnai genaamd, die groote rijstvelden had aangelegd. Ieder jaar na afloop van het rijstplukken ving hij een jongen en een meisje, die hij doodde om zich voor het volgende jaar een rijken oogst te verzekeren. De vreemdelingen beloofden dadelijk hulp, en bonden den strijd tegen Kesnai aan.

Hun wijze van oorlog voeren was deze: Ze gingen op de loer liggen om den vijand te overvallen, zooals de kat de muis beloert (vandaar, dat de voorvechter meo, «kat», wordt genoemd, voegde de verteller er aan toe; de kat moet echter nog niet lang geleden op Timor zijn ingevoerd). Kwam iemand van Manela ane in de buurt, dan overvielen zij hem, doodden hem, en sloegen hem het hoofd af. Van deze vreemdelingen nu hebben de menschen van Amanoeban en Amanatoen het koppensnellen geleerd.

De wijze waarop het verhaal van Noachs dronkenschap en

de vervloeking van Cham is gebruik gemaakt, en de pogingen om enkele namen te verklaren, doen ons niet veel vertrouwen in deze overlevering stellen. Maar toch heb ik ook uit andere gegevens wel den indruk gekregen, dat het menschenoffer op Timor oorspronkelijker is, of eerder bestaan heeft, dan het koppensnellen. In den lateren tijd bijvoorbeeld moest voor elken radja een menschenhoofd worden gehaald, maar de verhalen, die ik heb gehoord over de leden van het oudste vorstenhuis op Timor, dat van Son bai (Sonna bait), spreken alle van gewone menschenoffers.

Wanneer een Son bai overleden was, werd voortdurend dicht bij het hoofd van het lijk de gong geslagen. Onder het slaan ging men naar de plek, waar het graf moest worden gegraven. Terwijl dit gedaan werd, zweeg het bekken, maar als men na gedanen arbeid naar huis terugkeerde, ving de muziek weer aan, en deze duurde voort totdat het lijk werd uitgedragen. Was een vorst overleden, dan werd in een geheime vergadering een slaaf aangewezen om gedood te worden; voor eene vorstin werd een slavin uitgekozen. Het slachtoffer werd goed gevoed, en men gaf het nieuwe kleeren. Men liet het onkundig van het lot, dat het wachtte, zoodat het zich zonder erg met de overige lieden naar het graf begaf. Wanneer de slaaf daar gekomen was, werd hij door een slag met een stuk hout gedood. Het lijk van den slaaf werd in het graf gelegd, en daarop werd de kist waarin de vorstelijke doode lag, neergelaten.

De fettor-geslachten van Soenaf, Paoet en Betin in het voormalige groote rijk rekenden zich van gelijke geboorte te zijn als de Son bai's. De laatsten namen de dochters uit de genoemde fettor-geslachten tot vrouw. Daarom mochten die edelen ook slaven uit het volk houden, wat overigens in Timor geen gewoonte was. Wanneer een hunner leden overleden was, werd ook een slaaf in het graf meegegeven. Wanneer een der meisjes uit die geslachten een onecht kind kreeg, en eenigen tijd daarna kwam haar broer of neef te overlijden, dan werd dit onechte kind als offer in het graf meegegeven. Dit moet bijna nog gebeurd zijn in 1919 met een onecht kind uit de familie Soenaf, maar de moord is nog bijtijds verhinderd kunnen worden. Men zegt: Zulk een kind is te veel, het behoort niet tot het geslacht.

Ook in Amarassi werd bij den dood van een o e s i f, «heer, radja», een mensch geofferd. De grafkuil werd zeer ruim ge-

maakt; voordat het vorstelijk lijk daarin werd neergelaten, legde men er een oude slavin (meestal eene krijgsgevangene) in, die een oogenblik van te voren werd gedood. Verder werd een levende haan in het graf vastgebonden; allerlei soort van voedsel werd op den bodem van den kuil neergelegd, en op dit alles werd de kist geplaatst.

In de andere landschappen, waar de radjageslachten niet van zoo grooten ouderdom en zoo hooge afkomst zijn, werd voor den overleden oesif een kop gehaald. Het kwam er niet op aan of het slachtoffer man, vrouw of kind was. Voor het vorstengeslacht in Amanoeban werd iemand in Amanatoen, en voor een oesif van laatstgenoemde streek werd iemand in eerstgenoemd landschap gedood. Intusschen mochten de leden van deze vorstenhuizen niet bij elkaars begrafenis worden gemist. Een vorstelijk lijk mocht niet begraven worden, voordat er een hoofd was gehaald. In Mollo werd dit samen met het lijk naar 't graf gebracht, en daar op een staak in de nabijheid van de tombe geplaatst. In Annas werd het hoofd niet naar het graf gebracht, maar men handelde er op dezelfde wijze mede, als met hoofden, die in den «oorlog» waren buit gemaakt.

Overal ontkende men dat ook een hoofd zou worden gehaald bij het bouwen van een radja-woning. Alleen in Poet ain (Annas) vertelde men, dat wanneer een oesif bezig is eene woning te bouwen, en hij is toevallig in oorlog met de een af andere streek, hij wel eens een kop bij den vijand laat halen vlak vóór het tijdstip, waarop het huis gedekt zal worden. Wanneer een van de vazallen van den vorst niet opgekomen was om aan het bouwen van dat huis mee te helpen, liet de radja een van de onderhoorigen van den weerstrevenden vazal snellen. Dit hoofd heette dan te zijn «ter vervanging van het hout, de rotan en het touw», dat het ondergeschikte hoofd tot den woningbouw had moeten bijdragen. Dit gesnelde hoofd werd niet naar de woning gebracht, en men deed er niets bijzonders mee. Men vergete niet dat Annas sterk onder invloed van Beloe heeft gestaan.

Het brengen van een menschenoffer na afloop van den rijstoogst, waarvan ik boven een voorbeeld mededeelde, moet ingevoerd zijn, wat a priori af te leiden is uit de omstandigheid, dat de rijstbouw van buiten af op Timor is ingevoerd. De eerste radja uit het huis Son bai werd door zijne onderdanen vermoord, omdat hij ieder jaar, als zijne vazallen hem een deel

van de opbrengst hunner akkers kwamen aanbieden, een zijner onderdanen liet dooden «om den grond te verkoelen». Son bai moet deze gewoonte uit Beloe hebben meegebracht, want in het door hem gestichte echt Timoreesche rijk bestond zij niet.

In den ouden tijd moet het binnenland van Timor voortdurend verontrust zijn geweest door kleine oorlogen. Wat ik daarover heb vernomen, deed zien, dat meestal paardendiefstallen de aanleiding tot deze vijandelijkheden waren. De grootere vorsten, vooral de Son bai's, trokken er vaak op uit om vazallen te tuchtigen, die zich tegen hun gezag hadden verzet. Onder de stammen heeft die der Pit ai's naam gemaakt om zijn krijgshaftigheid. De lieden van het geslacht Pit ai moeten beruchte koppensnellers zijn geweest. Ze woonden ten Westen van Amanoeban, in Nae kaki en Noïl lelo; later werden ze gedwongen naar Kaoe niki in Fatoe le'oe te verhuizen. Het landschap Mollo moet voortdurend met hen in onmin hebben geleefd, maar Mollo ging nooit zelf de lieden van Pit ai bestrijden, maar zette steeds Amanoeban aan dit voor hem te doen. Dit voldeed dan aan het verzoek van Mollo: het ging een paar koppen halen, maar overigens leefde dit landschap in vriendschap met Pit ai. Pit ai wilde het oppergezag van Mollo niet erkennen, en dit was de aanleiding tot de vijandelijkheden.

De macht van Son bai was toen reeds aanmerkelijk getaand; Mollo had zich al min of meer van het Son bai'sche geheel losgemaakt (zie hierover het reisverhaal in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardr. Gen.), maar de Pit ai's hielden zich trouw aan hun vorst, die zich toen te Kaoe niki bevond. Tijdens de regeering van Tokloea Son bai brachten de Pit ai's eene maagd aan hun vorst ten geschenke. Dit meisje werd echter door zekeren Toea Menoe geroofd, een man uit de omgeving van Son bai. Dit voorval veroorzaakte groote ontstemming bij de Pit ai's, en toen de vorst overleden was, wilden zij hem niet komen begraven. De nieuwe radja, Sowe of Kase Son bai, een zoon van den overledene, zond nu vier mannen van de geslachten Ken, Namasoe, Lini en Tefa naar Amanoeban om dit landschap te verzoeken de Pit ai's te tuchtigen. Eerst weigerde men aan dit verzoek te voldoen, omdat de gezanten hen beschaamd hadden gemaakt door hen voor teef en vrouwenrok uit te maken. Maar toen later weer twee afgezanten kwamen (Oli en Temena) lieten de menschen van Amanoeban zich overhalen, en ze zonden een

legertje naar de Pit ai's onder Seo Nope. De Pit ai's werden overwonnen, en gedwongen naar Kaoe niki te verhuizen. Tot belooning voor zijne diensten kreeg Amanoeban een deel van het district Nasi metan, en na dien tijd sprak Son bai den radja van Amanoeban steeds aan met den titel van «vader en moeder».

Wanneer besloten was om tegen den vijand uit te trekken, verzamelden zich de voornaamste ridders, meo genaamd, in de woonplaats van den Oesif, «heer». Daar werd dan in het heilige huisje, oema le'oe, gebeden. Zooals wij boven reeds vernomen hebben, worden in dit huisje de talismans van den oorlog bewaard. Bij deze gelegenheid wordt gestampte rijst over deze talismans gestrooid, en formules worden uitgesproken, die den vijand «warmte» (mapoetoe melala) en den uittrekkenden «koude» (manikit oetene) moeten bezorgen (Amanoeban). Een der voornaamste ridders, d. i. iemand die reeds vele malen een vijand verslagen had, bracht de talisman naar buiten en hing hem om den hals. Dan keerden allen naar hunne dorpen terug, waar elke gemeenschap hetzelfde deed in haar eigen oema le'oe, onder leiding van een harer eigen ridders. Na afloop van deze plechtigheid mochten zij, die aan den tocht deel zouden nemen, niet meer met vrouwen praten; ook mochten zij niets meer eten dat gekookt was; alleen wat geroosterd of gebakken was, mochten zij nuttigen. Ik meen dat de titel meo het best kan worden weergegeven met ons woord «ridder», zooals uit het vervolg nader zal blijken. In het vervolg zal ik mij echter van den inheemschen naam meo bedienen.

Voordat men uittrok werd druk gewicheld, zoowel met de speer als met het ei. De hoofd-meo deed dit voor het geheele leger, en andere meo's deden dit voor hunne eigen afdeelingen. Te Niki-niki (Amanoeban) vertelde men mij een en ander van de voorbehoedmiddelen, die men, behalve den officieelen talisman, le'oe, in den oorlog meeneemt. Die middelen bestonden uit steenen, wortels en allerlei andere voorwerpen, die van de meo's werden gekocht. Dit onderdeel van het werk der ridders, namelijk het verkoopen van oorlogstalismans, heeft zich hoe langer hoe meer uitgebreid, zoodat in Amarassi de meo den eigenlijken duivelbanner, en terugroeper van de ziel (mnane) heeft vervangen, zooals wij boven reeds hebben gezien. Een soort van voorbehoedmiddel heet hoen moesoe: dit bestaat uit alang-alang-gras van het dak zijner woning, vermengd met verschillende

bladeren. Dit middel droeg men steeds bij zich, want als men de vlucht moest nemen, en men door den vijand achtervolgd werd, maakte het, dat de vijand slappe knieën kreeg, zoodat hij de vervolging moest opgeven. Er zijn meo's, die grooten naam hebben gemaakt met hune voorbehoedmiddelen, waarvoor betaald werd met slaven, geweren, buffels en paarden.

Een ander middel werd samengesteld uit hondehaar, kippeveeren, schrapsels van verschillende houtsoorten, en nog meer ingredienten. Dit alles werd met elkaar vermengd en in een bamboekokertje gedaan. Dit kokertje werd begraven op een punt waar de vijand vaak voorbij moest trekken. Van een ieder, die op dat kokertje trad, zouden de oogen verduisterd worden, terwijl de kleinmoedigheid zich van zoo iemand meester maakte. Zulk een middel draagt den naam van h o a k a n e ë t. Als men vermoedde dat de vijand zoo iets in den grond gestopt had, werd de priester (m n a n e) er op uit gezonden om het bamboetje op te sporen en voor den dag te brengen.

Zooals te verwachten is werd gedurende den opmarsch op allerlei teekenen gelet. Boven heb ik reeds medegedeeld, welke rol sommige vogels daarbij spelen. Algemeen wordt de ontmoeting met een hert of een wild varken, vooral als dit den weg, dien men gaat, snijdt, als een ongunstig teeken opgevat: men ziet dan voorloopig van den tocht af. Het is ook een ongunstig teeken, wanneer in de schemering een der rondfladderende vleermuizen, b a ' o e, tegen een der strijders aan vliegt. In zulk een geval moet men eerst met de speer wichelen om te zien wat dit teeken te beduiden heeft. Opmerkelijk is, dat de ontmoeting met eene slang voor den Timorees van geenelei beteekenis is. Alleen deelde iemand te Niki-niki mij mede, dat als men eene slang ziet, deze de ziel is van dengene, dien men in den strijd zal verslaan; men vervolgt dus na zulk eene ontmoeting juist goedsmoeds zijn weg. Deze mededeeling is in strijd met die van een ander man uit dezelfde plaats, die beweerde, dat men na zulk eene ontmoeting naar huis terugging (zie Reisverslag). In verband met de denkbeelden, die de Timoreezen er in het algemeen van de slangen op na houden, vermoed ik dat de laatste meening onjuist is. Na de samenstelling van mijn reisverslag kwam ik nog te weten, dat in Amarassi alleen in één enkel geval de ontmoeting met eene slang als ongunstig

wordt beschouwd, en wel wanneer men op weg zijnde naar een rechtszitting eene slang den weg, dien men gaat, ziet kruisen. Dan keert men terug, want de rechter zal dan minder gunstige gedachten van u koesteren, en ge zult den mond niet kunnen openen om u te verdedigen.

Ik veroorloof mij hier nog even op het geloof in slangen door te gaan. Ik zal in het kort een paar verhalen meedeelen, die ook in andere streken van den Archipel worden gevonden. Het eene, te Niki-niki in Amanoeban gehoord, vertelt van twee vrouwen, die eens op een dag aan den oever van eene rivier eene slang vonden, die zich bij hare nadering verwijderde. Toen zij den volgenden dag weer op die plek kwamen, vonden zij daar in het riet (t f o, Saccharum spontaneum) een pas geboren jongen, die met de navelstreng aan het riet was vastgebonden. Eene der vrouwen sneed de streng door, en nam het kind mede naar huis. De slang kwam terug en weende op de plek, waar het kind gelegen had, totdat de vrouw haar daar eens vond en haar mededeelde waar het kind zich bevond. De slang ging naar den kleine kijken, en ze herhaalde deze bezoeken, tot het kind groot geworden was.

Toen de jongen volwassen geworden was, zei de slang tot hem: «Gij moet geen vrouw nemen onder de menschen. Ik zal je eene vrouw bezorgen. Kom over zeven dagen op de plek, waar men je gevonden heeft». De jongen ging er heen. Toen begon het te stormen en te onweeren, en uit vrees liep hij naar huis terug, zoodat hij geen vrouw van de slang kreeg. Een poos daarna nam hij zich eene vrouw uit de menschen. Daarom moesten hij en zijne nakomelingen sterven. Had hij op de vrouw gewacht, die de slang hem had beloofd, dan zou er een geslacht zijn ontstaan, waarvan de leden niet stierven, maar die door het aantrekken van eene nieuwe huid verjongd werden. Wanneer eene vrouw uit de familie van dien slangezoon zwanger is, komt de slang altijd naar haar kijken, zegt men, en dit bezoek herhaalt zij bij de bevalling.

Het tweede verhaal vernam ik van Amarassi. Daar kwam iemand eens bij twee slangen, die met elkaar aan het vechten waren. Hij dekte ze met zijn hoofddoek toe, waarop de dieren uit elkaar gingen. Toen hij 's avonds weer op die plek kwam, vond hij daar twee mannen (de slangen waren in menschen veranderd). Dezen wilden hem beloonen, omdat hij vrede tusschen

hen gemaakt had en daarom vroegen ze hem, waarmee ze hem een genoegen konden doen. De vredestichter vroeg toen de gave om alles wat verborgen is te kunnen zien, en het vermogen om alles te kunnen stelen, zonder ontdekt te worden. Deze gave werd hem geschonken. Dit verhaal wordt in het zendingsblad de Macedoniër (12e jaargang, bl. 306) van Soemba verteld; hier zijn het een paar hagedissen, die met elkaar vechten, en die later de zoons van den vorst van het Zielenland blijken te zijn.

Na deze uitweiding keeren wij tot ons onderwerp terug. Eene groep strijders wordt aangevoerd door een groot-meo. Men neemt een kuiken mee, dat in de stilte van den nacht voor de poort van het dorp wordt doodgeslagen, en daarna in het struikgewas geworpen. Door deze handeling meent men den vijand naar buiten te kunnen lokken, waardoor men hem in handen krijgt. Ook doodde men het diertje wel bij een druk bezochte plek, zooals bij een lontarboom, waarvan het vocht iederen dag wordt weggehaald, of bij de plek waar men water komt halen. In dit laatste geval wierp men ook wat rijst of mais in het water. Dit noemt men: «het water te eten geven», opdat dit niet zou verhinderen, dat spoedig iemand uit de omgeving daar zou komen. Die persoon viel dan in handen van de op de loer liggende strijders (Mollo, Amanoeban).

Het mutileeren van verslagen vijanden was niet verboden. Vaak verminkte men de lijken volgens de verhalen. Vrouwen werden de borsten afgesneden, handen en voeten werden afgehouwen om zich meester te maken van de ringen, die om polsen en enkels waren gedaan. Alleen was het verboden om den buik van zwangere vrouwen, die verslagen waren, te openen.

Krijgsgevangenen werden nu en dan ook gemaakt. Hun werd het hoofdhaar afgesneden, in de plaats van het hoofd. In Amanoeban verdeelde de radja dit haar onder zijne meo's, of hij gaf het aan dengeen, die den eigenaar van het haar gevangen genomen had. Deze vlocht er dan een band van, dien hij om den pols of den enkel droeg. Zoo iemand werd dan ook meo. In Amarassi werd het hoofdhaar van krijgsgevangenen om den paal van het heilige huisje, o e m a l e ' o e, gewonden. Aan dezen paal werden ook de oorlogstalismans opgehangen. De Amarassiërs verzekerden mij, dat zij in hunne vroegere oorlogen zelden vrouwen doodden, maar als men vrouwen overvallen had, sneed

men haar het hoofdhaar af, maar men nam haar niet als gevangenen mee. Door deze daad werd men ook meo. Van kamponggenooten, die om diefstal of overspel gedood werden, nam men nimmer het hoofd weg of het haar. In Daoem, de hoofdplaats van Amarassi moet het eens zijn voorgekomen, dat een man zijne vrouw, die overspel gedaan had, doodde, omdat hij den overspeler niet kon pakken. Toen zijne vrouw dood was, nam hij haar hoofdhaar af, en wond dit om den paal van de oema le'oe; deze vrouw was echter uit eene andere streek afkomstig. Om dit feit werd hij meo.

Nadat het Gouvernement een einde gemaakt heeft aan de oorlogen op Timor, en dus ook aan het koppensnellen, is de gewoonte van het haar afsnijden als surrogaat van het koppensnellen niet alleen in stand gebleven, maar het wordt veel meer gedaan, dan in den tijd toen men nog de hoofden nam. Kort voordat ik op Timor kwam, hadden inwoners van Tetaf en van Oe Ekam elkaar overvallen om eene grondkwestie. Bij deze gelegenheid had men van enkele lieden, die men in zijn macht gekregen had, het haar afgesneden. Het Bestuur treedt te recht tegen dit gebruik op, en straft de daders streng. Hoe onschuldig het afsnijden van het haar op zichzelf ook is, voor den Timorees ligt er nagenoeg evenveel schande in opgesloten, als in onthoofd worden.

We hebben reeds gezien hoe men met het lijk van een gesnelden makker te werk ging. Meestal verrichtte men ook het een of ander bij het graf om zich te verzekeren, dat men spoedig wraak zou kunnen nemen. In Mollo hing men daartoe bij het graf een strik op, die van een liaan gemaakt was, en waaraan ook kruiden werden vastgebonden, die als talisman dienst moesten doen. Dan riep de priester, mnane, de ziel van den vijand. Hij lette nu op, of eenig insekt door den strik vloog. Kwam het diertje van den kant waar de vijand woonde, dan geloofde men, dat het de ziel was van een vijand, van wiens lichaam men zich nu ook spoedig meester zou kunnen maken.

In Amanatoen plant men bij het graf een stuk pisangstam, waarop sirihpinang wordt gelegd. Dan wenkt de priester de ziel van den vijand naar zich toe. Wanneer hij merkt dat de sirihpinang beweegt, is dit een bewijs dat de ziel gekomen is, en dan schiet hij er met een geweer op. Het gevolg hiervan zal zijn, dat men spoedig dien vijand in zijne macht zal krijgen.

Te Poet ain (Annas) gaat men weer anders te werk. Daar maakt men, als men van den tocht thuis gekomen is, een bakje met eten voor den gesneuvelde klaar. Terwijl iemand dit in de hand houdt, roept de vertegenwoordiger van de familie der vrouw van den overledene (de atoni amaf of haoe oef) diens naam, en hij herhaalt dit zoo vaak, tot het bakje in de hand van dengene, die dit vasthoudt, begint te beven, en zulke bewegingen maakt, dat een deel van het voedsel wordt uitgestort. Dit is dan het bewijs dat zijn dood spoedig gewroken zal worden.

In Amarassi vangt de medicijnman de ziel van den vijand op vroeger reeds beschreven wijze. Die ziel sluit hij in een bamboekokertje op. Het kokertje sluit hij met was toe, en hangt het in de oema le'oe op. Den volgenden morgen prikt hij dan met een naald door de was in het kokertje. Hierdoor zal de vijand, aan wien de ziel toebehoort, onrustig en gedachteloos worden, waardoor hij de tegenpartij spoedig in handen valt.

Degene, die een vijand doodt, en ook degene, die een gevallen vijand het hoofd afslaat, worden beiden tot ridder, meo, geslagen door den vorst. Hoe dit gebeurt zullen we beneden zien. Men onderscheidt bij de meo's rangen, naar gelang van het aantal vijanden, dat zij verslagen hebben. De namen voor die rangen zijn niet overal dezelfde. In Mollo heet iemand, die pas één- of tweemaal iemand verslagen heeft: meo ana. Heeft hij van drie- tot tienmaal zulk een heldendaad verricht, dan is hij meo baoen. Zijn zijne verdiensten nog grooter dan die van meo baoen, dan is hij meo naek, «groote meo». Te Malenat in Amanoeban is iemand die twee vijanden gedood heeft al meo naek. Zoolang hij er pas één verslagen heeft, is hij meo apose. Kan hij op meer dan twee heldendaden bogen, dan noemt men hem meo pa'e. In Annas weer noemt men meo pa'e iemand die voor de eerste maal een hoofd heeft veroverd. Meo takoeëb is iemand aan wien dit tweemaal gelukt is. Meo naek is de titel van iemand die zich drie en meer keeren onderscheiden heeft. In Amanoeban droeg een meo, die er geregeld op uit ging, en vaak geluk had, den titel van asoe pah (asoe = hond, pah = grond, aarde). Dit was echter geen bepaalde waardigheid. In Amarassi was het dit wel, waar attan pah (attan = tegenhouden) de titel is van den leger-

aanvoerder. Deze had bij den radja van Koepang den naam van ote pah (ote = omhakken).

Het meo-schap kon niet gekocht worden. Later is dit in de landschappen, die veel in aanraking met de oude Compagnie kwamen, wel gebruik geworden. Men vertelde mij, dat wanneer de soldaten van de Compagnie er op uit trokken om de eene of andere streek te tuchtigen, zij dan wel gevolgd werden door Timoreezen, die de hoofden afsloegen van hen, die waren geschoten. Deze hoofden werden daarna voor een of twee rijksdaalders verkocht, waarna de kooper van zoo'n hoofd zich meo noemde.

Tijdens mijn verblijf op Timor werd mij nu en dan door Europeanen de vraag gedaan, wat er wel van het meo-schap zou worden, nu het verkrijgen van dezen zeer begeerden titel niet meer mogelijk is. In Amarassi hebben de functies van den meo zich al zoodanig gewijzigd, gelijk wij gezien hebben, dat zij «medicijnmannen» zijn geworden. Wanneer in deze landstreek een meo gestorven is, wordt door een ambtgenoot de trompet van buffelhoorn uit het heilige huisje (oema le'oe) gehaald, en daarop wordt herhaaldelijk geblazen. Als het lijk grafwaarts gedragen wordt, wordt dit gevolgd door een meo, die den oorlogstalisman heeft omgehangen. Een of twee dagen na de begrafenis gaat de zoon van den overledene op het graf van zijn vader slapen, opdat diens geest op hem zal overgaan, en deze hem allerlei medicijnen zal leeren. Hij moet voor deze gelegenheid een doodskleed (maoe) meenemen; dit legt hij op het hoofdeneind neer samen met wat gekookte rijst en vleesch, en hierop gaat hij slapen.

Van zoo iets heb ik in Midden-Timor niet gehoord. In Mollo erft de zoon van den meo na diens dood (zijn lijk moet door meo's grafwaarts gedragen worden) zijn zwaard. Was die zoon zelf geen meo, d.i. had hij nog geen hoofd gesneld, dan werd dit zwaard zoolang in het heilige huisje (oema le'oe) opgehangen. Vrouwen en kinderen mogen zoo'n zwaard niet aanraken, want dan zouden ze steenpuisten krijgen, of hunne oogen zouden slecht worden.

In Amanoeban noemt men de kinderen van een meo ook meo, zelfs zijne dochters, die maf meo heeten. Zelfs op haar zoon gaat de titel over, want zoo iemand heet meo feto. Ik vermoed dus, dat in deze streken nakomelingen van de meo's

een soort ridderschap of lageren adel gaan vormen. Toen ik hierover met den radja van Mollo van gedachten wisselde, deelde hij deze meening, en hij vertelde mij, dat nu reeds de zoons van meo's, jongelieden die nooit in den strijd waren geweest, zich met uitrustingsstukken van hun vader tooiden, en zich meo lieten noemen, iets dat vroeger nooit voorkwam in Mollo.

Alleen in Amarassi vond ik enkele voorschriften voor meo's wat hun voedsel betreft, voorschriften, die in Midden-Timor niet schijnen te bestaan. Zoo mag de meo daar geen teoisboonen eten. Hij mag niets nuttigen van hetgeen afkomstig is uit een kraamhuis of dat bereid is voor den maaltijd van een naamfeest. Zijn buik zou daarvan opzwellen, of hij zou een ongeluk krijgen in den strijd. Terwijl hij eet, mag de harsfakkel niet uitgaan; dit zou ten gevolge hebben, dat al zijne medicijnen, geheimmiddelen en talismans krachteloos werden. Velen hunner in Amarassi mogen ook geen palmwijn drinken, afkomstig van de Arenga saccharifera; alleen die van den lontar mogen ze gebruiken. Hun haar mag wel gekamd, maar nimmer gesneden worden.

In Midden-Timor moet de meo zich ook bijzonder in acht nemen voor zijn hoofdhaar. Gedurende den tijd, dat hij taboe is, d. i. van het oogenblik af, dat hij het hoofd heeft veroverd, tot op het tijdstip, dat hij gereinigd is, mag hij niet met zijne handen zijn hoofdhaar aanraken, want anders zou hij ziek worden. Hij heeft dan een stuk arentak aan een koord om den hals hangen, en daarmee krabt hij zich 't hoofd, als dit noodig is. In Amarassi gebruikt hij daartoe een lat van het weefgetouw, dat sia heet, waarmee men de boven- en de onderdraden gescheiden houdt.

De behandeling van het hoofd van den verslagen vijand was nagenoeg overal dezelfde: Wanneer de strijders in de nabijheid van hun dorp waren gekomen, mochten degenen die vijanden hadden gedood en zij die hun het hoofd hadden afgeslagen, nog niet in het dorp komen. Deze personen hadden ook zelven de veroverde hoofden gedragen. Buiten de woonplaats werden hutten (la'at) voor hen opgericht, waarin zij hun verblijf hielden. Vrouwen mochten niet tot hen gaan, want gedurende den geheelen tijd, dat de dapperen in taboe-toestand verkeerden, mochten ze niet met vrouwen verkeeren, laat staan bij hunne echtgenooten slapen. Mannen kwamen hen dagelijks van voedsel voorzien.

De hersenen werden uit het veroverde hoofd gehaald; voor een deel werden ze gegeten, voor een ander deel werden ze met het rivierwater vermengd, terwijl het hoofd daarin gewasschen werd. In dit met hersens vermengde water baadde men zich. De tong werd uitgesneden en gegeten. Verder werd de kop op steenen geplaatst, en er onder werd een vuurtje aangelegd om hem te rooken. In Amarassi zetten de dapperen hun eten onder het hoofd, opdat het door de warmte daarvan afdruipende vet er op zou vallen; dit werd dan met het voetsel opgegeten. Ook ving men het afdruipende vocht en bloed in de handen op, en smeerde zich daarmede het gelaat in. In ditzelfde landschap trachtte de meo zich nog iets van den verslagene toe te eigenen door de tanden van het hoofd met een stukje pinangschil in te wrijven en daarna hetzelfde bij zijn eigen gebit te doen.

Wanneer het hoofd na eenige dagen droog geworden was, en de toebereidselen voor het feest gereed waren, werd een gat in den schedel gemaakt, waardoor een stok werd gestoken. Hieraan droeg men de tropee het dorp binnen. Men begaf zich rechtstreeks naar het heilige huisje (oema le'oe). Hierin bevindt zich een offerstaak, meestal een boomstammetje, dat met de wortels naar boven in den grond is geplant. Onder aan dezen staak ligt een offersteen op den grond, terwijl er ook nog een boven in de wortels is gelegd. Op dien bovensten steen werden twee brandende kaarsen geplaatst, waarna de beesten, die voor deze plechtigheid bestemd waren, geslacht werden. Tong, keelstuk, slokdarm en hart werden samen met rijst gekookt, en in het heilige huisje gebracht als een offerande aan de goden. Een en ander werd met eene aanroeping opgedragen aan Oesif Neno en Oesif Pah.

Was dit alles afgeloopen, dan werd de meo, die het hoofd veroverd had, bij het heilige huisje gebracht. Voordat hij daarin werd toegelaten, werd hij door een anderen meo, die binnen het huisje voor de deur stond, ondervraagd: Vanwaar komt gij? Wien hebt ge verslagen? en dergelijke vragen meer. Had de ridder op alles antwoord gegeven, dan mocht hij binnengaan. De kop werd viermaal om den hoofdpaal van de oema le'oe gedragen, en dan op den ondersten steen gelegd. Soms bestrooide men hem ook met stof van den grond van het heilige huisje, waarna men hem te eten gaf, en hem sirih-pinang aanbood. Dan werd het zakje met voorbehoedmiddelen, dat daar

bewaard wordt, geopend, en de inhoud er van (steenen, wortels, kruiden enz.) werden in water gelegd. Met dit water werd het gelaat van den meo gewasschen. Ten slotte had een maaltijd plaats. Hiervan deelde men mij in Annas mede, dat deze alleen mocht bestaan uit varkensvleesch, pisang en suikerriet. Wanneer men zich weer naar buiten had begeven, werden vier geweren afgeschoten. In den nacht werd gedanst (nampo) en plezier gemaakt, maar de meo moest zich van dit alles onthouden, omdat hij zich nog steeds in taboe-toestand bevond.

Om hieruit bevrijd te worden moest de ridder eerst zijn tropee naar den radja brengen. De ontvangst van den held «ten hove» was niet overal dezelfde. Soms moest hij één of meer dagen in een daarvoor bestemde hut, waarin de tropeeën van vorige tochten bewaard werden, wachten, voordat de radja hem ontving. Gebeurde dit, dan had er een dergelijke plechtigheid in de oema le'oe van den vorst plaats, als de boven beschrevene. De radja zelf, of de bewaker van het gebouwtje, die den naam draagt van liboe, deed de aanroeping tot de goden. Hierbij deelde hij aan den Hemelheer en aan den Heer der aarde mede, dat een voordeel behaald was, en hij smeekte de goden hen een volgende maal weer overwinnaar te maken. De radja zette bij die gelegenheid den voet op het hoofd, soms den linkervoet (zooals in Mollo) soms den rechter (zooals in Amanoeban, Amanatoen, Annas). In Amanatoen maakte de vorst eerst driemaal een schijnbeweging alsof hij den voet op den kop wilde zetten, om hem eerst bij de vierde maal er op te doen neerkomen. De radja van Amanoeban deed dit nooit zelf, maar liet het zijn jongeren broer doen, terwijl in Amarassi de hoofdgemalin van den radja vijfmaal op den kop trapte, en hem daarna wegschopte. (Dat de radja ook in het oor en in den hals van het hoofd zou bijten, zooals wel eens gezegd is, werd overal ontkend). In Annas noemt de radja, als hij den voet op den kop plaatst, de schuld op van den vijand, die de oorzaak is van den dood van het slachtoffer.

Meestal richtte de radja dan ook eenige woorden tot den meo of de meo's. In Mollo prees hij hem als een dappere, die buffelhorens en hondetanden heeft, zoodat hij altijd zou vechten en immer overwinnen. Het plechtigst schijnt zoo iets in Amarassi te zijn toegedaan. Daar sprak de radja den nieuwen meo toe met den naam van den een of anderen beroemden

held uit den ouden tijd. Opmerkelijk is dat hij daarbij ook zeide: «Ik heb u uitgekozen als een man met een langen baard, als een dappere». Hij wenschte hem toe: «Als de vogels goed fluiten, laat ze het dan nog eens doen», waarmee de hoop werd uitgesproken, dat de nieuwe ridder zich nog meermalen zou onderscheiden.

Het schijnt alleen bij uitzondering te zijn voorgekomen, dat de radja een geschenk aan den nieuwen meo gaf. Algemeen was het gewoonte, dat de radja een halven gulden of een grooter geldstuk aan den nieuwen meo schonk. In Amarassi heette dit te zijn om er zijne nieuwe uitrusting van te laten maken; in Amanatoen noemde men dit geld «voor hoofddoek en kam», waarmee de meo zich kon tooien. In Malenat weer was het «de vervanger van de hand». Deze uitdrukking zal straks duidelijk worden. Eerst moet ik hier opmerken, dat de meo dit geschenk van den vorst met een even groot geldstuk moest vergelden, dikwijls ook gepaard met een varken, dat voor de feestelijke gelegenheid geslacht werd. Te Niki-niki (Amanoeban) legde de radja dit geldstuk van den meo op den steen in het heilige huisje, voordat hij daar de goden aanriep.

Op den boven beschreven gang van zaken werd alleen in Amanatoen en Annas inbreuk gemaakt, in zooverre als daar het hoofd niet eerst naar het dorp van den overwinnaar, maar dadelijk naar den radja werd gebracht. Het berooken van den kop, en de plechtigheid in het heilige huisje (oema le'oe) hadden echter plaats als boven beschreven is.

Ook in de woonplaats van den radja volgde op den feestdag een nacht van dansen en pret maken. Wanneer alles wat de adat voorschreef met den kop was gedaan, werd deze gewoonlijk op een staak een eind buiten de kampong geplaatst, en verder keek niemand er meer naar om. Alleen in Amanoeban was een hut, waarin al de hoofden van verslagen vijanden werden bewaard. Deze hut droeg den naam van: isat nakaf.

Waren alle plechtigheden afgeloopen, dan moest de meo «koud gemaakt» worden; hij moest voor zichzelf en anderen ongevaarlijk gemaakt worden. In de streken waar het gesnelde hoofd rechtstreeks naar den radja werd gebracht (Annas, Amanatoen) geschiedde dit ontsmetten door eene wassching in de oema le'oe met water waarin de voorbehoedmiddelen, die daar bewaard worden, waren gelegd, zooals boven reeds beschreven

is. Elders deed men dit met water, waarin rijst was gelegd. De meo werd dan met een stuk hout langs alle zijden van het lichaam afgestreken, om alle kwaad van hem af te doen. Ten overvloede moest hij zijn lichaam nog door een ring wringen, die van een liaan was gemaakt. Hout en ring werden weggeworpen, en daarmee de smetstof, die hem door het dooden van den vijand en het voortdurend contact met diens hoofd, aankleefde.

In Amarassi ging dit niet zoo gemakkelijk. Na de feestelijkheden moest de meo nog een of twee dagen in de open lucht doorbrengen, gezeten op een houten stelling of een verhooging van steenen. Dien tijd moest hij zittende doorbrengen, hij mocht geen oogenblik gaan liggen. Intusschen werd alles in gereedheid gebracht om den meo te scheiden van de ziel van den persoon, dien hij verslagen had, eene plechtigheid die ik boven reeds beschreven heb. Een witte geit werd onder den draad vastgebonden. De jonge meo werd plechtig door oudere ambtgenooten daarheen geleid. De geit werd bij het einde van de handeling aan den grond vastgespeerd, waarna het dier werd geslacht en voor den maaltijd toebereid. Een stukje van het gedroogde vleesch van het gesnelde menschenhoofd werd te zamen met het geitenvleesch gekookt. Wanneer de jonge meo teruggekeerd was, werd hem zijne nieuwe uitrusting aangedaan, en dan aten de meo's gezamenlijk in het heilige huisje, waarheen ook het hoofd gebracht werd, dat vijfmaal om den hoofdpaal van de oema le'oe gedragen werd, om ten slotte op een paal gestoken te worden of op een van de stijlen van de omheining, die het heilige huisje omringt.

Na de ontsmetting mocht de meo weer tot zijne echtgenoote terugkeeren. Als voorbereiding daartoe moest in Amarassi op het dansfeest, dat op zijne ontsmetting volgde, de meo de armen opheffen, en dan dansten jonge meisjes er onder door. Ten overvloede werd nog wanneer hij in zijn eigen dorp was teruggekeerd, een kip of een geit geslacht, waarvan het bloed met water werd vermengd, waarin bovendien nog voorbehoedmiddelen waren gelegd. Met dit water werd de meo dan besprenkeld. In Amanatoen moest hij, voordat hij terugkeerde, eene vrouw of meisje in de woning van den radja beruiken. Deze vrouw werd daartoe door den radja zelf aangewezen. Soms, zooals in Mollo, werd de meo bij zijn terugkeer in de echtelijke

woning door een of meer familieleden opgewacht, die dan in zijne tegenwoordigheid allerlei vragen tot zijne vrouw richtten: Ken je dezen man? Van waar komt hij? Wat heeft hij gedaan? enz.

De meo woonde alles wat er met den gesnelden kop gedaan werd, in zijn dagelijksche kleeding bij. Terwijl hij het hoofd prepareerde, en wachtte tot de toebereidselen voor het feest gereed waren, had hij last gegeven om alles voor de uitrusting van een ridder in gereedheid te brengen. Te Niki-niki (Amanoeban) was het gewoonte om de kleedingstukken en sieraden van den meo gedurende den laatsten dag van het feest te zijner eere aan een staak op te hangen. Dan deed de radja een zijner groot-meo's zijne ringen aan de vingers, en deze groot-meo moest dan zijn jongen collega aankleeden. Waarschijnlijk deed de radja dit in vroegere dagen zelf, en hier hebben wij dan de verklaring van de benaming voor den halven gulden, dien de vorst aan den meo schonk als «de vervanger van de hand». De groot-meo in Amanoeban, die dit werk deed, was steeds een lid van de familie Leno kiki haoe (leno = citroen; kiki = bijten; haoe = hout). Van den stamvader van dit geslacht wordt verteld, dat hij honderd koppen had gesneld. Na afloop van de plechtigheid gaf de groot-meo de ringen aan den radja terug.

Ik geloof dat gezegd mag worden, dat er weinig meo's zijn, die een volledige ridder-uitrusting hebben. Zoo iets vertegenwoordigt eene groote waarde. Wat een man als meo stempelt, zijn de zilveren polsringen, maar in het gebruik er van is geen eenstemmigheid. De Amarassiër zegt, dat hoeveel armringen een man ook draagt, slechts één ervan hem tot meo stempelt, en dit is de ring, dien hij zich heeft laten maken, nadat hij zijn eersten vijand had verslagen. Deze ring heet boekoe pa'e. Dit sieraad mag niet met den eigenaar mee in het graf; zijn zoon neemt het van het lijk af en draagt het zelf.

Nadat hij den eersten vijand verslagen had, droeg de meo aan iedere pols een platten breeden ring van zilver, niti genaamd. Had hij een tweeden vijand verslagen dan droeg hij aan iederen arm twee ringen. Nu zeggen sommigen, dat het er verder niet meer op aan kwam, of men meer slachtoffers had gemaakt, want gewoonlijk bleef de meo zich met vier ringen tevreden stellen. Maar anderen beweren: als iemand drie menschen gedood had, droeg hij drie ringen aan de linker, en twee aan de rechterpols; had hij vijf hoofden bemachtigd, dan mocht hij ook ringen

om de enkels dragen. Een typisch sieraad, dat alleen door meo's gedragen mocht worden, is de boekoe haef of nit haef, of ponof, een strook bokkevel met het lange haar er aan, gewoonlijk met zilver gemonteerd; soms ook met zilveren munten of schijfjes versierd.

Andere sieraden, die tot de uitrusting van den meo behooren, zijn: de pikan of piken, een band van katoen of andere stof, die om het voorhoofd wordt gelegd. Op dien band zijn vijf of zes zilveren sterren aangebracht, en op bepaalde afstanden hangen snoertjes kralen daarvan af, aan welks uiteinden een zilveren munt bengelt.

De ewe noni. Dit is een haarkam, so'i, op welks rug een maansikkel van zilver is bevestigd. In het midden van die sikkel is een soort van kop van hoorn aangebracht, die met dubbeltjes is belegd. Van die maansikkel hangen weer snoertjes af, waaraan zilveren schijven, of ook haneveeren, waaraan de fraai gekleurde veertjes van parkieten zijn gekleefd. De kam wordt in de haarpruik gestoken, zoodat de sikkel boven het hoofd komt te staan. De Timorees ziet in dit voorwep een maansikkel; maar ik twijfel er aan of dit sieraad oorspronkelijk wel iets met de maan heeft uit te staan gehad. Het gelijkt namelijk sprekend op de versiering der strijdmutsen van de Toradja-stammen in Midden-Celebes, die voorzien zijn van een paar buffelhoorns van koperblik. Dit is het symbool van dapperheid. Dat aan het gewei van den buffel ook door de Timoreezen de gedachte aan dapperheid wordt verbonden, blijkt uit de boven medegedeelde woorden, waarmee de radja van Mollo eertijds jonge meo's toesprak, als zijnde mannen, die buffelhoorns en hondetanden hebben.

Met deze sikkel is vaak nog een sieraad van zilver verbonden, dat veel gelijkt op een op zijn rug liggenden kam met breede tanden; er zijn steeds drie of vier van die tanden. Aan dit voorwerp, dat sal petta heet, schrijft men geenerlei beschermende kracht toe. Sal petta is de naam van een boom, welks gevorkte bladeren men als voorbeeld voor dit sieraad heeft gevolgd.

De oef noni (oef = kracht) is een rotan, die met gekleurd katoen omwonden en met veertjes versierd is; aan het einde er van is een zwaard van zilverblik bevestigd, met een sikkel van zilver bij het handvat. Ook van dit onderdeel, dat waarschijnlijk weer de buffelhoorns moet voorstellen, zegt de Timorees, dat het de maansikkel is. Deze rotan wordt met de zwaard-

scheede samengebonden, zoodat het zwaard van zilverblik in het verlengde daarvan valt.

In het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genoodschap, 2[e] Reeks, deel 37, 1920, bl. 249—252, heeft de bekende schilder W. O. J. Nieuwenkamp een opstel gepubliceerd «Het kostuum van een Meo of Koppensneller op Timor», waarbij hij twee teekeningen heeft gevoegd van m e o ' s. Bij den hoofdtooi komt de zilveren maansikkel duidelijk uit; bij den eenen m e o wordt ze op het achterhoofd gedragen, bij den ander op het voorhoofd. Op de laatste afbeelding is deze f o e n a n op dezelfde wijze aangebracht als de hoorns van bladkoper bij de Toradjasche voorvechters. De o e f n o n i komt op deze teekeningen niet voor. Ook de s a l p e t t a niet, die gewoonlijk met de maansikkel verbonden is. De zilveren armbanden en het beentooisel staan er prachtig duidelijk op.

Het gebeurde wel eens dat de eene partij voelde niet tegen de andere opgewassen te zijn. Dan zond de zwakkere gezanten naar den eenen of anderen fettor of radja met het verzoek hem in den strijd te helpen. Dit verzoek ging vergezeld van een gulden in een rooden doek gewikkeld. Werd deze aangenomen, dan beteekende dit, dat de gevraagde hulp zou worden verleend. Wanneer de gezanten dan naar hun zender terugkeerden, gaf men hun een koord mede, waarin een aantal knoopjes waren gelegd; deze knoopjes gaven het aantal dagen aan, dat moest verloopen, voordat de hulptroep zou komen.

Sneuvelden er van deze hulpbenden, dan werd geen vergoeding voor de gevallenen gevraagd. Een ander geval was het als iemand eenige m e o ' s te hulp had geroepen buiten voorkennis van hun fettor of radja. Waren er van hen gevallen, dan eischte de heer voor elk hunner vergoeding, hetzij in menschen, in moetikralen, in geld of in vee.

Wanneer een der strijdenden vrede wenschte, gingen onzijdige lieden bij de dorpen der vechtenden schreeuwen dat het nu uit moest wezen, en dat de zwaarden moesten worden opgestoken. Werd deze boodschap door een der partijen niet aangenomen, dan keerden de boodschappers terug, en duurde de oorlogstoestand voor. Maar gewoonlijk werden zulke pogingen dadelijk met succes bekroond, omdat men zich, voordat men tot zooiets overging, van de stemming der strijdenden had vergewist.

Daarna werd een plek aangewezen, waar men tot elkaar zou komen. Als dan beide partijen tegenover elkaar gelegerd waren, trad van iedere zijde een m e o naar voren met het zwaard in de hand. Te zamen met dat zwaard omklemde de hand ook eenige bladnerven van den lontarboom, en een bundel kruiden. Dit alles droeg den naam van a s o e b e b a k. De kruiden waren a s o e «hond», duidende op de heftigheid van den strijd, en den moed daarbij getoond. De bladnerven waren b e b a k, «bladstelen van een palm», welker randen met dorens zijn bezet; dit doelt op de pijn die men elkaar heeft gedaan. Tegenover elkaar staande maakten die beide mannen eenige snijbewegingen met hunne zwaarden, waarna ze hun wapens met water besprenkelden en opstaken. De a s o e b e b a k werd naar het Westen geworpen, en men gooide ze water achterna. Met deze handeling werd symbolisch uitgedrukt, dat men van beide kanten alle haat en nijd van zich afwierp, en dat er niets in de harten bleef zitten, dat een goede verstandhouding in den weg zou staan.

De beide partijen gaven elkaar een buffel, pisang en suikerriet ten geschenke. Dit alles werd klaar gemaakt, en dan at men gezamenlijk. Het bloed van de buffels werd met water vermengd, en daarmee werden de oorlogstalismans, l e ' o e, en de aanwezigen besprenkeld. Geen schadevergoeding of oorlogsschatting werd gegeven. Ook was men niet gewend de horens der geslachte buffels te bewaren als onderpand voor den gesloten vrede.

Voordat ik van dit onderwerp afstap, nog even een paar woorden over de wapenen die men gebruikte. Zwaard en speer zijn reeds meermalen beschreven en afgebeeld. Het gevest van het zwaard is veelal uitgesneden in den vorm van een papegaaikop, k o l o k a e, met een zilveren geldstukje aan iedere zijde van het gezicht, die m a t n o n i, «zilveren oogen», heeten. Ik zal hierover verder niet uitweiden.

Pijl en boog en schild zijn in Midden-Timor geheel onbekend. Te Pene (Amanoeban) schieten kinderen wel met kleine boogjes, k l a o e t, op garnalen. Zij gebruiken daarbij als pijlen de balijnen uit het haar van den arenpalm. In Mollo en elders is de k l a o e t eene bamboegeleding, waarin door een gat in den wand een veer van hetzelfde materiaal is aangebracht. Dit gespannen bamboelatje drijft, losgelaten, een pijltje uit de bamboegeleding. De afwezig-

heid van pijl en boog is een van de opmerkelijke verschillen tusschen de Beloeneezen en de bewoners van het overige deel van Nederlandsch Timor.

Wat wel overal op Timor gevonden wordt is het blaasroer, dat naar de bamboesoort, waarvan het gemaakt wordt, seboet (bamboesa longenodis) heet. Het bestaat gewoonlijk uit twee bamboebuizen zonder tusschenschot; deze worden in een wijderen koker geschoven, zoodat ze samen in elkaars verlengde komen te liggen en zoodoende een lange buis vormen van gelijke wijdte. Een blaasroer mag nimmer overeind tegen den wand worden gezet; men zegt dat het dan krom wordt, en dat men er dan nooit meer iets mee raken kan. Dit schiettuig moet steeds in twee lussen worden opgehangen, zoodat het horizontaal ligt. De pijltjes worden van de balijnen in het arenhaar gemaakt. Ze zijn altijd glad zonder weerhaak, maar bij de punt is rondom een insnijding gemaakt, zoodat het bovendeel gemakkelijk kan afbreken, wanneer de pijl in het lichaam van eenig dier is gedrongen. Als prop gebruikt men maisbladeren.

Met het blaasroer schiet men op vogels, muizen, moesangs en apen. Als men een vogel geschoten heeft, bindt men een paar kleine veertjes van het diertje aan het volgende pijltje dat men zal afschieten. Dit spreekt men aldus toe: «Ga nu voor mij halen die en die vogel». Of men draait het getroffen dier om het uiteinde van het blaasroer heen onder het uitspreken van dezelfde woorden.

Huisbouw. In het verslag van mijne reis op Timor in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genoodschap heb ik reeds eene beschrijving gegeven van een Timoreesche woning. Ik heb daar opgemerkt, dat zij den bijenkorfvorm heeft, maar dat de bouworde langzamerhand overgaat tot den ovalen vorm, waarbij aan een der einden een soort van galerij is gemaakt. De huizen zijn op den grond gebouwd zonder vloer van hout of bamboe. Het dak rust op vier palen, die door vier balken met elkaar verbonden zijn. Midden over dit vierkant van balken is een dikke plank gelegd, in welks midden een stijl omhoog rijst, die den top van het korfdak draagt. Vandaar gaan de langste sparren naar beneden; de uiteinden daarvan komen te rusten op het geraamte van een lagen wand, gewoonlijk niet hooger dan een Meter. Hoe wijder de cirkel van het dak wordt, hoe meer

sparren worden bijgelegd, die niet meer tot aan den top doorloopen. De huizen die een ovalen vorm hebben, zijn van een korten nokbalk voorzien, die door twee stijlen gedragen wordt. De wand is gewoonlijk van platgeslagen bamboe of palmbladstelen; ik heb geen andere dakbedekking gezien dan van alang-alang-gras. Voor de inrichting der woning kan ik verwijzen naar meergenoemd verslag. De deur bevindt zich in het Mollosche aan de Oost- of aan de Zuidzijde der woning. Wanneer men de deuropening aan de zijde van het Moetisgebergte aanbracht, zouden de dooden, die daar wonen, de levenden in hunne huizen komen bezoeken. De meeste mijner zegslieden in andere streken van het land gaven mij de verzekering, dat bij het aanbrengen van de deuropening op geen windrichting wordt gelet.

Het is hier de plaats om de gebruiken na te gaan, die bij het bouwen van een huis in acht genomen worden. Om zekerheid te krijgen, dat de plek waar men zijne woning wil plaatsen wel goed is, wordt de priester, m n a n e, in den arm genomen. In het Mollo'sche plant deze tegen het vallen van den avond een bamboestaak op de uitgekozen plek. Het boveneinde van dezen bamboe is eenige malen gespleten, en tusschen de latten is een steen geklemd. Daarop legt de priester acht korrels gestampte rijst. Wanneer hij den volgenden morgen ziet dat een der korrels gebroken of gebarsten is, is dit voor hem een bewijs dat de plek niet heel goed is. Dan wordt een buffel, een varken of een kip geslacht, welks lever onderzocht wordt. Is deze gaaf, dan kan men toch gerust op deze plek bouwen. Maar vindt men er gaten of scheuren in, dan ziet men er voor goed van af daar een huis te zetten.

In Amanatoen doet men de proef weer eenigszins anders. Daar legt de m n a n e de rijstkorrels op een boomblad, dekt ze met een tweede blad toe, en legt daarop een steen. Het verdere verloop van deze wichelarij gaat als boven beschreven is.

Is de plaats waar de woning zal verrijzen bepaald, dan gaat men het benoodigde hout daarvoor bijeenbrengen. De vrees der Timoreezen voor boomgeesten schijnt niet groot te zijn. Wel beweren zij, dat in sommige groote boomen n o e ' o e f wonen, maar bij het hakken van het hout voor huisbouw wordt geen voorzorgsmaatregel in acht genomen. Is al het hout bijeen, en is de eigenaar een vermogend man, dan wordt een buffel geslacht «om het hout eten te geven». Nadat de lever van het

dier onderzocht is, worden van het vleesch van de rechter helft lange reepen gesneden. Het vleesch van de andere zijde wordt dadelijk op de gewone wijze in brokjes gehakt en voor den algemeenen maaltijd gekookt. Van elke der pas genoemde reepen vleesch wordt een klein stukje afgesneden. Die stukjes worden in een rijstwan verzameld, en deze wordt op den offersteen, fatoe le'oe in de oude woning geplaatst. Acht van die stukjes worden bij de deuropening gelegd. Later worden daarvan vier stukjes opgegeten, en de overige laat men liggen tot ze zijn vergaan. Ook de reepen vleesch worden later opgegeten. Het verzamelde hout wordt niet met het bloed van het offerdier bestreken of besprenkeld. Dit offer wordt tegenwoordig opgevat als een dankzegging aan Oesif Neno, den Hemelheer, voor het hout.

Het eerste dat bij de oprichting van eene woning wordt gedaan, is het planten van den hoofdpaal. Deze moet van duurzaam hout zijn. Hij staat in het Oostelijk deel van het huis. Onder dezen nii ainaf, «moederpaal», legt men in Mollo een gulden en een moeti-kraal; verder vier maispitten, acht rijstkorrels en een stukje van de lever van het hoen of het varken, dat geslacht wordt als offer aan Oesif Neno en dat voorspeld heeft, dat voorspoed en geluk het deel zullen zijn van de bewoners van het huis. De voorwerpen, die onder den hoofdpaal worden gelegd, verschillen hier en daar. Zoo legt men er in Amanatoen een stukje staal en een steentje onder. In Amarassi is het een zilverstukje of een zilveren ring, verder buffel-, paarde-, geiten- en varkensfaeces. Vermogende lieden in Amarassi brengen bij de oprichting van dien moederpaal (hier nii ina geheeten) een buffel of een geit ten offer. Terwijl de paal wordt opgericht, wordt de kop van het dier tot bij het hout getrokken om het te doen voorkomen, alsof de paal door toedoen van de horens van het dier overeind wordt gezet.

Staat de nii ainaf in den grond, dan worden ook de andere palen geplant. Bovenaan worden ze eerst twee aan twee verbonden door twee balken, waarover dan vier of zes dwarshouten worden gelegd. Het aantal van deze dwarshouten mag niet oneven zijn. Vervolgens worden de wanden opgericht, en de zoldering aangebracht. Daarna eerst worden de daksparren aangebracht, die weer worden voorzien van dwarslatten, waaraan de alang-alang wordt bevestigd. De vrouwen halen dit dekmateriaal, maar de mannen binden het op het dak vast. Komen

velen helpen, dan is dit werk in een dag afgeloopen; anders zijn er meer dagen voor noodig. Bij het dekken moet worden opgepast, dat geen alang-alang op den grond valt, want dit zou een slecht teeken wezen. Als dit werk is afgeloopen, ziet het dak er nog leelijk uit, want de rand is niet gelijk, en het gras hangt slordig naar beneden. Het moet daar dus gelijk gesneden worden. In Mollo is dit het voorrecht van den a t o n i a m a f. Deze heeft een Timoreeschen doek in de hand, dien hij onder den dakrand uitgespreid houdt op de hoogte van de deuropening. Dan snijdt een ander de alang-alang op die plek gelijk, en laat de afgesneden uiteinden in den doek vallen. Die doek is door den heer des huizes gegeven, en hij wordt daarna het eigendom van den a t o n i a m a f. De overige dakrand wordt door de aanwezigen gelijk gesneden. Wanneer deze gewoonte verwaarloosd ware geworden, zou de huisheer door de familie van zijne vrouw beboet zijn geworden. Behalve den doek krijgt de a t o n i a m a f ook nog een gulden, die «slijpsteen» genoemd wordt, waarop het mes is aangezet, dat bij het afsnijden van het gras heeft gediend. Ik geloof dat niet overal op Midden-Timor deze gewoonte in acht genomen wordt.

In Mollo wordt ook over de nok of den top van het dak een doek gelegd die mede door den huiseigenaar wordt verschaft. Die doek moet alle «warmte», d. i. onheil van de bewoners afweren. Deze doek wordt ook het eigendom van den a t o n i a m a f, die daarvoor aan de kinderen des huizes ƒ 5 of ƒ 10 schenkt. Ook deze gewoonte vond ik in andere landschappen niet terug.

In Amanoeban is het nog gebruik om bij het dekken hen, die op het dak zitten met vruchten en kluiten aarde te werpen. Als de dakdekkers beneden zijn gekomen, ontstaat soms een gevecht tusschen hen de lieden, die beneden zijn gebleven, en daarbij worden wel eens builen en wonden opgedaan. Men verzekerde mij dat eens bij zoo'n gelegenheid een der aanwezigen een gebroken arm had opgeloopen. Hetzelfde gebeurt in deze landstreek bij het huiswaarts brengen van de geoogste mais of rijst, waarbij de dragers en draagsters met allerlei projectielen worden geworpen. Men noemt dit daar m a k o l e. Nimmer mag van een ongeluk, dat daarbij mocht voorkomen, een «zaak» worden gemaakt. Ik heb verzuimd om na te gaan of dit gebruik ook in de andere landschappen voorkomt.

Wanneer het gaat regenen, terwijl men bezig is met het

opzetten van eene woning, moet men met dit werk dadelijk ophouden, anders zou men ziek worden. Daarom brandt men wel gedurende dien tijd allerlei kruiden op het vuur, waardoor men droog weer meent te kunnen bewerken. Zoolang de woning nog niet is ingewijd, mag er geen voedsel in worden gebracht. In Amarassi bestaat de gewoonte, dat een jong paar door den a t o n i a m a f in zijne nieuwe woning wordt binnengeleid. Hier worden bij de inwijding eenige dieren geslacht, waarvan het bloed met kokoswater wordt vermengd, en daarmee worden alle onderdeelen van het huis besprenkeld om ze te verkoelen. Verder wordt op een der rustbanken in de woning een lijkkleed, n a 'o e, uitgespreid, en daarop wordt een zilveren borstplaat gelegd, waarop weer het haar, de veeren en een stukje van het oor en een stukje van het vleesch van elk dier, dat bij die gelegenheid geslacht wordt, worden geplaatst, te zamen met gekookte rijst. Na afloop van den maaltijd wordt dit alles weggeworpen als aandeel voor de geesten.

Het besprenkelen van het huis met water en bloed van de geslachte dieren, en het leggen van een offer op den offersteen in de woning heeft algemeen plaats in Midden-Timor. Gewoonlijk zijn het kippen, die daarbij geslacht worden. Van het nog levende hoen trekt men enkele veeren uit, die te zamen met wat gestampte rijst op den steen worden gelegd. Nadat door middel van de zielen (n i t o e) der afgestorvenen aan Oesif Neno gezondheid en voorspoed zijn gevraagd, wordt het hoen geslacht, waarvan dan ook het bloed en een deel van de lever op den steen worden gelegd. Ook boven op de vier palen worden wat vleesch en gekookte rijst gedeponeerd.

In Mollo vertelde men mij nog het volgende: Wanneer men zich aan den inwijdingsmaaltijd zal zetten, stellen twee ouden van dagen zich ieder aan een uiteinde van den disch op, en houden een samenspraak over de goedheid van Oesif Neno, den Hemelheer, waarbij zij allerlei wenschen uitspreken voor het heil en het geluk van de bewoners der nieuwe woning.

In eene Timoreesche woning liggen verscheidene steenen op den grond, meestal in de omgeving van den «moederpaal». Deze steenen gebruikt men om er zich op neer te zetten. Alleen een steen, die vlak aan den voet van den paal ligt, dient niet tot zitplaats, ten minste niet voor menschen, want daarop rusten

de nitoe, en op dien steen worden de offers gelegd. De meest gebruikelijke benaming voor dien steen is watoe le'oe. Le'oe wordt gezegd van alle voorwerpen, die eene rol spelen in den cultus, zoodat het gevoegelijk met «heilig» kan worden overgezet; voorbehoedmiddelen en medicijnen, waarvan men denkt dat magische kracht uitgaat, noemt men ook le'oe. Meermalen wordt de steen ook fatoe wela mnes, «de steen waarop rijst wordt gelegd», genoemd. Soms vinden we ook den naam fatoe nitoe, «zielesteen» gebruikt. In Amarassi heet hij mekoe, en daar geeft men als zijn voornaamste functie op, dat hij alles «drukt», «zwaar maakt», zoodat het niet weg kan gaan. Men denkt daarbij dan in de eerste plaats aan gezondheid en voorspoed, die door dien steen aan huis worden gebonden.

Den fatoe le'oe neemt men mee als men verhuist. Mocht de steen breken, dan wordt daaraan geen beteekenis gehecht, en hij wordt eenvoudig door een anderen vervangen. Men zoekt hem onder andere steenen uit, en als hij niet geheel den vorm heeft, dien men wenscht, dan bekapt de eigenaar hem zoolang, tot hij aan zijn smaak voldoet. Overal ontkende men dat zulk een steen gehaald wordt op eenige aanwijzing in den droom, zooals men dit wel bij andere volken in den Archipel vindt. Men zegt van zoo'n steen: «Wij brengen hem in huis, opdat hij onze huisgenoot worde». Wanneer de steen op zijne plaats in de woning wordt gezet, legt men er een geldstuk, gewoonlijk een gulden, onder, en als men verhuist, wordt dat geldstuk ook meegenomen. Bij de plaatsing van den steen in het Mollosche wordt een varken of een hoen geslacht. Het bloed van dit dier wordt in de linkerhand opgevangen; de vingers van de rechterhand steekt men eerst in water en daarna in het bloed en dit sprenkelt men dan op den steen. Waarschijnlijk heeft dit ook in andere streken plaats.

Aan den «moederpaal» is nog een bamboestaak verbonden, waarvan de takken zoover zijn afgehakt, dat er nog kleine stukken van den stam zijn overgebleven, die als haken dienst doen om een of ander daaraan op te kunnen hangen, zooals talismans, of bij overlijden de sirihtasch en het zwaard van den doode. Dit is de haoe poni, «het hout om aan op te hangen».

Toea Isoe vertelde mij, dat in Malenat niet een bepaalde steen in huis wordt gebruikt. Wanneer men zich gedrongen voelt om aan een overledene een offer te brengen, om door

zijne tusschenkomst de hulp van Oesif Neno in te roepen, zoekt men daarvoor een geschikten offersteen, die bij den «moederpaal» wordt gelegd. Wil men een volgende maal weer eens aan een anderen overledene offeren, dan zoekt men daarvoor weer een nieuwen steen. Al deze steenen laat men bij den paal liggen.

In Mollo gebruikt men geen rijstschuren, loppo. Hier worden rijst en mais op den zolder van het huis bewaard. Op dien zolder, poaf, is ook een steen, die fatoe bekoet heet, d. i. de steen, die tegenhoudt, namelijk de daar bewaarde voedingsmiddelen, opdat deze niet zullen «wegloopen», d. i. op geheimzinnige wijze verdwijnen, omdat de kracht er van is heengegaan. Beide gewassen worden beschouwd als Oesif Neno's kinderen. In de landschappen, waar men er wel schuren op na houdt, liggen om den enkelen paal, die van af den vloer den top van het dak steunt, vier steenen, die gewoonlijk heeten fatoe toeni pena, «de steenen, die de mais drukken», d. i. die zorgen dat ze niet weg kan gaan. (Over den bouw en het gebruik van rijstschuren op Timor verwijs ik naar mijn reisverslag).

Nu en dan worden bij de woning of in het veld offerpalen opgericht, die den naam dragen van haoe tes of haoe teas, «hard hout». Meestal is dit een stuk boomstam, waar men de wortels aan heeft laten zitten. Deze stam wordt in den grond geplant met het ondereind naar boven. Beneden aan den voet er van is een steen neergelegd en een andere is tusschen de wortels geklemd. Bij verschillende gelegenheden worden offers op die steenen gelegd, op den ondersten voor Oesif Pah, den heer der aarde, op den bovensten voor Oesif Neno, den heer des hemels. Na afloop van de plechtigheid wordt de onderkaak van het offerdier aan den haoe tes opgehangen.

Het gebruik dat de Timorees in zijn cultus van steenen maakt, is zeer groot. We zagen daarvan reeds een en ander, toen wij over lijkbezorging en koppensnellen spraken. Later zullen we er nog meer van hooren in verband met den landbouw. De meeste steenen hebben echter in zichzelf geen kracht: die welke bij de lijkbezorging in gebruik zijn, vertegenwoordigen alleen den overledene, terwijl de overige alleen offersteenen (altaren) zijn. Maar we hebben toen we van den priester vertelden ook gezien, dat de Timorees gelooft in steenen, die bepaalde macht bezitten om iemand ziek te maken, of om den aanplant te doen mislukken. Het is de priester, mnane, die zulke steenen ontdekt.

Dit geschiedt door middel van wichelen met het ei. Zulke steenen zijn fatoe noe'oef. Het kan gebeuren, dat wanneer de priester uitmaakt, dat iemand zijn huis te dicht bij zulk een steen gebouwd heeft, er niet anders opzit dan de woning weer af te breken en op een andere plaats op te richten. Ook aan de steenen die in de oorlogstalismans voorkomen, wordt bijzondere kracht toegekend.

In Lotas (Annas) vertelde men mij nog iets, dat mij niet geheel duidelijk is kunnen worden. Daar zou een steen zijn die, voor zoover ik uit de mededeelingen heb kunnen opmaken, de lieden uit die streek als het ware vertegenwoordigt. Maar het kan ook wezen, dat we hier te doen hebben met de boven reeds beschreven steenen van de le'oe of oorlogstalisman. Men noemt dien steen: «vader-moeder»; men heeft over dien steen een huisje gebouwd. Als iemand in de schaduw van die hut loopt, moet hij ziek worden. Wanneer men ten strijde trok werd hier eerst geofferd.

Men spreekt in het Mollo'sche ook van steenen, die van varkens, herten en buffels afkomstig zijn. Zulke voorwerpen worden zeer in eere gehouden. Waarschijnlijk hebben we hier met bezoarsteenen te doen. Te Kwatnana zou een steen uit den hemel zijn gevallen als een ster van vuur. Hij wordt op een gouden plaatje liggende bewaard. In dagen van zorg strooit men er rijst en mais over en men slacht een buffel of een varken voor hem.

Zeer groote rotsen, die afgezonderd staan, alsof ze in de aarde waren geplant, heeten fatoe oef. Oef is hetzelfde woord als het Mal. pohon, «begin, oorsprong»; fatoe oef kan dus weergegeven worden met «steen die er altijd geweest is». Men is er echter niet bang voor, en daarom brengt men ook geen offers aan zulke steenen.

Van menschen, dieren of voorwerpen, die in steen veranderd zouden zijn, weet de Timorees niet veel te vertellen. In het Mollo'sche heb ik daarvan niets anders kunnen vinden dan het verhaal van een broer en zuster, die in steen werden veranderd, omdat zij huwelijksgemeenschap met elkaar hadden gehad; dit is boven reeds medegedeeld. Van een paar versteeningen in het landschap Amanoeban heb ik in mijn reisverhaal verteld. Ongeveer op de grens van dit landschap en Amanatoen bevindt zich een rots met langgestrekten rug. Hiervan vertellen sommigen, dat zij een vaartuig is geweest, dat van Koepang gevaren kwam;

het sloeg op die plek om en veranderde daarna in steen. Zulk een verhaal is ook op het eiland Rote algemeen bekend. Daarom heet die steen ook fatoe kopa, «steen als een prauw». Anderen zeggen dat dit het vaartuig was van den voorvader Lioe rai lorong, waarmee hij naar den hemel voer. Het schip verongelukte echter in het uitspansel en viel omgekeerd op de aarde neer, waar het in steen veranderde.

In het landschap Faote Le'oe is een steen bij Noil Mina, waarvan gezegd wordt, dat hij eene vrouw is geweest, die voor den vijand vluchtte; toen zij niet meer voort kon, veranderde zij in steen. Twee andere steenen bij den voet van den berg Fatoe le'oe zouden een man en eene vrouw zijn geweest, die ook voor den vijand vluchtten. Toen zij zich neerzetten om wat uit te rusten, werden ze in steen veranderd. In Amarassi moet bij het dorp Terbah een steen zijn, die eene vrouw zou zijn geweest, die met haar kind wegliep na een huiselijken twist. Toen zij bij eene rots gekomen was, werd zij in steen veranderd. Vroeger (en nu?) bracht men daar wel offers, en vroeg den steen om kinderen.

De bergen in het Westen van Amarassi heeten Ikan foti, «dansende visschen». De Heer J. Hessink vertelt in de Timorbode de overlevering, die aan dezen naam verbonden is. Er kwamen namelijk eens twee visschen uit zee op het strand, en deze begaven zich dansende naar de bergen. Ze werden door de zee gevolgd, die al hooger en hooger rees. De menschen verkeerden in grooten angst, dat het geheele land overstroomd zou worden. Toen nam een man een geweer en schoot daarmede de visschen dood. De zee keerde toen weer naar hare plaats terug, maar de man die geschoten had, veranderde in steen (Verg. Tijdschrift Aardr. Gen. 2e Serie, deel 9, bl. 178).

In Ofoe (Amanoeban) moet nog een steen zijn, waarvan het verhaal gaat, dat hij vroeger een man is geweest. Deze man Manoe genaamd, kwam van Beloe. Toen hij van moeheid niet meer voort kon, ging hij zitten, en leunde met den rug tegen een steen, waarop hij zelf ook een steen werd. Zijn metgezel, die achter hem aan kwam, herkende Manoe in den steen.

Vuur. In de woning wordt gekookt op een komfoor, bestaande uit drie steenen. Toenaf heeft deze inrichting. Worden deze haardsteenen in eene nieuwe woning aangebracht, dan

legt men er een moeti-kraal, en een kwartje of halven gulden op. Men zou hiermede bewerken, dat het voedsel, dat op deze steenen gekookt wordt, niet spoedig op raakt, en dat men er maar weinig van noodig heeft om verzadigd te wezen. Met die kraal en dat geldstuk wordt ook over den maisvoorraad gestreken; ook op de schuur wordt dit toegepast, alles met de pas uitgesproken bedoeling: Opdat het opgeborgene niet spoedig verbruikt zij. Omtrent het eerste vuur, dat in de nieuwe woning gebruikt moet worden, wordt geen bepaalde regel gevolgd. In Mollo koopt men dit van iemand anders voor tien pinangnoten. Maar elders wordt het eenvoudig aan een buurman gevraagd. Een enkele maal houdt men er een afzonderlijk keukentje op na; dit heet o e m a h a n a.

Wanneer een huis verbrandt wordt dit aangemerkt als een bewijs, dat de eigenaar nalatig is geweest in het brengen van offers op den f a t o e l e'o e in de woning. Hij moet dan een offer brengen van een buffel, een varken, een geit of een kip, al nadat hij welgesteld is of niet.

In Midden-Timor bestaan allerlei verhalen, die moeten verklaren, hoe men aan vuur gekomen is, want dat men dit in den heel ouden tijd nog niet had, weet ieder te zeggen. De Heer Krayer van Aalst heeft in de Timorbode eenige van die verhalen medegedeeld. Ik zal ze in het kort hier weergeven. In een er van wordt verhaald van een jager, die er op uit was getrokken. Langen tijd had hij vergeefs rondgedwaald, toen zijne honden zich om een arenboom, die geen bladeren meer had, verzamelden en dezen aanblaften. Toen de jager niets bijzonders aan den boom kon ontdekken, werd hij bang en keerde naar zijn makkers terug, aan wie hij het geval vertelde. Allen gingen nu naar den boom toe en begonnen hem om te hakken. Ze waren echter pas met dit werk aangevangen toen er een stem binnen uit den boom riep: «Och, laat mij leven, verlost mij, hebt medelijden met mij. Als gij aan mijn verzoek voldoet, mijne heeren, zal uw medelijden beloond worden met een kostelijken schat zooals gij nog nooit een ontvangen hebt». Nadat de honden waren vastgelegd, kwam uit den dooden stam een jonge prinses. Zij vroeg wat te eten, en men gaf haar een paar oebi-knollen, die in dien tijd nog rauw gegeten werden. Zij gelastte nu de aanwezigen hunne oogen met hun doek te bedekken. De jager deed dit echter met de handen, en keek

intusschen door de vingers naar hetgeen de prinses deed. Hij zag dat zij droge takken en bladeren verzamelde; de knollen legde ze er op, en dekte ze ook met takjes en bladeren toe. Ze ging vervolgens op hare hurken zitten met den rug naar de knollen toe. «Uit het ondereinde van haar rug kwam een prop, zooals uit den loop van een geweer komt, als je het afschiet, en waarvan de vonken gloeien. Toen brandden in eens de droge takken en bladeren». [1] De prinses gelastte nu ieder der mannen een stuk vuur mee te nemen, en voortaan het eten te koken of te roosteren. «Als zij vragen waarmee? dan moet ge zeggen: a i, dat wil zeggen: met dit». Dit is een woordspeling, omdat in het Timoreesch a i zoowel «dit» als «vuur» beteekent.

In dit verhaal treedt de arenboom min of meer als persoon op, en dit is geen wonder, want door de licht ontvlambare zwam, die op dezen boom groeit, en die overal in den Archipel bij het maken van vuur door wrijven gebruikt wordt, speelt deze palm in dit opzicht een bijzondere rol. De wijze waarop de prinses de oebi bereidt, doet sterk denken aan het roosteren van knollen en vruchten in ovens, zooals de Polynesiërs dit deden. Tegenwoordig verstaat men nagenoeg overal op Timor de kunst van het pottenbakken. Nagenoeg in elk landschap zijn er enkele plaatsen, waar potten gemaakt worden, zooals in Amanatoen te Santaan en Poli; in Amanoeban te Ofoe en Oï le'oe, enz. Alleen in Annas verstaat men de kunst niet; de menschen hier koopen hun aarden kookgerei in Amanatoen.

In Bidjeli (Mollo) vertelde men mij, dat het vuur door een moesang werd gebracht, die zich later in een prinses veranderde. Zij zou vuur hebben gemaakt door middel van den vuurslag.

In een ander verhaal wordt gesproken van twee mannen, die door Oesif Neno naar de aarde waren gezonden om deze te bewerken. Zij daalden neer te Oi Noenoe in het landschap Insana (Noord Midden Timor). De een heette Saoen Tanas, de ander Boloe Toebah. Als ze het hout op den akker hebben geveld, gaan ze naar Oesif Neno om vuur te vragen om de gevelde stammen te verbranden. De Hemelheer verwijst hen naar den wachter van een groot vuur. Deze legt elk der mannen een kool vuur in de hand, maar beiden laten het met een uitroep

[1] Deze trek is bewaard in de Parigische overlevering van het bekende verhaal „De Aap en de Schildpad". De schildpad verzamelt droge pisangbladeren en steekt ze in brand door er een wind op te laten. (Adriani.)

van pijn vallen. Ze willen de kool daarna aan een touw gebonden meenemen, maar het vuur verteert den band. Dan geeft de bewaker den raad om was en katoen te halen, en als ze dit gedaan hebben maakt de wachter er kaarsjes van. Hij steekt deze aan, en op deze wijze nemen de beide mannen het vuur mee naar de aarde.

Van kaarsen wordt vooral in Mollo veel gebruik gemaakt bij den eeredienst; ze heeten daar: not of noto («branden»), pakoe («lamp»), ninik («was»). Een dikke draad katoen wordt omplakt met of gerold in een laag bijenwas. Wanneer de maisoogst is binnengehaald, worden een paar klossen aan den «moederpaal» gehangen. Op den steen aan den voet er van wordt bij het offer ook een brandend kaarsje gezet en aan de zielen (nitoe) der afgestorvenen wordt verzocht van de aangeboden vruchten te eten. Bij alle offers in huis, waarbij de tusschenkomst der nitoe wordt ingeroepen, wordt een kaars gebrand. Op den boven beschreven offerpaal haoe tes, die in Mollo ook wel haoe monef, «mannelijk hout» wordt genoemd, en die daar steeds van nikis-hout is, wordt ook vaak een brandend kaarsje bij het geofferde geplaatst, bijvoorbeeld wanneer men een offer brengt bij het opkomen van de morgenster, wanneer men eenig verzoek te doen heeft, waarbij men het behalen van eenig voordeel op het oog heeft, of omdat men van eene ziekte genezen wil worden, of gevrijwaard voor de gevolgen van eenig bedreven kwaad. Ook bij het feest dat gegeven werd, wanneer men met een kop uit den strijd naar huis teruggekeerd was, werden in Mollo kaarsen op den offersteen gebrand.

Ook van Amaratoen vertelt de Heer Krayer van Aalst in de Timorbode een verhaal, hoe men daar aan vuur gekomen is. De radja van dit landschap, Nome Nitbani, zag eens van uit zijn huis een licht. Toen dit verschijnsel zich enkele avonden herhaalde, gingen hij en zijne mannen op een morgen op onderzoek uit. Bij dezen tocht joegen hunne honden een varken op, dat gedood werd. Op de hoogte van Oi Na'tasi gekomen sloegen de honden weer aan, en uit het bosch kwam een man, die zeide Mnoeke Kase te heeten. (Mnoeke is een titel voor afstammelingen van vorsten; Kase beteekent vreemdeling). Hij zeide afkomstig te zijn van Lotas (= Rote). Toen hij zag dat de mannen het vleesch van het varken rauw wilden eten (want men kende het vuur nog niet), zeide de vreemdeling dat hij het hun anders

zou leeren te doen. Hij maakte toen vuur met den vuurslag; het varken werd geroosterd en toen men daarvan ging eten, verklaarden allen het op deze wijze toebereide vleesch veel smakelijker te vinden dan rauw. Een der mannen wilde een stuk vuur stelen, maar het «beet». Een ander deed het in zijn bamboe watervat, maar het doofde uit; een derde wikkelde het in zijn doek, maar «de slang» beet het katoen door en brandde hem den buik. Toen de vreemdeling bemerkte dat men het vuur wilde stelen, werd hij boos. De radja nam hem mee naar zijn huis, en beloofde hem zijne dochter Be koetoe balan tot vrouw te zullen geven, als hij van zijn vuur aan hem en zijne onderdanen wilde afstaan. Toen gaf de vreemdeling zijn vuur, zoodat men na dien tijd veel smakelijker at. Toen de radja ook aan Bana, den man die het vuur 't eerst had willen stelen, vuur wilde geven, weigerde hij het aan te nemen, omdat het «beet», zeggende: «Geef het maar aan mijne vrouw». Daarom mogen van de nakomelingen van Bana alleen de vrouwen vuur maken. — Mnoeke Kase volgde den radja van Amanatoen in diens waardigheid op. Hij kreeg bij Koetoe Balan een zoon, Moeti banoe naek geheeten. Dit kind werd de stamvader van het tegenwoordige vorstenhuis van Amanatoen. — Deze overlevering aangaande dit vorstenhuis luidt dus weer eenigszins anders, dan die welke ik in mijn reisverslag heb medegedeeld.

Hond. In het meermalen genoemde reisverslag heb ik een en ander verteld van paarden en buffels, die zeer veel op Timor worden gefokt, en daar uitstekend gedijen. Behalve deze dieren, houdt de Timorees er nog honden, varkens en enkele katten op na. Hier volgen eenige mededeelingen over den hond. Zooals te verwachten is, weet de Timorees niet te vertellen, vanwaar men dit oudste huisdier heeft verkregen. In Poet ain vertelde men, dat Oesif Neno er twee groote honden op na houdt, die Lek en Mauk heeten. Wat het werk van deze dieren is, wist men niet te zeggen, maar de honden, die op aarde leven, zouden afstammelingen zijn van die twee hemelsche dieren. Te Sahan (Amanatoen) vertelt men, dat eens twee honden uit zee zijn gekomen, bij de monding van de Si Noeal-rivier. Deze honden zouden het aanzijn hebben gegeven aan het geslacht Nomlene, en om die reden mogen de leden van dat geslacht er geen honden op na houden.

Nimmer echter wordt een hond als offer geslacht. Wat wel veel voorkomt is, dat een hond gedood wordt bij een sterfgeval, zooals wij boven reeds hebben gezien; men zegt, dat dit gedaan wordt, opdat de hond aan den overledene den weg in het hiernamaals zal wijzen. In sommige landschappen zijn het slechts enkele geslachten, die dit doen, zooals in Amanatoen het geslacht Ato, en in Amanoeban het geslacht Nombala. In Mollo zijn het ook niet alle geslachten, die dit doen evenmin als in Fatoe le'oe. In Amarassi slaan sommigen een hond dood als een lijk grafwaarts wordt gedragen. Het doode dier wordt dan voor het lijk uit getrokken. Als men bij het graf gekomen is, wordt het vleesch gekookt en gegeten.

Hondenvleesch wordt op Timor vrij algemeen gegeten. Degenen die het niet gebruiken, zijn gewoonlijk leden van de radja-(oesif-) geslachten. In Annas eten ook dezen het.

Een andere gelegenheid waarbij wel eens een hond gedood werd, was als men ten strijde trok. Was men (in Fatoe le'oe) bij den vijand gekomen, dan werd de hond, dien men met zich had meegevoerd, gedood, en zijn bloed werd op de wegen gesprenkeld. Wanneer dan iemand op dat bloed trapte, zou hij innerlijk gedrongen worden om naar de plaats te gaan, waar de strijders in hinderlaag lagen, zoodat hij een gemakkelijke prooi werd. In Mollo sloeg men bij zulk eene gelegenheid den hond dood, nadat eerst een offer aan Oesif Neno was gebracht; daarna werd het kreng den kant uit geworpen, waar de vijand zich bevond. Die hond moest den vijand bijten, hem in de war brengen, zoodat hij zijne tegenstanders gemakkelijk in handen viel. Haren van dit dier deed men in den loop van zijn geweer, opdat de kogel steeds iemand zou treffen. In Amarassi kwam dit dooden van honden als men in het vijandelijke land gekomen was, niet voor.

Met dit gebruik, dat van den hond gemaakt werd in den oorlog, zal wel in verband staan wat Krayer van Aalst in N°. 29 van de Timorbode verhaalt. Er was namelijk eens een strijd uitgebroken tusschen den uit den hemel afkomstigen vorst Son bai, en diens zoon Amabi. Als de vader den zoon niet uit zijne schuilplaats kan lokken, gelast hij zijnen volgelingen hunne honden te dooden, en de kadavers op de omwalling en in de raadhuizen van Amabi's woonplaats te leggen. Dit wordt 's nachts in alle stilte gedaan. Wanneer Amabi de hondenlijken ziet, wordt

hij woedend over deze beleediging, en trekt zijn vader te gemoet. Daar Amabi niet te voorschijn wilde komen, moesten de honden dienen om hunne zielen te lokken, zoodat de eigenaars er van gemakkelijk in de handen van Son bai's strijders zouden vallen.

Alleen in Amas dat in zooveel opzichten van de andere landschappen verschilt, werd wel eens een hond gedood bij gevallen van ziekte. Het dier werd dan met een mes gestoken en het uitstroomende bloed ving men op om daarmee de ziekteoorzaak krachteloos te maken. Dit is ook het eenige geval, waarvan ik gehoord heb, dat de lever en de ingewanden van een hond onderzocht worden om daaruit op te maken welk lot den zieke te wachten staat. Dit is ook, zooveel ik weet, de eenige gelegenheid, waarbij tong, slokdårm en hart van een hond gekookt worden, en den geesten worden aangeboden. Overal elders op Midden- en West-Timor heb ik niets hiervan gevonden.

Dat het bloed van honden kwaad vernietigende kracht heeft, komt ook uit in het verhaal, dat Toea Isoe (van Malenat, Amanoeban) mij deed Hierin wordt verteld, dat de morgenster een zoon is van Oesif Neno, die in dit geval weer vereenzelvigd wordt met de zon. De morgenster wilde zijn vader volgen, maar hij kreeg het hoe langer hoe warmer. Hij had echter een menigte honden meegenomen, en telkens wanneer hij door de hitte dreigde te bezwijken, slachtte hij een hond en wiesch zich met diens bloed, waardoor hij werd afgekoeld. Ten laatste had hij al zijne honden gedood, maar hij had zijn vader nog niet bereikt, zoodat hij teleurgesteld terug moest gaan, want hij kon de hitte niet uithouden.

Ik ben niet lang genoeg onder de Timoreezen geweest om te weten hoe zij hunne honden behandelen. Heeft men in Mollo een hond gekocht, dan zal de eigenaar bij de eerste maal, dat hij het dier eten geeft, eerst een weinig van dat voedsel aan zijne handen en voeten smeren, in de overtuiging, dat het dier hem dan trouw zal zijn. De hond wordt voornamelijk voor de jacht gebruikt. Om hem dapper te maken wrijft men zijne tanden en borst wel met zekere kruiden in. Als een hond die gewoonlijk geluk heeft op de jacht, niets meer vangt, onderstelt men, dat de ziel van een overledene het dier tegenhoudt. Wanneer men den hond dan een volgende maal weer meeneemt op de jacht, legt men zekere kruiden op den weg met twee steenen er op.

Hierdoor zal de ziel van den overledene den jager niet meer kunnen volgen, en dus den hond ook niet meer hinderen in diens bewegingen. (Mollo).

Voor het welzijn zijner honden brengt de jager meermalen offers aan Oesif Neno, den Hemelheer, opdat zijne honden gezond en krachtig mogen blijven en veel geluk hebben.

De jager moet er op letten, dat hij het gevangen hert of varken niet op verkeerde wijze open snijdt en in stukken hakt, want dan zouden de honden later niets meer vangen, ja zij kunnen ten gevolge van zoo'n verkeerde handelwijze dood gaan. De jager snijdt van zijn buit stukjes af van het hart, de lever, de haas en de dij; deze geeft hij zijn hond, maar hij mag ze hem niet toewerpen: hij legt ze in het opengesneden wild, en laat den hond over den kop vàn den buit springen, voordat hij toelaat dat het dier zich van zijn aandeel meester maakt.

Het vleesch van het wild mag niet op een der haardsteenen in stukken worden gehakt. Men mag niet over een slapenden hond heenstappen. Men moet voorkomen, dat een hond over een rijststamper loopt. Want al deze dingen zullen ten gevolge hebben, dat de hond niets meer zal vangen. Is zoo iets voorgekomen, dan moet het dier ontsmet of onttooverd worden. Daartoe kauwt men de bladeren van den safe-boom, en met dit kauwsel wordt het lichaam van den hond ingewreven. (Mollo).

Het kan ons niet verwonderen, dat de gedragingen van een dier, waarmee de mensch zoo geregeld omgaat, beteekenis voor hem krijgen. Wanneer twee honden in huis copuleeren, wanneer een hond in huis urineert, defaeceert, of braakt, is dit voor de menschen van Bidjeli (Mollo) een bewijs, dat de eigenaar van het dier moeite zal krijgen, of dat een der huisgenooten zal sterven. Dit gelooft men ook in Amanoeban en Annas. Voor de Amarassiers is zoo iets een bewijs dat een vijandig mensch ergens in zulk een huis toovermedicijn verborgen heeft met de bedoeling om den bewoner op de eene of andere wijze nadeel te berokkenen. Men zegt, dat de hond urineert, defaeceert of braakt om de verborgen toovermiddelen krachteloos te maken, en zijn heer op deze wijze te redden. In Mollo en Fatoe le'oe schijnt men aan deze dingen geenerlei beteekenis te hechten.

Wat wel algemeen als een zeer slecht teeken wordt beschouwd is, als een hond op het dak eener woning klimt. De rand van het dak der Timoreesche huizen is gewoonlijk zoo laag bij den

grond, dat een hond er met een sprong gemakkelijk op kan komen. Gebeurt dit, dan zal de eigenaar van het huis zeker sterven. Dan moet de priester, mnane, komen om door wichelen uit te vinden, aan wien geofferd, of wat anders gedaan moet worden om dit kwaad af te wenden. De hond wordt niet gedood. In Mollo wordt het dier aan iemand anders gegeven, want hij mag niet bij zijn heer blijven. In Annas gaat men in zulk een geval aldus te werk: Een andere hond, niet die op het dak geklommen is, wordt gevangen; men slacht hem buiten op den weg, en legt een steen voor het karkas. Bij deze gelegenheid worden Oesif Neno en Oesif Pah aangeroepen om het gevreesde kwaad af te wenden.

Als een hond met de achterdeelen over den grond in een woning schuurt, heeft dit overal op Timor dezelfde beteekenis: men heeft dan gasten te wachten uit de richting, vanwaar de hond geschoven komt. Beweegt hij zich op deze wijze naar de deur toe, dan zegt men, dat de bewoners van het huis spoedig op reis zullen gaan. Er moet voor gewaakt worden, dat een hond niet over een lijk springt, want dan zal er spoedig weer een doode komen. Sommigen zeggen, dat dan ieder jaar een lid der familie van den doode zal sterven. In Amarassi gelooft men, dat de doode plotseling overeind zal rijzen en de oogen openen, als een hond, eene kat of eene muis over zijn lijk springt. In ditzelfde landschap zegt men, dat er spoedig weer een doode zal volgen wanneer een hond over het eten springt, of in de nabijheid er van braakt, terwijl men zijn maal gebruikt. Als een van de genoemde dieren over een zwaar kranke springt, gelooft men dat hij moet sterven. Gewoonlijk wordt de priester, mnane, gehaald, wanneer zoo iets is voorgekomen; hij moet dan trachten uit te vinden, waarom de hond zoo iets heeft gedaan. Wanneer hij hier achter gekomen is, geeft hij ook op wat moet worden verricht om de gevolgen er van te voorkomen. Bij het offer dat daarna gegeven wordt, wordt alleen Oesif Neno aangeroepen, als de gever van het leven. Oesif Pah wordt daarbij niet genoemd.

Kat. De kat, meo, moet nog niet lang geleden haar intrede op Nederlandsch Timor hebben gedaan. Vooral in de meer afgelegen streken als Amanoeban en Amanatoen kent men het dier nog niet lang. Verscheidene ouden van dagen verzekerden

mij, dat eerst in de laatste dertig jaar in die streken katten zijn gekomen. In Annas deed men mij het volgende verhaal: De huiskat en de wilde kat leefden oorspronkelijk samen in Mollo. De wilde kat volgde de groote wegen en daarom drong zij door tot in ver verwijderde streken. Maar de huiskat volgde allerlei sluippaadjes in het bosch. Daardoor verdwaalde zij, en kwam niet ver over het land. Oesif Neno legde voor beide kattensoorten vruchten neer: van den f a o e-boom, en van den b o e w o e n-boom. De huiskat at van de eerste, de wilde kat van de tweede soort. De eerste had verkeerd gekozen en daarom gaf Oesif Neno haar niets, maar de wilde kat had goed gekozen en daarom kreeg zij van Oesif Neno rijst en mais. Welke de beteekenis van dit verhaal is, weet ik niet.

Volgens eene andere vertelling moet eens aan het strand te Maoe besi in Zuid Midden-Timor eene kat uit zee zijn gekomen, die aan het geslacht van Neno li'oe het aanzijn heeft gegeven. Dit geslacht ging te Lakoefin wonen. Daarom geeft men in die streek aan de kat bijzondere eer. Als er eene doodgegaan is, begraaft men haar in een witten doek.

In Mollo dus zijn de katten volgens de overlevering al wat langer geleden ingevoerd. Ze worden hier met veel onderscheiding behandeld. Men spreekt hier niet van «eene kat koopen», maar van «eene kat trouwen». De prijs die gewoonlijk uit een doek en een naald bestaat, wordt «sirih-pinang» genoemd, zooals ook bij het huwelijksaanzoek sirih-pinang wordt aangeboden. Dat bij den prijs ook een naald wordt gevoegd, heeft volgens de Timoreezen de beteekenis, dat de kat de «scherpte» harer tanden niet zal verliezen, en zij geen muizen meer kan vangen. Als men de kat «getrouwd» heeft, en zij aan de nieuwe eigenares is overgegaan, wordt zij in een doek gewikkeld en naar huis gebracht. Onderweg mag men met niemand spreken. Komt men bij de woning, dan moet men eerst buiten wachten. Een paar der huisgenooten komen dan naar buiten en doen alsof ze het dier sirih-pinang aanbieden, terwijl de brengster verlof vraagt om daar in huis te mogen blijven. Iemand kauwt dan medicijn, die in water wordt gelegd en met dat water wordt de kat ingewreven.

De kat wordt toegesproken met fet n a e, «juffrouw», en een kater met n a i n o e k e, zooveel als «meneer». Een ander neemt de kat over uit den doek, waarin zij gebracht is, en zet haar

naast een bos van zes maiskolven neer, terwijl men haar opdraagt die te bewaken.

Kinderen mogen de kat niet aanraken, nog minder haar plagen. Geen bamboe mag als brandhout gebruikt worden, en paardenvleesch mag niet in huis worden gebracht, want dan zou het dier wegloopen. Men mag haar ook geen honing en kippenvleesch te eten geven, want dan zou ze even diefachtig worden als de wilde kat. Wanneer iemand een paard heeft gekocht en hij wil dit wat mais te eten geven om het aan zijn nieuwen heer te wennen, moet hij daartoe eerst verlof vragen aan de kat, want als men zoo iets buiten haar om deed, zou ze naar een ander huis loopen. De kat toch wordt min of meer beschouwd als de «eigenares» van de mais, omdat zij het is, die zorgt, dat dit voedingsmiddel niet door de muizen wordt opgegeten (in Mollo wordt de mais op de zoldering van de woning bewaard). Maar ook als men andere voorwerpen uit de woning verkoopt of weggeeft, stelt men de kat daarmee in kennis. Zoo moet zij ook weten, wat men gekocht heeft en in huis brengt, en wanneer een der huisgenooten overleden is, wordt daarvan opzettelijk aan de kat mededeeling gedaan.

Wanneer eene kat wegloopt, is dit een bewijs, dat men haar eenig kwaad heeft aangedaan, of haar op de eene of andere wijze beleedigd heeft. Men zoekt haar dan op, en als men haar gevonden heeft, wikkelt men haar in een doek, spreekt haar vriendelijk toe, vraagt haar vergiffenis, en brengt haar terug.

Als de kat gejongd heeft, en de diertjes hebben de oogen geopend, neemt de eigenares een kam onrijpe pisang, en kookt die. Een meisje doet de jongen in een draagdoek op dezelfde wijze als men dit bij kleine kinderen pleegt te doen. Wanneer ze eenigen tijd buiten met de diertjes heeft rondgeloopen en wiegeliedjes voor ze heeft gezongen (waarin de jongen met allerlei lieve naampjes worden toegesproken als Bi loeis, Bi malia, Bi toetoe, Bi sapaja enz.) brengt zij ze weer naar binnen, en de huisgenooten eten gezamenlijk de gekookte pisang.

De kat mag wel geslagen worden als ze eenig kwaad heeft gedaan, maar men moet haar nooit met ijzer aanraken, want dan zou de woning «warm», d.i. ongezond worden.

Wanneer eene kat sterft wordt zij in een doek gewikkeld en soms begraven. In dit geval legt men twee of drie steenen op haar graf. Maar meer komt het voor, dat het doode dier in de

takken van een boom wordt gelegd. Men past er altijd op dat een kattenlijk niet door een hond verscheurd of gegeten wordt. Wilde katten worden meermalen door honden gevangen en verscheurd; dit laat men toe. Het wordt gevaarlijk geacht een kat te dooden, want dan wordt Oesif Neno boos, die volgens een verhaal in Mollo de kat aan de menschen gegeven heeft, te zamen met de mais. Als men eene kat heeft gedood, loopt men dus alle kans, dat men geen mais meer zal oogsten, want als straf voor den moord zal Oesif Neno eene menigte muizen zenden, die de vrucht vernielen.

De rol die de kat bij sommige volken in den Archipel bij onweder en storm speelt, kent men haar op Timor niet toe. Om de opstandige natuur tot bedaren te brengen past men hier allerlei middelen toe: een stuk buffelhoren wordt in het vuur verbrand; een haardsteen wordt buiten het huis geworpen; ook gooit men wel een bijl naar buiten. Hier en daar wordt ook het houten zwaard van het weefgetouw, waarmee de draden van den inslag naar elkaar toe geslagen worden, den storm te gemoet geworpen om hem te doen bedaren. Verder hebben sommige dorpen nog gebruiken, die tot die dorpen zijn beperkt. Zoo loopt men te Bidjeli naar den steen Fetin, en slacht daar een kip, waarbij men aan Oesif Neno vraagt den storm te doen bedaren, opdat de maisstengels niet tegen den grond geslagen zullen worden.

Voor zons- en maansverduistering is men bang, omdat dan volgens het geloof iemand uit het hoofdengeslacht (oesif) moet sterven (Annas, Amarassi en Amanoeban), omdat er dan een besmettelijke ziekte over 't land zal komen (Amanoeban), omdat op zulk een natuurverschijnsel groote droogte zal volgen (Pene). In Mollo zegt men, dat bij maansverduistering de maan door de hitte van de zon verbrand wordt. Nergens heb ik eene voorstelling ontdekt, alsof de zon de maan zou opeten bij eene verduistering, of dat zon of maan door een draak zouden worden verslonden.

In Annas en Amanatoen maakte men er zich geen voorstelling van hoe aardbeving, nain noenoes, zou ontstaan. In de andere landschappen werd mij verteld dat iemand de aarde schudt. In Amanoeban is dit een man, Neno mataoes genaamd, die met een ijzeren ketting aan den paal geklonken is, waarop de aarde rust; die paal is van ijzer. Als die man aan zijn ketting

rukt, schudt de aarde. In Pene is het Oesif Neno zelf die de aarde doet beven. In Mollo vertelde men mij van een wezen dat de gedaante heeft van een buffel, en dat foti heet. Dat wezen draagt de aarde, en als hij zich beweegt, schudt de aarde. Bij dit schudden laat hij eene ziekte los, die de menschen aangrijpt.

In Amarassi brengt men aardbeving in verband met de maan. Men vertelt daar dat in de maan een waringinboom groeit, waaronder eene vrouw zit te weven. Aan dien boom zijn twee takken; aan een er van is een zwart varken gebonden. Dit dier rukt nu en dan aan den tak om los te komen, en telkens als het dit doet, beweegt de aarde.

De wijze waarop men eene aardbeving tracht te doen ophouden, is overal dezelfde: In Lotas roept men: Fain tem! «Kom terug!» waarmee men zijne eigen ziel roept. Deed men dit niet dan zou de wereld vergaan. In Amanoeban roept men zijn eigen naam, en dien van vrouw en kinderen, en zegt: «Komt terug, loopt niet weg! Zoo ook te Pene, waar allen roepen: Aoe! aoe! Als iemand tijdens eene aardbeving slaapt, moet men hem dadelijk wakker maken, of anders luid zijn naam roepen. In Mollo en Amarassi noemt men ook zijn naam, en voegt er aan toe: Keer terug! Men doet zoo ook als men van iets geschrikt is.

De vrouw, die volgens de Amarasiers in de maan zit, heet Be Koae. Zij is voortdurend bezig met weven. Daarom brengen alle meisjes die weven gaan leeren, eerst een offer aan de maan. Zij doen dit als de maan drie dagen oud is. Het gebeurt 's morgens als de morgenster schijnt, want deze moet het aangebodene aan de maan overbrengen. Bij deze gelegenheid wordt een offerstaak, haoe tes, opgericht, en op den steen die boven in het wortelgedeelte van den omgekeerden stam ligt, legt men gestampte rijst, en snavel en veeren van een witten haan. Terwijl de vraagster wat rijst in de hand neemt, heft ze dit op naar de ster. Ook in andere streken brengt men wel offers aan de maan, zooals men mij in Mollo en in Annas vertelde. Hierbij wordt echter geen offersteen of staak gebruikt, maar de rijst en het vleesch die aan haar worden opgedragen, worden in een puntig mandje, towe, gelegd, waarna dit naar de maan wordt opgeheven onder het uitspreken van een gebed. Dit wordt op den eersten of tweeden avond van de nieuwe maan gedaan, wanneer de sikkel nog maar even te zien is.

Algemeen is de voorstelling, dat zon en maan getrouwd zijn. Eens in de maand komen ze bij elkaar, namelijk wanneer ze tegelijk ondergaan. De morgen- en de avondster zijn hunne kinderen. Op de maanstanden wordt niet gelet in verband met den landbouw. Alleen voor nieuwe maan, eerste kwartier, volle maan en laatste kwartier heeft men namen. Deze zijn: foenan maten, nieuwe maan; foenan bole, als zij even te zien is: foenan nantetoe, eerste kwartier; foenan nateme, volle maan; f. heonen, als zij een weinig afgenomen is, f. saen meo, laatste kwartier.

De voorstelling die men elders in den Archipel vindt, alsof de sterren de kinderen van de maan zijn, en de zon geen kinderen heeft, omdat ze die zou hebben opgegeten, heb ik niet op Timor aangetroffen. Wanneer de maansikkel pas zichtbaar wordt, en er bevindt zich op dat oogenblik eene heldere ster vlak in hare nabijheid, zegt men in Mollo, dat iemand van het oesif-geslacht zal sterven.

De morgenster heet faif (of fafi) nome; de avondster meoek foenoe. Deze twee worden niet alleen als de kinderen, maar ook als de afgezanten van Oesif Neno beschouwd. Zij komen tellen hoeveel mannen en hoeveel vrouwen onder de menschen zijn, en hoeveel exemplaren van elk geslacht bij de dieren. Zij komen kijken wie er gedurende den nacht, waarin het oog van Oesif Neno niet alles meer kan zien, kwaad doet, en men denkt bij dit «kwaad» allereerst aan diefstal en overspel.

Ook op Timor speelt het Zevengesternte eene rol bij den landbouw, want men kijkt naar den stand van deze sterrengroep om den tijd te bepalen waarop men met het akkerwerk moet beginnen. Dit gesternte heet overal maklafoe of ma'lafoe. Als het bij het vallen van den avond opkomt, weet men dat het de tijd is om met den arbeid op de velden te beginnen.

Nog meer sterren dragen namen. Zoo heeten de gordel en het zwaard van Orion in Mollo: siel lak bat «de gekruiste sterren»; ook wel siel eno kwat. In Amanatoen ziet men in den gordel van Orion menschen die bamboekokers met palmwijn dragen, en daarom heet dat sterrencomplex: loi toewa, «toewak dragen». Als deze sterren helder schitteren, zegt men, dat de lontarboomen veel vocht zullen geven. Zijn ze echter dof, dan zal de suikervoorraad slechts gering zijn. In Annas heet de gordel teta henoe, en het zwaard mantoi ntoea.

In Lotas weer heet dit sterrenbeeld foee oëf, wat «ertenwater» beteekent; waarom het zoo genoemd wordt, wist men mij niet te zeggen.

Dan kent men nog andere sterren die ik niet nader heb kunnen bepalen. Zoo spreekt men in Mollo en Amarassi van een beeld van vier, en een van twee sterren, die eenvoudig naar hun aantal ha, «vier», en noea, «twee», worden genoemd. Wanneer de «vier» bij het vallen van den avond achter den Westenlijken horizont duiken, zal het vier dagen regenen; gaan de twee op dat tijdstip onder, dan zal het twee dagen achtereen regenen. In Amanatoen kent men een sterrenbeeld van vijf achter elkaar staande sterren; de eerste twee heeten feto, «zuster»; de volgende twee naif beif, «grootvader, grootmoeder»; de laatste noemt men mangkanoe makoeke, «jong meisje». Aan dit sterrenbeeld is geen verhaal verbonden. Heel achteraan komen nog twee sterren, die feto mnasi, «oude zusters» heeten. Als mangkanoe makoeke 'savonds aan den horizon verdwijnt, komen de regens door; als de feto mnasi op dat tijdstip verdwijnen, dan zal het hard gaan regenen, en is het hoog tijd om de maïs te planten. Hier kent men ook nog een stel van drie sterren in een rij, die manoe, «kip» heeten.

In Amarassi wijst men nog eene alleenstaande ster aan, die den naam draagt van kaik fenai, «vrouwendief». Er wordt verteld, dat deze ster aan de vrouwen leert om overspel te doen. Zij komt daartoe naar beneden, en dwingt de vrouwen om zich aan andere mannen te geven. Is een overspelzaak uitgekomen en berecht, dan geeft de overspeelster aan die ster te eten om daarmee afscheid van haar te nemen, opdat zij niet weer zal komen om haar nog eens tot overspel te verleiden. Men vertelde er bij, dat die ster een afgevallen mensch is, die zich steeds in verbinding zoekt te stellen met vrouwen.

Voor een regenboog is men ook huiverig. Wanneer hij in Oost-Westelijke richting staat, zegt men dat aan de avond- en aan de morgenster wapens worden gegeven om schuldige menschen te treffen. Als een der beenen van een regenboog een kudde buffels treft, moeten deze dieren sterven. Paarden ondervinden daarvan geen last.

Landbouw. De maïs kan men gerust het hoofdvoedsel van den Timorees noemen. Wel verbouwt hij ook rijst op droge velden

(de natte rijstvelden die men op enkele plaatsen in Midden-Timor vindt, zijn op aandringen van het Bestuur aangelegd), maar de bodem op dit eiland schijnt voor rijst te droog te zijn. Daarom hoort men door de menschen weinig van rijst maar bijna uitsluitend van mais spreken. De kat heet, zooals wij gezien hebben, de bewaakster van de mais. Wanneer de Timorees op reis gaat, en enkele dagen weg zal blijven, neemt hij een bamboekoker met deksel mee, dien hij zich met een koord over den schouder hangt. Die koker is gevuld met geroosterde maispitten, en wanneer hij honger heeft, vergenoegt hij zich met een handvol daarvan te eten. Naar het oordeel van geneeskundigen zijn de Timoreezen over het geheel ondervoed.

Ook op dit eiland weet men nog te vertellen, dat mais en rijst ingevoerde voedingsmiddelen zijn. Op verschillende plaatsen heeft men mij verteld, dat men vroeger allerlei aardvruchten, boomwortels, de binnenbast van boomen, en de jonge uitspruitsels van planten at. Onder die vroegere voedingsmiddelen moet de Colocasia een voorname zoo niet een eenige plaats hebben ingenomen. Een wilde soort heet n a l i f o e i: deze groeit aan den kant van plassen, en wordt niet gegeten. De f i a e en de n a l i l e k o worden geplant, en de knollen er van werden en worden nog steeds gegeten. De schil dezer knollen is jeukverwekkend; er moet voor gezorgd worden, dat de uitgehongerde honden die niet eten, want dan zouden ze gaan hoesten en sterven. De knollen worden op allerlei manieren toebereid: geraspt en in de zon gedroogd, daarna gestampt en tot ballen gevormd in water gekookt. Colocasia wordt nog altijd in de akkers aangeplant, maar terwijl men mais en rijst oogst, mag ze niet gegeten worden, omdat ze die voedingsmiddelen «wegjaagt». Bij sterfgevallen mag men Colocasia eten; alleen mag ze niet den doode worden aangeboden en de weduwe moet er zich ook van onthouden; zij eet alleen rijst en mais.

In Amanoeban en Amanatoen kent men deze bepalingen ten opzichte van Colocasia niet; men is daar niet bang om ze te zamen met mais te eten. De fettor van Bidjeli vertelde, dat toen de Timoreesche vrouwen nog niet konden weven, de menschen de bladeren van de Colocasia gebruikten om zich het lichaam te bedekken: een blad werd vóór het lichaam en een aan de achterzijde er van gehangen. Ik heb echter reden om te gelooven, dat het «vijgenblad» uit het bijbelverhaal den ouden heer bij

deze mededeeling voor den geest heeft gestaan. Wel opmerkelijk is (dit zij in het voorbijgaan gezegd), dat men nergens meer weet, dat in den ouden tijd boombast als kleedingstof werd gebruikt. Alleen te Lotas (Annas) wist men mij nog iets hiervan te vertellen. Naar de voorstelling der overige Timoreezen heeft men nooit anders dan geweven stoffen gedragen.

Naast Colocasia moet pisang eertijds een voornaam voedingsmiddel zijn geweest, zoodat bij verschillende plechtigheden het eten van deze vrucht nog is voorgeschreven, zooals wij meermalen gelegenheid hebben gehad te zien.

Omtrent het ontstaan van de rijst bestaan op Timor dezelfde verhalen als elders in den Archipel. De pasgenoemde fettor van Bidjeli, een man die vele verhalen en overleveringen kent, vertelde mij, dat in den hemel reeds lang maïs en rijst groeiden, voordat deze gewassen op aarde kwamen. Dit gebeurde, toen de eerste mensch Oesif Neni er om vroeg. Bi fe namelijk was de eerste vrouw die de aarde bewoonde. Zij en haar man, Tae neno leefden als de dieren, want ze aten niet anders dan gras en kruiden. Toen kreeg de man verlangen naar ander voedsel. Hij ging daartoe Oesif Neno opzoeken, en maakte dezen zijn verlangen kenbaar. De Hemelheer gelastte hem toen zijn vrouw te dooden, hare beenderen en haar vleesch te vermalen, en dit in den wind uit te strooien. Toen hij dit gedaan had en het stof van zijne vrouw op de aarde was neergekomen, ontstonden daaruit maïs en rijst.

In een ander verhaal wordt verteld van twee mannen, Saoem Fanas en Baloe Toebah, van wie boven al sprake is geweest in verband met de verhalen over vuur. Toen deze twee hemellingen op last van Oesif Neno te Oi Noenoe in het landschap Insana waren gaan wonen en een akker hadden aangelegd, waarvoor ze eerst vuur aan Oesif Neno waren gaan vragen, gingen ze voor de tweede keer naar den Hemelheer en vroegen hem om zaad. Ze kregen nu een kluit aarde mee, met de mededeeling dat daaruit zaad te voorschijn zou komen. Maar toen de mannen op de aarde teruggekomen waren en de kluit openbraken, kwam daaruit eene schoone vrouw te voorschijn. Beide mannen namen haar tot vrouw, en zij baarde eene dochter. Maar het duurde niet lang of de beide mannen begonnen te mopperen, omdat Oesif Neno hun eene vrouw in plaats van

zaad gegeven had. Ze begonnen ook over het bezit van de vrouw te twisten. Op hun twist kwam de Hemelheer af, en toen hij vernomen had wat de reden van hunnen strijd was, gelastte hij het dochtertje te dooden. Toen dit begraven was, groeiden uit het lijkje rijst en allerlei groenten op. De vrouw wees Oesif Neno aan een van de mannen toe.

Te Ofoe (Amanoeban) spreekt men van vier mannen: Lenana, Noeba tonis, Neno hae, en Namonafa. Dezen zouden de eerste bewoners van de aarde (Timor) zijn geweest; ze waren uit den hemel op aarde neergedaald. Hier is het 't dochtertje van den tweede, dat op bevel van Oesif Neno moest worden gedood. De deelen van het lichaam werden toen over de aarde verspreid, en hieruit schoten allerlei voor den mensch nuttige voedingsgewassen op.

In andere streken is het de vorst Son bai, die de rijst aan de menschen geschonken heeft. In andere landen weer is ze regelrecht van Oesif Neno afkomstig. In Amarassi bestaat hierover het volgende verhaal: Bij het dorp Terbah, in het distrikt Ampiran, ongeveer 10 K.M. ten Zuiden van de hoofdplaats Baben, is een poel, die volgens de menschen daar verbinding heeft met de zee. Daar woonde in den ouden tijd Oesif Ika kabiti, Heer Schorpioenvisch. Deze bemerkte dat zijne kinderen en kleinkinderen niet te eten hadden. Hij had medelijden met hen, en daarom gelastte hij hun hem, hun vader en grootvader, te dooden. Ze deden dit en toen hij begraven was, groeide uit zijn hoofd de laboe (Lagenaria vulgaris), uit zijne beenderen de mais, en uit zijn vleesch de rijst. Deze Heer Schorpioenvisch had een krokodil tot vader. Daarom betoont men aan deze dieren veel eerbied. Wanneer men het lijk van een krokodil vindt, begraaft men het met plechtigheid. Bij bovengenoemden poel groeien twee boomen, een kaoe bero en een nisoem. Deze plek is omringd door een steenen muur en aan den voet der boomen liggen platte steenen, waarop men offers legt. Voordat men zijn rijst en mais uitplant, brengt men het zaad naar deze plaats, of naar het eene of andere graf. Daar laat men het een nacht overstaan. Daarna wordt dit zaad beschouwd als van de dooden ontvangen te zijn.

De grond op Timor heeft een eigenaar, de pah toeaf, «heer van den grond». In het distrikt Mollo van het gelijknamige

landschap is de radja de eenige pah toeaf. In hoeverre de radja op dezen titel recht heeft, dan wel of hij zich dit meesterschap van den grond heeft toegeeigend, weet ik niet. Het recht om den grond uit te geven heeft de radja overgedragen aan de toemoekoengs of dorpshoofden, met wie de onderdanen komen spreken over het stuk land, dat zij in bewerking willen nemen. Heeft het dorpshoofd een stuk toegewezen, dan betaalt de gelukkige hem een gulden of een rijksdaalder. In Niki-niki (Amanoeban) is niet de radja de pah toeaf, maar de vertegenwoordiger van het geslacht Toenoe. Te Soepoel (Amanoeban) is dit het hoofd van het geslacht Tanis, en gedeeltelijk ook dat van de familie Talain. In het meer afgelegen Amanatoen wordt geen toestemming van den pah toeaf gevraagd om een stuk land te bewerken, maar hij wordt wel geroepen, als de grond is klaar gemaakt om het zaad te ontvangen. Ook in Annas wordt de toestemming van den pah toeaf als het ware gekocht voor een gulden. Overal op Timor ontvangt de pah toeaf van zijne onderhoorigen een deel van de opbrengst van het land. Dit is de poni pah; voor gronden, die met struikgewas begroeid zijn behoeft men de toestemming van den pah toeaf niet; van de opbrengst van zoo'n land geeft men ook geen poni pah. Deze vervalt ook, wanneer de oogst mislukt. Andere namen voor poni pah zijn: pah soefan, pah boton, pah nakan.

In Amarassi heeft zich het pah toeaf-schap een weinig gewijzigd. Daar is het een soort van waardigheid geworden. Iedere radja en iedere fettor houdt er een pah toeaf of baer toeaf op na. Sterft deze, dan wordt hij vervangen door een zoon of of een neef van den overledene. De werkzaamheden van den pah toeaf in Midden-Timor, die wij straks zullen nagaan, worden in Amarassi door meo's, in hun functie als priester, verricht. De pah toeaf in Amarassi leidt alleen plechtigheden van groote beteekenis en van algemeen nut, bijvoorbeeld wanneer alle menschen uit eene streek op een landtong in zee, of bij een grooten steen aan het zeestrand te zamen komen om aan de krokodillen te offeren, ten einde zich een goeden oogst te verzekeren. Bij gelegenheid van die offerhandeling doen allen den hoofddoek af en laten het haar los hangen. Wanneer de aanroeping van de geesten en krokodillen heeft plaats gehad, barsten allen in geween uit. De Amarassiërs zelven verklaren dit

gebruik als volgt: Zooals de tranen overvloedig vloeien, zal ook de regen in stroomen neerkomen. Wanneer de regens lang wegblijven, denkt men in de eerste plaats aan den invloed van groote boomen en steenen, die het hemelwater tegenhouden. Dan slacht men bij zulk een boom of steen een hoen, en besprenkelt boom of steen met water.

Wanneer men een stuk boschgrond ziet, dat men wil ontginnen, maar de goede tijd daarvoor is nog niet gekomen, dan reserveert men dat land voor zich door in eenige boomen er om heen merkteekenen te hakken, of men klemt in enkele boomen een bos bladeren, opdat ieder wete, dat een ander aanspraak maakt op dat land.

Is het een grasland waar men zijn akker wil aanleggen, dan verzamelt men eerst een menigte takken van de kasuarinen, die op Timor in groote menigte groeien. De kleinere takken met de naalden worden op den te bewerken grond uitgespreid, en wanneer alles goed droog is, in brand gestoken. Hierdoor is het land op eenmaal van onkruid gereinigd en de laag asch, die er op gekomen is, is de eenige bemesting die er op wordt aangebracht. De zwaardere stukken van de takken worden op zij gelegd, en daarvan maakt men later de omheining. Is het land met kreupelhout of bosch begroeid, dan wordt eerst alle gras en onkruid op den bodem gewied, daarna wordt het hout omgekapt; wanneer alles droog is geworden, wordt het in brand gestoken en de asch geeft de gewenschte bemesting aan den grond. Waar voldoende steenen aanwezig zijn, wordt daarvan een muurtje om het veld opgebouwd. Zulk eene steenen omheining heet b a k i, een van hout heet b a h a n.

Soms komt men in den droom te weten, dat de plek waar men zijn akker wil maken, niet goed is, of de priester komt vertellen, dat er in de nabijheid van die plaats een n o e ' o e f, dat is een boom- of steengeest, woont. Dit geloof wordt alleen in Zuid Midden-Timor gevonden. Men brengt dan een offer aan dien geest, en verzoekt hem den akker en zijne eigenaars ongemoeid te laten. Komt een mierenhoop op een veld voor, dan hecht men daaraan geen beteekenis, wel wanneer zoo'n hoop in een woning ontstaat, zooals ik reeds in mijn reisverslag heb medegedeeld.

Wordt onder het arbeiden op den akker iemand ziek, dan wordt de priester, m n a n e, gehaald om uit te vorschen, wat

de oorzaak van de krankheid kan zijn. Het kan wezen dat onder het werken de eene of andere geest beleedigd is geworden. Wanneer men onder het ontginnen van den grond een python, lik saen, op het land vindt, moet men hem dooden. Verwijdert hij zich, dan moet men hem achtervolgen en dooden. Het doode dier wordt dan in een boom opgehangen. Wanneer het stuk grond daarna gereed gemaakt is om te worden beplant, wordt een kip, een varken of een buffel geslacht, al naardat de priester dit bepaalt, als «betaling voor de slang». De priester wijst ook den steen aan, waarop het offer moet worden gelegd. Die steen wordt dan ook noe'oef genoemd, zoodat het voor de hand ligt, dat de slang als verschijningsvorm van een geest wordt aangemerkt (Amanatoen). De atoni amaf of vertegenwoordiger van de vrouwsfamilie speelt geenerlei rol bij den landbouw.

In Amarassi komt het nogal eens voor, dat naar de meening der menschen een stuk boschland door geesten wordt bewoond. De medicijnman, meo, komt er dan bij om te maken, dat men daar zonder bezwaar en zonder gevaar zijn akker kan aanleggen, zonder door de geesten lastig gevallen te zullen worden. De meo loopt dan om het stuk land heen, en gaat er vervolgens binnen om in het midden er van zekere kruiden te verbranden. Dit zal ten gevolge hebben, dat de geesten wegloopen. Of hij brengt een wit of witgespikkeld hoen naar die plek en slacht het daar. Den snavel met den slokdarm en het hart legt hij samen met gestampte rijst op een platten steen, terwijl hij aan de geesten mededeeling doet van het plan om de boomen op die plek om te kappen en te verbranden. Als hij dit alles verteld heeft, neemt hij een steen (een anderen dan dien waarop hij het offer gelegd heeft), en brengt dezen over naar een ander boschje, dat nog niet omgekapt zal worden; samen met dien steen verhuizen dan ook de geesten.

Wanneer men (ik spreek nog steeds van Amarassi) bij het schoonmaken van een stuk grond een mierenhoop aantreft, of een bijennest in een hollen boom vindt, of men schrikt een python op, of ook (en dit lijkt mij vreemd) een der lieden verwondt zich, dan zijn dit altemaal teekenen, dat op die plek veel rijst zal worden geoogst.

Zooals boven reeds is medegedeeld, heeft de radja van Mollo het pah toeaf-recht aan de dorpshoofden, toemoekoeng,

overgedragen. Ieder toemoekoeng-schap heeft van één tot vier algemeene offerplaatsen, waar voor het welslagen van den oogst wordt gebeden. Gewoonlijk zijn deze gelegenheden, die eenvoudig pah heeten, op heuvels gelegen. Men vindt daar een kogelvormigen steen, nima geheeten, die in de bedding der rivieren wordt gezocht. Om deze nima wordt een stevige omheining gemaakt. Kan men geen nima vinden, dan kan daarvoor ook een gewone ronde steen dienen. Zoo eenigszins mogelijk wordt deze steen bij een boom gelegd, en als geen geschikte boom te vinden is, plant men bij den steen een haoe tes, een offerstaak. Hieraan wordt de onderkaak van het geofferde varken opgehangen, evenals de aan Oesif Neno opgedragen maiskolven. Op den steen worden gestampte rijst, het geld dat zijn onderhoorigen aan den pah toeaf gegeven hebben, de veeren van het hoen of de haren van de geit, die bij deze gelegenheid geslacht wordt, gelegd. Na de aanroeping wordt het dier geslacht, en dan wordt van zijn bloed ook aan den steen gesmeerd. Deze plechtigheid heet nafek nono bitoe, «bidden voor het schoonmaken van den grond».

Wanneer dit offer gebracht wordt, moet er altijd een wijfjesvarken bij zijn. Ook heeft elk van de deelnemers aan de plechtigheid een stuk liaan of hout meegebracht van de plek die ze willen gaan ontginnen. Al deze fragmenten worden door den toemoekoeng bijeen gebonden. Dan wordt het wijfjesvarken gedood, en dit brengt men in zijn geheel samen met den bundel hout en liaan naar een groot bosch waar alles bij een flinken boom wordt neergelegd. De bedoeling van deze handeling is om hiermee de boom- en andere geesten van de te bewerken landen naar dit bosch over te brengen.

Is het hout verbrand en de grond schoongemaakt, zoodat tot planten kan worden overgegaan, dan wordt weer de eigenaar van den grond, de pah toeaf, geroepen, die den grond «koud» moet maken, en het plantmateriaal zegenen. In Mollo brengt de toemoekoeng voor ieder akker-complex een offer; hij roept daarbij de geesten aan om een goeden oogst te verschaffen. Liggen de akkers ver uit elkaar en zijn ze klein, dan wordt een van de grootste uitgezocht, waarin dan de plechtigheid plaats heeft. Uit al de andere akkers, waarvoor de handeling gedaan wordt, wordt een stukje van het verbrande hout of wat aarde naar dit centrum gebracht, en daar wordt het «koud»

gemaakt in de plaats van het heele veld. De toemoekoeng kiest voor zijn werk een geschikten steen uit, die op het ontgonnen stuk land ligt. Liefst neemt hij een steen, die dicht bij een boom ligt. De eigenaar van het veld heeft bij het vellen van het hout zijne aandacht hierop gevestigd, zoodat hij een boom die bij een steen staat, gespaard heeft.

De aanroeping verschilt weinig van andere dergelijke gebeden, maar als het varken, dat daarbij geofferd wordt, geslacht is, wordt zijn bloed in een bamboe opgevangen. Dit wordt met kokosvleesch, water en den fijngemaakten bast van een boom, de kaoe nikit, «koud hout», vermengd. Met dit mengsel wordt de grond, en al de meegebrachte resten uit de andere akkers besprenkeld. Van het offerdier wordt als gewoonlijk kinstuk, tong, slokdarm, longen en hart voor de boom- en steengeesten gekookt. Dit alles wordt samen met gekookte rijst op een wan gelegd, en daarna op den steen geplaatst, die als offertafel moet dienen. Wanneer dit offer is gebracht, neemt ieder een deel van de rijst, en op zijn eigen akker rondgaande, legt men op de grootste steenen en boomtronken een paar korrels neer.

Zooals ik dit hai nik kam fe'oe, «het koudmaken van den nieuwen akker», in het Mollosche pas heb beschreven, heeft het ook in andere landschappen plaats. Hier wordt de plechtigheid geleid door den pah toeaf, alleen in Amarassi door den meo. Dadelijk na dit koudmaken van het veld heeft ook het wijden van het plantmateriaal plaats. Daarbij gaat het overal op dezelfde wijze toe: Alle lieden wier akkers door den pah toeaf in zijne aanroeping worden bedacht, brengen hun mand met maispitten, die uitgeplant zullen worden, naar de plek waar de plechtigheid plaats heeft, en zetten haar op den meergenoemden steen neer. Zij die ook rijst zullen planten, doen dit evenzoo met een mand zaairijst. Sommigen slachten voor zij zich met het zaad op weg begeven, een hoen vóór hunne woning, en geven daarbij aan Oesif Neno kennis van hun voornemen. De vrouwen, die het zaad dragen, mogen onderweg geen woord spreken, en ook niet rechts of links kijken. Lieten ze een woord los, dan zouden later varkens en buffels door de omheining van den akker dringen en den aanplant vernielen. Nadat weer op de bekende wijze een offer is gebracht, worden om den steen, naar de vier windstreken gericht, vier maispitten geplant. Dit doet men zittende en met gesloten oogen. Zal men ook rijst

planten, dan worden bij de mais ook rijstkorrels in den grond gestoken. (In Bidjeli legt men daarbij ook nog zes maispitten op den boomstronk bij den steen; met rijst gebeurt dit niet). Daarna mag men gaan planten. Degenen die hun akker elders hebben, nemen hunne mand daarheen mede. Bij het planten worden geen voorzorgsmaatregelen of andere gewoonten in acht genomen.

In Malenat (Amanoeban) hoorde ik nog iets over het plantmateriaal, dat overschiet, f i n i k o e l o e f, «de rest van het zaad». Dit wordt weer naar huis gebracht, en bewaard. Eerst wanneer de geplante mais vrucht begint te zetten, wordt het restant van het zaad gestampt en gekookt, en eet men er gezamenlijk van, terwijl het water van dit kooksel over den akker wordt gesprenkeld.

In Mollo werd mij nog de volgende bijzonderheid verteld. Voordat men overgaat tot planten, verzamelt men eenige kleine steentjes. Aan elk er van geeft men den naam van een der dieren en insekten, die schade aan het gewas kunnen toebrengen: muizen, rijstdiefjes, walang sangit, rupsen, varkens enz. Al die benoemde steentjes worden dan gedaan in de schelp van zeker weekdier, p a m b o e genaamd. De opening van de schelp wordt goed dicht gedaan, en dan begraaft eene vrouw dit slakkenhuis, terwijl men de plek nog eens stevig met den hiel vaststoot. Men stelt zich voor door deze handeling de plagen van de rijst onschadelijk te hebben gemaakt.

Wanneer het gewas op één veld er slecht uitziet, of niet goed gedijt, gaat iemand, die de overleveringen en verhalen omtrent de rijst goed kent, naar dat veld toe. Hij blijft daar dan den ganschen nacht in de tuinhut de verhalen reciteeren, die verklaren hoe men aan de rijst is gekomen, waarbij dan ook Oesif Neno wordt uitgenoodigd om eens naar het geplante te komen zien. Degenen die dit doen zijn geen priesters, m n a n e. De radja zeide, dat velen in Mollo deze kunst, n a n o e ' a n genaamd, verstaan. Men hoopt, dat hierdoor de rijstgeest, die ondersteld wordt weg te zijn gegaan, zal terugkeeren.

Als muizen den aanplant dreigen te verwoesten, of de oogst een prooi van de rijstdiefjes dreigt te worden, moet de priester, m n a n e, er weer bij komen om door wichelen op te sporen wat de oorzaak van deze bezoeking is. In Amarassi loopt de m e o om zulk een bedreigd veld heen, terwijl hij overal stukjes blad van den gebanga-palm en brokjes hout van den n a n a k-boom laat vallen. Beide zijn zeer glad en nu onderstelt men,

dat als de muizen weer komen, zij het gewas niet zullen zien. In ditzelfde landschap worden rijstdiefjes, koro kete, de kippen van de krokodillen en van de geesten der waringin-boomen genoemd. Men mag die vogels niet wegjagen, maar om ze kwijt te raken moet men aan hunne pas genoemde meesters offeren.

Terwijl het gewas te velde staat, moet men eenige voorschriften in acht nemen, opdat het gedijen van het geplante niet worde tegengewerkt. Zoo mag niemand die niet tot het huisgezin van den eigenaar behoort, over de omheining van den akker klimmen: hij moet steeds door den daarvoor bestemden ingang binnenkomen. Ook wanneer iemand van buiten de omheining roept, mag geen van het gezin van binnen uit den tuin antwoorden, maar iemand moet daartoe naar dengene die roept, toegaan. In Amanatoen mag gedurende het groeien van het gewas geen bamboe en alang-alang worden gesneden, want als men dit deed, zouden stormen het geplante tegen den grond slaan. Eerst na afloop van den oogst, wanneer de pah toeaf bij gevreesde steenen, noe'oef, en op heuvels mais geofferd heeft, mag men die materialen weer halen.

Vooral in den tijd, dat de vrucht aan het uitkomen is, moet men heel voorzichtig zijn. Dan mag men niet schreeuwen of op de fluit blazen, die iedere Timorees bij zich draagt. In dien tijd moet men zich ook onthouden van huwelijksgemeenschap, want deze zou ten gevolge hebben, dat herten, varkens, buffels den akker binnendrongen. Wanneer eene vrouw zich in dit opzicht vergeten heeft, is het voor haar 't beste haar daad te bekennen, want anders zou het kunnen gebeuren, dat zij plotseling in hevige mate de menstruatie kreeg, of dat zij onder het werk plotseling duizelig werd en ging overgeven. Het zou ook kunnen gebeuren, dat zij door een schorpioen gebeten werd. De schuldige moet dan een gulden leggen onder de mat, waarop de rijst is opgestapeld om getreden te worden, waarover beneden. Dit geld is voor den eigenaar van den akker waar het kwaad is bedreven.

Wanneer de eigenares van den akker menstrueert, heeft dit geen schadelijken invloed op het gewas, maar geen vreemde vrouw die de stonden heeft, mag bij het veld komen. Zulk een akker, waar de vruchten al zijn uitgekomen, binnengaan, mag niemand die niet tot het huisgezin van den eigenaar behoort. Heeft iemand dezen te spreken, dan moet hij naar den vreem-

deling toegaan. Op het zeggen van scheldwoorden staat in deze periode boete.

In Mollo mag men gedurende het oogsten geen vruchten, knollen en groeten eten; dus alleen mais, rijst en vleesch, en wat dit laatste betreft, alleen maar vleesch van huisdieren. Hield men zich niet aan dit voorschrift, dan zou de rijstziel wegloopen.

Wanneer de mais rijp is geworden, heeft de pah toeaf weer werk. Uit den akker van ieder wiens landbouwaangelegenheden hij behartigt, neemt hij een maisklos, en van deze vruchten offert hij op verschillende plaatsen bij noe'oef-steenen, en op heuvels waar men dit gewend is te doen. In het Mollosche hebben deze offers plaats op historische plekken. Zoo brengt in Bidjeli ieder vier kolven naar Bidjoba bij Loli, waar het graf van Mese is, die mais en rijst aan de menschen heeft gegeven. Zij wier mais op dat oogenblik nog niet rijp is, nemen eenige vruchten uit eens anders veld. Bij dat graf wordt een buffel geslacht, de meegebrachte mais wordt gekookt, en daarvan houdt men dan een maaltijd. Van die mais worden eenige korrels op de steenen van het graf gelegd, en ook van het vleesch krijgt de doode zijn aandeel, waarna men eerst zelf mag gaan eten. Na afloop van den maaltijd neemt ieder weer een paar korrels terug van hetgeen op het graf is gelegd, anders zou de maisvoorraad verdwijnen zonder dat men wist waar ze bleef. Met de rijst doet men evenzoo. Deze wordt in een kleinen pot gekookt voor Mese. Vroeger moet dit feest druk bezocht zijn geweest, want de menschen van veel dorpen als Noïl Moeti, Sanam, Biloto, Binano, Fatoe Koko kwamen daar ook offeren. De lieden van het distrikt Mollo deden hetzelfde op den top van het Mollo-gebergte. Of daar een graf is, kon ik niet te weten komen.

In Malenat (Amanoeban) schijnt voor dit offer de hulp van den pah toeaf niet noodig te zijn. Toea Isoe vertelde mij ten minste, dat iedere akkerman voor zichzelf een offer aan Oesif Neno bracht, waartoe hij eenige maiskolven aan den meergenoemden offerstaak, haoe tes, vastbond. Op den steen aan den voet van dien staak legt hij ook een kolf, die bestemd is voor Oesif Pah, den heer der aarde. Dan wordt van de overige kolven een maaltijd aangericht, maar voordat deze genuttigd wordt, wordt vooraf aan de gebruikte werktuigen te eten gegeven: de graafstok, het hakmes, het wiedijzer enz. worden een

voor een op den arm gelegd, en dan met mais bestreken. De vrouwen doen hetzelfde met de ike, het toestelletje, waarmee garen gesponnen wordt. In Mollo gebeurt dit ook, maar daartoe worden de werktuigen aan den hoofdpaal van de woning opgehangen, en de mais wordt geofferd op den bij dien paal liggenden steen. Gewoonlijk wordt daarbij een buffel of een varken geslacht, als de eigenaar van den akker een welgesteld man is. Of dit te eten geven van de werktuigen ook in de overige landschappen gedaan wordt, heb ik verzuimd na te vragen, maar het is wel waarschijnlijk. Volledigheidshalve deel ik nog mede, dat in Amanoeban, Amanatoen en Annas het bovengenoemde offer wel gebracht wordt voor de mais, maar niet voor de rijst. Het is mogelijk, dat de reden hiervan gezocht moet worden in de omstandigheid, dat de mais eerder rijp is dan de rijst. Maar het kan ook zijn, dat de grond hiervoor ligt in het feit, dat in Midden-Timor de mais als voedingsmiddel een grooter plaats inneemt dan de rijst.

Terwijl de vrucht staat te rijpen, worden allerlei kruiden en boombladeren verzameld, waarvan eenige gunstige werking op de mais wordt verwacht. Aan den vooravond van den dag, waarop de oogst zal worden binnengehaald, worden de vier maisstengels, die om den offersteen zijn geplant, over dezen heen aan elkaar vastgebonden. Sommigen leggen er nog een steen bovenop. Heeft men ook rijst op dat veld geplant, dan gebeurt hetzelfde met de vier rijststengels daar ter plaatse. Tusschen die saamgebonden planten wordt medicijn gelegd. Van een zwarte kip trekt men een veer uit, en legt die op den steen, maar het hoen zelf wordt vastgebonden in de hut, waarin de oogst wordt samengebracht. Wanneer een stuk grond ontgonnen is, waarvan meedere lieden eigenaars zijn, dan plant de eigenares van elk deel van dat veld voor zichzelf medicijn, voordat zij tot het plukken van de vrucht van haar deel overgaat. Voor de hut wordt een roode lap aan een staak gebonden, ten teeken voor anderen dat men daar aan het oogsten is, en dat niemand dus mag binnenkomen. Eerst wanneer het heele veld is afgeoogst, worden de vier over den steen saamgebonden stengels losgemaakt, en de vrucht er van geplukt. (In Annas hangt men een gebanga-blad bij den ingang van den akker om aan de voorbijgangers te kennen te geven, dat daar geoogst wordt).

In Amarassi verschilt het aantal rijst- of maisstengels, dat

over den steen wordt samengebonden: 4, 5 of 10. Dit hangt samen met het aantal dagen dat de kraamvrouw niet van haar rustbank af mag (zie boven bij zwangerschap en geboorte). Hier heeten die samengebonden planten r i k a. Soms bindt de m e o die planten, maar dikwijls doen de vrouwen dit zelf.

Bij het oogsten begint men dit werk van den rand van den akker af. Eenige windrichting wordt daarbij niet in acht genomen, maar men moet steeds om den steen gaande, altijd met het aangezicht naar dezen gekeerd oogsten. Of men zich bij het voortschrijden naar links of naar rechts begeeft, komt er niet op aan. Alleen moet men er op bedacht zijn, dat als er meerdere eigenaars van een akker zijn, en ieder in zijn eigen deel aan het oogsten is, zij zich allen in dezelfde richting bewegen. Want wanneer men op den eenen akker naar rechts gaande oogst, en men dit op een daaraan grenzend stuk naar links gaande doet, komen de krachten van de oogstmedicijn, welke op ieder deel van den akker gebruikt wordt, met elkaar in botsing: de sterkere medicijn zal de zwakkere vernietigen, met het gevolg, dat de rijst of de mais die door de zwakkere medicijn beschermd wordt, zal verdwijnen, of haar voedingswaarde zal verliezen (Amarassi).

De rijstkorrels worden gewoonlijk met de hand van de aar gestroopt en in mandjes gedaan, die men bij zich draagt. Toch wordt bij dit werk menige aar in haar geheel afgerukt, zoodat de rijst na den oogst eerst moet worden getreden om de korrels los te maken. Daartoe wordt zij in de tuinhut bijeengebracht en uitgestort op eene mat, die in de lengte gestrekt ligt van Oost naar West. Onder de mat is medicijn gelegd, die in Mollo m a ' a f e n a t heet. In dit landschap is bij deze medicijn ook een zwaar kogelrond steentje, de t o n o e m a ' a f e n a t. Dit steentje wordt later na afloop van het werk mee naar huis genomen, te zamen met de vier halmen die om den steen op den akker zijn opgegroeid, en die met een mes worden afgesneden.

Onder het treden van de rijst mag men niet spreken en niet drinken, anders zou de hoeveelheid graan verminderen. Mannen trappen ook wel mee, maar het zijn alleen vrouwen die de rijst wannen. Telkens wanneer een der groote manden, die gereed staan om de rijst te ontvangen, gevuld is, mag men wat drinken. Die manden, of liever vaten, o l o genaamd, zijn van lontarblad gemaakt. Ze worden zorgvuldig met een doek toegedekt gehouden, opdat de rijstziel daaruit niet ontsnappe. Als ze voor

't eerst in gebruik genomen worden, worden ze eerst met fijngekauwde medicijn bespuwd, zooals in Annas met de schors van den saib-boom, omdat saib «ophoopen» beteekent, en men wenscht dat dit ook met de rijst zal plaats hebben. Tijdens het treden waakt iemand bij de deur van de hut, die steeds gesloten moet blijven, opdat de rijstziel zich niet door de deuropening zal verwijderen.

Wanneer het treden afgeloopen is, wordt de mat, waarop dit is gebeurd, opgerold. Een hoen wordt geslacht, waarvan het bloed met water vermengd op de mat wordt gesprenkeld, terwijl de geesten worden aangeroepen.

Zij die iemand met het tuinwerk helpen, moeten tot na den afloop van den oogst bij denzelfden persoon blijven, opdat zij door tusschentijds weg te gaan, geen schade aan de vrucht zullen veroorzaken. Te allen tijde kan iemand zich echter bij de oogstenden aansluiten. Wordt een der helpers of helpsters ziek, dan moet een vervanger worden gesteld. Is deze niet te vinden, dan wordt een kleedingstuk als plaatsvervanger in het huisje bewaard.

Na afloop van het werk heeft er een feestje op den akker plaats. Welgestelden slachten daarbij een buffel of een varken. In zulk een geval wordt het bloed van dit dier met water en medicijn gemengd op de rijst gesprenkeld. Dit is noodig omdat men anders door het eten van de nieuwe rijst ziek zou worden. Van het vleesch en de gekookte rijst legt men een weinig op de mat om daarmee het graan te eten te geven. Allen die hebben meegeholpen, nemen aan den maaltijd deel. In Mollo komt daarbij weer even aan het licht wat vroeger het voedsel der Timoreezen is geweest, want bij den aanvang van het feest moeten de gasten eerst Laboe (Lagenaria vulgaris), pisang en aardvruchten (knollen) eten, voordat de eigenlijke maaltijd aanvangt.

Gewoonlijk gaat het op zulk een feest luidruchtig toe. Men smeert elkaars gelaat in met zachtgekookte pompoen, en de jongelui werpen elkaar spelenderwijze met kluiten aarde. Deze grappen worden ook nog uitgehaald bij het naar huis brengen van de rijst en de mais. Voorop gaan de vier rijsthalmen, of maisstengels, die om den steen hebben gestaan, met medicijn daartusschen gebonden. Deze medicijn heet bekoet, «drukken»; ze moet zorgen dat de rijst en de mais niet weg zullen gaan. In Mollo, waar geen schuren worden gebruikt, wordt deze bekoet

op een steen gelegd, die zich op de zoldering van de woning bevindt. Op dien steen stapelt men de geoogste vruchten. De rijst wordt in vaten, olo, van lontarblad gedaan. Vooraf heeft men daarvan een deel afgezonderd, dat bestemd is om het volgend jaar als zaad te dienen. Dit deel wordt eerst op den fatoe le'oe, den steen bij den hoofdpaal geplaatst, en daarover wordt een zegen van de zielen der afgestorvenen (nitoe) gevraagd, voordat men het opbergt.

Ook in Malenat (Amanoeban) wordt een beest geslacht als rijst en mais in het dorp zijn gebracht, en de hulp der nitoe wordt ingeroepen, opdat het voedsel niet verdwijne. Hier worden mais en rijst in schuren, loppo, opgeborgen. Om den voet van den paal, waarop de top van het dak der schuur rust, welke voet op den vloer van dit gebouwtje staat, zijn vier steenen gelegd. Op elken steen worden acht kolven geplaatst, en de overige vruchten worden daar verder opgestapeld. De rijst staat er om heen in manden. Op den stapel mais, en ook op de rijst, wordt een klein mandje gezet, dat nono noka so'e heet, en waarin bladeren en wortels liggen, van welker kracht verwacht wordt, dat het voedsel niet spoedig op zal raken.

In Amanatoen bevindt zich beneden de schuur een offersteen, waarop gestampte rijst en gierst (sain) gestrooid worden, wanneer de oogst er binnen wordt gebracht. In Annas vertelde men mij, dat het opschuren met geenerlei plechtigheid gepaard gaat.

In Amarassi komen wel schuren, loppo, voor, maar de meeste menschen bergen toch hun voorraad op den zolder van hun huis. Daar legt men eerst vijf bundels, toe'oes, elk van zes of acht kolven neer, en daarop wordt een steen gezet die den naam draagt van mekoe. In het midden van die bossen mais wordt een stok vastgemaakt, en daar om heen worden de overige vruchten opgestapeld. Gewoonlijk staan daar ook een groot vat, maoe besi, en een klein vat, sbiti, beide van lontarblad gemaakt en met rijst gevuld. Voordat het graan er in gestort wordt, wordt onderin een kleine slijpsteen gelegd, waaraan medicijn is gebonden. Zooals reeds is opgemerkt mogen alleen huisgenooten op den zolder of in de rijstschuur komen. 's Nachts mag men er in geen geval in gaan.

Na afloop van den oogst gaf in vroegere dagen ieder onderdaan een geschenk in mais en rijst aan den vorst. In het groote rijk van Son bai (Sonna bait) werd deze belasting door de

fettoren verzameld. Zij behielden er zelven een deel van, en het overige brachten zij aan den vorst. Uitvoeriger heb ik hiervan verteld in mijn reisverslag. Voor den radja van Amarassi moest het volk een grooten akker aanleggen; bovendien zonderde ieder man nog een bos maiskoven voor zijn heer af. Wanneer dit aan den radja werd gebracht, moest er ook een varken of geit bij zijn. Deze belasting draagt den naam van pena mate, «jonge mais».

Ten slotte nog iets van het rijstblok, esoe, en den stamper, hanoek. Daarvan vertelde men mij in Amanatoen, dat iemand die pijn in de borst heeft, bespuwd wordt met een stukje van het uiteinde van den rijststamper, dat daartoe vooraf gekauwd wordt. Over een stamper heenstappen is daarom gevaarlijk, omdat men daardoor stekende pijnen in de borst zou krijgen. Over een rijstblok heenstappen, of er op gaan zitten, zal nooit iemand doen. Dat blok toch, zegt men, lijkt op een mensch zonder hoofd, en door er over heen te stappen of er op te gaan zitten zou men zich het lot op den hals halen om in den oorlog te sneuvelen (zijn hoofd kwijt te raken).

In mijn reisverslag heb ik reeds medegedeeld, waarmede de Timorees zich zooal in het leven tracht te houden, wanneer zijn mais en rijst mislukt zijn. Hier moet ik nog enkele dingen noemen, die de Timorees eet, als hij ze krijgen kan. Daaronder behoort tamarinde, op Timor kioe genoemd. Deze boom wordt zeer veelvuldig op het eiland aangetroffen. In den tijd dat hij vrucht draagt, trekt men met manden er op uit om de peulen te verzamelen. Er bestaat geen verhaal of overlevering, dat deze boom op Timor zou zijn ingevoerd. De tamarinde groeit alleen in het wild: de boomen hebben geen eigenaar. De vruchten worden soms rauw gegeten, soms gekookt. In het laatste geval worden de peulen met de schil er om geroosterd; daarna wordt deze er af gehaald, en het vleesch gekookt. Tamarindebladeren worden gekauwd op wonden gelegd om ze te genezen; daartoe gebruikt men ook wel het vleesch van de vruchten. De kern van den stam wordt voor stijlen van een huis of schuur aangewend.

De Timorees is ook een groot liefhebber van bijenhoning. Bijen, oni, komen op Timor veel voor. Soms ziet men de nesten bij tientallen in de takken der boomen hangen. De fettor of de radja van het land laat op deze nesten zijn recht gelden. Wan-

neer er slechts één nest in een boom is, mag ieder dat nemen, maar zijn er meerdere, dan moet daarvan aan den fettor kennis gegeven worden, die dan order geeft ze er uit te halen. Een deel er van wordt dan onder zijne onderdanen verdeeld. Een boom, waarin vele bijen hunne woning hebben gemaakt, was in den ouden tijd meer dan eens de aanleiding tot hevige twisten tusschen een paar fettoren, die de zaken zoo wilden draaien, dat de begeerde boom op hun grondgebied kwam te staan.

De bijen maken in allerlei boomen hunne nesten, maar het liefst in neke (wilde kapok), noenoek (fiscus, waringin) en lete. Onder een boom, waarin bijen geregeld hun nest komen maken, plaatst men wel een offersteen, fatoe oni. In den stam snijdt men ook zijn familieteeken, malak. Een boom, waarin de bijen telkens terugkeeren, draagt den naam van oenet. Men kent geen middelen om de diertjes te lokken om zich ergens neer te laten. Er bestaan ook geen voorschriften, die in acht genomen moeten worden om te voorkomen, dat de bijen een goed heenkomen naar elders zouden zoeken. Het schijnt dat de bijen vooral in den drogen tijd hunne nesten bouwen. Wanneer het nest zal worden uitgehaald, stookt men eerst een vuurtje onder den boom, en als de bewoners zijn heengegaan, klimt men er in. De nesten worden met touwen naar beneden gelaten, opdat de larven er niet uit zullen vallen, want deze behooren tot de lekkernijen der Timoreezen. Van de was wordt een deel als pah nakan aan den radja gegeven, terwijl de rest verkocht wordt. De gesponnen draad wordt wel met was ingewreven; men maakt er kaarsen van, zooals boven reeds is medegedeeld (onder de rijstschuur mogen geen kaarsen worden gebrand, anders zou de daarin opgeborgen mais door torretjes worden opgegeten). Voor kopergieten wordt geen was gebruikt, omdat de Timorees deze kunst niet verstaat, ofschoon er zooveel van dit metaal in zijn land gevonden wordt.

De honing wordt gegeten, of met water vermengd gedronken. Men mengt ze ook wel met mais. Honing eten is bij geen gelegenheid verboden.

Ten slotte moet ik nog iets zeggen van enkele dieren, die gewoonlijk gegeten worden. Evenals de Soembanees eet de Timorees geen kikvorschen en muizen, ofschoon het niet verboden is ze te dooden. Paling, toene, daarentegen wordt

vrij algemeen gegeten. In Amanoeban en Amanatoen zijn het alleen leden van het vorstengeslacht, die ze niet eten, maar het volk, zoowel mannen als vrouwen, doen dit wel. In Mollo mogen vrouwen ze niet eten, want, zegt men, zij zijn de meesters in huis en de eigenares van den zolder (waar rijst en maïs opgeborgen liggen); wanneer zij paling aten, zouden de voedingsmiddelen verdwijnen. Dit zal wel in verband staan met de gladheid van deze dieren. Mannen in Mollo eten ze, maar ze moeten ze zelven koken, en dit moet buitenshuis gebeuren. Vele vrouwen staan niet eens toe, dat het vleesch van de paling in de woning wordt gebracht; het moet buitenshuis worden opgegeten.

Overal op Midden Timor worden bronnen van eenige beteekenis ontzien; men zal de daarin levende palingen niet vangen. Men zou daarvan ziek worden, of de bron zou opdrogen. Men noemt die bronnen ook n o e ' o e f, waaruit blijkt, dat men denkt dat daarin een geest woont. Die brongeest kan ook iemand ziek maken. Dit moet de priester, m n a n e, uitmaken. In zulk een geval moet een offer aan den kant van de bron worden gebracht. Heeft men zijn akker in de nabijheid van eene bron gemaakt, dan vraagt men daar wel om regen, natuurlijk onder het aanbieden van een offer.

Te Bidjeli is een poel, N i f o e n o n o m n a n o e geheeten, waarvan de paling niet mag worden gegeten. Men zegt, dat die dieren kinderen zijn van de avond- en de morgenster. Ook uit poelen, waarvan het water geregeld door buffels en paarden gedronken wordt, moet men de paling niet wegnemen, want dan zou de kudde in aantal afnemen, omdat enkele dieren door het water zouden worden meegenomen. Daarom ook mogen buffelhoeders niet alleen geen paling eten, maar ze mogen zelfs niets nuttigen wat in het water leeft. Heeft iemand een paling uit zulk eene drinkplaats weggenomen, dan moet hij aan den eigenaar der buffels een varken geven, dat aan den kant van het water wordt geofferd. Van het vleesch wordt daar een weinig neergelegd, samen met wat gekookte rijst. Hiervan wordt ook een weinig in het water gestrooid. Naast voorname bronnen legt men gewoonlijk een offersteen waarop men zijne offers plaatst.

Als men een paling heeft gevangen, snijdt men hem open en onderzoekt de galblaas. Is deze goed gevuld, dan zijn de regens aanstaande; is zij half leeg, dan zal men nog lang daarop moeten wachten

Te Tjamplong (Fatoe le'oe) sprak men van witte palingen. Deze zouden evenals de b e l a m a t-visch (Tim. i k m o e t i) door Oesif Neno uit den hemel op aarde zijn geworpen. Men lokt deze dieren met stukjes vleesch naar de oppervlakte van het water, en dan schiet men ze. Ze mogen dus wel worden gegeten, maar telkens als men er een heeft gedood, moet men aan den waterkant een wit hoen slachten, waarvan een deel op den offersteen wordt gelegd met wat gestampte rijst.

In Kwatnana (M o l l o) hing men zich vroeger wel een gedroogden palingkop om den hals, waardoor de drager meende te kunnen bewerken, dat een geweer, dat op hem werd afgeschoten, niet af zou gaan.

Singha's van het stūpa-plein van den Barabuḍur, thans te Bangkok.

Plaat 1.

Waterspuiers van den Barabuḍur, thans te Bangkok.

Plaat 2.

Tempelwachter van het Barabuḍur-terrein, thans te Bangkok.

Plaat 3.

Jātaka-relief van den Barabuḍur, behoorend tot de balustrade der eerste gaanderij, bovenste reeks, zeer waarschijnlijk N°. 186; thans te Bangkok.

(De steenen der twee bovenste lagen zijn verkeerd gerangschikt.)

Plaat 4.

1.

2.

3.

4.

Fragmenten van Tjandi Lara-Djonggrang (Prambanan), thans te Bangkok.

1. Apsara's afkomstig van de buitenzijde der balustrade van den Çiwa-tempel.

2 en 3. Afkomstig van de binnenzijde der balustrade van den Brahma-tempel (Ramâyana), of van den Wiṣnu-tempel (Kriṣnâyana).

4. Afkomstig van de binnenzijde der balustrade van den Brahma-tempel (Ramâyana).

Plaat 5.

Ganeça van Singasari, thans te Bangkok.

Plaat 6.

HINDU-JAVAANSCHE BEELDEN THANS TE BANGKOK.

(MET ZES PLATEN).

DOOR

TH. VAN ERP.

In deel 73 der «Bijdragen» van 1917, p. 285—310*, hebben wij eenige mededeelingen gedaan betreffende de beelden en fragmenten van den Barabuḍur, die geschonken werden aan Z. M. den Koning van Siam, Chulalongkon II, toen deze in 1896 zijn tweede bezoek bracht aan het Hem bij zijn eerste visite zoo lief geworden eiland Java. Wij brengen hier even in herinnering dat van den Barabuḍur-stūpa werden ontvoerd: 5 gave Buddhabeelden, 2 leeuwen (singha's), het eenige voorhanden exemplaar tempelwachter (rākṣasa) en een aantal ornamenten. Dit alles werd met 8 ossenkarren voor rekening van den lande naar Semarang vervoerd en van daar aan boord van het stoomschip Chamrone overgebracht naar de vorstelijke residentie te Bangkok.

Omtrent de 5 Buddha-beelden, de 2 leeuwen en den tempelwachter was alle twijfel buiten gesloten; deze beeldwerken worden met name genoemd in de officiëele briefwisseling, die ter zake gevoerd werd tusschen den Landvoogd en de residenten van Kedu en Jogyakarta [1]. Van de overige fragmenten, bedoeld met «een aantal ornamenten» kon voorheen geen juiste specificatie worden gegeven. Wij waren ten deze aangewezen op mondelinge verklaringen, welke in 1910, tijdens den restauratiearbeid, werden verstrekt door een mandoer van het inlandsche personeel, dat aangesteld was voor het onderhoud van het bouwwerk. Bedoelde mandoer was reeds in 1896 als zoodanig in dienst en had persoonlijk de leiding gehad bij het vervoeren der beelden en fragmenten. Volgens dezen getuige zouden de fragmenten hebben bestaan uit: 1 makara-spuier, 2 leeuwenkoppen van trapversieringen,

[1] Deze officiëele bescheiden werden afgedrukt in de bijlagen A—F van genoemd artikel, p. 299—302.

2 kala-koppen van nisbekroningen, 2 dagobs van nistempeltjes en een aantal steenen, afkomstig van sprekend relief. Met dit laatste wordt bedoeld relief, waarin eene of andere stichtelijke tekst is vertolkt. Omtrent een en ander verwijzen we naar de vroegere mededeelingen en de daarbij gevoegde 9 afbeeldingen.

Bij de bewerking van het tweede deel der Barabuḍur-monografie, de bouwkundige beschrijving c. a., bleek de wenschelijkheid te kunnen beschikken over afbeeldingen der naar Bangkok verhuisde stukken. Op ons verzoek werd daartoe door het bestuur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië de tusschenkomst ingeroepen van den Nederlandschen gezant te Bangkok. Deze vroeg de Siameesche regeering clichés te willen verstrekken van den tempelwachter, de leeuwen, de makara-spuier en de fragmenten met sprekend relief. Op de meest welwillende wijze werd hieraan voldaan en zoo kon de gezant in 1922 een twaalftal negatieven toezenden. Met dankbaarheid kan worden gezegd dat zelfs meer gegeven werd dan gevraagd was. Er waren n.l. ook negatieven bij van enkele andere Hindu-Javaansche fragmenten en beelden, niet behoorende tot den Barabuḍur, t. w. van vier fragmenten van den Loro-Djonggrang-tempel te Prambanan en van den zeer fraaien, 1.70 M. hoogen Ganeça van Singasari, welke in 1896 eveneens naar Bangkok versleept werden.

De bedoeling van dit opstel is de thans verkregen nieuwe gegevens omtrent de zoo betreurenswaardige vergissing van 1896 vast te leggen aan de hand der nu beschikbare afbeeldingen. Alvorens over te gaan tot bespreking der daartoe in aanmerking komende beelden en fragmenten, zij het ons vergund der Siameesche regeering en den Nederlandschen gezant te Bangkok openlijk dank te zeggen voor de welwillende medewerking inzake het verstrekken der negatieven.

In aansluiting aan onze vroegere mededeelingen, die alleen den Barabuḍur betroffen, zullen we beginnen met de hiervan afkomstige stukken.

Twee leeuwen van den Barabudur.

(Plaat 1).

In onze vroegere mededeelingen betreffende de naar Bangkok verhuisde beelden is er reeds op gewezen dat de leeuwen van den Barabuḍur zijn terug te brengen tot twee groepen. De eerste

groep van 8 stuks stond op het stūpa-plein, ter weerszijde van de toegangstrottoirs. Zij bewaakten, twee aan twee, de vier opgangen naar het monument. De tweede groep, tellende 24 exemplaren, stond op het bouwwerk zelve. Deze singha's flankeerden, twee aan twee, den achterkant van drie der vijf nog bestaande poorten op elk der vier gevels, met name die der tweede, derde en vijfde poort [1].

De eerste groep kan onderverdeeld worden in twee typen, een groot type A, op het Westen en een kleiner type B, op de drie overige windstreken. Wij komen zoodoende dus tot de drie typen A, B en C, welke men afgebeeld vindt op plaat 2 onzer vroegere mededeelingen.

Daarin kon alleen met zekerheid worden vastgesteld dat één der beide naar Bangkok versleepte singha's het type B vertegenwoordigde. Dit bleek uit vergelijking van foto's van den N.W.-hoek van het bouwwerk, vóór en na de schenking. Op Van Kinsbergen's bekende Barabuḍur-opname van 1874, ten deele gereproduceerd op plaat 3 onzer vroegere mededeelingen, komt de in 1896 ontvoerde leeuw voor ter linkerzijde van de trap, welke tegen den Noordwestelijken hoek van de breede omgang was aangestapeld [2]. Op een geheel overeenkomstige opname van den Jogjaschen fotograaf Cephas uit 1901 wordt die leeuw gemist.

Verkeerden we voorheen in het onzekere omtrent het type van den tweeden, naar Siam verhuisden leeuw, nu wij van beiden clichés ontvingen, is alle twijfel buitengesloten. De stukken zijn afgebeeld op plaat 1. Daaruit blijkt dat ook het tweede exem-

[1] Dat de leeuwen niet voorkwamen achter de eerste en vierde poort, houdt verband met den eigenaardigen bouw der trappen. Alleen achter de eerstgenoemde drie poorten springt het trapgat naar binnen, in den gaanderijvloer. Daar was gelegenheid de singha's naast de trapgaten te plaatsen, zonder dat zij de voor passage beschikbare ruimte verkleinden. Achter de eerste en vierde poort evenwel, werd de gaanderij-vloer niet door trapgaten onderbroken. Dáár zouden de leeuwen de toch al vrij geringe doorgangsruimte wèl hebben verminderd. Dit heeft de bouwmeester willen vermijden en daarom bleven hier de poortwachters achterwege.

[2] In het reisjournaal van den anoniemen schrijver, die in Mei 1840, als gast van den resident Hartmann, den Barabuḍur van uit Magelang bezocht, lezen wij dat de bedoelde trap op last van genoemd bestuurshoofd werd aangebracht. Verg. „De tempel van Boro Boedoer in de residentie Kadoe" in Tijdschrift van Ned. Indië, 1858, Tweede deel, p. 109. Hartmann resideerde te Magelang van 1832—1843 en hield ± 1835 op Barabuḍur „groote schoonmaak". Het aanbrengen van de trap dateert zeer waarschijnlijk uit laatstgenoemd jaar.

plaar het type B vertoont. Beide leeuwen vormen één stel; het zijn pendant-stukken, doordat de eene den linker voorpoot heft en de ander den rechter. Dit stel hoort dus op het stūpa-plein, ter weerszijde van den toegang, òf op het Noorden, òf op het Zuiden, want op het Oosten werden, zooals in de vroegere mededeelingen reeds werd vermeld, de daar behoorende stukken aan het licht gebracht bij de ontgraving, waarmede de herstellingsarbeid in 1907 werd ingeleid.

De leeuw, die den linker voorpoot heft, is dezelfde als die, welke voorkomt naast de aangestapelde trap, op de hierboven bedoelde afbeelding van Van Kinsbergen. Ook den anderen vinden we daarop terug; hij staat tusschen de onafgewerkte singha's op het linker voorplan.

Uit de afbeeldingen blijkt dat de stukken niet volkomen gaaf meer zijn. De manenkam, die zich van af den neus, midden op den kop verheft, is bij beide stukken deels verdwenen. Dit is ook het geval met de pluim van de staarten. Voorts zijn van het rechtsche stuk neus en ooren beschadigd.

Wanneer wij evenwel in aanmerking nemen dat de beide op het Oosten ontgraven leeuwen in brokstukken voor den dag kwamen en dat het derde stel van type B onafgewerkt is gebleven, dan is de slotsom dat het gaafste, en in 1896 eenigste voorhanden paar naar Bangkok verhuisde. Dit voor oogen houdende, kan men moeilijk een gevoel van wrevel onderdrukken tegen den persoon, die den resident van Kedu het telegram aan den Landvoogd in de pen gaf, eindigend met de woorden: »door inwilliging van het verzoek wordt kunstwaarde niet geschonden»[1].

Hierbij dient opgemerkt te worden, dat de kunstwaarde der beide stukken op onze plaat weinig tot haar recht komt. De Bangkoksche fotograaf leverde slechte negatieven. Hij mistte het gevoel voor fraaie belichting. Daarbij heeft hij zich niet de moeite getroost de beelden vooraf naar behooren te reinigen. We zien de leeuwen dan ook gevlekt met die hinderlijke witte korstmossen, welke zoozeer afbreuk doen aan de expressie. Erger nog, de achtergrond der clichés werd afgedekt, met het noodlottige gevolg dat de zuivere contour verloren ging[2].

---

[1] Zie de vroegere mededeelingen, Bijl. E, p. 302.

[2] Deze opmerkingen gelden ook voor de andere negatieven, uitgezonderd dat van den Ganeça van Singasari. (Plaat 6).

Twee waterspuiers van den Barabuḍur.
(Plaat 2).

Op p. 294 onzer vroegere mededeelingen werd vermeld dat bij de naar Bangkok verhuisde stukken zich bevond een makara-spuier van den breeden omgang. Uit onze plaat 2 blijkt dat er twee spuiers naar Siam zijn versleept. Het tweede exemplaar is geen makara-spuier van den breeden omgang, doch een kala-kop-spuier van een der hoogere terrasmuren.

Beide afgestorte stukken vindt men terug op Van Kinsbergen's opname van 1874 (Plaat 3 onzer vroegere mededeelingen). Ze stonden daar nabij den buitenrand van de breede aanstapeling; de makara-spuier nabij den Noord-Westhoek, de kala-kop-spuier nabij den eersten uitsprong op het Westen.

Wij brengen hier even in herinnering dat de monumentale sierkunst op Midden-Java beheerscht wordt door het alom tegenwoordige Kala-makara-ornament. De Kala-kop, het motief, dat de Britsch-Indische archaeologen tegenwoordig veelal bestempelen met den naam van «Kirtimukha», vormt daarin steeds het bovensierstuk; de makara's het beneden-ornament. Dit schema is in zooverre ook doorgevoerd voor de spuiertypeering van den Barabuḍur, dat die van den ondersten muur de makara, die van de vier hoogere terrasmuren den Kala-kop vertoonen.

Bij den aanvang van den herstellingsarbeid mankeerden er dertien van de twintig makara-spuiers. Vijf nagenoeg gave exemplaren, waaronder een paar ware meesterstukken [1], kwamen te voorschijn bij de ontgraving van het stūpa-plein. Twee evenzeer gave stukken werden opgehaald uit de Kabupatèn te Magelang, waar ze inderdaad in functie waren bij een badbassin [2]. Alle zeven werden herplaatst.

Het zich te Bangkok bevindende exemplaar hoorde thuis op den N.W.-hoek. Hier werd evenwel een der op het regentserf te Magelang achterhaalde stukken in het werk gebracht, nadat

[1] Men zie het prachtige stuk, afgebeeld op plaat 5 onzer vroegere mededeelingen.

[2] Deze makara-spuiers waren, met nog twee kala-kop-spuiers, door den vader van den in 1907 fungeerenden Regent, van den Barabuḍur weggehaald en overgebracht naar de Kabupatèn. Ze hadden rijkelijk gedeeld in de zegeningen van het jaarlijksch onderhoud der B. O. W. en waren besmeurd met ettelijke lagen witkalk en .... koolteer!

ook de op den N.W.-hoek thuis hoorende hurkende atlant, die als drager van den spuier dienst doet, teruggevonden was.

De minderwaardige Bangkoksche foto geeft een onvoldoend beeld van de kunstwaarde dezer monumentale sierstukken, welke gelden mogen als toonbeeld van ras-echte bouw-beeldhouwkunst. We moeten den lezer daarvoor verwijzen naar plaat 5 onzer vroegere mededeelingen.

Van de twintig oorspronkelijk aanwezige makara-spuiers ontbreken er thans dus nog zes [1]. Op zes plaatsen vinden wij dientengevolge eenvoudige, U-vormig bekapte gootstukken. Nu de waterafvoer weer geheel in orde is en alle spuiers in den regentijd het hemelwater in armdikke stralen loozen, blijft elk ontbrekend stuk een durend gemis.

Zooals gezegd werd, hadden de spuiers van de vier hoogere terrasmuren allen het kala-kop-type. Daar elke gaanderij er 20 telde, waren er oorspronkelijk dus 80 voorhanden. Bij den aanvang van den herstellingsarbeid mankeerden er 34. Tijdens de ontgraving kwamen 14 nagenoeg gave stukken te voorschijn. Vier exemplaren konden door toepassing van steenmastiek samengesteld worden uit de opgegraven brokstukken. Twee met witkalk en koolteer bewerkte, doch overigens ongeschonden spuiers, werden aangetroffen op het erf der regentswoning te Magelang. Deze 20 exemplaren werden wederom in het werk gebracht met het gevolg dat het aantal der ontbrekende spuiers, die vervangen moesten worden door U-vormig bekapte gootstukken, tot 14 kon worden teruggebracht.

Zooals wij zien op onze plaat 2, mag het Bangkoksche exemplaar nagenoeg geheel gaaf genoemd worden. Nu de spuiers allen weer functioneeren, missen we het noode. Uit aesthetisch oogpunt bekeken, behoort het overigens niet tot de fraaiste. Het laat zich begrijpen dat bij een 80-malige herhaling van éénzelfde siermotief niet elke spuier een meesterstuk werd. Men vindt hier het werk van den artisan naast dat van den leiding gevenden artist. Doch het verkwikkelijke van deze sculptuur is, dat ze zelfs bij groote herhaling frisch en levend bleef en nimmer terug zonk tot de dorre schablone. Naast een hardnekkig vasthouden aan de door de eeuwen geheiligde, traditioneele grond-

[1] Abusievelijk is in onze vroegere mededeelingen vermeld dat er vijf ontbreken.

vormen, vinden we hier allerlei speelsche variaties in de vormgeving der onderdeelen en in de ornamentatie.

Sommige stukken, als het Bangkoksche exemplaar, hebben een eenigszins vlakke, weinig bewogen plastische werking; de welvingen zijn gering en de manentooi is behandeld als een vlakgehouden arabesk. Anderen daarentegen vertoonen sterk golvende vormen en een in krachtige hoogsels gebeitelden manentooi; in dezen laatsten soms, min of meer verholen, een paar horens. Nu eens zijn de voorpooten horizontaal gestrekt, als hield het monster zich gereed tot den sprong, dan weer zijn ze verticaal geheven in afwerend gebaar. Diepe oogkassen, sterk uitpuilende oogappels, een opengesperde muil met hoog opgetrokken mondhoeken, een uitstekende tong, geven aan deze emotioneele stukken een kostelijke, groteske uitdrukking [1] en we denken even aan de gelijkwaardige, een zelfden geest ademende spuiers van Gothische kathedralen, die door middeleeuwsche beeldhouwers werden gebeiteld, toen reeds drie à vier eeuwen waren heengegaan over den grijzen stūpa. Het levend en boeiend blijven van deze in zoo groot aantal herhaalde werkstukken is een verschijnsel, dat inhaerent mag heeten aan deze zuiver religieuse kunst. Wanneer de Hindu-Javaansche beeldhouwers den beitel ter hand namen, waren zij vervuld van de Godheid. Beitelen in steen was voor deze naamlooze dienaren der Kerk een gewijde geloofsdaad, een glorificatie van de Heilsleer. Aan de Kala-kop-spuiers van den Barabuḍur kan men beleven wat de Indiër verstaat onder «bhakti». Elk werkstuk wordt geadeld door den geest van ootmoed, overgave en liefdevolle toewijding, die den maker vervulden.

Een tempelwachter van het Barabuḍur-terrein.
(Plaat 3).

In onze vroegere mededeelingen is reeds vermeld dat met dezen tempelwachter een unicum naar Bangkok verhuisde.

Het oudste bericht over dit beeld is van den hiervoren reeds aangehaalden anoniemen schrijver, die in Mei 1840 den Barabuḍur bezocht. In zijn reisjournaal lezen wij: «Een heuvel van bijna gelijke hoogte als die, waarop de tempel van Boro Boedoer gelegen is, en welke bijna onmiddellijk aan den voet van dezen

[1] Men zie fig. 11 van mijne mededeelingen in het weekblad „de Ingenieur" van Febr. 1917, nº. 7.

zich verheft, had reeds lang mijne aandacht tot zich getrokken. De demang van het district Probolingo, mijn geleider, bracht mij dien heuvel op en verhaalde mij, dat hij mij den «toekan» (bouwmeester) van dien schoonen tempel wilde laten zien. Op den top van den heuvel stond namelijk een massief beeld, van dezelfde gedaante en in dezelfde houding, maar aanmerkelijk kleiner (immers slechts twee en halve voet hoog) dan de wachters te Prambanan. Het verwonderde mij zeer dit beeld hier te vinden, niet alleen omdat het 't eenige was, dat op dezen heuvel zich bevindt, maar voornamelijk ook, omdat, onder de ontelbare menigte beelden van Boro Boedoer, geen enkele van dezen vorm door mij was gezien.»

Aangezien dit reis-dagboek eerst in 1858 werd gepubliceerd, is Münnich feitelijk de eerste, die publiek de aandacht vestigt op het beeld. In het Indisch Magazijn van 1845 vermeldt hij: «Ik wijs hier tevens op een steenen beeld, staande op den top van een met djati-boomen beplanten heuvel Daghi, welke één halve mijl van Boroboedoer naar de kant van Magelang ligt».[1]

De heuvelnaam «Daghi» moet natuurlijk in verband gebracht worden met het beeld zelve, want Wilsen, die het omstreeks 1851 op dezelfde plaats aantrof, deelt mede dat het in den volksmond den naam droeg van «oendagi of toekang, hetwelk beteekent een werkman; iemand die een bedrijf of kunst uitoefent.»[2] Hij zegt dat die naam ontleend werd aan het korte zwaard, dat het beeld in de rechterhand houdt en waarin de Javaan een gereedschap zag. Verder merkt hij op: «Ik schrijf het beeld meer het voorkomen van eenen krijgsgod of voorvechter toe, die, op eene knie gezonken, den naderenden vijand schijnt aftewachten of uittetarten. In dit karakter vinden wij te meer waarheid, wanneer wij in aanmerking nemen, dat het beeld tegenover een monument staat, hetwelk van de leer der beeldendienst getuigt. Het schijnt zoo de gevoelens te vertegenwoordigen van het volk, dat in de bres wil springen voor het gedenkteeken, zoodra iemand het met vijandige oogmerken durft naderen.»

Wilsen liet het beeld overbrengen naar den Barabuḍur, «dewijl de Javaansche jeugd er weinig ontzag voor scheen te hebben», en eindigt zijn geschrift met de ontboezeming: «Hopen wij, dat

[1] J. Münnich, Eenige bijdragen tot het onderzoek der oudheden op Java, Ind. Mag., (1845), Tweede twaalftal, n°. 1 en 2, p. 178.

[2] Tijdschr. Bat. Gen., I, 1853, pag. 302, 303.

deze grijze wachter de ruïne moge bewaken tegen verdere onheilen en verwoestingen; dat hij een beschermer moge zijn van het aloude gedenkteeken van menschelijke kunst en vlijt; dat hij iedereen moge terughouden, daaraan onheilige handen te slaan; en moge er voor Java eens weder een tijdperk aanbreken, waarin de Javaan, gewapend met duimstok en beitel, kunstgewrochten in het leven roepe, gelijk aan dat, hetwelk in deze bladen een voorwerp onzer bewondering is geweest!»

Bij de in 1874 door Van Kinsbergen afgeleverde serie van 40 Barabuḍur-opnamen [1] bevond er zich geen van den tempelwachter.

Uit een opname van den Bataviaschen fotograaf Woodbury & Page, welke niet gedateerd is, doch vermoedelijk omstreeks de tachtiger jaren moet zijn vervaardigd, blijkt dat het beeld stond vóór de pasanggrahan [2]. In 1896 werd het dan naar Bangkok versleept en vervangen door het Buddhabeeld, dat thans nog vóór de pasanggrahan staat.

Tot zoover de geschiedenis van den tempelhoeder.

Onze plaat 3 is niet ontleend aan het minderwaardige cliché van den Bangkokschen fotograaf, doch aan de foto, die Dr. Krom onder n°. 125, f, aantrof in de verzameling oudheidkundige teekeningen van het Ethnogr. Museum te Leiden, het nummer waarmede deze foto ook voorkomt in Dr. Leeman's Catalogus van 1885. Het beeld is met inbegrip van het voetstuk 1.26 M. hoog en knielt op het rechter been. De linkerhand rust op de overeenkomstige knie, de rechter omvat de greep van een kort zwaard, welks scheede op de rechter heup hangt. De wenkbrauwen zijn gefronst, een knevel dekt de bovenlip; de geopende mond laat even de demonische hoektanden zien. De haartooi is, met een scheiding in het midden, glad naar opzij en naar achteren gestreken en eindigt op schouderhoogte in twee rijen krullen, saamgebonden door een met parelen bezetten haarband. De langgerekte ooren zijn van onder doorboord en voorzien van het gebruikelijke versiersel met de schijfvormige dekplaten. De hals is getooid met een tot de borst afhangend snoer, om de

---

[1] Not. Bat. Gen. XII, Bijl. F, p. XXV—XXVIII en oudheidk. verslag 1914, Bijl. E., pag. 27 en 28.

[2] N°. 45 eener door den Heer G. P. Rouffaer uit Ned. Indië in 1911 meegebrachte, aan het Kon. Inst. v. T., L. en Vk. geschonken, zeer interessante, ± 500 exemplaren tellende collectie voortreffelijke foto's.

bovenarmen een band met juweelen, om de polsen en enkels een met parels bezette band. Het gewaad bestaat uit een kort heupkleed, vastgehouden door een breeden gordel, onder welken ter rechter zijde de zwaardscheede gestoken is.

Het geheel verraadt den fraaien stijl van de Barabuḍur-sculptuur. Het type komt in hoofdzaak overeen met dat der bekende tempelwachters van de Prambanan-vlakte, doch er zijn eenige punten van verschil. De slangen, die daar voorkomen in een der handen, als upawita, om de bovenarmen en om den haardos, ontbreken hier. De haartooi is minder weelderig en woest en dit laatste geldt ook van de gelaatsexpressie. Over het algemeen is bij het Barabuḍur-stuk het schrikaanjagend element op den achtergrond gehouden. Het stuk heeft, zooals Krom terecht opmerkte, «een goedaardig rākṣasa-type, zooals men bij Barabuḍur, welks artisten zoo gaarne alle heftigheid vermeden, kan verwachten». [1]

Wij dienen ons nu nog rekenschap te geven van de aanwezigheid van dezen tempelwachter in de onmiddellijke nabijheid van den stūpa. Alvorens te overwegen wat de bestemming van het beeld kan geweest zijn, willen we nagaan welke rol gelijksoortige tempelwachters speelden bij andere Buddhistische heiligdommen op Midden-Java. Ons bepalende tot de meest op den voorgrond tredende bouwwerken, kunnen wij vaststellen dat de tempelhoeders, gehouwen uit nagenoeg 3 M. hooge blokken, twee aan twee werden aangetroffen bij de vier toegangen tot het indrukwekkende Tjandi Sewu-complex [2] van ruim 250 bouwwerken. Voorts stonden er twee bij den hoofdtempel van Tjandi Sadjiwan [3] en bij de beide hoofdtoegangen tot het tempel-, tevens klooster-complex van Plaosan. [4] De bij Kalasan aangetroffen vier reusachtige tempelwachters hoorden niet bij den Tara-tempel zelven, doch bij de ± 150 M. zuidelijk daarvan gevonden overblijfselen van een woongebouw, waarvan Krom onderstelt dat het zeer wel het verblijf kan zijn geweest van de congregatie van monniken, waarvan sprake is in Kalasan's stichtingsoorkonde. [5]

---

[1] Barabuḍur-monografie, 1920, p. 40.

[2] Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, 1920, p. 212 en Pl. 12.

[3] IJzerman, Beschrijving der Oudheden enz., 1891, p. 108 en Krom, Ibidem p. 396.

[4] IJzerman, p. 94. Krom, p. 382 en pl. 87.

[5] IJzerman, p. 16 en Krom, p. 201.

Al deze tempelwachters hadden het bekende type, dat men gewoon is aan te duiden met den naam Rākṣasa.

Uit deze kapitale voorbeelden moge blijken dat het op Midden-Java traditie was min of meer reusachtige wachters te plaatsen bij de toegangen tot de Buddhistische tempels (Sewu, Sadjiwan), klooster-tempels (wihāra van Plaosan) en vermoedelijk ook de eigenlijke kloosters (sanghārama van Kalasan). Het is mogelijk dat we hier te doen hebben met een eigenaardig Javaansch gebruik. Prof. Vogel schreef ons: «In Voor-Indië was het geen gewoonte. Men moet natuurlijk aannemen dat er daar ontzaglijk veel is vernield, doch als het traditie ware geweest zulke groote beelden te plaatsen aan de ingangen van Buddhistische heiligdommen, zou er allicht wel iets van zijn teruggevonden.»

Toch neemt men ook op het Indische vasteland waar dat demonische wezens werden uitgebeeld bij de ingangen van gewijde Buddhistische bouwwerken. Dit blijkt o.a. uit de relieffiguren der pijlers van de Bharhut- [1] en Sānchi-torana's [2]. Prof. Vogel schreef ons dienaangaande nog: «Blijkens de inscripties zijn het van die halfgoden of demonische wezens, waarvoor het Engelsch het aardige woord «godling» heeft. Blijkbaar is de bedoeling die «godlings» voor te stellen als vereerders van den Buddha. Dat blijkt uit hun gebaar. Maar daar zij juist aan de poorten staan, zijn zij tevens als wachters bedoeld. Ook in de grottempels vindt men vaak aan weerszijden van den ingang reliefs, die waarschijnlijk Yakṣa's voorstellen. En Yakṣa's en Rākṣasa's zijn nauwverwante wezens, die vaak in één adem worden genoemd. De bloeddorstige Yakṣa's van de Buddhistische jātaka's hebben inderdaad geheel het karakter van Rākṣasa's.»

In het befaamde Indische tractaat over de bouwkunst, de Mānasāra, waarvan ons een beknopte inhoudsopgave toegankelijk is geworden door het Leidsche proefschrift van Acharya, [3] is hoofdstuk LVIII gewijd aan een viertal halfgoddelijke wezens, n.l. Yakṣa's, Vidyādhara's, Gandharva's en Kinnara's. De Rākṣasa's worden hier niet behandeld, doch Acharya merkt dienaangaande op: «The Yakṣa's are to be distinguished from the

[1] Cunningham, The stūpa of Bharhut, 1879, Pl. XXII en Cohn, Indische Plastik, 1921, pl. 3.

[2] Foucher, La Porte orientale du Stūpa de Sānchi, 1919, (Moulage du Musée Guimet) fig. 4.

[3] Acharya, A Summary of the Mānasāra, Leiden, 1918.

Rākṣasa's, which are evil spirits, where as the former are regarded as supernatural beings of a benevolent and inoffensive disposition.»

Wanneer wij evenwel uitgaan van Vogel's opvatting, dat Yakṣa's en Rākṣasa's nauwverwante wezens zijn, dan zouden welbeschouwd, de midden-Javaansche tempelwachters toch ook weer teruggaan op Indische voorbeelden. Nu meer en meer blijkt dat in de Midden-Javaansche kunst alles een voortbouwen is op de Indische overlevering, zijn we geneigd te onderstellen, dat ook de Javaansche Rākṣasa-wachter geen Indonesisch novum is en achten wij het niet onmogelijk dat inderdaad de Voor-Indische prototypen verdwenen of aan de aandacht ontsnapt zijn.

Wij zouden ten deze willen verwijzen naar de relief-figuur uit het Colombo-Museum, afgebeeld op plaat 119 van Cohn's «Indische Plastik», 1921. Dit stuk stond als afzonderlijke stèle tegen een trap; het is afkomstig van den Jetavana-stūpa te Anuradhapura en dateert uit de 5e—8e eeuw. De dwārapāla (deurhoeder) is hier uitgebeeld in de gedaante van een dwerg doch komt overigens in veel opzichten overeen met de Javaansche wachters. Men lette b.v. op de gelaatsexpressie, de woeste coiffure en de knots.

In de jongere kunst vinden wij een voorbeeld in de aan eene Tantrische Godin gewijde Bhawāni-tempel te Bhātgaon, in Nepāl. Deze in 1703 gestichte pagode rust op een vijfvoudigen, vierkanten onderbouw, die op één der zijden wordt doorbroken door een trap, welke naar het sanctuarium voert. Ter hoogte van het onderste soubassement wordt hier de trap geflankeerd door twee reusachtige, vrijstaande tempelhoeders, die, te oordeelen naar de ons ter beschikking staande afbeelding, veel gelijkenis heeft met de Javaansche stukken. [1]

Na deze uitweiding keeren we terug tot den tempelwachter van den Barabuḍur en dan mag allereerst vastgesteld worden, dat deze niet tot den stūpa zelven kan behoord hebben, omdat zooals wij zagen, de toegangen hier reeds bewaakt worden door Singha's. De aanwezigheid van het beeld wijst dus op het feit, dat er in de onmiddellijke nabijheid van den stūpa nog eenig ander bouwwerk moet hebben gestaan.

Nu blijft het altijd mogelijk dat de Rākṣasa niet hoorde op

---

[1] Fergusson, Indian Architecture, 1910 fig. 157.

de plaats, waar hij door Münnich en Wilsen werd aangetroffen. Daarbij komt het verdacht voor, dat er slechts één exemplaar gevonden is. Overal elders toch verschijnen ze steeds paarsgewijze. Het geval is dus denkbaar dat het beeld van elders naar den geïsoleerden heuveltop is gebracht. Oppervlakkig beschouwd, lijkt dit aannemelijk, want bij het bodem onderzoek, dat Brandes, begin 1905, op dezen heuvel instelde, kwam hij tot een negatief resultaat. Wij lezen dienaangaande in het Oudheidkundig Rapport van 1905, p. 2:

«Er werd noch op de eene, noch op de andere helft iets gevonden, dat aanleiding gaf om het onderzoek voort te zetten. De oude, harde ondergrond was spoedig gevonden. Men heeft dus te veronderstellen: dat de gebouwtjes, die, blijkens den rooden baksteen, die indertijd, werkelijk op den heuvel aangetroffen zijn (evenals ook eene kleine Rākṣasa van andesiet) zeer onbeduidend en zelfs weinig gefundeerd moeten geweest zijn.»

Wij dienen hierbij evenwel in het oog te houden dat roode baksteen ten allen tijde een zeer gewild artikel was voor de omwonende bevolking. Het hoofdbestanddeel toch van de op Java meest gebruikelijke mortel voor gewoon metselwerk, bestaat uit z.g. roode cement, d.i. brikkenmeel of fijngestampten baksteen. De voortreffelijke en kloeke baksteenen uit de Hindu-periode leverden, na het stampen, een roode cement van uitmuntende kwaliteit. Vond de Javaan, bij den aanleg van beplantingen, fundamenten van baksteen, dan werd het materiaal vaak tot den laatsten steen voor genoemd doel verwerkt. Wij weten dat op deze wijze van menig fundament de laatste sporen verdwenen zijn. [1] Men dient dus steeds zeer voorzichtig te wezen met het maken van gevolgtrekkingen uit de geringe hoeveelheid der baksteenrestes.

Daar deze inderdaad op den geïsoleerden heuvel zijn aangetroffen, mag aangenomen worden dat hier eens een in tijdelijken trant opgetrokken bouwwerk gestaan heeft. De Rākṣasa kan daar derhalve hebben thuis behoord.

---

[1] Een recent, tevens ergerlijk geval, dat zich op Oost-Java afspeelde, vinden we vermeld in het Oudheidk. Verslag van 1920, p. 116. De administrateur der Suikerfabriek Soekodono in het Loemadjangsche had nota bene met de inlandsche bevolking een contract afgesloten voor de levering van roode cement, te betrekken van de baksteen der ruïne Koeto Renon, niettegenstaande ter zake een verbod was uitgevaardigd door het B. B.

Doch het blijft ook mogelijk dat het beeld oorspronkelijk elders stond en dan denken we in de allereerste plaats aan het monnikenverblijf, de saṅghārama, die bij den Barabuḍur niet ontbroken kan hebben en waarvan met grond ondersteld wordt dat die eens stond op den Noord-Westelijken uitlooper van het stūpa-plein, op de plaats, waar zich thans de pasanggrahan bevindt.[1] Deze mogelijkheid vindt steun in het hierboven vermelde voorkomen van Rākṣasa's bij het gebouw, Zuidelijk van Kalasan, waarvan Krom o.i. ten rechte onderstelt, dat het de saṅghārama was, die bij genoemden Tāra-tempel hoorde.

Wanneer inderdaad de Rākṣasa afkomstig mocht wezen van het stūpa-plein, dan heeft Wilsen, omstreeks 1851, onbewust het beeld teruggebracht naar zijn oorspronkelijke plaats, dan zou met het naar Bangkok versleepte stuk verdwenen zijn de eenig overgebleven hoeder, tevens het eenige belangrijke restant van het voormalige klooster van den Barabuḍur.

Een relief-tableau van den Barabuḍur (Plaat 4).

In onze vroegere mededeelingen werd vermeld dat niet met zekerheid kon worden vastgesteld wat er precies aan sprekende steenen werd weggevoerd. De daar nog weifelend uitgesproken meening, dat die steenen een vrij compleet tableau vormden, afkomstig van de balustrade der eerste gaanderij, op het Westen, Zuidelijk van de trap, is door het Bangkoksche negatief bewaarheid geworden.

Onze plaat 4 geeft een beeld van het bedoelde relief. Het is te betreuren dat de fotograaf ons zulk een minderwaardig cliché leverde en zich niet de moeite heeft getroost het tableau te ontdoen van zijn hinderlijke vlekken. De details, die hier van zooveel waarde zijn om de oorspronkelijke plaats in het bouwwerk te kunnen vaststellen, zijn zeer onduidelijk. Bovendien heeft men bij het opstellen van het relief de steenen door elkaar gehaspeld. De twee onderste lagen liggen goed, de twee bovenste verkeerd. Men ziet dat de torsen der 7 vrouwen niet passen op de onderlijven. Wanneer men zich de moeite geeft het beeld van af de derde laag te verknippen en de steenen anders te

[1] Verg. Krom, Barabuḍur-monografie, p. 9—10.

groepeeren, dan krijgt men een sluitend relief. Van de derde laag hoort de middelste steen rechts, de rechtsche links en de linksche in het midden.

Toch willen wij een poging doen de oorspronkelijke plaats van het tableau in het bouwwerk terug te vinden. Wij hebben de zekerheid dat het afkomstig is van de balustrade der 1ste gaanderij, bovenste reeks, waarin awadhāna's en jātaka's zijn afgebeeld. Van deze, 372 tafereelen tellende reeks, zijn er 11 geheel verdwenen, t.w. de Nos. 47 b, 64, 140 a b, 141, 142, 144, 173, 174, 186, 241 en 313.[1] Hiervan liggen er 7 op den Westelijken gevel, Zuidelijk van de trap, t.w. de Nos. 140 a b, 141, 142, 144, 173, 174 en 186. Nu kan al dadelijk vastgesteld worden dat het relief behoort tot de inspringende tableaux, welke men vindt op de lage kazementen, die zonder ingrijpend verband tusschen de nistempeltjes staan. De Nos. 141 en 142 vallen daardoor dadelijk uit. Daar het voorts een lang tableau is, komen alleen in aanmerking de Nos. 140 a b (hoektafereel), 173 en 186. Nu weten we uit mondelinge mededeeling dat het relief, toen het in 1896 verwijderd werd, stond op den breeden omgang, ten Zuiden van en in de onmiddellijke nabijheid van de Westelijke trap. In verband hiermede blijft de keuze met groote waarschijnlijkheid beperkt tot de Nos. 173 en 186. Wanneer wij nu voor deze beide nummers de gespaard gebleven, belendende tableaux beschouwen, dan kan ook No. 173 met vrij groote zekerheid uitgeschakeld worden en blijft over het relief 186, dat grenst aan de Westelijke poort.

Het niet geheel complete tableau geeft 7 voortschrijdende vrouwen te zien, die met genegen hoofd neerblikken naar den rechter benedenhoek. Het relief is hier incompleet en daardoor kan de voorstelling bezwaarlijk nader gedefiniëerd worden; mogelijk zijn daar twee doodskoppen afgebeeld. Een der vrouwen — in het goed geordende tafereel, de achterste, in onze afbeelding, op ééne na, de voorste — heeft een lotusbloem in de handen; de anderen wijzen met een handgebaar naar de onduidelijke hoekscène. Nu is de foto, jammer genoeg, zóó slecht, dat wij slechts aarzelend durven aan te nemen dat de vrouwen de slangen-coiffure vertoonen. Is onze onderstelling juist, dat wij hier met nāginī's te doen hebben, dan zou het tafereel zich

[1] Verg. Plaat A, Grondplan met ligging der reliefs, en de serie I. B. a, map 5, der Barabuḍur-monografie.

uitnemend aansluiten bij de 4 volgende tableaux, 187 t/m 190, waarin ook nāga's en nāginī's optreden.

Volstrekte zekerheid zou eerst verkregen kunnen worden, wanneer het relief weer kon worden teruggebracht naar de plaats van herkomst.

Wij willen hier nog even in herinnering brengen, wat wij vroeger schreven. Elke sprekende steen moet beschouwd worden als een belangrijk document. Eén enkele kan nieuw licht verspreiden over een tafereel. Een groep van bij elkaar hoorende steenen kan den sleutel bevatten voor de identificatie van een geheele reeks.

Wanneer wij dit voor oogen houden en ons rekenschap geven van het universeele karakter der Buddhistische Jātaka-sculpturen, van haar folkloristische en kunsthistorische waarde, dan beseffen wij hoezeer het betreurd moet worden, dat bedoeld relief aan den Barabuḍur kwam te ontvallen.

Volledigheidshalve zij nog vermeld dat wij voorts clichés ontvingen van de beide volgende Barabuḍur-fragmenten:

1e. Een Kala-kop, afkomstig van de Kala-makara-omlijsting van een nistempeltje. Er is geen aanleiding het fragment hier af te beelden. Wij kunnen daarvoor verwijzen naar plaat 8 onzer vroegere mededeelingen en het aldaar opgemerkte (p. 295). Wij brengen in herinnering dat het gemis van een dergelijk fragment niet behoeft te worden bejammerd, aangezien er op het stūpa-plein nog overeenkomstige stukken liggen, die toch niet in het werk kunnen worden gebracht.

2e. Een stūpa, afkomstig van de nistempeltjes. Ook dit stuk behoeft niet te worden afgebeeld. Men vindt deze bekroningen nog in grooten getale op de nistempeltjes en poorten; vergelijk plaat 4 onzer vroegere mededeelingen en de aanteekeningen op p. 296. In verband met de vele hyaten in de balustraden, behoeft het verdwijnen van dit fragment niet te worden betreurd.

In onze vroegere mededeelingen werd vermeld dat van beide laatstgenoemde fragmenten twee exemplaren naar Bangkok zouden zijn verdwenen. Hieromtrent werd geen zekerheid verkregen; van één exemplaar van elk werd slechts een negatief ontvangen.

Voorts is daar gewag gemaakt van twee naar Siam verhuisde leeuwekoppen van trapversieringen (p. 294). Bij de toegezonden

negatieven werd hiervan geen afbeelding aangetroffen. Wij hebben echter geen zekerheid of deze stukken inderdaad niet te Bangkok aanwezig zijn.

Op p. 296 is de mogelijkheid geopperd dat een der kala-kopbekroningen afkomstig was van een poort. Dit lijkt ons nu zeer onwaarschijnlijk. Ware dit het geval geweest, dan hadden wij van dit kloeke fragment zeer zeker een negatief gekregen.

Hiermede zijn wij aan het slot gekomen van onze beschouwingen omtrent de Barabuḍur-fragmenten en gaan wij over tot bespreking van de naar Bangkok verhuisde stukken van Prambanan en Singasari.

Vier fragmenten van Tjandi Lara-Djonggrang (Prambanan). (Plaat 5).

De Bangkoksche fotograaf heeft van bedoelde fragmenten clichés geleverd, die al even slecht zijn als die der meeste Barabuḍur-stukken. Ook hier gaf hij zich niet de moeite de steenen vooraf naar behooren te reinigen, met het gevolg dat de aesthetische waarde niet tot haar recht komt en enkele interessante details slechts vaag tot ons spreken.

De fragmenten zijn afkomstig van het indrukwekkende Brahmaansche, z.g. Lara-Djonggrang-complex, met zijn 8 kapitale en ruim 160 kleinere tempels, dat — met den oppergod Çiwa op het allereerste plan — gewijd was aan de Hindusche Drieëenheid en tevens dienst deed als grootsch mausoleum, waar het stoffelijk overschot van vorst, priester en landsgroote werd bijgezet in den kernput der afzonderlijke gebouwen.

De steenen kunnen teruggebracht worden tot twee soorten. Eén hoort tot het decoratieve, de drie overigen tot het sprekende relief. De eerste is afkomstig van den aan Çiwa gewijden hoofdtempel, die in grootschheid en praal alle andere bouwwerken verre overtreft. Het fragment hoort thuis in de buitenzijde der balustrade. Eén en hetzelfde architectonische motief is hier in 48-malige herhaling toegepast. Het bestaat uit een tusschen pilasters gevatte en door een kala-makara-ornament bekroonde nis, geflankeerd door inspringende, lagere kazementen. Het voorvlak van genoemde nissen bestaat uit één enkelen steen, versierd met drie in uiterst bevallige houding naast elkaar staande figuren, welke elkander somwijlen omstrengelen. Meestal zijn het

drie vrouwen, soms een man tusschen twee vrouwen, dan weer drie mannen. Op inspringende tusschenpaneelen zijn dansende en musiceerende figuren afgebeeld.

Deze balustrade-versiering behoort tot het beste, wat de laat-Midden-Javaansche kunst ons heeft achtergelaten. Zij plaatst ons in ééns midden in de echt Indische wereld met haar ineenvloeien van abstracte bespiegeling en aardsche zinnelijkheid. Zij voert ons in de paradijssfeer, die met zooveel voorliefde wordt uitgebeeld aan de buitenzijde der gewijde bouwwerken, zoowel Brahmaansche als Buddhistische. [1] Zij leidt ons naar de hooge regionen, waar de Gandharwa's toeven met hunne minnaressen, de lieflijke Apsarasen. Deze hemelnimfen zijn schoon en zinnelijk en kennen geen preutschheid. De Gandharwa's doorgronden de hemelsche geheimen en de goddelijke waarheid en zijn belast met de bereiding van den opwekkenden nectar (soma). Zij hebben een zwak voor vrouwen en beschikken over geheime krachten om deze te bekoren. Hun voorliefde voor de verleidelijke Apsarasen is in deze Lara-Djonggrang-sculpturen aanschouwelijk geworden. De Gandharwa heeft somwijlen den eenen arm om den hals van een der nymfen gestrengeld en omvat met zijn hand een harer borsten; de andere arm wordt door de tweede nymf tegen haar boezem gedrukt. Doch hoe kuisch blijven de Javaansche voorstellingen, vergeleken bij de grof zinnelijke liefdescènes van een Zonnetempel te Konārka (13e eeuw) in Orissa! [2]

De meeste midden-paneelen vertoonen, zooals gezegd werd, drie Apsarasen en zulks is ook het geval met het Bangkoksche fragment. Het heeft nogal geleden en wordt in schoonheid door menig op het bouwwerk gespaard gebleven beeldwerk overtroffen.

Hebben we hier te doen met een stuk van zuiver decoratieve beteekenis, van geheel anderen aard zijn de drie overige steenen. Deze zijn bebeiteld met sprekend relief. Wij brengen hier in herinnering dat deze verhalende reliefs worden aangetroffen op de binnenzijde der balustraden van de hoofdtempels, onderscheidenlijk gewijd aan Çiwa, Wiṣnu en Brahma. Op den Çiwatempel zijn de reliefs compleet. Wij vinden er de Ramāyana in beeld gebracht van af het begin tot en met het bouwen van den dam en den overtocht naar Langkā. De rest van het ver-

---

[1] Het decor van de buitenste fries van den Barabuḍur is, behoudens een reiner, kuischer, meer Buddhistisch tintje, van gelijke dracht.

[2] Verg. Cohn, Indische Plastik, 1921, pl. 61—64.

haal, tot Rāwana's dood, kwam voor op den Brahma-tempel; doch thans zijn daar de sprekende steenen nagenoeg verdwenen. Gelukkig werden er vele teruggevonden tusschen het puin. Op den vierden steen van onze plaat 5 zijn apen afgebeeld, waarvan er één gewapend is met een kort zwaard. Met deze strijders van Hanuman's leger bevinden we ons weer in de Ramāyana en het behoeft dan ook niet betwijfeld te worden, of dit stuk hoort thuis in de balustrade van den Brahma-tempel.

Van de beide overige Prambanan-steenen is de oorspronkelijke plaats niet dadelijk vast te stellen. De in 1915 door Van Stein Callenfels aan Tjandi Lara-Djonggrang ondernomen, nog niet gepubliceerde arbeid, heeft onomstootelijk bevestigd dat de balustrade van den Wiṣnu-tempel versierd was met de Kriṣna-legende. Onzerzijds kan voorloopig niet meer gezegd worden, dan dat de beide bedoelde fragmenten behooren tot laatstgenoemd heiligdom òf tot den Brahma-tempel.

In verband met de middelmatigheid der afbeeldingen, zullen wij niet uitweiden over de aesthetische kwaliteiten der sculpturen, over de innigheid en vloeiende souplesse der zittende figuren van het tweede, en over de emotioneele plastiek van het derde fragment. Doch wij willen terloops de aandacht vestigen op een paar interessante details van den tweeden steen, t.w. op de indekking met ruitvormige, houten sirappen van het in den linker bovenhoek afgebeelde woonhuis en op de eigenaardige, ringvormige, dubbele kralen- of parelkransen boven op de coiffures der in vertrouwelijk gesprek neerzittende figuren. Deze ongewone hoofdtooi komt een enkele maal ook elders voor, n.l. in tafereel n°. 15 der Ramāyana-serie van den Çiwa-tempel.

Het is bekend, dat de Tjandi Lara-Djonggrang dateert uit de laat-Midden-Javaansche periode, waarin zoowel de architectuur als de plastiek wijst op een geleidelijken overgang van den gebonden, klaren Centraal-Javaanschen, het meest bij de klassiek Indische kunst aansluitenden stijl, naar den meer levendigen uitbundigen en fantastischen Oost-Javaanschen, die gestuwd wordt door Indonesische impulsen. Het is opvallend dat in de Lara-Djonggrang-plastiek de eerstgenoemde stijltradities nog het sterkst voortleven in de godenbeelden en in al wat ornament en decoratief figuur-relief mag heeten, terwijl de laatstbedoelde reeds beginnen te spreken in de epische reliefkunst. Een vergelijking van het eerste fragment van plaat 5 met de overigen

bevestigt dit verschijnsel, dat later zich zoo nadrukkelijk zal gaan openbaren in de Oost-Javaansche kunst.

Bij onze vroegere mededeelingen is als bijlage B. een afschrift gevoegd van den aan den Landvoogd gerichten brief van den resident van Jogjakarta, ddº. 13 Juli 1896. Daarin wordt toestemming gevraagd voor het afstaan van vijf door den Koning van Siam gewenschte fragmenten. Wij lezen daar: «Echter zijn te Brambanan een menigte basreliefs en kleine beelden opgehoopt in een loods aldaar, waarvan men de herkomst niet kent, en omdat van elk beeld er verscheidene exemplaren zijn (sic), kunnen er zeer goed een groot aantal gemist worden.» Aan het slot wordt dan aangeteekend, «dat het bestuur van de Archaeologisshe Vereeniging, waaronder Dr. Groneman, verklaard heeft, dat die beelden zonder bezwaar kunnen worden gemist.»

Dr. Groneman moet aansprakelijk worden gesteld voor dit advies, dat getuigt van een totaal gemis aan verantwoordelijkheidsgevoel en een bedenkelijk verbloemen van de waarheid. Voor elken leek toch, en zeer zeker voor den man, die zelf de blootlegging van de Lara-Djonggrang-tempels geleid had, moest het duidelijk zijn dat drie der vier fragmenten sprekende reliefsteenen waren, waarvan de herkomst vaststond, en die als sprekende steenen, het karakter van unica in zich hielden.

Het verdwijnen van den steen met de Apsarasen is geen groot gemis, doch dat der drie overige beteekent een vermeerdering van het aantal lacunes in de relief-reeksen der Rāma- en Krişna-legenden, die van zulk een onschatbare beteekenis zijn voor de kennis der Midden-Javaansche kunst en cultuurgeschiedenis.

Ten slotte zij aangeteekend dat de officieele briefwisseling gewaagt van vijf naar Bangkok versleepte fragmenten, terwijl wij clichés ontvingen van slechts vier steenen. Het is mogelijk dat bij het fotografeeren de vijfde in het vergeetboek raakte en dat ook deze sprekend relief vertoont. In dit geval zal het van groot belang wezen daarvan alsnog een afbeelding te verkrijgen. Het is gewenscht dat hieromtrent een nader onderzoek worde ingesteld.

De Ganeça van Singasari.

(Plaat 6).

Last not least bespreken wij het naar Bangkok verhuisde Oost-Javaansche prachtstuk, den buitengewoon fraaien Ganeça van Singasari, die in 1896 nog op de alun-alun stond, in de onmiddellijke nabijheid van de bekende twee reusachtige Rākṣasa's, welke mogelijk eens de toegangen hebben bewaakt van Singasari's machtige kraton.

Aan de hand van Rouffaer's voortreffelijk litteratuur-overzicht van het Singasari-terrein, Bijlage II der monografie »Tjandi Singasari en Panataran«, 1909, is de geschiedenis van het beeld spoedig verteld.

Raffles is de eerste, die er gewag van maakt. Hij bezocht de ruïnes in 1815, tijdens een reis van Malang naar Lawang. De overblijfselen lagen verspreid in een djati-bosch. Omtrent den Ganeça lezen wij: «At the distance of about a hundred yards from this spot [de plaats van de noordelijkste Surya op Bik's plattegrond van 1822, waarover hieronder], we were conducted to a magnificent Ganésa of a colossal size, most beautifully executed, and in high preservation. The pedestal is surrounded by skulls, and skulls seem used not only as ear-rings, but as the decoration to every part to which they can be applied. The head and trunk are very correct imitations of nature. The figure appears to have stood on a platform of stone; and from the number of stones scattered, it is not improbable it may have been inclosed in a niche or temple.»

Rouffaer teekent hierbij aan: «Raffles verwijst hier naar de titelplaat van zijn deel II; toch is daar n i e t de Ganeça van de Singasarische aloen-aloen afgebeeld, maar wèl het exemplaar, door Engelhard [in 1804] van den torentempel geroofd, en thans te Leiden; reeds Reuvens heeft dat voor het Leidsche exemplaar betoogd, Verhandeling enz. (1826), p. 24—27; en Brumund heeft dat voor het aloen-aloen-exemplaar in 1863 bevestigd, Bijdragen enz. (1868), p. 198».

Reinwardt bezocht Singasari in Jan. 1822, in gezelschap van de gebroeders Bik, die bedreven waren in het hanteeren van de teekenstift. In zijn, vier jaren na zijn dood, verschenen «Reis

naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, in het jaar 1821», (Amsterdam, 1858), vermeldt hij «den schoonen Ganésa». De plaats van het beeld, Oostelijk van de Rākṣasa's werd toen voor het eerst vastgelegd op J. Th. Bik's «Figuratieve schets der ligging van de Bramiensche Tempels te Singasari», welke men gereproduceerd vindt op plaat A. 2. der monografie.

Nadien wordt nog herhaalde malen gewag gemaakt van den Ganeça, o.a. door Domis (1829), Jukes (1844) en Rigg (1847). Bleeker geeft in 1849 voor het eerst de juiste maat. In zijn «Reis door Oostelijk Java, Tijdschr. v. N. I., 1849, II, p. 36, schrijft hij: «de nog aanwezige, fraai gebeitelde Ganesa is 1.70 Ned. el [d.i. Meter] hoog. De inlanders noemden dit beeld Radjah Talalie» [Jav. Radja tĕlale = «Koning Slurf», verbetert Rouffaer].

Brumund (1854) roemt den Ganeça ten zeerste en noemt dezen «het schoonste, het uitvoerigst bewerkt beeld van Singasari». Gelet op Raffles' aanteekening omtrent its «high preservation», is het zaak nota te nemen van Brumund's hier bijgevoegde opmerking: «Het achterstuk is beschadigd; ook is een zijner vier armen verdwenen» (Eenige dagen in de residentie Pasoeroean», Biang-Lala, 4e jrg., 1855, p. 54). Dezelfde schrijver komt in zijn «Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java», Verhandelingen Bat. Gen. XXXIII, 1e stuk, 1868, p. 199, met een uitvoerige beschrijving nog eens terug op het beeld. Wij lezen daaromtrent in Rouffaer's overzicht: «Dan beschrijft hij den Ganeça, thans te Bangkok, waarvan hij constateert dat zoowel Raffles' als Reuvens' afbeelding afwijkt; terecht, want die waren naar het Leidsche exemplaar; maar zijn eigen beschrijving is zoo weinig precies, dat ze evengoed op het Leidsche, in plaats van op het Bangkoksche zou kunnen slaan; ja, hij vergist zich zelfs grof waar hij schrijft «in één der bovenhanden heeft hij de aksamala opgeheven, in de andere, linker [mis, Dominee, rechter!], had hij iets, dat, met een gedeelte van het achterstuk, is weggeslagen»; waarop Rouffaer dan dadelijk laat volgen «dat weggeslagen «iets» in de rechter bovenhand was natuurlijk een bijl, zooals het Leidsche ex. dadelijk leert».

In 1887 biedt Verbeek het Bat. Gen. een «Situatie der Oudheden te Singasari» aan. Deze is gereproduceerd op plaat J. der monografie. De in de legenda vermelde, «zeer fraaie Ganesa, hoog 1.70 M.», staat daarop aangegeven, niet ten Oosten

van de Rākṣasa's, zooals bij Bik's terreinschets, doch iets ten Westen, en ongeveer midden tusschen de beide wachters. Verbeek's Situatie-teekening gaat o.m. vergezeld van de in 1886 door den Soerabayaschen fotograaf Salzwedel vervaardigde, oudst bekende foto. Deze in 1908 reeds zeer verbleekte afbeelding werd door Rouffaer benut voor het doen vervaardigen van den lichtdruk, welke men vindt op plaat 75 der monografie.

Ten slotte ontleenen wij aan Rouffaer's overzicht: «1896. Zijne Majesteit de Koning van Siam, Chulalongkon II, bezoekt Singasari en weet door Siameesche «Witte Olifanten» te laten werken bij diverse residenten, o.a. ook bij res. Salmon van Pasoeroean, den prachtigen Ganeça, naast ook andere beelden van Boroboedoer en Prambanan, los te krijgen, en (onder stil protest van Gouv. Gen. van der Wijck, die zijn residenten moeilijk te dezen aanzien kon desavoueeren) mede te troonen naar Bangkok.» En verder: «1898. Abendanon (Mr. J. H.). Signaleert in de Notulen Bat. Gen. 1898, p. 201, het wegvoeren van 2 beelden van Singasari [in 1896] door den Koning van Siam.»

Tot zoover de geschiedenis van «Koning Slurf,» die blijkens onze plaat 6, thans in den vorstelijken lusttuin te Bangkok troont, op een lotoskussen, gedragen door een achtkantig, met open gewerkte glazuur-tegels bekleed voetstuk in Chineeschen stijl, dat geflankeerd wordt door heiligen-beelden. Hoewel deze Brahmaansche God der Wijsheid valt buiten de Hinayanistisch Buddhistische geloofssfeer der Siameezen, is dit beeld waardig opgesteld en wordt het blijkbaar met veel zorg onderhouden. In dit opzicht steekt het gunstig af bij de overige hier behandelde Javaansche fragmenten, getuige de hinderlijke mosvlekken, waarmede de meesten bedekt zijn en de verhaspeling van het Barabuḍur-relief.

Wij zien hier weer van hoeveel belang een goede afbeelding is voor de juiste beoordeeling van de aesthetische kwaliteiten van een beeldwerk. Wanneer men den lichtdruk n°. 75 uit de monografie, naar Salzwedel's foto, naast onze plaat 6 legt, dan kan men nauwelijks gelooven één en hetzelfde beeld voor oogen te hebben. Het blijkt dan ook dat de Bangkoksche Ganeça aesthetisch volkomen gelijkwaardig is met het Leidsche exemplaar. De overeenkomst, èn in de totaal-plastiek, èn in de ornamentale details, is dan ook zoo treffend, dat men gerust

mag aannemen, dat éénzelfde meesterhand deze beide stukken schiep. Men lette op de volkomen gelijke doodskop-versieringen in de ooren, de armringen en kroon, de markante driehoekige voet-versieringen op de wreef en de overeenkomstige ornamentpatronen van heupkleed en borstdoek (op onze afbeelding met ongewapend oog ter nauwernood zichtbaar).

Het verschil bepaalt zich in hoofdzaak tot een wijziging in de pose. Bij het Leidsche exemplaar staat het rechter onderbeen nagenoeg onder een hoek van 45° en vormt het slurfeinde een daarmee correspondeerende tegenlijn. Bij het Bangkoksche stuk zijn deze partijen meer horizontaal gehouden, onzes inziens ten bate der compositie. Voorts telt de voetplaat eenige doodskoppen meer en vallen de bovenkanten van ruggestuk en nimbus samen, terwijl bij het Leidsche exemplaar de rugplaat boven de glorie uitsteekt.

Bijzondere aandacht verdient nog het vierkante gat tusschen de voeten, recht onder den navel. Dergelijke gaten werden op geheel overeenkomstige plaats ook aangetroffen op enkele andere Hindu-Javaansche beelden. Wij zagen ze b.v. in de lotuskussens der beide prachtige Bodhisattwa's, welk werden gevonden in de nissen der binnenkamer van den in 1893 door de Archaeologische Vereeniging te Jogjakarta blootgelegden hoofdtempel van het Sadjiwan-complex [1] en wagen de gissing dat zij gediend hebben om de pen te bevatten van een vóór het godenbeeld te plaatsen bronzen wierookbrander, offervaas of tempellamp.

Omtrent de oorspronkelijke plaats van het Bangkoksche exemplaar valt niets met zekerheid te zeggen. De treffende overeenkomst met het Leidsche, van den torentempel afkomstige stuk, en de aanwezigheid van een rugplaat, welker achterzijde onversierd is, wettigen het vermoeden dat het geen vrijstaand stuk was, doch dat het evenals zijn Leidsche tegenhanger thuis hoorde in een nis. [2]

De uit Bangkok ontvangen negatieven hebben geen opheldering gebracht omtrent het tweede Singasari-stuk, dat den Koning van Siam ten geschenke werd gegeven. Het is wenschelijk dat de Oudheidkundige Dienst hieromtrent een onderzoek instelle in het residentie-archief te Pasoeroean.

---

[1] Bedoelde Bodhisattwa's bevinden zich thans in het museum te Jogjakarta.

[2] Verg. de vrijstaande Ganeça uit het Blitarsche, met prachtig versierden achterkant, Krom, Hindoe-Jav. Kunst, 1920, II, plaat 50.

Ten slotte willen wij in het kort samenvatten wat er naar Bangkok verhuisde. Dit is dan:

A. Van den Barabuḍur.

1°. Vijf Dhyāni-Buddha's uit nistempeltjes. Een hiervan verongelukte ter reede van Semarang. De vier overige beelden staan sinds 1909 op de zeer heilige «Gouden stūpa», de Wat-Phra-Keo, nabij Siam's hoofdstad.

2°. Het eenige gave stel bijeenhoorende Singha's, die als stūpa-wachters fungeerden, hoogst waarschijnlijk nabij den Noordelijken toegang.

3°. Een Rākṣasa, een unicum, dat zeer wèl de hoeder, tevens het eenig overgebleven fragment, kan zijn van het voormalige klooster van den Barabuḍur.

4°. Een makara-spuier van den ondersten voetmuur.

5°. Een kala-kop-spuier van een der hoogere gaanderijmuren.

6°. Een nagenoeg compleet, sprekend relief, afkomstig van de balustrade der 1e gaanderij, bovenste reeks, hoogstwaarschijnlijk n°. 186 der serie.

7°. Een kala-kop, afkomstig van de omlijsting van een nistempeltje. Mogelijk is hiervan te Bangkok nog een tweede exemplaar voorhanden.

8°. Een stūpa, behoorend tot de bekroningen van de nistempeltjes. Wellicht is ook hiervan te Bangkok nog een duplicaat aanwezig.

B. Van Tjandi Lara-Djonggrang te Prambanan.

9°. Een decoratief figuur-relief met drie Apsarasen, afkomstig van de buitenzijde der balustrade van den Çiwa-tempel.

10°. Een sprekende steen met apen, afkomstig van de Ramāyana-reliefs der balustrade van den Brahma-tempel.

11°. Twee sprekende steenen, behoorend òf tot de Ramāyana-reliefs van laatstgenoemd heiligdom, òf tot de Kriṣnāyana-sculpturen van den Wiṣnu-tempel.

12°. Een vijfde fragment, waaromtrent geen opheldering werd verkregen.

C. Van het Singasari-terrein.

13°. De prachtige, 1.70 M. hooge Ganeça van de alun-alun, die

volkomen gelijkwaardig is met het uit den torentempel afkomstige Leidsche exemplaar.

14^{n}. Een tweede beeld, waaromtrent geen opheldering werd verkregen.

Wij dienen ons te onthouden van lang napleiten over de vergissing van 1896. De persoon, die in hoofdzaak aansprakelijk moet gesteld worden voor de onverantwoordelijke, deels bewustonware adviezen omtrent de waarde der weg te schenken beelden en fragmenten, behoort niet meer tot de levenden.

Doch wij willen deze mededeelingen besluiten met een opwekking tot een poging een gedeelte der beelden en fragmenten zoo mogelijk te doen terugkeeren naar de plaats van herkomst.

Prins Damrong, broeder van wijlen Z. M. Chulalongkon II, was 's Konings begeleider tijdens het verblijf op Java. Evenals het geheele Siameesche Hof legt Z. H. een levendige belangstelling aan den dag voor kunst en wetenschap.

Zou de Siameesche regeering, na behoorlijk voorgelicht te zijn omtrent hetgeen er in de laatste 20 jaren gedaan werd voor de bestudeering en instandhouding der Hindu-Javaansche oudheden, niet te bewegen zijn enkele beelden en fragmenten weder af te staan? Wij hopen en verwachten dat zij ons niet zal teleurstellen.

Onze wenschen zouden daarbij beperkt dienen te blijven tot het allernoodigste. In de eerste plaats komen dan in aanmerking de nummers 4 en 5 van het resumé, t. w. de beide spuiers van den Barabuḍur, die, nu de waterafvoer weder in orde is, hun aloude funtie weder zouden kunnen vervullen.

Voorts, om redenen hierboven uiteengezet, N°. 6, het jātakarelief, N°. 2, de beide singha's van het stūpa-plein, het eenige gave stel van dit type, en N°. 3, de Rākṣasa.

Wij Nederlanders zullen dan echter vooraf het goede voorbeeld moeten geven en de Barabuḍur-leeuwen, uit de residentswoning te Magelang, doen terugkeeren naar de gaanderijen van den stūpa.

Wat de Prambanan-steenen betreft, zouden onze wenschen zich moeten uitstrekken over de drie sprekende fragmenten, bedoeld onder 10 en 11.

En de Ganeça van Singasari? Hoe gaarne zou men zulk een prachtstuk terugvoeren naar het milieu, waar het door vrome

hand gebeiteld werd! Doch wanneer men op plaat 75 der monografie ziet hoe schromelijk het beeld verwaarloosd werd, toen het nog op de alun-alun van Singasari stond, en ervaart dat het thans waardig is opgesteld en goed verzorgd wordt in den Koninklijken lusthof te Bangkok, dan heeft men er waarlijk vrede mee dat het daar blijft, te meer omdat wij het niet zouden kunnen plaatsen in een nog bestaand bouwwerk.

Bovendien kunnen wij er toch niet aan denken den Siameeschen Koning het Singasari-beeld, dat aan Zijn Voorzaat geschonken werd, terug te vragen, zoolang wij zelve, onder het meer dan poovere afdak van het Leidsche museum, bergen den mede van Singasari afkomstigen beeldenschat, m. n. den Ganeça, de Durga, den Nandīçwara, Mahākāla, Bhairawa, Nandi en Brahma, waarvan de vier eerstgenoemde, in 1804, met geweld uit hunne nissen werden gebroken en geroofd door den voor zijn tijd warm belangstellenden, maar naar onze tegenwoordige opvatting tempelschennenden Engelhard, destijds Gouverneur van Java's Noord-Oostkust.

Eerst wanneer wij de bedoelde vier beelden zullen hebben teruggebracht in de ledige nissen van den torentempel, eerst wanneer wij de overige hebben herplaatst op het Singasari-terrein, eerst dàn zouden wij schuchtere verlangens kunnen uiten tot het terugkrijgen van den Bangkokschen Ganeça.

Geheel anders staat het echter met de beelden en fragmenten van den Barabuḍur, in ons resumé genoemd onder de nummers 2, 3, 4, 5 en 6. De Indische Regeering zou te Bangkok met overtuiging er op kunnen wijzen, hoe harerzijds thans gedaan is voor het herstel van den Barabuḍur wat wenschelijk en mogelijk mag heeten. Zij zou tot den Vorst van Siam het verzoek kunnen richten zoo mogelijk óók Zijnerzijds nog te willen bijdragen tot verder herstel van dit grootsche monument. De Koning van Siam zoude, door Zijne hooge goedkeuring te schenken aan het laten terugbrengen der Barabuḍur-fragmenten van Bangkok naar den thans zoo te zeggen herleefden stūpa op Java, èn als Vorst èn als Buddhist een daad verrichten van hooge piëteit.

Wij hopen ten zeerste dat de Oudheidkundige Dienst in Ned. Indië dit denkbeeld bij de Indische Regeering ingang zal doen vinden, om, door bemiddeling der Nederlandsche Regeering en den Nederlandschen Gezant te Bangkok, het gezegde verzoek eerbiedig aan den Koning van Siam in overweging te geven.

De banden tusschen Siam en Java zouden door inwilliging des te sterker bevestigd worden! En de vier Buddha-beelden zouden als onvergankelijke, tevens kostbaarste herinnering aan den Barabuḍur te Bangkok blijven berusten.

Den Haag, Juni 1922.

RECHTSTOESTAND DER JAVANEN IN SURINAME.

Konden in deze Bijdragen, deel 71, 1916, blz. 371—411, een aantal staatsrechtelijke gegevens worden openbaargemaakt betreffende de Boschnegers in Suriname en hun verhouding tot ons gezag [1], hieronder volgen enkele mededeelingen over den staats- en privaatrechtelijken toestand der Javanen [2] in Suriname. Ook deze zijn in hoofdzaak ontleend aan officieele gegevens [3].

I. Staatsrecht.

Desa's of inlandsche gemeenten van Javanen bestaan in Suriname niet [4]. Op de gouvernementsvestigingsplaatsen [5] zijn Javaansche nederzettingen, welke echter niet als desa's worden beschouwd.

Bestuurshoofden in den geest der assistent-wedono's (onderdistrictshoofden) van Java bestaan in Suriname niet. Wel is, onder toezicht van de opzichters der gouvernementsvestigingsplaatsen [6], voor elke vestigingsplaats een mandoer aangesteld, die optreedt als tusschenpersoon tusschen de Javanen en den opzichter; doch assistent-wedono's zijn deze mandoers niet.

In 1918 hebben de Javanen in Suriname [7] zich georganiseerd

[1] Zie voorts, over hoofdenverkiezing bij de Boschnegers, deze Bijdragen, deel 72, 1916, blz. 590—598.

[2] De immigranten uit Nederlandsch-Indië zullen wel zoogoed als allen uit Midden-Java zijn; het koloniaal verslag van 1922 stelt hun aantal op 10.516. De tekst der Surinaamsche begrooting voor 1923 noemt de Nederlandsch-Indische immigranten alleen in de artikelen 74 en 110, onder immigratie en landbouwvoorlichting (Ned. Stbl. 1923 n°. 192).

[3] Zie ook eenige karige mededeelingen in de Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië, 1914—1917, blz. 184, 378, 666 en 770, en in het rapport-Pyttersen, Bijlagen der Tweede Kamer 1922—1923, n°. 1, stuk 6, blz. 30—31.

[4] Het wordt veelal onzeker geacht, of het regeeringsreglement de erkenning of instelling daarvan zou gedoogen.

[5] Zie o.a. Encyclopaedie, blz. 441.

[6] De Javanen schijnen zich daar van de anderen afgescheiden te houden.

[7] Hun Nederlandsche nationaliteit wordt overal op aarde, dus ook in Suriname, beheerscht door de wet van 10 Februari 1910 (Ned. Stbl. n°. 55,

in één vereeniging, nl. de Nederlandsch-Indische Immigranten-Vereeniging [1] genaamd Tjintoko Moeljo; te voren waren de Surinaamsche Javanen lid van de Surinaamsche Immigranten-Vereeniging, in 1910 opgericht door de Britsch-Indische immigranten. Bij de oprichting van Tjintoko Moeljo traden ongeveer 700 leden toe, welk getal is aangegroeid tot ongeveer 900. De contributie van ƒ 1 per jaar moet bij toetreding worden voldaan, zoodat zij in het eerste levensjaar der vereeniging ten volle betaald is; in het tweede levensjaar bleef het meerendeel der leden in gebreke te voldoen, terwijl in later jaren geen der leden meer betaalde, ook het bestuur niet. Het saldo, groot ƒ780, is door het bestuur belegd op de postspaarbank.

Geschillen onder Javanen worden zelden ter beslissing voorgelegd aan de rechterlijke of aan administratieve autoriteiten; de Javanen doen ze in den regel onder elkaar af en laten zelfs het bestuur hunner vereeniging er buiten. Zulks in tegenstelling tot de Britsch-Indiërs, die voor hun onderlinge geschillen, ook in gevallen van ontrouw van man of vrouw, de hulp der immigratie-autoriteiten [2] inroepen.

Vrijdagsmoskeeën zijn er in Suriname niet; wel eenige kleine moskeetjes [3].

II. Privaatrecht [4].

De koloniale verordening in Gouvbl. 1918 n°. 2 heeft, in een nieuw artikel 63bis van het Surinaamsche burgerlijk wetboek,

---

Ind. Stbl. n°. 296), welke niet in het gouvernementsblad van Suriname is opgenomen geworden. Artikel 1 onder 5°, dier wet doet het Nederlandsch onderdaanschap voortduren tot het achttiende jaar van ongehuwde kleinkinderen der immigranten. Vergelijk het rapport der Surinamecommissie van 1911, blz. 198—199, en Encyclopaedie, blz. 727. Noch „Nederlander" noch vreemdeling zijnde, zijn de Javanen, anders dan de Britsch-Indiërs, van actief en passief kiesrecht voor de Koloniale Staten uitgesloten (artikelen 69 en 71 regeeringsreglement), hoewel een in Suriname uit daar gevestigde ouders geboren Javaan benoembaar is verklaard zelfs tot gouverneur van Suriname (artikel 7 regeeringsreglement; Bordewijk, Handelingen, 1914, blz. 30, 35 en 48).

[1] Het koloniaal verslag van 1919 maakt daarvan geen melding. De beteekenis der ongewone woordcombinatie Tjintoko Moeljo is niet zeker.

[2] Rechterlijke bevoegdheid hebben dezen niet.

[3] Deze moskeetjes, vermoedelijk vergelijkbaar met de dorpsgodsdienstuizen op Java (langgar, tadjoeg) en misschien evenzoo genoemd, zijn dus alleen bestemd en geschikt voor de gewone dagelijksche sembahjangs.

[4] Wettelijk vallen de Javanen onder het Surinaamsche privaatrecht (burgerlijk wetboek enz.) ingevolge artikelen 5 en 6 der algemeene bepalingen van

een facultatieve regeling getroffen voor het aannemen van geslachts- en voornamen door van contract vrijgekomen immigranten, die blijven. Zie ook Gouvbl. 1918 nº. 101 (inwerkingtreding) en nº. 108 (geldenden tekst van het burgerlijk wetboek).

Huwelijken op den voet van het, ook voor Javanen geldende, burgerlijk wetboek voor Suriname en van de koloniale verordening [1] betreffende huwelijken van Aziaten (Gouvbl. 1908 nº. 2) worden door de Javanen weinig [2] aangegaan. Zij trouwen gewoonlijk volgens hun zeden en gewoonten, op hun Mohammedaansche wijze, waarbij een Mohammedaansch godsdienstbeambte zijn diensten verleent [3]; en zulks hoewel die huwelijken in Suriname onwettig zijn en de daaruit gesproten kinderen er als buitenechtelijke kinderen gelden [4]. Zij gaan van elkaar af zonder de tusschenkomst van een godsdienstbeambte in te roepen [5].

Voor hun erfrecht is niets bijzonders bepaald; bij geschil zou het Surinaamsche burgerlijk wetboek moeten worden toegepast.

Voor hun rechten op grond is niets bijzonders bepaald [6].

Voor hun vereenigingen en voor hun burgerlijke rechtsgeschillen, zie boven, onder I.

---

wetgeving voor Suriname van 1868 (zie Gouvbl. 1918 nº. 87) en artikel 16 der algemeene bepalingen van wetgeving voor Nederlandsch-Indië (zie Ind. Stbl. 1915 nº. 299).

[1] Zij beveelt afzonderlijke registers, verlaagt den huwelijksleeftijd, verlicht den eisch van ouderlijke toestemming, voert voor sommigen een toestemming van den agent-generaal in, en wijzigt enkele vormen. Haar afwijkingen van het burgerlijk wetboek worden niet vermeld in Gouvbl. 1918 nº. 108.

[2] Voor de jaren 1908—1921 worden in de koloniale verslagen de volgende aantallen van huwelijksaluitingen onder Javanen opgegeven: 9, 5, 10, 19, 8, 3, 24, 6, 4, 71, 70, 46, 43 en 20 per jaar. De opgaven staan in het koloniaal verslag onder hoofdstuk B (bevolking) en O (immigratie), en onder bijlage C.

[3] Het zou van belang zijn te weten, in hoever de Javaansche adat gevolgd wordt, b.v. in zake de voorwaardelijke verstooting.

[4] Zie Bijlagen der Tweede Kamer 1904—1905, nº. 121, stuk 6 (bijlage B), blz. 27; en Handelingen der Eerste Kamer 1913—1914, blz. 375, 406; 1920—1921, blz. 705, 822, 852, 855 (aanvulling van de bestaande bepalingen, ter overbrugging van de kloof tusschen Javaansche adat en Surinaamsche wetgeving, wordt, zoo heet het daar, overwogen).

[5] Vermoedelijk worden ook hierbij zooveel doenlijk de Javaansche instellingen gevolgd.

[6] Gelijk in Nederlandsch-Indië wel het geval is voor de Javaansche immigranten in de Lampongs (Ind. Bijbl. nº. 7535). De Javanen in Suriname voldoen als veld- en als fabrieksarbeider, en voor zoover zij zich op den kleinen landbouw toeleggen, blijken zij, onder leiding, ook zeer geschikte kleinelandbouwers te zijn.

DE INSTELLING VAN DE COMMISSIE VOOR DEN HANDEL DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE OP CHINA IN 1756.

DOOR

DR. J. DE HULLU.

De regeling van het jaar 1734, welke het bestier van den Chinaschen handel aan Gouverneur-Generaal en Raden overdroeg [1], schijnt aanvankelijk vrijwel te hebben beantwoord aan de verwachting. Een tijdgenoot toch, de Zeeuwsche Bewindhebber Samuel Radermacher, verklaarde in 1756 dat «de retouren ons» van China «over Batavia toegekomen in den beginne ongelijk meerdere avantagies gaven» dan die uit de jaren, toen de handel derwaarts rechtstreeks door de Vergadering van Zeventien werd gedreven. [2] Op het oogenblik echter dat Radermacher deze woorden neerschreef, waren de Zeventien alweer tot het vroegere stelsel teruggekeerd. Uit misnoegen over het wanbeleid, te Batavia in het werk van China gehouden, hadden zij in hun voorjaarsvergadering van 1755 besloten de negotie op dat rijk niet langer over te laten aan Gouverneur-Generaal en Raden maar wederom onder hun eigen beheer te brengen.

De steen was aan het rollen geraakt door de «Bedenkingen over den intrinsieken staat», waarin de Gouverneur-Generaal Mossel in November 1752 voor de Heeren Meesters in Patria de «zorgelijke gesteldheid» van de Compagnie had opengelegd en de vraag op het tapijt gebracht door wat middelen zij uit haar verval kon worden opgericht. De Zeventien beschouwden als een van de voornaamste oorzaken van de kwaal den ontzettend zwaren last, dien alleen het hoofdcomptoir Batavia aan de Compagnie oplegde — een last, die naar hun berekening

---

[1] Zie deze Bijdragen, deel 73 blz. 147.

[2] Brief van Radermacher aan den Advocaat der Compagnie Van der Hoop, 20 Febr. 1756.

niet minder beliep dan 37 ton gouds per jaar en daar huns inziens niets tegenover stond, dat als equivalent kon gelden.[1] Men verkeerde wel in het begrip, zoo schreven zij in Maart 1754 aan Mossel, dat «deze hoofdplaats nog tegenwoordig zoo voordeelig en noodzakelijk was voor het bestaan van den staat van de Maatschappij», dat zij zulk een reusachtige uitgave rechtvaardigde, maar zij zelf stemden met dit gevoelen volstrekt niet in. Immers voor de opvatting als zou «het gezag van de hoofdplaats» benoodigd wezen voor het behoud of de verdediging van de Molukken, bestond geen reden hoegenaamd. Oneindig veel beter toch ware dit doel te bereiken door de thans op Batavia aangehouden zee- en landmacht te verplaatsen naar Ambon en Banda opdat zij, wanneer de nood aan den man kwam, onmiddelijk bij de hand zou zijn, terwijl zij zooals het nu was ingericht van elders te hulp moest worden gezonden en meestentijds slechts «zeer gebrekkelijk» en eerst te laat kon opdagen, nog daargelaten dat zulk een «secours» dikwijls van Batavia niet verleend kon worden wijl men het daar zelf behoefde ter verdediging tegen de onrustige buren. Ook had men al van oudsher terecht begrepen dat tot dekking van Ambon en Banda en tot «praeservatie van den privatieven handel van de Maatschappij in deszelfs valuabele producten» de naburige Compagniesetablissementen van Makassar en Ternate veel beter waren gelegen. Veel minder nog hing de negotie op Japan van het «ontzag» der hoofdplaats af «vermits die natie uit geheel andere inzichten met ons handelde».

En vraagde men hoeveel dat ontzag te beteekenen had voor 's Compagnie's handel op Sumatra, Mossel's eigen bekentenis, dat men dien aan een «zoogenaamde societeit» had overgelaten[2] omdat hij niet eens de kosten goed kon maken van het jaarlijks daarheen gezonden Compagniesschip, gaf op die vraag het antwoord. Nam men daarenboven in aanmerking hoe onze mededingers «op al de Westersche comptoiren»[3] een oneindig veel grooter handel dreven dan wij zonder dat zij er zich den

[1] Rescriptie van de Zeventien op Mossel's Bedenkingen, 28 Maart 1754.

[2] Bedoeld is de Commercie-Societeit te Padang, die in Augustus 1751 van de Hooge Regeering te Batavia octrooi verkreeg om gedurende drie jaar den handel tusschen Padang en Batavia te mogen drijven, met uitsluiting van anderen.

[3] De comptoiren bewesten Malakka.

last van zulk kostbaar etablissement voor getroostten, dan rees er onwillekeurig twijfel op of men zich van een hoofdcomptoir als dat van Batavia geen verkeerde denkbeelden vormde en of er voor den dienst van de Compagnie wel het rechte gebruik van werd gemaakt. Zeker, daar vielen voor het behoud van zulk een hoofdcomptoir wel eenige schoonschijnende redenen aan te voeren en allen, wier particulier belang bij de kostbare huishouding op Batavia profijt vond, zouden begrijpelijkerwijs niet nalaten op de noodzakelijkheid van een «respectabel hoofdetablissement in Indië zeer sterk te urgeeren», vooral omdat dit gelijk het heette gelegenheid bood om de onderhoorige comptoiren van tijd tot tijd met «brave, eerlijke en kundige» dienaren te voorzien, op hun doen en laten voortdurend toezicht te houden en ze bij het geringste plichtsverzuim op de meest prompte wijze te straffen. Doch wie in dezen een onderzoek mocht instellen, zou bevinden hoe weinig Batavia sinds tal van jaren aan deze vereischten had beantwoord, en tot geen ander besluit kunnen komen dan «dat het equivalent voor dit drukkend etablissement na een contributie van zoovele millioenen, op elkander gestapeld om deszelfs splendeur te souteneeren, nog wel te zoeken maar geenszins gevonden was». Men had bijvoorbeeld maar het oog te slaan op de directie van Bengalen, zoo dicht bij Batavia en vlak «onder deszelfs bestier en toezicht» gelegen. Welnu, daar hadden de eene directeur voor en de andere na zich sinds tal van jaren schuldig gemaakt aan de «enormste uitstappen [1] en morserijen» [2], de bezittingen en belangen van de Compagnie als roofgoed behandelend, de inkoopsprijzen van de goederen willekeurig en door de meest geraffineerde practijken opdrijvende, en de uitdrukkelijke orders en reglementen, door de Bewindhebbers op het stuk van den inkoop van lijnwaden en andere artikelen vastgesteld, op de schreeuwendste «violeerende zonder het minste regard op eed en plicht», om te zwijgen «van 's Compagnie's avancen [3] op het zilver, dewelke een geheele reeks van jaren verduisterd waren gebleven». »En (zoo vervolgen zij) beschouwt men verder hoe de Maatschappij onder de Bataviasche directie in China bediend wordt, zoo bewijzen de publieke verkoopingen onzer competiteuren in deze

[1] Buitensporigheden.
[2] Knoeierijen met ongeoorloofden particulieren handel.
[3] Winsten.

gewesten dat de Nederlandsche Maatschappij op geen 40 à 50 percent, alleen in de verkoopsprijzen, nevens haar bestaan kan. Wij vragen of het voor ons verantwoordelijk en met onzen plicht bestaanbaar kan geoordeeld worden, dat wij nog langer zoowel de directie als de voorzieningen van alle de subalterne etablissementen van de Maatschappij blijven demandeeren en overlaten aan diegenen, die ons van oude tijden her zulke wettige redenen van klachten gegeven en van ons vertrouwen altoos zoo notabel geabuseerd hebben, daar onze competiteuren in haar vaart en handel, ten minste op alle de Westersche comptoiren van Indië, dewelke die van de Nederlandsche Maatschappij zeer verre in waarde surpasseert, ons immers leeren kan hoe weinig men tot het bestier van dien handel van hier het ministerium van een plaats als Batavia van noode heeft, en dat wij het zeer kwalijk begrijpen dat onze wijze van negotieeren voor de Maatschappij een superioriteit boven haar directe vaart produceert. En indien derhalve geen betere en efficacieuser voorzieningen tegens alle de voornoemde uitstappen in 't vervolg komen gedaan te worden, zoo bevinden wij ons immers indispensabel verplicht en genoodzaakt om het bewind en de directie over alle deze buitencomptoiren in onze eigen handen te nemen en alle die plaatsen immediaat en direct van hier met de vereischte opperhoofden en mindere dienaren te voorzien, op wier kundigheid in den handel wij meer staat en voor wier trouwe wij hier te lande meer gerustheid kunnen erlangen, naar het exempel van alle de andere vreemde Maatschappijen, dewelke alle hunne hoofdcomptoiren, in het westelijke gedeelte van Indië gelegen, zelf bestieren en bezorgen ook direct bevaren en met de noodige ministers en andere dienaren voorzien, wier gedrag en administratie onder haar eigen oogen komende door hen zelf onderzocht, overwogen en nagegaan, en niet als bij ons alleenlijk maar als in het verschiet gezien worden.»[1]

Wat in het bijzonder den Chinaschen handel aanging merkten de Zeventien nog op, dat zij dien «na eenige preuven» van de directe vaart van uit Nederland op Canton indertijd weer aan het beleid van Gouverneur-Generaal en Raden hadden toevertrouwd, «op de herhaalde en sterke verzekeringen» van dezen «dat de Nederlandsche Maatschappij in dien handel een notoire

[1] Rescriptie alsvoren.

superioriteit boven haar competiteuren bezat, wanneer zij maar welberaden genoeg wilde zijn om dezelve geheel en al aan de Indische Directie gedemandeerd te laten vermits, zooals in Uwe Bedenkingen gerepeteerd wordt, 'sCompagnie's schepen te Batavia hun lading vonden, daar andere natiën in China meest met contanten ter markt kwamen. Of wij ons, in onze aanstaande deliberatiën op deze materie, bij zoodanige begrippen zullen kunnen voegen en daarin wezentlijke blijken van de superioriteit in de vaart en handel van de Nederlandsche Maatschappij op China over Batavia boven de directe vaart en handel van haar competiteuren (zullen) komen te ontdekken, is een zaak die wij zoo min als eenige andere voorgenomen hebben bij deze preliminaire rescriptie finaal te decideeren en, derhalven vooralsnog in het midden gelaten wordende, zoo zullen wij ons voor het tegenwoordige vergenoegen met alleen aan U. E. deze vraag te doen: indien het effective zoodanig met den handel op China gelegen is dat de Nederlandsche Maatschappij daarin een superioriteit boven haar competiteuren bezit, waar het dan vandaan komt dat deze Maatschappij in China hooger prijzen besteedt en daarentegen bij de publieke verkoopingen in deze gewesten op geen 40 à 50 percent nevens haar competiteuren bestaan kan. Deze onverantwoordelijk gecargeerde[1] inkoopsprijzen in China en de daarop vallende disreputatieuse minderwaarde van 'sCompagnie's retouren in Europa kunnen immers alleen aan twee voorname oorzaken toegeschreven worden, te weten: dat de Nederlandsche Maatschappij in China zoo wel niet bediend wordt als haar competiteuren, of dat zij zoo wel niet kan bediend worden als de gedachte competiteuren omdat de supercarga's van de Nederlandsche Maatschappij aldaar met incourante goederen ter inhandeling en die van hare competiteuren daarentegen met liquide contanten, die allemans gading zijn, ter markt komen. Wij laten de keuze van een van beide deze oorzaken volkomen aan U. E. verkiezing, maar het zij welke van beide U. E. zal goedvinden te accepteeren dan wel alle beide, zoo zal de decisie van den staat der quaestie in faveur van de directe vaart, onder ons eigen bewind en bestier, moeten overslaan. Want indien de Nederlandsche Maatschappij in den handel op China over Batavia zoo getrouw niet bediend wordt of om de geallegeerde redenen zoo wel niet kan bediend worden als haar competi-

[1] D. i. bij de boeken hoog in rekening gebrachte.

teuren, zoo verseert men immers in Indië in een verkeerd begrip wanneer men zich obstineert om te blijven sustineeren, dat gedachte Nederlandsche Maatschappij een superioriteit bezit, daar die superioriteit zich zoo visibel aan de zijde van haar competiteuren vertoont».[1]

Even ongunstig over de Bataviasche directie van den handel op China oordeelden de Haagsche Besognes der Bewindhebbers van Juli 1754. De gequalificeerde hoofdparticipanten, die hun vergadering hadden bijgewoond, zoo rapporteerden de Besognes aan Heeren Zeventien, «erkenden wel dat diverse zeer voordeelige correctiën zouden kunnen worden gemaakt in het maniement zelfs van de tegenwoordige constitutie van dien handel van Batavia, indien de dienst van de Compagnie deszelfs continuatie op den tegenwoordigen voet kwam te requireeren», maar achtten het den eenvoudigsten weg een antwoord te zoeken op de vraag: «welke goederen, effecten dan wel zilver, best voor den Chinaschen handel conveniëerden, hierdoor verstaande dat diegene, die best conveniëeren of dien naam verdienen, niet alleen de meeste winst moeten afwerpen bij verkoop maar ook de bekwaamste zijn om de differente soorten van retouren van de beste qualiteit en tot de minste prijzen te bemachtigen», wijl het immers «gebeuren kan dat men op een artikel bij verkoop bijvoorbeeld 10 percent kan winnen maar wederom in den inkoop van het retour 20 percent benadeeld wordt». Om dit punt tot klaarheid te brengen hadden de hoofdparticipanten een carga van uit Batavia naar China afgezonden schepen gebruikt, die te voren nog nooit was nagegaan, teneinde zoodoende het verwijt te ontgaan als zouden zij er met voordacht een hebben «uitgekipt», die hun beter dan andere voor hun beweringen konden dienen. Die carga nu bevatte deels Vaderlandsche of Europeesche deels Indische artikelen. Omtrent die van de eerste soort, bestaande (behalve in eenige Nederlandsche lakenen en ras de marocques [2]) in allerlei Engelsche en andere vreemde manufacturen, lood, cochenille en zilver, hadden de hoofdparticipanten «kortelijk aangevoerd», dat immers niemand «zoude willen souteneeren dat deze goederen minder kosten van transport voor de Compagnie en meerder avances in China zullen afwerpen wanneer dezelve, in plaats van direct en immediaat uit Nederland, eerst

[1] Rescriptie alsvoren.

[2] Een mij onbekende stof.

naar Batavia gezonden en aldaar, in een pernicieus klimaat gelegen, bedorven en versold zijn geworden (en) ook gesurchargeerd met alle de Bataviasche onkosten, waarvoor de Compagnie zich bij deze expeditie [1] met *f* 15081 : 9 : 8 gechargeerd vond, behalve de scheepsonkosten (en) maandgelden dewelke ten minste *f* 150 nu bedroegen», of dat zulke via Batavia naar Canton verzonden Europeesche goederen «voordeeliger ingrediënten voor den Chineeschen handel zullen worden dan wanneer men frisscher en in alle opzichten zoogenaamde leverbare goederen direct van hier derwaarts zendt». Bijgevolg konden naar hun oordeel enkel de Indische artikelen «in consideratie komen, bestaande van de voornoemde equipage in de volgende: 20707 pond nagelen, 9060 pond noten, 2000 pond wilde kaneel, 2.350.000 pond peper 777.676 pond tin, 23215 pond koper, 60000 pond sappanhout, 612½ pond kamfer (en) bindrottings.» Na in het algemeen, in overeenstemming met de denkbeelden van «alle commercianten», te hebben vooropgesteld dat zilver voor den inkoop van retouren de voorkeur verdiende boven goederen, hadden de hoofdparticipanten «wijders nog geremarqueerd, vooreerst omtrent de fijne specerijen dat, wanneer men dezelve niet voor 's Compagnie's rekening naar China voerde, dezelfde prijzen daarvoor op Batavia aan de Compagnie waren betaald geworden als de Compagnie in China erlangde, behalve dat het bij vele der rapporten van de Bediendens [2] bleek dat, wanneer derwaarts gedurende een rond jaar meer dan 40 pikols noten en dezelfde quantiteit nagelen gevoerd werden, de consumptie gesurchargeerd en zij genoodzaakt werden het overige tegens thee, porceleinen of zijdestoffen te baratteeren,[3] een manier van handel, waarvan de Compagnie altoos de dupe was», terwijl de wilde kaneel, de eenigste soort van kaneel die men kon zeggen dat in China getrokken werd omdat de Chineezen de allerfijnste in hun eigen land vonden, daar zij niet meer dan 3 stuiver van het pond gold «geen object was om en ligne de compte te brengen». Ten opzichte van de peper kon men weliswaar tegenwerpen dat, zoo de fijne specerijen al «geen object» waren, niettemin een hoeveelheid van 2.350.000 pond, die men op andere tijden wel eens had verhoogd tot 3.000.000 pond, wel «degelijk van importantie» was en dat dus

[1] D.i. van de schepen, van wier carga hier sprake is.
[2] Van de Nederlandsche factory te Canton.
[3] Ruilen.

«de Compagnie, daarop winnende van 120 tot 160 percent, zeer wijselijk geageerd had wanneer zij door haar schikkingen zich zulke importante winsten» had verzekerd. Edoch, het was de vraag of deze winst metterdaad wel zoo groot was als zij in de «rendementen» werd opgegeven, en zoo ja (hetgeen echter door de hoofdparticipanten werd ontkend) dan had men te bedenken dat, zooals de Compagnie was geconstitueerd, alle winsten geen reëele winsten waren ja veeleer als wezenlijke «schadens» dienden te worden beschouwd als een nauwkeuriger onderzoek uitwees, dat de Compagnie een veel grooter winst kwam te derven, die haar «door een ander middel van débouché» ten deel zou zijn gevallen. Zulk een behandeling van zaken zou gewisselijk in strijd wezen met «den eersten en eenvoudigsten grondregel van de commercie», dat een verstandig koopman er bestendig op uit behoort te zijn om voor het vertieren van zijn waren die markten op te zoeken, waar hij de meeste winst kon behalen. En de hoofdparticipanten hielden staande dat inderdaad de winst niet zoo groot was als de rendementen vermeldden, vermits «door een tour d'adresse de Indische regeering, om aan haar particuliere oogmerken te voldoen en apparent wetende dat men in Nederland nu en dan maar eens een rendement maar nooit de negotieboeken consuleert, wel op een zeer adroite wijze maar om zeer captieuse redenen de tael in China, in de valuatie, van 71 á 72 stuiver, zooals dezelve naar de hoogste markt gerekend effective maar waardig was, van tijd tot tijd op 88 stuiver verhoogd had, hetwelk circa 23 percent differeerende van de evaluatie der Nederlandsche speciën ook van de voornoemde Bataviasche winsten, om dezelve te realiseeren, moest afgetrokken worden»; om er nog van te zwijgen «van welke ruïne en gevolgen [1] het voor de Compagnie kwam te zijn, dat men hier onkundig was van deze vreemde Indische arithmetica dat 4 en 5 geen 9 maar enkel 7 produceeren». Ten andere, om de vraag te beslissen «of Canton dan wel de Nederlandsche markt de voordeeligste voor den verkoop van de peper was», behoefde men naar het inzicht van de hoofdparticipanten alleen te onderzoeken «hoeveel Hollandsch geld de Chineesche verkoopsprijzen gerendeerd hadden sedert men van den jare 1734 af goedgevonden had om wederom» den handel op China aan

[1] Te lezen: „ruineuse gevolgen"?

de Hooge Regeering te Batavia over te dragen. Bij dat onderzoek nu zou men ontwaren «dat de Chineesche prijzen, gerouleerd hebbende van 8 tael tot 10 tael en 5 (maas) niet meer geproduceerd hadden, al wilde men de tael op den hoogsten prijs van 72 stuiver calculeeren» — hoewel zelfs de Gouverneur-Generaal Van Imhoff had erkend, dat 100 tael niet meer dan 73 realen [1] en bij gevolg één tael maar $71\frac{47}{60}$ stuiver waard was — «als bijvoorbeeld

tot 8 tael à 9 ducaton [2]
» 9 » » 10 »
» 10 » 5 (maas) à 11 ducaton schaars

Hollandsch courant geld». Er was nog meer. Gelijk de Cantonsche Compagniesbedienden zelf erkenden beliep het jaarlijksch debiet van peper van geheel het Chineesche rijk, Tartarije etc. niet meer dan 12 à 15 duizend pikols, en werd deze hoeveelheid «door de Chineesche jonken en andere particuliere avonturiers gewoonlijk alleen aangebracht». Hieruit besloten de hoofdparticipanten, «dat zelfs deze lage verkoopsprijzen van 9 tot 11 ducaton nog niet als reëel maar als chimérique moesten geconsidereerd worden, vermits geen prijzen voor geld maar alleen voor barat waren en dus door de bediendens als arbitrair konden gesteld worden zooals zij kwamen goed te vinden, teneinde dus haar particuliere belangen beter te kunnen doen gelden, even zoo als de Indische regeering de waarde van de tael van $71\frac{5}{6}$ stuiver, zooals toenmaals gecalculeerd werd, van tijd tot tijd tot op 80 stuiver en in den jare 1743 op 88 stuiver verhoogd had, alleen om de Nederlandsche directie in deszelfs verbeelding van haar chimérique superioriteit door een vertooning van geimagineerde winsten te versterken, zonder te considereeren aan wat gevaren een commerciëerend lichaam door een ignorantie der eerste elementen van de negotie blootgesteld wordt noch welk een getal van millioenen de Compagnie daardoor, alleen maar in een zeker getal van jaren, had komen te missen». Mogelijk echter geschiedde die afzending van peper uit Batavia naar China in plaats van zilver enkel «omdat er van het laatste niets bij kas was» en de Hooge Indische Regeering het altoos nog beter achtte «een nadeelig fonds dan in het geheel geen fonds

[1] Kennelijk een abuis; bedoeld zal zijn: „60 tael niet meer dan 73 realen".
[2] De zilveren ducaton gold in Nederland ƒ 3.15.

uit te zenden», nademaal «in het eerste geval de schepen met ballast, en nu nog ten minste met thee etc., hoewel slechter en duurder als van andere Compagnieën, repatriëeren konden». De koper beschouwden de hoofdparticipanten al mede als «een suspect artikel» aangezien de Chineezen in den Japanschen koperhandel een veel grooter aandeel bezaten dan de Compagnie, «welke proportie (zeiden zij) men in de Indische correspondentie[1], dooreengeslagen, als van 16 tot 10 kon calculeeren», zoodat «wanneer de Compagnie in het bemachtigen van 10000 kisten reüsseerde, de Chineezen voor haar aandeel ten minste 16000 wisten te secureeren, waarvan zij maar een gedeelte in China kunnende debiteeren het overige in andere gedeeltens van Indië moesten uitventen» en bijgevolg geen van de Compagnie behoefden, «behalve nog dat er onder de retroacta's[2] propositiën van de Heeren Zeventien voorhanden waren om het Japansch koper voor rekening van de Compagnie in China te laten inkoopen wel verre van het van Batavia derwaarts te zenden». En zelfs al ware koper in China een gewild en voordeelig artikel, ook dan nog gaf naar hun gevoelen een debiet van slechts 20 à 30 duizend pond in een rond jaar geen reden om er met 4 à 5 schepen opzettelijk Batavia voor aan te loopen en die aldaar eenige maanden lang te laten vertoeven, aangezien de «incidenteele onkosten» van elk te Batavia aan- en inloopend schip de dubbele waarde verslonden van een zoo geringe hoeveelheid koper. Het volgende artikel, de tin, kon ongetwijfeld voor den handel van Batavia op China «een bekwaam ingrediënt» worden geacht, maar de bezwaren in het midden latende, die ook hiertegen vielen in te brengen, stelden de hoofdparticipanten de vraag of de Compagnie het best werd gebaat door die waar te verkoopen aan de op Batavia varende jonken en zoodoende de Chineezen aan te moedigen om aldaar hun inkoopen te komen doen — iets dat van de vroegste tijden af als een zeer nuttige zaak was beschouwd geworden en ook door hen, hoofdparticipanten, als zoodanig werd beschouwd mits men dien jonkenhandel maar aan zulke bepalingen bond, dat hij wel voor Batavia behouden bleef en voordeel droeg doch geen schade toebracht aan de andere takken van 's Compagnie's handel, «dien naar deze landen voornamentlijk daaronder begrepen» — dan

[1] In de in Indië opgemaakte brieven en papieren.
[2] Stukken uit vroeger tijd betreffende deze aangelegenheid.

wel of het met het belang der Compagnie beter overeenkwam «aan het transport naar en den verkoop in China van de meergedachte Indische producten, voor 's Compagnie's rekening, den voorrang of praeferentie te geven». Deed men dit laatste dan had men wederom wèl te overwegen of het voor de Compagnie niet profijtelijker zou zijn jaarlijks niet meer dan 2 à 3 honderdduizend pond tin naar China af te schepen dan een hoeveelheid van 7, 10 à 15 honderdduizend pond gelijk vele malen was geschied. Verder, ook al was overigens de tin voor den Chinaschen handel geen onvoordeelig artikel, men zou zich zeer bedriegen, meenden de hoofdparticipanten, indien men uit de opgave van het laatst ingekomen rendement, dat een partij tin van 1.447.549 pond voor *f* 703161 : 8 : 8 was te gelde gemaakt, afleidde dat de verkoopprijs voor de Compagnie «reëel en effective» 48 gulden Hollandsch per 100 pond had bedragen. Want men behoorde in het oog te houden dat de berekening van dit rendement ook al weer steunde op de «Indische valuatie van den ducaton op 78 stuiver of de tael op 88 stuiver», maar dat de verkoopprijs in werkelijkheid de *f* 39 niet te boven ging. Bovendien stond de tin hier te lande hoog in prijs. en zou men, voor den verkoop van dit artikel bij voorkeur de Nederlandsche markt verkiezende, «vele andere nutte oogmerken in en omtrent de belading der retourschepen bevorderen» en de afscheping naar het Vaderland vermijden van zulke onnuttige koopmanschappen als suiker, Perzische roode aarde en meer andere van dien aard.

Al die overwegingen, verklaarden de hoofdparticipanten ten slotte, kwamen «volgens hun begrippen zoo sterk te militeeren in faveur van den directen handel uit deze landen naar China en vandaar ook wederom à droiture op hier, dat zij zich gemoveerd bevonden hadden, ten minste van harentwege, op de suppressie van 's Compagnie's tegenwoordigen handel van Batavia en de substitutie van de vorige directe vaart en handel van hier te insteeren», met zulke veranderingen wel te verstaan als de gewijzigde tijdsomstandigheden vereischten. Met dit advies van de hoofdparticipanten hadden de Haagsche Besognes, gelijk zij in hun rapport aan de Zeventien mededeelden, zich eenparig vereenigd. In aanmerking nemende evenwel dat het niet voegde «op één tijd van hier en van Batavia tegelijk op China te varen», gaven zij Heeren Zeventien in bedenken om voorloopig aan Gouverneur-Generaal en Raden de uitvoering af te gelasten van

de «projecten», bereids voor het jaar 1756 op het stuk van den Chinaschen handel door dezen ontworpen, en om inmiddels en bij voorraad in de aanstaande vergadering van Zeventien «zoodanige commissie» te benoemen als het gewicht en de omvang «der materie kwam te vereischen, teneinde de dienst van de Maatschappij op de beste wijze doenlijk betracht, bevorderd en geëffectueerd» mocht worden[1].

Alzoo geschiedde; in de vergadering der Zeventien van 11 April 1755 werd besloten dat de Chinasche handel voortaan weder rechtstreeks van uit Nederland zou worden gedreven, onder het beleid eener afzonderlijke commissie die de Zeventien in hun naaste bijeenkomst zouden benoemen, en dat inmiddels dit besluit met de daaruit voortvloeiende orders ter kennis van de Indische regeering zouden worden gebracht. In October daaraanvolgende had de instelling plaats van de bedoelde commissie, gewoonlijk de «Chinasche Commissie" geheeten. «In achting genomen zijnde (zoo leest men in de resolutiën der Zeventien van 14 October 1755) dat (deze) zaak met alle mogelijke secretesse worde behandeld, is goedgevonden en verstaan dat tot het projecteeren en executeeren van al hetgene tot de directe vaart en handel van hier op China zal worden gerequireerd zullen worden gecommitteerd drie heeren uit de Kamer van Amsterdam mitsgaders een heer uit de Kamer van Zeeland benevens een der heeren beëedigde hoofdparticipanten en een der advocaten van de Compagnie; — dat vervolgens gemelde heeren gecommitteerdens zullen worden gequalificeerd, gelijk dezelve worden gequalificeerd mits dezen, omme ten einde voorschreven van de praesidiale Kamer[2] te verzoeken zoodanig schip of schepen, bemand met de noodige manschap, mitsgaders zoo vele gelden en penningen als zij, heeren commissarissen, oordeelen zullen tot het voeren van den handel benoodigd te hebben, en voorts omme op zoodanig schip of schepen te plaatsen de personen die zij, heeren commissarissen, tot het voeren van den handel dienstig zullen vinden, alsmede dezelve schepen te voorzien met zoodanige goederen en gelden als zij, heeren commissaris-

[1] Rapport over het verhandelde in de Haagsche Besognes van Juli 1754, blijkens de resolutie der Zeventien van 11 October 1754 aan dezen op genoemden datum overgelegd.

[2] Als praesidiale Kamer der Compagnie fungeerde in het tijdvak 1754—1760 de Kamer Amsterdam.

sen, zullen oordeelen te behooren, gelijk zij, heeren commissarissen, al verder bij dezen worden gequalificeerd omme aan de overheden van gemelde bodems alsmede aan de bediendens, die tot de voorschreven vaart en handel zullen worden geemployeerd, te geven zoodanige instructie wegens hare te nemene reize en het voeren van den handel en negotie als zij, heeren commissarissen, zullen oordeelen met den dienst van de Compagnie te conveniëeren; — dat, om aan deze gewichtige zake geen hinder of vertraging toe te brengen, de heeren gecommiteerdens van de praesidiale Kamer benevens de heer beëedigde hoofdparticipant en advocaat van de Compagnie mits dezen worden verzocht zoo spoedig doenlijk te concipiëeren een plan of project, volgens hetwelk de voorschreven vaart en handel van hier op China zoude kunnen worden ondernomen en gevoerd, en dat, wanneer het voorschreven plan of project zal wezen geformeerd, alsdan door gemelde heeren commissarissen daarvan kennis zal worden gegeven aan dien heer, welken de Kamer van Zeeland zal hebben benoemd tot het waarnemen van de voorschreven commissie, met verzoek dat gemelde heer zich te bekwamer tijd alhier[1] gelieve te sisteeren omme met de verdere heeren commissarissen het voorschreven plan of project finalijk te arresteeren; — doch dat, indien tegens vermoeden de heer gecommitteerde van de Kamer van Zeeland de voorschreven besognes ten gestelden tijde niet konde assisteeren, de verdere heeren commissarissen zullen zijn gequalificeerd omme het voorschreven plan of project finalijk te arresteeren en ten uitvoer te doen brengen". Overeenkomstig deze schikkingen werden in Januari 1756 voor het lidmaatschap van de Chinasche Commissie aangewezen drie Amsterdamsche bewindhebbers met den Compagniesadvocaat Van der Hoop door de Kamer Amsterdam[2] en een Zeeuwsche bewindhebber door de Kamer Zeeland[3], terwijl kort daarop aan dezen uit de beëdigde hoofdparticipanten nog werd toegevoegd de bekende Thomas Hope[4]. Dat de keuze van de hoofdparticipanten op Hope viel lag voor de hand; hij kwam voor den post meer dan iemand anders in aanmerking zoowel om zijn uitgebreide handelskennis als omdat hij het

[1] Te Amsterdam.
[2] Resolutie Kamer Amsterdam 5 Januari 1756.
[3] Resolutie Kamer Zeeland 22 Januari 1756.
[4] Resolutie Kamer Amsterdam 2 Februari 1756.

voornamelijk was, die tot de voorgenomen reorganisatie van den Chinaschen handel den stoot had gegeven [1].

Onder al die bedrijven was de brief, waarbij de Zeventien haar van het besluit van 11 April 1755 verwittigden, door de Hooge Indische regeering ontvangen. Met welke gevoelens zij er kennis van zal hebben genomen kan men zich gemakkelijk voorstellen. Niet alleen toch druischte het in tegen haar bestendig streven om zoo vele Compagnieszaken als zij maar kon over Batavia te laten gaan, opdat zij des te meer gunstelingen aan het een of ander postje zoude kunnen helpen [2], maar het werd haar bovendien medegedeeld in bewoordingen zóó smalend, dat de bittere pil er nog bitterder smaak door verkreeg. Wij hebben, aldus ongeveer schreven de Zeventien, in onze laatstgehouden vergadering met nauwgezetheid en onbevooroordeeld nagegaan wie in den Chinaschen handel de superioriteit bezit: onze Compagnie, die hem van uit Batavia drijft, of wel onze vreemde mededingers, die hem rechtstreeks van uit hun eigen land doen; en wij zijn tot de algemeene overtuiging gekomen dat die superioriteit geenszins, gelijk gewaand wordt [3], bij onze Compagnie maar metterdaad bij onze vreemde mededingers berust, «waaruit dan noodwendig heeft komen te resulteeren de eenparige en finale resolutie dezer vergadering om de vorige directe vaart uit dezen lande te reëntameeren, en daarmede van hier een aanvang te maken met den jare 1757». En aangezien wij van begrip zijn, «dat het in geenen deele convenabel is om op één en denzelven tijd twee bezendingen naar China, te weten één van dezen lande en een

[1] Vgl. Van der Oudermeulen, Iets dat tot voordeel der deelgenooten van de Oost-Indische Compagnie kan strekken (uitgegeven door D. van Hogendorp in zijn Stukken raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië en den handel op dezelve, 's Gravenhage en Delft 1801) blz. 114, 115: „de eerste verbetering is ontstaan door het weder in train brengen van de directe vaart op het rijk van China, van waar het eerste schip in 1758 is thuis gekomen. Deze verbetering is de Compagnie voornamentlijk aan den heer Thomas Hope verschuldigd". Ook in de „Aanmerkingswaardige droom ter speculatie aangeteekend behelzende vooreerst de waare oorzaken van 's Compagnie's algemeenen vervallen staat van India enz." door „Oprecht" (opgesteld in 1767 en aangeboden aan Hope) wordt Hope „de bewegende oorzaak" genoemd van de hervatting van den directen handel op China.

[2] Van der Oudermeulen t.a.p.

[3] Namelijk door Ulieden.

andere van Batavia, te doen «zoo gelasten wij u na 1756 geen schepen meer van Batavia op China te laten varen. Wij hadden gaarne deze rechtstreeksche vaart van hier op China een jaar vroeger, en wel in het laatst van 1756, aangevangen, maar aangezien «de projecten bij ulieden ordinair in de maanden Februari en Maart gemaakt worden en de Bataviasche schepen in de maanden Juni en Juli gewoon zijn naar China te vertrekken, zoo hebben wij beter geoordeeld om het zekere voor het onzekere te praefereeren alsmede en ook nog ten andere om aan Ulieden nog een gelegenheid aan de hand te laten teneinde aan ons te doen zien en ondervinden, dat Ulieden waarlijk gedisponeerd zijt om met ons in het zoo noodige redres van de Indische administratie en huishouding te coöpereeren, vermits Ulieden na de ontvangst dezes nog een genoegzamen tijd zullen overhebben om zoodanige voorziening te doen, dat wij in dit uw laatste retour van den jare 1756 gecorrigeerd en verbeterd komen te vinden die disreputatieuse minderwaarde van 's Compagnie's retouren in tegenstelling van die van 's Compagnie's competiteuren, waarover wij zoo lange jaren zonder vrucht gedoleerd hebben, aangezien deze correctie niet ondervindende, na zoo ernstige waarschuwingen van onze zijde, wij noodwendig zullen moeten besluiten dat wij ons niet moeten verbeelden, dat van uwe zijde iets tot redding van de Compagnie zal gecontribueerd worden, ten minste is het daarmede anders gelegen, zooals wij vooralsnog wel willen vertrouwen, zoo kunnen Ulieden nog (bij) deze laatste gelegenheid en bij deze Ulieder laatste bezending naar China aan ons blijken van Ulieder welmeenendheid geven»[1]. Niet veel vriendelijker luidt het in in een brief, omstreeks een half jaar later aan Gouverneur-Generaal en Raden afgezonden: «wanneer wij acht geven op de klachten, die de directeur en carga's[2] bij hunne successieve missives hebben gedaan over de slechte constitutie en minderheid[3] der goederen, welke van tijd tot tijd aan hen zijn toegezonden,[4] en wij teffens considereeren dat diezelfde Bediendens zoo weinig attentie hebben gegeven op het verkiezen en de verzorging van de goederen, die zij herwaarts hebben afgescheept dat, on-

[1] Brief van de Zeventien aan Gouverneur-Generaal en Raden 12 April 1755.
[2] Nl. van de Nederlandsche factory te Canton.
[3] Geringer gewicht dan de factuur opgeeft, onderwicht.
[4] Nl. door Gouverneur Generaal en Raden.

aangezien onze zoo ernstige en menigvuldige recommandatiën en de door gemelde bediendens telkens gedane belofte van beterschap, wij echter al weder het ongenoegen hebben gehad dat de thee, in den jare 1754 alhier aangebracht, is bevonden te zijn zeer slecht en geenszins overeenkomende met de monsters daarvan uitgegeven; dat ook de porceleinen met zoo weinig voorzorge zijn ingepakt geworden, dat dezelve zeer beschadigd zijn geworden», — wanneer wij dat alles overwegen worden wij «meer en meer versterkt in onze genomen resolutie om de vaart en handel op dit rijk, te beginnen met het jaar 1757, onder ons eigen toezicht en opperbewind te nemen.» [1]

Of men, op het lezen van zulke taal, te Batavia nog eenig succes zal hebben verwacht van het «secreet provisioneel eerbiedig antwoord» [2], waarmede de Hooge Regeering zich trachtte te verdedigen tegen de beschuldigingen, haar door de Heeren Meesters in Patria toegeworpen? Zooveel is zeker dat dit, trouwens vrij onbeduidende schriftuur, van de Zeventien, wel verre van hun eenmaal genomen besluit aan het wankelen te brengen, slechts een wederwoord uitlokte, [3] schamperder nog en hautainer van toon dan hun vorige brieven.

Op het tijdstip dat het «provisioneel eerbiedig antwoord» door de retourschepen in het Vaderland werd aangebracht, in den zomer van 1756, was de inrichting van den Chinaschen handel nog niet door de daartoe benoemde Commissie vastgesteld. Zij kon dit uit den aard der zaak eerst doen wanneer haar de benoodigde inlichtingen ten dienste stonden, onder andere ook betreffende den omvang dien de buitenlandsche Compagnieën voor het aanstaande jaar aan hunne vaart op China dachten te geven [4], en zoo liep het aan tot in het laatst van 1756 eer zij aan dat werk de hand sloeg. In haar eerste bijeen-

[1] Brief van de Zeventien aan Gouverneur-Generaal en Raden 13 October 1755.

[2] „Secreet provisioneel eerbiedig antwoord op de rescriptie der Zeventien van Maart 1754", door Gouverneur-Generaal en Raden opgesteld op 15 October 1755.

[3] Een niet gedagteekend afschrift van dezen brief der Zeventien bevindt zich onder de Losse Stukken van de Kamer Amsterdam. Daar er in gesproken wordt van „het jongste jaar 1757" moet de brief van 1758 dateeren.

[4] Vgl. den brief van den Eersten Advocaat der Compagnie Van der Hoop aan zijn medelid in de Chinasche Commissie Samuel Radermacher van 25 Mei 1756: „Over het werk van China zijn tot nog toe geen formeele besognes gehouden omdat verscheidene leden van begrip zijn, dat men de nadere adviezen behoort af te wachten alvorens eenig project met vrucht te kunnen formeeren". (Papieren Radermacher, Algemeen Rijksarchief).

komst, op 9 November 1756 te Amsterdam gehouden, kwam vóór alles de vraag ter sprake hoeveel schepen, en van welk charter, men naar China uitreeden zou. Oppervlakkig beschouwd leken de tijdsomstandigheden bij uitstek gunstig om onzen handel op dat rijk uit te breiden, want de laatst ontvangen tijdingen hielden in dat de Zweden, Denen en Emdenaars dit jaar minder en de Franschen in het geheel geen schepen derwaarts gingen zenden. Daar stond echter tegenover dat door den overgrooten aanvoer van Chineesche goederen, welke sinds eenige jaren had plaats gehad, hunne prijzen in Europa aanmerkelijk waren gedaald en er nog groote voorraden van aanwezig waren, alsmede dat in den loop van het aanstaande jaar 1757 weer op zijn minst vier Nederlandsche schepen hier te lande uit Canton stonden aan te komen, en bovendien ook dit nog, dat de Compagnie van wege haar finantiëelen toestand alle mogelijke spaarzaamheid behoorde te betrachten en bijgevolg haar geldmiddelen voornamelijk te gebruiken had voor die takken van haar negotie, waarop zij de meeste profijten kon winnen. Redenen genoeg, naar het eenstemmig oordeel van de Commissie, om voor de aanstaande bezending naar China, «die als een preuve moest worden aangemerkt», slechts twee schepen te bestemmen, van 150 voet ieder [1], te weten de bodems Sloten en De Spaarzaamheid, welke door de praesidiale Kamer Amsterdam bereids voor dit doel waren «geprojeteerd» en bemand zouden worden, zoo het een als het ander, met ruim 100 koppen, allen zeevarenden, en een tamboer. [2]

De verdere besluiten van de Commissie liepen in de hoofdzaak op dezen zin:

gelijk de scheepsoverheden uitsluitend het bestier zouden hebben te voeren over de schepen en het scheepsvolk, zoo zou het beleid van den handel alleen berusten bij een directeur en vijf carga's die als gage zouden genieten, te weten de Eerste en Tweede carga's *f* 150 ter maand en $^1/_4$ percent van hetgeen de retourlading bij den verkoop hier in Nederland bruto kwam op te brengen, de Derde carga's een maandgeld van *f* 80 benevens $^1/_8$ percent van voormelde opbrengst, en de directeur *f* 4000 mitsgaders 2 % van hetgeen het eene en 5 % van wat het andere schip bruto zou opbrengen;

[1] Beide schepen hadden een inhoud van 150 last of 300 ton.

[2] Verbaal der Chinasche Commissie 9 November 1756.

wijl zoo uit de rapporten van de Bediendens, die sinds eenige jaren den Compagnieshandel in China hadden gedreven, als uit andere ingekomen berichten klaar was gebleken dat men om in dit rijk met het meeste voordeel te negotiëeren er met zilver ter markt moest komen, en dat de Compagnie daar te lande geen andere koopmanschappen met eenige noemenswaardige winst kon aanbrengen dan «een matige quantiteit tin, lood en eenige weinige specerijen", zou men den handel hoofdzakelijk drijven met contant geld, «zullende niettemin naar bevinding van zaken eenige weinige manufacturen, glazen blokken [1] of andere goederen tot een preuve derwaarts mogen worden verzonden»;

de schepen zouden op de uitreis met lood worden geballast en op de terugreis met zooveel spiauter [2] als dienstig werd geacht;

om de op de uitreis overblijvende scheepsruimte te benuttigen zouden met de beide bodems van hier naar Batavia worden medegegeven zooveel zeevarenden en militairen als er boven de voor bemanning bestemde honderd man gewoonlijk op schepen van hun grootte werden geplaatst, benevens zoodanige equipage- en andere goederen als men te Batavia meest van noode had;

de schepen zouden, na die manschappen en goederen te

[1] Blijkbaar wordt hier gedoeld op de zoogenaamde glazen moppen, waaromtrent in een memorie van James Turing, medegeassocieerde in de Middelburgsche glasblazerij, in een memorie aan de Kamer Zeeland gezegd wordt dat de Engelsche Compagnieschepen jaarlijks van Londen naar China vervoerden een groote hoeveelheid „best Engelsch kristalglas" of zoogenaamd flint glass gesmolten en opgemaakt als een ordinaire steenen mop, gepakt in kassen van 1000 pond of daaromtrent, en voorzien met ijzeren banden. Dit glas, zegt Turing, werd aan de Chineezen toegezonden deels omdat zij de voor het glasblazen benoodigde specie zelf niet konden maken, deels omdat zij „de ingrediënten, daartoe noodig, niet machtig" waren. Zij smolten die glazen moppen in ovens, vertelt hij verder, en maakten dan daarvan allerlei soorten van glas, die zij tot hun gebruik noodig hadden, „wordende gezegd, dat zij daarvan zeer fraaie en kunstige soorten van glas maken", en aangezien er jaarlijks van dat Engelsche kristalglas meer naar China werd afgezonden dan voor het maken van glas benoodigd was, vermoedde men dat de Chineezen daar nog een ander emplooi voor wisten, dat aan de Europeanen onbekend was. De winst op het artikel liep in China bijzonder hoog voor de Engelsche handelaars, tot 50 percent toe, zoo zegt Turing (Memorie van Turing alsvoren, Papieren Radermacher, Algemeen Rijksarchief).

[2] Een alliage van ijzer, koper en zink, anderen zeggen: van nikkel, koper en zink, vgl. Description of Canton, 2e edition, (Canton, 1839) p. 187; en Huysman, La Compagnie d'Ostende (Paris-Bruxelles, 1902) p. 106. Het werd ook wel tintinago genoemd.

Batavia te hebben ontladen, aldaar voor den handel in China innemen de nader aan te wijzen hoeveelheden tin enz., terwijl de Hooge Regeering zou worden aangeschreven die ontlading en inscheping zoo spoedig mogelijk te doen geschieden opdat de schepen in hun reis naar China niet werden opgehouden, gelijk deze ook niet langer aan de Kaap zouden mogen vertoeven dan voor hun verversching strikt noodig was;

ingeval zij den handel niet naar genoegen mochten kunnen drijven in Canton, zouden directeur en carga's bevoegd zijn om naar Amoy te varen. Mochten zij op geen van deze beide plaatsen den handel kunnen voeren, zoo hadden zij met de schepen terug te keeren naar Batavia en daar te blijven tot nadere orders uit het Vaderland;

naardien het inkoopen van Chineesch goud door de Compagnie voornamelijk geschiedde ten behoeve van den handel «om de West van Indië»[1] en het hiervoor benoodigde kapitaal was begrepen in de 52 ton goud, door de Zeventien op 1 October 1756 tot voldoening aan den jongst uit Indië overgekomen geldeisch ter beschikking gesteld van Gouverneur-Generaal en Raden, besloot de Commissie den Chineeschen goudhandel geheel aan dezen over te laten en hun aan te schrijven, dat zij directeur en carga's bij de aankomst op Batavia zouden voorzien van de daartoe vereischte orders en gelden[2].

Geen verkoopen noch inkoopen mochten in China worden gedaan, geen contracten voor leveranties gesloten noch leveringen van goederen aanvaard dan in het bijwezen van den directeur en alle carga's, noch zònder dat er een formeele resolutie van was opgemaakt, met aanteekening van de redenen en tevens van het gevoelen der minderheid, ingeval het besluit niet met algemeene stemmen was genomen;

bij staking van stemmen besliste de directeur door het uitbrengen van een dubbele stem;

al wat gedurende hun verblijf in China voorviel op het gebied van den handel en de huishouding moesten de directeur en carga's of bediendens, gelijk zij in de wandeling heetten, te boek stellen in een dagregister, dat in het bijzonder en zoo nauwkeurig mogelijk behoorde te vermelden de aankomst van de vreemde schepen, hunne namen en de namen der gezagvoerders

[1] In de landen bewesten Malakka.

[2] Verbaal der Chineesche Commissie 9 en 20 November 1756.

en carga's, hun plaats van herkomst en, zooveel men kon nagaan, wat lading zij hadden ingehad, wat handel door hen was gedreven, wat hun retourvracht geweest was, waarheen zij waren vertrokken, — in het algemeen gezegd: al wat de Commissie zou kunnen dienen «tot instructie en naricht met relatie tot den verkoop en handel zoowel van Europeesche als van inlandsche Chineesche en andere Indische goederen en waren, dewelke veeltijds tot Canton aangebracht werden, geene hoegenaamd uitgezonderd»;

de generale negotieboeken, nl. het grootboek, journaal en cassaboek [1], zouden de Bediendens moeten houden niet alleen «in de gewone Chineesche speciën van taelen, mazen, condrijns, cassi's etc., te weten in dezelve speciën waarin zij met de Chineezen kwamen te handelen en te verrekenen, maar ook in de gewone Chineesche gewichten van pikols, kati's, taelen enz., dit laatste echter met expressie, zoowel bij den verkoop als den inkoop, van het getal van ponden Hollandsch gewicht, waarover zij met de Chineesche handelaars telkens zouden geconveniëerd hebben". En om aan deze order des te beter en met te minder omslag te kunnen voldoen «zouden zij de stukken van achten in die boeken moeten innemen, ieder zak van eenhonderd mark netto gewicht (zooals dezelve effectivelijk waren inhoudende) tot een getal van 913 stukken van achten, en deze wederom tot 74 Chineesche condrijnen voor ieder stuk van achten gerekend, zooals dezelve in het generaal in den handel werden aangenomen. En dit onaangezien het mocht gebeuren dat zij in betaling van goud, ruwe zijde of anderszins hierin niet konden komen te reüsseeren", vermits de Commissie verlangde, dat alsdan «de mindere uitgave van de stukken van achten als tot 74 condrijns het stuk, op de rekening van winst en verlies gebracht en in die rekening afgeschreven werd»;

schoon de stuwage van de retourlading voornamelijk de taak was der scheepsoverheden, legde de Commissie niettemin ook aan de Bediendens de verplichting op om bij dit werk hun medewerking te verleenen. Geschillen, daarover tusschen hen en de scheepsoverheden opkomende, zouden aan het oordeel worden onderworpen van den Breeden Raad of bij diens ont-

[1] Een vierde boek, het zoogenaamde „guastosboekje", bevatte de dagelijksche kleine uitgaven.

stentenis van den Vollen Scheepsraad[1], en hetgeen die goedvond zou men stipt moeten nakomen, welverstaande dat wie met die beslissing niet instemde van de redenen voor zijn afwijkend gevoelen aanteekening mocht vorderen, opdat de Commissie daar na den terugkeer der schepen haar gedachten over kon laten gaan, «zijnde het niet buiten reden (zegt de Commissie) dat wij van dit poinct der stuwage dubbele mentie maken[2], vermits wij het bij ondervinding hebben dat, naarmate de supercarga's zich daaraan min of meer hebben laten gelegen liggen en aan boord gevaren zijn om daarvan inspectie te nemen, daarin beter gereüsseerd geworden is». En opdat het haar blijken mocht of dit was geschied en, zoo ja, wanneer, alsook of het wel of kwalijk gedaan was, hadden de Bediendens hiervan in hun registers en rapporten melding te doen, waardoor de Commissie meteen des te beter zou kunnen zien hoe en door wien dit gedeelte van 's Compagnie's dienst was waargenomen;

voor de bewaring van de naar China mede te nemen goederen en contanten zouden, zoolang zij niet door hen aan de Bediendens waren afgegeven, de schippers aansprakelijk zijn, daarna zouden zij ter verantwoording van de Bediendens staan, die ieder een sleutel onder zich zouden hebben van de geldkisten, welke men stuk voor stuk van even zooveel differente sloten zou voorzien als er Bediendens waren, zoodat er nooit iets uit kon worden genomen tenzij zij er al te zamen bij tegenwoordig waren[3];

eindelijk waren — om de minder belangrijke voorschriften achter wege te laten — de Bediendens gehouden om in een ampele

[1] De Breede Raad, aldus bepaalde de Commissie in de door haar vastgestelde Generale instructie voor de Bediendens en Scheepsoverheden, zou bestaan uit den directeur en de carga's, de beide schippers en opperstuurlieden en den onderstuurman van het schip, dat de vlag voerde; de Volle Scheepsraad: op het schip, waarop de directeur overvoer, uit den directeur en de op hetzelfde schip aanwezige carga's, den schipper, den opper- en onderstuurman en den hoogbootsman; op het andere schip uit de daarop overvarende carga's, den schipper, den opper- en onderstuurman en den hoogbootsman.

[2] Nl. in deze speciaal voor directeur en carga's bestemde instructie zoowel als in die, welke tegelijkertijd aan de scheepsoverheden werd gegeven.

[3] Wederkeerig werden in de Generale instructie voor de Bediendens en Scheepsoverheden de laatsten verantwoordelijk gesteld voor de bewaring van de retourgoederen van het oogenblik af dat zij aan boord waren gebracht.

memorie tot naricht van hun naaste opvolgers te vermelden den toestand der factory, haar meubilair en de voorwaarden, waarop zij was ingehuurd, mitsgaders hun wedervaringen in den handel, de kooplieden met wie zij hadden gecontracteerd voor leveranties, de door hen verkochte en ingekochte goederen, de daarvoor bestede in- en verkoopsprijzen, en wat dies meer zij [1].

Het fonds voor den handel bepaalde de Commissie voor beide schepen te samen op ƒ 1.200.000 aan baar zilver [2] en een partij lood, die tegelijkertijd voor ballast moest dienen.[3] Te Batavia zou hier door Gouverneur-Generaal nog worden bijgevoegd 400.000 pond tin, 5000 pond «vette» muskaatnoten, 5000 pond kruidnagelen en 100.000 pond sappanhout voor garneering.[4] De uit China mede te brengen retourgoederen moesten bestaan in thee, ruwe zijde, zijdestoffen, porcelein, radix China, radix galinga, rhabarber, curcuma, sago, steranijs, kamfer, aloe, gommegutte en spiauter.[5] Daar De Spaarzaamheid door onverwacht ingevallen vorst zoolang werd opgehouden tot het seizoen was verloopen[6], heeft ten slotte enkel het schip Sloten de reis aanvaard. Den 8 December 1756 van Texel's reede uitgezeild, arriveerde het op 6 Juni 1757 te Batavia. Nadat het aldaar de voor den Indischen dienst medegenomen manschappen en goederen had ontscheept en zijn aanvullende lading van tin, specerijen en sappanhout ingenomen, zette het op 22 Juni de reis naar China voort waar het op 31 Juli 1757 ter reede van Wampoo nabij Canton het anker uitwierp en liggen bleef tot op den 21 Januari 1758, toen het de terugreis aannam naar het Vaderland, waar het op 6 September daaraanvolgende binnenviel met een lading van 713.459 pond thee, 4936 stuks zijde-

---

[1] Particuliere instructie voor directeur en carga's 6 December 1756.

[2] Dit kapitaal werd gefourneerd door de Kamer Amsterdam, Verbaal der Commissie 22 November 1756.

[3] Blijkens den eisch van retouren 6 December 1756, en Verbaal der Commissie 9 November 1756.

[4] Brief van de Commissie aan Gouverneur-Generaal en Raden 1 December 1756. — Garneering = bekleeding van het scheepsruim om alzoo een glad boord te verkrijgen tot beter, vaster opstuwing van de lading.

[5] Eisch van retouren 6 December 1756. De radix China was de als medicijn in China en Indië gebruikte wortel van een plant, de radix galinga een drogerij, die veel als geneesmiddel maar ook bij het brouwen van bier werd gebruikt, zie Linschoten's Itinerario, ed. Kern II blz. 41, Hirth, Chinesische Studien, S. 87, 89.

[6] Verbaal der Commissie 8 October 1757.

stoffen [1] 2000 stuks Nankingsche linnens, 6366 pond ruwe zijde, 10163 pond radix China, 5079 pond radix galinga, 3137 pond rhabarber, 10072 pond curcuma, 1451 pond sago, 2553 pond gommegutte, 61751 pond spiauter en een aanzienlijke partij porceleinen.[2]

---

[1] In den beantwoorden eisch van retouren, door de carga's opgesteld, wordt de thee als volgt gespecificeerd: souchon 36361, congo 129082, songlo 59563, heysan 6634, bing 3602 en boei 478217 pond; de zijdestoffen bestonden, gelijk daar wordt opgegeven, in het volgende getal stukken nl. 800 één- en 100 tweekleurige meubeldamasten, 850 eenkleurige poisesdamasten voor kleeding, 100 eenkleurige gebloemde poisesdamasten, 150 tweekleurige gebloemde dito, 100 gestreepte en gebloemde damasten, 150 goshesdamasten, 100 effen satijnen, 50 effen satijnen met bouquetten, 50 gestreepte satijnen, 100 gestreepte en met bouquetten op de strepen gestikte satijnen, 100 gestreepte en met rankwerk en bloemen alleen op de witte strepen gestikte satijnen, 100 chagrijnen, 50 diemitjes, 50 effen pourdesoyen, 24 gebloemde pourdesoyen, 800 effen gorgorons, 50 gorgorons met satijne strepen, 50 gorgorons à quadrile, 50 gorgorons met geruite satijne strepen en kleur op kleur, 150 effen vierdraads rolarmozijnen, 100 gestreepte vierdraads rolarmozijnen, 650 effen zesdraads rolarmozijnen, 100 weerschijn zesdraads rolarmozijnen, 100 gestreepte zesdraads rolarmozijnen, 100 effen lustrings, 200 effen achtdraads peking of rolarmozijnen, 50 achtdraads rolarmozijnen met gestikte gekleurde bouquetten, 50 geschilderde zesdraads rolarmozijnen, 50 geschilderde lustrings, 50 geschilderde en met goud en zilver afgezette lustrings, 50 geschilderde satijnen met goud en zilver, 50 lampassen, 150 Chineesche neusdoeken, kleine en groote soort, met ruiten, 50 Chineesche satijne gekeperde neusdoeken, 100 zijden grisetjes, 50 Nanking silk en 50 gestreepte satijnen met heel smalle streepjes, alsmede nog 12 meubeldamasten.

[2] De voorraad porcelein bestond volgens den beantwoorden eisch van retouren in: 134 stellen van vijven, 2073 paar koffiehuiskoppen met schotels, 2520 stuks „koppen alleen", 11938 paar Hollandsch groot dubbel koffiegoed, 24958 paar groot Hollandsch thee- of enkel koffiegoed, 19538 paar Hollandsch theegoed van matige grootte, 19471 paar klein Hollandsch theegoed, 12015 één pints spoelkommen, 1574 chocolaadkoppen met ooren en zonder schoteltjes, 100 theeserviezen, 16955 enkele en 2185 dubbele tafelborden, 4948 twijfelaars-tafelborden, 507 schaaltjes, 10802 halvepints kommen, 100 serviezen tafelgoed en 1675 paar Fransch koffiegoed.

HET HEIDENSCH HUWELIJK OP TANIMBAR.

DOOR

P. DRABBE.

Inleiding.

1. Aan welke wetten en regelingen het huwelijk op Tanimbar onderworpen is, kan men in geen boeken vinden. We hebben eenvoudig na te gaan, hoe de Tanimbareezen feitelijk huwelijken sluiten, ontbinden, enz. En gaat men dit na, dan zou men zeggen dat er geen absoluut vaste regels daaromtrent bestaan. In dezelfde omstandigheden ziet men nu zus dan zoo een zaak uitgemaakt. Ook als men de ouderen ondervraagt over hun gewoonten omtrent alles wat het huwelijk betreft, beweren ze nu, dat de adat zóó zegt, en even later dat ze zus zegt, en als men hen op die tegenspraak opmerkzaam maakt, geeft men toe, dat er geen vaste regel is. De regel of wet, die bestaat is de adat, een woord dat tegenwoordig door heel Indië gebruikt wordt en ook hier op Tanimbar bij oud en jong bekend is. Oorspronkelijk bestond het woord echter in hun taal niet. Vroeger zei men slechts: zóó zijn wij, of zóó is het onze; of dàt is de tong der ouden, of dàt is de stem der voorouders. We kunnen hier echter gerust het woord adat gebruiken, daar het hier past en, pas ingevoerd, aanstonds door iedereen begrepen en gebruikt werd als een woord dat nog ontbrak en waaraan men behoefte had. Het woord adat is het best weer te geven door «usantiën» en kostwinnen, of de algemeen geldende rechtsopvatting der bevolking Het is geen wet, die al is het ook ongeschreven, juist bepaalt, wat in die en die gevallen gedaan of gelaten moet worden, maar een vage en aan veel verschillenden uitleg en veel veranderingen en verdraaingen plaatslatende gewoontewet. Particulieren kunnen door groote woorden en ook door bedreigingen met klewang en lans vaak gedaan krijgen wat blijkbaar in strijd is met de algemeene opvattingen en iedereen moet daarmee dan maar

genoegen nemen. Bovendien is vaak veel verschil te bemerken van dorp tot dorp, van streek tot streek. Wordt dus in 't volgende gezegd: de adat zegt zus of zoo, dan is dat cum grano salis op te vatten.

2. Alvorens over te gaan tot de eigenlijke bespreking van het huwelijk op Tanimbar in al zijn vormen, is het noodig eerst een idee te geven van het Tanimbareesche woord ndoewe, dat honderdmaal zal voorkomen bij de bespreking van 't huwelijk. Het woord ndoewe geeft een begrip weer, dat in de Europeesche samenleving niet bestaat. Het zou het best te vertalen zijn door matriarchale machthebbers of voogden. In het patriarchale stelsel zijn het vader en moeder die macht hebben over een persoon. In het matriarchale stelsel de broers van moeder. Op Tanimbar bestaat het patriarchaat, doch daarnaast bestaat ook iets van het matriarchaat, want de broers van moeder hebben ook een zekere macht over een persoon en wel vooral in huwelijkszaken. Welnu, die broers van moeder op de eerste plaats noemt men ndoewe's, welk woord hetzelfde is als het Maleische woord toean, dat de beteekenis heeft van heer, meester. Het woord ndoewe komt ook in het Tanimbareesch voor in de beteekenis van bezitter van gronden, huizen en andere zaken.

De rechtstreeksche ndoewe's van een persoon zijn dus de bloedeigen of wel aangenomen broers van zijn moeder met hun afstammelingen.

Onrechtstreeksche ndoewe's zijn de broers van moeders moeder en ook de andere ndoewe's van moeder.

Dit is echter slechts één ndoewe-reeks, nml. die van moeders zijde. Men kan nog andere ndoewe-reeksen hebben, nml. de ndoewe's van zijn vader, in het geval dat dezen niet dezelfden zijn als de ndoewe's van moederskant.

Een derde reeks kunnen vormen de ndoewe's van zijn grootouders, ook als die niet dezelfde zijn als de ndoewe's van vader en moeder.

Een vierde reeks van ndoewe's kunnen zijn de ndoewe's van zijn echtgenoote, in 't geval ook dat deze niet dezelfde zijn als de ndoewe's van één der bovengenoemde reeksen.

Tegenover het woord ndoewe voor machthebber of voogd staat het woord oeranak voor ondergeschikte, hetwelk letterlijk beteekent zusterskind, en ook het woord tomwatte, lettetterlijk mensch, zoodat de ndoewe zijn ondergeschikten

noemt: zijn menschen. Ook is nog in gebruik het woord lollat, dat eigenlijk beteekent rij reeks.

3. Tot beter begrip van het woord ndoewe zullen we hier nog uitleggen, welke de wederzijdsche verplichtingen zijn tusschen ndoewe en oeranak.

In 't algemeen kan men zeggen, dat ze elkaar wederkeerig moeten helpen. Waar de oeranak iets noodig heeft, neemt hij zijn toevlucht tot zijn ndoewe en omgekeerd. Heb ik dus òf in 't dagelijksch leven, òf in kleine, òf in groote anggrije's (= zaken, affaire's) iets noodig, dan wend ik me tot mijn ndoewe's of mijn oeranak's, maar 't is niet onverschillig of ik me tot de eenen of tot de anderen wend. Want de oeranak's zullen «palmwijn voor me snijden» (raflaiet) en de ndoewe's zullen me «schaamgordel en sarong aanbrengen» (ral oembien-teis), zooals de geijkte uitdrukkingen luiden. In deze uitdrukkingen neemt men een deel voor 't geheel (sijneedoete).

Zoo juist maakte ik onderscheid tusschen het dagelijksch leven en kleine en groote anggrije's.

In het dagelijksch leven kan het gebeuren dat mijn tuinen eens slecht opbrengen en de honger voor de deur staat. Ik wend me dan tot mijn ndoewe's om aardappels, rijst of katjang (inlandsche erwtensoort). Het kan gebeuren, dat ik al lang geen visch en vleesch gegeten heb, en er grooten zin in krijg; dan wend ik me tot mijn oeranak's, die er me aan zullen helpen. Zelfs behoef er niet altijd om te vragen. Als mijn ndoewe's een goeden oogst hebben gehad, zullen ze me niet vergeten en ongevraagd mij een gedeelte brengen. Als mijn oeranak's gelukkig zijn geweest op de jacht of de vischvangst, zullen ze me niet vergeten, maar ongevraagd met een wildbraadboutje of een vischje vereeren. Maar het gaat niet op bij zijn oeranak's aardappels, rijst enz. te halen, of bij zijn ndoewe's varkensvleesch of visch.

Buiten het dagelijksch leven heeft men vooreerst de kleine anggrije's, zooals het dragen van hout voor een huis, het ingraven van een huis, het dekken van een huis, het offeren van een beloofde kip of een beloofd varken, het inwijden van een nieuwe prauw, het begraven van een kleinen doode (kinderen, jongelui, of volwassenen die geen hoogen ouderdom bereikten). Dat zijn gelegenheden, waarbij veel menschen samenkomen, die natuurlijk ook te eten en te drinken moeten hebben. Heb ik

zulk een anggrije, dan zullen mijn oeranak's zorgen voor den noodigen palmwijn, en de varkens die geslacht zullen worden, en als «stop op de palmwijnflesch» brengen ze nog een gouden oorhanger mee. Mijn ndoewe's komen dan schaamgordel en sarong brengen, waarbij vaak eenige inbije's (armbanden van de marmerzuilschelp, door de vrouwen gedragen). Al wat de ndoewe's aanbrengen geeft men aan de oeranak's om hun palmwijn en varken te vergoeden, waarvan ook de ndoewe's hun aandeel krijgen. En het goud, door de oeranak's aangebracht geef ik aan mijn ndoewe's in ruil voor schaamgordel, sarong en armbanden.

Verder heeft men nog de groote anggrijo's zooals het betrekken van een nieuw huis, het versieren van een ondergeschikte vrouw (hierover verder nog) het bepalen en betalen van een beli, het begraven van een grooten doode (oude man of vrouw) enz. Bij de kleine anggrije's roept men alleen zijn in de nabijheid wonende ndoewe's en oerawak's. Maar bij de groote anggrije's gaat men heinde en ver ze bij elkaar roepen en behalve varkens en palmwijn en gouden oorhangers brengen de oeranak's nu ook stukken goud en oude klewangs en olifantstanden, en de ndoewe's komen nu voor den dag met heele rissen armbanden, met vrouwen-oor-versierselen en met de halssnoeren die door de vouwen gedragen worden.

Om te herhalen en als samenvatting kunnen we nu zeggen, dat de oeranak aan zijn ndoewe's moet brengen al wat van den man komt of bij den man hoort, nml. de palmwijn die door den man gesneden wordt, de opbrengst van jacht en vischvangst, de versierselen van den man: oorhangers en ivoorgoud en klewang. De ndoewe moet aan zijn oeranak's brengen al wat van de vrouw komt of bij de vrouw hoort, nml. de voortbrengselen uit de tuinen, want deze worden door vrouwen bewerkt, de schaamgordel en sarong welke door de vrouw worden geweven, de versierselen van de vrouw: armbanden, vrouwelijke oorsieraden en halssnoeren.

Dit over- en weergaan blijft bestaan zoolang men leeft, en houdt ook dan niet op want mijn afstammelingen zullen op denzelfden voet doorgaan en de banden blijven aanhouden.

4. De groote regel nu voor 't sluiten van een huwelijk op Tanimbar is deze, dat men bij 't kiezen van zijn echtgenoote rekening houdt met den wil van zijn ndoewe's. Waar de

verlangens van den huwlijkskandikaat of van diens ouders in strijd zijn met den wil der ndoewe's, doet hij het wijste zich maar naar hun wil te schikken; men kan trachten met goede redenen zijn ndoewe's te overtuigen en tot andere idee's te brengen, maar wanneer men tegen hun uitdrukkelijken wil ingaat, heeft men kans voor eenige dagen vastgehouden te worden, soms in een huis waaronder dan uit alle macht gestookt wordt hetgeen weleens den dood van den patient ten gevolge heeft, ofwel men loopt gevaar vergiftigd of eenvoudig vermoord te worden. In 't minst erge geval zullen de ndoewe's hun onwilligen oeranak straffen met het afbreken van den ndoewe-band, zoodat hij in niets meer op hun hulp of bescherming kan rekenen.

De voornaamste drijfveeren, waardoor de ndoewe's zich laten leiden bij de keuze van vrouwen voor hun onderhoorigen zijn aanzien, macht en rijkdom op de eerste plaats en op de tweede plaats ook wel de schoonheid en vooral de werkzaamheid van de bruid. Men ziet op het eerste gezicht, dat er zeer weinig vrijheid bestaat. Vooral de vrouw heeft weinig te zeggen wat betreft de keus van haar aanstaande. En in den regel onderwerpen zich èn man èn vrouw zeer gemakkelijk aan den wil der ndoewe's. Zij weten niet beter en kennen slechts dit ééne adagium: de ndoewe's hebben gesproken, we hebben dus maar te volgen. Een sterk geval van absoluut niet zien naar den zin der vrouw, heb ik zelf meegemaakt. Een jonge levenslustige vrouw werd verkocht aan een ouden versleten weduwnaar, en ze had den moed niet, haar afkeer aan vader of ndoewe's te kennen te geven. Mij bekende ze echter, dat ze vreeselijk tegen het huwelijk opzag, en daarom speelde ik op tegen haar papa, die daar zeer verwonderd over was, en me grif toegaf, dat het hem niets kon schelen of zijn dochter gelukkig zou zijn, als hij en de ndoewe's maar een flinke koopsom thuis kregen.

5. Dit alles moest voorafgaan om duidelijk uiteen te kunnen zetten, waarin het heidensch huwelijk op Tanimbar bestaat. Daaraan gaan we zoo aanstonds beginnen, maar eerst nog een klein woordje over de verdeeling in twee groepen. Men verdeelt wel eens in adat-huwelijken en huwelijken tegen of buiten den adat. Deze verdeeling is minder juist. Een Tanimbarees kan trouwen met een kind van zijn ndoewe's of wel met

een vreemde vrouw. Nu is men geneigd, het huwelijk met een bate-ndoewe (ndoewe-vrouw), kind van zijn ndoewe's een adat-huwelijk te noemen, omdat vooral bij dat huwelijk de jongelui zelf weinig te vertellen hebben omtrent de keus, doch ook het huwelijk met een bat'waljete is geheel volgens den adat en vaak ook zuiver gedwongen door de ndoewe's, terwijl men ook niet kan zeggen, dat bij de eerste soort huwelijken de keus der vrouw bepaald wordt alleen door regels van den adat.

Wij meenen dat een zuiverder verdeeling is deze:

I. Huwelijken met een bate-ndoewe.

II. Huwelijken met een bat'waljete.

I. Huwelijken met een bate-ndoewe.

1. Als men mannelijke ondergeschikten heeft, staat men er op, dat zijn ondergeschikten niet uitsterven, maar zich vermenigvuldigen, vooreerst omdat het groot staat veel ondergeschikten te hebben en ten tweede omdat men zich daardoor invloed, macht en rijkdom verzekert. Men zal er dus op staan, dat zijn ondergeschikten een huwelijk aangaan, en wel zulk een huwelijk, dat de kinderen die er uit voortkomen zijn ware oeranak's blijven en dat bereikt men door zijn ondergeschikte zijn eigen dochter ten huwelijk te geven. Want de mannelijke kinderen van den ndoewe worden dan de rechtstreeksche ndoewe's van de kinderen die zullen voortspruiten uit het nieuwe huwelijk.

Laat men echter zijn ondergeschikten huwen met een vreemde vrouw, dan zullen ook de broers van die vreemde vrouw mede-ndoewe's zijn over de kinderen die uit dat huwelijk voortspruiten. Daarom is het de gewoonte, dat men den oudsten zoon van ieder zijner zusters zoo mogelijk één zijner eigen dochters of broers-dochters ten huwelijk geeft, opdat de ndoewe-reeks niet afgebroken worde en men met zijn mannelijke kinderen uitsluitend ndoewe blijve voor ten minste een gedeelte van de afstammelingen zijner zusters.

De gewoonte is, dat de oudste zoon van iedere zuster een ndoewe-vrouw trouwt, doch komt het om een of andere reden beter uit, dat een der jongere zoons en niet de oudste een ndoewe-vrouw neemt, dan is men daar evengoed mee tevreden.

Uit dit alles volgt, dat het op Tanimbar niet verboden is te huwen met een volle nicht als zij is de dochter van moeders broer, maar dat zulk een huwelijk integendeel vaak zelfs verplichtend

is volgens den adat. De vrouwelijke kinderen van moeders broer noem ik dan ook geen zuster, maar alleen de vrouwelijke kinderen van vaders broer, van vaders zuster en van moeders zuster zijn mijn zusters. Alleen als mijn broer reeds met een van de kinderen van moeders broer getrouwd is, staat het mij niet meer vrij een zijner kinderen tot vrouw te nemen. Niet de ndoewe's zouden daarover verstoord zijn, maar wel mijn broer, die dat zou beschouwen als «een slag in zijn gezicht», en zelfs «als maakte ik gebruik van zijn vrouw».

Van den anderen kant zal ik, als mijn broer sterft zijn ndoewe-vrouw moeten overnemen, of zij reeds kinderen heeft of niet, ook al ben ik zelf reeds echtgenoot van één of meer vrouwen.

Dat hier bloedverwantschap is wordt niet ingezien. Men noemt bloedverwanten of liever bloed (dare) de kinderen van vaders broer en van moeders zuster. Men noemt die niet alleen bloedverwanten, maar zelfs broers en zusters. Het woord neven en nichten bestaat niet. Een huwelijk met hen is geheel tegen den adat; men zou zelfs haast zeggen dat het opgevat wordt als bloedschande. En dit huwelijksbeletsel geldt niet alleen in den tweeden graad, maar tot in 't oneindige toe. Men mag evenmin trouwen met de kinderen van de broers van vaders vader of met de afstammelingen van de broers van vaders grootvader of overgrootvader, want ook dat zijn zusters en broers.

Als men een zuster ten huwelijk neemt, moet men aan zijn eigen ndoewe's haar beli d.i. koopsom betalen en men wordt met de vrouw verstooten, zoodat de ndoewe's met hun ondergeschikte geen relaties meer willen hebben. Soms willen ze zelfs geen koopsom aannemen.

Het beletsel steunt echter niet alleen op bloedverwantschap, maar ook hierop, dat als men een «zuster» tot vrouw nam, haar beli zou moeten betalen aan zijn eigen «broers» (broer in de Tanimbarsche beteekenis) en onder broers koopt of verkoopt men niet, dat zou schande zijn.

Evenzoo is verkeerd een huwelijk met de kinderen van vaders zuster of liever met welke oeranak of ondergeschikte dan ook, ook dan wanneer volgens onze opvattingen geen sprake meer is van bloedverwantschap. Als reden daarvan geeft men op: «omdat we dan ons eigen bloed opslikken». Uit deze reden zou men besluiten dat men in zoo'n huwelijk ook bloedschande ziet, en dat kan ook oorspronkelijk wel zoo geweest zijn, maar

in de tegenwoordige samenleving heeft het woord bloed in deze uitdrukking een figuurlijke beteekenis en men verstaat er onder de koopsom van het meisje. Wanneer een meisje huwt komt de koopsom ten slotte terecht bij haar ndoewe's. Als nu de ndoewe haar tot huwelijk neemt, slikt hij zelf de koopsom op, of liever gaat de koopsom voor hem verloren. Het gaat natuurlijk niet op onder mijn oeranak's een vrouw te nemen, want dan zouden die oeranak's de ndoewe's van mij en mijne kinderen worden en hoe zullen ze dan tegelijkertijd jegens mij hun plichten van ondergeschikten kunnen vervullen? Of zooals men dat typisch zegt: Wie zal er dan palmwijn voor ons snijden?

2. Het aangaan van een huwelijk met alles wat daar bij komt, zooals bijv. het bepalen en betalen van de beli, letterlijk koopsom noemt men een anggrije, d.i. zaak, affaire. Het is de anggrije bij uitnemendheid.

We willen nu nagaan het verloop van een anggrije als men een bate ndoewe tot vrouw neemt.

Het is hier niet de gewone regel, dat zooals bij sommige volkeren twee kinderen vanaf hun prilste jeugd voor elkaar bestemd worden. Als de kinderen nog klein zijn, begint men er wel reeds over te peinzen en te praten, maar vaste plannen worden niet gemaakt, voordat zij den huwbaren leeftijd bereikt hebben, hoewel uitzonderingen hierop ook wel eens voorkomen.

Dikwijls zelfs wordt totaal niets bepaald, maar men wacht eenvoudig af tot de jonge man op zekeren dag nadert tot een der dochters van zijn ndoewe's en met haar omgaat. En daarmee is dan de anggrije ingeleid. Ziet echter de ndoewe, dat de oudste zoon van zijn zuster er niet aan schijnt te denken tot een zijner dochters te naderen, en is hij bevreesd, dat de jonge man zich tot een vreemde vrouw zal wenden, dan laat hij den jongen door zijn vrouw ten eten vragen, en als de jongen gekomen is, wijst hij hem een slaapplaats aan in zijn huis en zegt hem, dat hij die of die van zijn dochters ten huwelijk zal nemen. Desnoods kan de jonge man dan nog zijn voorkeur te kennen geven voor een andere dochter en zal de ndoewe zijn verzoek bewilligen. Van dien dag af, of vanaf den dag, dat zooals ik straks zei, de jonge man uit eigen beweging tot een der ndoewe-dochters nadert, woont hij in het huis van zijn ndoewe en hij is min of meer dienstplichtig aan zijn

schoonvader. Van dien dag af zegt men van den jongen: na-lengien, d.w.z. hij is schoonzoon of speelt schoonzoon. Dit zegt men zoolang hij in 't huis van zijn schoonouders woont.

Niet lang daarna, een maand of twee maanden, roept de ndoewe zijn ndoewe's en oeranak's bij elkaar en men houdt een feestmaal, waarbij iedereen eet van één groote rijstkoek en de beide verloofden samen één afzonderlijke kleine rijstkoek opeten. De ndoewe's geven nog schaamgordel en sarong «om de verloofden aan elkaar te binden», zooals de geijkte uitdrukking luidt en de oeranak's brengen palmwijn en oorhangers mede. Door deze plechtigheid worden de verloofden voor hun leven verbonden, doch ze blijven nog wonen in het huis van den ndoewe. Men noemt die plechtigheid de kleine anggrije.

Later, soms veel later, roept de jonge man zijn oeranak's bij elkaar om «palmwijn te snijden» voor de ndoewe's. Dit is de groote anggrije. De vader van het meisje ontvangt eerst een oude klewang, dan een ouden gouden oorhanger, dan een olifantstand en dan een stuk goud. Men mag hier voor gebruiken, en doet dat ook meestal, die zaken welke men ontvangen heeft als betaling der koopsom van zijn eigen zusters, die met vreemden trouwden. Dat zijn dus zaken, die den ndoewe, d.i. den vader van het meisje, rechtens reeds toekomen. Aanstonds daarna, dus denzelfden dag, wordt de jonge vrouw door haar vader met zijn broers en ndoewe's versierd met armbanden, oorhangers en halssnoeren: dit als tegengift. Als dit afgeloopen is verlaat de jonge man met zijn vrouw het huis van zijn ndoewe.

Nog later gaat de jonge man nogmaals naar 't huis van zijn ndoewe en brengt hem nog een ouden gouden oorhanger en hij ontvangt daarvan ook weer vrouwelijke sieraden terug.

Ten slotte gaat men nog eens naar 't huis van den ndoewe en brengt men twee stukken goud. Ook daarvoor weer ontvangt men vrouwelijke sieraden terug.

Hiermede is de zaak geheel afgeloopen. De uithuwelijking met al wat er bij hoort is achter den rug, maar de wederzijdsche verplichtingen tusschen ndoewe en oeranak's blijven bestaan.

Dit nog als opmerking bij 't voorgaande. Men zou geneigd zijn te denken, dat de jonge man een koopprijs betaalt voor het meisje. Zoo wordt het echter niet opgevat door den Tanim-

banees. Het brengen van goud enz. aan den vader van 't meisje is hier één van de gevallen, dat men «palmwijn snijdt» voor zijn ndoewe's en er is hier geen sprake van beli of koopsom, zooals bij 't nemen van een vreemde vrouw. Zooals ik reeds zei geeft men trouwens den vader van 't meisje zaken, die hem rechtens reeds toekomen.

De koopsom betalen van een ndoewe-vrouw komt alleen dán voor als de jonge man reeds een ndoewe-vrouw heeft genomen en daarna nog een andere ndoewe-vrouw van dezelfde reeks misbruikt. Men moet dan aanstonds de koopsom van dat meisje aan zijn ndoewe's volledig betalen en 't meisje teruggeven. Kan men dat niet, dan worden voorloopig alle banden verbroken en de ndoewe neemt al de zusters van den jongen man tot zich als borgstelling, totdat de jongen betaald heeft; na dit betalen worden de betrekkingen hernieuwd. Blijft de jongen langen tijd in gebreke, dan verkoopt de ndoewe zijn zusters die daardoor slavin worden.

3. Uit het voorgaande kan men reeds opmaken dat men hier (huwelijk met bate ndoewe) te doen heeft met een echt huwelijk, daar het aangegaan wordt voor het leven. Alleen in het stadium vóór den feestmaaltijd kan men aannemen, dat de jongelui slechts verloofd zijn, hoewel zij reeds geregeld met elkaar omgaan. De feestmaaltijd wordt volgens de uitdrukking der inboorlingen gehouden om de jongelui met elkaar te verbinden; daarbij wordt dus verondersteld, dan de band van te voren nog niet bestond.

Na den feestmaaltijd kan er geen andere reden meer zijn tot echtscheiding, dan echtbreuk of wegloopen van den kant der vrouw. De jongen wil haar dan niet meer terugnemen en het zou geheel en al tegen de algemeen geldende opvattingen zijn, haar niet te verstooten. De jongen verklaart aan zijn ndoewe's zelfs, dat hij ook met hen geheel en al breekt. Dezen echter zullen dan de betrekkingen herstellen door een andere hunner dochters te «versieren» en deze aan den jongen man tot vrouw te geven.

Redenen waarom men vreemde vrouwen wegstuurt, als diefstal enz., zijn hier niet voldoende. De echtgenoot houdt zich dan slechts beschaamd en vertoornd totdat zijn ndoewe's hem een gouden oorhanger of iets dergelijks geven «om zijn hoofd weer op te beuren».

Zelfs als de bate ndoewe kinderloos blijft, hetgeen in de opvattingen der inboorlingen een zeer erg geval is, mag men haar niet wegsturen, maar neemt men een kind aan van haar zuster.

Ook zal een ndoewe, die reeds een dochter als vrouw gaf aan zijn oeranak over 't algemeen niet dulden dat deze er een vreemde vrouw bijneemt, omdat hij geheel en al ndoewe wil blijven over den jongen met al zijn afstammelingen. Heeft de jongen buiten weten van den ndoewe er een vreemde vrouw bijgenomen, dan zal hij hem daarover streng berispen, de koopsom van het vreemde meisje afbetalen en haar dan verwijderen uit het huis van zijn ondergeschikte opdat ze naar haar ouders terugkeere.

II. Huwelijken met een bat' waljete.

1. Wanneer door een huwelijk van een der zoons met een ndoewe-vrouw gezorgd is voor de voortzetting der ndoewe-reeks, kunnen de andere zoons zich een vrouw zoeken ook onder de ndoewe-vrouwen of wel onder vreemden. In dit laatste geval krijgt men een huwelijk van de tweede soort. Ook de oudste zoon kan soms zoo'n huwelijk aangaan, als kans genoeg bestaat, dat de reeks zal doorgezet worden door andere broers. Ook kan het gebeuren, dat de ndoewe niet wil, dat zijn oeranak een zijner dochters neemt, bijv. in het geval, dat hij als adellijke vroeger een onadellijke vrouw genomen heeft en daardoor ook zijn kinderen buiten den adellijken stand zijn geraakt. Hij wil dan zijn oeranak niet dwingen ook met een onadellijke vrouw te trouwen en zal met hem een vreemde adellijke vrouw zoeken, als geen andere ndoewe-vrouw te vinden zijn.

Zulk een huwelijk met een vreemde vrouw is in zekeren zin een koophuwelijk, en de anggrije waarin het sluiten van het huwelijk wordt besproken zou men een koopzaak kunnen noemen. Die koopzaak kan op verschillende manieren aanhangig worden gemaak, welke manieren we wat verder één voor één zullen beschouwen. Voorop echter dit: Vanaf het oogenblik, dat de zaak aanhangig wordt gemaakt, treedt een voorloopige toestand in, waarin de beide jongelui ndoondoe worden genoemd, hetgeen men zou kunnen vertalen door verloofde, ofwel huwelijkskandidaat, hoewel geen van deze beide woorden de beteekenis

juist weergeven. De grondbeteekenis van het woord is me niet bekend. In die periode behandelen de beide jongelui elkaar als echtgenooten. De man heeft voorloopig recht op het lichaam zoowel als op de werkkracht der vrouw, die voor hem een tuin bebouwt en voor zijn eten zorgt. Dit voorloopig recht duurt tot op het oogenblik, dat de beli of koopsom volledig wordt afbetaald, als wanneer beslist wordt dat men elkaar tot echtgenoot neemt ofwel van elkaar scheidt. Gedurende die periode kunnen de jongelui elkaar wel trouw zweren, maar daar wordt in de Tanimbareesche maatschappij geen rekening mee gehouden. Door dat trouw zweren beloven ze elkaar feitelijk niets meer, dan dat ze elkaar tot echtgenoot zullen nemen. Tot het uitvoeren dier belofte zullen ze niet eens in staat zijn, als de ndoewe's het er niet mee eens zijn. En dezen spreken vaak officieel hun goedkeuring pas uit als de heele beli betaald is. Men wil niet eerder uitspraak doen, omdat het nog een kwestie is, of men het eens zal worden over de beli. Van beide kanten wil men de handen vrij houden, om door dreigen met verwerpen de koopprijs te doen dalen of stijgen. Als al de onderdeelen van de beli zijn afbetaald wordt pas officieel uitgesproken of de vrouw bij den jongen blijft of niet.

Soms ook wordt officieel en uitdrukkelijk deze uitspraak gedaan al vóór het afdoen van de geheele beli, als namelijk een gedeelte wordt afbetaald. En dit geschiedt, wanneer de beide partijen elkaar vertrouwen, vooral als de partij van den jongen bekend staat als een degelijke familie.

Beluit men tot de scheiding, dan zegt men: «ĕnmèt i», de jongen schaamt zich voor het meisje, of ĕrmèt i, de ndoewe's schamen zich voor het meisje. Beslist men tot een huwelijk, dan zegt men: nali, d. w. z. hij neemt haar. In dit laatste geval spreekt men niet meer van ndoondoe, maar van sawe, een stam ook in andere Maleische talen (vgl. Tagaalsch: asawa) echtgenoot beteekent. Deze term wordt ook wel eens gebruikt vóór het afbetalen van de geheele koopsom, vooral als de voorloopige periode wat langer duurt en de publieke opinie is dat de twee wel bij elkaar zullen blijven, maar men spreekt dan in minder strikten zin. Vraagt men uitdrukkelijk of men sawe of ndoondoe is, dan zal men zeggen ndoondoe.

Soms ook kan het gebeuren, dat vóór het afbetalen van de geheele beli wel geen uitdrukkelijke uitspraak plaats heeft, maar

toch uit alles blijkt (bijv. uit het «palmwijn snijden» voor de ndoewe's van het meisje) dat de beide partijen niet anders dan een blijvend huwelijk bedoelen.

De duur van de bovengenoemde voorloopige periode kan verschillen van één nacht tot 20, 30 jaren. We zullen dat verder zien. Soms wordt die periode zoo lang gerekt, men weet eigenlijk niet goed waarom, misschien eenvoudig overschilligheid van beide kanten, want ook op Tanimbar zijn menschen die er op staan hun zaken in orde te hebben en vlug af te doen, en anderen die alles maar laten slenteren. Soms ook wordt de periode er een van langen duur, doordat allerlei omstandigheden, nu deze, dan die, beletten om samen te komen en de zaak af te handelen. Soms ook is er moedwil in het spel. De jonge man namelijk met zijn ndoewe's, van plan zijnde de vrouw te verstooten, trachten door telkens de behandeling der zaak uit te stellen, de gelegenheid te krijgen de vrouw te verstooten, zonder haar af te betalen. Dit is mogelijk, als men bijv. de vrouw op diefstal kan betrappen, of wel wanneer een andere man haar misbruikt, in welk geval deze laatste aan de broers der vrouw moet betalen alles wat door den eersten ndoondoe nog niet betaald is, en daarna ook voor zich zelf de vrouw nog eens geheel moet afbetalen. Aldus kan een vrouw, wetend, dat zij niet ten huwelijk zal genomen worden, soms jaren lang gedwongen zijn te blijven bij den jongen man, die haar om den tuin leidde, en die niet naar haar omziet, dan wanneer zijn luimen het hem zeggen. Ze zou kunnen vluchten, maar daardoor zou de jongen ontheven zijn van het betalen der beli en de vrouw zou daarover geweldig berispt worden door haar ouders, broers en ndoewe's.

Het betalen der beli geschiedt in de handen van de ouders en de broers van het meisje. Dezen echter mogen ze niet verkwanselen of gebruiken om er hun ndoondoe's mee af te betalen, maar zijn verplicht ze te gelegener tijd aan hun ndoewe's ter hand te stellen. Eén van die gelegenheden zal zijn de dag, dat men «palmwijn snijdt» voor zijn ndoewe's als men een hunner dochters ten huwelijk neemt (zie boven: Huwelijk met bate ndoewe).

Hier moeten we ook nog zeggen, door wie de betaling der beli geschiedt. Soms is de jongen met zijn broers in staat alles af te betalen, en doet hij dit ook. Meestal echter wendt hij zich tot zijn ndoewe's, die dan geen olifantstand, goud enz. aan

hun oeranak geven om daarmee af te betalen, maar zelf de zaak komen bespreken, en zelf de vrouw voor hun oeranak afbetalen.

2. Verschillende manieren om een huwelijkszaak aanhangig te maken.

a. Nal anggrije silaai: de jongen bedient zich van de groote zaak (groot in de beteekenis van waardig).

De eerste en de meest nette wijze (ook volgens Tanimbareesche opvattingen) om een huwelijkszaak met een vreemde vrouw aanhangig te maken, is zich in persoon begeven naar het huis harer ouders en hun zijn hart te openbaren. Men biedt daarbij aanstonds een geschenk aan in den vorm van een gouden oorhanger of iets dergelijks. Als de ouders genegen zijn hem hun dochter ten huwelijk te geven, vragen zij het meisje, of zij genegen is met hem te huwen of niet. Zoo ja, dan bekijkt men het geschenk en neemt het aan of vraagt een beter. Bevalt het geschenk dan zegt men den jongen, dat hij voortaan hun huis als het zijne kan beschouwen. Bevalt het geschenk niet, dan gaat de jongen een ander zoeken, totdat hij iets naar de keus van zijn aanstaande schoonouders gevonden heeft. Vanaf het oogenblik, dat dezen het geschenk aanvaarden zegt men van den jongen man: nalengien d.w.z. hij is of speelt schoonzoon. Hij heeft voorloopig recht op het meisje, zooals boven werd uitgelegd, maar is ook zooveel als dienstbaar aan zijn schoonouders. Pas dan wanneer hij de beli van 't meisje volledig heeft betaald, zal men hem zeggen, dat zij de zijne is geworden en dat hij met haar het huis mag verlaten.

Nog even zij hier opgemerkt, dat men hier strikt niet van ndoonde spreekt, maar toch de voorloopige toestand dezelfde is als boven voor de ndoondoe's, alleen met dit verschil, dat er zoo goed als zekerheid bestaat, dat het huwelijk zal doorgaan.

De zaak kan op ongeveer dezelfde wijze ook aanhangig gemaakt worden en geheel op dezelfde wijze behandeld worden, wanneer de wederzijdsche ouders, zelfs tegen den wil der jongelui in met elkaar bedisselen, dat hun kinderen met elkaar zullen trouwen. De ouders van den jongen man bevelen hem dan, voorloopig in 't huis der vrouw te gaan wonen.

b. Ensaai das bate. De jongen bestijgt het huis der vrouw.

Als men wat bang of bleu is uitgevallen zal men in plaats van de anggrije silaai den volgenden weg kiezen: In den

avond gaat men, zonder zich te verbergen het huis van het meisje zijner keus binnen en zwijgend zet men zich neder op de bale-bale naast het meisje. Haar vader of moeder vraagt dan, wat men komt doen. Men geeft echter geen antwoord, totdat op een wenk van de ouders een ander in huis vraagt of men komt om de hand der jonge dochter. Men antwoordt daarop bevestigend. Willen de ouders niet, dan stuurt men den jongen de deur uit en de zaak is daarmee uit, als de jongelui er niet op terugkomen. Zijn de ouders voor een huwelijk, dan roepen zij hard op, dat ieder in de buurt het hooren kan, dat die en die in huis gekomen is, om de hand van dat en dat meisje gevraagd en haar tot zijn n d o o n d o e genomen heeft. Verder sturen de ouders degene die straks den jongen ondervroeg naar diens ouders; hij maakt hun de zaak bekend en geeft hun in overweging, aanstonds de betaling der koopsom te beginnen. De ouders van den jongen roepen hun familie bij elkaar en men bespreekt of men nog denzelfden nacht zal betalen, ofwel de betaling zal uitstellen tot den volgenden morgen. Wordt tot het eerste besloten, dan wordt dit bericht aan de ouders van 't meisje en deze komen met hun familie in 't huis van den jongen, waar dan aanstonds de b e l i wordt besproken en afbetaald. Vaak is men daarmee tegen den morgen pas klaar. Deze wijze van betalen noemt men de o e t e n d o n d i e m (nacht-schuld) en men vraagt er geen kleine onderdeelen, maar alleen de drie groote onderdeelen, nml. olifantstand, ouden gouden oorhanger en een stuk goud (hetgeen een waarde vertegenwoordigt van 500 tot 1000 gulden). En hiermee wordt de koopsom volledig beschouwd, zooveel als korting bij contante betaling. Aanstonds wordt nu ook bepaald of de jongelui bij elkaar zullen blijven of moeten scheiden. In 't eerste geval gaat hij 't meisje halen.

Besluit men de betaling uit te stellen tot den volgenden morgen, dan komt men den volgenden morgen bij elkaar, maar dan krijgt men geen pardon meer en moet alle kleine onderdeelen van de b e l i betalen. Men heeft nu trouwens alle kans dat de volledige afbetaling lang kan duren en men heeft hier dan weer de voorloopige periode, waarin van den jongen gezegd wordt: n a l e n g i e n en waardoor hij in dezelfde positie komt als onder *a*.

c. N a l n d o o n d o e b a t e. Men maakt een vrouw tot zijn n d o o n d o e.

Deze is de weg dergenen die heelemaal geen moed hebben en dergenen die kunnen veronderstellen, dat de ouders van het meisje geheel tegen 't huwelijk zijn. Hierbij hebben de beide jongelui geheimen omgang met elkaar tot ze ontdekt worden of hun omgang op andere wijze uitlekt, b.v. door zwangerschap en bekentenis der vrouw. Deze wijze om een zaak aanhangig te maken kan men nog in tweeën verdeelen:

a. Het gebeurt soms, dat men het waagt 's avonds als ieder in huis slaapt en het fakkelstokje is opgebrand, het meisje heimelijk in haar eigen huis te benaderen. Wordt dit door een der huisgenooten bemerkt, dan zal deze vlug de deur sluiten, om den jongen te beletten te vluchten. Dan roept en schreeuwt men uit alle macht, dat ieder wakker wordt en men maakt licht. Als de ouders zien wie de indringer is en willen toestemmen in een huwelijk dan volgt men den weg, dien we straks beschreven onder *b.* Als men nog denzelfden nacht afbetaalt en de ouders van den jongen het ook wel eens zijn met het huwelijk, dan zal men voor den vorm echter, om zich groot en rijk te toonen, zeggen, dat men haar verstoot, maar na eenige dagen of soms na langer tijd gaat men weer naar 't meisje en neemt haar dan mee naar huis. Men hoeft daarvoor verder niet te betalen en 't huwelijk is gesloten. Ieder begrijpt, dat het verstooten slechts gebeurde voor den vorm.

Wordt bij 't opsteken van 't licht echter ontdekt, dat men met iemand te doen heeft, dien men niet wil laten huwen met zijn dochter, dan roept en schreeuwt men, en blijft men roepen en schreeuwen totdat het licht wordt, om de ouders van den jongen beschaamd te maken en te kennen te geven, dat men de koopsom van het meisje eischt wegens den geheimen omgang maar van een huwelijk niet wil weten. 's Morgens zendt men afgevaardigden naar de ouders van den jongen, om dien dag de beli nog betaald te krijgen. De betaling geschiedt in het huis van 't meisje. Wordt dienzelfden dag niet betaald, dan treedt weer dezelfde voorloopige periode in met dienstbaarheid van den jongen, die in 't huis van 't meisje blijft wonen. Is alles afbetaald, dan moet hij 't huis verlaten en verder van 't meisje afzien.

b. Meestal zal men den weg, zoo juist beschreven, niet volgen, maar buiten 't huis van het meisje omgang met haar hebben, hetzij door haar 's avonds uit haar huis te lokken, dan wel door

haar te volgen naar de tuinen waar ze soms onbewaakt alleen of met een vriendin te vinden is in haar tuinhuisje. Wordt men op zekeren dag betrapt of lekt de zaak op een of andere manier uit, dan wordt de huwelijkskwestie aanhangig gemaakt. Meestal wachten de ouders of broers van 't meisje den avond af, dat iedereen in de kampong is en één begeeft zich dan naar 't huis van den jongen. Soms neemt men het meisje mee en duwt haar het huis in; soms blijft het meisje in het huis harer ouders. Dit laatste heeft soms als reden, dat men absoluut niet van een huwelijk wil weten, soms echter ook, dat men daardoor de betaling wil verhaasten. De beteekenis van het in huis duwen van 't meisje is deze: men wil daardoor zeggen, dat de jongen het meisje reeds a. h. w. gestolen heeft door zijn geheimen omgang en haar dus moet afbetalen. In beide gevallen blijft men zelf beneden staan en roept soms met veel misbaar den vader van den jongen aan, en eischt van hem, dat hij de koopsom van 't meisje zal betalen. Men voegt er nog bij: veeg morgen vroeg de plaats voor uw huis schoon, dan komen wij er zitten om de betaling te ontvangen.

Van deze plechtigheid zegt men: ĕrfalère sier lo: men heeft ze afgeroepen, nml. de jongen en het meisje; en als het meisje het huis is binnengeduwd: ĕnsaai das lo: zij heeft het huis reeds bestegen.

Den volgenden morgen gaat de familie van 't meisje gewapend naar 't huis van den jongen en allen gaan op den grond zitten voor het huis. Twee mannen staan met opgeheven klewang aan de beide zijden van den ingang. Men roept naar boven om de beli. Boven antwoordt men niet, maar de jongeman komt naar beneden om zijn familie te halen. Als deze bijeen is, begint de bespreking. De familie van den jongen zit boven in huis (de huizen staan op palen) en de familie van 't meisje beneden er voor. Men noemt dit: ĕrti molle, d. i. men gaat naar de plaats vóór 't huis; in tegenstelling met al de voorgaande gevallen waarbij men de zaak bespreekt in het huis van den jongen of het meisje. Door de familie van den jongen worden onderhandelaars aangesteld, die telkens eerst boven afspreken wat ze beneden zullen zeggen. Op de eerste plaats geeft de jongen een bebetoe sale of schuldbekentenis in den vorm van een gewonen gouden oorhanger, ter waarde van één tot tien of twintig rijksdaalders. Dan geeft hij een varken (op

sommige plaatsen een stuk goed) om daardoor te verkrijgen, dat men de opgeheven klewangs laat zakken, en dat onderdeel van de beli heet farèbe (dat waarmee men iets doet zakken). Daarna begint het afbetalen der eigenlijke koopsom, olifantstand, ouden gouden oorhanger en een stuk goud, alles samen ter waarde van 500 tot 1000 gulden. Ook deze zaak kan vlug of langzaam verloopen. Vaak zingt en danst men onder om de lui boven beschaamd te maken; soms als men erg gehaast is blijft men zelfs in de molle slapen, verschillende nachten achtereen, om de lui te dwingen aanstonds naar goede voorwerpen ter betaling uit te zien en de zaak niet op de lange baan te schuiven.

Ook hier heeft men de voorloopige periode, waarin de twee betrokkenen slechts ndoondoe en geen sawe zijn, zooals boven reeds werd beschreven.

Het spreekt vanzelf dat de bovengenoemde geheime omgang vaak geen huwelijk ten doel heeft, hoewel men dit het meisje wijsmaakt. Als het meisje bemerkt, dat de jongen haar verlaat, zal zij soms zelf de zaak uitbrengen, om aldus haar beli betaald te krijgen, of ook wel om aldus den jongen eenigszins te dwingen haar minstens als voorloopige echtgenoote te nemen.

Soms zelfs gebeurt het dat een jongen in den donkere het meisje bedreigt en zich voor haar beminde uitgeeft. Wordt dit ontdekt, dan heeft de zaak hetzelfde verloop met enkele keeren een huwelijk als gevolg.

Het komt zelfs voor, dat men, en nog wel op aanraden van zijn ndoewe's, een meisje om den tuin leidt en misbruikt, alleen maar om ze daarna in één dag geheel af te betalen en te verstooten. Men laat aldus aan iedereen zien, dat men een welvarend man is, die zich wat weelde kan veroorloven.

d. Erfoliet ĕrteri bate. Men sluit de vrouw op.

Men spreekt af met zijn vader of moeder, met zijn broers of zusters, dat men het meisje zijner keuze in zijn huis zal lokken. Als dat lukt, sluit men de deur achter haar dicht en men zegt haar, dat ze voortaan hier thuis hoort. Als de ouders van het meisje dit hooren, komen ze voor het huis van den jongen opspelen en vragen wie het meisje gestolen heeft. Boven noemt men den naam van den dief en roept de ouders binnen. Dezen gaan echter heen om den volgenden morgen met de heele familie terug te komen. Ze gaan dan binnen en vinden reeds allerlei zaken voor de beli klaar liggen. Er wordt over en

weer gepraat, en de zaak verloopt verder zooals in de vorige gevallen.

Ook gebeurt het, dat het meisje uit eigen beweging naar 't huis van haar beminde loopt. Men behandelt zulk een zaak juist als de vorige.

e. Erboer bate. Men steelt een vrouw.

Het woord ĕrboer komt in de Jamdewa-taal slechts voor in deze uitdrukking, maar op Fordate beteekent het eenvoudig stelen van wat dan ook. Met deze uitdrukking bedoelt men het heimelijk wegvoeren van een vrouw uit een vreemde kampong. Dit gebeurt nadat men de zaak reeds op andere wijze heeft aanhangig gemaakt; soms ook wordt de zaak pas door dat wegvoeren zelf aanhangig gemaakt. Het daarop volgende ceremoniëel is slechts een weinig verschillend van dat in de vorige gevallen. De heele familie van het meisje volgt per prauw den jongen man naar zijn dorp en vóór het dorp gekomen, blijft men op de prauwen zingen en dansen, totdat de jongen een olifantstand en twee gewone oorhangers naar beneden brengt. Als deze naar den zin zijn van de eischers, volgen zij den jongen naar zijn huis en in het huis wordt de zaak verder afgehandeld.

f. Nafndoemoer bate. Men laat een vrouw in den grond verzinken.

Deze uitdrukking is natuurlijk niet letterlijk op te vatten, maar het beteekent, dat een onadelijke man een adelijke vrouw misbruikt. Dit geval is voor 't aanhangig maken te rangschikken onder één van de vorige gevallen. Na de aanhangigmaking der zaak zullen soms de ouders van 't meisje van geen afbetaling willen weten, vooral als men weet, dat de jongen behalve niet-adelijk ook nog arm is en ook geen rijke ndoewe's heeft. In dit geval zal men den jongen man eenvoudig van kant maken ofwel hem en al zijn zusters tot slaafnemen. Weet men, dat de jongen in staat is enorm te betalen, dan besluit men, het het meisje te lichamen (ĕrtoeboe i) d. w. z. al haar ledematen één voor één te laten afbetalen, voor haar hoofd een groote aarden kruik, voor haar borst een stuk oud goud, voor haar rug een olifantstand, voor haar ribben een ouden klewang, voor haar haar, handen en voeten gewone gouden oorhangers, voor haar oogappels een ouden gouden oorhanger enz. enz. alles samen een kolossaal bedrag. Daarna neemt men haar tot vrouw;

meestal verstoot men haar niet bij de afbetaling, daar men te duur heeft moeten betalen.

3. Het versieren der vrouw.

Op al deze verschillende manieren van behandeling der huwelijkszaak volgt, soms aanstonds, soms na een kortere of langere tusschenpooze, het versieren der vrouw, zooals men zegt. Het gebeurt echter alleen wanneer na de afbetaling der beli het jonge paar man en vrouw worden, niet wanneer ze dan van elkaar scheiden. Het bestaat in een tegengift of een tegen-beli van de ndoewe's van 't meisje aan den jongen. Die tegengift bestaat uit die zaken welke ndoewe's aan oeranak's geven, dus uit alleen vrouwelijke sieraden, zooals de beli bestaat uit alleen mannelijke sieraden. Het is echter geen zuivere schenking, maar zooals bij 't betalen der beli wordt over- en weer-gepraat over het al of niet voldoende zijn der aangeboden voorwerpen. Men kan hoogere eischen stellen naarmate men een beli van grootere waarde heeft betaald. Het gepraat loopt soms zóó hoog, dat men de ndoewe's met de vrouw de deur uitstuurt.

Dat wegsturen der vrouw is meestal slechts voor den vorm, opdat ze met betere dan de aangeboden sieraden terug zou komen. Soms ook maakt men er gebruik van om een vrouw weg te sturen, die men om andere redenen reeds min of meer moe was, en in dat geval neemt men haar niet terug.

4. De verhouding na de beli.

Als alles naar wederzijdsch genoegen is afgeloopen, dan is men ndoewe en oeranak geworden. De jongen wordt nml. oeranak van de ndoewe's zijner vrouw en voortaan «snijdt hij palmwijn» ook voor zijn nieuwe ndoewe's en zullen dezen wederkeerig «schaamdoek en sarong» brengen aan hun nieuwen oeranak.

Vandaar dat men tot in 't oneindige een wisseling krijgt tusschen de rijkdommen der beide partijen: het overgaan van zaken van oeranak op ndoewe wordt echter nog min of meer beschouwd als een aanvulling van de reeds geheel betaalde koopsom der vrouw; het overgaan van zaken van ndoewe's op oeranak's wordt beschouwd als een verder versieren der vrouw.

Wat de kinderen van het jonge paar betreft, wordt tusschen de ndoewe's van het meisje en die van den jongen een overeenkomst gesloten. Men «halveert de visch»; de helft der

kinderen volgt de ndoewe's van den vader, de helft die van de moeder. Komt men niet tot een vergelijk, dan zal dat een breuk ten gevolge hebben tusschen den jongen man en zijn ndoewe's.

5. De Huwelijksband.

Na het volledig afbetalen van de beli of koopsom wordt altijd officieel en uitdrukkelijk gezegd of de ndoondoe's echtgenooten worden of wel van elkaar scheiden. In 't eerste geval wordt op dàt oogenblik het huwelijk gesloten; en soms aanstonds, soms wat later a. h. w. bezegeld door de tegengift of het versieren der vrouw.

Het huwelijk is voor 't leven. Althans het is de bedoeling dat jongen en meisje voor goed bij elkaar hooren en naast de huwelijksband wordt nog een andere band gelegd, nml. de ndoewe-band, die zooals boven bleek zoo met goud en andere kostbaarheden is doorweven, dat zij op Tanimbar als een zeer hechte doorgaat, die niet maar zonder zware reden dient verbroken te worden. Zulk een band verbreken, zonder volgens de algemeen geldende opvattingen voldoende redenen, gaat door als dom, en dat doen alleen menschen die geen verstand hebben van maatschappelijke toestanden.

Een ander bewijs dat de beslissing na de afbetaling geldt als een beslissing voor het leven, is dat wanneer de man het huwelijk verbreekt zonder door ieder als voldoende beschouwde redenen, hij aan de ndoewe's der vrouw nog eens opnieuw de volle koopsom moet betalen, en men haar dan pas weg mag sturen. De man echter ontvangt dan de kinderen en de sieraden der vrouw.

Zendt men echter de vrouw weg om een goede reden, dan heeft men niets te betalen, en is ze reeds versierd, dan komen de versierselen aan den man en ook al de kinderen volgen den man.

Een van de meest voorkomende redenen waarom men een afbetaalde vrouw nog verstoot is diefstal. Wanneer de vrouw beticht wordt van diefstal bij vreemden en haar schuld wordt volgens inlandsche opvattingen voldoende bewezen, dan kan men haar met fatsoen niet meer als echtgenoote bij zich houden. Zelfs het stelen van twee, drie aardappels is daartoe voldoende. Het gebeurt, dat men zijn vrouw zeer noode verstoot, maar het toch doet uit menschelijk opzicht. Toch gebeurt het ook, dat

men de vrouw houdt, maar dan moeten de ndoewe's der vrouw de zaak goedmaken en 't een of ander betalen «om mijn hoofd weer op te heffen». Ook de boete aan den bestolene betalen zij.

Een andere geldige reden tot verstooten is een zware beleediging van den man door de vrouw. Als zware beleediging wordt beschouwd het uitschelden voor slaaf, onadellijke of toovenaar, waarop onder vreemden vaak doodslag als wraak volgt.

Kleine misdrijven der vrouw als kwaadspreken, beleediging van vreemden enz. zijn geen geldige reden voor verstooten. Als in die gevallen door den beleedigde betaling als eerherstel geëischt wordt, moet de echtgenoot dat betalen.

Een wèl geldige reden is het wegloopen van de vrouw wegens ruzie met haar man.

De meest geldige reden is echtbreuk der vrouw. In geval van echtbreuk is er geen kwestie van, dat de man zijn vrouw terugneemt. Degene met wien de vrouw onwettigen omvang gehad heeft, moet haar heele koopsom betalen aan de ndoewe's der vrouw, niet aan den echtgenoot. Deze krijgt alleen de kinderen en de sieraden der vrouw als deze reeds versierd is.

Een andere reden kan zijn het verbreken van den ndoewe-band wegens oneenigheid bij het boven beschreven ruilen van mannelijke en vrouwelijke sieraden. Wordt de ndoewe-band verbroken, dan wordt ook vaak, en dat vindt men dan zeer redelijk, de huwelijksband verbroken.

Als de man van zijn kant echtbreuk pleegt en een anggrije krijgt met een andere vrouw, vatten de ndoewe's der eerste vrouw dat op als «een slag in 't aangezicht» van hen en de vrouw. Vaak zal men dan de eerste vrouw weghalen. Vind ik dat goed, dan is de zaak uit, en de kinderen volgen de moeder. Hier heeft men dus ook een geval van een echtscheiding, die volgens de algemeene opvattingen redelijk is, want de vrouw die wegloopt, dus de scheiding eischt, wordt niet beboet, maar neemt zelfs haar kinderen en haar sieraden mede. Wil echter de man zijn eerste vrouw terughebben, dan moet hij aan de ndoewe's een olifantstand of een stuk oud goud betalen om hen in eer te herstellen. De vrouw moet dan terugkomen; wil ze echter absoluut niet, dan zal ze haar ndoewe's vragen om iets tot schadevergoeding te betalen aan haar echtgenoot en na deze betaling wordt de scheiding voltrokken.

Uit het voorgaande blijkt, dat er veel onredelijks is in de opvattingen der Tanimbareezen omtrent het huwelijk, maar een huwelijk bestaat, en men begrijpt, dat een huwelijk geen geringe zaak is, maar iets gewichtigs, en dat de huwelijksband er een is, die niet zoo maar om elk wissewasje kan verbroken worden. De redenen waarom men een vrouw verstoot mogen in onze oogen gering lijken, in de opvattingen van den Tanimbarees zijn ze gewichtig: voor stelen bijv. van kleine voorwerpen wordt ook anders een zeer hooge boete gevraagd; schelden met woorden als slaaf, toovenaar kan iemand het leven kosten. Het huwelijk is ook in de oogen van den Tarimbarees een blijvend samenleven van één man met één vrouw en we zagen in 't voorgaande reeds dat polygamie, hoewel ze voorkomt, eigenlijk tegen den adat is. Bij onderzoek is dan ook gebleken dat slechts 5 % der met vrouwen samenlevende mannen met twee vrouwen leven.

Ook bleek uit deze studie, dat onder de jongelieden geen groote vrijheid van omvang kan heerschen, zooals toch door sommige schrijvers van de Tanimbareezen beweerd wordt. De adat is zelfs zeer streng en ook wegens geringere onzedelijke handelingen tusschen personen van verschillend geslacht worden hooge boeten geëischt. Vandaar ook, dat de Europeesche dans algemeen wordt afgekeurd door de ouden. Men geloove niet te spoedig wat door sommige schrijvers beweerd wordt over de groote vrijheid van zeden die heerscht bij natuurvolken. Door één schrijver wordt zelfs van de Tanimbareesche jonge vrouwen gezegd, dat zij veelvuldig lidteekenen van brandwonden op de armen dragen en dat elk dusdanig lidteeken een copula beduidt, waarop het jonge meisje fier gaat. In allen ernst wordt zoo iets neergeschreven en toch, wie het voorgaande gelezen heeft begrijpt hoe zoo iets totaal onmogelijk is in de toestanden zooals die bestaan op Tanimbar.

Prostitutie en andere uitwassen van de beschaving zijn totaal onbekend in deze primitieve maatschappij, of liever: waren het. Hoe jammer dat de in dit opzicht gelukkige toestand, niet is bestendigd geworden. Men moest eens weten, hoezeer wij, Hollanders, dalen in de achting van den inlander, wanneer hem langzaam aan, zooals hij meent, de adat van de Hollanders duidelijk wordt!

VERTALING VAN SARGA VIII[1] VAN HET OUDJAVAANSCHE RĀMĀYAṆA

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Daarop vloog de zoon van den Windgod weg. De lucht was de weg, waardoor hij zweefde. Garuḍa, de zon en de wind evenaarden hem niet. Zijn gang was verbazend snel, zoo vlug als de gedachte (1).

Het was alsof hij de zon was, wanneer men naar hem keek. Zijne haren waren stralend en glanzend om te zien. Hoewel hij klein was, was hij zoo hoog als eene casuarine, rossig en buitengewoon schitterend (2).

Hij maakte zijn lichaam groot, geducht als een vliegende berg. Snel stoof hij weg naar boven. De schaar der planeten, de zon en de maan liet hij onder zich (3).

Zoo groot als de onvergelijkelijke standvastigheid van den oceaan, even groot was de standvastigheid van den zoon van den Windgod. Zijn vaart was verschrikkelijk en daverend, evenals de wind bij den ondergang der wereld of een hevige storm (4).

Er was eene geweldadige geduchte reuzin, zeer gruwelijk, genaamd Ḍākiṇī. Haar muil was zeer breed en was wijd opengesperd. Deze slikte hem in en hij kwam snel in haar buik (5).

De zoon van den Windgod was bedreven in het steken. Hij scheurde haar buik open[2] en vloog er uit. Daarop kreunde de booze rākṣasī, geducht als het geluid van den storm (6).

Daarop viel haar lijk in de zee. De krokodillen en haaien kwamen aanzetten, om haar vleesch te bemachtigen. Ook waren er walvisschen. Zij werden alle verzadigd ten gevolge van den grooten omvang der gestorven Ḍākiṇī (7).

---

[1] Sarga VII is vertaald in deze Bijdragen, deel 78, p. 373—384.

[2] In plaats van sĕbmitakĕn, zooals in den uitgegeven tekst staat, lese men: sĕbitakĕn.

Nadat zij gestorven was, was Hanūmān verheugd. Hij zag een berg in het midden der zee, de Menāka-berg genaamd, ontoegankelijk en hoog, doch de berg trilde hevig, buitengewoon (8).

De god van den Wind had hem tot vertrouwden vriend. Hij was onveranderlijk een vriend van den Windgod. Hij wist, dat Hanūmān een zoon van den Windgod was. Hij sprak, hem verwelkomende en hem trachtende tegen te houden, eerbiedig (9):

«O zoon van den Windgod, toef bij mij en rust hier uit! Haast u niet! Ik heb als welkomstgeschenk rozenappels, ḍūriyan's, broodvruchten, manggis, kacapi's, limoenen, limus, kapuṇḍung's, langsat en duhĕt, zoete vruchten. Eet er van naar hartelust! (10).

»Slaap op mijne helling hier, zoolang als gij wilt! Kijk naar de vogels, die zich verlustigen in mijn woud! Als gij haast hebt, moet gij toch een oogenblik rusten. Ik weet, dat gij gezonden zijt, om te gaan als bode (11).

«Zeer groot is mijn vreugde over u, mijn zoon. Moogt gij zoo gelukkig zijn, in staat te zijn, om heer Rāma te vergelden. Alle geestelijken op den berg streven er naar, op het slagen van deze expeditie van u richten zijne hunne gedachten (12).

«Vertoef hier nu een oogenblik! Gij zijt zeer welkom. Ik ben immers niet anders dan een vriend van den Windgod. De zon is werkelijk heet. Schuil hier dus! Als gij niet langer verhit zijt, zult gij snel verder gaan (13).

«Luister naar het uitgelaten gegons der hommels en kijk naar de Asana-bloemen, die in vollen bloei prijken. Zie hoe ik vroeger met ongeduld op u gewacht heb! Ik ben gelukkig, dat gij, Bāyu's zoon, gekomen zijt en geen ander» (14).

Zoo waren de woorden van den berg, die trachtte Hanūmān te weerhouden. Ten gevolge van zijn haast antwoordde hij snel:

«O Menāka-berg, houd op, wees niet bezorgd! Dringend was mijn afspraak met heer Rāma, dat ik mij zou haasten (15).

«Geen ander dan gij is de vriend van den Windgod, doch ik moet nu snel Rāwaṇa leeren kennen. Hoe is toch het gelaat van hem, door wien de wereld verontrust wordt? Zijn macht zal ik weerstaan, als hij dapper is (16).

«Langkā zal ik verwoesten, zoodat er niets van overblijft. Alle vijanden der goden, de rākṣasa's zal ik verslaan. Niets anders dan dat het de wereld welga, is mijn doel».

Zoo waren de woorden van Pawana's zoon, waarop hij wegvloog (17).

Er was eene andere rākṣasī, die hij ontmoette; zij was bekend onder den naam Wikaṭākṣiṇī. Zij schepte er behagen in, te wandelen bij de zee. Zij ving visschen en at ze altijd op (18).

Zij zag in de lucht iemand, die voorbij vloog. Toen vervolgde zij snel Pawana's zoon. Zij greep hem en slikte hem vlug in, alsof zij werkelijk machtig was en in staat om kwaad te doen (19).

Tot haar hals toe kwam hij, door haar ingeslikt. Hij maakte zijn lichaam grooter en zette zich uit. Wikaṭākṣiṇī verslikte zich, zoodat hare oogen uit haar hoofd uitpuilden en zij uitgeput werd en kokhalsde (20).

Hij reet met zijne nagels haar hals open, zoodat deze scheurde. Hij schopte haar keel stuk en verbrijzelde die. Hij beet in haar strot, waardoor deze brak. Toen vloog hij weer verder (21).

Na de zee te zijn overgestoken, kwam hij spoedig bij den geduchten Suwelaberg. Daar doolde een woeste rākṣasa rond. Toen deze hem tegemoet kwam, hield hij zich verborgen (22).

De zoon van den Windgod was zeer voorzichtig. Hij was zoo groot als de maan overdag, toen hij dacht aan al wat hem opgedragen was door Rāma, wat die vroeger tot hem gezegd had (23).

Naar het Zuiden gaande ontmoette hij weder eene groote moeielijkheid, rivieren en ravijnen, die zich rondom kronkelden. Een berg vormde de sterkte van eene stad, die buitengewoon gedueht was (24).

Nadat hij de rivier overgetrokken was, was het nacht geworden. De tien windstreken waren alle duister. Des nachts ging hij de stad binnen en vond daar dicht bij elkaar op een rij kampen (25).

Onderweg ontmoette hij rākṣasa's en soldaten; dappere mantri's vergezelden hen allen, met toortsen, om te gaan waken in het paleis. Hij was bevreesd, dat hij gezien zou worden en hield zich zorgvuldig verborgen (26).

Aan den rand van den weg waren er, die met elkaar praatten. Behoedzaam en voorzichtig trad de zoon van den Windgod naar voren. Hij begreep, dat hunne woorden verkeerd waren. Zij allen prezen de deugden van Rāwaṇa (27).

Er waren er die dronken en vroolijk dansten. Er waren er die dichtten, terwijl anderen fluit speelden of luidruchtig stoeiden of zich vroolijk met bloemen tooiden. De stad geleek op den godenhemel (28).

Er was een zeer uitgestrekt gebouw. Dat was de plaats waarheen hij zich begaf en hij trad er binnen. Het was er vol geestelijken der rākṣasa's, die telkens het slaapverwekkende formulier s u l a p[1] prevelden (29).

Anderen prevelden de spreuk B a j r a k ā y a, tooverspreuken die zwijgen veroorzaakten en anderen de t i ḍ ĕ m-spreuk[2]. Zij klapten in de handen, wentelden zich in het stof en stonden weer op, al grinnikende, een zeer geduchten en gevaarlijken y o g a verrichtende, schaterende (30).

Anderen weder reciteerden onbeschaamde ç ā s t r a's, redetwistten en spotten en eindigden met te strijden. Zonder overleg was de inhoud van hetgene, waarover zij praatten. Zij schreeuwden luid onder het spreken en toen scholden zij (31).

Ook was er een negentigtal, dat een markt hield. Zij aten voortdurend menschenvleesch en dronken bloed, zeer vroolijk en opgewonden. Zij praatten al twistende (32).

Er waren rākṣasa's, die aanhoudend dronken en die alles aten, wat er was, gaar of rauw. Zij sneden de dijen af en kauwden het vleesch. Sommigen bereidden p ĕ c ĕ l en anderen stoofgroenten (33).

Wat zij dronken was verschrikkelijk, een groote pan vol, gevuld met gekookt vet en bloed. Zij dronken en slikten een heele pan tegelijk door. Zij werden allen dronken en luidruchtig (34).

Er waren helden, die gezamenlijk dronken. Hun dolk was niet ver, zij hadden hem allen getrokken. Zeer uitgelaten waren zij; na gedronken te hebben, stonden zij op. Sommigen draaiden hunne zwaarden (?) rond, anderen hunne stokken en knotsen (35).

Weder anderen waren er, die vlogen in wagens: zij verlustigden zich met te wandelen door de lucht. Er waren er, die wagens, olifanten en paarden bereden. In den nacht vermaakten zij zich met rond te wandelen (36).

Anderen waren voldaan, nadat zij oorlog gevoerd hadden. Zij hadden den vijand overwonnen en buit behaald. Zij allen aten en beraadslaagden verheugd. Zij tooiden zich met snoeren gele k a r a n g b a l i-bloemen (37).

Er waren meisjes, die hen in verzoeking brachten en verlangend waren. Zij zwegen en deden, alsof zij boos en afkeerig waren. Men bood haar sterken drank aan, doch zij dronken er

[1] Dit is waarschijnlijk een tooverspreuk, die verblinding veroorzaakt.
[2] Waarschijnlijk een slaapverwekkend toovermiddel.

niet van. De jongelingen waren zeer dartel, spraken haar vriendelijk toe en omhelsden haar (38).

Toen de zoon van den Windgod keek naar de dartelenden, die verliefd waren en elkaar beminden, werd hij bedroefd, peinzende over en denkende aan het verdriet van Raghu's telg, die (van zijne geliefde) gescheiden was (39).

Zijn gemoed was medelijdend en zeer bezorgd. Hij hield op met te kijken naar hen, die dronken en stoeiden en luisterde niet langer naar hunne liederen, daar hij bedroefd was en zijne tranen zonder ophouden vloeiden (40).

Het was avondschemering en het zou bijna één uur slaan. Op dat tijdstip was het het begin van de donkere maandhelft. De duisternis ontvlood en de maangod kwam te voorschijn, evenals de daitya's, als de zonnegod opkomt (41).

Zeer snel kwam hij hoe langer hoe hooger. Op den Udayagiri was het, dat hij zich vertoonde. Hij wilde de schoonheid van de stad zien. Dit was de reden, dat hij zich bevond op den Udaya (42).

De zoon van den Windgod keek naar de tien hemelstreken van de stad, die zich alle vertoonden. Er was een hooge, groote tempel, die er uitzag, alsof hij van kristal en edelgesteenten gemaakt was (43).

Er waren dieren in uitgebeiteld: gouden hazen, olifanten, leeuwen, tijgers, gazellen, everzwijnen en rhinocerossen. Ook was er een woud in uitgebeiteld. De tempel was als een berg (44).

Zijn voorplein bestond uit juweelen en candrakānta-steenen. Zijn zand waren schitterende kleine paarlen. Bij het opkomen der maan werden die vloeibaar en koud. Op het voorplein smolten zij en glansden helder (45).

De kristallen tempel was evenals de Mandara. Het voorplein was als de Melkzee. De juweelen en paarlen waren als het ware het schuim. Het heldere koude water was als de nectar, die er uitkwam (46).

Er waren stralende versierde dammen, tien op een rij, die waren als het ware de golven van een grooten stroom. De pauken, die binnen in den tempel geslagen werden, dat was even luidruchtig als het geluid van de zee (47).

Daar buiten was eene afgescheiden ruimte. De tempel schitterde, fijn en klein. Alle zwarte juweelen, die ingelegd waren, zou men

kunnen vergelijken met de riffen, die de kust omringden (48).

De tempel was van buiten geheel gevuld met gouden beelden, als het ware de goden en daemonen, die tegelijk naar voren rukten met het doel, om den nectar te bemachtigen (49).

Alle beelden waren gewapend met knotsen, werpspietsen, bogen en speren, met dolken en werpschijven. Anderen hadden wajra's, alsof zij streden, om zich meester te maken van den nectar (50).

Ook waren er beelden, die de poort bewaakten, fraai gebeiteld uit juweelen en candrakānta. Hunne oogen waren rond, starend en uitpuilend, als Rāhu, die mede den nectar wilde bemachtigen (51).

Het vergif Kālakūṭa ontsnapte echter. Toen waren de poortwachters bevreesd voor god Çiwa, den verdelger van het kwaad, die altijd in den tempel was (52).

Buiten den ringmuur waren, bekoorlijk om te zien, wenschboomen dicht opeengeschaard, die geluk veroorzaakten en al wat men wenschte verschaften, evenals de koraalboom, dien men verkreeg bij het karnen (53).

In de nabijheid van de gouden wenschboomen was een prachtige, van paarlen gemaakte pĕṇḍapa. Zijn vloer was van smaragden en glanzende juweelen. Alles erin was het werk van eene godheid (54).

Er waren paarlen en zonneschermen, er waren paarden en olifanten en onvergelijkelijke wagens, juweelen en paarlen, de uitgelezenste van den oceaan. Bij het karnen waren zij verschenen en zij zagen er schitterend uit (55).

Ook waren er uit juweelen bestaande tempels, op een rij, alle zeer schitterend en glanzend. Dat waren de wagens van hen, die karnden. Zij waren buiten achtergelaten, om daarmede te vliegen (56).

Er was buiten een hooge dam (dijk) met wit zilver rondom den rand, evenals de slang Bāsuki, die uitrustte van zijne vermoeienis, nadat de zee gekarnd was (57).

De juweelen schitterden en het roode grint glansde. De poort ervan was als zijn blinkende haarkuif. Bij den ingang ervan waren rākṣasa's als deurwachters. Zij hadden puntige en scherpe slagtanden (58).

Zoo zag de tempel daar in Langkā er uit. Schoon was zijn glans en stralend zijn licht. Hoe hooger de maan steeg en hoe

lichter het werd, des te schooner was de tempel, stralend van glans (59).

«Dewī Sītā is zeker hier, denk ik». Zijn geest, die dit vermoedde, gelastte hem, te gaan. Toen sprong Hanūmān en kwam daar aan. Daar zag hij de onderdanen, de rākṣasa's, die in grooten getale de wacht hielden (60).

De onnoozelheid der rākṣasa's tartte hij vermetel. Met zorg bewaakten zij de vier poorten. Allen klauterden vlug, al springende, beurtelings ronddraaiende met hunne sterke lichamen (61).

Rossig en gekruld was hun baard, hunne knevels waren dik, hun buik was ruig behaard, hun borst vreeselijk en breed. Als leeuwen zagen zij er uit, geducht; hunne slagtanden waren scherp. Zelfs de dood zou zeker vrees koesteren bij het zien van hun gelaat (62).

Toen hij de rākṣasa's zag, ontweek hij hen en verwijderde zich. In een hoek van den dam klom hij behoedzaam en snel naar boven. Toen trachtte hij dewī Sītā te zoeken, doch hij vond Maithilī niet en ging snel weg (63).

Hij zag de jonge rākṣasa's, die in den bloei hunner jeugd waren. Zij waren vervuld van minverlangen bij het zien van den glans der maan. Zij bereidden een meelgebak voor de meisjes. Toen raakten zij in opschudding. Alle meisjes schreeuwden en stoven weg (64).

Na haar omhelsd te hebben, bukten zij en gingen zitten. De meelkoeken werden gebracht en de meisjes dienden dranken rond, rum, rijstewijn, arak, wijn en kiñca. De jongelingen waren dartel en aten volop (65).

Andere dranken naar believen, helder en welriekend, waren in het voorportaal, zoo helder als een spiegel. Die zou men kunnen vergelijken met den glans van de maan. De jongelingen waren als Rāhu, als zij dronken (66).

En de jongelingen waren zeer verliefd op hunne geliefden. Zij zaten voortdurend naast haar, onafscheidelijk. Alleen het minnespel was aangenaam, meenden zij. Zij slurpten palmwijn, zonder dien te geven, plagende, snel (67).

Vele geduchte rākṣasa's ontmoette hij. Zelfs god Indra zou ontzag hebben voor hunne buitengewone woestheid, doch Hanūmān was niet bevreesd, hen ziende. Hij doorzocht ieder huis (68).

Doch de rākṣasa's wisten niet, dat Hanūmān hen bezocht,

want hij had eene bedriegelijke gedaante aangenomen en deed, alsof hij een reus was.

»O hoe dom en dwaas zijn zij en hoe nalatig, buitengewoon lichtzinnig en sluw»! Zoo dacht hij bij zichzelf (69).

Nu ging hij weg en vloog naar het paleis. Daar zag hij kostbare juweelen en een gouden huis. Dat was de plaats, waar Rāwaṇa zich vermaakte met de genietingen van alle vrouwen, kransenvlechtende [1] nimfen (70).

De schoone godin Çrī zelfs deed onder, door haar getart; liefelijk, schoon, teeder en kwijnend was haar blik. Zij waren bedreven in het minnespel, in het zwanenspel, in het Indrāṇī-leerboek waren zij volleerd (71).

God Anangga was daar niet in verlegenheid. Onverdroten schoot hij met pijl en boog. Beurtelings schoot hij op de vrouwen, zoodat haar hart verbrijzeld werd en hare oogen stroomden, zoo uiterst scherp waren zijne pijlen (72).

Niet lang daarna vertoonden zich nimfen, stralend, glanzend en schitterend van glans. Hij werd hoe langer hoe bedeesder, toen hij den schitterenden wagen zag, die in de wereld bekend is onder den naam Puṣpaka (73).

In grootte evenaarde hij den berg Mandara en in snelheid van vlucht de gedachte, in glans geleek hij op duizend zonnen, in woestheid was zijn gelaat gelijk aan dat van Rāhu (74).

Daar zag hij Rāwaṇa slapende, alsof hij de slaap vasthield, niets hoorende van de wereld, en dienaressen, bedreven in het minnespel, velen in aantal, de welriekende geur van den muscus op hare armen verspreidde zich (75).

Zijn lichaam was in grootte als de Kailāça, zijne vele hoofden waren te vergelijken met zijne hooge toppen, en zijne slap neerhangende twintig armen waren te vergelijken met een kapokboom, zoo recht waren zij, en met een kĕpuh of een broodboom (76).

Zijne knevels waren rossig, gekruld en zeer dicht. Zij bewogen zich voortdurend door zijne snelle ademhaling, evenals een woud op den Meru geschud wordt en zich beweegt ten gevolge van een bulderenden storm en hevigen wind (77).

Hanūmān was verbaasd, hem ziende, tengevolge waarvan hij zeer lang verstomd stond. Hij hurkte kruipende in de tent. Zijn gemoed was gekweld, terwijl hij daar rustig zat (78).

[1] Dit woord (mālinī) zinspeelt op de gelijknamige versmaat.

Alle vrouwen sliepen. «Hier is de prinses niet», dacht Hanūmān. «Als Sītā hier was, zou zij zeker wakker zijn, denk ik, want zij treurt om Rāma en denkt aan hem (79).

Het gemoed van Hanūmān was neerslachtig en verbijsterd, toen hij Sītā niet in het paleis zag. «Alleen hier is het mogelijk, dat zij zich bevindt, zou ik denken». Zoo dacht de zoon van den Windgod bedroefd (80).

Toen hij Sītā niet zag, sprong de zoon van den Windgod de lucht in en veranderde zich weder in een aap. De vele rākṣasa's, die de wacht hielden en onbewegelijk vast sliepen, doodde hij niet (81).

Sītā alleen was het doel van zijn streven, geen ander. «Waar is hier de plaats van de prinses?» dacht hij, zoekende. «Ach hoe vergeefsch is mijne inspanning en hoe doelloos! Als ik Sītā niet ontmoet, neemt mijne vermoeienis steeds toe. (82).

«Rāma zal tevreden zijn, als zij door mij gevonden wordt en ook Janaka's dochter zal voldaan zijn. Als dit niet door mij volbracht wordt en ik haar niet aantref, wat ben ik dan een nietswaardige bode, die niet slaagt in zijn doel (83).

«Zoo zouden deze slapende reuzen blijkbaar door mij gedood kunnen worden; als ik hen op de wangen sloeg, zouden zij platgedrukt worden, doch dit zou doelloos zijn, want dit is niet het hoofddoel van mijn streven. Slechts de prinses is het voornaamste en haar heb ik niet gevonden». (84).

Zoo dacht de zoon van den Windgod en zijn geest was verdrietig. Zijne gedachten waren ongerust en belemmerd. Hij was in verlegenheid en radeloos. Hij keek naar (alle) hemelstreken en daar zag hij açoka-boomen, wier bloemen verspreid waren, rood en glanzend van kleur (85).

Ten oosten van de stad Langkā gelegen was een tuin met vele geurige bloemen, zeer ruim. Omdat daar vele açoka's in vollen bloei waren, dat was de reden, dat hij Açoka heette (86).

En degenen, die daar vertoefden, werden niet door zorgen gekweld, van de bloemen genietende, die zij steeds plukten, in den regentijd en den drogen tijd waren zij onbekommerd. Dat was de oorzaak, dat hij Açoka heette (87).

En de Maangod was gehoorzaam aan den vorst daar; op bevel van den oppervorst Rāwaṇa, nam hij niet af en ging hij niet onder, maar bleef vol, in den tuin daar in den nacht van nieuwe maan (88).

Daar was de plaats van kransenvlechtende hemelnimfen, die

ongeëvenaard waren in het maken van geurige bloemenruikers. Zij waren allen bedreven in de kunst van de bereiding van reukwerken; daar waren zij zeer ervaren in de kunst van parfumeeren. (89).

Vele meisjes, reuzinnen, hielden daar de wacht; hare gestalten waren bedriegelijk en bekoorlijk. Hare rokken waren te beschouwen als ....[1] Hare dodot's waren van fijne zijde en schitterende lungsir (90).

Daar vertoefde dewī Sītā, bewaakt wordende, geheel alleen, deerniswaardig, daar zij opgesloten was. Zij was gejaagd, bedroefd, zwijgend, treurig en bezorgd, geheel omgeven door reuzinnen, zonder mensch als medgezel (91).

Zij was het doel, waarnaar de zoon van den Windgod streefde. Tot het uiterste gaande klom hij in een boom, uit vrees, dat de vogels, die rustig sliepen op de takken van den açoka-boom zouden verjaagd worden (92).

Het was morgenschemering en bijna zeven uur, de wind suisde en de boomen bewogen zich, alsof zij aanspoorden om te ontwaken, de bloemen wekkende, zoodat de bloemen wakker werden en ophielden gesloten te zijn (93).

De zoon van den Windgod was bevreesd voor den wind; hij duchtte, dat hij alle vogels zou wekken. Hij zweeg, trachtende zich vast te klemmen aan den boom. Zijne takken schudden, alsof zij bij het ontwaken zich uitrekten (94).

De candrakānta-edelsteenen waren in menigte in den tuin. Getroffen door de stralen smolten zij en losten zich voortdurend op, alsof zij weenden bij het zien van prinses Sītā, die schreide in den nacht en niet kon slapen (95).

De bloemen werden afgewaaid door den wind. Zij weenden als het ware, rollende op den grond. De dauw viel als het vloeien van tranen, treurig bij het zien van dewī Sītā (96).

Daarop toen het bijna acht uur zou slaan, ontwaakten de vogels; zacht, teeder en bekoorlijk zongen zij, als het ware de stem van den boom, die medelijden had, haar ziende en haar, die onder verdriet gebukt ging, wilde troosten (97).

Toen Janaka's dochter de vogels hoorde zingen, die werkelijk welluidend en bekoorlijk zongen, naar hare meening, wekte dit

---

[1] Wat de woorden: tang pakĕnnāryakĕnya beteekenen is mij niet duidelijk.

haar op en werd zij blij in haar hart, denkende dat de voortreffelijke Raghu-telg kwam (98).

De zoon van den Windgod was zeer verheugd, toen hij het gezang der vogels hoorde, dat hij voor een gelukkig voorteeken hield. «Ten slotte draagt mijne inspanning toch vrucht», dacht hij. Hij was er zeker van, dat hij dewī Sītā zou ontmoeten (99).

De pauken in den tuin werden snel geslagen. De zoon van den Windgod schrikte hevig. «Er zal nu een bode komen», dacht hij. Alsof dit zoo was, sloeg men hoe langer hoe harder (100).

Bijna zou de zon opkomen. De maan verbleekte, als het ware het gelaat van den hemel, bedroefd, ziende hoe treurig, kwijnend en deerniswaardig zij was, werd de maan eveneens bedroefd en verbleekte (101).

De zoon van den Windgod was beleidvol en bedreven. Hij was geheimzinnig en fijn [1], ten gevolge van zijn beleid. Achtereenvolgens sprong hij in de boomen, terwijl telkens zijn staart trilde (102).

Toen hij keek naar den grond, zag hij iemand weenen, eene verliefde, die treurde, zeer deerniswaardig, die er uitzag als iemand, die treurde, omdat zij van haren geliefde gescheiden was. «Ach! dit is de prinses» dacht hij, verzekerd in zijn hart (103).

Hij keek oplettend, de wenkbrauwen optrekkende. Zijn apenaard kwam boven; hij boog voorover en rekte zijn hals uit. Zijn hart was bedroefd, toen hij de minnende vrouw zag. «Dit is het leed van haar, die van haren geliefde gescheiden is», dacht hij (104).

Haar lichaam was mager, hare ribben staken uit als een doorzichtige, ijl gevlochten mand. Haar geest was als een vogel, die verzorgd wordt, in een kooi opgesloten, bedroefd en hoe langer hoe kwijnender (105).

Haar kapsel was los, in de war, met stof bezoedeld, vuil, omdat zij zich op den grond gewenteld had. Het bedekte haar gelaat, dat glanzend wit was, evenals de volle maan, door een wolkensluier omfloerst (106).

Er was wel een gouden huis voor haar bereid, doch zij verkoos het niet, maar wentelde zich op den grond. «Het is alsof

[1] Sawut beteekent in het Javaansch: fijne streepjes en krulletjes in een batiksel en een wayangfiguur. Hier schijnt het figuurlijk en als een synoniem van maḍĕmit gebruikt te zijn.

ik de smart van Raghu's telg toen hij in het woud was, zal ondervinden», dacht zij. Daarom was zij onwankelbaar (107).

Haar gemoed was bezorgd, dat zij zou overweldigd worden door de booze rākṣasī's, die geen deernis koesterden met de (van haren geliefde) gescheidene, en die haar, die door verlangen gekweld werd, plaagden en sarden, luidruchtig haar bespotten en de wenkbrauwen optrokken[1] .... (108).

Toen zij, die speelden, haar zagen, fluisterden zij, terwijl zij de (van haren geliefde) gescheidene nog kwelden. «Ach hoe boosaardig en onmeedoogend zijn zij», dacht zij, bij zich zelf sprekende (109).

Zij snikte, beklemd in haar hart, dat van verlangen vervuld was. Haar gemoed was bedroefd. Het was alsof zij voortdurend weende, evenals een klein kind, dat pas uit den moederschoot gekomen is (110).

Spreken wij niet van haar, die treurde en zeer bedroefd was. De tien hemelstreken vertoonden zich en waren duidelijk zichtbaar. Aarde en luchtruim werden helder en de duisternis verdween. (Het licht) drong binnen in het hart van haar, die (van haren geliefde) gescheiden was (111).

Rāwaṇa was verdrietig in zijn hart, steeds vervolgd door hartstocht en verlangen, zoodat hij snel weder naar den tuin ging. Zijn doel was, wederom te trachten, haar te overreden (112).

Toen hij kwam, sprak hij tot prinses Sītā: «Zusje Sītā! Gij zijt zeer onmeedoogend jegens mij. Moge ik naar de hel gaan, wanneer ik onwaarheid spreek. Slechts gij, zusje, zijt het doelwit van mijne oogen (113).

«Dochter van Janaka! Gij zijt zeer kwetsend. In al uwe handelingen zult gij niet onmeedoogend zijn, zou ik denken, zusje. Vandaar dat mijn verdriet door u verergert en ik liever sterf, gepijnigd. Waarom hebt gij geen medelijden met mij?» (114)

Zoo sprak Rāwaṇa. Hij sprak verdrietig, door liefde verbijsterd. Juweelen, paarlen en sieraden, zooveel als haar behaagden, die bood hij haar aan, vleiend en trachtende haar op te vroolijken (115).

De dochter van Janaka was haren geliefde zeer getrouw. Haar gemoed was standvastig, niet strevend naar een ander; evenals een berg, die heen en weer geschud wordt door den wind, wankelde haar hart zelfs geen oogenblik en was standvastig (116).

---

[1] De woorden alah puji laat ik onvertaald, omdat zij in dit verband geen zin hebben.

Wederom sprak Rāwaṇa haar toe, doch de dochter van koning Janaka zweeg. Toen werd het gemoed van Rāwaṇa vertoornd, doch zijn toorn verborg hij en liet hij niet merken: (117).

«Dochter van Janaka! Wat baat het u te zwijgen? Dit is voor mij geen reden, om op te houden met spreken, want mij dunkt, zusje, dat mijn gedrag niet verkeerd is. Ik doe niets anders dan mijn aard als rākṣasa te volgen (118).

«En dat ik zou vreezen, verkeerd te handelen, het middelmatige, de middelweg is het gemakkelijkste. Wij zijn verzadigd van de genietingen der wereld en hebben opgehouden, ons te bekommeren, of onze handelingen verkeerd of goed zijn (119).

«Daarom .... [1], wees niet bedroefd! Onbegrensd is de gedachte. Hoe kunt gij twijfelen, of ik de geheele wereld zal overwinnen? Waarlijk zal ik u trouw zijn en u hoogschatten (120).

«Zie hier is een huis van edelsteenen, dat voor u bestemd is. Slaap daar gerust met mij, zusje! Het is volstrekt niet koel voor u, om te liggen op den grond. Slaap rustig op mijn borst! (121).

«In mijn hart zijt gij geheel alleen. Moogt gij niet ver van mij verwijderd zijn, waarheen ik ook ga, zusje! Of laat anders uw hart bij mij zijn, opdat gij steeds niet ver van mij verwijderd zijt, o geliefde! (122).

«Geef toch gehoor, zusje, aan al mijne woorden. Zij zijn gepast. Geen ander toch dan gij zal door mij gediend en bemind worden, en uw leven zal vruchtbaar zijn, als gij mij volgt. Waartoe dient het, Rāma te betreuren? (123).

«Zelfs al kon hij melk verkrijgen door zand uit te persen, dan zou Rāma iets schoons verwerven. Weerstreef daarom mijne woorden niet, zusje! Laat ik alleen door u als beschermer gediend worden (124).

«Als deze huldiging van u door mij aangenomen wordt, zult gij, zusje, door mij tot vorstin der drie werelden gemaakt worden. Waartoe dient het, te weenen? Houd op daarmede! Laat mij het geneesmiddel zijn, om de gedruktheid van uw hart te verdrijven (125).

«Ziehier mijn leger van reuzen, daarover zult gij gebieden. Al wat gij vraagt, zal ik u schenken; zelfs al wildet gij, dat god Indra u zou dienen, zou dit zeer gemakkelijk te doen zijn, zusje, als dit uw wensch was.» (126).

---

[1] Wat tañjalani hier beteekent, is mij niet duidelijk.

Zoo waren de woorden van Rāwaṇa, doch Janaka's dochter was zeer standvastig in haar besluit. Alleen Rāma was in haar hart. Zij antwoordde onmeedoogend en scherp (127):

«Foei booswicht, Daçānana, lage Rāwaṇa! Domme bedrieger, verblinde, onreine daemon! Als gij u gelijk stelt met den voortreffelijken Rāma, waarom hebt gij mij dan geschaakt, terwijl hij er niet was? (128).

«Wanneer gij een held zijt en dapper in den oorlog, waarom zijt gij hem dan niet tegemoet getreden in het woud? Welke held pleegt geweld, als zijn vijand er niet is? Dat is een teeken, dat gij een krachtelooze boosdoener zijt. (129).

«Het is een teeken, dat gij bevreesd zijt op het slagveld. Gij denkt aan niets anders dan echtbreuk. Ik hoor, dat zij, die over hunne vijanden gezegevierd hebben, aan hunne gevangenen de volle vrijheid laten (130).

«Hebt gij gehoord van den voortreffelijken Rāma? Hij is immers de (grootste) boogschutter van de wereld. Hij is eene incarnatie van Puruṣottama (Wiṣṇu), een goddelijk mensch. Zeker zult gij door hem gedood worden op het slagveld (131).

«Zelfs als gij vluchtet en u verborgt in de zee, in aardspleten of op ontoegankelijke bergen of in afgronden, al maaktet gij uw lichaam onzichtbaar en niet waar te nemen door de zintuigen, toch zou het onmogelijk voor u zijn, hem te ontkomen in den strijd (132).

«Of als gij uw toevlucht zocht bij een voortreffelijken vorst en het uwe bedoeling was, de hulp van een machtigen koning in te roepen, toch zoudt gij geen bescherming vinden bij een trotschen heerscher, die de macht van den voortreffelijken Rāma zou weerstreven (133).

«Zelfs al zou een vorst, die zeer machtig was in de wereld, Rāma tegemoet treden, zelfs goden, asura's, menschen of rākṣasa's, zouden als zij eens door hem getroffen werden, allen sterven.» (134).

Zoo was het antwoord van prinses Sītā. Ten slotte stond Rāwaṇa op. Hij trok zijn dolk, prinses Sītā bedreigende. Zijne oogen puilden uit, daar hij vrees wilde aanjagen (136)[1]:

«Dochter van Janaka, let goed op dezen (dolk)! Het is alsof de vreeselijke dood in mijn hand is. Ingeval Rāwaṇa hem niet bestuurt, zal hij zeker met geweld op uw hals vallen» (137).

Nadat hij haar vrees had aangejaagd en haar hart bezorgd

[1] Vers 135 ontbreekt in den tekst, misschien door eene verkeerde nummering.

had gemaakt, keerde hij beschaamd naar de stad terug. Daar waren ongeveer driehonderd rākṣasī's. Zij werden gelast haar vrees aan te jagen en gingen snel naar haar toe (138).

Zij waren gewelddadig en overstelpten haar. Zij zeiden allen dat zij haar zouden dooden en joegen haar vrees aan. Janaka's dochter was zeer onbevreesd in haar hart. Zij zweeg, geheel onbewegelijk ziende, dat zij geweld pleegden (139).

Er was eene zeer edelaardige reuzin, waardig de dochter te zijn van Wibhīṣaṇa. Trijaṭā was haar naam. Zij was steeds medelijdend. Zij bewaakte Janaka's dochter in den tuin (140).

Dreigend (sprak zij tot) alle lage reuzinnen: »Wat is uw doel, gij allen, slechte booswichten? Zij is onschuldig en gescheiden van haren geliefde. Haar te willen dooden is zeer snood en onmeedoogend (141).

«Zij is immers trouw en onvergelijkelijk in haar huwelijkstrouw. Zij verdient gediend te worden en dat ik hare slavin ben. Als gij geweld pleegt en haar wilt dooden, zal ik zeker eerder sterven dan zij» (142).

Zoo sprak Trijaṭā streng tot haar, die zich om haar verdrongen. Zij keerden beschaamd terug. De dochter van koning Janaka bleef achter. Trijaṭā was niet ver van haar verwijderd (143).

Deze brave en voortreffelijke lichtte zij in omtrent haar verdriet en haar verlangen naar den edelen Rāma en hare genegenheid voor den geliefde, die vermeld moest worden, die beschreef zij, terwijl zij weende (144).

«Zusje Trijaṭā, bespot mij niet! Laat ik u spreken over het leed van mij, die zeer bedroefd ben. Mijn hart is vernietigd, verteerd door minnesmart. Ik ben getroffen door de macht van het noodlot en deerniswaardig (145).

«Gij, zusje, zijt eene maagd en kent geen verdriet, doch ik word gekweld. Hoe is uwe gezindheid jegens mij? Gij zijt waardig en eene zeer brave dochter van den edelaardige. Dit is de reden, dat ik het u mededeel, zusje, zonder mij te schamen (146).

«Dit vraag ik u, zusje, luister! Ik zie niemand op aarde zoo diep bedroefd, dat zijn hevig verdriet het mijne evenaart. Gekweld als ik word door het noodlot, is mijn leven ellendig (147).

«Zoo is er, naar mijne meening, niemand wiens vroegere euveldaden zoo groot zijn als de incarnatie van mijn lichaam [1].

[1]) Het is twijfelachtig of deze vertaling van de woorden: „Tan hanā juga kadi pāpakarmma ni awakku mangdadi" juist is. Met pāpakarmma zijn waarschijnlijk de booze daden in eene vroegere geboorte bedoeld.

Ach! Hoe ongelukkig ben ik, gescheiden van mijn geliefde! Hoe zou dit lichaam van mij gelukkig kunnen zijn, zusje? (148)

«Doch in de verhalen en geschiedenissen van oude tijden, in de oude geschriften en fragmenten en verhalen plegen zij, die zich in het begin uitgeput gevoelen, alsof zij zouden sterven, ten slotte hun geliefde weder te ontmoeten (149).

«Laat ik deze met vreugde aanhooren, om mij te troosten. Moge ik wederom den vorst ontmoeten en hem liefhebben. Hij leeft toch immers en is even verlangend als ik. Als de vorst gestorven was, ach! Hoe zou ik het hem dan kunnen mededeelen? (150).

«Welke god zal mij genegen zijn of het komen berichten? Waar zijn de groote zieners in de kluizenarij? Zeer vruchteloos is het, het heil der geheele wereld te behartigen. Zelfs de goden wenden hun gelaat af, helaas, zonder te zien (151).

«Zeer hevig was mijne verblinding, vader, bij de scheiding. Al wat ik zie en al wat ik hoor, dat pijnigt mij. Zelfs de fluiten der Kinnara's kwellen mijne ooren. Het verdriet der (van hun geliefde) gescheidenen is zeer ongeneeselijk (152).

«Zoo ook de verschillende spijzen en dranken, het is alsof ik vergif nuttig, als zij door mijn keel gaan. Des nachts ben ik onrustig op het rustbed. Het is als eene gevangenis, naar mijne meening, daar ik zeer aan minnesmart lijd (153).

«Mijn hart is bedroefd bij het zien van welriekende bloemen. Ik placht behagen te scheppen in het vermengen van geurige reukwerken en laurus-bast. Dit alles kwelt mij en is nutteloos. Het veroorzaakt hartstocht en groote minnesmart (154).

«Hoe zou toch deze minnesmart kunnen verdwijnen, die mijn geest verwoest en doet dwalen en op een dwaalspoor brengt. De god der liefde kwelt en plaagt mij en veroorzaakt mij leed. Hij schiet pijlen af en verhit en ontroert mijn hart (155).

«Het hart der (van haren geliefde) gescheidene brandt hevig, doordat het geteisterd wordt door de pijlen van Manobhawa, verbrijzeld alsof een boosaardige b h ū t a er indringt; het hart komt tot bewustzijn, bedekt door hartstocht en duisternis (156).

«Hij kent geen medelijden en is zeer onmeedoogend. Hij is een vijand der aarde, onzichtbaar, niet te zien. Zijne bloemenschichten zijn scherper dan sporen. Dat zijn de pijlen, waarmede hij de drie werelden overwint (157).

«Zijt gij een god, Manmatha, of een mensch? Kom opdat gij

leed ondervindt, kom opdat gij door minnesmart getroffen wordt. Hevig is de smart, door u veroorzaakt. Door uw pijl getroffen, doch niet gedood, hebt gij mij minnesmart laten lijden (158).

«Mijn gemoed is beklemd, bedroefd en benauwd in huis. Ik ga dus naar beneden, om te slapen op den grond. Trijaṭā, volg mij en troost mij! Heb medelijden met mij, die bedroefd ben, omdat ik van mijn geliefde gescheiden ben!» (159).

«Wrijf verkoelende wortels en boommerg fijn en stamp zeer koel sandelhout fijn. Als mijn lichaam er mede overgoten wordt, zullen zij als geneesmiddel dienen, doch ik ben niet tevreden en hoe langer hoe onrustiger (160).

«De açoka is in de geheele wereld bekend; zeer fraai en sierlijk is zijne schoonheid voor hen, die onder hem schuilen. Door de hevigheid van mijn smart bevredigt hij mij niet. Niets anders dan verdriet en kommer (çoka) ondervind ik (161).

«De bloemen van den açoka vallen af en verwelken, doch de boom is in vollen bloei en bekoorlijk. Als de wind er tegen blaast, schudt hij, alsof hij medelijken heeft met mij, die verhit ben en door minnesmart gekweld word (162).

«Daar zijn de Nagasari's, volmaakt schoon, op een rij, in vollen bloei op het erf. Daar zij weten, dat ik bedroefd en treurig ben door de scheiding (van mijn geliefde), dragen alle puya's bloesem en veroorzaken zij groote liefdesmart (163).

«Mijn hart smacht niet naar de bloemen, die zeer overvloedig zijn, doch de teedere knoppen veroorzaken hartzeer. De jonge twijgen verwekken genegenheid en liefde. Mijne tranen vloeien, als mijn blik daarop valt (164).

«Onvergelijkelijk is het verlangen, waarvan ik doordrongen ben, bij het zien van den glanzenden vlakken steen daaronder, dan denk ik er aan, hoe ik mij verlustigde in het kluizenaarswoud met mijn geliefde, den voortreffelijken vorst Rāma (165).

«Ik zucht en voortdurend ben ik verblind, verbijsterd en onrustig, ... [1] om te sterven en niet stervende. Zonder de oogen gesloten te hebben, sta ik doelloos op, want als ik mijn geliefde niet zie, is mijn gemoed zonder roem (166).

«Er is nog iets anders, dat minnesmart veroorzaakt en zeer

[1] De beteekenis van het woord masāra bali is mij onbekend. In het Kawi-Bal.-Wdb. van Dr. Van der Tuuk wordt het niet vertaald en in het Javaansche woordenboek ontbreekt het. De verklaring van de Bal. interlineaire vertaling: „kêna sarawiçesa" geeft hier geen sin.

kwellend is: de tonen der luit, die spotend in den nacht verdwijnen. Zij bezingen zoetklinkend de scheiding van den geliefde. Mijne tranen stroomen, als ik dat hoor, van aandoening (167).

«Ach! Een zacht verfrisschend koeltje blaast, waardoor de bloemen afvallen op den grond. De geuren van bloemen vereenigen zich. Mijn hart smelt, als zij zich verspreiden in mijn neus (168).

«Ik ben een oogenblik bewusteloos, verbijsterd, niet in staat om te spreken en verward. Alle gewrichten van mijn lichaam sidderen en het is, alsof mijn levenskracht verdwenen is, en er niet meer is (169).

«Er blaast een koele wind, vermengd met stuifmeel. Die is heet naar mijn gevoel en vermeerdert mijn minnesmart. Mijn hart beeft bij het hooren van een zachten regen. Het is alsof het vallen van den regen, dat voortdurend hoorbaar is, mij plaagt (170).

«Op een vlakken steen daar kom ik mijmeren. De heer van mijn hart wenkt mij voortdurend. Ach waar is toch een geneesmiddel voor mijn verlangen? Zonder bloedverwant ween ik over mijzelve, radeloos (171).

«Het gudsen van den regen veroorzaakt een doodelijk verlangen. De pijl van Madana die treft onzichtbaar. Het bloed van mijn hart komt uit mijne oogen stroomen. Een zacht koeltje blaast, als het ware om (mij) te helpen (172).

«O Windgod, schenk gij mij bescherming! Wees gunstig gestemd jegens mij deerniswaardige, die van mijn geliefde gescheiden ben! Deel Rāma in zijn kluizenarij mede, dat ik door een boozen rākṣasa gevangen genomen ben (173).

»Breng hem de trouw over van mij, die verlangen en heimwee gevoelt, en mijne onvergelijkelijke smart over de scheiding. Moge ik toch sterven, als ik van hem verwijderd blijf! Bericht dit aan hem, die van zijne geliefde gescheiden is (174).

«Mijn hart verlangt naar koning Janaka. Breng mijne groote aanhankelijkheid aan hem over, mijne woorden, dat ik van mijn geliefde gescheiden ben en bedroefd en gevangen ben. Deel hem dit mede en ga nu! (175).

«Ach mijn vader, hoe groot is uw verdriet! Vurig houdt hij van zijn kind en bemint het. Ach! Wat zal hij doen, nu hij door zijne geliefde verlaten is en nu ik door een boozen rākṣasa gevangen genomen ben.» (176).

Daarop gingen zij beiden naar den tempel, om daar te bidden.

Zij deden eene gelofte aan de godheid, smeekende, dat de vorst nog in leven mocht zijn en rustig mocht gevestigd zijn op zijn zetel. Geen ander doel was er, waarnaar zij streefde in hare liefde (177).

Anila's zoon was zeer verheugd, dit ziende. Hij daalde af van den boom en kwam op den grond, daar hij prinses Sītā wenschte te leeren kennen; om met haar te beraadslagen en het haar te vertellen, kwam hij steeds nader bij (178).

Hij sprak over hare scheiding van Rāma en ook over zijn verlangen, toen hij door haar verlaten werd en over zijn geweeklaag in het woud, toen hij zijne geliefde zocht. Dit beschreef haar de zoon van Marut (179).

Toen nu Janaka's dochter hem zag, ontstond er twijfel in haar hart bij zijn aanblik: «Wat is dit voor een aap, die vooruittreedt onder voorwendsel, dat hij met mij wil beraadslagen? Ik denk, dat dit Daçānana is, die mij wil bedriegen (180).

«Uit afkeerigheid, dat ontdekt zal worden, dat hij Rāwaṇa is, heeft hij deze apengedaante aangenomen. Zijn gedrag is bedriegelijk, naar mijne meening, niet oprecht, wegens zijne begeerte om geroepen te worden en om op te houden, rākṣasa te zijn (181).

«Hetgeen ik gehoord heb, is slechts een gerucht, dat medegedeeld is door rākṣasa's, die hij als verspieders gebruikt heeft. Hij is zeker een aap, die gelast is, tot mij te gaan, doch het is onwaarschijnlijk, dat een aap een bode zou zijn (182).

«Er is nog een andere reden, waarom ik twijfel koester omtrent hem. De voorteekenen in den vroegen morgen waren buitengewoon. Het gekweel der vogels was zachtklinkend en ook dit is, naar ik meen, een gelukkig voorteeken (183).

«Wat toch zou mijn twijfel kunnen beslissen? Het Daṇḍakawoud is zeer ver van hier verwijderd. Tusschen hier en daar liggen zeeën, bergen, wouden en ontoegankelijke ravijnen. Hoe is het mogelijk, dat mijn geliefde Rāma zou weten (dat ik hier ben)? (184).

«Toen ik vroeger door Rāwaṇa geschaakt werd, zag ik bergen, diepe rivieren en wouden, die alle even schrikwekkend en voor menschen ontoegankelijk waren en overschreed ik een uitgestrekte zee (185).

«Slechts twee personen zijn in staat, de zee te overschrijden, geen ander dan de Windgod en Garuḍa. Wat is toch de reden,

dat een aap tot mij zou komen? Daarom is dit eene misleiding van Rāwaṇa» (186).

Zoo koesterde zij twijfel in haar hart. Zij overwoog de reden, waarom men haar wilde bedriegen. Toen trad Hanūmān, die als bode gezonden was, naar voren. Eerbiedig sprak hij, in çila-houding, terwijl hij haar inlichtte (187):

«Heil, vorstin! Wees niet ongerust in uw hart! Ik hier ben de zoon van den Windgod, die hierheen gezonden ben. Prins Rāma heeft mij als bode. Mijn doel is, om te onderzoeken, of de prinses nog leeft (188).

«De plaats, waar prins Rāma zich bevindt, is op den berg, die bekend staat onder den naam Mālyawān. Het Windhya-gebergte ligt dicht daarbij ten zuiden. Er is een berg, de Ṛṣya-mūka, niet ver ten Noorden daarvan (189).

«Toen het bijna zeven uur zou slaan, gisteren nacht, kwam ik rondzwervende in dezen tuin. Op het oogenblik, dat Daçānana zijn dolk trok, wilde ik hem uitdagen tot den strijd (190).

«Toen ik op het punt stond vooruit te treden, bedacht ik mij, hoe moeilijk het is voor een mensch, om hem te over-winnen in den strijd. Opdat mijn moeilijke opdracht zou slagen, dat is de reden dat ik er niet toe kwam, naar voren te treden, om hem te bestrijden (191).

«Er is een vriend van uwen ouderen broeder, Sugrīwa is zijn naam, de zeer machtige vorst der apen. Deze heeft mij als bode gezonden (192).

«Ik zwierf rond, sluipende in het paleis, om u te zoeken. Ik trachtte u te bezoeken, doch ik vond u niet in het vorstelijk paleis (193).

«Vele nymphen vond ik, die nog maagd waren en bekoorlijk en rākṣasa's, die de wacht hielden. Zij waren allen in diepen slaap gedompeld (194).

«Vorst Rāma is uitgeput en verdrietig, denkende aan u. Ten-gevolge van zijn verlangen is hij vermagerd. Daarom heeft hij mij als bode gezonden (195).

«Hij overwoog in zijn minnesmart, dat een bode onbetrouw-baar is. Ziehier zijn ring, dien hij mij gegeven heeft, om als teeken te dienen (196).

«Ook uw jongere broeder Lakṣmaṇa is bedroefd en bekom-merd. Moge hij snel hier komen en den overmoedigen Rāwaṇa dooden (197).

«Het leger der apen staat gereed, beraadslagend hoe zij den vijand zullen verslaan. Laat de prinses dus wachten. Handel niet overijld en bewaak uw leven! (198).

«Ik was zoo even bevreesd, toen gij praattet met den domkop. Het vereischt waarlijk eene groote bedrevenheid, om te ontkomen aan den boozen rākṣasa (199).

«Zeker zal Rāwaṇa door Çrī Rāma op het slagveld gedood worden. Met zijn leven zal hij zijn misdaad boeten, dat hij u geschaakt heeft (200).

«Laat de prinses een boodschap meegeven aan Raghu's telg! Maak gebruik van de afwezigheid der bewakers, die weggegaan zijn! (201).

«Doch uw oudere broeder, prinses, is achtergebleven op den Mālyawān. Honderd jaren duurt voor hem een dag, zeer lang, omdat hij haast heeft» (202).

Zoo sprak Hanūmān. Prinses Sītā was verbaasd; toen zij de mededeeling van Marut's zoon hoorde, was zij verheugd (203):

»O zoon van den Windgod, treed nader! Ik ben verheugd, dat gij als bode gezonden zijt. Geef dit kruinjuweel van mij aan Rāma! (204).

«Ook is er eene afbeelding van mij, als teeken, dat ik bedroefd en treurig ben. Neem deze mede en geef haar aan Rāma! (205).

«En geef hem dezen raad: eet en slaap en wees niet bedroefd! Wees niet bezorgd er over, dat ik treurig ben. Ik weet nu wat hij voornemens is te doen» (206).

Zoo waren de woorden der vorstin. Haar gemoed koesterde geen twijfel meer, toen zij den ring van Rāma zag. Dit was de reden, dat zij gerust was (207).

Marut's zoon trad naar voren en nam het juweel aan. Hij richtte een eerbiedigen groet tot haar en stond snel op (208).

Zijn gemoed was verheugd, omdat hij de prinses ontmoet had. Gerust dacht hij een poos na (209):

«Dit wordt geloofd in een gezant, die zijn doel bereikt heeft, dat hij tracht zich roem te verwerven, als een teeken, dat hij iets buitengewoons is (210).

«Nadat ik Janaka's dochter ontmoet heb, is er nu niets anders, waardoor ik mij roem zou kunnen verwerven? (211).

«Dit Açoka-woud is een zeer uitgestrekte tuin. Dien zal ik verwoesten en de boomen ervan vernielen (212).

«Als er iemand vertoornd over is, zal ik hem bestrijden. Als

hij door mij gedood wordt, zal zeker mijn roem vermeerderen» (213).

Na zoo gedacht te hebben, stond hij op en verwoestte de bekoorlijke boomen in den tuin. »Wie der rākṣasa's zou het wagen, te naderen en Marut's zoon tegemoet te treden», dacht hij (214).

De bloemen der boomen trilden en hun stuifmeel viel neder, dwarrelend als rook, en de bloemen van den palāça vielen af en maakten alles rood, als een vuurregen. De grond werd ermede bedekt, als de vlam bij den ondergang der wereld, vreeselijk om te zien. De herten, apen en reebokken vluchtten naar alle kanten, alsof zij verschrikt waren bij het zien van den regen van vuur (215).

VAN HOËVELL'S ARCHAEOLOGISCHE REIS IN MIDDEN-JAVA VAN 1840.

DOOR

Dr. G. P. ROUFFAER.

Tot nog toe meent men, dat een anonymus in *1839* een reis maakte van Batavia naar Jogja, en terug, waarbij hij zeer groote aandacht schonk aan de oudheden op den Diëng, die in Jogja, en in Kĕdoe, neergelegd in zijn «Losse aanteekeningen, gehouden op eene reis over Java, in 1839», afgedrukt in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, *1860*, Ie Deel, p. 171—188, en 203—230.

Voorts weet men, dat alweer een anonymus op 24—26 Mei *1840* een bezoek bracht aan den Boroboedoer, van Magĕlang uit, waarvan hij een voortreffelijke beschrijving gaf, in *1858* pas afgedrukt in hetzelfde Tijdschrift, IIe Deel, p. 105—115, met de uitdrukkelijke vermelding: «(*Uit een reis-journaal*)», en een inleiding tot die beschrijving, door den Redacteur van dat tijdschrift, Dr. W. R. VAN HOËVELL; een en ander onder den titel «De tempel van Boro Boedoer in de residentie Kadoe».

En een jaar te voren, in *1857*, was evenzeer van een anonymus in datzelfde tijdschrift, Ie Deel, p. 301—328, afgedrukt geworden, alweder met de vermelding: «(*Fragment uit een Reisverhaal*)», een beschrijving van de Garĕbĕg Moeloed te Jogja met verwante onderwerpen, onder den titel «Djokdjokarta. Garebek Moeloed», met een plaat. Het jaar van bijwonen van dit feest wordt in 't verhaal niet vermeld.

Hieronder zal ik nu aantoonen, dat deze drie stukken één en denzelfden oorsprong hebben: het Dagboek van VAN HOËVELL-zelf over zijn reis Batavia—Jogja—Magĕlang en terug, van April—einde Mei *1840*. Dat dus de pas in 1860 afgedrukte «Losse Aanteekeningen» over die reis door hem als Redacteur van het tijdschrift en schrijver van het Journaal, met opzet en tot bijster-making van zijne lezers, zijn geäntedateerd op *1839*.

De sleutel tot herkenning van den anonymus der «Losse Aanteekeningen» uit zoogenaamd 1839 ligt in 't begin van het verhaal. Op 9 April was hij uit Batavia vertrokken, en op den 15en, via Bandoeng, Soemĕdang, Cheribon, aangekomen te Tĕgal. Hier ontmoet hij den Regent, die hem bij het schatten van zijn leeftijd, naar Javaansche zede van beleefdheid, voor ouder aanziet den hij lijkt, en hem «een goeden veertiger» acht. De anonymus lacht witjes, daar hij «naauwelijks zes-en-twintig jaren kon halen» (p. 173); de Regent merkt het, en schat hem nu, wellevend, «zeker de vijftig reeds voorbij».

Dit op 15en April 1839 (zoogenaamd). Van Hoëvell was geboren den 15en Juli 1812, dus zoude toen 26 jaar en 9 maand zijn geweest. Men heeft den auteur al half te pakken, doch wantrouwt geen oogenblik het jaar 1839. Maar... ook hier hebben we te doen met een terugschuiving van een jaar in leeftijd. Want in den laten avond van 10 Mei 1839 (zoogenaamd) komt hij te Jogja, als gast van den Resident VALCK (dien hij «VALK» noemt; p. 225); zie toch p. 212. Ook nu is er bij ons nog geen argwaan; want F. G. VALCK was ten tweeden male van 14 Dec. 1838—Juli 1841 Resident van Jogja, na het van Maart 1831—5 Juli 1838 reeds te zijn geweest; 10 Mei 1839 of 10 Mei 1840 passen in dit verband even goed. Doch o wee voor den anonymus,... eenige regels verder verheugt hij zich zeer over het feit «dat de geboorte van MOHAMMED («garebek moeloed») den 14den Mei zou gevierd worden» (p. 212—213). Nu viel Garebĕg Moeloed in 1839 op 26 Mei; in 1840 evenwel op *14 Mei*. Men ziet ineens de opzettelijke verandering in het jaar der Losse Aanteekeningen, en weet dat de auteur, toen de Regent van Tĕgal op 15 April (1840) te voren zijn leeftijd schatte, goed 27 jaar oud was, niet «naauwelijks zes-en-twintig».

Na die woorden van den auteur over het vieren van Garĕbĕg Moeloed te Jogja op 14 Mei, verwacht men een beschrijving van dit feest. Maar neen. De Redactie van het Tijdschrift voor Ned.-Indië (= Dr. W. R. VAN HOËVELL!) zet hier bovenaan p. 213 twee rijen stippels, en onderaan deze noot: «Eene uitvoerige beschrijving van dit feest gaven wij reeds in een artikel van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 19de jaargang [1857] I, 301 enz., zoodat de beschrijving daarvan in dit reisverhaal achterwege kan blijven». We weten nu ineens, dat de beschrijving van gezegd Moeloed-feest uit 1857 slaat op de viering

dd. 14 Mei 1840 te Jogja, bijgewoond door dezen zelfden auteur, die zich reeds voor drie kwart begint te ontpoppen als Van Hoëvell-zelf[1].

De anonymus der Losse Aanteekeningen van kwansuis 1839, terecht 1840, reist echter verder, na in Jogja's omgeving tal van oudheden bezocht en degelijk beschreven te hebben (p. 213—224), en de bronzencollectie van zijn gastheer «resident VALK» kortelijk te hebben vermeld; waarbij een Redactie-noot memoreert den aankoop dezer collectie door het Bataviaasch Genootschap «later»; versta: in *1843* (p. 225—226).[2] Hij vertrekt 21 Mei van Jogja naar Magĕlang, hier zijn intrek weer nemende in het «residentie-huis» (p. 227); dat wil zeggen: gast wezende van den Resident van Kĕdoe, C. L. HARTMANN, die dit was van 1832—1843. Hij is vervuld van verlangen om van hier den «Boro Boedoer» te bezoeken; wat hij er over had vernomen en in losse beelden er reeds van had gezien, deden hem «naar die klassieke plaats reikhalzen» (p. 228). Verheugd is hij dan ook, dat hij «den 24 Mei aan dit verlangen voldoen kon».

De argelooze Redactie, zegge Dr. W. R. VAN HOËVELL, laat hier drie regels stippels volgen, en deze noot: «Er is in den laatsten tijd, ook in dit Tijdschrift, zoo veel over Boro Boedoer geschreven, dat wij de in het handschrift volgende aanteekeningen daarover meenen achterwege te kunnen laten; te meer, dewijl geene nieuwe bijzonderheden daarin voorkomen.»

Dit boerenbedrog door den Baron-Dominé-Doctor-Redacteur VAN HOËVELL is kostelijk. «In het handschrift» van «1839» (lees 1840) komen omtrent ««Boro Boedoer.... geene nieuwe bijzonderheden voor»»....; zegt U dat wèl! Want 2 jaar te voren had Uzelf in Uw eigen tijdschrift uit Uw eigen handschrift en

[1] Dat deze beschrijving van een Jogjasche Garĕbĕg Moeloed moest vallen tusschen 1833 en 1854, blijkt uit het noemen van Pangeran Adipati Nâtâprâdjâ als een van den Sultan onafhankelijken Prins. Deze werd dit op 24 Dec. 1832, en stierf 15 Nov. 1854. De auteur dezer beschrijving.... logeerde bij den Resident; maar diens naam noemt hij niet; den dag vóór Garĕbĕg stelde deze hem aan den Hoofd-panghoeloe voor als den „pandita besar" van Batavia.

[2] N.l. na den dood van Valck, die, in 1841 met verlof gegaan wegens ziekte, te Voorburg op 22 April 1842 aan een slepende kwaal was overleden. Diens neef (oomzegger) H. HOPE LOUDON te Batavia, heeft toen, als executeur-testamentair van Valck, de bronzencollectie aan het Bataviaasch Genootschap voor ƒ 4500.— verkocht uit Valck's op Java achtergelaten kisten (pers. meded. Mr. Th. R. Valck Lucassen te Driebergen; en verg. Verhand. Bat. Gen. XIX, 1843, p. XLIV—XLV). Dit werd de grondslag der Batavia-verzameling.

reisjournaal afgedrukt Uw persoonlijk bezoek aan Boroboedoer, dat — met daarlating van een ietwat misleidende inleiding over een «ons toegezonden(!) opstel» (p. 105), en eenig ander voorwerk — aanheft aldus:

«Den 24 Mei 1840 verliet ik Magelan». (T. v. N.-I. 1858. II, p. 107)!

Hierbij zal ik het laten, wat de herkenning der 3 anonymi betreft. Begrijpt men eenmaal dat deze allen de drie-eenheid VAN HOËVELL representeeren in 1840, en niemand anders — niet dus b.v. Ds. BUDDINGH, welke in 1838 Jogja en Kĕdoe had bezocht; nog minder Ds. BRUMUND, welke pas op 14 Juli 1841 te Batavia aan wal stapte —, dan vindt men hem telkens in alle drie de opstellen terug: hij logeert bij Residenten; hij spreekt telkens over godsdienst, en het gebrek daaraan bij tal van verschijnselen; eenige zinnen uit de stukken van 1857 en 1858 vindt men letterlijk of bijna letterlijk terug in de publicatie van 1860, juist daar waar de teksten in de kern der zaken aaneensluiten [1]; de auteur is ook vol belangstelling voor oudheden, zóózeer, dat men zijn reis naar Bagĕlen, Jogja en Kĕdoe in April—Mei 1840 gerust een *archaeologische* reis mag noemen.

Achtereenvolgens beschreef hij in zijn Losse Aanteekeningen, uitgave 1860, aangevuld met de publicatie van 1858: Diëng (25—28 April '40; p. 182—187); Pasar Gĕḍe (15 Mei; p. 213—214); de Prambanan-tempels, met Tj. Loemboeng, en Tj. Sewoe (18 Mei; p. 214 —219; helaas met *supprimeering* der beschrijving van Tj. Sewoe [2], en vervanging door 3 rijen tittels); de zgn. Kraton van Ratoe Bàkå, Tj. Sari, en Tj. Kali Bĕning (19 Mei; p. 220—224); de bronzencollectie—Valck (20 Mei; [3] p. 225—

[1] En wel regel 5—15 op p. 213 in 1860 („vroeger-opgeleverd") = regel 15—1 v.o. op p. 807 in 1857; en r. 4—1 v. o. op p. 227 *plus* r. 1—5 op p. 228 („Tusschen—Boro Boedoer") = r. 14—22 op p. 107 in 1858.

[2] Dit verraadt zich op p. 220, alwaar het heet: „Waarom vonden wij dertien Boeddha-beelden te Tjandi Sewoe allen zonder hoofden, en sommigen zonder armen?"

Ook het relaas der terugreis, met vertrek uit Magĕlang dd. 29 Mei 1840 (p. 280), dan langs de rivier Pabelan, en, blijkbaar via Kletjå, over het zadel tusschen Mĕrapi en Mĕrbaboe naar Solo, is weggelaten.

[3] Nota Bene: op 11 Mei 1840 (den dag, nadat VAN HOËVELL te Jogja zijn gast was geworden, in 10 dagen vóór diens vertrek) sloot Resident VALCK af zijne „Gedachten over de Ruïnen van de Hindoesche Godsdienst, welke op Java gevonden worden", afgedrukt in het T. v. N.-I 3de jrg. (1840), dl. I, p. 177—203, waarin p. 197—201 over zijn 178 stuks, sinds 1830 verzamelde, bronzen. Redacteur van dit Tijdschrift was toen: VAN HOËVELL!

226); en ten slotte uitvoerig en allerbest den Boroboedoer (24—27 Mei; uitgave 1858). Daartusschen valt dan de Garĕbĕg Moeloed (14 Mei; uitgave 1857), ingeleid door een romantisch verzinsel, zooals men uit den tekst van 1860, p. 212, kan bewijzen.

Alle teekens *** in het IIe Deel van den «Inventaris der Hindoe-oudheden» (1918; Rapporten O. D. 1915) kunnen dus vervangen worden door den naam VAN HOËVELL, onder verbetering van het jaartal 1839 in 1840; en in de Monografie van Dr. KROM over den Boroboedoer (1919) mag de anonymus uit 1840 van nu af vereenzelvigd worden met dezen, met groote onderscheiding te noemen, grondlegger der Bataviasche archaeologische verzameling.

NASCHRIFT.

Het bovenstaande was reeds geschreven, toen ik me pas bedacht om eens den bundel schetsen en verhalen na te slaan, welken VAN HOËVELL onder zijn vollen naam in 1860 het licht deed zien met den titel «Uit het Indische leven». Het voorbericht is gedateerd 's Hage, 1 Nov. 1860, dus hetzelfde jaar als de publicatie van het Reisjournaal, hierboven besproken, in het Tijdschrift voor Ned.-Indië; de uitgever van beide (Joh. Noman en Zoon, Zalt-Bommel) was dezelfde; een tweede druk, evenzeer onder des auteurs vollen naam, verscheen in 1865 te Amsterdam.

En zie, — daar paradeert op p. 189—246 van den 1[en] druk hetzelfde stuk «Garebek Moeloed», dat anoniem reeds in het T. v. N.-I. van 1857 was verschenen! Twijfel is hier dus uitgesloten [1].

---

[1] De uitvoerige noot, welke VAN HOËVELL in den druk van 1857 op p. 313 plaatste over een geval dat bij de Garĕbĕg Moeloed te Soerakarta in 1846 plaats had gehad, aan den toenmaligen Resident zijn standplaats kostte, en in de 2[e] Kamerzitting van 27 Nov. 1852 door het Kamerlid Rochussen werd opgehaald en in zijn konsekwenties verdedigd, is in den herdruk van 1860 versmolten in den hoofdtekst, p. 214—216.

Die Resident van Solo, dd. 26 Juni 1846 „eervol ontslagen, onder toekenning van wachtgeld" (aldus de Jav. Courant van 1846, N° 44), was . . . de vroegere Resident van Kĕdoe en gastheer van Van Hoëvell, C. L. HARTMANN; de G.-G. welke hem ongevraagd zijn congé gaf in dat jaar, was ROCHUSSEN; de G.-G. die bij Besluit van 5 Aug. 1848 aan Van Hoëvell óók ongewenscht zijn congé had gegeven, als Indisch predikant, was ROCHUSSEN; het 2e Kamerlid

Maar ook voor dengeen, die nog niet geheel overtuigd mocht wezen dat de schrijver van het Reisjournaal uit kwansuis 1839 inderdaad VAN HOËVELL was in 1840, zijn hier nog een paar bewijzen te vinden. Op p. 158 heft het verhaal «Een dorp en een berg» aldus aan: «Hadt gij den 3den Mei 1840 mij vergezeld», — wat dan uitloopt op een beschrijving zijner afdaling op dien dag van de afdeeling Lĕdok naar Poerworĕdjo, de hoofdstad van Bagĕlen; en in zijn Reisjournaal van «1839» daalt de anonymus «den 3den Mei» aleveneens uit de afdeeling Lĕdok, waar hij een 6 tal dagen bij den assistent-resident te Wonosobo had gelogeerd, af naar Poerworĕdjo (T. v. N.-I., 1860, I, p. 203). Op p. 139 was voorts VAN HOËVELL gaan vertellen over een tijgergevecht «'t geen ik den 28 Mei 1840 te Soerakarta heb bijgewoond», en verwijst dan in een noot naar een uitvoerige beschrijving van »dit tijgergevecht», door hem gepubliceerd in het T. v. N.-I., 3en jrg. (1840), I, p. 298—310 [1]; ook onder zijn vollen naam. Dit laatste had plaats «op een Donderdagmorgen» (l. c. p. 300); en nu viel inderdaad 28 Mei 1840 op een Donderdag; dit zou dus mooi kloppen; maar toch is de datum *fout*, want op dien dag was VAN HOËVELL nog . . . de gast van Resident Hartmann te Magĕlang, en vertrok pas op 29 Mei in oostelijke richting, samen met zijn gastheer, langs «de rivier Pabélan» (T. v. N.-I, 1860, I, p. 230) over het zadel tusschen Mĕrapi en Merbaboe, natuurlijk . . . naar Solo (verg. hiervóór noot 2 op blz. 594); de datum moet dus vermoedelijk gelezen worden als *30* Mei 1840, zijnde een *Zaterdag*, d.w.z. de gebruikelijke weekdag in de Vorstenlanden weleer voor een toernooi (*sĕton* van «Sĕtoe, Sĕptoe») of eventueel een tijger- of buffel-gevecht. [2]

---

dat in Nov. 1852 de zaak van 1846 oprakelde en verdedigde, was de conservatieve oud-G.G. ROCHUSSEN; het 2e Kamerlid, dat daarop zijn geachten collega aanviel, was de liberale ex-predikant VAN HOËVELL! Men leze de Handelingen Staten-Generaal 1852/53, fol. 227 (rede-Rochussen), 231—232 (repliek-Van Hoëvell), 234 (dupliek-Rochussen); en lache!

[1] De beschrijvingen van „dit tijgergevecht" zijn *niet* gelijk, zooals men uit het zeggen van den in zijn woorden — evenals in zijn kleeding — vaak nonchalanten VAN HOËVELL zou opmaken. In de uitgaaf van 1840 wordt eerst beschreven het gevecht van een karbouw („buffel") met 2 tijgers, met daarop een rampok-partij van 4 tijgers, alles op denzelfden dag te Solo. In zijn „Uit het Indische leven" van 1860 zegt (en jokt!) VAN HOËVELL, dat hij het eerste had bijgewoond „in 1843 te Djokjokarta" (p. 135), het tweede met 5 tijgers op 28 Mei 1840 te Solo.

[2] Of hier bij dat foutieve „28 Mei" 1840 aan een slordigheidje of een

Ten slotte: in ditzelfde deel I van het T. v. N.-I. uit *1840*, gaan aan de hiervóór (noot 3 op blz. 594) reeds genoemde «Gedachten» over de Jav. Hindoe-ruïnen van Resident VALCK, aan het slot gedateerd «Djocjokarta, 11 Mei 1840», *onmiddellijk* vooraf 2 stukjes van VAN HOËVELL-zelf, een over «Wreede strafoefeningen vroeger op Java in gebruik», opgemerkt «op mijne laatste reis», en een over «Heilige Graven»; welke thans, door het in 1860 gepubliceerde Reisjournaal van den doorzichtigen anonymus, gedateerd kunnen worden als beschrijvend zijn ervaring op de grens van Tĕgal en Banjoemas dd. 19 April 1840, en zijn bezoek aan 't graf van Sultan Tĕgal Aroem (Soenan Mangkoerat I) nabij Tĕgal dd. 17 April te voren.

Eén ding blijft zeer jammer: dat in 1860 zijn beschrijving van *Tjaṇḍi Sewoe* uit 1840 werd weggelaten. Misschien, omdat Van Hoëvell haar later nog afzonderlijk wilde drukken, evenals hij reeds in 1858 met die van Boroboedoer had gedaan? Ook wilden wij graag zijne terugreis alsnog kennen, via Soerakarta (zie boven), en natuurlijk verder Sĕmarang. Maar wààr zijn de hss. van VAN HOËVELL na zijn dood op 10 Febr. 1879 gebleven?

Noch zijn persoonlijke sociëteits-vriend, alias «boezemvriend», VAN SOEST heeft het verteld in zijne biografie van vele woorden en vele aanhaalsels in het T. v. N.-I. 1879, II, p. 1—72 (met portret); noch helaas zijn levens- en geestesvriend VETH in diens rijke en edele biografie, afgedrukt in den bundel «Ontdekkers en onderzoekers. Zevental levensschetsen» (1884), p. 234—294. Ook in den auctie-catalogus van zijn boekerij, bij de firma Nijhoff te Den Haag op 22 Nov. '79 en volgende dagen verkocht, vindt men enkel op p. 85 een dozijn Maleische hss. vermeld.

---

foefje van VAN HOËVELL uit 1860 moet gedacht worden, blijft onzeker, zoolang het hs. niet opduikt. Vertrouwt men op den „Donderdag" van de beschrijving uit 1840, met zijn vollen naam geteekend, dan moet *Do. 4 Juni* 1840 als de ware datum beschouwd worden.

Op p. 111 komt dan in het hoofdstuk „Natuurtafereelen van Java" het jokkentje voor, dat hij in „1839" Karang Bolong met zijn vogelnestklippen bezocht; lees: op 8 Mei 1840, zooals blijkt uit het Reisjournaal, ed. 1860, p. 209—211. Op p. 101—103 had VAN HOËVELL reeds zijn bezoek aan de bron der Progo-rivier, op de helling van den Sĕndoro, beschreven, hetgeen blijkens het Reisjournaal, p. 229, plaats had gevonden op 28 Mei 1840, den dag vóór zijn vertrek uit Magĕlang.

Het „28 April" op p. 178 van het Reisjournaal, ed. 1860, is echter een drukfout; lees: 23 April.

DE OORZAKEN VAN DEN OPSTAND VAN SAPAROEA IN 1817.

DOOR

MR. H. A. IDEMA.

Inleiding.

Bij het in het licht geven van de hieronder volgende bijdrage — de vrucht van een plaatselijk archief-onderzoek — ga vooraf een woord van dankbare erkenning en van groote waardeering voor hetgeen de grijze navorscher der politieke geschiedenis van ons Indië in het begin van de XIXe eeuw, wijlen P. H. van der Kemp, heeft bijeengebracht en gecommentarieerd. Men neme de nieuwste literatuurlijst over het tijdvak van het Herstel van ons gezag en schrappe daarin den naam van Van der Kemp, houdt men dan wel veel meer over dan verspreide nota's, diverse memoires en wat krijgsgeschiedenis? «Wat daarvan als publicatie gegeven was» — schreef Van der Kemp — «bestond zonder samenhang en mocht in velerlei opzicht diep treurig heeten»; uit dien hoofde gaf hij er zich geheel aan, zich het eerst zettende aan bijzondere onderwerpen, doch steeds rijper werd de vrucht van zijn studie, al vollediger de verzameling der soms van heinde en verre aangevoerde gegevens; ten taak stelde hij zich ten slotte — gelijk hij neerlegde in het eerste deel van zijn Nijhoffwerken in 1913 — een arbeid te verrichten over dat historisch tijdvak, «die zich van den aanvang af heeft ten doel gesteld steeds opnieuw archiefonderzoek over hetzelfde onderwerp onnoodig te maken en een bron van kennis te openen niet slechts voor de staatkundige, doch ook voor de administratieve ontwikkeling van ons Indië na zijn herstel». «Mijn artikelen» — zeide hij elders, toen hij zijn bezorgdheid uitte over het verschijnen der Instituutsbijdragen met de op de nieuwe auteurswet steunende waarschuwing: «Overneming verboden», — «mijn artikelen stel ik samen met de gedachte dat zij zoo degelijk zijn bewerkt, dat, wanneer men hetzelfde onderwerp daarna

behandelt, men er niet buiten kan om, onder welken vorm dan ook, er iets van over te nemen.»

Ontveinsd heeft Van der Kemp zich nochtans niet dat «time is continually adding Postcripts to their Finis», en wanneer in 1919 hem een ontboezeming ontsnapt over »de onveranderlijkheid der verschijnselen in de theoretische wetenschap vergeleken met die, welke beoefent het verband der verschijnselen die ons enkel uit het verleden geopenbaard kunnen worden», dan vraagt hij ten slotte zich zelfs af, «of van de geraadpleegde bronnen wel de waarheid uitgaat, en of zij de laatsten zijn die wij mogen hopen te verkrijgen». Hoe gaarne had ik dan ook dien onvermoeiden navorscher zelf willen toonen wat wij op Ambon gevonden hebben met betrekking tot hetzelfde tijdvak, waaraan Van der Kemp zich had gewijd!

Mijne plaatsing te Ambon riep al ras de herinnering in mij op aan Van der Kemp's breede studie over het Herstel van het Nederlandsch Gezag in de Molukken in 1817, verschenen in deel 65 dezer Bijdragen, gevolgd in 1913 door zijn Nadere mededeelingen en in deel 75 door het artikel: Over den Opstand in de Molukken. Als altijd gaf ook hier Van der Kemp personen en toestanden weder, zooals omvangrijke lectuur en onverdroten archiefstudie deze aan hem hadden geopenbaard: hem moest daarbij uit de pen, hoezeer hij onze Commissarissen voor de overneming der Molukken, Engelhard en Van Middelkoop, zag als «prullen van menschen», wier eigenwaan en gemis aan waardigheidsbesef aanleiding hebben gegeven tot jammerlijke ruziën, en dit, waar het gewestelijk gezag voor de zware taak stond om het landsbestuur naar den eisch van den nieuwen tijd in handen te nemen. Met groote toewijding zette Van der Kemp er zich toe ook in dit geval de geschiedenis opnieuw te hanteeren, niet alleen om daarvan een volledig relaas te geven, maar ook viel daarbij iets goed te maken tegenover de nagedachtenis der mannen, die hun leven of hun gezondheid ten offer gebracht hadden aan dien in moord uitgebroken en welhaast in krijgsgeweld en terechtstelling geëindigden opstand van Thomas Matulesia op Saparoea.

Onze archiefvondsten leidden in eenigszins andere richting, hoewel betrekking hebbende op hetzelfde tijdvak, gelijk trouwens het materiaal, dat de vieze archiefzolder van het Ambonsch Residentie-kantoor heeft opgeleverd, zooals het dat in manden en wagens uit ruwe koeliehand had overgenomen van het oude

gebouw, wel wat verschilt van hetgeen een Hollandsch Archief aanbiedt, zooals dit pleegt te zijn geordend; waar de archivalia ordelijk worden bewaard, de beambte vaardig de verzochte portefeuille brengt, rapporten van aanwinsten en catalogi ten dienste staan, en eerbiedig bewaarde familiestukken ter beschikking worden gesteld. Duikt op Ambon iemand op, die vergeelde papieren wil doen spreken, dan gaat deze met 's Residents oppasser den zolder op, en heeft hij zich zelf een weg te banen in een doolhof. Maar vergeefs was het zoeken niet, al was mij bekend dat het oude archief uit den tijd van de Compagnie en verder tot de Overneming, in 1881 naar Batavia was gezonden.

Aanvankelijk was ik van plan om aan de hand van de stukken en brokken, welke ik vond[1] — er zou eigenlijk nog veel meer moeten liggen dan door mij werd aangetroffen — naast de geschiedenis van den opstand van Saparoea en om de groote lijnen van het bestuursbeleid heen, door Van der Kemp zoo volledig getrokken, naar bescheiden vermogen te trachten het Ambon van dien tijd uit een sociaal-economisch oogpunt bij te teekenen. Waar Regeering en Hooge Colleges door Van der Kemp als het ware reeds ten voeten uit geschilderd waren: H.H. Commissarissen, Gouverneur, Militaire Commandant, Residenten ter hoofdplaats en op de Buitencomptoiren, Superintendenten van de Negorijen en de Scholen, — daar had ik tot verdere stoffeering gaarne nader wat willen vertellen van de mindere goden. Niet in de laatste plaats van den Magistraat — onzen Djaksa — die al dadelijk in April 1817 de instructie meêkreeg «geen boeten op te leggen buiten vonnis, en het recht zijn loop te laten zonder daarover in eenige overeenkomst te treden.» Verder van den uit leeken bestaanden Raad van Justitie en van het Secretariaat van Huwelijks- en kleine gerechtszaken — een bijbaantje voor den Winkelier van de Lijnwaden. Wat door zeewater was beschadigd; moest deze met zuiver water uitwasschen en hadden, o ongeluk! de witte mieren hunnen loop genomen door een pak sarongs, dan kwamen «expresse gecommitteerdens tot een wijdloopig procesverbaal onder aanbod van eede.» Voor 's Landsinkomsten moesten zorgen: de Directeur van het Note-huijs te Banda, die van de Nagelenafpakschuur te Saparoea, de collecteur van 's Heeren Gerechtigheid, van Groot en Klein Zegel en de Pachter van Arak en Saguweer;

[1] Zie hierachter, bl. 640. *(Red. der Bijdragen)*.

voor 's Lands goederen de Pakhuismeester en de zoo belangrijke Gecommitteerdens voor Onderwigten, Minderheden en Spillagie bij de In- en Uytweging, Ontvangst en Afscheep. Den dienst der B. O. W. vond men voor dien tijd gepersonifieerd in den opperbaas-ijzersmid en den baasscheepstimmerman van 's Lands Ambachtswinkel. Als vertegenwoordigende het profanum vulgus, zou men kunnen wijzen op den droevigen stoet van «suppli-anten en needrige teekenaars», ondergeteekenden zeggen wij, die verzoekt een oog van medelijden op hen gelieven te vestigen «met hieronder een Moeder van zooveel vaderlooze wezen», en verder oud-militairen «uit consideratie van langjarige dienst en trouwe ootmoedig rekestreerend om eenig soulagement», — een verzoek, hetwelk van tijd tot tijd mondeling wordt «gedeclineerd.» Onder de afdeeling Justitie zouden behandeling mogen vinden de publieke correcties op de bazaar; het geeselen en brand-merken op de plaats van het misdrijf alvorens voor jaren naar Ceram of Boeroe te worden verbannen, of met den strop om den hals aan de galg te worden gesteld; al de doesoen-geschillen en verzoeken om afstand van Gouvernementsgrond; scheld-partijtjes tusschen buren; al de bemoeienis met weer opgepakte slaven, waarvoor door den Lijfsheer opvatloon en detentiegelden waren verschuldigd, en met pandelingen die moesten worden geregistreerd, terwijl naar het bedrag hunner schuld hun dienst-tijd werd bepaald.[1] Ook moesten politieke en andere bannelingen verzorgd; op Banda, waar men in de perken grootendeels met bannelingen moest werken, was het dezen «totaal onmogelijk om te gewennen doordien zij, vrouwen ontbrekende, daarover dagelijks twisten veroorzaken; naar 's Gouverneurs gedagte zouden twee à driehonderd vrouwen als een teugel voor het slegte volk kunnen dienen, hetgeen den G.G. beleefd in overweging wordt gegeven.» Niet onder het Bestuur, maar onder Financiën zouden ressorteeren de rekeningen van nagelen, noten en foelie; men vindt een Regent in civiele bewaring gezet wegens verwaarloozing der nagelen — zooals een monster bevestigt — en een tweede ontslagen «wegens verregaand plichtsverzuim, hebbende hij de nagelen tot moernagelen laten worden».[2] 's Lands kas trachtte

[1] Gepubliceerd in Ind. Stbl. 1822 nº 10.

[2] Vergelijk de als *Bijlage* hierachter opgenomen Provis: Instructie voor „Radjas, Pattijs en Orangkajen", de voorlooper van het nog geldende Regle-ment op Binnenl. Bestuur en Finantiën (Stbl. 1824 nº 19a).

men te vullen met 's Heeren Geregtigheid op verkochte vaste goederen, het Groot en Klein Zegel en de pacht van arak, saguweer en amfioen, het hoofdgeld der Chineezen, de tiende en twintigste penning bij versterf — al naar den graad van verwantschap — en de tolgerechtigheid — geheven ook van den Chineeschen importeur van «feine batikse neusdoeken.» [1]

Het terrein van Binnenlandsch Bestuur was ook in die dagen al zeer uitgebreid: de hongitocht werd gehandhaafd als een tweejaarlijksche groote inspectiereis van den Gouverneur, waarvoor iedere negorij zijn orembayen leverde, tegen 15 October gereed aan het Hoofdkasteel te Ambon, in goeden staat, wel bemand en behoorlijk van zeil en treil voorzien.[2] Van tijd tot tijd rapporteerde men van Ceram zeeroovers en sneltochten; de vivres en rantsoenen van Koloniale Marine brachten hun administratie mee (bij aanhoudende regens kreeg men een dubbel rantsoen arak). Moesten schepen worden ingehuurd dan ging dat per kojang en dan, o sancta simplicitas, werd een inlandsche soldatenvrouw op $\frac{1}{4}$ kojang, een Europeesch flankeur op $\frac{1}{2}$ berekend, een officier op een heele, een hoofdofficier zelfs op twee kojang. De voorzieningen eerst uit de centrale Javamagazijnen, dan ter verdere distributie over de Buitenposten, was een voortdurende zorg voor de «expresse gecommitteerdens bij in- en uitweeg, ontvangst en afscheep; bij minderheden boven het bij uitvoerig tarief bepaalde moest de betrokkene de zuiveringseed presteeren «dat dit direct noch indirect door zijn toedoen was veroorzaakt» en booze correspondentie ontstond over de vraag of ook een officier, die eenmaal den eed aan den Koning had gezworen, ook hiertoe was verplicht. Ja, ook vond ik een circulaire om geen papier te vermorsen ten einde «een onnoodigen aanwas van 's Gouverneurs archieven voor te komen». «Inlandse» Zaken stonden des tijds heel wat minder in de belangstelling, echter moesten de ook toen al talrijke klachten tegen Regenten geëxamineerd worden, en werd, naar bevind van zaken, den Regent bevolen «een meer politieke behandeling zijner onderhoorigen»

[1] Provisioneel Reglement op In- en Uitgaande Rechten van 20 Juni 1818 — de vroegere „boompacht". Vergelijk Reglement Commiss.-Generaal voor Java en Madoera 26 Aug. 18, Staatsbl. n° 58, idem voor zegelordonnantie 16 October 1817, Stbl. n° 50. — De Encyclopaedie van Ned.-Indië, dl. I blz. 222 en vlg. sub voce Belastingen geeft voor ieder middel een breede historische inleiding.

[2] Vergelijk art. 15 en vlg. van de Prov. Instructie voor de „Radjas, Pattijs en Orankajen".

dan wel werd de lichtzinnige klager voor 3 jaar naar Boeroe gezonden.

Handel en scheepvaart werden eerst heel langzaam de teugels een weinig gevierd. Met betrekking zelfs tot het Armwezen ontbreekt de stof niet ten eenenmale: tot instandhouding eener leproserie op het eilandje Molano bij Saparoea — elders heet dat oord bestemd «voor hen, die door de Lazarusziekte zijn aangetast» — was vastgesteld een Reglement, waarbij iedere negorij tot levering van goed of geldelijke bijdrage verplicht was; en op een Inteekenlijst voor het Doofstommeninstituut te Groningen en dat voor blinden te Amsterdam, «teekende ieder ambtenaar voor het bedrag van één dag traktement.

Echter: tot een zooveel omvattende aanvullende schildering ontbrak mij de tijd: ik had mij te beperken en bepaalde mij mitsdien tot het aanbrengen op de schilderij van Van der Kemp, voor zoover de oorzaken van den opstand betreft, van wat frissche kleur, en — hetgeen mij niet onbelangrijk toeschijnt — het bijschilderen van V. d. Kemp's figuur van Van Middelkoop, dien «stommen v. M.», zooals V. d. Kemp ergens over dezen Commissaris uitvalt. Zeker, Van Middelkoop was geen man van kracht, noch begaafd met diepgaand bestuursbeleid; de overneming van de Molukken uit de handen van den vriendelijken Engelschen Gouverneur, dat ging goed, maar met naast zich den «leuterenden» mede-Commissaris Engelhard, was Van Middelkoop geenszins tegen een opstand opgewassen. Intusschen denke men zich ook eens wat dieper in de toenmalige omstandigheden op Ambon in: zonder geld en «zonder zwitsers», alleen met papier en pen benevens veel goeden wil zouden onze Commissarissen van het slordig Engelsch beheerd gouvernement een model-Hollandsche kolonie maken. Toen bij de herstelling van ons gezag het nieuwe bestuur het régime dan ook vrij wel langs de oude lijnen liet loopen, kwam het op het altijd roerig Saparoea al dadelijk tot een botsing, zóó dat de vlam er uit sloeg, — en alstoen was voorzeker geen van onze beide Commissarissen hier op zijn plaats.

Bij het navolgende komt het nuttig voor eenige data op den voorgrond te stellen: bij zooveel belangrijks in zoodanig kort tijdsbestek als bij dezen opstand van Saparoea heeft plaats gevonden, dragen dgl. data krachtig bij om de feiten duidelijk te doen spreken:

8 Maart 1817: aankomst der Commissarissen.

14 Mei: begin van den opstand op Saparoea.

20 Mei: expeditie onder Majoor Beetjes in de pan gehakt.

1 October: aankomst van Buijskes.

16 November: plechtige dankdienst te Saparoea; einde van het verzet. [1]

Oorzaken van den opstand.

V. d. Kemp noemt, aan de hand van Van Middelkoop's beide verdedigingsmemories, acht oorzaken [2]:

1. het papiergeld;
2. de order tot het maken van zout;
3. de aanleg van een notenplantage;
4. de houtaankap en levering van atap en gaba-gaba;
5. de afdanking van schoolmeesters en de verplichting om de kinderen van Saparoea vooral ter hoofdplaats te doen schoolgaan;
6. de aanwerving van Amboneezen voor militairen dienst te Batavia;
7. de levering van droge visch en dengdeng; en
8. de gedwongen levering van koffie.

Welke van alle deze oorzaken, zoo simpel opgesomd, heeft het volk het meest gegriefd?

Laten we eens hooren wat de opstandelingen zelf er van zeggen:

Er bestaan n.l. twee cahiers de doléances: ten eerste de veertien punten, waarop de leider van den opstand Thomas Matulessy handteekeningen van de Regenten van Saparoea en Noesa Laoet verzamelde — 29 Mei [3] — en in de tweede plaats het Verslag

[1] Bij het aanhalen van V. d. Kemp noem ik slechts het jaartal van verschijning zijner studie:

v. d. Kemp 1911 wijst dus naar zijn: Herstel Nederlandsch gezag Molukken 1817 (Bijdragen dl. 65—66).

V. d. Kemp 1913 naar zijn Nederl. Ind. Bestuur 1817 tot vertrek Engelschen ('s-Hage, M. Nijhoff).

V. d. Kemp 1915 naar zijn Nederl. Ind. Bestuur midden 1817. (Nijhoff).

V. d. Kemp 1917 naar zijn Nederl. Ind. Bestuur 1817/1818. (Nijhoff).

V. d. Kemp 1919 naar zijn Ontslagen Gouv.: v. Middelkoop en Schout bij Nacht Buijskes over opstand Molukken (Bijdragen dl. 75).

[2] V. d. K. 1919 bl.: 156.

[3] V. d. K. 1915 bl. 29.

der onderhandelingen van de Luitenants Ellinghuijzen en Christiaansen te Hatawono van 13 Juli.[1] Voor beider betrouwbaarheid pleit, dat het eerste stuk is opgesteld dadelijk na het succes op Majoor Beetjes, het laatste toen de tweede expeditie ook «trotsch en uitdagend werd afgewacht».

Al deze klachten dan meen ik te mogen terugbrengen tot twee groepen, n.l.:

1°. die van economischen en

2°. andere van volkpsychologischen aard.

Tot de eerste reken ik den houtaankap en allerlei leveranties van atap, gaba gaba, droge visch, dengdeng, koffie, ja wat al niet, nog verzwaard door de proeven met zoutaanmaak en de notencultuur.

Onder de tweede groep vallen dan de kwesties van kerk en school en de werving.

De aankap van hout en andere leveringen.

Matulessy zegt: «Wij hebben veel zwaar werk gedaan voor het gouvernement, maar geen loon ontvangen. Van de Engelsche Regeering kregen we steeds betaling. De Resident heeft gelast dat wij zout zouden maken, dat wij droge visch moesten leveren. Vol hebben wij onze handen met nagel- en koffietuinen, toch is ons nog gelast notenmuskaattuinen aan te leggen.» Bij de komst der tweede expeditie klaagde het volk «dat zij hout en zout, gedroogd vleesch en visch zonder betaling moesten leveren. Dat alle werken en leveranties van materialen, die vroeger door de Nederlanders en Engelschen betaald werden, thans kosteloos werden verlangd.»

Bekend is, dat het hout[2] op Saparoea als «lont in het buskruit heeft gediend»; een lading nanyhout[3] — een houtsoort buitengewoon bestand tegen paalworm, aanbevolen in zeewater, echter uiterst moeilijk te bewerken — bestemd voor 's Lands werf te Amboina werd nl. uit de prauw gesleept, die klaar lag voor vertrek. Daarvoor gold volgens V. Middelkoop een billijk loon, maar slechts «als kap- en sleeploon, daar het hout niet het hunne, maar als op Gouvernementsgrond in het wild voort-

[1] V. d. K. 1911 bl. 670.

[2] V. d. K. 1915, bl. 58.

[3] Niet „nanni"hout zooals v. d. K. van De Vries overnam, zie verder Encyclopaedie Ned. Indië s.v.: metrosideros vera.

groeiende als een van hunne regulatiën [hier zet Van der Kemp twee vraagteekens] beschouwd worden moet.» [1]

Duidelijker vind ik deze theorie terug in een Extract Besluit van Commissarissen tot de Overname van 2 Augustus Nr. 117 — dus midden in den opstand.

Zal dit besluit straks in andere opzichten blijken een herziening te bevatten van hun standpunt — na de opgedane ervaring? —, voor de houtlevering wordt daarbij nochtans «besloten deze te continueeren op de presente voet en wijze van betaling, daar dezelve beschouwd moeten worden als Landsdomeinen als wordende op Gouvernements grond voortgekweekt.»

Voor Van der Kemp zou dit misschien geweest zijn een «niet onaardig gevonden» argument, afkomstig uit 't brein van den «leuterenden» Engelhard of uit diens «buitengewoon omvangrijk huisarchief» — omvangrijk ook al was, volgens Dr. de Haan, daarin niet veel ontwikkeling verzameld, maar den Landraadsvoorzitter, die in zijn ooren nog hoort de stem van Professor Van Vollenhoven en die diens «Miskenningen van het Adatrecht» alsmede zijn «Eeuw van Onrecht den Indonesiër in zijn Grond aangedaan» onderschrijft, zegt dit meer: niet alleen ziet hij daarin de voortzetting van Raffles' theorie, welke «voor diens schandalig hooge landrente heel Java decreteerde te zijn een pachthoeve van het Gouvernement»; doch ook ziet hij daarbij als in het verschiet de nog steeds gehandhaafde, echter zeer aangevochten agrarische domeinbeginselen, vervat in de Indische Staatsbladen van 1870 en 1875, veel bestreden beginselen, welke — om een woord van Van Vollenhoven te bezigen — «nu nog in het dagelijksch leven eindeloos veel malen tegen Indoneesche rechten op grond als gewetensstopper worden uitgespeeld».

Hoe groot was dan dat loon? Vooraf de opmerking dat niet het bedrag bij tarief bepaald, zelfs niet het bedrag dat het volk in de hand ontving, mij het belangrijkst voorkomt — zeker, de Gouverneur moest zuinig zijn, trouwens, waarvan zou hij royaal zijn? — maar wat het meest drukte, was het zware werk voor zoovele verplichte leveringen.

De vraag luidde: hoe groot was dan dat loon?

Van Middelkoop blijft als een goed advocaat in het vage

---

[1] v. d. K. 1919, bl. 160.

door te spreken van «een billijk loon». De Zendeling De Vries noemt 40 of 50 cent [1] en vindt dit te gering «voor een paal of balk gekapt op Ceram, gekeurd op Sarapoera, afgeleverd aan het fort te Ambon». Ik echter acht me gelukkig uit het door mij gevonden Secreet Besluit van 12 April L. A. A. n° 36 «houdende Prijscourant voor te Leveren Houtwerken en andere artikelen» — waarom geheim?! ons dunkt juist dat zoo'n tarief zoo publiek mogelijk moet zijn — te kunnen overschrijven:

voor een balk 6 duim dik lang 12 tot 18 voet	ropijen	2.16
idem onder de 6 duim dik lang 8 tot 12 voet	„	0.18
plank 1½ duim dik lang 12 tot 18 voet	„	0.18
idem boven 1½ duim, lang na evenredigheid	„	2.—
paal van nanyhout	„	2.—
palisade	„	0.05
100 atappen	„	1.6
100 gaba gaba	„	0.24

Dit dan was de betaling die men, voor zoover ressorteerende onder het hoofd: Kasteel Nieuw Victoria, ter Hoofdplaats ontvangen kon door «het reçu van den Genieofficier, gecontrasigneerd door den superintendent der Negorijen aan den Algemeenen boekhouder aan te bieden, ter afgifte eener kasordonnantie», dus een verwijzen van het kastje naar den muur.

Was voor Ambon de uitbetaling omslachtig geweest, op de Buitenposten mocht de Resident eerst uitbetalen «na van den Gouverneur kwalificatie te hebben verkregen om het bedrag bij zijne kasrekening te mogen afschrijven». En dan nog in papiergeld, waarover straks meer.

Na het uitbreken van den opstand heeft men hierin dadelijk verbetering gebracht.

Bij Besluit van 24 Mei — op Saparoea was 14 Mei de opstand begonnen — werden den superintendent der Negorijen gelden in handen gegeven «ter goede rekening ter onmiddellijke uitbetaling aan leveranciers».

Hoe ging 't met de betaling op Saparoea?

---

[1] V. d. K. 1915 bl. 58.

Men klaagde dat de Resident, 28 jaar oud, kersversch uit Holland, aan den leiband liep van zijn schrijver. Maar zou dan heusch de negorijman ten slotte van de 2 ropijen volgens tarief voor een paal van nanyhout slechts 40 of 50 cent in handen hebben gekregen, zooals De Vries vertelde? [1]

Matulessy zegt: «Wij, het volk, kunnen geen papierengeld gebruiken in het dagelijksch leven. Weigeren wij het van het Gouvernement te ontvangen, dan worden wij streng gestraft, willen wij bij den lijnwadenwinkel met papier betalen, dan wordt het geweigerd.» Bij de aankomst der tweede expeditie luidt het evenzoo, «dat de Resident weigerde het papiergeld in ontvangst te nemen en voor betalingen aan den Lande zilveren specie verlangde».

De levering van dengdeng, waarover op Saparoea ook is geklaagd, was blijkens Besluit van 30 April bestemd voor «de Nassau» en wel 1000 pond, waarvan te leveren 300 door Saparoea, 500 door Hila en 200 door Haroekoe, tegen 24 ropijen de picol «volgens bekomen informatie de gewone prijs».

Verplichte diensten.

Daar komen nog bij de verplichte diensten. Den 3den Mei vroeg de Resident van Saparoea aan Commissarissen hem te willen «elucideeren of den scheppers voor de menigvuldige» — let wel — «orang bays ten dienste van het Gouvernement voor het overbrengen van goederen, manschappen of brieven, een daggeld van vier stuivers per dag per hoofd moest worden geaccordeerd, zooals bij het Britsch Bestuur, zijnde bij het voormalig Hollandsch Bestuur geene uitbetaling aan hen gegeven». Het antwoord van Commissarissen is mij helaas niet bekend. Slaan wellicht hierop de klachten van Matulessy: «voor het overbrengen van de post naar Ceram wordt maar vier gulden betaald, voor die naar Ambon maar twee gulden, dat is toch al te erg!»

In het genoemde Besluit van 2 Augustus — let wel na de

[1] V. d. K. 1915 bl. 58 wien dit tarief niet bekend was, onderscheidde niet „paal" van „palissade". 's Gouverneurs Order van 12 April 1817 luidt tot levering van „palissaden" voor 's Lands Werf te Ambon, zooals ook wordt bevestigd door het maleische Rapport van den Schoolmeester van Porto — v. d. K. 1911 blz. 580. — De opmerking van De Vries slaat dus niet op de lading palissaden, weer uit de prauw gehaald, waarmee de opstand begon, maar op de „palen".

Sarapoea-ervaring — zijn Commissarissen hieromtrent duidelijk tot inkeer gekomen. «Aan negorijvolkeren geëmployeerd in gouvernementsdienst op de orengbays tot het overbrengen van goederen, manschappen of brieven wordt toegelegd vijf stuivers daags en de gewoonlijke randsoenen wanneer zij uit de baai over zee gaan, maar in de bay of op het eiland blijvende, vier stuivers daags zonder meer, waarvan op verzoek een gedeelte in dezelve afwezigheid kan worden afgegeven aan de vrouw of kinderen tot derzelver subsistentie.»

Ook het vervolg is merkwaardig: «Den superintendent wordt ten serieusten gerecommandeerd te zorgen dat deze drukking egaal kome over de negorijvolkeren en niemand, wiens beurt het is, door afkoop daarvan worde geexcuseerd, waaruit moedeloosheid voor de anderen zoude kunnen ontstaan en aanleiding geven tot Commotie, terwijl hij alsmede zijn attentie zal vestigen en zorgen dat de zulke die personeele diensten hebben gepresteerd of materialen geleverd, daarvoor prompte betaling ontvangen en niet worden tekort gedaan, alzoo in contrair geval hij daarvoor verantwoordelijk wordt gehouden.»

Naast deze al zoo zware verplichtingen hebben de proefjes met zoutaanmaak, notencultuur en koffielevering de stemming helpen bederven.

Het hoofdeiland Ambon is, behalve de streek Hila-Larike op Noord-West Hitoe, niet in opstand gekomen.

Ligt dat misschien aan den volksaard? [1] Ook nu nog staat Saparoea bekent als lastig te besturen en geldt dit in 't bijzonder dezelfde negorijen n.l. Maria en Porto, terwijl ook thans weder het heele eiland Noesalaoet in den volksmond tedoeh (kalm) heet.

Nu mij voor Ambon zooveel gegevens ten dienste staan, geef ik ook deze uitvoerig ter karakteristiek van den

Geest der Bestuursvoering.

Uit het Besluiten-register blijkt, dat de houtleverende negorijen ressorteerende onder het Hoofdkasteel Nieuw-Victoria het hard hadden te verantwoorden. Nergens een spoor dat, tegenover de tallooze aanvragen der Militaire Overheid, de Gouverneur eens opkwam voor de belangen zijner bevolking. Als de Gouverneur soldaten alleen voor de Molukken kan vinden, keurt de Militaire

[1] Vergel. v. d. K. 1915 bl. 23.

Commandant dit af «wijl een soldaat verplicht is te gaan, werwaarts de Souverein hem noodig heeft». [1]

Steeds weer wordt de Superintendent der negorijen gelast dan weer dit, dan weer dat «bijwege van verdeeling over de verschillende negorijen te verschaffen».

En veel, ontzettend veel bleek er noodig: palissaden voor de Marinewerf, groote reparaties aan het Kasteel, aan het Militair Hospitaal, aan de gebouwen op Banda en de kleine posten op het eiland Leitimor; zelfs brandhout voor de pas aangekomen oorlogschepen, eerst 20 vaam voor de Nassau, daarna 36 voor de Reygersbergen »per vadem van zes voet in 't kubiek te betalen met vier ropijen»; toen de Chineesche aannemer moeilijkheden kreeg met de vleeschvoorziening voor de troepen moest ook hiervoor de superintendent te hulp komen; voor het geregeld verkeer met de pas Bengoala moesten, weer bij verdeeling onder de negorijen, steeds op eerste rekest van den Militairen Commandant twee orembays disponibel zijn, zooals het Besluit verder zegt, «evenals vroeger onder het Hollandsch Bestuur, welke verplichting door het Engelsch Bestuur als onnoodig niet was in stand gehouden».

Het nieuwe Bestuur liep geweldig van stal.

Nette Hollanders als wij zijn, moesten al bij Besluit van 19 April de wegen in de kota grondig worden hersteld en werd de stadsreiniging opnieuw geregeld. Bij Besluit van Commissarissen van 25 April werd de politie, die den Engelschen jaarlijks 7 à 8000 Spaansche matten had gekost, vervangen door nachtwachten van bewapende burgers, «kunnende een diergelijke lastpost niet wel worden gecontinueerd». Voorts waren blijkens Besluit van 1 Mei «geene gemakhuizen ter hoofdplaatse, zoodat goten en waterleidingen alsware met vuil opgevuld waren», en aan de «ongelitimeerde vrijheid onder het Engelsch Bestuur om zijn nabestaanden op eigen erven of tuinen te begraven» werd een eind gemaakt. De inenting werd weer dadelijk ter hand genomen; het vaccinatie rapport noemt 57 kinderen ingeënt, «waarvan bij 27 bekend is dat de vaccinatie gevat heeft, 24 niet ter examinatie zijn teruggekomen, terwijl bij 6 de uitslag nog niet bekend is». Ook verrezen in de stad twaalf nieuwe schilderhuizen, en een wachthuisje bij de woning van Magistraat Roseveld en werd

[1] V. d. K. 1919 bl. 162.

de burgerwacht «onder de Engelschen alleen, met zeer slechte pieken bewapend, nu weer als onder het voormalig Hollandsch Bestuur, van behoorlijk schietgeweer en andere wapenen voorzien». En als het niet alles zoo somber was afgeloopen, hoe model klinkt dan niet een maatregel van 20 April:

«In aanmerking nemende, dat zoowel voor het Gouvernement ten gebruike als voor de natuurlijke Historie tot vermeerdering van Kennis en Wetenschap van het uiterste belang aangemerkt worden moet, dat van alle medicijn, benevens Scheeps-, Timmer- en Meubelhout bekend worde dezelver wezenlijke naam, aart en kwaliteit;

Is besloten tot een exact en nauwkeurig onderzoek, houdende een descriptie van dezelver naam, zoo in eigenlijke landtale als in het Hollands en Maleids, benevens aart, gebruik en eigenschap, als wijze van aanplant en voortkweeking; en wordt wijders gelast den Gouverneur te zenden een gemaakt boekje in dewelke zich behoorlijk gedroogd en wel geconserveerd zal moeten bevinden een klein takje met de bladeren, de vrugt, het zaad of bol en bast nevens de gom of harst van ieder gewas.»

Een ander Besluit van 1 Mei had de cultuur van oebis of potattos weer omhoog willen werken, «die op Ambon aan deugd en smaak met de Javaansche gelijk staan, ja zelfs die van sommige districten overtreffen».

Het papierengeld.

Hoe hoogdravend waren Commissarissen-Generaal begonnen in hunne Publicatie van 14 Januari 1817: «Zoo toch Zijne Majesteit Nederlands geldelijke toestand op een onwrikbaren grond heeft gevestigd, Hij heeft ons last gegeven Nederlandsch Indië een gelijk voorrecht te doen genieten en ons daartoe uitgerust met aanzienlijke middelen, die, wel besteed een ruimen onafgebroken omloop van geld verzekeren. Ruim twee millioenen schats zijn ons in klinkende specie medegegeven; dan, daartoe bepaalde zich des Konings zorgen niet.

«Hij beval om een ander middel van gestadige geldomloop te bezigen, het aanmaken n.l. van een papieren munt, die door hare uiterlijke voortreffelijkheid en wezenlijke waarde met de klinkende een gelijken tred loopen zou.

«Op al deze gronden verklaren, bepalen en bevelen wij: dat de papieren munt nimmer voor des Lands rekening tot een

andere, hetzij hoogere of lagere waarde zal worden aangenomen of uitgegeven dan op dezelve is uitgedrukt, en dus nooit dan gelijkstandig met de klinkende munt waarvan zij een volkomen representatief is.

«Dat deze papieren munt dagelijks zal kunnen worden ingewisseld tegen andere papieren of ook tegen klinkende munt naar verkiezing des houders».

Och! wat een ijskoude douche heeft de praktijk over deze warme ontboezeming uitgestort! Over de onjuiste grondslagen van het heele muntstelsel, over de onbevoegdheid in dezen ook van de vooraanstaanden in den lande, over het geldgebrek van Commissarissen-Generaal en onze Moluksche Commissie heeft Van der Kemp sombere bladzijden geschreven.[1] Voor zoover onze opgave betreft: n.l. de oorzaken van den opstand, gezien van onderaf uit de ervaring van het volk aan den lijve, komt hij uit de Rapporten van Van Middelkoop zelf en van Buyskes tot de conclusie, «dat de papieren gulden feitelijk niet verwisselbaar was; de gansche groote Oost kreeg niet meer dan drie verwisselings kantoren, terwijl de papieren munt in circulatie was gesteld zonder vooraf het kantoor voor de verwisseling georganiseerd en opengesteld te hebben.»[2]

En hier weer datzelfde te kort aan bestuurskunst. In 1810 waren wij schandelijk weggegaan na een papieren noodmunt «die door geweld gangbaar moest worden gehouden» (Buyskes), nu begonnen we waarachtig al dadelijk evenzoo. En zulks wisten Commissarissen zeer wel! Van Middelkoop zeide zelf: «Sedert het Engelsch Bestuur hadden er Spaansche matten gecirculeerd en hierop was men verlekkerd.» En nu blijkt, dat men ook van Banda uit gewaarschuwd was; 9 April toch schreef Resident Berkhoff: «Voor het tegenwoordige reken ik mij niet bevoegd eenige uitbetaling in papier te beginnen zonder een voorafgaande aandringende en verzekerende publicatie te voorschijn te kunnen doen komen bij gebreke van welke misschien discrediet en agietage veroorzaakt zouden worden, vooral te vreezen in deze gewesten alwaar vorige ondervinding zulk een diepe indruk heeft nagelaten.»

Nadat deze Resident «op 12 Mei na een toenemende ziekte van slechts vijf dagen tot ons aller droefheid in den Heere is ontslapen», kon Magistraat Van Aart, een geboren Bandanees,

[1] V. d. K. 1913 hoofdst. II blz. 97, hoofdst. III blz. 191.

[2] V. d. K. 1915 blz 26, v. d. K. 1919 blz. 157.

als wnd. Resident de Heeren in Ambon nog beter inlichten: «Het lot van het voormalige papier van credit is zeer deplorabel als hebbende daardoor velen geleden, waarvan de ondergeteekende de grootste lijder is geweest. Weshalve ik zoo vrij ben U.H.E.G. een korte opgave aan te bieden» — men kan nooit weten! Of hij daarmede succes heeft gehad, is niet bekend, wel vertelt Van der Kemp dat Van Aart als waarnemend zich het zware tractement van *f* 2000.— 's maands van Resident Berkhoff eigener autoriteit deed uitkeeren. [1]

Hervorming Schoolwezen.

Geven mijne archiefbundels over de werving voor den militairen dienst geen nieuw licht, over de hervorming van het schoolwezen meen ik een kleine verheldering te kunnen geven. In zijn laatste bewerking is de slotsom van Van der Kemp «dat hiertoe de zucht tot verlichting van 's Lands kas de drijfveer was geenszins het verlangen om het onderwijs te verbeteren. [2] Uit een brief van Van Middelkoop van 9 April zou ik echter afleiden, dat deze maatregel toch wel past in het systeem der hervormingswoede, al moest dit dan ook zoo goedkoop mogelijk ten uitvoer worden gelegd:

«De Gouverneur neemt in aanmerking, dat het publiek onderwijs der jeugd een der eerste en voornaamste pligten van den gebieder is, dat dit zich onder het afgetreden Britsch Bestuur eenlijk schijnt bepaald te hebben tot het Hoog-Maleisch, terwijl de ongelden daartoe van Gouvernementswege geïmpendeerd door mankement aan een bepaald generaal en geregeld oppertoezigt, geenszins aan de verwachting beantwoord hebben, weshalve van den Superintendent over de scholen, die der negorijen, de Kerkeraad der Hervormde Gemeente en verschillende Residenten een juiste opgave wordt gerequireerd van de presente staat der scholen alsmede de order en wijze van beheering. Waar geen Hollandsch onderwezen wordt moge dit ook in den aanstaande plaats vinden om alzoo de bewoners te nauwer aan het Moederland verbonden te doen zijn.»

In een brief van 15 April heeft de Resident van Saparoea zijn advies — afwijzend, let wel — breed gemotiveerd: »het heele schoolwezen zoude compleet te niet hebben geloopen

[1] V. d. K. 1919 blz. 188.
[2] V. d. K. 1919 blz. 161.

indien daarin niet ware voorzien geworden door dat het Britsch Bestuur de meesters weer van Compagnieswege salarieerde» — de Franschen hadden dit in 1810 ten laste der negorijen zelf gebracht. «Door die verandering zoude een wezenlijk nadeel worden toegebracht.» [1]

Van iedere hervorming is toen afgezien.

In haar Rapport van 28 April, dus vóór den opstand, schreef de Commissie naar Batavia «dat bij den Amboneezen de bedugting plaats heeft dat veelligt kerk en school weder bij ons Gouvernement vermindert en verandert worden zal». Zoo zegt ook Matulessy: «Het Hollandsch Bestuur wilde de schoolmeesters ontslaan.»

Dat de bevolking reeds een onderzoek alleen zoo hoog opnam, had de Heeren ook bij andere maatregelen voorzichtig moeten maken.

Maatregelen van Bestuur tijdens den opstand.

Hoop ik nu over ieder der oorzaken eenig nieuw licht te hebben ontstoken, misschien kan dit nog worden versterkt uit eenige tot nu toe onbekende maatregelen van bestuur, die de Gouverneur, stapje voor stapje, tijdens den opstand heeft moeten nemen.

14 Mei was de opstand uitgebroken. 19 Mei schreef de Secretaris Von Schuler voor H.H. Commissarissen een Engelschen brief aan den Superintendent of Schools — van de Britten overgenomen [2] — «Schoolmasters through their peculiar situation have generally a great authority on the mind of people whose children they instruct, particularly so in the Moluccos.

«It is the Governors wish therefore that you should caution them to be on their guard against the snares of malice and fraud and to exert your utmost endeavours in keeping the natives quiet and faithfull to their lawfull sovereign, for by doing this, happiness and plenty will be secured to them, whereas if military force is used, notwithstanding all precautions to the contrary poverty ruin and distress will be their lot.»

Niets werd verzuimd.

Bij Besluit van 28 Mei staan Commissarissen den Gouverneur ƒ 500 toe om «premies uit te loven of geschenken te doen aan

[1] V. d. K. 1915 blz. 29.

[2] Zie uitvoerig v. d. K. 1911 blz. 451.

personen, welke zich aanbieden tot het inwinnen van informatiën omtrent de rebellie van Saparoea». Bij besluit van 29 Mei werd de Gouverneur der Moluccos «door Commissarissen gekwalificeerd om te doen afgeven uit Gouvernements Pakhuizen zes ellen wit vlaggendoek, aangezien het raadzaam is bevonden vreedsame middelen te beproeven om de muitelingen tot hunne plichten terug te brengen; daartoe is het noodig de personen uitgekozen om met de rebellen te aboucheeren van vredevlaggen te voorzien.»

20 Mei verscheen een

Proclamatie:

«Te ooren gekomen zijnde, dat eenige kwalijkgezinden de ingezetenen hebben trachten diets te maken dat dezelve onder het presente Nederlands Gouvernement geen betaling zullen erlangen voor de door hen geleverde houtwerken en andere materialen, alsmede dat ten aanzien der Christenen evenals weleer de schoolmeesters zullen afgedankt en omtrent de Mohamedanen, dat die verplicht zouden worden de leere van Christus te moeten aannemen en eindelijk, dat weder, als onder het Bestuur van de Heeren Cranssen en Wieling heeft plaats gehad, een geforceerde werving van militairen geschieden zoude.

Is besloten,

in naam van het Nederlands Gouvernement, de verzekering te geven:

«1e. dat gene leverantie gevorderd worden zal dan tegen zoo danige betaling als die onder het Britsch bestuur heeft plaats gehad, en bepaald is bij ons Besluit van 12 April;

«2e. dat ten aanzien van het schoolwezen onder de Christenen geen veranderinge door het afdanken of verleenen van ontslag aan eenige der schoolmeesters plaats hebben zal;

«3e. dat in den Eeredienst des Heeren zoo ten aanzien der Christenen als Mohamedanen geen verandering veel min eenige infractie gemaakt worden zal door een andere godsdienst onder dezelve in te voeren of de Mohamedanen te verplichten de leere van Christus te moeten omhelzen maar dat aan een ieder een volkomen vrijheid van godsdienst en geweten gelaten en verzekerd worden zal;

«4e. dat ook geenszints de intentie van het gouvernement is om den inwoonders door een geforceerde pressing tot de Militaire dienst voor Batavia te verpligten en alzoo op een geweldddadige

en willekeurige wijze van hunne familiën af te scheiden en te verwijderen, maar wel om door een vrijwillige aanwerving onder het uitleveren van een billijk handgeld in het bijzonder de zoodanige welke altoos langs dien weg haar bestaan zoowel onder het voormalig Hollandsch als jongstafgetreden Britsch Bestuur gevonden hebben te engageeren alszoodanig in dienst van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden over te gaan en zich zelve alzoo in stede van werkeloos mede te loopen en òf uit behoefte òf uit verregaande boosheid en baldadigheid door afpersing of ontvreemding van het noodwendige aan hunne familiebetrekkingen of andere medenatuurgenooten tot last te zijn van een vast bestaan te verzekeren.

«5e. om de zoodanige welke niet genegen mogten zijn tot den militairen dienst over te gaan door zagte en gepaste middelen te overreden weder tot hunne negorijen en woonplaatsen terug te keeren om aldaar als stille en vreedzame ingezetenen door hunne handenarbeid met den landbouw een genoegzaam bestaan voor hun en voor hun kinderen te vinden.»

Om even uit deze lange Rede der kurze Sinn op te diepen: de gedwongen leveranties bleven gehandhaafd, zoo ook de prijzen op 12 April vastgesteld (hetgeen mij versterkt in mijn indruk, dat deze officieele prijzen wel behoorlijk zullen zijn geweest), en duidelijk werd verder den heet gebakerden Saparoëeezen voorgehouden, dat aan het onderwijs niet zou worden getornd.

Wat de vrijwillige werving voor Java betreft, gaf de gouverneur de hoop dienaangaande te slagen nog niet op, nu hij getracht had de vrees voor een geforceerde recruteering voor Java weg te praten. De grootste angst der bevolking was immers geweest dat dit spelletje van Daendels van 1810 zich zou herhalen.

Toch gaf ook dit niet! Van het korps 400 man sterk, dat de Engelschen alleen in de Molukken hadden laten dienen, [1] lieten zich slechts 33 overschrijven voor Java. 9 Juni gaf de Commissie ook hierin toe en «liet het engagement toe om weer drie jaren in de Molukken dienst te presteeren, met last tot dat einde in eenen af te geven het handgeld daarvoor bepaald.»

Bleven, zooals we zagen, de leveranties en de prijzen daarvoor onveranderd, toch valt in de wijze van uitschrijven langzamerhand een merkwaardige verandering op!

---

[1] V. d. K. 1915 blz. 16, id. 1919 blz. 161.

Heette dat vroeger eenvoudig «opdracht aan de Superintendent ter verdeeling over de Negorijen», in een Besluit van 12 Juni worden voor het eerst soort en afmetingen der houtwerken één voor één omschreven, welke de Superintendent «evenredig en billijk zal verdeelen.» 18 Juni wordt gelast «een billijke verdeeling overeenkomstig de bevolking van iedere negorij en de nabijheid der bosschen alsmede naar mate een ieder derzelve van deze houtwerken is voorzien en in onderling overleg met de gezamenlijke Regenten, ten einde alle misnoegen of bezwaren deswege voor te komen.»

Met den dag wordt dan de toon aangenamer om aan te hooren: 20 Juni wordt den Superintendent opgedragen «om onder het betragten van een goede en voorzichtige politiek het met de Regenten daarheen te dirigeeren dat zonder de gemeene man te veel te bezwaren de geschikte materialen bijeengebracht worden.»

Op 26 Juni wordt het hoogste punt bereikt! dan gaan zelfs de koorden der beurs los!

Voor de Maria Reijgersbergen moet 36 vadem brandhout geleverd worden «tegen een verhoogde betaling van twee ropijen de vadem, in aanmerking van de meerdere werkzaamheden, waartoe de negorijbewoners door de onlusten op Saparoea verplicht zijn en zulks als een extra-douceur van het Gouvernement ten blijk van hare geneigdheid om in deze prezente oogenblikken de ingezetenen naar vermogen tegemoet te komen.»

Den 2^den^ Augustus hebben ook Commissarissen zich bezonnen over eventueele bestuursfouten. Hun besluit bespraken we reeds, voor zoover het betrof de leveranties van houtwerken en andere materialen en de verplichte diensten als scheppers op de orembays. Daarbij werd verder besloten:

«1^e^. Vooreerst geen verandering te maken in de door de Regenten geleverd wordende manschappen uit de negorijen tot de werkzaamheden van het Gouvernement, tot zoolang als door Hunne Excellenties Commissarissen Generaal daar in zal zijn voorzien, hetzij door inhuur van een toereikend getal Javanen om alhier dienst te doen of het herwaarts zenden van een toereikend getal kettinggangers of bannelingen.

«5^e^. dat ook voor eerst en tot nader order van H.H. Excell. Commissarissen Generaal de Regenten het gebruik zullen behouden van de kwarto lieden in zoodanig getal als van oudsher

een ieder is geaccordeerd geworden zonder betaling, zijnde het overigens ieder particulier zonder onderscheid verboden gebruik te maken van negorijvolkeren andere dan zich daartoe vrijwillig engageeren en tegen behoorlijke betaling».

Terwijl den meermelden superintendent aanbevolen wordt «alsmede een wakend oog daarop te houden, dat geen misbruik hiervan wordt gemaakt of dat de Hoofden door meerder volk te pressen of daarvan meerdere diensten te vorderen dan billijk is geen aanleiding geven tot misnoegen in de negorij.

«En bij de minste overtreding daarvan met den meesten spoed kennis te geven aan den Gouverneur der Molukken om niet alleen dadelijk daarin te voorzien maar de schuldige naar exigentie van zaken daarvoor te corrigeeren.»

Zoo kreeg dus de Superintendent der Negorijen eenigen goeden raad mee. Maar hoeveel bleef bij de uitvoering niet aan het beleid van dezen overgelaten!? Daarom juist is het te betreuren dat zoo weinig bijzonderheden van dit ambt en vooral van den ambtenaar zelf bekend zijn. [1]

22 Maart benoemden Commissarissen provisioneel den Heer J. L. P. Rijcke, van wiens persoon en praestaties geen teekenende feiten worden verteld.

Van Middelkoop wilde geen specialen ambtenaar maar den Hoofdadministrateur, den Heer Croese, er mee belasten. Is dit gebeurd? zoo ja, dan zou men, volgens Van der Kemp daarmee slecht af zijn geweest. [2] Pijnlijker nog is de onzekerheid, wanneer dat dan zou zijn gebeurd: nog vóór het uitbreken van den opstand of toen de vlammen al hoog opsloegen?

In ieder geval 8 November hief Buijskes het heele ambt op.

[1] V. d. K. 1911 blz. 385, 1919 blz. 171, 184.

[2] V. d. K. 1911 blz. 370.

BIJLAGE.

EXTRACT uit het Register der Handelingen en Besluiten van den Gouverneur der Moluksche Eilanden.

Donderdag den 14 Augustus 1818.

In aanmerking genomen zijnde, dat het zeer noodzakelijk is, dat aan de Inlandsche Hoofden Radjas, Pattys en Orangtouas, zoo wel onder het kasteel Amboina als onder de Subalterne kontoiren gehorende een Instructie werde gegeven; daar de oude Instructie zedert een geruimen tijd niet is vernieuwd, en verscheidene orders en regulatien bevat, welke thans niet meer kunnen worden opgevolgd en ook wijders in aanmerking genomen zijnde dat overmits door de jongste onlusten veel nieuwe Regenten zijn aangesteld, welke met de oude Instructie in het geheel niet bekend zijn.

Is goedgevonden en verstaan:

onder de approbatie van zijne Excellentie den Gouverneur Generaal te arresteren gelijk gearresteerd wordt bij deze de navolgende

PROVISIONELE INSTRUCTIE voor de Radjas, Pattys en Orangkajen zoo onder het resort van het Hoofdkasteel Amboina als op de onmiddelijk onder Amboina gehorende Residentien.

ART. 1.

De Gezamentlijke Inlandsche Hoofden zullen onder het hoger gezag van den Gouverneur der Moluksche eilanden hunne onderhorige bestieren op een zagte betamelijke wijze, zonder omtrent dezelve enig geweld en knevelarijen, veel min wreedheden te plegen; maar hun op een bescheiden wijze tot hun plicht aanzetten, alle ongeoorloofde handelingen zoo veel moglijk beletten, en van alle voorvallen of geschillen van enig belang kennis geven, hier op Amboina direct aan den Gouverneur en op de Residentien aan de Residenten, Civiele Commandanten of opzichters, om door deze naar vereischt van zaken beslist, dan wel aan den Gouverneur gerapporteerd te worden.

Art. 2.

De Christen Regenten zullen omtrent de oeffening, en onderhouding van het christelijk geloof alle ijver en naarstigheid in het werkstellen, nevens hunne familien, kapala soas en orangtouasch, de minderen in leven en wandel met een goed voorbeeld voorgaan zoo in de bijwooning van den openbaren Godsdienst, het houden der jeugd tot de school oefening als tot het weeren van aller hande bijgelovigheden en afgodendienst, strijdig met de Christelijke Religie zoo min als alle hatelijke twisten met de zulke die van een ander godsdienst zijn waarom ook op zodanige plaatzen daar zich beide, Chistenen en Mohamedaanen bevonden, den een den ander niet zal mogen molisteeren maar een ieder zijn Godsdienst ongestoord verrigten.

Art. 3.

Geen Mohamedaan zal met eene Christene vrouw, of een Christ met een Mohamedaansche vrouw vermogen te trouwen, noch in concubinatie te zamen mogen leven. Terwijl tot wering van alle correspondentie en te naeuwe connectie van den Cerammer met den Inlander van de Nagel districten het verboden blijft dat Cerammers zich in huwelijk of concubinagie mogen engageeren met vrouwen of dochters in de Nagel districten te huishorende en zoo ook wederkerig geen mannen van de nageldistricten met Ceramsche vrouwen of dochters.

Art. 4.

De Regenten zullen hunne onderhorigen met geen andere diensten mogen bezwaeren of enige andere lasten opleggen dan de geene waartoe zij van ouds verpligt zijn en uit welken hoofde bij de gewoone en aan ieder der drie hoofd-Radjas onder Amboina toegestane vijf kwartslieden en vier of minder zoo de negorijen zwak zijn voor de overige Regenten zoo hier als op de onderhorige Residentien zal moeten gebleven worden; om dezelve tot hunnen dienst te gebruiken mits smaandelijks verwisselende, zonder bovendien enig volk op de Bayleow te mogen houden; onder gemelde oude gewoonte is verder ook begrepen het verlenen van assistentie door het Negorijs volk om in de tijd van den Nagel pluk twee maal sweeks voor hunne regent te moeten plukken zonder enige andere beloning daarvan dan slechts de mondkost op die dagen te genieten.

ART. 5.

De Inlandsche hoofden moeten zorgen dat door hunne onderhorigen de kwartdienst voor het Gouvernement zonder verzuim worde verrigt en dat niemand dezelve onder het een of andere voorwendzel tragte te ontgaan waarom ook geintirdiceert wordt het zamenwoonen van onderscheiden familien of huishoudings in één en hetzelfde huis om het voor één huisgezin te doen door gaan maar zullen in tegendeel alle getrouwde lieden met hare familie elk op zich moeten woonen, en een iegelijk zijn eigen daty dienst moeten doen op poene van correctie.

ART. 6.

En aangezien het willekeurig verlaten der Negorijen veel al om die reden geschiet zal daar op naeuwkeurig agt geslagen en geenzins toegelaten worden dat iemand hunner onderhorigen derzelven negorij verlaten, zich naar andere districten ter woon begeven of als moerits bij den een of andere in dienst gaan ten zij alvorens van hunne regenten schriftelijk permissie daartoe erlangd hebbende, onder de goedkeuring hier te Amboina van den Gouverneur en op de onderhorige Residentien van de respective Residenten.

ART. 7.

Om voorgemelde redenen zullen ook gene hutten in de Bosschen of Ruma Kabongs mogen opgebouwd en getollereert worden dan alleen bij den nagel inzaam om voor de zon en regen bevrijd te wezen, welke echter zodra de Nagel pluk afgelopen is wederom moeten afgebroken worden, mogende geen huizen buiten de negorijen opgerigt blijven staan, maar moeten de zelve gesloopt of in den brand worden gestoken wanneer de order tot de afrekening gegeven is en dezelve echter nog zijn blijven staan zullende de Radjas en Pattys daar voor verantwoordelijk worden gehouden en degenen die zulks verzuimen aantegeven dan wel permitteeren of oogluikende toelaten van hun regentschap ontzet worden.

ART. 8.

Ook zullen blijven standhouden de van ouds gewoone diensten bestaande op de buiten residentien en posten in het dekken der redouten, blokhuizen en het geene daar aan verder behoord,

item het aanhouden en in gereedheid brengen van negorijs boegseer orembayen, in der specerij gevende districten voor elke Negorij en orembay, zo mede in het leveren van het nodige volk tot transport der Residenten van en naar hunne Residentien wanneer zij te Amboina in officie iets noodzakelijk te verrigten hebben of door den Gouverneur ontboden worden, voorts in het verzorgen van de nodige afmatting der Pakhuisen waarin de Nagelen geborgen ende schepen en vaartuigen waarin deze afgeladen worden, gelijk mede in het geneeren van manschappen tot het lossen en laden van Gouvernements bodems en wanneer het nodigt mogt zijn om die in of uit te boegseeren zullen dezelve voor alle zodanige diensten ieder 1 p. rijst en 3 stuivers sdaegs genieten.

ART. 9.

Die onder de post Manipa gehoren zijn bovendien ook nog verpligt ingevolge het met hun aangegaan contract op den 15 Februari 1622 tot het maaken, repareeren en onderhouden van het fort aldaar alle matterialen zoo van hout, kalk en steen en de daartoe nodige werklieden zonder eenige betalinge te moeten leveren met exceptie van het ijzerwerk en de nodige gereedschappen dewelke door het Gouvernement zullen worden verstrekt.

ART. 10.

De gewone kwarts dienst moet aan deze Hoofdplaats op de wijze als van oudsgebruikelijk door de Inlanders der onderhorige negorijen gepristeerd worden. En tot het in requisitie stellen van een getal van 125 manschappen zal de volgende repartitie in acht genomen worden over de gezamentlijke Negorijen onmiddelijk onder den resorte van het kasteel Victoria behorende, teweten:

10	koppen	van de Negorij		Alang.
9	d°	„ „	d°	Lilibooy.
9	d°	„ „	d°	Hoetoemoery.
2	d°	„ „	d°	Nussanive.
1	d°	„ „	d°	Urimessing, ondergeschikte van Nussanive.
2	d°	„ „	d°	Seylale.
33	koppen.			

33	koppen.		
4	d°	van de Negorij	Groot Hative.
2	d°	„ „ d°	Tawiri ondergeschikte van Hative.
3	d°	„ „ d°	Kielang.
3	d°	„ „ d°	Nakoe, ondergeschikte van Kilang.
5	d°	„ „ d°	Hatalai.
1	d°	„ „ d°	Soya beneden en Soya boven.
1	d°	„ „ d°	Ahoesing en Amantelo beide ondergeschikt aan Soya.
2	d°	„ „ d°	Halong.
3	d°	„ „ d°	Batoemera.
5	d°	„ „ d°	Hatoe.
6	d°	„ „ d°	Ema.
1	d°	„ „ d°	Hoekoerila } ondergeschikt van Ema.
2	d°	„ „ d°	Roetong en Lahary } ondergeschikt van Ema.
10	d°	„ „ d°	Latoehalat.
2	d°	„ „ d°	Amahoesoe ondergeschikt aan Latuhalat.
7	d°	„ „ d°	Soely.
1	d°	„ „ d°	Christen Tial.
4	d°	„ „ d°	Mohamedaans Tial.
5	d°	„ „ d°	Tenga Tenga.
15	d°	„ „ d°	Toelehoe.
10	d°	„ „ d°	Waay.
125	koppen te zamen als voorschr.		

Welke bepaling echter ter discretie van den Gouverneur vermeerderd of verminderd zal worden naar mate der toenemende of afnemende bevolking der Negorijen en naar maten van de meerdere of minder werkzaamheden welke te Amboina te verrigten zullen wezen en waarvoor de gemelde kwartslieden genieten zullen 40 ponden rijst, en 3 Indische guldens ieder smaands.

Art. 11.

Terwijl op de onderhorige Residentien volgens het besluit van Zijne Excellentie den Heer Commissaris Generaal A. A. Buyskes, in dato 24 December 1817 het getal der kwartslieden op volgende wijze bepaald blijft, te weten

16 voor de Residentie Saparoea.
10 op Saparoea.
2 „ Nussalaut.
2 „ Hatawano.
2 „ Porto.

14 voor de Residentie Hila, als
6 op Hila.
2 „ Hitoelama.
4 „ Loehoe.
2 „ Negorij Lima.

10 voor de Residentie Haroekoe, als
6 op Haroekoe.
4 „ Pellauw.

4 voor Larike.
6 „ Bouro.
4 „ Manipa.

54 kwartsdiensten te zamen.

ART. 12.

Volgens gemelde zijner Excellenties besluit van den 10 Januari 1818 zullen de Negorijen Alang, Lilibooy en Hative elk beurtelings één schep Orembaay met de nodige manschappen op Alang moeten gereed houden ter dispositie van den opzichter dier post om hem aan boord der binnen komende schepen te voeren of enig narigt van die in het gezichtzijn naar het kasteel Victoria over te brengen, waartegen zij weder gelibereerd zullen zijn van het boegseeren der binnenkomende schepen anders dan bij hoge noodzakelijkheid en in welk laatste geval aan elk man 1 p. rijst en 3 stuivers per dag zal worden verstrekt.

ART. 13.

Van den eersten December tot den laatsten van Maart zullen de onder het Hoofd kasteel en onder Larike zorterende Negorijen elk gereed moeten houden een bekwame Orembaay met 15 man om op de eerste order, of een daartoe van boord van de aankomende schepen te doen seinschot er op uit te gaan en zich naar boord van zodanig schip te begeven ten einde het zelve bij stilte of andere gevaarlijke toevallen te helpen boegseeren en uit het gevaar te redden.

ART. 14.

De Inlandsche Hoofden zullen voorts gehouden zijn ingevolge de van de vroegste tijdens af op hun liggende verpligtingen om bij nodigheid het Gouvernement te moeten assisteeren en voorzien van houtwerken, kalk en andere materialen, voor zooverre een ieder zijn districten daar voor vatbaar is, en naar mate

van derzelven plaatzelijke gelegenheid en populatie, tegen betaling van de ondervolgende prijzen te weten:

Voor	1 balk van kajoe bessie of ijzerhout, kajoe mera Samar of lengoa batoe, lang 21 tot 25 v. dik 9 tot 11 dm.	ƒ 2.15
„	1 „ „ Lassiekout, dº dº.	„ 3.—
„	1 Groote paal van kajoe Nanie voor het zee Hoofd	„ 3.—
„	1 „ zwalf „ 4 a 5 dm. dik of plank	„ 6.—
„	1 Middelbare „ 3 „ 3½ „ „ „ „	„ 4.—
„	1 kleine „ 2 „ 2½ „ „ „ „	„ 2.—
„	1 plank lang 21 „ 22 „ „ 2 dm	„ 1.—
„	1 dº 21 „ 22 „ „ 1½ „	„ 0.24
„	1 „ 21 „ 22 „ „ 1 „	„ 0.18
„	1 vierkante gekapte lange dak rib	„ 0.20
„	1 dº dº korte dº	„ 0.12
„	1 Windboom balkje	„ 0.15
„	1 Riemhout van Govasa of ander goed hout	„ 0.12
„	1 Handspaak	„ 0.08
„	1 balk tot een anker stuk voor schepen	„ 10.—
„	1 dº „ „ kleindere vaartuigen	„ 6.—
„	1 Masthout voor een groot schip	„ 40.—
„	1 dº „ „ brik of schoener	„ 25.—
„	1 Zwaar Rondhout voor een schip	„ 20.—
„	1 „ „ „ brik of schoener	„ 12.—
„	1 Kniehout voor een schip	„ 3.—
„	1 dº „ „ brik of schoener	„ 2.—
„	1 dº „ „ bootchaloep of schuit	„ 0.24
„	1 Wiszerstok	„ 0.06
„	1 Tarra tarra	„ 0.06
„	1 koyang of last kalk van 40 maten, de maat inhoudende 22 □ duimen of 15 St de maat	„ 20.—
„	1 maat houtskolen	„ 0.12
„	100 stuks atappen	„ 1.10
„	100 „ gabba gabba	„ 1.—
„	1 vadem brandhout lang 6 vt. hoog 6 vt. en breedt 3 vt.	„ 4.—

ART. 15.

Daar volgens het aloud gebruik jaarlijks indien zulks door andere bezigheden niet verhinderd wordt door den Gouverneur de Hongie togt gedaan zal worden, moeten de onderscheiden Negorijen onder resort van de Provincie van Amboina tegens den 15 October hunne kruys Orembaya aan dit Hoofdkasteel present hebben, en op elke kruys Orembaya zich de regent

zelf bevinden of een der regenten indien meer negorijen te zamen scheppen, doch bij aldien siekte of andere omstande zodanig Regent verhindert wordende aan deze verpligting te beantwoorden moet in tijds daar van aan den Gouverneur kennisse worden gegeven.

ART. 16.

En vermits reeds sedert enigen tijd het gebruik van de zware cora-coras afgeschaft en dat van ligtere kruis Orembayen ingevoerd is, uitgezonderd de groote corra corra van Boane, die van vier Nadjes, en met 60 manschap zal moeten bemand zijn, zoo zullen de volgende Negorijen het nabeschreven getal kruys Orembayen moeten leveren, te weten:

Het Eiland Boano enz.

Een groote corra corra als gezegd, welke lang moet zijn 90 voeten en breed naar proportie.

Voorts aan kruys Orembayen van de Districten en Negorijen onmiddelijk onder het Hoofdkasteel Amboina als

van Alang een Orembay.	
„ Lilibooy „ d°	
„ Hoetoemoery „ d°	
„ Nussanive en ondergestelde Negorijen Oerimessing en Seylale	Gezamentlijk
„ Groot Hative en ondergestelde Negorij Tawirie	Een Orembay.
„ Kielang en ondergestelde Negorijen Nakoe en Natalai	Een Orembay.
„ Soya, en ondergestelde Soya boven Ahoesing en Amantelo	Een Orembay.
„ Halong.	
„ Hatoe.	
„ Latoehalat, en ondergestelde Negorij Amahoesoe.	Een Orembay.
„ Ema, en ondergestelde Negorijen Hoekoerila en Roetong en Lehary	Een Orembay.
„ Soely	Een Orembay.
„ Christen Tial	
„ Mohammedaans Tial	Een Orembay.
„ Tenga Tenga	
„ Tulehu	Een Orembay.
„ Waay	Een Orembay.

Onder het Resort van Larike.

van de Negorij Larike . . . . Een Orembay.
" " d° Wakasieuw . . . . Een Orembay.
" " d° Oering . . . . Een Orembay.
" " d° Assiloeloe . . . . Een Orembay.

Onder het resort van Hila.

van de Negorij Hila . . . .
" " d° Caytetoe . . . . } Een Orembay.
" " d° Hitoelama . . . .
" " d° Wakal . . . . } Een Orembay.
" " d° Lima . . . . Een Orembay.
" " d° Ceith . . . . Een Orembay.
" " d° Mamala, en ondergestelde Morila Een Orembay.
" " d° Liang . . . . Een Orembay.

Onder het Resort van Haroekoe.

" " d° Oma . . . .
" " d° Wassoe . . . . } Een Orembay.
" " d° Aberoe . . . .
" " d° Hulalieuw . . . . } Een Orembay.
" " d° Sameth . . . .
" " d° Haroekoe . . . .
" " d° Criouw . . . . } Gezamentlijk Een Orembay.
" " d° Pelauw alleen . . . . Een Orembay.
" " d° Caylele " . . . . Een Orembay.
" " d° Rohomenie . . . .
" " d° Cabauw . . . . } Een Orembay.

Op de binnenkust van Ceram onder Haroekoe.

van de Negorij Waysamu . . . .
" " d° Caybobo . . . .
" " d° Hatoesoea . . . . } Een Orembay.
" " d° Kamarian en onderhorige Seruwa-wang . . . . Een Orembay.
" " d° Roemakay . . . .
" " d° Tihoelale . . . . } Een Orembay.

Onder het Resort van de Residentie Saparoea.
Op het Eiland Honimoea.

van de Negorij Siry Sorry . . . . Een Orembay.
" " d° Oelath . . . .
" " d° Ouw . . . . } Een Orembay.
" " d° Nolloth alleen . . . . Een Orembay.
" " d° Tuhaha . . . .
" " d° Itawakka . . . . } Een Orembay.

van de Negorij	Ihamahoe	Een Orembay.
„ „ d°	Iha en	
„ „ d°	Koelor	
„ „ d°	Booy	Een Orembay.
„ „ d°	Paperoe	
„ „ d°	Tiouw	
„ „ d°	Porto	Een Orembay.
„ „ d°	Haria	Een Orembay.

Op Eiland Nussalaut.

„ „ d°	Titawaay alleen	Een Orembay.
„ „ d°	Ameth „	Een Orembay.
„ „ d°	Aboeboe	Een Orembay.
„ „ d°	Akoon	
„ „ d°	Nalahia	Een Orembay.
„ „ d°	Leinitoe en	
„ „ d°	Siela	

Op de kust van Ceram onder Saparoea.

„ „ Negorij	Hatumeten	Een Orembay.
„ „ d°	Werinama en	
„ „ d°	Tanafora	
„ „ d°	Atiahoe	Een Orembay.
„ „ d°	Toelsay en	
„ „ d°	Foling	
„ „ d°	Toeloetie	Een Orembay.
„ „ d°	Haya en	
„ „ d°	Tamilouw	
„ „ d°	Xepa alleen	Een Orembay.
„ „ d°	Laymoe „	Een Orembay.
„ „ d°	Samasuru ofte Elepaputie	Een Orembay.
„ „ d°	Paulohy ofte Elepaputie	
„ „ d°	Amahei	Een Orembay.
„ „ d°	Makariki en	
„ „ d°	Sauhoko	
„ „ d°	Latoe, en	Een Orembay.
„ „ d°	Hoealooy	

Onder het Resort van Bouro.
Op het Eiland Bouro zelfs.

„ „ d°	Cayellie	Gezamentlijk Een Orembay.
„ „ d°	Lisella	
„ „ d°	Lelialie	
„ „ d°	Marbelat, en	
„ „ d°	Tagalissa	

van de Negorij Waysama		
" " dº Hoekomina.	Een Orembay.	
" " dº Palamatta		
" " dº Fogy, en		
" " dº Masarette		

Op het eiland Amblauw.

" " dº Massaooy	
" " dº Oelima	Een Orembay.
" " dº Elara	
" " dº Lomoy	
" " dº Silassy, en	Een Orembay.
" " dº Siewar	

Onder het Resort van Manipa.

" " dº Toemalehoe, en	Een Orembay.
" " dº Toemiwara	
" " dº Kelang	
" " dº Assahoedie, en	Een Orembay.
" " dº Bonoo Hatuputy.	
" " dº Toebang	
" " dº Massaooy	Een Orembay.
" " dº Loehoe	

Onder het Resort van Zaway.

" " dº Zaway, en	Een Orembay.
" " dº Lesibata.	
" " dº Hatiling	
" " dº Hatuwe	Een Orembay.
" " dº Passanea, en	
" " dº Bessy	

Te zamen 60 Orembayen.

Welke Hongy Orembayen behoorlijk van seyl en treil moeten voorzien en bemand zijn met 36 koppen zonder daar voor iets te genieten, uitgezondert de Regenten die als hoofden op elk dier vaartuigen de Hongie togt zullen bijwoonen te weten voor de gansche togt.

Aan elk Christen Hoofd.

80 ponden rijst.
12 kannen arak en
12 ponden zout spek en vleesch.

Aan elk Mohamedaans Hoofd.

80 ponden rijst.
12 kannen arak, en
f 4 Indische guldens contant instede van het gezouten vleesch.

Moetende voorsch: Orembayen hebben de lengte van 50 a 55 voeten, tegens eene breedte van 12 a 14 voeten en behoorlijk van polders voor draeybassen voorzien zijn.

ART. 17.

In het doen der Hongy moeten de Inlandsche Hoofden zich stiptelijk gedragen aan den inhoud van het Hongy reglement daartoe telkens door den Gouverneur te beramen het welk hun, tegen dat de Hongy vloot zal vertrekken in de Malleidsche taal zal worden voorgelezen op poene voor de overtreders van te vervallen in de boetens of poenaliteiten daar by gestatueerd.

ART. 18.

De Radjas, Pattye en Orangkayen die nieuwe kruys Orembayen moeten maken zullen in zoo verre dezelve onmiddelijk onder het Hoofdkasteel gehoren, den Gouverneur en die onder de Subalterne Residentien sorteeren de Residenten daar van kennisse moeten geven, om wegens de lengte, breedte en andere vereischten van die vaartuigen orders af te wachten.

ART. 19.

Die van Roematihga, Mardika, Kleine Hative, Baguala en Laha, worden uithoofde der van jaar tot jaar afnemende bevolking der vier eerstgemelde Negorijen, van het Hongy scheppen geexcuseert, doch zullen daar tegen verplicht zijn de brieven en orders voor het Gouvernement over en weder te bezorgen.

ART. 20.

Alle de Negorijen zoo wel op de Eilanden als op de kust van Ceram moeten steeds hunne kruis Orembayen met het geene daartoe behoord in een goede staat houden teneinde wanneer dezelve door het Gouvernement worden gerekwireerd zonder tijdverzuim daarvan employ gemaakt kan worden. En wanneer het mogt gebeuren dat op de Hongy of enige andere expeditien een kruis Orembay door zeenood, en buiten toedoen of moedwil

van de opvarenden mogt komen te verongelukken, zal daar voor van wegens het Gouvernement ter gemoet koming van het geleden verlies aan de Negorij betaald worden Een honderd en twintig Indische guldens.

ART. 21.

Het afdoen en beslissen van alle civiele en kleine kwestien onder hunne onderhorigen voorvallende, hetzij nopens de limietscheidingen der doussongs of landerijen, het omvellen van sagoe en het beklimmen van vruchtboomen mitsgaders over het schelden of iets dergelijk op de Subalterne Residentien aan de Residenten overgelaten zijnde, zal zulks ten overstaan der Inlandsche regenten in diens gebied of district het voorvalt nevens nog twee a drie andere op hun volgende en bij de zaak in kwestie geen belang hebbende kapala soas, Orantouas of andere negorijs ingezetenen moeten geschieden, behoudens de vrijheid nog thans dat die genen die zich met de uitspraak mogten bezwaard vinden daarvan kunnen appelleeren aan den raad van Justitie der Moluccos te Amboina. Het beslissen van zodanige zaken zal echter in geenen deel uitgestrekt worden tot crimmineele actien en delicten ofte in het civiele meer dan tachtig Indische guldens waarde bedragen zullende deze voor het gerigte alhier moeten werden gedecideert.

ART. 22.

Bij vacature van Regents posten zullen de genen die daar toe meenen geregtigt te zijn zich kunnen addresseeren, hier onder het Hoofd kasteel onmiddelijk aan den Gouverneur doch op de Subalterne residentien, moetende echter hunne verzoekschriften aan den Gouverneur gerigt zijn, doch de openvallende plaatzen van kapala soas of oudstens in de negorijen kunnen door de Residenten begeeven en vervuld worden mits dezelve steeds zorge dragen dat daar toe geschikte lieden worden aangesteld en dat hun getal niet boven het gewoon gebruik nutteloos vermeerdert worde.

ART. 23.

Bij de Inlandsche Hoofden op Cerams binnen kust onder het resort van Saparoea, Haroekoe en Hila mag zonder last of vergunning van den Gouverneur geen Sanierie of Landvergadering

gehouden of belegd worden op poene van demissie en verbanning uit de provincie van Amboina.

ART. 24.

De datys der onderscheidene Negorijen zullen altoos op het bepaalde getal gehouden .worden, en zal bij het overleiden van een datyhouder onder dit Hoofd kasteel aan den Gouverneur, en op de Subalterne Residentien aan de Residenten daar van moeten worden kennisse gegeven ten einde de plaats van den overledene datyhouder weder ten eersten te vervullen.

ART. 25.

De Inlandsche Hoofden zullen naar uiterste vermogen moeten tegen gaan dat niemand hunner onderhorigen zich voor schuld komen te verpanden of geld op goederen voor hunne lichamen opneemen om daarvoor bij hunne crediteuren dienstbaar te zijn dewijl zulks bij de successive geemaneerde placcaten scherpelijk verboden is en blijft; gelijkerwijze ook het verpanden en veralieneeren van daty, doussongs en plantagien of zogenaamde tatanamangs, het welke voor altoos geinterdiceert blijft.

ART. 26.

Betreffende de Nagel culture en dies leverentie werd de Inlandsche regenten tot een nauwkeurige nakoming voor het toekomende aanbevolen.

A. Dat zij vooral zullen hebben zorge dragen dat de Nagelen tot rijpheid gekomen zijnde ten eersten geplukt worden en niet tot polongs of moernagelen komen te schieten gelijk ook dat de geplukte nagelen niet door kokent water gehaald en dan in de zon of over een klein rokend vuur gedroogt worden, het zij wat oorzaak hun daar toe mogt bewegen. Dewijl de zodanige niet in leverantie acceptabel, maar aan confiscatie onderworpen zullen zijn, maar de rijp geplukte nagelen moeten goed in de zon gedroogd zijn, tot kenmerk van hetwelk zij vol en bruinkleurig zich aan het oog opdoen, zoodat men dezelve met de nagel door knippen of door het drukken met den vinger breeken kan, ook dat ze rammelen in het overstorten, terwijl dezelve van steelen of stengels gezuiverd en zonder enig mengzel van stoff of vuiligheid moeten zijn.

B. Dat ingevolge de laatste inrigtingen voortaan in ieder daty onder het onmiddelijk resort van Amboina en op de residentien Hila, Haroekoe en Larike het getal der Nagel boomen bepaald zal blijven op veertig vruchtdragende en vijftig halfwassene en jonge boomen doch op de eilanden Honimoea en Nussalaut voor elke daty op vijf en dertig vruchtdragende en vijftig half wassen en jonge Nagel boomen.

C. Dat indien het Gouvernement een vermeerdering dan wel vermindering in de Nagel culture noodzakelijk mocht oordeelen de daartoe te gevene beveelen stiptelijk zullen worden agtervolgd.

D. Behalven de aanbevolen cultiveering van zekere hoeveelheid Noten boomen onder het onmiddelijk resort van het Hoofdkasteel, op de kust van Leytimor en aan de overzijde der baay, waar van de Noten muscaat en foely aan het Gouvernement tegens betalinge geleverd word, mogen op de andere eilanden, kusten en plaatzen in de provincie Amboina geene Noten muscaat bomen, het zij egte of wilde groeyen of aangekweekt worden dan alleen met speciaal verlof van den Gouverneur in elke Negorij een boom, om te dienen tot huisgebruik van den gene die in zodanige Negorij het gezag voert.

E. Dat Nagel bomen steeds van de zogenaamde talie oetangs, bosch rottings en andere zoorten daar tegens opgroeyende klimop, mitsgaders allerly ruigtens en coescoes gezuiverd en schoon gehouden worden, om eensdeels te beletten dat de specery boomen daar door niet te zeer belemmerd of zelf verstikt worden, en anderdeels omdat de gevolgen hebben doen zien dat deze ruigtens meer dan eens door een onvoorzigtig of ongelukkig toeval vuur gevat hebbende de nabijstaande nagel bomen daar door mede zijn verbrand geraakt.

F. Tot voorkoming zoo veel mogelijk van diergelijke ongelukken blijft een ieder onder zijn district aanbevolen de nodige zorge te dragen op het rondzwerven savonds of snagts op het land met brandende kunnings, lobee lobees of damers en het onvoorzigtig weg werpen derzelve in het bosch, zo mede het opzettelijk in brandsteeken van de coescoes of het lange gras, zullende de zodanige die zich hier aan schuldig maken voor de gevolgen aansprakelijk zijn en naar bevind van zaken gecorrigeerd worden.

G. In de tijd der leverantie van Nagelen zullen dezelve snagts nergens mogen aangebragt noch ook niet over zee in een vaartuig vervoerd mogen worden zonder ligt in het zelve te hebben en zal voorts geen vaartuig een Negorij of bezetting post mogen voorbij varen zonder ligt te branden, zolang als den nagel pluk en leverantie aanhoud.

H. De Inlandsche Hoofden ten eilanden Nussalaut zullen de Nagelen niet willekeurig door hunne Negorijs volkeren naar Saparua mogen laten overbrengen, maar moeten zulks doen met enige vaartuigen te gelijk, onder het oog en opzigt van den regent van wiens Negorij of district dezelve worden geleverd en daar van behoorlijk kennis gegeven aan den Commandant of posthouder van den Redout op Nussalaut, zooals ook geschieden moet op alle andere posten daar Militaire bezitting legd, gelijk als te Poorto en Hatawano op Honimoea, te Pelauw, op Haroekoe en te Negorij Lima en Hitielama op de kust van Hitoe.

I. Voor elke Bhaar Nagelen van 550 ponden Hollandsch gewigt zal aan de leveranciers betaald worden in Indisch geld ƒ 73.10, zijnde berekend tegens 4 stuivers het pond en daarenboven nog voor Barat of hassil geld ƒ 6.20 p^r Bhaar ter verdeeling onder de regenten en mindere hoofden te weten:

$\frac{3}{5}$ gedeelte aan de Regenten	ƒ 4.—
$\frac{3}{10}$ gedeelte aan de gezamentlijke kapalasoas van elke negorij	» 2.—
$\frac{1}{10}$ gedeelte aan de marinjo's der negorij	» 0.20
En aan de leveranciers a 4 St. per pond . .	» 73.10
Komt te zamen de door het Gouvernement bepaalde voor de Bhaar Nagelen van 550 ponden.	» 80.—

Doch van de onmiddelijk onder het Hoofd kasteel te Amboina sorterende Negorijen zal twee procento op het Hassil geld gedecorteerd worden ten behoeve van den g'natoedy of het hoofd van Mardyka tot deszelfs middel van bestaan vermits aan hem en zijne onderhorigen geene nagelboomen toebedeeld zijn.

K. Wanneer Moernagelen door het Gouvernement ter leverantie mogten aangevraagd zijn zullen dezelve tegen de halve prijs der garioffel Nagelen aan de leverantiers uitbetaald worden, teweten tegens ƒ 40.— (veertig) Indische guldens de Bhaar van 550 ponden met het Hassil geld.

L. De leverantie van Nagel zal moeten geschieden ter presentie van den Regent der Negorij, welke als Waagmeester daar bij fungeert, en bij indispositie van den zelven of absentie in dienst zal zijn perzoon door twee kapala soas van de Negorij moeten vertegenwoordigt worden, en zal het opschrijven van hunne zijde moeten geschieden door een schrijver door hun zelf daar toe te verkiezen, de welke voor zijne moeyte genieten mag een stuiver op de uitbetaling van elke ropy of Indische gulden, doch niets wanneer het minder dan een ropy bedraagt.

ART. 27.

De Inlandsche Regenten zullen verplicht zijn voor de kerken, schoolen en schoolmeesters woningen in hunne Negorijen goede zorge te dragen dat dezelve eens geextrueerd zijnde, in een behoorlijke staat onderhouden worden ten kosten der respectieve Negorijs kassen, doch zal bij capitale vernieuwingen van zodanige gebouwen hier op Amboina het nodig verlof van den Gouverneur en op de Subalterne residentien dat van de residenten daar toe moeten verkregen zijn.

ART. 28.

De Inlandsche Regenten zullen ook ten kosten van de Negorijen een ieder in de zijne, van een bekwame wooning moeten voorzien zijn, en dezelve steeds in een goeden staat houden, om bij overleiden, verplaatzing of andere vacatures wederom voor hunne opvolgers te dienen, waarvan bij vernieuwing echter almede kennis gegeven en permissie zal moeten erlangd zijn, te Amboina van den Gouverneur en op de onderhorige Etablissementen van de Residenten.

ART. 29.

Een der voornaamste plichten der Inlandsche regenten is ten striksten te waken tegen allen smokkelhandel en vervreemding der specerijen, het zij door verkoop, verruiling, wegschenking of op hoedanige wijze zulks ook zoude mogen geschieden zoo mede tegens het vervoeren van nagel en noten muscaat plantjes, zullende wanneer zich daar aan direct of indirect schuldig maken naar de bestaande wetten ten strengsten, anderen ten voorbeelde, gestraft worden.

ART. 30.

Zij zullen ook voor hunne Negorijen of op enige hunner onderhorige districten dan wel in derzelver inhammen, baayen, krieken en rivieren niet mogen admitteeren enig vaartuig of vaartuigen het zij van de Cerammers, Burgers, Mardijkers, Chineesen of van enige andere Inlanders of vreemdelingen van welke natie die ook zouden mogen zijn, zonder behoorlijk voorzien te zijn van een Passe door de wettige autoriteiten verleend, maar zijn verpligt zodanige vaartuigen aan te houden en op te brengen aan de naast bij gelege post of ter Residentie waar onder zij gehooren, op poene de straffe van bannissement voor de Radjas, Pattys en Orangkaya benevens hunne oudsten of orangtouwahs, mitsgaders verstooting hunner familien uit de successie in het regentschap.

ART. 31.

Wanneer het gebeurde dat zich onder het resort van deze Provincie enig schip, schepen of mindere vaartuigen van enige vreemde Natie als Engelschen, Franschen, Portugeesen, Spanjaarden of Amerikanen kwamen te vertonen, en onder enig resort of district der Inlandsche Hoofden te ankeren, zullen de regenten achtervolgens den eed van trouwe aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden gezwooren, die vreemdelingen moeten afwijzen en hen allen toevoer, handel en correspondentie ontzeggen en dezelve dienvolgens niet aan of op hunne stranden mogen admitteeren.

ART. 32.

Waarom hun dan ook scherpelijk verboden wordt het af en aan boord vaaren bij zodanige vreemdelingen, zoo wel als zich met dezelve in enigen handel hoegenaamd intelaaten of ook toetestaan dat zulks door iemand hunner onderhorigen geschieden.

ART. 33.

Doch indien zodanige vreemdelingen tegens wil en dank aan land kwamen of enige vijandelijkheden pleegden zullen die Inlandsche Hoofden en de zoodanige hunne onderhorigen, wier getrouwheid en aankleving voor het Nederlandsche Gouvernement in zig hier tegen te stellen het meest en openlijkst kwam te blijk, naar verdiensten daar voor beloond, en in tegen-

deel de geenen, die daar inne nalatig geweest of om eenige oorzaak zich toegevend betoond hebben, ten rigoureusten als ontrouwe onderdanen gestraft worden, voornamentlijk de zulke, die zich mogten onderstaan hebben enige specerijen, hoe gering ook, in kwantiteit of enige planten derzelve te verhandelen, te leeveren en af te staan of de plaatzen daar ze gevonden worden aan te wijzen.

ART. 34.

De Radjas, Pattys en Orangkayen zullen ook zorge moeten dragen dat hunne onderhorige naturille Amboineezen niet naar Batavia of elders buiten het resort der Moluksche bezittingen gaan vaaren, behoudens nogthans de vrijheid aan dezelve van ouds verleend, om met voorkennis van hunne Regenten voor enigen tijd naar deze of gene Negorij, dan wel van hier en de onderscheiden Residentien visaversa te mogen vertrekken of vaaren, ter verrigtinge hunner particuliere affaires, het bezoeken van vrienden of het inkoopen van provisien en andere gerievelijkheden, uitgezonderd in den oogsttijd der nagelen. Wanneer de vaart eenelijk naar Cerams binnen kust is gepermitteerd, ter afhaal van zagoe, mits dat enige vaartuigen te gelijk en onder opzicht van een der Inlandsche Regenten naar derwaerts vertrekken, daar toe behoorlijk van passen voorzien zijnde.

ART. 35.

De Inlandsche hoofden zijn voorts gehouden alle deserteurs, het zij Europeaanen of inlanders in dienst van het Gouvernement ofte van andere vreemde Natien, zo mede gedroste misdadigers en weggeslopen slaven, die zich in de binnen districten onthouden, na te speuren, aan tegeven en te doen opvatten, mitsgaders bij apprehensie aan de daartoe bevoegde Autoriteiten uit en over te leveren en waarvoor dan ook telkens het bepaalde opvatloon zal worden betaald.

ART. 36.

Wanneer in hunne Negorijen zich iemand met Lijzernye of de Lepraziekte mogt besmet vinden moeten zij daar van behoorlijke kennisse geven en niet gedogen dat de zulken het zij uit betrekking of om andere redenen schuyel gehouden worden ten einde op het eiland Molane, het welke tot een verblijf voor zodanige ongelukkigen bestemd is, verzorgd te worden.

ART. 37.

Tot instandhouding van het Leprosen fonds, word over de onderscheidene districten betaald het navolgend jaarlijks fournisement ingevolge het besluit van den Gouverneur der Moluccos de dato 20 Juny 1818 te weten:

van de Negorijen onmiddelijk onder het Hoofd kasteel Amboina gehorende . . .	Vier stuivers van elke daty of Huisgezien.
adidem die onder de Residentie Hila .	
d° d° onder Haroekoe.	
d° d° onder Larike	
van de Negorijen op de Honimoea en Nussalaut	Maar twee stuivers per daty.

Waar tegen deze beide laatst gemelde onder de verpligting leggen om de woningen voor de Leprosen ten eilande Molane op te richten en steeds te onderhouden; die van de eilanden Boero en Amblauw moeten drie picols gedroogde visch of dinding sjaarlijks leveren, die van de eilanden Manipa en Boeroe mede 3 pic. gedr. visch of dinding 's jaarlijks.

ART. 38.

De Regenten der respictive Negorijen zullen moeten zorge dragen dat hunne Negorijen, woningen, erven en straaten altoos schoon en zuiver gehouden worden en allen stank en vuiligheid daar uit geweerd worden, als mede dat de huizen niet te digt op een gebouwd worden, de straten te eng zijn, tot voorkoming van besmettelijke ziekten, gelijkerwijze het hen dan ook verboden wordt, om hunne dooden binnen de erven of kerken en kerkhoven, dan wel nabij de tempels en woonhuizen der Inlanders in de negorijen te begraven, op poene van eene boete van vijf en twintig Indische gulden ten faveure van het Leprosen fonds, en weder opdelving van een dusdanig begraven lijk. Terwijl in elke Christen of Mohammedaansche negorij eene aparte begraafplaats op enigen afstand van de negorij zal moeten onderhouden worden, voorzien met een behoorlijke omheining of paggers ten einde geen wilde varkens of honden daar binnen komen en de grond door wroeten.

ART. 39.

De Regenten zullen wijders ook zorge dragen dat door de schoolmeesters der Christenen en de Imans of kassisie der

Mohammedaansche Negorijen, behoorlijke geboorte en sterflijsten worden gehouden navolgens de modellen.

ART. 40.

Het blijft voor altoos verboden opéén gestapelde steene paggers of muren in de Negorijen op de eilanden Honimoea, Nussalaut, Haroekoe en de kust van Hitoe, aan te leggen of optewerpen, hetzij langs de algemeene wegen of voor bijzondere erven en plantagien, maar kunnen dezelve van Gaba Gaba, bamboesen, of levendige heggen worden aangelegd.

ART. 41.

Sjaarlijks onder ultimo December moet door de Inlandsche Regenten en de kapala soas behoorlijk rekeningen worden gedaan van de negorijs gelden en effecten naar een formulier in de Maleidsche taal die zij hier op Amboina aan den Gouverneur en op de onderhorige Residentien aan de Residenten zullen hebben aantebieden, en ingevallen dat een regent door afstand, dimotie of overlijden mogt afgaan, moeten zodanige negorijs gelden en goederen bij rekening behoorlijk aan zijn opvolger worden overgegeven waar voor de kapala soas of oudstens gedurende het Interim zullen hebben te zorgen.

ART. 42.

Als een der voornaamste poincten werd het de Inlandsche regenten inzonderheid aanbevolen de meeste zorge te dragen tot het meerdere doen aanplanten en cultiveeren door hunne onderhorigen van allerleij zoorten van veld-, aard- en boomvruchten mitsgaders het aankweeken van pluym- en andere slachtvee, en het bevorderen der visscherij ten einde daar uit bronnen tot een beter bestaan te vinden en over deze eylanden eene gewenschte overvloed der eerste behoeften tot levensonderhoud te verspreiden.

ART. 43.

De Inlandsche Regenten worden ook op het dringenst aangemaand en des noods gelast het inenten der kinderziekte door middel van de Pokstof voor te staan, en hun onderhorigen aan te prijzen, als wordende hier door de vernieling, welke de natuurlijke kinderziekte zoo dikwerf toebrengt gewis voorgekomen, kunnende

de inlanders niet genoegzaam beduid worden dat deze heilrijke operatie een der belangrijkste en heilzaamste uitvindingen is, welke zedert lang is gedaan.

ART. 44.

En wordt als in dit Reglement geinsereerd beschouwd het reglement op den ontvangst, inweeg, betaling en afscheep der Garioffel nagelen, gearresteerd door Zijne Excellentie den Kommissaris Generaal Buyskes den 21[en] January 1818.

ART. 45.

Eindelijk worden de gezamentlijke Regenten op het alle nadrukkelijkst gelast en aanbevolen de vorenstaande orders stipt te agtervolgen en door de mindere hoofden, orangtouas en gemeene inlanders onder hunne bevelen staande te doen agtervolgen, zonder daaromtrend eenige oogluiking, het zij uithoofde van verwantschap als andersins te gebruiken.

En zal Extract dezes gegeven worden aan den Hoofdadministrateur.

Accordeert met voorsch. Register.

De Secret[s] van het Gouvernement der Molukkos.

J. M. VAN SCHULER.

Van de door Mr. H. A. Idema en den Controleur B.B. H. J. Jansen in het gewestelijk archief te Ambon gevonden oude officieele bescheiden is een lijst opgemaakt, waarvan een exemplaar is aangeboden aan het Algemeen Rijksarchief, het andere berust in de Boekerij van het Instituut te zamen met afschriften van de volgende bescheiden:

I. Reglement op de in- en uitweging, ontvangst en afscheep enz. van ladingeñ ter hoofdplaats Amboina en andere buitenkantoren (1753).

II. Generaal Reglement en tarief rakende de afschrijvingen wegens spillagiën enz. (zonder jaartal).

III. Bepalingen omtrent het afleggen van den eed door officieren (20 Jan. 1809).

IV. Besluit van den Gouverneur der Moluksche eilanden ten opzichte kwijtschelding van straf aan den Engelschman Marry (12 April 1817).

V. Id. in zake reparatie der gebouwen van het Militaire Hospitaal te Ambon (13 April 1817).

VI. Id. naar aanleiding van mishandeling eener slavin door de Ghineesche vrouw Oeng Siang Nie (8 Mei 1817).

VII. Id. inzake kerkelijke afkondiging van huwelijken (5 Sept. 1817).

VIII. Verzoek van A. Staalberg, gewezen soldaat in dienst der O. I. C. om een „maandelijksch soulagement" (13 Maart 1818).

IX. Advies aan den Gouverneur der Molukken over verkoop van een stuk grond op Soa Ema.

X. Besluit van den Gouverneur der Moluksche eilanden met betrekking op de Leprozen-inrichting op het eiland Molane (20 Juni 1818).

XI. Id. Vaststelling Reglement op de inkomende en uitgaande rechten (20 Juni 1818).

XII. Id. Reglement voor de Scheepvaart in de Moluksche eilanden.

XIII. Adres van Ong Jungkie verzoekende vrijlating van twee zijner wegens dietstal veroordeelde slaven (7 Dec. 1818).

XIV. Pachtconditiën van de saguweer te Amboina voor het jaar 1819.

XV. Tractaat van vrede tusschen den Sultan van Ternate en den Sultan van Tidore (zonder jaartal).

XVI. Schrijven van den Resident van Saparoea aan den Gouverneur der Molukken inzake grensscheidingen van sago- en klappertuinen der bevolking (1 Dec. 1818).

XVII. Besluit der verheffing tot „Sultan van Ceram" van Prins Mohamad Asgar Djalolo (25 Jan. 1826).

XVIII. Varia (No. 1—15).

DE WONING VAN DIRK VAN HOGENDORP IN BRAZILIË (1817—1822)

(MET TWEE PLATEN).

Uit de gegevens, vermeld in de voorrede der «Mémoires du général Dirk van Hogendorp (1887)» en verwerkt in Sillem's levensschets van Dirk van Hogendorp (1890) was bekend, dat deze oudere broeder van Gijsbert Karel zijn laatste levensjaren gesleten had op een koffie- en sinaasappel-plantage (chacra, chacara) op de helling van den Corcovado, niet ver van een uitzicht over de baai van Rio de Janeiro. Van huis en plantage zelf, Novo-Sion genoemd naar een herinnering uit Dirk's jeugdjaren — het buitengoed Sion bij Delft —, was intusschen geen spoor te bekennen.

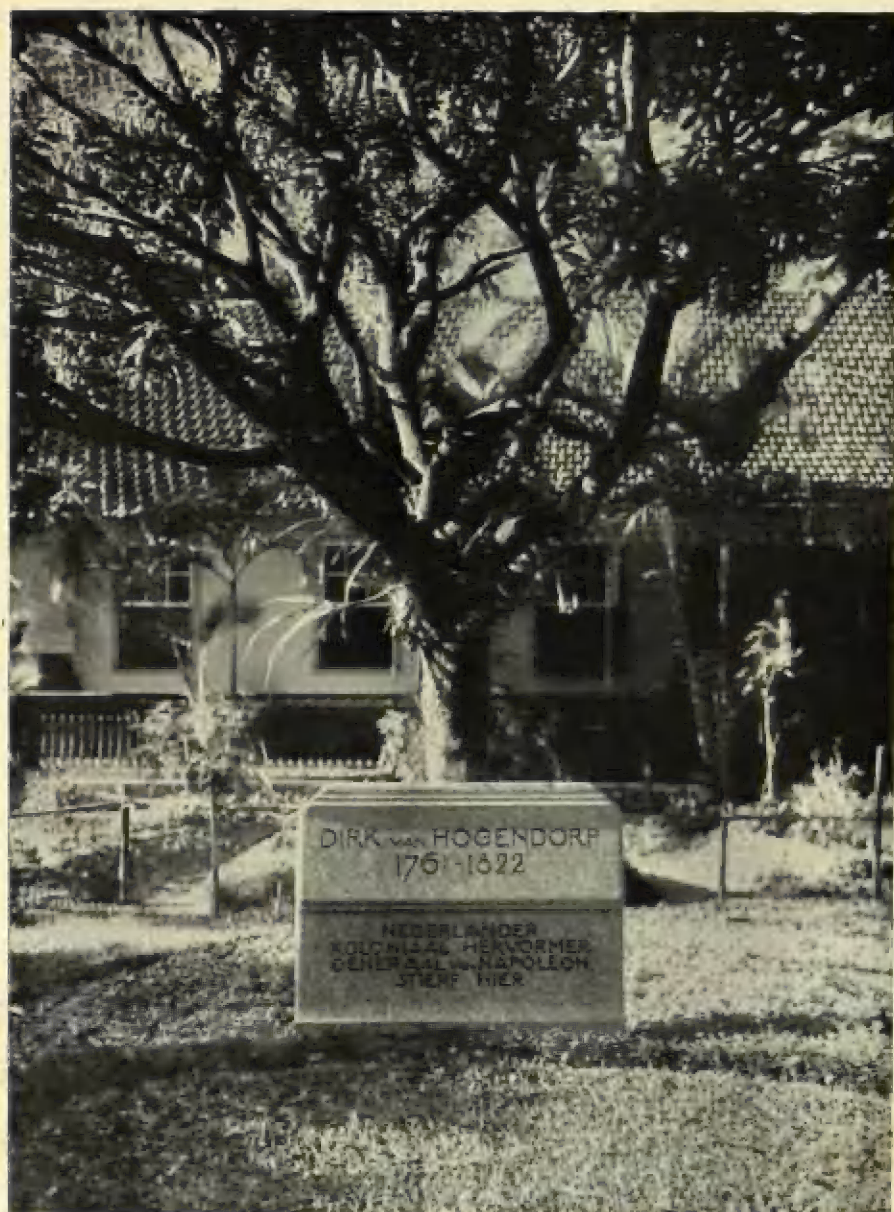
Een navraag, in 1919 gericht tot de Nederlandsche legatie, leidde tot niets. De toenmalige gezant schreef in Maart 1921, dat het resultaat van alle ter zake ingestelde nasporingen negatief was geweest.

In den zomer van 1922 evenwel nam de nieuwbenoemde gezant te Rio, Mr. Th. B. Pleyte, het onderzoek wederom ter hand, en binnen enkele maanden gelukte het hem de vraag, waar Van Hogendorp's laatste woning gestaan had, volledig te beantwoorden.

Vijf opeenvolgende vondsten brachten over Van Hogendorp eenig licht.

1. Uit de boeken der Engelsche kerk te Rio bleek, dat Van Hogendorp begraven was geworden op 18 October 1822 op het kerkhof Gamboa (Sillem, blz. 346, geeft als zijn sterfdag: 29 October); het grafnommer echter werd niet ontdekt, en vermoed werd, dat het graf geruimd was.

2. Uit plattegrond-teekeningen van Rio en omgeving uit het begin der XIX[de] eeuw moest worden opgemaakt, dat Van Hogendorp's woning op de Z. O. helling van den Corcovado te zoeken was, waar op de heuvels langs het dal van Laranjeiras, verscheiden landhoeven (chacara's) verrezen waren. Enkelen daarvan

Gedenksteen voor Dirk van Hogendorp opgericht nabij Rio de Janeiro, op het terrein zijner aldaar in 1817 gevestigde landhoeve.

De landhoeve van Dirk van Hogendorp nabij Rio de Janeiro, in ongeveer 1820, naar een schilderij uit dien tijd.

Gezicht op Rio de Janeiro, gephotographeerd in 1922 op de plaats, waar de landhoeve van Dirk van Hogendorp heeft gestaan.

zijn nog over en bewijzen hunnen ouderdom door de voor de behuizing, ten minste een eeuw geleden, geplante koningspalmen.

Van Hogendorp had hier zijn Braziliaansche landhoeve gehuurd van den Engelschman William Young, die zelf haar had overgenomen van den Britschen Consul-Generaal te Rio, Henry Chamberlain (Sillem, blz. 313—314, 344).

3. Het terrein, door Sillem beschreven, geleek sterk op dat, waar zich heden ten dage bevindt een voormalige koffiefazenda, in den volksmond Pao da Bandeira geheeten naar een vlaggemast die er gestaan heeft, gelegen aan een bocht van den straatweg (vroeger muildierpad), die van Silvestre, een huizencomplex op de helling van den Corcovado, naar de Rua Cosme Velho en Laranjeiras leidt. Deze vroegere fazenda bevat thans drie oude huizen; achter het oudste, in de rots uitgehouwen, een kelder. Men vindt er sporen van een regelmatigen koffie-aanplant en oude oranjeboomen. Het terras, waarop de fazenda ligt, draagt een rij zeer oude koningspalmen.

4. Door bemiddeling van den Britschen ambassadeur werd de hand gelegd op het bij Sillem (blz. 320) genoemde boek van Mrs. Maria Graham, getiteld «Journal of a Voyage to Brazil», London, 1824 [1], waarin niet alleen haar twee bezoeken op Novo-Sion vermeld staan, doch waarin ook gereproduceerd is een teekening van haar hand van het uitzicht, dat men van Novo-Sion op Rio had. Had het Mr. Pleyte bij een wandeling langs de fazenda Pao da Bandeira reeds getroffen, hoeveel punten van overeenkomst (o.a. een oud, steil muildierpad, dat naar beneden voert) deze weg vertoonde met de beschrijving bij Sillem, bij een nadere omzwerving in deze buurt ontdekte hij in de wildernis langs den straatweg eenige terrassen, en vond aldaar, gewapend met Maria Graham's teekening en na photografische opneming van ettelijke daarmede gelijkenis vertoonende uitzichten, de plek, waar zij had zitten schetsen. Aan den voet van de helling, waar Novo-Sion vermoed werd, ligt een aan de gemeente Rio behoorende hofstede, met stallen, bijgebouwen en bloementuin, naar het uiterlijk te oordeelen van jongere dagteekening dan Van Hogendorp's chacara en niet strookend met Sillem's beschrijving.

5. Men beschikt te Rio niet over registers, waarin de namen

[1] Van dit werk bevindt zich een Spaansche vertaling in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

der rechthebbenden op onroerende goederen worden opgenomen, maar het is niet uitgesloten van een bepaald aangeduid terrein de namen der rechthebbenden op te sporen.

Maria Graham's schets is gemaakt op een heuvel «Morro do Inglez», de Heuvel van den Engelschman geheeten. Uit de archieven te Rio kon met notarieële stukken worden aangetoond, die aan Mr. Pleyte ter inzage werden gegeven, dat «uma chacara, com casa de vivenda, fructeiras e bemfeitorias», een landhoeve met een woonhuis, vruchtboomen en wat daar verder toe behoort, eigendom van Pater Antonio Benedicto de Souza op 28 November 1816, verkocht was aan Henry Chamberlain. Deze Henry (Henrique) Chamberlain (Sillem, blz. 313—314, 344) heeft de chacara op 17 September 1819 blijkens notarieële acte verkocht aan William (Guilherme) Young.

Van Hogendorp kwam op 10 Februari 1817 te Rio aan (Sillem, blz. 313) en onderhandelde eerst over den aankoop, later over de huur van het goed, in het voorjaar van 1817 (Sillem, blz. 313) vermoedelijk met Chamberlain en later met Young (Sillem, blz. 313), die vóórdat hij eigenaar van de chacara werd haar al in gebruik had.

De grensomschrijving van de chacara zooals zij wordt gegeven in de notarieële acten van 1817 en 1819 is geheel van toepassing op het terrein, dat thans in den volksmond nog «Morro do Inglez» heet.

Waar archiefstukken, teekening en grensomschrijving aldus overeenstemden, scheen de gezochte plek te zijn gevonden.

De oude «hofstede», die er thans staat, behoort met stallingen, bijgebouwen en bloementuin aan den dienst van «'s lands waterleidingen» van de Vereenigde Staten van Brazilië. De ingang tot het landgoed in zijn tegenwoordigen vorm wordt geflankeerd door twee zeer hooge, zeker wel een eeuw oude, koningspalmen; het huis is met de voorgalerij derwaarts gekeerd. Op een voorpleintje zijn bloem- en grasperken; onder een manggaboom is de voor dat doel vervaardigde gedenksteen voor Dirk van Hogendorp opgericht, met zijn opschrift gekeerd naar den straatweg. Van Hogendorp's huis stond misschien iets meer naar den woudzoom toe, doch daar bevinden zich werkplaatsen van den genoemden tak van staatsdienst, die voor opstelling van den steen geen gelegenheid boden. De Ladeira das Escuras, het steile, nu bestrate muildierpad, waar Dirk een val van zijn

paard deed, zoodat Dom Pedro hem kwam bezoeken (Sillem, blz. 340) loopt langs het erf.

De Braziliaansche Bondsregeering heeft met groote voorkomendheid het eigendom van den op haar grond geplaatsten steen aanvaard, er een groot bloemperk omheen aangelegd, en de zorg voor onderhoud en omgeving op zich genomen. De Nederlandsche gezant zette op 18 Augustus 1923 in het Instituto Historico e Geographico in een Fransche conférence de beteekenis uiteen van Dirk van Hogendorp als koloniaal hervormer, als generaal van Napoleon en als raadsman van Dom Pedro.

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE
VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1922

NOTULEN VAN DE BESTUURSVERGADERING
VAN 17 JUNI 1922.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Hoetink (Secretaris), Van Berckel, Colenbrander, Hazeu, Heeres, Krom, Juynboll en IJzerman.

De Heeren Van Hasselt en Idenburg gaven kennis verhinderd te zijn deze vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden-donateur worden benoemd de Heeren Ir. P. W. M. Trap, Mr. M. W. F. Treub en de Cultuur-Mij. Gesiekan & Magoewo.

tot gewoon lid de Heer C. Noordenbos.

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap heeft bedankt de heer P. Geesink,

en dat van verandering van adres kennis gaf het lid A. P. H. Hotz.

In behandeling worden genomen:

1°. een schrijven van het Ministerie van Koloniën (5e Afdeeling) d.d. 13 dezer N°. 6345/71, met betrekking tot het verzoek van de Folkwang Verlag te Hagen om een Duitsche vertaling van de Boroboedoer-monographie te mogen uitgeven (Notulen 20 Mei jl.).

Wordt besloten mede te deelen, dat de firma Nijhoff over deze aangelegenheid is geraadpleegd en ernstige bezwaren heeft aangevoerd, welke door het Bestuur worden gedeeld; zoodat het Bestuur — hoeveel sympathie ook gevoelend voor het denkbeeld eener Duitsche uitgave van genoemd werk — thans den

tijd nog niet gekomen acht om daartoe te kunnen overgaan.

Aan de Folkwang Verlag zal hiervan worden kennisgegeven.

2°. een schrijven van Prof. Vogel te Leiden, dd. 10 dezer, waarbij deze de aandacht vestigt op de werkzaamheden van «The India Society» te Londen.

Naar aanleiding hiervan wordt besloten het Instituut te doen toetreden als gewoon lid van genoemde instelling en Prof. Vogel, die zich bereid heeft verklaard als vertegenwoordiger der «India Society» in Nederland op te treden, te verzoeken daartoe het noodige te willen verrichten.

3°. een schrijven van denzelfden, eveneens gedateerd 10 dezer, houdende het verzoek de beschikking te mogen hebben over eenige cliché's, vervaardigd ter illustratie van Prof. Krom's inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, teneinde deze te kunnen gebruiken bij een opstel van zijn hand over Hindoe-Javaansche kunst, dat door de «India Society» zal worden uitgegeven.

Wordt besloten aan Prof. Vogel mede te deelen, dat tegen de inwilliging van zijn verzoek geen bezwaar bestaat.

De Voorzitter doet nadere mededeelingen over het opstel van Mr. J. H. Abendanon, getiteld «Het oud-Spaansch koloniaal stelsel, zooals dit is nedergelegd in de Leyes de Indias» en stelt het in handen der aangewezen praeadviseurs (Notulen 15 April jl.).

De Heeren Colenbrander en IJzerman geven in overweging het om praeadvies in hunne handen gestelde artikel van den Heer A. K. A. Gijsberti Hodenpijl «Een merkwaardige zeereis van Manilla naar Japan in 1704», met waardeering voor den daaraan besteden arbeid, ter beschikking van den schrijver te laten.

Aldus wordt besloten.

Op grond van het praeadvies van de Heeren Van Berckel en Heeres wordt besloten het opstel van Dr. J. de Hullu: «De instelling van de Commissie voor den handel der O. I. Compagnie in 1756», in de «Bijdragen» op te nemen.

Eveneens wordt besloten het artikel van Pr. Vertentèn «Het

Koppensnellen», waarover de Heeren Hazeu en Juynboll een gunstig advies hebben uitgebracht, in de «Bijdragen» te plaatsen. Op verlangen van laatstgenoemden praeadviseur zal aan den titel worden toegevoegd «in Zuid Nieuw-Guinea».

Wordt besloten het door den Heer J. E. Jasper samengesteld geschrift «De bevolking van het Tenggergebergte», dat door den schrijver als afzonderlijk door het Instituut uit te geven werk werd aangeboden (Notulen 20 Mei jl.), dezen ter beschikking te stellen. Den Secretaris wordt opgedragen aan den Heer Jasper mede te deelen op welke gronden de praeadviseurs, de Heeren Hazeu en Krom, afwijzend hebben geadviseerd en tevens de groote waardeering uit te spreken voor den velen en belangrijken arbeid aan deze geïllustreerde monographie besteed.

De Secretaris:

1°. deelt mede dat hij een onderzoek heeft ingesteld naar aanleiding van de in de vorige vergadering door den Heer Van Vollenhoven opgeworpen vraag betreffende de verzekering van het auteursrecht van de door het Instituut uitgegeven werken. Dit onderzoek heeft geleid tot de zekerheid dat hieromtrent geen bijzondere maatregelen behoeven te worden genomen.

2°. dat de firma Nijhoff hem schriftelijke inlichtingen heeft verstrekt omtrent den stand der Engelsche vertaling van de Boroboedoer-monographie, welke door ongesteldheid van den vertaler zeer veel vertraging heeft ondervonden. Thans is deze weder geregeld aan het werk.

3°. legt ter tafel een exemplaar van «V. E. Korn, Balische overeenkomsten».

Besloten wordt den prijs van dit werk vast te stellen op *f* 2.50 per exemplaar en den Minister van Koloniën uit te noodigen een aantal exemplaren voor rekening van den Lande te nemen.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Prof. E. C. Abendanon, A. J. Eijkman, Dr. F. W. Stapel, B. Hoetink, Mr. Th. B. Pleyte en Dr. G. P. Rouffaer.

Het geschenk van Dr. Rouffaer verdient bijzondere vermelding;

het betreft een door hem voor de Bibliotheek aangekocht werk in vier fol. deelen getiteld: «Archäologische Reise im Euphrat- und Tigris-Gebiet, von Fr. Sarre und E. Herzfeld» (Berlin, 1911—1920).

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de Vergadering.

NOTULEN VAN DE BESTUURSVERGADERING VAN 16 SEPTEMBER 1922.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (wd Secretaris), Van Berckel, Colenbrander, Hazeu, Krom en Juynboll.

De Heeren Van Hasselt, Heeres en Idenburg gaven kennis verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid worden benoemd de Heeren A. D. C. Abendanon en J. Kruyt.

Aanteekening wordt gehouden van het overlijden van de leden P. J. van Houten en Dr. J. F. Scheltema, van het bedanken voor het lidmaatschap van de Heeren Ch. Boissevain, Dr. R. Broersma, Mr. M. Mantz en Schröder, en van verandering van adres van de leden G. J. van Dongen, Mr. Th. B. Pleyte, Dr. W. A. A. Hecker, J. Jongejans, Prof. E. C. Abendanon, Mr. G. J. Nolst Trenité, P. M. L. de Bruyn Prince, P. J. de Kanter, Dr. H. Kraemer, Mr. Idema, P. de Roo de la Faille, Dr. D. Nachod, J. E. Jasper en de Cultuur Maatschappij der Vorstenlanden.

De Voorzitter deelt mede dat bericht is ontvangen van den

Heer B. Hoetink, waarbij deze kennis gaf tot zijn leedwezen wegens gezondheidsredenen verplicht te zijn de functie van Secretaris neder te leggen en voor het lidmaatschap van het Bestuur te bedanken, onder bijvoeging van de beste wenschen voor den bloei van het Instituut.

De Voorzitter betuigt zijn groot leedwezen dat de Heer Hoetink zich genoodzaakt heeft gezien dit besluit te nemen; herinnert er aan hoe de afgetreden Secretaris steeds zijn beste krachten aan de vervulling van zijn taak heeft gegeven en aanspraak heeft op dankbare erkenning van zijne toegewijde werkzaamheid gedurende meer dan zeven jaren.

Onder algemeene instemming der vergadering wordt besloten den afgetreden Secretaris een brief te schrijven, waarin de dankbaarheid voor zijne groote verdiensten jegens het Instituut tot uitdrukking komt.

In verband met de vervanging van den Secretaris stelt de Voorzitter voor eene buitengewone algemeene vergadering te houden op 21 October a. s., waarin een nieuw bestuurslid zal worden gekozen.

Voor de vervulling van de opengekomen plaats in het Bestuur worden de volgende Heeren aanbevolen:

P. de Roo de la Faille,
Prof. Dr. J. Ph. Vogel,
Mr. B. H. van der Zwaan.

Ter tafel wordt gebracht:

1°. eene missive van den Minister van Koloniën, d.d. 19 Juni (5e Afd. N° 46) waarbij zijne Excellentie zich vereenigt met het voorstel van het Bestuur tot opheffing van de Commissie van Bijstand van den Oudheidkundigen Dienst in Ned.-Indië.

Kennisgeving.

2°. eene missive van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, d.d. 17 Juni (Afd. K. en W. N° 2984), meldende dat aan het Instituut eene Rijkssubsidie is verleend van ƒ 2500 voor de uitgave van Coen, dl. II.

Dankbetuiging.

3°. een schrijven van de Directie van het Bataviaasch Genoot-

schap van Kunsten en Wetenschappen, d.d. 31 Mei N° 375, met verzoek ter illustreering van het door het Genootschap uit te geven Gedenkboek, met medewerking van het Instituut hier te lande te mogen laten reproduceeren het portret van Coen, zooals dit voorkomt in deel I van het door het Instituut uitgegeven werk over dien Gouverneur-Generaal.

Aan de vervaardiging en verzending van het portret is bereids voldaan door tusschenkomst van de firma Nijhoff alhier.

4°. eene missive van den Minister van Koloniën, d.d. 7 Augustus (4e Afd. N° 8386/93), waarin de ontvangst wordt erkend van een exemplaar van het door het Instituut uitgegeven geschrift «Balische overeenkomsten, door V. E. Korn», met de mededeeling dat met de Indische Regeering overleg wordt gepleegd omtrent de vraag van het Bestuur of de Minister bereid is een aantal exemplaren van dit werkje ten behoeve van den Lande over te nemen.

Kennisgeving.

5°. een schrijven van de Commissie voor het Adatrecht, d.d. 21 Juni N° 82, waarbij die Commissie zich bereid verklaart om voor elken adatrechtbundel, die in een gegeven jaar zal verschijnen boven het door het Instituut bekostigde aantal (thans één) $\frac{2}{3}$ te restitueeren van het bedrag der brutokosten.

Notificatie.

6°. een schijven van den Raad van Bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, d.d. 25 Augustus N° 986, vergezeld van een ons Instituut aangeboden gedenkpenning, geslagen naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van genoemde instelling.

Onder dankbetuiging aanvaard; de Heer IJzerman heeft bereids persoonlijk namens het Instituut de feestvierende vereeniging gelukgewenscht.

7°. een schrijven van den Commissaris van het Instituut Dr. D. A. Rinkes, d.d. 19 Mei, waarin hij zich bereid verklaart eventueel in de Bibliotheek ontbrekende uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur, zooveel mogelijk aan te vullen.

Besloten wordt een opgave der ontbrekende N°s te verstrekken en Dr. Rinkes dank te betuigen voor zijne bereidwilligheid.

8°. een schrijven van denzelfden, d.d. 29 Juni, met betrekking tot couranten enz. welke de Bibliotheek door tusschenkomst van de Commissarissen in Indië ontvangt.

Na voorloopige bespreking wordt besloten dit schrijven in een volgende vergadering nader te behandelen.

9. een schrijven van het Bestuur der Vereeniging ter verstrekking van Nederlandsche wetenschappelijke uitgaven aan het Buitenland, d.d. 29 Juli, met verzoek het «Holland-Institut» te Frankfurt a/M. en de «National Bibliothek» te Weenen op de verzendingslijst der «Bijdragen» van het Instituut te plaatsen.

Wordt besloten aan dit verzoek te voldoen.

10°. een missive van het Departement van Marine, d.d. 24 Juli (Afd. H. N°. 51), meldende dat zuinigheidsoverwegingen het noodzakelijk maken de toezending aan het Instituut van herdrukken van zeekaarten, zeemansgidsen en andere publicaties der Afdeeling Hydrographie van dat Departement, te staken.

11°. een schrijven van den Heer J. J. de Vink, d.d. 12 Juli, houdende dankbetuiging voor de toezending van een presentexemplaar «Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst».

Kennisgeving.

12°. een schrijven van den Heer D. J. A. Westerveld, d.d. 8 September, waarin, namens de Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Semarang, het verzoek wordt gedaan eenige bij die instelling ontbrekende deelen der «Bijdragen» tegen de helft van den prijs te mogen ontvangen.

Conform.

Voor de «Bijdragen» is ontvangen een opstel van den Heer E. E. W. G. Schröder over het Bataksche letterschrift.

Om praeadvies in handen van de Heeren Hazeu en Juynboll.

De Heer Van Berkel geeft, mede namens den Heer Idenburg, in overweging het in hunne handen gesteld opstel van Mr. J. H. Abendanon: «Het oud-Spaansch koloniaal stelsel, zooals dit is nedergelegd in de Leyes de Indias» in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

Overeenkomstig het praeadvies van de Heeren Hazeu en Juynboll

wordt besloten tot plaatsing in de «Bijdragen» van het opstel van Pr. Drabbe: Het heidensch huwelijk bij de Tanimbareezen.

De Heer Krom:

1°. deelt mede dat hij heeft voldaan aan de opdracht om het Instituut te vertegenwoordigen bij het eeuwfeest van de Société Asiatique te Parijs.

2°. dat hij inlichtingen heeft ingewonnen over de kosten eener eventueele tweede uitgave van zijn werk: Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst.

Wordt besloten omtrent deze aangelegenheid in de volgende vergadering een besluit te nemen.

3°. stelt voor, in verband met de opheffing van de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig Onderzoek, de collectie foto's welke in den loop der jaren uit Indië zijn ontvangen, te zijner beschikking te stellen ten behoeve van het onderwijs in Leiden.

Dit voorstel zal in de volgende vergadering opnieuw in behandeling worden genomen.

De Heer Hazeu brengt ter tafel een schrijven van Dr. A. C. Kruyt, handelend over een studie van diens hand over de Toradja's.

Na eenige discussie wordt besloten dat de Secretaris zal nagaan hoeveel copie nog voor de «Bijdragen» in portefeuille is en den Heer Hazeu uit te noodigen op het schrijven van Dr. Kruyt in een volgende vergadering terug te komen.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren F. Fokkens, B. Hoetink, Mr. V. D. Krone, Mr. Gondokoesoemo, Dr. Rassers, Prof. E. C. Abendanon, Prof. Dr. O. Schlagenthaufen, Raden A. A. Kromodjojo, Th. van Lelyveld, Prof. Dr. N. J. Krom, J. F. Snelleman en O. L. Helfrich.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BUITENGEWONE ALGEMEENE VERGADERING VAN 21 OCTOBER 1922.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (W[d] Secretaris), Van Hasselt (Penningmeester), Idenburg, Van Berckel, Heeres, Colenbrander, Hazeu, Krom, Helfrich en de Roo de la Faille.

Aan de orde is de verkiezing van een bestuurslid in de plaats van den Heer Hoetink, wiens met groote toewijding als Secretaris vervulde werkzaamheid gedurende meer dan zeven jaren door den Voorzitter met waardeering wordt herdacht. Uit het door het Bestuur aanbevolen drietal leden P. de Roo de la Faille, Prof. Dr. J. Ph. Vogel en Mr. B. H. v. d. Zwaan wordt eerstgenoemde met algemeene instemming verkozen.

De Voorzitter sluit hierop de vergadering.

BESTUURSVERGADERING VAN 21 OCTOBER 1922.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (W[d] Secretaris), Van Hasselt (Penningmeester), Idenburg, Van Berckel, Heeres, Colenbrander, Hazeu, Krom en de Roo de la Faille.

De Heer Juynboll gaf kennis verhinderd te zijn deze vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Na het nieuwe bestuurslid, de Roo de la Faille, welkom ge-

heeten te hebben, stelt de Voorzitter aan de orde de verkiezing van een Secretaris, ter vervanging van den Heer Hoetink. Bij acclamatie wordt in diens plaats benoemd de Heer de Roo de la Faille. Nadat deze, op de vraag van den Voorzitter, zich bereid verklaard had de functie te aanvaarden, zegt de Voorzitter den Heer IJzerman dank voor diens werkzaamheid als W^d^ Secretaris.

Alsnu overgaande tot de behandeling van de agenda:

Worden benoemd tot leden (met ingang van 1 Januari 1923). C. H. ter Laag, W. Roos, W. G. Scheffers, Th. G. Th. Pigeaud, G. W. J. Drewes en R. Goris.

Aanteekening wordt gehouden:

a. van het overlijden van den Heer J. B. A. Jonckheer;

b. van het bedanken van den Heer W. H. M. Schadée;

c. van het veranderen van het adres der Heeren: Dr. H. C. R. Brandstetter, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, J. S. C. Kasteleyn, W. S. Cohen Fzn., R. A. Kern en R. C. Crucq.

Aan de orde worden gesteld:

1° een brief van de Vereeniging ter verstrekking van Nederlandsche wetenschappelijke uitgaven aan het Buitenland d.d. 16 October 1922, waarbij dank wordt betuigd voor de inwilliging vervat in het schrijven van 9 October jl.

Kennisgeving.

2°. een aanvullend schrijven van den Heer Schröder d.d. 12 Augustus 1922 in zake het Bataksch letterschrift.

In handen van Dr. Hazeu.

3°. een brief van de, door de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam ingestelde I. C. O.-Commissie (Internationale Circumpacifische Onderzoek-Commissie) d.d. 12 October 1922, inhoudende inlichtingen over de tweede «Pan Pacific Scientific Conference», welke in Augustus of September van het volgend jaar te Sydney zal worden gehouden, waarbij de hoop wordt uitgesproken, dat het Instituut aan de te verwachten uitnoodiging zal voldoen door een vertegenwoordiger naar Sydney af te vaardigen.

Kennisgeving.

4°. een brief d.d. 11 October jl. van den Gedelegeerde van het Gemeentebestuur van Barcelona, mededeelende dat een bezoek aan de tentoonstelling van Katalaansche Kunst te Amsterdam, waar o. m. boekwerken handelende over verschillende takken van wetenschap zich bevinden, uitgegeven door het Gemeentebestuur van Barcelona en het Instituut d'Estudis Catalans, zeer op prijs gesteld zal worden.

Kennisgeving.

5°. schrijven van het Holland-Institut te Frankfurt a/M. d.d. 4 October jl. ter aanbieding van de statuten enz., met verzoek om: 1°. van Kern's Verspreide Geschriften de deelen 9 en 10 tegen verminderden prijs voor de bibliotheek van het Instituut te verkrijgen; en 2° met betrekking tot de uit te geven werken in ruil te treden.

Wordt besloten: de verlangde deelen 9 en 10 van Kern's Verspreide Geschriften ten geschenke te doen aanbieden, en ad 2um te doen mededeelen dat het Holland-Institut op verzoek van de Vereeniging ter verstrekking van Nederlandsche wetenschappelijke uitgaven aan het Buitenland onlangs is geplaatst op de verzendingslijst der «Bijdragen».

6°. van de September-vergadering komt in nadere behandeling het schrijven van des Instituuts Commissaris te Weltevreden Dr. D. A. Rinkes d.d. 29 Juni jl. over de toezending van mogelijk nader gewenschte couranten en politieke weekbladen.

Na een uitvoerige gedachtenwisseling wordt besloten:

1°. van het aanbod tot de opzending van de Overzichten der Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers gedurende de jaren 1916 t/m. 1919 geen gebruik te maken, wijl deze zich volledig in de Boekerij bevinden en die bescheiden van den aanvang af door de Commissie van de Volkslectuur geregeld zijn en worden opgezonden.

2°. om de abonnementen (bij Nijhoff) op het Indisch Leven en de(n) Reflector op te zeggen alsmede niet over te gaan tot inteekening op de Revue en de Zweep;

3° de bemiddeling van Dr. Rinkes in te roepen om voor de leestafel te verkrijgen de Taak, het Vrijzinnig Weekblad en P. E. B. (het orgaan van den Politiek Economischen Bond), in het vertrouwen dat die politieke weekbladen door de betrokken

redacties aan het Instituut zullen worden afgestaan buiten abonnement en zonder ruiling met de «Bijdragen»;

en overigens, onder aanteekening dat de Java-Post wordt verkregen in ruil voor de «Bijdragen», en de Banier voor de Verslagen van het Indisch Genootschap, de beslissing over het verdere aan te houden tot de Secretaris zal hebben geadviseerd over de Indische Post, enz.

7°. een brief van de Commissie voor het Adatrecht d.d. 20 October j.l. n°. 129 inhoudende de voordracht tot lid van die Commissie van den Heer P. de Roo de la Faille.

Aldus besloten.

De w^d Secretaris, Dr. IJzerman:

1°. deelt naar aanleiding van het behandelde ter vorige vergadering over de opneming in de «Bijdragen» van een studie van Dr. A. C. Kruyt over de Toradja's, mede, dat niet alleen reeds voldoende copie beschikbaar is voor het geheele a.s. deel 79 doch ook reeds voor een gedeelte van deel 80 (jaar 1924).

In verband hiermede wordt Dr. Hazeu uitgenoodigd Dr. Kruyt te berichten dat geen uitzicht op spoedige plaatsing van diens artikel bestaat.

2°. brengt voor het verzoek van Mr. J. H. Abendanon om reeds nu, ten behoeve van zijne Spaansche relaties, te mogen beschikken over de afdrukken van zijn, voor de «Bijdragen» inmiddels reeds gedrukt opstel: «Het oud-Spaansch koloniaal stelsel, zooals dit is neergelegd in de Leyes de Indias».

Geen bezwaar, mits ten opzichte van verdere verspreiding de verschijning van deel 79 der «Bijdragen» wordt afgewacht.

3°. bericht met betrekking tot de ter vorige vergadering ter sprake gekomen eventueele tweede uitgave van Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, een schrijven van dien auteur te hebben ontvangen, ter toelichting tot de prijsopgave, aan het slot van welken brief Prof. Krom zich bereid verklaart alle bijzonderheden persoonlijk met de firma Nijhoff te bespreken, in geval deze de gansche uitgaaf op zich neemt; en verder dat inderdaad de Heer Nijhoff, naar hem is gebleken, in beginsel den tweeden druk van Dr. Krom's Inleiding voor eigen rekening

zou willen nemen; maar dat alstoen ter sprake kwam de quaestie van eene Engelsche vertaling daarvan naast dan wel in de plaats van den Hollandschen tekst, — een nieuw, althans hem onbekend voornemen, op grond waarvan Dr. IJzerman in overweging geeft de gansche materie door Dr. Krom persoonlijk met de firma Nijhoff te doen bespreken.

Tot dusdanig overleg uitgenoodigd, verzoekt Prof. Krom evenwel, zich bereid verklarend, daarbij namens het Instituut op den voorgrond te mogen zetten:

1°. dat de uitgaaf niet op de lange baan zal worden geschoven, en

2°. dat in den tekst geen bekortingen zullen worden aangebracht.

Conform besloten.

4°. neemt vervolgens in beschouwing het ter vorige vergadering door Dr. Krom ter tafel gebrachte voorstel om, in verband met de opheffing van de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig Onderzoek, de verzameling foto's, welke in den loop der jaren uit Indië zijn ontvangen, te zijner beschikking te stellen ten behoeve van het onderwijs in Leiden.

Dr. IJzerman brengt in herinnering, dat die collectie foto's nog steeds het eigendom is van den Lande, aangezien bij de toezending daarvan in den Ministerieelen brief terugzending werd verzocht, hetgeen weliswaar nimmer heeft plaats gevonden, maar bij de behandeling van Dr. Krom's voorstel niet buiten beschouwing mag blijven. Aan den eenen kant gaarne willende medewerken om die collectie foto's ten goede te doen komen aan het onderwijs in de archaeologie aan de Leidsche Hoogeschool, doch anderzijds van oordeel, dat het ook zeer gewenscht is te achten, dat een dusdanige verzameling ter beschikking blijft van het Instituut met het oog op belangstellenden alhier, — geeft Dr. IJzerman in overweging:

1°. het verzoek van Prof. Krom bij den Minister van Koloniën te ondersteunen, in dier voege dat het Bestuur van het Instituut wordt gemachtigd om deze verzameling foto's in bruikleen ter beschikking te doen stellen van het Universitair Onderwijs te Leiden, ter plaatse en onder zoodanige voorwaarden als door dit Bestuur in overleg met de hoogleeraren Dr. N. J. Krom en Dr. J. Ph. Vogel zal worden geregeld; en

2°. aan dit voorstel te verbinden het verzoek om ook voor den vervolge de fotografische opnemingen van den Oudheid-

kundigen Dienst in Ned.-Indië te blijven ontvangen, voortaan in tweevoud, één exemplaar ten einde alhier te worden bewaard, terwijl het tweede door het Bestuur ter beschikking van de Leidsche Universiteit zal worden gesteld;

en ten slotte om, wanneer de bestaande foto-collectie naar Leiden overgaat, het daarheen te doen leiden dat in Nederlandsch Indië geleidelijk door den Oudheidkundigen Dienst een tweede stel foto's tot op heden worde vervaardigd, teneinde alhier ter bezichtiging voor het publiek te blijven.

Aldus besloten.

Voor de «Bijdragen» is ontvangen:

1°. een opstel van den Heer Th. van Erp: Hindoe-Javaansche beeldwerken thans te Bangkok; — om praeadvies in handen van de Heeren Krom en Hazeu.

2°. een bijdrage getiteld de Oesada Sari, een Balineesch geneeskundig handschrift door J. P. Kleiweg de Zwaan en C. Lekkerkerker; — om praeadvies in de handen van de Heeren Hazeu en Juynboll.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Jhr. F. C. van Heurn, H. Ch. G. J. van der Mandere, E. Jacobson, W. van Gelder, Fr. Oudschans Dentz, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, B. Hoetink, Dr. H. Hallier, O. L. Helfrich, Soeratmo, Dr. J. A. Kaligis, E. L. K. Schmülling, zoomede van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap en den Bond van Eigenaren van Suikerondernemingen in Nederlandsch-Indië.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Rondvraag.

Prof. Van Vollenhoven brengt in herinnering, dat niets meer vernomen is sinds de Bestuursvergadering van 19 April 1919 over de publicaties van door de Zelfbesturen van Soerakarta en Djokjakarta uitgevaardigde regelingen op agrarisch gebied, alsmede omtrent de bewerking van de regelingen der Zelfbesturende landschappen in de Buitengewesten.

De Secretaris zal hieromtrent inlichtingen inwinnen.

Dr. Krom verzoekt de bemiddeling van het Bestuur ten einde van de School of Oriental Studies, London Institution, te leen

te mogen ontvangen een Beschrijving van het eiland Java met teekeningen, samengesteld door F. van Boeckholtz, en berustend in de bij die instelling ondergebrachte Marsden Library (Bulletin of the School of Oriental Studies, Vol. II Part. III blz. 530).

Conform besloten.

Prof. Heeres:

1°. deelt mede van Mr. H. K. Idema te Ambon voor de «Bijdragen» te hebben ontvangen eene verhandeling over de «Oorzaken van den opstand op Saparoea in 1817, een aanvulling op Van der Kemp's studiën»;

om praeadvies in de handen der Bestuursleden Heeres en Colenbrander;

2°. legt over een lijst van Archivalia, door evengenoemden auteur en den Controleur B. B. Jansen in het gewestelijk archief te Ambon gevonden, en stelt voor om deze lijst te deponeeren in de Boekerij van het Instituut en een afschrift te zenden aan het Algemeen Rijksarchief.

Conform besloten.

3°. bericht ten slotte, dat Mr. Idema zijn studie deed vergezeld gaan van een aantal bijlagen, met verzoek om deze, voor zoover niet geschikt voor opneming achter zijn artikel, te doen toekomen aan Prof. C. van Vollenhoven.

Rapporteur adviseert, indien tot plaatsing in de «Bijdragen» van het artikel van Mr. Idema wordt besloten, daarbij een drietal bijlagen op te nemen, en de overige, uit welke Prof. van Vollenhoven eenige heeft aangehouden, in de boekerij van het Instituut te plaatsen, tenzij Mr. Idema bij eventueele niet-plaatsing van zijn artikel, deze terug zou wenschen.

Conform.

Prof. Hazeu geeft ook namens Dr. Juynboll in overweging, het in hunne handen gesteld artikel van den Heer E. E. W. G. Schröder over het Bataksch letterschrift niet in de «Bijdragen» op te nemen en weder ter beschikking van den schrijver te stellen.

De w^{d} Secretaris legt ter tafel het pas verschenen dl. IV van Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 NOVEMBER 1922.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), de Roo de la Faille (Secretaris), IJzerman, Idenburg, Van Berckel, Juynboll, Colenbrander, Krom en Hazeu.

De Heer Heeres gaf kennis verhinderd te wezen de vergadering bij te wonen.

De notulen der Buitengewone Algemeene en van de daarop gevolgde Bestuursvergadering van 21 October worden na eenige discussie goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd de Heeren C. A. van Romond en J. J. H. Coblijn.

Voor het lidmaatschap hebben bedankt de Heeren Dr. A. Vrijburg, A. van Lith, Jhr. C. Hooft Graafland, W. Stork en A. E. Wijs.

Van verandering van adres gaven kennis de leden P. Gediking, Mr. H. J. Boswijk, E. den Dooren de Jong en Mr. C. T. Bertling.

Aan de orde komt:

1°. de eindbeslissing in zake abonnementen op Indische dag- en weekbladen in verband met den brief van den Commissaris van het Instituut te Batavia Dr. D. A. Rinkes d.d. 29 Juni t. v.

Nadat de Secretaris een overzicht van de aanhangige vraagpunten en den toestand heeft gegeven en daarbij er de aandacht op gevestigd heeft dat aan het Departement van Koloniën in de leeszaal de verschillende Indische dag- en weekbladen (v. z. v. bekend, alle) kunnen worden geraadpleegd, en na afloop van het jaar de periodieken in de boekerij aldaar worden opgenomen, terwijl de dagbladen ter bewaring naar de Koninklijke Bibliotheek worden overgebracht, wordt besloten:

a. van abonnementen op Indische dag- en weekbladen af te zien en zich te bepalen tot ontvangst van die, welke in ruil dan wel ten geschenke worden ontvangen, in verband waarmede

wordt afgewacht, wat zal worden vernomen op het verzoek om de politieke periodieken de Taak, het Vrijzinnig Weekblad, en het P. E. B. orgaan voor de leestafel te verkrijgen;

b. in de boekerij aan te houden alleen het dagblad de Locomotief, aangevuld met andere dagbladen, voor zoover in de boekerij van het vroegste jaartal af aanwezig, en

c. de overige bladen, voor zoover nog ontvangen wordend, na ommekomst van elk jaar, alsmede de in de bibliotheek aanwezige exemplaren reeds dadelijk ter aanvulling aan de Koninklijke Bibliotheek aan te bieden, en, indien daar niet noodig, ten behoeve van de kas te gelde te doen maken.

2°. de missive van den Minister van Koloniën d.d. 8 Nov. 5e Afd. n°. 38, waarbij wordt meegedeeld dat het Instituutsbestuur zich gemachtigd kan beschouwen om de onder het beheer daarvan zijnde verzameling afdrukken van fotografische opnamen voor den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië, op door dit Bestuur met de hoogleeraren Dr. N. J. Krom en Dr. J. Ph. Vogel te regelen wijze, in bruikleen ter beschikking te doen stellen ten behoeve van het onderwijs aan de Rijksuniversiteit te Leiden; — en dat nopens de overige in het Instituuts schrijven gedane verzoeken (om duplicaat foto's) het gevoelen wordt gevraagd van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Ter zake van het eerste punt wordt Dr. Krom uitgenoodigd een voorstel ter tafel te brengen op een volgende vergadering, terwijl verder op diens advies wordt besloten de foto's welke op oud-Hollandsche bouwwerken in Indië of andere historische zaken betrekking hebben, in de boekerij aan te houden, en daarop de aandacht van het publiek te vestigen, bijvoorbeeld door daarvan melding te maken in den vervolg-catalogus a.a.

3°. het antwoord d.d. 8 Nov. 1922 van de School of Oriental Studies, London Institution, inhoudende dat het te leen gevraagde M.S. van F. van Boeckholtz nog niet van King's College is overgebracht en derhalve nog niet beschikbaar is, in verband waarmede opgemerkt wordt dat een ander exemplaar berust in de Library van het India Office.

Aangezien evenwel het dezerzijds te doen was bepaaldelijk om de bij het exemplaar in King's College vermelde teekeningen, welke in het M. S. van het Indian Office blijkens Blagden's

Catalogus ontbreken, wordt besloten te wachten tot bedoeld handschrift vermoedelijk naar de boekerij van de School of Oriental Studies zal zijn overgebracht.

4°. Verzoek van de Commissie voor het Adatrecht d.d. 11 November t. v. n°. 158 om den prijs te willen vaststellen voor den zoo goed als gereed zijnden bundel XXI.

Met het oog op den prijs van *f* 6 welke werd aangenomen voor het iets omvangrijker vorige deel, wordt voor Adatrechtbundel XXI de prijs bepaald op *f* 5.50.

5°. de door den Penningmeester ter tafel gebrachte begrooting voor het jaar 1923.

Bij de toelichting hiervan legt de Penningmeester eenigen nadruk op zijn voorstel om, ter voorkoming van overschrijding der beschikbare middelen, den Adatrechtbundel, welke voor rekening van het Instituut zal verschijnen, aan den drukker te doen betalen niet vóór de intrede van het jaar 1924, en om bij de publicatie met deze wenschelijkheid rekening te houden.

Naar aanleiding van den post Kern XI *f* 2500, verband houdende met de beslissing (Not. Bestuursverg. 25 Sept. 1920), dat jaarlijks niet meer dan één deel hiervan zal verschijnen, wordt opgemerkt, dat wel is waar overeenkomstig het besluit in de Bestuursvergadering van 17 Dec. 1921, in het onder handen zijnd deel XI van Kern's Verspreide Geschriften zal worden opgenomen het slot van de Philippijnsche studies benevens eene aanvulling, waartoe in het onderhanden deel XI is overgegaan door de vorming van een afdeeling Germaansch, maar dat overigens niets bekend is over de verdere voortzetting, terwijl blijkens de notulen van de vergadering van 17 Dec. het in de bedoeling lag door eene daarbij aangewezen commissie een voorstel te doen indienen omtrent den verderen inhoud van de Verspreide Geschriften zoomede de inrichting van een algemeen register.

Met het oog op deze nog niet afgehandelde aangelegenheid worden de Heeren Juynboll, Hazeu en Colenbrander bereid bevonden om in overleg met Prof. Kern te Groningen in een volgende vergadering nader van raad te dienen.

Overigens zal, met het oog op art. 4 van het Huishoudelijk Reglement, in de a.s. December-vergadering de begrooting zijn vast te stellen.

Rondvraag.

I. De Heer Krom:

1°. deelt mede van de Indian Society een verzoek te hebben ontvangen om een Engelsche vertaling van zijn, door het Instituut uitgegeven Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, doch meent hierop niet te kunnen ingaan, aangezien, blijkens de inkleeding van het verzoek, bij die vertaling het werk tot schade van het geheel een belangrijke inkorting zou ondergaan.

2°. brengt ter sprake dat de Heer Poerbatjaraka naar aanleiding van een door het Indisch Bureau voor de Volkslectuur gepubliceerde populaire bewerking van de Nagarakṛtâgama het voornemen heeft kenbaar gemaakt om met medewerking van het Instituut een nieuwe uitgaaf in Latijnsche letter met vertaling en emendaties samen te stellen. Wordt besloten, aangezien een uitstekende wetenschappelijke bewerking en vertaling bestaat, op dit voorstel niet in te gaan, wijl urgentie te dien opzichte niet aanwezig is te achten, echter tevens den Heer Poerbatjaraka te doen weten dat voor wetenschappelijke emendaties van zijne hand de «Bijdragen» open staan.

3°. vestigt er de aandacht op, dat aan de nog steeds bestaande, echter nog nimmer tot een resultaat gekomen commissie van advies voor de uitgaaf van eene Bibliotheca Neerlando-Indica (not. Best. verg. 16 Oct. en 20 Nov. 1915, 15 April 1916) verschillende leden inmiddels zijn ontvallen, in verband waarmede in overweging wordt gegeven deze commissie òf aan te vullen òf op te heffen. Het bestuur, waarin de van die commissie overgebleven ter vergadering aanwezige leden de Heeren Juynboll en Krom zitting hebben, besluit daarop tot opheffing.

4°. adviseert ook namens Dr. Hazeu, tot opneming in de «Bijdragen» van het artikel van den Heer Van Erp: Hindoe-Javaansche beeldwerken thans te Bangkok.

Conform besloten, onder aanteekening dat tot een spoedige plaatsing, waarop mede was aangedrongen, bezwaarlijk kan worden overgegaan in verband met den stand van het reeds gedeeltelijk in druk aanwezige volgende deel en de reeds plaats gevonden hebbende rangschikking der overige artikelen.

5°. deelt ten slotte mede met het oog op het verhandelde ter vorige vergadering dat de firma Nijhoff inderdaad in beginsel bereid is om den herdruk van de Inleiding tot de Hindoe-

Javaansche kunst geheel voor haar rekening te nemen, als ook om naast de Hollandsche een Engelsche uitgaaf te bewerkstelligen, doch dat alsnog wordt overwogen of de illustreerende platen niet langs goedkooper weg kunnen worden vermenigvuldigd.

II. Met betrekking tot het door Dr. Kleiweg de Zwaan en den Heer C. Lekkerkerker samengesteld artikel: Oesada Sari, een Balineesch geneeskundig handschrift, wordt besloten van plaatsing in de «Bijdragen» af te zien.

III. De Heer Colenbrander raadt, in overeenstemming met Prof. Heeres, om de voor de «Bijdragen» door Mr. Idema aangeboden verhandeling over de Oorzaken van den opstand op Saparoea in 1817 als een vervolg op Van der Kemp's studiën op te nemen, benevens twee bijlagen, doch stelt tevens voor den schrijver in overweging te doen geven den tekst in het begin eenigszins te veranderen.

Conform.

IV. De Secretaris bericht:

Dat, wat aangaat nader bericht inzake den aandrang om in Indië te doen overgaan tot publicatie der van de zelfbesturende landschappen in Ned. Indië uitgaande of door het gewestelijk bestuur voor hen uitgevaardigde regelingen, door het Departement van Koloniën inlichtingen zullen worden ingewonnen in verband met den ministerieelen brief van 1 April 1919 4e Afd. n°. 3341/77.

Voor de Boekerij zijn geschenken ontvangen van de Heeren: O. L. Helfrich, H. H. van Kol en Jhr. F. C. van Heurn.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 DECEMBER 1922.

Aanwezig alle Bestuursleden met uitzondering van den Heer Colenbrander.

De notulen der vorige Bestuursvergadering worden goedgekeurd.

Aanteekening wordt gehouden van:

a. het veranderd adres der leden Mr. J. H. Abendanon en Dr. H. F. C. ten Kate;

b. het ophouden van het lidmaatschap der Heeren Dr. A. H. Nijland (wegens overlijden), J. E. Jasper, K. H. H. van Bennekom, Mr. W. F. M. Plate, A. H. Bennewitz, Prof. Dr. N. W. de Visser, A. M. H. J. Stokvis en Jhr. G. F. van Tets.

De in de vorige Bestuursvergadering behandelde ontwerp-begrooting 1923 wordt zonder nadere gedachtenwisseling vastgesteld.

Ter tafel worden gebracht:

1°. Brief d.d. 7 December van de Bibliothèque de l' Institut National de France, inhoudende dankbetuiging voor het IVe deel van J. P. Coen en verzoek om tegen niet te hoogen abonnementsprijs de «Bijdragen», van welke het abonnement in 1917 is gestaakt, weder te mogen ontvangen.

Wordt besloten de «Bijdragen» van 1917 af ten geschenke aan te bieden en voor het vervolg het Institut de France buiten abonnement te plaatsen op de lijst der instellingen aan welke deze worden toegezonden.

2°. Brief dd. 17 November van een Comité te Brussel, houdende verzoek om een bijdrage tot stichting van een Prix-Maurice Rahir bij de Société Royale Belge de Géografie ter eere van haar Secretaris-Bibliothecaris.

Voor kennisgeving aangenomen.

3°. Brief dd. 20 November van Martinus Nijhoff, mededeelende bereid te zijn een 2e uitgaaf van Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst voor zijn rekening uit te geven; verzoekende, dat het auteursrecht, indien bij het Instituut berustende, op de uitgeversfirma zal overgaan; en inlichting verzoekende over het plan van eene Engelsche vertaling.

Wordt besloten de firma Martinus Nijhoff te antwoorden, dat het auteursrecht van bedoeld werk nog bij het Koninklijk Instituut berust, en het Bestuur, alvorens dit recht over te dragen, gaarne zal vernemen, welke aanbieding door de firma ter verkrijging van dat recht zal worden gedaan; dat het Bestuur daarbij het vertaalrecht, ook voor eventueele verdere uitgaven van Dr. Krom's werk, aan zich wenscht te houden, zoodat dit punt er een is van nadere orde; terwijl het Bestuur met betrekking tot de Hollandsche uitgaaf als voorwaarde stelt, dat in den tekst al die veranderingen worden aangebracht, welke de auteur noodig oordeelt, en deze overigens onverkort in het licht zal worden gegeven.

4°. Brief van 26 November van de Vereeniging ter verstrekking van Nederlandsche wetenschappelijke uitgaven aan het Buitenland, verzoekende:

a. op de lijst der toezending van de «Bijdragen» te plaatsen de Commerz-Bibliothek te Hamburg;

aangezien te Hamburg de «Bijdragen» zijn aan te treffen bij het Kolonial-Institut (sedert opgelost in de Hamburgsche Universiteit) wordt besloten nadere inlichtingen over het verzoek in te winnen;

b. toezending van den Instituutscatalogus aan de Sächsische Landesbibliothek te Dresden (hieraan is reeds voldaan).

5°. Uitnoodiging om een afgevaardigde te zenden naar de op 29 December a.s. te houden Algemeene Vergadering van de Vereeniging: Koloniaal Onderwijs-Congres.

Dr. Hazeu, daartoe uitgenoodigd, verklaart zich bereid om het Bestuur op die vergadering te vertegenwoordigen.

6°. Brief van den Heer Jasper, gedagteekend Pekalongan 2 November t. v., inhoudende opmerkingen, bij hem gerezen naar aanleiding van het over zijn werk betreffende de Tenggereezen uitgebracht oordeel, en verzoekende om het manuscript

met kaarten, teekeningen enz. te doen bezorgen bij den heer M. Mouton, Boek- en Kunstdrukkerij Herderstraat 5 den Haag.

Aan dit verzoek zal worden voldaan.

7°. Brief van Dr. G. P. Rouffaer van 14 December ter aanbieding namens Mevr. de Wed. E. M. van Deventer geb. Maas voor de bibliotheek ten geschenke van den oudsten en besten druk van Pater Acosta's Latijnsche Geschiedenis der Jezuieten-missiën in het Oosten van 1542—1568, en met name ook in de Molukken sedert 1546. Hierbij teekent Dr. Rouffaer aan:

«Het groote belang van dezen 1en druk, in 1571 te Dillingen (Beieren) verschenen, voor Uwe Koloniale Bibliotheek, is ongetwijfeld dit, dat hij de juiste en onverminkte gegevens omtrent de Molukken-missie bevat, welke in latere, vertaalde uitgaven meermalen op onbegrijpelijke wijze werden verhaspeld. Toen Tiele in Uwe «Bijdragen» van 1880 (4e Reeks, deel IV p. 395 vgl.) voor den tekst van Acosta zich moest behelpen met een Spaansche vertaling uit 1575 van dezen oorspronkelijken Latijnschen druk uit 1571, heeft hij daardoor diverse foutieve mededeelingen moeten doen, welk vermeden zouden zijn indien hij had kunnen beschikken over deze standaard-uitgave.»

Aan de schenkster zal de bijzondere dank van het Bestuur worden betuigd.

Rondvraag.

I. Prof. Van Vollenhoven zou gaarne nader worden ingelicht of aan de in de vorige vergadering gevallen beslissing tot opheffing van de Commissie, welke indertijd werd benoemd voor de Bibliotheca Neerlando-Indica, het karakter moet worden toegekend dat het denkbeeld dier uitgaaf daarmede tevens is komen te vervallen, — een vraag, welke spreker stelt in verband met een door hem van Dr. G. P. Rouffaer ontvangen H.S.-verzameling van Javaansch-Vorstenlandsche wetten, ten aanzien waarvan het denkbeeld was geopperd of wellicht deze angger's t. e. t. in die Bibliotheca zouden worden opgenomen. Algemeen is men van meening dat met de Commissie het denkbeeld van de Bibliotheca tevens is vervallen, waarbij evenwel wordt opgemerkt dat, gelijk het voorbeeld van Liefrinck's verordeningen en overeenkomsten van Balische Vorsten leert, altijd nog de weg van een afzonderlijke Instituutsuitgaaf openstaat.

II. Prof. Krom geeft in overweging, in voldoening aan de tot hem in de October-vergadering gerichte uitnoodiging in zake het gebruik te Leiden van de verzameling foto's van den Oudheidkundigen Dienst in Ned.-Indië, om deze, afzonderlijk nader te omschrijven verzameling foto's en teekeningen van Nederlandsch-Indische oudheden, daartoe gemachtigd door den Minister van Koloniën, door het Bestuur aan Curatoren der Rijksuniversiteit te Leiden in bruikleen te doen aanbieden ter plaatsing in de Bibliotheek der Universiteit, onder bepaling, dat de verzameling, die in de eerste plaats bestemd wordt voor het onderwijs in de archaeologie van Nederlandsch Indië, zal staan ter beschikking van den betrokken hoogleeraar om ook buiten de Bibliotheek te gebruiken, en voor het overige door belangstellenden binnen het gebouw der Bibliotheek zal kunnen worden geraadpleegd.

III. Dr. Juynboll biedt tot plaatsing in de «Bijdragen» aan de vertaling van de VIIIe zang van het Oud-Javaansche Ramayana, waarvan de opneming door de Heeren Hazeu en Krom als adviseurs al dadelijk wordt voorgestaan ten vervolge op de reeds verschenen zangen.

IV. In zake de uitgaaf van dl. XI en vlg. van Kern's Verspreide Geschriften is de in de November-vergadering aangewezen Commissie nog niet gekomen tot een afgerond voorstel. Een desbetreffende vraag of de Commissie vrijheid wordt gelaten ten opzichte van de rubrieken-indeeling, de schifting der te herdrukken publicaties en de inrichting van het algemeen register wordt bevestigend beantwoord, terwijl mede wordt vastgelegd dat, in afwachting van dit voorstel, de verdere druk van het onderhanden zijnde deel XI voorshands wordt opgeschort.

V. Door den Secretaris wordt overgelegd een exemplaar van den onlangs verschenen XXI^en^ Adatrechtbundel, handelende over de Groote Oost en de Philippijnen.

VI. Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Prof. Mr. J. C. Kielstra, F. K. van Iterson, J. W. van Nouhuys, H. H. van Kol, J. Boonacker, H. F. Tillema, Fr. Oudschans Dentz, Dr. Koesoemah Atmadja, O. L. Helfrich, Dr. E. P. Snijders; zoomede van den Bond van Eigenaren van Suiker-

ondernemingen, Ned. Historisch Scheepvaart Museum, Koloniaal Instituut, Bataksch Instituut en Oostkust van Sumatra Instituut.
Aan de schenkers is dankbetuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
van 20 Januari 1923.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), De Roo de la Faille (Secretaris), Van Berckel, Idenburg, Juynboll, Hazeu, IJzerman en Krom.

De Heeren Heeres en Van Hasselt (Penningmeester) gaven kennis verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Aangeteekend wordt:

dat de leden Dr. Ir. Han Tiauw Tjong en J. Jongejans kennis gaven van verandering van adres; de leden Walrave Boissevain, Mr. W. A. H. Fuchter, Behrens, Patrice Cramer, Jhr. G. F. van Tets en Van Breda Kolff voor het lidmaatschap hebben bedankt; en het lid J. Bienfait is overleden.

De agenda vermeldt:

1°. een brief van de firma Martinus Nijhoff d.d. 19 Dec. '22, waarbij, onder dankzegging voor den verleenden steun, wordt aangeboden een exemplaar van het 5° Vervolg van het Repertorium op de literatuur betreffende de Nederlandsche Koloniën, bewerkt door de heeren Schalker en Muller.

Kennisgeving.

2°. een brief van den Bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek d.d. 19 Dec. '22, dank zeggende voor de aan deze instelling afgestane verzameling couranten.

Kennisgeving.

3°. een brief van de Vereeniging ter verstrekking van Nederlandsche wetenschappenlijke uitgaven aan het Buitenland van 5 Jan. j.l. houdende inlichtingen over de Commerz-Bibliothek te Hamburg.

wordt besloten deze instelling te plaatsen op de lijst der instellingen, aan welke de «Bijdragen» worden toegezonden.

4°. een brief van de Bibliothèque de l'Institut de France d.d. 10 Jan. jl., houdende dankbetuiging voor de ontvangen «Bijdragen» en de schenking daarvan voor de toekomst.

Kennisgeving.

5°. *a.* een brief van Martinus Nijhoff d.d. 29 Dec. '22, waarbij deze uitgever zich bereid verklaart in ruil voor het auteursrecht op den 2en Hollandschen druk van Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst een zestal exemplaren van de nieuwe uitgaaf gratis af te staan; en

b. van het Eerelid Dr. G. P. Rouffaer d.d. 19 Jan. jl. in overweging gevende om met betrekking tot evengenoemde uitgaaf aan Martinus Nijhoff tot voorwaarden te stellen: dat het aantal platen van de nieuwe uitgaaf vermeerderd worde van 100 op minstens 125 en dat de prijs van het boekwerk in den handel niet hooger worde gesteld dan f 35.—.

Nadat Prof. Krom heeft medegedeeld dat Martinus Nijhoff reeds bereid bevonden is om het aantal illustreerende platen op te voeren tot een zoodanig getal als ook hem geheel bevredigt, en aangezien met betrekking tot de bepaling van een prijs-maximum de vergadering het niet doelmatig acht om dit punt thans aan te roeren, doch in het algemeen van oordeel is dat het Instituut zich volle vrijheid dient voor te behouden ten opzichte van een eventueelen volgenden Hollandschen druk alsook van een vertaling, wordt besloten het aanbod van Martinus Nijhoff te aanvaarden, doch daarbij duidelijk te doen uitkomen dat de afstand van het auteursrecht alleen geldt voor dezen Hollandschen tweeden druk.

6°. een brief van den Heer J. Kruijt te Posso van 8 Nov. '22, houdende aanbieding voor de «Bijdragen» van een opstel van zijne hand over «de Moriërs van Tinonpo».

Om prae-advies in de handen der Heeren Hazeu en Juynboll.

7°. een brief van den Raad van Beheer der Bataafsche Petroleum-Maatschappij van 15 Jan. jl., waarbij ook voor 1923 een bijdrage van f 500.—, ten behoeve van het Bibliotheekfonds van het Instituut wordt verleend.

Voor deze milde schenking is reeds de erkentelijkheid van het Bestuur betuigd.

8°. Mededeeling van de Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij voorheen H. L. Smits dd. 19 Jan. jl. betreffende de verlaging van het drukkerstarief.

Kennisgeving.

Rondvraag.

I. Prof. Krom biedt namens Dr. G. P. Rouffaer aan voor de «Bijdragen» een door dezen opgesteld artikel, getiteld: Van Höevell's archaeologische reis in Midden-Java van 1840.

Zal overeenkomstig het praeadvies van de H.H. IJzerman en Krom worden opgenomen.

II. De Heeren Hazeu en Juynboll geven inlichtingen over de voltooiïng van Prof. Kern's Verspreide Geschriften.

Besloten wordt om de beëindiging van de gedachtenwisseling over dit onderwerp af te wachten, alvorens het drukken van het onderhanden zijnde deel voort te zetten.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Mr. W. G. Joustra, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, A. M. H. J. Stokvis, G. Julien, H. H. van Kol en J. E. van Adrichem.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer te behandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 FEBRUARI 1923.

Tegenwoordig alle Bestuursleden met uitzondering van de H.H. Idenburg en Hazeu, die kennis hadden gegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De notulen van de Januari-vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap heeft bedankt de Heer J. Mees, en het adres veranderd is van de H.H. Mr. J. A. Jonkman, Samsi-Sastrawidagda en F. Birckenhauer.

In behandeling worden genomen:

1°. een brief d.d. 26 Jan. jl. van de Vereeniging ter verstrekking van Ned. wetenschapp. uitgaven aan het Buitenland, houdende dankbetuiging voor de inwilliging van het verzoek der Hamburgsche Commerz-Bibliothek betreffende de «Bijdragen».

Kennisgeving.

2°. een brief d.d. 29 Jan. jl. van de firma Martinus Nijhoff ter aanbieding van een ontwerp-overeenkomst inzake den afstand van het auteursrecht van Prof. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst;

Na een breede gedachtenwisseling wordt besloten de firma Martinus Nijhoff uit te noodigen uit de in de overeenkomst opgenomen «Bepalingen» te doen verdwijnen de woorden «of tot een vertaling», aangezien die quaestie op het oogenblik niet aan de orde is, en het uitsluitend gaat om een tweeden druk van de Hollandsche uitgaaf, met betrekking waartoe wordt ingestemd met de formuleering in het ontwerp-contract, n.l. dat »indien «tot een nieuwen druk daarvan mocht worden overgegaan, de «uitgave hiervan in de eerste plaats aan den tweeden onderge«teekende wordt aangeboden.»

3°. een brief dd. 3 Febr. van de Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft, verzoekende om gratis toezending van den Catalogus der Bibliotheek van het Instituut aan de Preussische Staatsbibliothek, tot dat de valuta zich weder hebben hersteld.

Geen bezwaar; bij onderzoek is gebleken dat de opgaaf van aanwinsten over de jaren 1916—1918 reeds bij die Boekerij berust, zoodat het verzoek alleen betreft de toekomstige toezending van het in voorbereiding zijnd supplement op den Catalogus;

4°. het duplicaat van een brief dd. 25 Sept. '22 no. 3339 van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst in Ned. Indië, houdende mededeeling dat, wegens de streng doorgevoerde bezuiniging op de Landsuitgaven, het van af dien datum onmogelijk zal zijn om — zooals tot nog toe steeds geschied is — de af-

drukken van de door den Dienst vervaardigde fotografische opnamen *kosteloos* aan het Instituut te verstrekken, in verband waarmede bericht wordt verzocht of het Instituut ook in de toekomst prijsstelt op de toezending der bedoelde afdrukken en daarbij den Oudh. Dienst vergunt den *kostprijs* in rekening te brengen.»

Nadat is opgemerkt dat het Hoofd van den Oudh. Dienst de vergissing begaat die opzending van fotografische opnamen te beschouwen als een zaak van het Instituut, terwijl toch die afdrukken niet anders zijn dan onder het beheer van het Instituut gestelde Landseigendom, bestemd voor de op het initiatief van het Instituut ingestelde Commissie van Bijstand, wordt de Secretaris uitgenoodigd om deze aangelegenheid op het Ministerie van Koloniën te bespreken, in verband met het nog aanhangig verzoek van het Instituut om duplicaat-foto's, waaromtrent bericht werd ontvangen dat ter zake het gevoelen is gevraagd van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië (vgl. Not. Best.verg. 18 Nov. 1922, sub. 1°.)

5°. Prof. Van Vollenhoven geeft in overweging den prijs voor den nieuwen Adatrechtbundel XXII te bepalen op f 6.—.

Conform.

In zijn qualiteit als Voorzitter van het Indisch Genootschap, deelt ditzelfde Bestuurslid mede, dat hij heeft ontvangen de aanbieding van Jkvr. M. A. van Hogendorp van het Generaalsportret van Dirk van Hogendorp (schilder onbekend) benevens een kleinere schilderij, afbeeldende Dirk van Hogendorp's landhuisje Novo Sion bij Rio de Janeiro. Spreker zou het op prijs stellen, indien deze schilderijen een plaats zouden kunnen vinden in het gebouw van het Instituut, zoodat het aanbod door het Indisch Genootschap zou kunnen worden aanvaard; zoomede zou spreker gaarne zien dat de schilderij van dezen kolonialen hervormer zou kunnen worden gevolgd door afbeeldingen, zoo mogelijk, van verdienstelijke staatslieden op Indisch gebied, bijv. van J. C. Baud, tevens den eersten van de drie oprichters van het Instituut (Baud, Simons en Roorda); alsmede van Dr. W. R. van Höevell, I. D. Fransen van de Putte, enz.

Dit denkbeeld vindt algemeene instemming, terwijl het verzoek tot plaatsing van de aangeboden schilderijen in het gebouw van het Instituut gaarne wordt ingewilligd.

6°. De Penningmeester legt over de financieele verantwoording, tot het nagaan waarvan worden uitgenoodigd de H.H. Heeres en Van Berckel, met verzoek om daarna te stellen in de handen van de door het Bestuur benoemde commissie, bestaande uit de Heeren O. L. Helfrich en Mr. C. B. Nederburgh, ten einde op de a.s. algemeene vergadering daarover verslag uit te brengen.

7°. Het ontwerp-jaarverslag over 1922 wordt gelezen en na geringe wijziging goedgekeurd.

8°. Voor de vervulling der opengevallen plaatsen in het Bestuur worden de volgende drie-tallen opgemaakt:

I. Vacature—De Roo de la Faille:
P. de Roo de la Faille.
Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting.
O. L. Helfrich.

II. Vacature—Heeres:
Prof. J. C. van Eerde.
Th. van Erp.
Mr. I. A. Nederburgh.

III. Vacature—Juynboll:
Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel.
Prof. Dr. J. Ph. Vogel
R. Ng. Poerbatjaraka.

9°. Voor de Boekerij zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Prof. Mr. C. van Vollenhoven, C. Lekkerkerker, B. Hoetink, O. L. Helfrich, Dr. G. P. Rouffaer, Prof. J. C. van Eerde, Prof. Dr. J. Ph. Vogel, C. J. Batenburg en O. J. A. Collet.
Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING.

VAN 17 MAART 1923.

Tegenwoordig alle bestuursleden behalve de Secretaris en de gewone leden van Ronkel, C. B. Nederburgh, Helfrich, van Gelder en Moerman.

De Voorzitter opent de Vergadering, heet de aanwezigen welkom en verzoekt den Heer IJzerman het Secretariaat op zich te nemen, waarna deze het Jaarverslag voorleest.

Nadat is gebleken, dat geen der aanwezige leden naar aanleiding van dit Jaarverslag iets wenscht op te merken, deelt de Voorzitter mede, dat de leden Nederburgh en Helfrich, op verzoek van het Bestuur, de rekening en verantwoording van den Penningmeester hebben nagezien en verzoekt thans genoemde leden van hunne bevinding verslag uit te brengen.

De Heer Nederburgh verklaart daarop, mede namens den Heer Helfrich de administratie van den Penningmeester in volmaakte orde te hebben bevonden zoodat zij voorstellen hem acquit en décharge te verleenen. Hiertoe wordt besloten, waarna de Voorzitter, namens de vergadering aan de Heeren Nederburgh en Helfrich dank zegt voor de genomen moeite.

Thans is aan de orde de verkiezing van drie Bestuursleden ter vervanging van de Heeren De Roo de la Faille, Heeres en Juynboll, van wie alleen de eerstgenoemde dadelijk herkiesbaar is.

De Voorzitter verzoekt de Heeren Van Ronkel en Moerman als stemopnemers te fungeeren.

De uitslag van de stemming blijkt te wezen, dat met groote meerderheid zijn verkozen de Heeren P. de Roo de la Faille, Prof. J. C. van Eerde en Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel. Laatstgenoemde verklaart de benoeming aan te nemen; aan de beide andere Heeren zal van hunne verkiezing mededeeling worden gedaan.

De Voorzitter zegt dank aan de Heeren stemopnemers.

Bij de rondvraag zegt de Heer Nederburgh dank voor het herhaaldelijk in hem gestelde vertrouwen, en uit den wensch een volgende maal niet meer gekozen te worden in de Com-

missie voor het nazien der verantwoording van den Penningmeester. De Voorzitter verklaart, dat met dezen wensch rekening zal worden gehouden.

De Heer Moerman, die zich bezig houdt met verspeiding van kennis der Indische geschiedenis in populairen vorm, ondervindt meermalen moeilijkheid, wanneer hij de vertrouwbaarheid der beschikbare bronnen moet beoordeelen, en vraagt of hem te dien aanzien door het Instituut hulp kan worden verleend.

De Voorzitter zegt, dat dit niet ligt op den weg van het Instituut als zoodanig, maar dat zonder twijfel er onder de leden van het Bestuur gevonden zullen worden, die den Heer Moerman, als hij zulks vraagt, met raad willen dienen.

Prof. Heeres biedt zich daarop aan, den Heer Moerman, desgewenscht bij te staan.

De Voorzitter beveelt de belangen van het Instituut daarop aan de aanwezigen aan en sluit de vergadering.

JAARVERSLAG OVER 1922.

Het Bestuur bestond in het afgeloopen jaar uit de Heeren Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Voorzitter; Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Onder-Voorzitter; B. Hoetink, Secretaris; Mr. J. H. van Hasselt, Penningmeester; Dr. J. W. IJzerman, Prof. Mr. J. E. Heeres, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, Mr. G. J. A. van Berckel, A. W. F. Idenburg, Prof. Dr. N. J. Krom en Prof. Dr. G. A. J. Hazeu.

Prof. Krom belastte zich met de vertegenwoordiging van het Instituut bij de herdenking van het honderdjarig bestaan van de Société Asiatique te Parijs, terwijl bij het 75-jarig bestaan van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs de Heer IJzerman de feestvierende vereeniging namens het Instituut geluk wensche.

Tijdens de in dit jaar te houden tentoonstelling te Rio de Janeiro hoopt het Bestuur te slagen met zijn voornemen, waartoe het reeds van verschillende zijden instemming en zeer gewaardeerden steun mocht ondervinden, om aldaar de herinnering

levendig te houden aan den kolonialen hervormer Dirk van Hogendorp door de plaatsing van een steen met een opschrift in het Nederlandsch en Portugeesch op de plek, waar deze zijn laatste levensdagen heeft doorgebracht.

In den loop van het jaar zag de Secretaris zich om gezondheidsredenen genoodzaakt zijn functie neer te leggen, waarop de Heer P. de Roo de la Faille in diens plaats werd gekozen.

Volgens artikel 8 van het Reglement zijn Prof. Mr. J. E. Heeres, Dr. H. H. Juynboll en P. de Roo de la Faille aan de beurt van aftreding: de laatste is dadelijk herkiesbaar.

Commissarissen voor Ned. Indië waren de Heeren Dr. D. A. Rinkes en P. Gediking, wier goede diensten door het Bestuur gaarne worden herdacht.

De Adjunct-Secretaris W. C. Muller blijft algemeen gewaardeerd, zijn taak met toewijding vervullen.

Behalve de Beschermvrouwe Hare Majesteit de Koningin, telt het Instituut thans:

6 Eereleden;

23 buitenlandsche leden;

106 leden-donateurs;

404 gewone leden en contribueerende instellingen, en

162 instellingen, met welke het Instituut door ruiling in verbinding staat.

Hoezeer het Instituut den druk der tijden ondervindt, blijkt niet onduidelijk uit het cijfer der gewone leden, dat in 1917 549 bedroeg, in het vorig jaar nog 455 was en thans gedaald is tot 404.

Aan werken gaf het Instituut uit:

a. Bijdragen deel 78;

b. J. Pzn. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië, dl. IV;

c. H. Kern, Verspreide Geschriften, dl. X;

d. Adatrechtbundel XX en XXI;

e. V. E. Korn, Balische Overeenkomsten.

Voorts bevorderde het Instituut door een subsidie het verschijnen van het 5ᵉ vervolg van het Repertorium op de koloniale literatuur, door W. J. P. J. Schalker en W. C. Muller.

Bij de firma E. J. Brill vordert geleidelijk de druk van de door Dr. H. H. Juynboll samengestelde Woordenlijst, getrokken uit het Kawi-Balineesch Woordenboek van Dr. H. N. van der Tuuk (Notulen Febr. 1921).

Met de firma Martinus Nijhoff werd onderhandeld over de uitgaaf van een tweeden Nederlandschen druk van Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst.

Naar aanleiding van de mededeeling van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen Dienst in Ned. Indië dat, voor het voortbestaan dier Commissie in haar tegenwoordigen vorm naar haar inzicht geen voldoende grond bestond (vgl. Not. Nov. 1921), werd, na verkregen machtiging van den Minister van Koloniën, de meergenoemde Commissie opgeheven onder dankbetuiging voor de door haar aan het Bestuur van het Instituut verleende medewerking.

In overweging is de afstand in bruikleen van het foto- en kaarten-materiaal dier Commissie aan de Leidsche Universiteit in het belang der studie van de Oudheidkunde in Ned. Indië.

Door den Minister van Koloniën geraadpleegd over het verzoek van de Folkwang-Verlag om een Duitsche vertaling van de Boroboedoer-monografie te mogen uitgeven, zag het Bestuur zich verplicht, na de firma Martinus Nyhoff over die aangelegenheid te hebben geraadpleegd, mede te deelen dat, hoeveel sympatie ook gevoelende voor dat denkbeeld, het thans den tijd nog niet gekomen achtte om daartoe te kunnen overgaan.

Aan de Engelsche vertaling daarvan wordt gearbeid.

De boekerij werd uitgebreid door aankoop, geschenken en ruil. Van de leeskamer werd een ruim gebruik gemaakt.

De druk van een supplement-catalogus, bevattende de aanwinsten van 1919 tot 1922 wordt voorbereid.

Omtrent de werkzaamheden van het Bestuur moge overigens worden verwezen naar de Notulen.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 MAART 1923.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), benevens de leden IJzerman, Idenburg, Van Berckel, Colenbrander, Hazeu, Krom en Van Ronkel.

De Secretaris gaf kennis verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen, naar aanleiding waarvan de Heer IJzerman het secretarisschap op zich neemt.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt benoemd de Ondernemersraad voor Ned. Indië.

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap hebben bedankt de heeren B. Ockers en W. Bosschart, en dat het adres van de Deli-Batavia Maatschappij is veranderd.

In behandeling worden genomen:

1°. Een «treatise as to the first settlement of New York and Propositions for Tercentenary Celebrations in 1923, 1924 or 1926» benevens de daarop gevolgde beslissing van het Bestuur van de «Holland Society of New York», December 1922, om het 300-jarig bestaan van New York te vieren in 1926.

Voor kennisgeving aangenomen.

2°. Het verslag van de «India Office Library» over 1921—1922 wordt eveneens voor kennisgeving aangenomen.

3°. Een brief, d.d. 3 Maart dezer, van Martinus Nijhoff, ten geleide van een nieuw contract in duplo, in zake de tweede Hollandsche uitgaaf van Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, uit welk contract de woorden «of tot een vertaling» zijn weggelaten overeenkomstig het verzoek van het Bestuur.

Het contract is namens het Bestuur reeds door den Secretaris

onderteekend, waarop één exemplaar aan de firma Nijhoff is teruggezonden.

4e. Een artikel van Dr. P. Wirz: Eenige mededeelingen over de bewoners van het eiland Frederik Hendrik (Zuid Nieuw-Guinea).

In handen van de Heeren Hazeu en Van Eerde om prae-advies.

Rondvraag.

Prof. Mr. C. van Vollenhoven deelt mede inlichtingen te hebben ontvangen over den rechtstoestand der Javanen in Suriname en daarover een bijdrage te hebben samengesteld.

In handen van de Heeren Snouck Hurgronje en Van Vollenhoven.

Voorts merkt de Heer Van Vollenhoven op, dat, tegen de gewoonte in, de firma Martinus Nijhoff nog steeds niet in dépot had ontvangen het gebruikelijk aantal tot verkoop bestemde exemplaren van den reeds verschenen Adatrechtbundel XXI. Wel is deze fout, welke bij den drukker, de firma Smits lag, onlangs hersteld, doch de Heer Van Vollenhoven verzocht dat namens het Bestuur de Secretaris de drukkersfirma over dit verzuim zal onderhouden.

Conform.

In zake de plaatsing te Rio Janeiro van een steen ter herdenking van den aldaar in 1822 overleden Generaal Dirk van Hogendorp, een der strijders voor een nieuwe richting in het beleid van de V. O. I. C. op het eind der XVIIIe eeuw, deelt Mr. Van Vollenhoven mede een brief te hebben ontvangen van den Nederlandschen gezant aldaar Mr. Th. B. Pleijte, waaruit blijkt, dat het dezen gelukt is — zij het eerst na verschillende plaatselijke onderzoekingen — ten slotte de plaats te vinden waar Dirk van Hogendorp op zijn landje Novo-Sion, gelegen tegen de helling van den Corcovado, heeft gewoond.

De heer Pleijte is thans doende om voor den inmiddels onder zijn berusting gekomen herdenkingssteen een geëigende plaats te vinden en het daar heen te leiden dat de plaatselijke Overheid de zorg daarvoor op zich zal nemen.

Met belangstelling vernomen.

Ten slotte biedt Prof. Van Vollenhoven ter plaatsing in het

gebouw van het Instituut aan een lithografisch portret van den kolonialen staatsman en hervormer Isaäc Dignus Fransen van de Putte op 73-jarigen leeftijd.

In dank aanvaard.

Vervolgens vestigt Prof. Krom de aandacht op het nog steeds onbekend zijn van de herkomst van het vermoedelijk Zuid-Indisch alfabet, waarin de inscriptie uitgehouwen is op de rots van Batoe Bapahat bij Soeroaso in de Padangsche Bovenlanden ter rechterzijde van een uit den Hindoe-tijd dagteekenende bevloeiingsleiding (Oudheidk. Versl. 1912 bl. 46 nº 39 ad b). Aangezien een duidelijke abklatsch van dit rotsgeschrift zich bevindt in het archief van de (opgeheven) Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen Dienst in N. I., stelt Prof. Krom voor de bemiddeling in te roepen van zijn ambtgenoot Prof. Vogel te Leiden ten einde door diens tusschenkomst de medewerking te verkrijgen van den Britsch-Indischen Oudheidkundigen Dienst ter ontraadseling van de bedoelde Sumatraansche inscriptie.

Conform.

Prof. Hazeu brengt verslag uit van het in zake de uitgaaf van Prof. Kern's Verspreide Geschriften nader gepleegd overleg.

Besloten wordt thans den druk te hervatten en tot Prof. Dr. J. H. Kern te Groningen een brief te richten met eene uiteenzetting van den stand der zaak en houdende een uitnoodiging zich met de correctie der drukproeven en wat dies meer zij, te belasten. Dr. Hazeu zal een ontwerp te dien einde samenstellen.

Voorts geeft Prof. Hazeu in overeenstemming met Dr. Juynboll in overweging het bij hem in prae-advies zijnde artikel van den Heer J. Kruyt: Over de Tomoriërs, in de «Bijdragen» te doen opnemen.

Voor de Boekerij zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Prof. Mr. J. C. Kielstra, Mr. F. D. Holleman en C. N. Pownall.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 APRIL 1923.

Aanwezig de Heeren: Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), De Roo de la Faille (Secretaris), benevens de leden Van Berckel, Idenburg, Hazeu, Van Ronkel en Van Eerde.

Mr. Van Hasselt (Penningmeester), Dr. IJzerman en Prof. Krom gaven kennis verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De Voorzitter opent de vergadering en heet Prof. Van Eerde als weder optredend Bestuurslid welkom. Daarop worden de notulen van de Algemeene en Bestuursvergadering op 17 Maart gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt benoemd de Heer A. J. Bernet Kempers. Bericht van adresverandering is ingekomen van de Heeren: Mr. Idema, R. A. Kern, J. Jongejans, Der Kinderen, A. C. Deenik, R. Birckenhauer en J. C. M. Warnsinck.

Ter tafel wordt gebracht:

1°. een mededeeling van Prof. Van Eerde, dat Z.H.Gel. de benoeming tot Bestuurslid gaarne aanvaardt;

2°. een dankbetuiging namens H.M. de Koningin van H.M. particulieren Secretaris Baron van Geen voor het 4ᵉ deel van J. P. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië;

3°. een bericht d.d. 4 April van Prof. J. H. Kern te Groningen, dat het hem aangenaam is geweest te vernemen, dat het Bestuur zich heeft vereenigd met de door hem aan de Commissie ad hoc voorgelegde lijst; zoomede, dat tot het voortzetten van het drukken der Verspreide Geschriften is overgegaan; verklarende Z.H.Gel. zich bereid de drukproeven voor de rubrieken XII en XIII na te zien en te zorgen voor de kopij, en ten slotte om, v.z.v. vóórwerk noodig mocht zijn, zich te houden aan de in de vorige deelen gevolgde gedragslijn;

4°. een brief d.d. 3 Maart van den Commissaris van het Instituut te Weltevreden Dr. D. A. Rinkes, houdende mededeeling dat, overeenkomstig het verlangen van het Bestuur het abonnement op de Indische dag- en weekbladen, waarmede het Instituut niet in ruiling stond, is gestaakt met ingang van 1 Januari j.l.; en dat de redacties der politieke bladen De Taak, het Vrijzinnig Weekblad en de P. E. B. zich op zijn verzoek bereid hebben verklaard kosteloos een exemplaar voor de leestafel van het Instituut bij voortduring te zenden.

Dankbetuiging.

5°. Verzoek d.d. 7 Maart van Dr. Rinkes om in de Leeskamer een exemplaar van den prospectus van het op Java uit te geven Gedenkboek van Ned. Indië 1898—1923 ter tafel te leggen;

6°. Brief van Mr. W. J. Muller te Leiden d.d. 19 April, zich aanbiedende om de bij Portugeesche en Spaansche schrijvers uit de 16e en 17 eeuw voorkomende gegevens betreffende onzen archipel bijeen te zamelen en te voorzien van vertaling en de noodige aanteekeningen, ten einde deze voor uitgaaf gereed te maken; en in verband hiermede het Bestuur om een opdracht in dien zin aanzoekende, zoo mogelijk tegen eene kleine renumeratie, in verband waarmede de wensch wordt uitgesproken om bij het ontwerpen van een werkplan den bijstand van een der Bestuursleden te ontvangen, waarna dit plan, waarin ook een raming van den omvang van het werk zou worden opgenomen, aan de goedkeuring van het Bestuur zou zijn te onderwerpen;

na eenige gedachtenwisseling wordt de Secretaris uitgenoodigd zich ter zake in verbinding te stellen met Dr. G. P. Rouffaer en het Bestuur met den uitslag daarvan in kennis te stellen.

De Voorzitter bericht dat, blijkens eene mededeeling van het Ministerie van Koloniën, een subsidie van ƒ 2500 is verleend voor het vierde deel van de Instituutsuitgaaf: J. P. Coen, enz. en biedt vervolgens namens het buitenlandsch lid, den Heer Gabriel Ferrand, Ministre plenipotentiaire te Parijs, aan een samenvattenden overdruk van diens in de Journal Asiatique van 1922 verschenen artikelen over l'Empire Sumatranais de Çrivijaya.

Dankbetuiging.

Rondvraag.

Prof. Van Vollenhoven adviseert in de eerste plaats, mede namens den Voorzitter, om de in hun handen gestelde anonieme verhandeling over den rechtstoestand der Javanen in Suriname in de ‹Bijdragen› op te nemen;

Conform.

Stelt vervolgens voor in de Adatrechtcommissie het lidmaatschap aan te bieden aan Mr. B. ter Haar, in de plaats van het naar Indië teruggekeerd lid Mr. Holleman;

Conform.

En vraagt, onder overlegging van een afbeelding van het nog te Delftshaven zich bevindende voormalige Zee-magazijn van de V. O. I. C., hoe het staat met het onderzoek naar de nog in Nederland staande gebouwen, welke herinneren aan de oude O. en W. Indische Compagnieën, waartoe in 1907 (Not. Best. verg. 15 Juni) in samenwerking met den Ned. Oudheidk. Bond door het Instituut een Commissie werd benoemd;

Hieromtrent zal bericht worden ingewonnen.

Prof. Van Eerde geeft, ook namens Prof. Hazeu, in overweging om het in hun handen gesteld artikel van Dr. P. Wirz te Buitenzorg: Eenige mededeelingen over de bewoners van Frederik-Hendrik-eiland, ter beschikking van den schrijver te stellen.

Conform.

De Secretaris brengt een verzoek over van het lid Mr. Th. B. Pleijte, H. M. Gezant te Rio de Janeiro, om, in verband met zijn bemoeienis in zake Dirk van Hogendorp's verblijf in Brazilië, twee foto's te mogen erlangen van de onlangs in het Instituutsgebouw opgestelde schilderijen, welke dezen generaal en diens verblijf Novo Sion bij Rio de Janeiro afbeelden.

Toegestaan.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: C. Lekkerkerker, P. M. L. de Bruyn Prince, Dr. G. P. Rouffaer, M. Joustra, Dr. R. D. M. Verbeek, Dr. J. Rueb, G. F. de Bruyn

Kops, A. W. M. Mensing, E. van der Laan, Mr. H. D. Rubenkoning, B. Hoetink en van Mevr. C. Erdmann-Hooyer.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer te behandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 MEI 1923.

Aanwezig de Heeren Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), De Roo de la Faille (Secretaris), Van Hasselt (Penningmeester), Van Berckel, Hazeu, Van Ronkel, Van Eerde en Krom.

Prof. Snouck Hurgronje en de Heeren Idenburg en IJzerman gaven kennis verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen, en Prof. Colenbrander was mede verhinderd.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt op voordracht van Prof. Hazeu benoemd de Heer G. H. van der Kolff (landbouwconsulent in N. I.). Aangeteekend wordt dat de Heeren Mr. Rubenkoning, P. van Bueren en de Vereenigde Javaansche Houtmaatschappijen voor het lidmaatschap hebben bedankt. Van veranderd adres gaf kennis Mr. Marcella.

Ter tafel wordt gebracht:

1°. een brief van Mr. B. ter Haar Bzn. berichtend de aanvaarding van het aangeboden lidmaatschap van de Commissie voor het Adatrecht.

Kennisgeving.

2°. Verzoek van de in 1910—1911 gestichte Burma Research Society d.d. 23 March 1923 tot ruiling van de uitgaven.

Besloten wordt het aanbod te aanvaarden en tevens te trachten de voorafgaande elf deelen van het Journal te verwerven.

3°. Circulaire van den Pruisischen Direktor der Staatlichen Stelle für Naturdenkmallpflege, aanzoekende tot medewerking van een Bibliographie der Naturdenkmalpflege.

Aangezien een dergelijke werkzaamheid ligt buiten het veld, waarop het Instituut zich beweegt, wordt besloten Dr. Jac. P. Thijsse te Bloemendaal, Eerste Secretaris van de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, uit te noodigen ten deze raad te geven, opdat het beoogde doel zooveel mogelijk worde bereikt.

4°. Brief van het Departement van Koloniën d.d. 23 April 5ᵉ Afd. n°. 2997/81, houdende verzoek om den Heer H. B. Restarick te Honolulu, zoo mogelijk, in te lichten met betrekking tot diens vragen betrekking hebbende op den zwerftocht van het Hollandsche schip «de Liefde», dat behoord heeft tot de vloot van 5 schepen, in 1598 van Rotterdam onder Mahu en De Cordes uitgezeild om door de straat van Magellan O.-Indië te bereiken, en ten slotte in Japan beland is, wellicht via de Hawaï-eilanden, naar de Heer Restarick meent te mogen gissen o. a. op grond van een mededeeling van den Engelschman William Adams, die op het schip voornoemd piloot was.

Op raad van Dr. IJzerman werd Dr. F. C. Wieder te Rhenen, die zich met de bewerking van de op dezen tocht betrekking hebbende bouwstoffen ten behoeve der Linschoten-Vereeniging bezig houdt, om voorlichting aangezocht, hetgeen leidde tot diens schrijven van 8 Mei j.l., waarbij een antwoord, tot den Heer Restarick gericht, was over gelegd.

Wordt besloten dien brief van Dr. Wieder rechtstreeks naar Honolulu te verzenden; Z.WelEd. Zeergel. dank te betuigen voor zijne zeer gewaardeerde bereidwilligheid, en den Minister van Koloniën, onder aanbieding van een afschrift van bedoeld schrijven, van bericht te dienen.

5°. Driejaarlijksch verslag van het Bestuur der Adatrechtstichting d.d. 12 Mei 1923.

Geeft geen aanleiding tot bespreking.

6°. Voor de «Bijdragen» zijn ontvangen:

a. van den Controleur B. B. H. R. Rookmaaker diens voor de Bestuursacademie, gehouden voordracht: Oude en nieuwe toestanden in het voormalige vorstendom Bone op Celebes;

om prae-advies in handen gesteld van de Heeren Van Berckel en Van Eerde;

b. van den Heer Pénard in Suriname een artikel, getiteld: Surinaamsche volksvertellingen;

in handen van de Heeren Hazeu en Idenburg.

6°. Brief van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen d.d. 17 Mei '23 N°. 1675 Afd. K. W. betreffende het Gedenkboek over J. Pietersz. Coen, houdende mededeeling dat aan het Instituut over 1923 een Rijkssubsidie is verleend van ƒ 2500 voor de uitgave van deel III, en dat het in het voornemen van Zijne Excellentie ligt, bij de samenstelling der ontwerp-begrooting van zijn Departement voor het dienstjaar 1924 rekening te houden met een vervolg-termijn, groot ƒ 2500 als subsidie voor de uitgave voor deel IV.

Rondvraag.

Prof. Van Vollenhoven deelt mede van den in de Minahassa werkzaam geweest zijnden Controleur B.B. L. Adam een bundel verhandelingen hebben ontvangen van de hand van hemzelf en van verschillende deskundigen, bestemd om, aangevuld door anderer arbeid, een nieuw samenvattend werk over de Minahassa te geven in den trant van Graafland's bekend boek. Aangezien van zulk een uitgaaf om verschillende redenen niets is gekomen, wordt thans voorgesteld om door een Commissie van advies te doen nagaan of van het voorhanden materiaal één geheel zou kunnen worden gemaakt, dan wel of deze bouwstoffen, in deelen geschikt, of als afzonderlijke artikelen verdienen het licht te zien.

De H.H. Van Berckel en Van Eerde verklaren zich bereid van voorlichting te dienen.

In aansluiting bij hetgeen in vorige vergaderingen ter sprake is gekomen over Dirk van Hogendorp's verblijf in Brazilië geeft Prof. Van Vollenhoven in overweging het Instituutslid Mr. Th. B. Pleijte, die in zijn hoedanigheid van Gezant te Rio de Janeiro zich veel moeite getroostte om de juiste plek van Dirk van Hogendorp's landhuisje Novo Sion te bepalen, uit te noodigen een artikel voor de «Bijdragen» daarover samen te stellen, in welk geval tot goedmaking der kosten van eventueele foto's zou kunnen worden beschikt over het restant der gelden, welke voor

den gedenksteen van Dirk van Hogendorp waren bijeengebracht.
Conform besloten.

In verband hiermede wordt verzocht te doen nagaan of in Nederland een exemplaar aanwezig is van Maria Graham's Journal of a Voyage to Brazil (1824) en in het ontkennend geval te pogen alsnog een exemplaar te bemachtigen.

Waar bij het vorenstaande de blik werd gewend naar Brazilië, vestigt Prof. Hazeu aan de hand van een in het Maart-nummer van de Vragen van den Dag verschenen artikel van A. Vreugdenhil (kapitein der Kon. Holl. Lloyd), getiteld: Pernambuco en de Nederlanders, de aandacht op de beteekenis voor onze moderne [1] koloniaal-historische geschiedschrijving van de landvoogdij van Joan Maurits de Braziliaan (1637—1644), omtrent wien óók van Portugeesche zijde erkend blijkt te worden: «dat zijn naam met gouden letters gegrift staat in de geschiedenis van Brazilië».

Prof. Van Eerde maakt in aansluiting hierbij gewag van eenige thans zich te Kopenhagen bevindende olieverfschilderijen, waarschijnlijk [2] afkomstig uit de nalatenschap van Joan Maurits, welke levensgroote Braziliaansche Indianen voorstellen.

De gedachtenwisseling over dit onderwerp wordt daarop tot een volgende vergadering verdaagd.

De Secretaris bericht:

1°. Met betrekking tot het in de vorige vergadering ter sprake gebracht onderzoek naar de nog in Nederland staande gebouwen, welke herinneren aan de oude Oost- en West-Indische Compagnieën, waartoe in 1907 in samenwerking met den Ned. Oudheidk. Bond een Commissie werd benoemd, dat het Prof. Heeres nog steeds aan vrijen tijd ontbroken heeft om de geschiedkundige gegevens, welke in het Rijksarchief in niet ruime mate voorhanden bleken, met uit anderen hoofde bekende berichten tot een lezenswaardige, historische inleiding te verwerken, doch dat Z.HoogGel. hoopt in de volgende maanden daartoe zich te kunnen zetten.

Prof. Van Vollenhoven merkte op, dat het hem bij het melding

[1] Vgl. P. M. Netscher, Les Hollandais au Brésil (1853), en H. Wätjen, Das holländische Kolonialreich in Brasilien (1921).

[2] Vgl. Leben des Fürsten Johann Moritz von Nassau—Siegen, von Ludwig Driessen, Berlin 1849, blz. 110.

maken van het Zeemagazijn der O. I. C. te Delftshaven in het bijzonder te doen was geweest om de aandacht te vestigen op den staat van onderhoud van het gebouw zelf. Hieraan werd tegemoet gevoerd, dat uit het in 29 Juni 1918 verschenen artikel: «De gebouwen der O. I. Compagnie» in het geïllustreerd weekblad Buiten blijkt, dat het in 1672 opgetrokken Zeemagazijn — hetwelk door een hevigen brand in 1746 werd geteisterd — niet meer Landseigendom doch een particulier pakhuis is. Besloten wordt om nader te doen nagaan of er termen zijn om zich ter zake te wenden tot de Rijkscommissie voor de monumentenzorg.

2°. Ten aanzien van het voorstel van Mr. W. J. Muller te Leiden in zake het verzamelen enz. van de bij Portugeesche en Spaansche schrijvers uit de 16e en 17e eeuw voorkomende gegevens betreffende onzen Archipel, dat naar het oordeel van Dr. G. P. Rouffaer een dusdanige arbeid op zichzelf zeer gewenscht is te achten, dat echter de uitvoering daarvan zoo hooge eischen aan grondige voorstudie, combinatie-talent en vindingrijkheid stelt bij het beoordeelen en verwerken dier gegevens, dat hij meent te moeten raden deze zaak te laten rusten.

Hiertoe wordt besloten, zullende de aangelegenheid in het algemeen in de gedachten worden gehouden.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: J. Th. Gerlings, A. J. C. van Seters, Dr. R. D. M. Verbeek, P. M. L. de Bruyn-Prince, Dr. G. P. Rouffaer, zoomede van den Ondernemersraad van Ned. Indië. Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer te behandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 JUNI 1923.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (wnd. Secretaris), Van Hasselt (Penningmeester), Van Berckel, Van Ronkel, Van Eerde, Colenbrander en Krom.

De Heeren Idenburg en Hazeu gaven kennis verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewone leden worden benoemd de Heeren P. Voorhoeve en A. A. Bake.

Aanteekening wordt gehouden van adresverandering der leden Mr. H. Marcella, E. K. H. Pluim Mentz en Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor.

Ter tafel wordt gebracht:

1°. een brief van de firma M. Nijhoff ten geleide van 6 exx. van den 2den herzienen druk van Prof. Dr. N. J. Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst.

Bericht van ontvangst zenden.

2°. een schrijven van den Controleur B. B. L. Adam betreffende diens in de vorige vergadering ter sprake gebracht opstel over de Minahassa.

Besloten wordt de beslissing tot de volgende vergadering uit te stellen.

3°. een brief van den Directeur der Ned.-Indische Bestuurs-academie, waarin de aanstaande opheffing van deze instelling wordt medegedeeld en dat in verband daarmede haar lidmaatschap van het Instituut komt te vervallen. Daarbij wordt dank betuigd voor de ondervonden medewerking.

Voor kennisgeving aangenomen.

4°. een brief van het Comité van het Leuvensche boekenfonds met verzoek de voor de Leuvensche bibliotheek aangeboden en door deze gewenschte boekwerken te mogen ontvangen.

Tot toezending besloten.

5°. een verzoek van den Heer P. C. Hoynck van Papendrecht te Pau om inlichtingen aangaande het leven en bedrijf van Isaac de l'Ostal de Saint-Martin, overleden te Batavia 14 April 1696.

Besloten wordt te verwijzen naar Dr. F. de Haan's Priangan I, Personalia p. 15 en naar het Tijdschr. Bat. Gen. dl. 42, p. 297 tot 322.

6°. een schrijven van Ds. M. Lindenborn ten geleide van een opstel „Over tatoueeren op Rote" van den hulpprediker F. H. van de Wetering.

Gesteld in handen van de Heeren Van Ronkel en Van Eerde.

7°. een brief van Pandit V. Venkalâram Sharma Shastri te Chenganur, waarin te koop wordt aangeboden een lontar-handschrift in Sanskrit van Koning Bâlarâma, handelende over Natyasâstra.

Besloten wordt op dit aanbod niet in te gaan.

8°. een brief van den wnd. Directeur van Onderwijs en Eeredienst te Weltevreden met verzoek te willen mededeelen, op welke voorwaarden 12000 exx. van een nieuwen druk van het door Dr. H. N. van der Tuuk samengestelde Maleisch leesboek „Beberapa tjeritera melajoe" geleverd zouden kunnen worden.

Besloten wordt deze voorwaarden mede te deelen.

Rondvraag.

Prof. Krom deelt mede, dat de aandacht der Zuid-Hollandsche Archaeologische Commissie gevestigd is op den staat van onderhoud van het Zeemagazijn der O. I. C. te Delfshaven.

Bij een nadere gedachtenwisseling over de beteekenis van de Braziliaansche landvoogdij van Joan Maurits van Nassau, bleek de meening, dat aan een eventueele beschrijving daarvan voorloopig door het Instituut niet kon worden gedacht.

Mede namens den Heer Van Berckel deelt Prof. Van Eerde mede, dat het om praeadvies in hunne handen gesteld opstel van den Controleur Rookmaaker, „Oude en nieuwe toestanden

in het voormalige vorstendom Bone", hoewel publicatie verdienende, niet voor opneming in de „Bijdragen" in aanmerking komt.

Overeenkomstig dit advies wordt besloten het handschrift ter beschikking van den schrijver te stellen.

Prof. Van Eerde brengt ter sprake een schrijven van Dr. E. Stresemann te München, in herinnering brengend, dat door hem indertijd aan Prof. Jonker is gezonden een opstel over „Die Lauterscheinungen in den Sprachen der Amboinischen Gruppe", en dat dit manuscript nog bij diens weduwe berust.

Thans geeft hij den wensch te kennen het sedert aangevulde werk door het Instituut te doen uitgeven.

In handen gesteld van Prof. Hazeu en Prof. Van Ronkel om praeadvies.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Prof. Dr. N. J. Krom, R. A. A. Kromodjoio Adinegoro, Jhr. Dr. F. C. van Heurn, O. L. Helfrich, Pr. C. Wessels, C. Th. L. Damen, Dr. C. te Lintum en A. M. H. J. Stokvis.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 SEPTEMBER 1923.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Krom, Hazeu, van Eerde en De Roo de la Faille (Secretaris). Afwezig met kennisgeving de Heeren Van Vollenhoven, Van Hasselt, IJzerman, Van Berckel, en Idenburg.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewone leden worden benoemd de Heeren Mr. A. A. Gaaymans, W. Brockx, Mr. A. Maassen en H. J. C. van Rietschoten.

Voor het lidmaatschap hebben bedankt de Singkep Tin Mij. (donatrice) en de gewone leden H. A. van Marle, Prof. E. C. Abendanon, J. van der Most, Dr. W. Hecker, H. van Kempen en

R. Huijgen de Raat, terwijl overleden zijn de donatrice Mevr. de Wed. S. v. Rosenthal—May en het gewoon lid W. J. Manssen.

Van adresverandering gaven kennis A. S. J. Fernandes, W. F. Stutterheim, Prof. Jac. van Ginneken, G. W. J. Dreewes, J. D. Hunger, J. J. Witkamp, S. Essers, J. C. M. Warnsinck, G. J. van Dongen.

Ingekomen zijn brieven:

1° van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap waarbij dit zijnen dank betuigt voor de gelukwenschen, ter gelegenheid van de vijftigjarige herdenking van de oprichting van het Genootschap, bij monde der Instituutsdeputatie den 2den Juni aangeboden.

2° van den Heer P. C. Hoynck van Papendrecht, houdende dankbetuiging voor de omtrent Isaac de l'Ostal de Saint-Martin dezerzijds gezonden inlichtingen.

3° van Mr. Th. B. Pleyte, Gezant in Brazilië:

a. dd. 20 Juni erkennende de ontvangst van het dezerzijds schrijven van 17 Mei j.l. met de daarbij behoorende foto's van het portret van Dirk van Hogendorp en het schilderijtje, voorstellende de chacara Novo Sion, en mededeelende dat hij hoopt spoedig tot de onthulling van den gedenksteen en de overdracht aan de zorg der Braziliaansche Regeering te kunnen overgaan;

b. dd. 23 Juni, houdende aanbieding van een aantal Portugeesche verhandelingen, betrekking hebbende op het verblijf enz. van de Hollanders in Brazilië, welke onder dankbetuiging in de Boekerij van het Instituut worden opgenomen.

4° van The Newberry Library, Chicago, Illinois, aanbiedende om voortaan zorg te dragen voor de opneming van de in de «Bijdragen» verschijnende verhandelingen in „the International Index to Periodicals", mits tegen regelmatige ontvangst van des Instituuts Bijdragen.

Conform besloten na ingewonnen advies van de firma Nijhoff.

5°. dankbetuigingen voor den ten geschenke gezonden tweeden herzienen druk van Dr. N. J. Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, van het Koloniaal Instituut, de Rijksuniversiteitsbibliotheek te Leiden en de Boekerij van het Departement van Koloniën.

6°. verzoek van de Vereeniging Koloniaal Onderwijscongres ter bepaling en overmaking van de contributie over de jaren 1922/23; — in verband met het getal Instituutsleden wordt de jaarlijksche bijdrage bepaald op f 10.—.

7°. van den Hoofd-directeur van het Rijks-Museum dd. 27 September, houdende mededeeling:

a. gemachtigd te zijn door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen om het portret van Fransen van de Putte, geschilderd door Bonnat, tot wederopzeggens toe in bruikleen over te dragen aan het Kon. Instituut, en

b. toezeggende het portret af te zenden, zoodra van het Instituutsbestuur de verzekering zal zijn ontvangen dat voor een assurantie „all risks" voor een bedrag van f 2000.— is zorg gedragen.

Met belangstelling vernomen, zullende voor die verzekering het noodige worden verricht.

Rondvraag.

De Heer Van Eerde verzoekt diligent te worden verklaard ten opzichte van het door hem te zamen met Prof. Van Ronkel uit te brengen advies over het opstel „Over tatoueeren op Rote" van den hulpprediker F. H. van de Wetering, welke aangelegenheid thans in handen is van laatstgenoemd, wegens ziekte afwezig Bestuurslid.

Ten opzichte van de door den Controleur B. B. L. Adam geaangeboden artikelen over Minahassische aangelegenheden, geschreven door Dr. J. W. Gunning, Pastoor A. J. Aernsbergen, Dr. N. Adriani, den Heer P. de Nes en hem zelf, welke opstellen bestemd waren voor een nieuw omtrent de Minahassa uit te geven algemeen werk, geeft de Heer Van Eerde, in overeenstemming met Mr. Van Berckel, in overweging om deze stukken gezamenlijk als afzonderlijke uitgaaf te doen verschijnen, onder aanteekening dat de kaart niet behoeft te worden bijgevoegd, wijl die sedert is verschenen in den atlas voor de Buitengewesten, uitgegeven door het Encyclopaedisch Bureau, terwijl het ook niet noodzakelijk voorkomt de aangeboden foto's daarbij te voegen hetgeen de kosten aanmerkelijk zou verhoogen zonder evenredig nut. Adviseurs merken evenwel op dat de uitgaaf door het Instituut nog eens nader verdient beschouwd te worden uit het

oogpunt van de Instituutsfinanciën en de verplichtingen, welke het Instituut reeds op zich heeft genomen.

Besloten wordt alsnog de kosten van een afzonderlijke uitgaaf te doen ramen, en het advies van den Penningmeester uit te lokken, alsmede de vraag onder de oogen te zien of wellicht deze opstellen in de «Bijdragen» zouden zijn op te nemen.

De Secretaris legt ter tafel:

1°. een exemplaar van het kort tevoren gereed gekomen 5° deel van Jan Pieterszn. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië; en

2°. een exemplaar van de juist verschenen opgave van aanwinsten der bibliotheek over de jaren 1919—1922, onder mededeeling dat getracht zal worden tegen 1926 de drie opgaven van aanwinsten van 1914/15, 1916/18 en 1919/22 vermeerderd met die van de eerstkomende jaren samen te vatten in een tweeden supplement-catalogus. Overeenkomstig zijn voorstel wordt besloten de opgave 1919/22 kosteloos toe te zenden aan alle leden welke daartoe het verzoek doen en voor den boekhandel den prijs per exemplaar te stellen op f 2.—.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Mr. Th. B. Pleyte, H. H. van Kol, L. van Vuuren, Fr. Oudschans Dentz, E. Jacobson, J. B. Wolters, Mr. J. H. Heslinga, Dr. J. W. IJzerman, Ir. R. A. van Sandick, Prof. E. C. Abendanon, J. M. C. Muller, Prof. Mr. C. van Vollenhoven; zoomede van Mevr. Mr. P. M. Franken—van Driel.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 OCTOBER 1923.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), IJzerman, Van Berckel, Krom, Hazeu, Van Ronkel, Van Eerde en De Roo de la Faille (Secretaris). De Heer Idenburg gaf kennis verhinderd te zijn.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt benoemd de Heer M. Gatsonides Jr., ambt. v. agr. zaken. Van adresverandering gaf kennis Mr. Idema. Voor het lidmaatschap hebben bedankt Dr. E. Moresco en de Heer J. C. Hietink.

Ingekomen zijn brieven :

1° van het Koloniaal Instituut, het Algemeen Rijksarchief, Prof. Heeres en van den Particulieren Secretaris van H. M. de Koningin, allen dank zeggende voor het ontvangen present-exemplaar van Jan Pietersz. Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië deel V; en

2° van de Maatschappij tot Exploitatie der ondernemingen, nagelaten door Mr. W. A. Baud, waarbij naar aanleiding van de gedrukte Notulen der Bestuursvergadering van 20 Jan. j.l. in welke de hoop werd uitgesproken dat het generaalsportret van Dirk van Hogendorp zou worden gevolgd door afbeeldingen van verdienstelijke staatslieden op Indisch gebied, bijv. J. C. Baud, tevens den eersten van de drie oprichters van het Koninklijk Instituut, wordt aangeboden een reproductie van het bij genoemde Maatschappij berustend portret van dien staatsman, wijlen J. C. baron Baud.

Dankbetuiging.

De Secretaris legt over de verzekeringspolis N°. 41147 van de Assurantie-Mij. de Nederlanden dd. 12 October j.l. betreffende het van den Hoofd-directeur van het Rijks-Museum, na verkregen ministerieele machtiging, in bruikleen te ontvangen, door Léon Bonnat geschilderd portret van den Heer I. D. Fransen van de Putte, welke verzekering betreffende het vervoer en het bewaren in het Instituuts-gebouw is gesloten op de voorwaarde «for all risks» ten bedrage van f 2.000.— voor den tijd van één jaar, met stilzwijgende verlenging, behoudens in het geval van schriftelijke opzegging minstens één maand vóór den vervaldag door een der partijen.

In verband met het groote formaat der schilderij-portretten van V. Hogendorp en Fransen van de Putte, de moeite om daarvoor een goed belichte plaats te vinden en de niet onbeteekenend blijvende kosten, uit een en ander voortvloeiende, wordt besloten om in verdere dergelijke gevallen bij de aanvaarding het voor en tegen nauwkeurig te overwegen.

De Voorzitter stelt voor om in de Adatrecht-commissie als nieuw lid op te nemen den Heer H. T. Damsté, Resident met verlof, te Oegstgeest.

Conform besloten.

Naar aanleiding van de uitgaaf — in de vorige vergadering ter sprake gebracht — van de door den Controleur B. B. L. Adam aangeboden artikelen over Minahassische aangelegenheden, geschreven door Dr. J. W. Gunning, Pastoor A. J. van Aernsbergen, Dr. N. Adriani, den Heer P. de Nes en de Controleur Adam zelf, wordt besloten om deze opstellen, mits na verkregen instemming van de respectievelijke schrijvers, in de «Bijdragen» successievelijk op te nemen, afgewisseld door andere voor publicatie aangeboden artikelen.

Aangezien bij de overgelegde ramingen van kosten tevens blijkt dat met een aantal van 800 in stede van 1000 exemplaren van de «Bijdragen» zeer wel kan worden volstaan, wordt besloten voortaan het getal op 800 vast te stellen.

Ter publicatie zijn aangeboden een drietal studiën, welke om prae-advies worden gesteld in de handen der volgende Bestuursleden:

a. Dr. J. M. Elshout: Ethnografische Bijdragen over de Kenja-Dajaks; prae-adviseurs de Heeren Van Eerde en Hazeu;

b. Luitenant Jaspers: Zeden en gebruiken bij de Makassaren; prae-adviseurs dezelfden;

c. Dr. F. W. T. Hunger: De sekaha sĕmal op Bali ter bescherming van de inlandsche klappertuinen; prae-adviseurs de Heeren Van Vollenhoven en Van Eerde.

Rondvraag.

Prof. Van Vollenhoven:

a. stelt voor, nu te Rio de Janeiro de gedenksteen voor Dirk van Hogendorp is geplaatst door de zorg van H. M. Gezant Mr. Th. B. Pleijte, dezen uit te noodigen tot het schrijven van een artikel dienaangaande, eventueel te versieren met een foto van dit monument, onder opmerking dat tot goedmaking der kosten een gedeelte van het bijeengebrachte kapitaaltje nog beschikbaar is;

b. biedt namens den Controleur B. B. Mallinckrodt te Kotawaringin (Z.-O. Borneo) ter publiceering aan een handschrift,

bevattende ethnografische mededeelingen uit die streek. Om prae-advies gesteld in de handen van de Heeren Van Eerde en Van Ronkel.

Met het oog op de vraag, of de toestand der Instituutsgeldmiddelen zou toelaten om dergelijke werken als afzonderlijke Instituutsuitgaaf het licht te doen zien, naast en onverminderd de voortgaande edita: Jan Pietersz. Coen en Kern's Verspreide Geschriften, zal worden geïnformeerd of al dan niet spoedig een zesde deel van Coen, houdende diens levensbeschrijving, zou mogen worden verwacht.

Prof. Krom biedt namens den Heer Poerbatjaraka ter publiceering in de «Bijdragen» aan diens Aanteekeningen op de Nagarakrtagama. In handen gesteld van de Heeren Krom en Hazeu.

Prof. Hazeu beveelt, ook namens den Heer Idenburg, ter opneming aan het artikel van den Heer A. P. Pénard: Anansi-tories, Surinaamsche Volksvertellingen, met aanbrenging, waar noodig, van eenige redactie-veranderingen.

Prof. Van Ronkel:

a. verzoekt diligent te worden verklaard omtrent het advies, door hem met Prof. van Eerde uit te brengen over het manuscript van Dr. E. Stresemann te München «die Lauterscheinungen in den Sprachen der Amboinischen Gruppe», aangezien het hem aan tijd ontbroken heeft deze aangelegenheid reeds nu af te handelen;

b. onderschrijft het advies van Prof. Eerde tot het afdrukken in de «Bijdragen» van het opstel «Over tatoueeren op Rote» van den hulpprediker F. H. van de Wetering, geeft echter daarbij in overweging de illustraties in en achter den tekst zooveel mogelijk te vereenvoudigen en op één foto samen te trekken.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: O. L. Helfrich, Pr. C. Wessels, C. Lekkerkerker, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. E. C. Abendanon, Dr. A. C. Kruijt, Prof. J. C. van Eerde en O. J. A. Collet.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 NOVEMBER 1923.

Aanwezig alle Bestuursleden, uitgezonderd de Heer Idenburg, die kennis gaf voor de eerstvolgende maanden verhinderd te zijn de Bestuursvergaderingen bij te wonen.

De notulen der vergadering van 20 October j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn kennisgevingen:

1°. van het overlijden van het lid D. Croll, Directeur der Droogdokmaatschappij.

2°. van het ophouden van het lidmaatschap van Dr. H. D. van Gelder, Prof. Mr. D. van Blom, Mr. F. S. van Nierop en A. C. J. Kroesen.

3°. van de Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij inhoudende de verlaging der jaarlijksche bijdrage van f 500.— tot f 25.—.

4°. en van de H.H. H. E. Driessen, P. A. Euwens O. P., benevens van de Royal Asiatic Society te Londen bevattende opgaaf van veranderd adres.

Tot nieuwe leden worden op hun verzoek aangenomen de H.H. B. J. J. Visser, M. A. van Nieukerken en Mr. H. A. Nauta.

Ter tafel worden gebracht:

1°. een brief, dd. 16 September, van de Directie van het Bataviaasch Genootschap, dank betuigende voor het ten geschenke ontvangen exemplaar van Prof. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, 2e herziene druk.

2°. een schrijven, dd. 27 October, van den Hoofd-directeur van het Rijks-Museum, ten geleide van het herwaarts opgezonden, door Léon Bonnat geschilderd portret van I. D. Fransen van de Putte, waarbij verzocht wordt om terugzending, na onderteekening, van het proces-verbaal van ontvangst en overneming (origineel en duplicaat).

Aan dit verzoek is voldaan; het derde exemplaar van het proces-verbaal in het archief neergelegd, terwijl aan het schilderij-portret een plaats is gegeven in de vergaderzaal.

3°. een kennisgeving van den Heer Damsté, dd. 31 October, meldende diens aanvaarding van het lidmaatschap van de Adatrecht-commissie.

4°. een dankbetuiging, dd. 31 October, van den Heer Déhérain te Parijs voor het present-exemplaar van Jan Pietersz. Coen, Bescheiden enz., deel V.

5°. een verzoek van de Redactie van het Tijdschrift Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, om een reproductie te mogen laten maken van het generaalsportret van Dirk van Hogendorp.

Geen bezwaar.

6°. een brief van Dr. G. P. Rouffaer, dd. 16 November, dank betuigende voor het dit Eerelid aangeboden present-exemplaar van Prof. Krom's Inleiding Hindoe-Jav. Kunst, 2e dr. en aanbiedende voor de bibliotheek Dr. B. Tafel's Meine Tibetreise (1914) 2 deelen.

Aan den gever zal de dank van het Instituutsbestuur worden overgebracht.

7°. Overgelegd wordt een opgaaf der overige boekgeschenken, waarvoor dank is betuigd aan de Heeren H. H. van Kol, M. Joustra, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, F. K. van Iterson, C. P. J. Blok, R. A. A. Kromo Djoyo Adi Negoro, benevens van de volgende instellingen: Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij, de Commissie voor de Volkslectuur, het Koloniaal Instituut, de Rijksuniversiteit te Leiden alsmede die te Utrecht.

Rondvraag.

Prof. Van Vollenhoven geeft, in overleg met Prof. Van Eerde, in overweging om te trachten het om prae-advies in hun handen gesteld artikel van Dr. F. W. T. Hunger over «De sakaha semal op Bali ter bescherming van de Inlandsche klappertuinen» geplaatst te krijgen in een a.s. Adatrechtbundel, waar dit reglement c.a. beter op zijn plaats is te achten.

In de tweede plaats oppert Z. H. Gel. het denkbeeld om de in de «Bijdragen» Nieuwe Volgreeks, 7e deel blz. 295 verschenen Memorie van den Commissaris-Generaal J. van den Bosch, «Verslag zijner verrichtingen in Indië gedurende de jaren 1830—1833», te doen toetsen aan den juisten officieelen tekst, en te overwegen of tot herstel van fouten en misstellingen dan wel tot opnieuw afdrukken zal worden overgegaan, aangezien van bevoegde zijde

de opmerking is vernomen, dat in die publicatie tal van fouten voorkomen. Besloten wordt te beginnen met Dr. G. P. Rouffaer over die aangelegenheid te raadplegen.

Voorts merkt Mr. Van Vollenhoven op, dat het zoeken naar de bestuursjaartallen van gouverneurs uit den Compagniestijd bemoeilijkt wordt door het gemis aan een opzettelijk dienaangaande opgemaakte, zorgvuldig getoetste opgaaf. Gepoogd zal worden de samenstelling van zulk een lijst — een arbeid, welke groote nauwkeurigheid vereischt — te bevorderen.

Ten slotte wordt door Prof. Van Vollenhoven aangeroerd het behoud en beheer van de Indische archieven, naar aanleiding van het bericht, dat een commissie van Regeeringswege is ingesteld ten einde te overwegen wat te doen staat om deze archieven voor achteruitgang te behoeden. Alvorens op deze zaak in te gaan, zullen nadere inlichtingen over die aangelegenheid worden ingewonnen.

De H.H. Hazeu en Van Eerde geven in overweging het in hunne handen gesteld stuk van den Heer J. H. B. Jaspers: Zeden en gebruiken bij de Makassaren, weder ter beschikking van den schrijver te stellen.

Eerstgenoemd Bestuurslid biedt daarop ter plaatsing in de «Bijdragen» aan namens Dr. Juynboll Sarga IX van het Oud-Javaansche Ramayana ten vervolge op de reeds verschenen vertaalde zangen.

De door Dr. Hazeu gestelde vraag, of met het oog op het onderwijs in het Javaansch aan de Universiteit te Leiden de uitgaaf van het Instituut: Babad Tanah Djawi al dan niet behoort te worden herdrukt, wordt aangehouden tot de volgende vergadering.

De H.H. Van Ronkel en Van Eerde bevelen ter plaatsing in de «Bijdragen» aan — te verdeelen over opvolgende afleveringen — de studie van den Controleur B. B. J. Mallinckrodt over de Dajaks in de afdeeling Koeala Kapoeas, welke onlangs door Prof. Van Vollenhoven werd voorgebracht.

Dienovereenkomstig besloten.

De penningmeester Mr. Van Hasselt legt over de door hem samengestelde ontwerp-begrooting voor het jaar 1924 en licht deze kortelijk toe. De vaststelling wordt verdaagd tot de December-vergadering.

Voorts wordt door hem aangeroerd de vraag of, op grond van art. 14 van het Reglement, voor leden van het Instituut meer dan één exemplaar van een Instituutsuitgave tegen verlaagden prijs verkrijgbaar is.

Alvorens hierin te beslissen, zal worden nagegaan. of dgl. verzoeken een omvang van beteekenis hebben erlangd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.
